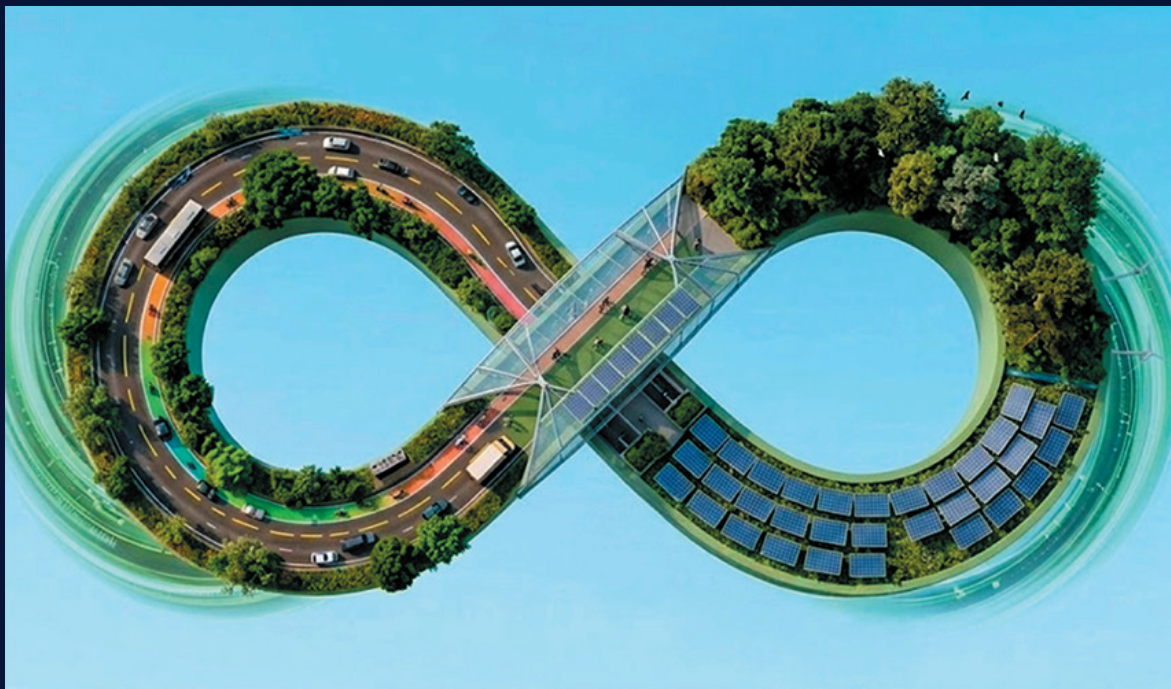

PETRASOVSKY ANNA

A MODERN EURÓPAI ALKOTMÁNYOS GONDOLKODÁS TERMÉSZETJOGI ALAPJAI

PETRASOVSKY ANNA

A MODERN EURÓPAI ALKOTMÁNYOS GONDOLKODÁS
TERMÉSZETJOGI ALAPJAI

Modern Összehasonlító Jogi Trendek

ISSN 3094-2675

Sorozatszerkesztő:

Prof. Dr. WOPERA ZSUZSA PhD

elnök, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet,
egyetemi tanár, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar

Sorozatszerkesztő bizottság:

Dr. PÁZMÁNDI Kinga PhD

elnökhelyettes, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet,
egyetemi docens, ELTE Gazdaságtudományi Kar

Dr. TRASER Julianna Sára

főosztályvezető, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet

Dr. NAGY Adrienn PhD

főosztályvezető, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet,
intézetigazgató egyetemi docens, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar

Dr. HERÉDI Erika PhD

főosztályvezető, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet,
egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar

Sorozatmenedzser:

SZABÓ Istvánné

titkárságvezető, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet

Dr. SEREG Péter PhD

elnöki tanácsadó, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet

A sorozat leírása:

A Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi intézet „Modern Összehasonlító Jogi Trendek” címen indított könyvsorozatának célja, hogy a XXI. század globális jogi kihívásait és azok összehasonlító jogi megközelítéseit bemutassa, tudományos igénnyel, de a jogalkalmazás számára is hasznosítható módon. Kötetei nemzetközi kitekintést kínálnak a jog fejlődési irányairól, új szabályozási modellekről, valamint az egyes jogrendszerek közötti hasonlóságokról és eltérésekről. A sorozat a nemzetközi és hazai szakemberek, jogalkotók, jogalkalmazók és kutatók számára egyaránt iránytűként szolgál, segítve a jogi trendek megértését és a bevált megoldások átvételét.

A MODERN EURÓPAI ALKOTMÁNYOS GONDOLKODÁS TERMÉSZETJOGI ALAPJAI

Petrasovszky Anna

MÁDL FERENC ÖSSZEHASONLÍTÓ JOGI INTÉZET

Budapest 2026

Írta:

Dr. Petrasovszky Anna, PhD

egyetemi docens, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar

© 2026 Petrasovszky Anna

ISBN 978-615-6356-73-4

ISBN (pdf) 978-615-6356-74-1

ISBN (epub) 978-615-6356-75-8

DOI:10.47079/2026.pa.termesztjog.3

Nyomdai munkák:

OOK-Press Nyomda Kft., Veszprém

TARTALOMJEGYZÉK

1. Bevezetés	11
1.1. Ex natura ius, ex iure civitas – Szibenliszt Mihály inté­ túciója ...	11
1.2. Szibenliszt helye a magyar és európai természetjogi gondolkodásban	13
1. 3. Értelmezési keret és összehasonlító perspektíva.....	17
1. 4. A természetjog és a modern alkotmányosság kapcsolata	18
2. A magyar természetjogi gondolkodás tudomány- és oktatástörténeti keretei	21
3. A természetjog mint az alkotmányos rend normatív előfeltétele – Szibenliszt olvasatában	46
3. 1. Természet, ember, racionalitás: normatív kiindulópon­ t	46
3.2. A jog fogalma: jogosultság és jogos kényszer.....	53
3. 3. A természetjog státusza: határai és kompetenciája	59
3. 3. 1. Természetjog és pozitív jog: a normatív hierarchia kérdése	59
3. 3. 2. A jog és erkölcs elválasztása: a modern jogtudomány előszobája	62
3. 3. 3. A természetjog rendszere: extrasociale-sociale és közjog-magánjog tagolás.....	70
3. 4. Veleszületett és szerzett jogok: a szabadságjogok természetjogi logikája.....	82
3. 5. Az Institutiones mint normatív architektúra	97
3.6. Kitekintés: a természetjogi kiindulópontok alkotmányos jelentősége.....	101
4. A társulások joga (Jus sociale)	103
4. 1. A jus sociale jelentősége.....	103
4. 2. A társulások általában.....	105
4. 2. 1. A societas szibenliszti értelmezése	105

4. 2. 2.	A társulások alapja a szerződés (pactum sociale)	108
4. 2. 3.	A társulás döntési mechanizmusa.....	113
4. 2. 4.	A döntéshozatal módozatai és azok jelentősége az egyenlőségen alapuló társulásban (societas aequalis) ..	116
4. 2. 5.	Az egyenlőtlenségen alapuló társulás (societas inaequalis)	122
4. 2. 6.	A társulásmegszűnésének módjai	129
4. 3.	A társulások különösen.....	131
4. 3. 1.	A család (familia)	131
4. 3. 2.	Házastársak közössége (societas conjugalis, matrimonium).....	133
4. 3. 3.	A szülő-gyermek alkotta közösség (societas parentalis).....	141
4. 3. 4.	Az úr és a házi személyzet között fennálló házközösség (societas herilis)	149
4. 4.	Az állam mint societas civilis: az állami közösség természetjogi alapjai.....	155
4. 4. 1.	Az állam szibenliszti definíciója.....	156
4. 4. 2.	Az állam kialakulása Szibenliszt értelmezésében.....	163
4. 4. 3.	Az államiság fogalmi elemei: a népesség, terület, állami főhatalom, nemzetközi jogalanyiség.....	172
4. 4. 3. 1.	Az állam polgárai (membra Civitatis seu cives)	174
4. 4. 3. 2.	Az államterület és a területi felségjog (jus territorii).....	178
4. 4. 3. 3.	Az államhatalom (imperium civile).....	186
4. 5.	A szibenliszti társuláselmélet államelméleti következményei...	191
5.	Az univerzális felségjogok	
	(potestas legislatioria, inspectoria et executoria)	195
5. 1.	A felségjogok terjedelme és fajtái	195
5. 2.	Az állam törvényhozói jogköre (potestas legislatioria)	199

5. 2. 1.	A törvényhozói jogkör (potestas legislatoria) és az állam irányítására vonatkozó jogi normák (leges civiles seu regiminis)	200
5. 2. 2.	A törvényalkotás szükségessége, sajátosságai	203
5. 2. 3.	A jogalkotás személyi és formai követelményei	206
5. 2. 4.	Az állami törvények kötelező ereje	209
5. 2. 5.	Szibenliszt „normatana”	211
5. 2. 6.	Az államhatalom gyakorlóját a már fennálló törvények tekintetében megillető jogok	214
5. 2. 7.	A szibenliszti törvényhozás-elmélet alkotmányossági jelentősége	220
5. 3.	Az állam felügyeleti jogköre (potestas inspectoria)	221
5. 3. 1.	A természetes személyekre vonatkozó állami felügyelet	223
5. 3. 2.	Az erkölcsi személyekre vonatkozó állami felügyelet...	225
5. 3. 3.	A dolgokra vonatkozó állami felügyelet	229
5. 3. 5.	Az állami felügyeleti jogkör mint a modern alkotmányosság előképe	230
5. 4.	Az állam végrehajtói jogköre (potestas executoria)	232
5. 4. 1.	Az állam végrehajtó hatalmához tartozó speciális jogkörök	234
5.5.	Az állami felségjogok természetjogi rendszere.....	237
6.	Az állam bírói hatalma (suprema civilis jurisdictio)	241
6. 1.	A bírói hatalom helye a felségjogok között.....	241
6. 1. 1.	Az igazságszolgáltatás szibenliszti definíciója	243
6. 2.	Az állami igazságszolgáltatással szemben támasztott követelmények	245
6. 3.	A peres eljárások sajátos elvei különös tekintettel a polgári eljárásra.	248
6. 4.	A büntető bírói hatalom (criminalis potestas judiciaria).....	251

6. 4. 1.	Az állami büntető igazságszolgáltatás fogalma (suprema criminalis jurisdictio)	251
6. 4. 2.	A bűncselekmény fogalma és rendszerezése.....	253
6. 4. 3.	Az elkövetők (delinquentes).....	258
6. 4. 4.	Az állami büntetés (poena civilis)	260
6. 4. 4. 1.	A büntetés jogalapja és célja (justum fundamentum et finis poenae civilis)	262
6. 4. 5.	Szibenliszt beszámítási elmélete.....	267
6. 4. 6.	Az erkölcsi személy bűncselekmény-alanyisága	272
6. 4. 7.	A büntetés kiszabására vonatkozó elvek	275
6. 4. 8.	Az igazságtalan büntetések és a halálbüntetés kérdése	279
6. 4. 9.	A büntető bírói hatalom gyakorlásának elvei.....	282
6.5.	Az igazságszolgáltatás természetjogi koncepciója Szibenliszt rendszerében	287
7.	Az állam rendészeti jogköre (jus politiae)	291
7. 1.	A rendészeti jogkör fogalma.....	291
7. 2.	A rendészeti jogkör feladatai.....	294
7.3.	A rendészeti felségjog államelméleti és közigazgatási jelentősége	299
8.	A hatalom-átruházás joga (potestas mandandi)	301
8. 1.	A potestas mandandi helye a felségjogok között	301
8. 2.	A fegyverjog (jus armorum).....	303
8. 3.	A hivatali feladatkörök meghatározásának joga (jus munerum).....	304
8. 3. 1.	A közhivatalnokok (officiales publici), és a közhivatalnoki jogviszony (munus publicum).....	306
8. 3. 2.	A hivatali apparátus megszervezése, mint uralkodói felségjog	310
8. 3. 3.	Közhivatali méltóságok adományozása (jus dignitates civiles tribuendi)	312

8.4. A hatáskör-delegálás és a közhivatali rendszer elméleti keretei	315
9. Az állam vagyonkezelői jogköre (jus circa bona civitatis)	317
9. 1. Az állami vagyonkezelés jelentősége.....	317
9. 1. 1. Az állam javai és az egyes vagyon-típusok	318
9. 1. 2. Az állami vagyonkezelés jogának terjedelme, gyakorlásának alapelvei.....	321
9. 2. A regálé jövedelmeken fennálló pénzügyi jog és hatalom (jus financiale et potestas financialis Regalium)	324
9. 3. A közvagyonból származó hasznok kezelésének elvei.....	326
9. 4. A magánvagyonra kiterjedő vagyonkezelői felségjog gyakorlásának alapelvei.....	328
9. 5. Az adókvetés joga (jus tributi, jus vectigalis)	331
9. 6. A kisajátítási jog (dominium eminens).....	334
9.7. Az állami vagyonkezelés elvi keretei a természetjogi államelméletben	337
10. Az állam vallásügyek terén gyakorolható jogköre (jus circa sacra seu religionis negotia)	340
10. 1. Az állam vallásügyekre kiterjedő jogkörének természetjogi indoklása	340
10. 2. Az állam és egyház viszonya	341
10. 3. Az egyházak, vallások	342
10. 4. Az állam vallásügyi jogköre és a lelkiismereti szabadság	344
10. 4. 1. A vallási autonómia és az állami koordináció általánosságban	346
10. 5. Az államegyház kérdése.....	350
10. 6. Az állam vallásügyekre vonatkozó törvényhozói jogköre	352
10. 7. Az állam vallásügyekre vonatkozó felügyeleti joga	354
10. 8. Az állam vallásügyeket érintő végrehajtói jogköre	355
10.9. Az állam és egyház viszonyának természetjogi koncepciója és államelméleti jelentősége	356

11. Az uralkodói kötelezettségek	360
11. 1. Az uralkodó kötelezettségeinek természete.....	360
11. 2. Az univerzális (formális) felségjogok (törvényhozás, felügyelet, végrehajtás) gyakorlására vonatkozó alapvető kötelezettségek	362
11. 3. A materiális felségjogok gyakorlására vonatkozó alapvető kötelezettségek	364
11.4. Az uralkodói kötelezettségek természetjogi rendszere	369
12. Az alattvalók kötelezettségei	371
12. 1. A polgári engedelmesség mint legalapvetőbb kötelezettség.....	372
12. 2. Az engedelmisségi kötelezettség tipizálása	373
12. 3. Az idegenek kötelezettségei	374
12. 4. A honpolgárok kötelezettségei és a kivándorlás kérdése.....	376
12. 5. Az állammal szembeni kötelezettségek megszegése (felségsértés, lázadás, hazaárulás)	381
12. 6. Az önhatalmú jogérvényesítés tilalma és a törvénykezési moratórium (juristitium)	387
12.7. A polgári kötelezettségek természetjogi rendszere	388
13. Szibenliszt Mihály természetjogi rendszerének helye és jelentősége	391
14. Irodalomjegyzék	394
Summary.....	408

1. Bevezetés

1.1. Ex natura ius, ex iure civitas

– Szibenliszt Mihály institúciója

A modern európai alkotmányos gondolkodás eszmei alapzata nem csupán történeti intézményfejlődés eredménye, hanem egy olyan természetjogi hagyomány kibontakozása, amely az állam és a közjogi berendezkedés elvi keretét dolgozta ki. E természetjogi alaprég vizsgálata különösen alkalmas arra, hogy feltárja az alkotmányos gondolkodás belső logikáját és alapelveinek rendszerét. Jelen kötet e vizsgálatot Szibenliszt Mihály államtani gondolkodásának elemzésén keresztül végzi el. Szibenliszt Mihály természetjogi institúciói azért kínálnak kivételes nézőpontot e kérdés vizsgálatához, mert a német-osztrák természetjogi hagyomány elméleti összefüggéseit koherens államtani rendszerben jelenítik meg. Munkásságának úttörő jellege abba is megragadható, hogy a kantianus természetjog azon irányát közvetíti, amely a jogtudományt határozottan elválasztja az etikától, s ezzel a közjogi gondolkodás normatív megalapozását új, rendszeres elméleti alapokra helyezi.

A modern európai alkotmányos gondolkodás egyik meghatározó, ám a magyar jogtudományban mindeddig alulértékelt forrásvidéke a 18-19. századi természetjogi diskurzus. E gondolkodás egyik sajátos, közép-európai metszetét Szibenliszt Mihály „*Institutiones juris naturalis*”¹ című munkája tárja fel. A latin nyelven megfogalmazott mű a természetjogi rendszer belső logikájából kiindulva bontja ki a szerző államról vallott felfogását, amely jelentős hatást gyakorolt a reformkori, majd a kiegyezéskori gondolkodás átalakulására.

Szibenliszt főművének tekinthető természetjogi institúciói a magyar jogbölcseleti hagyomány újraolvasására készítenek. A 20. század második felének hazai jogirodalma művét többnyire már keletkezésekor meghala-

1 *Institutiones juris naturalis conscriptae per Michaellem Szibenliszt. Tomus I.-II. Editio altera*, (Pestini: Typis Trattner-Károlyianis, 1830-1831).

dottnak tekintette²; e megközelítés szerint a szerző a nyugat-európai természetjog késedelmes recepcióját képviselte. Ezzel szemben a szöveg alapos vizsgálata egy olyan, a magyar viszonyok között sajátosan artikulált jogbölcséleti konstrukciót tár fel, amely a kor szellemi kihívásaira reflektáló, rendszerszerű gondolkodásmódot tükröz.

Az *Institutiones juris naturalis* lapjain Szibenliszt Mihály következetesen természetjogásként szólal meg: azokat a jogintézményeket elemzi, amelyeket a korabeli természetjogtan a jogtudomány kötelező tárgykörének tekintett. Elemzése nem pusztán leíró jellegű, hanem elméleti megalapozásra törekszik: az államot mint szervezeti és társadalmi jelenséget a természetjogi normativitás rendszerébe illesztve vizsgálja. Ennek révén az olvasó betekintést nyerhet abba a 19. század eleji gondolkodásmódba, amely az állam intézményét az emberi természetből levezetett jogelvek összefüggésében értelmezte.

Szibenliszt a 18. század végéig kialakult természetjogi ismeretanyagot kétkötetes, szintetizáló munkában foglalta össze. A jogi tankönyvnek szánt művet a szerző a kor tudományos elvárásaihoz igazodva, választékos, a korszak írásbeliségét hűen tükröző latin nyelven írta meg³, s egyúttal kísérletet tett arra, hogy a természetjogi hagyomány rendszerét a hazai jogi oktatás számára áttekinthető és koherens formában közvetítse. E rendszer belső szerveződése – amely az emberi természetből fakadó jogelvekből vezeti le a közösségi lét intézményes formáit – már előre vetíti azt a gondolati ívet, amely a természetből eredő jogtól az állami rend megszerveződéséig ível: *ex natura ius, ex iure civitas*.

-
- 2 Szabó Imre megfogalmazásában ez „az új tudomány nem volt más, mint a nyugaton már meghaladott wolffi irány átvétele.” Szabó Imre: A burzsoá állam- és jogbölcsélet Magyarországon. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1980.) 39.
 - 3 Szibenliszt Mihály latinsága rendkívül kimunkált, ugyanakkor a 19. század eleji jogi latinság sajátosságait tükrözi, így nem mérhető a klasszikus latin írásmód szabályihoz. Az idézeteket az 1830-31-es második kiadás alapján, szövegűn közlöm: a latin szöveg értelmezése jelen munka keretében önálló filológiai vizsgálat eredménye.

1.2. Szibenliszt helye a magyar és európai természetjogi gondolkodásban

A magyar természetjogi jogbölcselet 18. század végi és 19. század első harmadára eső korszakának történeti önértelmezésében Szibenliszt Mihály neve rendszerint megjelenik, ám többnyire korlátozott jelentőséggel. A korszak jogbölcseleiről gyakran az a kép rajzolódik ki, hogy munkásságukat az „eredetiség hiánya” jellemezte, s a „klasszikus természetjog és kanti észjogi tanok bővületében művelték tudományos tárgyukat”⁴. E megállapítások ugyanakkor figyelmen kívül hagyják azt a tudománytörténeti helyzetet, amelyben e szerzők alkottak. A természetjogi – később észjoginak nevezett – iskola intézményesülésének időszakában a jogbölcselet éppen ekkor vált önálló tudományággá. A rendszeralkotás kényszere szükségképpen együtt járt azzal az igénnyel, hogy a természetjog tartalmát átfogó módon határozták meg, „hogyan az emberi természetből vagy az észből egész természetjogi vagy észjogi kódexeket” vezessenek le. Ez az irányultság „még a XIX. században is számos képviselőre talált.”⁵

Szibenliszt Mihály e folyamat részeseként értelmezhető. A kanti észjog hatása alatt álló természetjogi gondolkodás keretében arra törekedett, hogy a rendszeralkotás feladatának megfeleljen. Életének részletes feldolgozása nem állt a korábbi összegző jellegű értékelések középpontjában, vele kapcsolatos életrajzi adatok rendszerint érintőlegesen kerülnek szóba. Írott munkássága elsősorban a győri jogakadémiai, majd a pesti egyetemen betöltött tanári működéséhez kötődik, s személyéről a szakirodalomban többnyire rövid felszínes ismertetések olvashatóak.

Szibenliszt Mihály 1783. szeptember 6-án született Losoncon. Bölcséleti és jogi tanulmányait a pesti egyetemen végezte, majd a jogtudomány elméleti és tételes jogi tárgyköreiben egyaránt ismertségre tett szert. Az 1806-ban letett ügyvédi vizsga és az 1807-ben megszerzett jogi doktorátus után 1810-től a Győri Királyi Akadémia (*Regia Academia Iaurinensis*) jogi fakultásán természetjogot és magyar közjogot oktatott, majd 1827-től a pesti egyetemen a

4 Szabadfalvi József, *Jogbölcseleti hagyományok* (Debrecen: Multiplex Media – Debrecen U. P. 1999.) 13.

5 Moór Gyula: *A jogbölcselet problémái*, (Budapest: Hatágú Síp Alapítvány, 1992.) 6.

római jog⁶ és a büntetőjog tanára lett⁷; emellett magyar közjogból és hűbérjogból is vizsgáztatott⁸. Markovics Pál nyugdíjazását követően a „természetjog tanszékét mint helyettes látta el.”⁹ Tanítványai között a reformkor meghatározó alakjai közül Deák Ferenc és Eötvös József nevét is megtaláljuk¹⁰.

A győri évek alatt készült el nagy terjedelmű, kétkötetes latin nyelvű műve, az „*Institutiones juris naturalis conscriptae per Michaellem Szibenliszt*”, amely először 1820-ban jelent meg nyomtatásban.¹¹ A tankönyvnek szánt munka célja az volt, hogy a természetjog oktatásához a kötelező tananyag rendszeres és értelmező összefoglalását nyújtsa. Szibenliszt ezzel a természetjogi hagyomány hazai közvetítésének egyik jelentős alakjává vált.

Természetjogi intécióit mindenekelőtt Karl Anton Martini, Franz von Zeiller és Franz von Egger munkáira építette, akik a bécsi egyetemen a korszak hivatalos jogtudományi irányzatát képviselték. Különösen Martini tekintélye volt meghatározó, akinek latinra is lefordított fő természetjogi műve¹² 1777-től 1848-ig – sőt tovább is, egészen a kiegyezésig¹³ – „kötelező tankönyv volt a magyar jogakadémiákon és egyetemeken, noha Ausztriában 1820 táján már megszűnt kötelező lenni.”¹⁴ Az osztrák természetjogi gondolkodás át-

-
- 6 Szibenliszt Mihályt a magyar jogi romanisztika mint római jogászt is számontartja. E tárgykörben írt műve: *Institutiones juris privati Romani*, amelyet 1829-ben adtak ki Pesten. Földi András, Adalékok a történeti jogi iskolának a magyar jogi romanisztikára gyakorolt hatása kérdéséhez, in András Sajó (szerk.) *Befogadás és eredetiség a jogban és a jogtudományban*, (Budapest: Áron Kiadó, 2004) és <http://www.phil-inst.hu/recepcio/hm/7/702.htm> (2026. 02. 09.) 2-3., Eckhart Ferenc: *A Jog- és Államtudományi Kar története 1667-1935*, (Budapest, 1936). 287.
 - 7 Magyar életrajzi lexikon, II. köt. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982.) 764., Eckhart, A Jog- és Államtudományi Kar története 287., Földi András: Adalékok 3-10.
 - 8 Bényei Miklós: Eötvös József könyvei és eszméi, (Debrecen: Csokonai Kiadó, 1996) 50.
 - 9 Pauler Tivadar: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez (Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, 1878. 297.
 - 10 Földi András: Emlékezés Szibenliszt Mihályra (1781-1834), a római és a jogbölcsélet kiváló művelőjére (Dokumentáció, Magyar Tudományos Akadémia IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztály, 2024) <https://real.mtak.hu/188077/> (2026. 02. 09.), Bényei, Eötvös József könyvei és eszméi 50.
 - 11 Szibenliszt Mihály, *Institutiones juris naturalis*. Tomus I: *Jus naturae extrasociale complectens* (Eger, 1820); Tomus II: *Jus naturae sociale complectens*, (Eger, 1821); Szabó, A burzsoá állam- és jogbölcsélet Magyarországon, 106.
 - 12 Carl Anton Martini, *De lege naturali positiones; Positiones de iure civitatis* (Buda Typis Regiae Universitatis, 1795)
 - 13 Szabadfalvi, Jogbölcséleti hagyományok 12.
 - 14 Szabó, A burzsoá állam- és jogbölcsélet Magyarországon 43.

alakulását jelzi, hogy Martini tanszéki utódainak, Franz Zeillernek és Franz Eggernek – immár német nyelven írt – munkái¹⁵ a kanti elmélet meghonosításával szemléletformáló művekké, egyetemi tananyagokká váltak. Bár a Zeiller-Egger-féle irányzat továbbra is Martini tételeiből indult ki, a „tudomány előre haladtának szellemében”¹⁶ a jogtan és erkölcstan következetes elhatárolására, valamint az egyes jogintézmények precízebb definiálására törekedett, mégpedig a korábban elutasított kanti eszmerendszer jegyében.¹⁷

A 20. századi szakirodalomban Szibenliszt munkáját gyakran „csekély eredetiséggel bíró” vállalkozásként értékelték, Eckhart Ferenc szerint Szibenliszt „irodalmi munkássága Zeiller és Egger bécsi természetjogának latin fordításából állott”¹⁸. Hasonló álláspontot képvisel Szabó Imre is, aki szerint „más szerzők – így Abelj – e művek egyszerű kommentárjának mondják”¹⁹. Mindketten hivatkoznak arra az intézményekben írt bevezetőben olvasható szerzői megjegyzésre, amelyben Szibenliszt maga is utal elődeire: „Nem vagyok olyan hiú, hogy azt higgyem, a munkámban foglaltakat senki sem fedezte fel vagy adta elő, sőt bevallom, hogy legtöbb dologban Zeiller, Egger, Krug és más igen érdemes jogtudósok nyomát követtem.”²⁰

Finkey Ferenc értelmezése szerint Szibenliszt munkája „egyfelől Franz Zeiller 1802-ben *Das natürliche Privatrecht*” című, valamint ennek Franz Egger által szerkesztett kiadásán, másfelől Franz Egger 1809-ben megjelent „*Das natürliche öffentliche Recht*” című művén alapszik”²¹. Pauler Tivadar ezzel szem-

15 Franz Edler von Zeiller – Franz von Egger, *Das natürliche öffentliche Recht, nach den Lehrsätzen des seligen Freyherrn C. A. von Martini vom Staatsrechte, mit beständiger Rücksicht auf das natürliche Privat-Recht*, Band I-II. (Wien und Triest: Geistinger, 1809-1810)

16 „Kant jogbölcselete, észjogi iránya jelentette a hivatalos körök által is megtúrt haladást, amelyet az 1848-49-es forradalomig Martini műve mellett valóban csak megtúrtak”. Szabó, A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon, 96.

17 Szabó: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon, 96.

18 Eckhart, A Jog- és Államtudományi Kar története 287.

19 Abelj Antal zágrábi jogtanár, alapvető műve az 1831-ben Komáromban kiadott *Philosophiae juris praecognita* címmel jelent meg. Szabó Imre Abelj Antal jogbölcseleti értékelésekor jegyzi meg: „ezek a művek (Szibenliszt és Abelj műve) egyébként nemcsak tartalmilag, de még spekulatív részeikben sem ütötték meg azt a színvonalat, amelyet a jogbölcselet általános, európai helyzetéhez képest meg lehetett volna tőlük kívánni.” Szabó, A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon 109.

20 idézi: Eckhart, A Jog- és Államtudományi Kar története, 287. és Szabó, A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon 106. *Institutiones* (1820), Praefatio, VII-VIII.

21 Finkey Ferenc: A magyar büntetőperjogi tudomány háromszázados fejlődéstörténete 1619-1914, (Sárospatak: A Jogászok a Kultúráért Alapítvány 2000. [1948]) 109.

ben arra hívja fel a figyelmet, hogy Szibenliszt „[...] Szibenliszt Mihály győri jogtanár *«Institutiones juris naturalis»* című kétkötetű munkájával, melyben Zeiller és Egger fentebb említett munkáit némi módosításokkal, különösen más felosztási rendszerrel latinra fordítván, annak előadásaiban való használhatására felsőbb helyről engedélyt nyert.”²² E megállapítás már nem pusztán átvételről, hanem szerkesztési és rendszerezési átalakításról beszél.

A legrészletesebb értékelést Szabó Imre adta, aki szerint Szibenliszt „*álláspontja egyébként még a szorosan vett jogbölcséletet illetően is visszafogó*”, s bár „*vállalja Kant formális módszerét és kérdésfeltevését, de alapvető jogi kérdésekre rendszerint feudális válaszokat ad*”²³. Az államról szóló rész kapcsán Szabó úgy véli: „*Szibenlisztnek még ennyi bátorságra sem futotta: ott maradéktalanul Martinit vette át [...] könyvének második, az államról szóló része különösen anakronisztikus ... az 1820-as években Ausztria-Magyarország talán egyedül állott ezzel az elmaradt, mozdulatlan, XVIII. századbeli feudális államelmélettel, amely még az egykorú német elméletkénel is hátrább állt.*” Szabó értelmezése szerint ezzel magyarázható az is, hogy az „*udvar megengedte könyvének segédkönyvként való használatát, sőt műve alapján a bécsi egyetem és kancellária 1827-ben*” őt „*ajánlotta első helyen a pesti egyetem büntetőjogi tanszékére*”²⁴.

A Szibenliszt-kép alakulását meghatározó értékelések kétségtelenül fontos szempontokat rögzítettek, ugyanakkor a természetjogi institúciók szövege olyan rendszerbeli és argumentációs elmozdulásokat is mutat, amelyek túlmutatnak a pusztá átvétel vagy kommentár kérdésén. A „feudális” minősítés pedig elsősorban politikai-történeti kategóriaként értelmezhető; önmagában nem teszi láthatóvá, hogy az államra vonatkozó tételek milyen normatív premisszákból indulnak ki, és miként illeszkednek a természetjogi rendszer egészébe. A továbbiakban ezért nem az lesz a vizsgálat tétje, hogy kimutatható-e az elődök hatása, hanem az, hogy feltárható-e az a belső szervező elv, amely Szibenliszt természetjogi gondolkodását koherens egésszé formálja.

22 Pauler, Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez, 297.

23 Szabó, A burzsoá állam- és jogbölcsélet Magyarországon 108.

24 Szabó, A burzsoá állam- és jogbölcsélet Magyarországon 108-109.

1. 3. Értelmezési keret és összehasonlító perspektíva

A Szibenliszt-kutatás eddigi hangsúlyai elsősorban az eredetiség kérdése és a forrásfüggés mértékére irányultak. A természetjogi intéitúciók államelméleti része azonban mindedig nem került olyan részletességű vizsgálat alá, amely feltárta volna belső szervező elvét és normatív következetességét. Márpedig Szibenliszt természetjogi rendszerének egyik súlypontja éppen az államra vonatkozó tanítás, amely az individuum elemzéséből kiindulva, a társulások általános formáin keresztül jut el a politikai közösség meghatározásáig.

E gondolatmenet nem pusztán tankönyvi szerkesztési elv, hanem egy olyan természetjogi konstrukció, amely az emberi természetből levezetett normák fokozatos intézményesülését mutatja be. Az egyénből a közösség, a közösségből az állam felé haladó érvelés a modern európai alkotmányos gondolkodás meghatározó logikáját tükrözi: a jog elsődlegességét a politikai szerveződéssel szemben. Ebben az értelemben Szibenliszt rendszere egy olyan értelmezési konstrukció, amely a természetjogi normativitás és az állami berendezkedés viszonyának tudatos újragondolását teszi lehetővé.

A következő fejezetek ezért azt vizsgálják, miként illeszkednek az átvett természetjogi tételek egy olyan gondolat ívbe, amely az emberi természet normatív alapjaitól az állami berendezkedés elvi megalapozásáig vezet. Szibenliszt miként rendezi át és értelmezi újra az átvett tételeket egy koherens természetjogi rendszer keretében. Az *Institutiones* szövegének elemzése során kirajzolódnak azok a pontok, ahol a Martini-féle tételek átvétele szerkezeti és fogalmi átrendeződéssel párosul. Az összehasonlítás iránya ezért kettős: egyrészt a Martini-Zeiller-Egger-féle természetjogi hagyományra, másrészt a magyar jogbölcséleti gondolkodás fejlődésére is kiterjed, amelyben Szibenliszt rendszere közvetítő és alakító szerepet tölt be. E kettős perspektíva megköveteli annak bemutatását is, hogy milyen intézményi és oktatástörténeti folyamatok vezettek a magyar jogbölcséleti oktatás önállósulásához. A természetjog mint egyetemi diszciplína konkrét tanrendbe illesztett, normatív elvárásoknak eleget tevő tudományként jelent meg, s ennek keretei között született meg Szibenliszt természetjogi munkája. A korszak követelményei – a tananyag rendszerezésének igénye, az észjogi for-

dulat kihívása, valamint a politikai és intézményi lojalitás kérdése – olyan elméleti helyzetet teremtettek, amelyre a szerző tudatos szerkesztési elvekkel reagált. A természetjogi institúciók szerkezetének feltárása ezért nem csupán filológiai feladat, hanem annak megértését szolgálja, miként épül fel Szibenliszt rendszere az általános természetjogi elvektől az állam normatív megalapozásáig. Kiindulópontja az individuum: az ember mint jogalany és erkölcsi létező. Innen jut el a társulások általános formáin keresztül azok különös típusaiig, majd végül az államhoz mint a legmagasabb szintű társas formációhoz. E rendszerben az állami berendezkedés elvi alapja az emberi természetből levezetett jogelvek következetes alkalmazása. A természetjogból fakadó normativitás fokozatos intézményesülése – az egyéntől a közösségen át a politikai berendezkedésig – annak az érvelési rendnek a kibontása, amely a 19. század elejére kialakuló önálló jogbölcselet-történetben új hangsúlyokat eredményezett. Szibenliszt természetjogi államfelfogása e folyamatban nem pusztá recepció, hanem a modern európai alkotmányos gondolkodás természetjogi alapjainak sajátos, közép-európai artikulációja.

A Szibenliszt-féle természetjogi rendszer értelmezése azonban nem választható el attól az intézményi és esztétörténeti közegtől, amelyben e munka megszületett és amelynek keretei között hatását kifejtette. A természetjog 18-19. század fordulóján nem csupán elméleti irányzat volt, hanem formálódó egyetemi tantárgyként megalapozta a jogászképzés irányvonalát és a jogról való gondolkodás alapfogalmait. Szibenliszt munkája e kialakuló magyar természetjogi gondolkodás és oktatás intézményesülésének folyamatában bontakozott ki.

1. 4. A természetjog és a modern alkotmányosság kapcsolata

A természetjog a modern európai gondolkodás történetében azon túl, hogy erkölcsstani és jogfilozófiai irányzatként jelent meg, egyfajta normatív diskurzusként is jelentős szerepet töltött be, és mint ilyen, többek között az államhatalom igazolásának és korlátozásának elvi keretét kívánta meghatározni. A 17-18. század fordulójára kialakuló természetjogi rendszerek központi kérdése már nem kizárólag az volt, hogy mi a jog eredete, hanem az is, hogy milyen feltételek mellett tekinthető legitimnek a politikai uralom.

Ebben az értelemben a természetjog a modern alkotmányos gondolkodás előfeltételeként értelmezhető: olyan fogalmi nyelvet hozott létre, amelyben az állam nem pusztán történeti vagy teológiai adottságként, hanem igazolásra szoruló normatív intézményként jelent meg.

A klasszikus modern természetjogi hagyomány – Grotiustól Pufendoron és Wolffon át a kanti jogfilozófiáig – közös vonása abban ragadható meg, hogy az államot nem önmagából, hanem az emberi természetből levezetett elvekből igyekezett megérteni. Ez a módszertani fordulat döntő jelentőségű volt: a politikai rend alapja ettől kezdve már nem az uralkodói akarát, a történeti kiváltság vagy a teológiai legitimáció lett, hanem az ember mint jogalany. A természetjog így a politikai gondolkodásban olyan normatív mércét állított fel, amely az államhatalmat megelőző elvek létezését feltételezte. A jog ebben a konstrukcióban nem az állam terméke, hanem annak feltétele lett.

E szemlélet következménye, hogy a természetjogi gondolkodás a politikai közösséget eleve jogi relációként értelmezte. Az állam létrejötte nem egyszerű hatalmi tényként, hanem normatív aktusként jelent meg: a társulás, a közösségalapítás és a politikai kötelezettség fogalmai az emberi természetből levezetett kölcsönös jogok és kötelezettségek rendszerében nyerték el értelmüket. A politikai rend így nem a hatalom gyakorlásának technikájaként, hanem igazolható jogi viszonyként vált értelmezhetővé. A természetjog ezzel olyan gondolati keretet hozott létre, amelyen az állam létezése és működése normatív vizsgálat tárgyává vált.

A természetjog politikai jelentősége különösen abban állt, hogy elválasztotta egymástól a jog érvényességének és a hatalom tényleges fennállásának kérdését. A pusztán tényszerű uralom önmagában nem volt elegendő a legitimációhoz, az államhatalom csak annyiban tekinthető igazoltnak, amennyiben megfelel az emberi természetből levezetett jogelveknek. Ez a gondolat a modern alkotmányosság egyik alapfeltevését előlegezi meg: a politikai hatalom jogi korlátozhatóságát. A természetjog tehát nem csupán az állam eredetét magyarázta, hanem implicit módon mércét is állított működésének megítéléséhez.

A 18. századi észjogi rendszerekben e normativitás fokozatosan intézményesült. A jog és erkölcs elhatárolása, a jogalanyiség általánosítása, valamint

az államhatalom funkcionális felosztásának igénye mind annak a törekvésnek voltak a részei, amelyek a politikai rendet racionálisan megalapozható struktúraként kívánta leírni. A természetjog ebben az összefüggésben nem az állammal szembeni ellenelméletként, hanem annak racionalizálható elméleteként működött. Egyszerre igazolta a politikai közösség szükségességét és jelölte ki normatív határait.

Ebből a szempontból érthető meg, hogy a természetjogi államelméletek miért váltak a modern európai alkotmányos gondolkodás egyik legfontosabb előzményévé. Az a gondolat, hogy a politikai hatalom jogelvekből vezethető le, szükségképpen magában hordozta annak lehetőségét is, hogy e hatalom jogi kritika tárgyává váljon. A természetjog tehát nem közvetlenül alkotmányokat hozott létre, hanem azt a fogalmi síkot teremtette meg, amelyben az alkotmányosság kérdése egyáltalán felvetődhetett.

Ebben az értelemben a természetjogi gondolkodás vizsgálata a modern alkotmányos racionalitás fejlődéstörténetének feltárása. Szibenliszt Mihály természetjogi rendszere e folyamat egyik sajátos, közép-európai artikulációját képviseli: olyan elméleti konstrukciót, amelyben az állam nem történeti adottságként, hanem az emberi természetből levezetett normativitás intézményes formájaként jelenik meg. A következőkben ezért a természetjogi gondolkodás alkotmányos implikációinak részletesebb vizsgálata válik szükségessé.

A természetjogi gondolkodás alkotmányos jelentősége azonban nem érthető meg pusztán az elméleti tételek vizsgálatával. Ezek az elképzelések meghatározott tudományos és intézményi környezetben formálódtak, és elsősorban az egyetemi oktatás és a jogásképzés keretei között terjedtek el. A természetjog bölcséleti, filozófiai irányzatból a 18-19. század fordulóján vált jogtudományi diszciplínává és a jogi tanulmányok alapvető tárgyává. E funkciójában döntően befolyásolta azt is, hogy korabeli jogásztársadalom miként gondolkodott az államról és a politikai közösségről. Ahhoz tehát, hogy Szibenliszt Mihály természetjogi államtanát és annak jelentőségét értelmezhessük, szükséges feltárni azt a tudomány- és oktatástörténeti hátteret is, amelyben munkássága megszületett és hatását kifejtette. A következő fejezet ezért a magyar természetjogi gondolkodás intézményi és szellemi kereteit tekinti át, bemutatva azt a közeget, amelyben a természetjog az államról való gondolkodás meghatározó nyelvéné vált.

2. A magyar természetjogi gondolkodás tudomány- és oktatástörténeti keretei

A természetjogi szemlélet magyarországi megjelenésének első kézzelfogható nyomaira már Werbőczy Hármaskönyvében rábukkanhatunk, hiszen Werbőczy „reneszánsz emberként” egyszerre volt jártas az antik műveltség és korának eszmeisége terén. A hazai jog mellett a római és kánonjog alapos ismerője, és teológiaiilag is jól képzett jogász volt.²⁵ Tripartitumával elsőként tett lépéseket a magyar jog tudományos művelése érdekében. A Hármaskönyv Prológusában olvashatunk a természetjogi irodalomban már e korban is központi helyet elfoglaló tárgykörökről. Elemzi az igazság és a jog fogalmát, felosztásukat, a természetjognak, a nemzetek jogának és a polgárok jogának egymáshoz való viszonyát. Kísérletet tesz az igazság, a jog és a jogtudomány elhatárolására, a törvény és a szokás fogalmának meghatározására. Vizsgálja törvények, statútumok viszonyát az egyházi, természeti, illetve az isteni joghoz; ezen kérdések tárgyalása a következő századok természetjogi irodalmában megkerülhetetlen volt.

Werbőczy Hármaskönyve a magyar jogfejlődésre nem csupán annyiban nyomta rá bélyegét, hogy a gyakorlatban pozitív jogként 1848-ig érvényesült, hanem elméleti hatása is óriási jelentőséggel bírt. Ennek köszönhető, hogy a római jog hazai recepciója helyett a Tripartitum által rendszeresített jogintézmények gyökeresedtek meg, továbbá, hogy a korabeli „természetjogi spekulációk sem nyertek soha jelentősebb befolyást a magyar jogtudományra”, aminek következtében „*a magyar természetjogi irodalom csak a XVI-II. század elején indulhatott meg*”.²⁶

A Werbőczy-féle természetjogi felfogás még a klasszikus hagyományokon nyugszik, a római jogászok érvelését használja fel a természetjog mibenlétének elemzésekor. A 17. században még mindig a római törvénykönyvben

25 Bodnár Imre: Előszó a reprint kiadáshoz, in Werbőczy István: Hármaskönyv (Pécs 1989.)

26 Moór: A jogbölcsélet problémái 42-43.

foglalt elvek és nézetek divatoztak a természetjog lényegének felvázolásánál, így ugyancsak a római jogból merített nézeteket találunk Kitionich Jánosnál is.²⁷ Bár a 17. században bölcséleti művek is láttak napvilágot, mint például gróf Illésházy György értekezése,²⁸ konkrét természetjogi írásművek csak a 18. században jelentek meg.²⁹ A természetjog tantárgyi önállósodása felé vezető úton az első „úttörő munka” is e századelőhöz köthető, nevezetesen a sárospataki akadémián tanító Simándi István és a debreceni Szilágyi István tevékenységéhez, akik „*az etikáról a természetjogot stb. önálló tantárgyként leválasztották.*”³⁰

A 18. század a természetjogi nézetek tekintetében igen termékeny korszak volt. Ez annak is köszönhető, hogy „*a kartezianus természetfelfogáson alapuló természetjogi gondolkodás a XVII. század második felében*” megjelenik a jogi oktatásban, és maga a természetjogi diszciplína a „*felvilágosodás révén elsősorban a XVIII. században*”³¹ alapozó tantárggyá válik. Ekkorra azonban már régen túl van azon, hogy Vasquez, Althusius és Grotius nyomán szintézist teremtsen a klasszikus hagyományok és a modern gondolkodás között, kilépjen „*a teológia köréből, ahol az isteni jog helyét átveszi az emberi jog, az egyház helyét pedig elfoglalja az állam.*”³² De túllépte azt a periódust is, amelyben Descartes, Spinoza, Hobbes, Locke szellemében „*a természettudományos eredményeket more geometrico alkalmazták a társadalom jelenségeinek magyarázatára.*”³³ Beköszöntött a „*racionalista természetjog korszaka*”,³⁴ amelyben a felvilágosodás átható eszmeisége, a polgárosodás, a humanitás és méltányosság vezérsza-

27 Pauler Tivadar: Bevezetés az észjogtanba, (Pest, 1852.) 53. és Joannes, Kitionich: Directio methodica processus Judicii, (Tyrnaviae, 1619)) Cap. I., Quaest. 9., illetve Wenczel Gusztáv: Kitionich János magyar jogtudós jellemzete, *Új Magyar Museum* II. évf. (1851-1852) 1/2. füzet., – Pauler: Bevezetés az észjogtanba, 53. (2. lábjegyzet a 93. §-hoz.)

28 Gróf Illésházy György: Disputatio de iustitia originali eiusque inessendi modo. (Trenschinii, 1640.)

29 Pauler Tivadar: Az észjogtudomány fejlődése ’s jelen állapota, Tudománytár, Új folyam VII. évf. XIV. kötet (Buda, 1843) 209.

30 Pecze Ferenc: Az első magyarországi jogakadémiák alapítása és a tananyag-korszerűsítés a XVIII-XIX. Századfordulói, Jogtudományi Közlöny, (1968) 3. sz., 148.

31 Szabó Béla: Előtanulmány a magyarországi joghallgatók külföldi egyetemeken a XVI-XVIII. században készített disputációinak (dissertációinak) elemzéséhez., Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Juridica et Politica, Tomus VIII. Fasciculus 5.(1993) 102.

32 Szabó: A burzsoá állam- és jogbölcsélet Magyarországon 24-27.

33 Frivaldszky János: Természetjog – eszmetörténet, (Budapest, Szent István Társulat, 2001.) 216., 254.

34 Frivaldszky: Természetjog – eszmetörténet, 219.

vak kerülnek előtérbe,³⁵ és ahol e korszak gondolkodói – Pufendorfon, Leibnizen, Thomasiuson, Wolffon keresztül egészen Fichtéig és Kantig – „*az emberi észből vezetik le az állami és jogi berendezkedés kérdéseire adott válaszokat*”, s „*mely a természetjog egyfajta sajátos észjogi verzióját képviselte.*”³⁶

Ezen túl megjelentek a modern állam gondolatkörét megalapozó azon eszmék is, amelyeket a francia forradalom igyekezett a gyakorlatban is megvalósítani. Montesquieu, Voltaire, Rousseau nézetei azonban Európa keletibb felén kezdetben tilalom alá estek,³⁷ majd pedig ez a felvilágosodási irány Németországban és Ausztriában tompított jelleggel Christian Wolff, Joseph Sonnenfels, illetve követőjük, Karl Anton Martini átdolgozásában kerülhetett be a köztudatba, hogy ezután átadják helyüket Kant és Hegel gondolatainak.

E folyamatokról Magyarországon kezdetben szinte tudomást sem vesznek, és annak ellenére, hogy a régi arisztotelészi skolasztika a 17. században már túlhaladottá vált, a nagyszombati egyetemen még mindig a skolaszticizmus szellemében,³⁸ a bölcsészet részeként oktatták a természetjogot.³⁹

Az új eszmék befogadása terén először a természettudományi ismeretek oktatásában tapasztalhatunk haladást. A jezsuita rendi kassai akadémián 1740-től, a piaristák iskoláiban az 1750-es évektől már a korszerű természettudományok s a newtoni fizika eredményeit az Itáliából hozott, eklektikus „*új filozófia*” keretében oktatták.⁴⁰ A matematika tananyaga is hasonlóan emelkedett szintet ért el. A fejlődés azonban leginkább állami kezdeményezések nyomán vett igazi lendületet.

Ez idő tájt hazánk iskola-hálózata az elemi szinttől kezdve a felsőoktatásig egyházi kezekben volt, az iskoláztatás az egyházak feladatához tartozott.⁴¹ A

35 Kosáry Domokos: A felvilágosodás Európában és Magyarországon. (Budapest, MTA Történettudományi Intézet – Országos Pedagógiai Intézet 1980) 6.

36 Frivaldszky: Természetjog – eszméletörténet, 219., Tim J. Hochstrasser: Natural law theories in the early Enlightenment, (Cambridge, Cambridge University Press, 2002) 176.

37 Concha Győző: A kilenczvenes évek reformeszméi és előzményeik. (Budapest, Franklin-Társulat, 1885) 24-25.

38 Concha: A kilenczvenes évek reformeszméi és előzményeik 9. és Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1996), 101., 103.

39 Vö: Molnár Aladár: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században. (Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala. 1881.) 223.

40 Kosáry: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon, 104.

41 Vö: Gönczi Katalin: Hatalommegosztás és felvilágosodás. A felvilágosodás gondolatvilága

század elején az állami kormányzat az oktatás felügyeletét csak akkor gyakorolta, ha valamilyen felekezeti probléma merült fel. Bár az 1715:74. tc. az állam számára lehetővé tette az általános felügyeletet, – hiszen ez a törvény-cikk kimondta az uralkodó felügyeleti jogát a kollégiumok, konventek felett, bárki is alapítsa azokat – ezt a jogát viszont csak azzal a céllal gyakorolta, hogy a protestáns egyházak működését ellenőrizze. Az 1723:70. tc. pedig a helytartótanács kezébe adta az összes hazai alapítvány pénzügyi felmérését, valamint előírta azt is, hogy magasabb szintű oktatási intézményekben teológiai és jogi tudományokon felül a közigazgatási és katonai pályákhoz szükséges ismereteket külföldi mintára tanítsák.⁴² A felvilágosult abszolutizmus kormányzati elve azonban az oktatásnak, mint közügynek egyre inkább kiemelt fontosságát tulajdonított, és a felügyelet szigorítására törekedett.

A kormányzat e kiterjesztett jogi hatáskört nem csupán az előbb említett törvénycikkre alapozta, hanem a Magyarországon történelmi jogcímmel rendelkező, az uralkodót megillető legfőbb kegyúri jogra is.⁴³ Mindezt nagy diplomáciai tapintattal kellett végrehajtania, nehogy a központi akarat az iskolák jelentős hányadát kézben tartó jezsuita és piarista rend ellenállásába ütközzék. Az oktatási intézmények között legfontosabb helyet betöltő nagyszombati egyetem is jezsuita intézmény volt,⁴⁴ és a rend oktatásbeli dominanciája ekkortájt igen erősnek mutatkozott. Bár a felsőbb szintű oktatás terén nagyobb számban jezsuita intézményekkel találkozunk, az új oktatási szellem képviselőivé mégis az eredetileg alsóbb fokú tanításra vállalkozó piaristák váltak. A piaristák ugyanis hamarabb válaszoltak az újabb tudományos igényekre. Annak ellenére, hogy kezdetben ők is a jezsuita tanrendszert és az arisztotelészi skolasztikát követték, *„a filozófiai kurzusokban mindinkább egy olyan eklekticizmust kezdtek képviselni, amely már Newton, Wolff és mások új tudományos eredményeit is figyelembe vette.”*⁴⁵ Így az udvar az 1763-

és a magyar politikai jogi irodalom a 18-19. század fordulóján. In: *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére*. Szerk.: Mezey Barna, Révész T. Mihály (Budapest, Gondolat Kiadó, 2006) 162.

42 Kosáry: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, 94. és Pauler: *Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez*. 274. és Molnár: *A közoktatás története Magyarországon* 272-273.

43 Pauler: *Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez*. 275.

44 Molnár: *A közoktatás története Magyarországon* 210.

45 Kosáry: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, 109.

ban Szempcen felállított gazdasági-ügyviteli főiskola vezetésére már nem a jezsuita rendet, hanem a piaristákat kérte fel.⁴⁶

A jezsuiták, egyben a katolikus egyház és más felekezetek kiszorítása az oktatásból valamint annak állami felügyelet alá vonása a Habsburg kormányzat számára egyre elérhetőbb céllá vált. Ám ez a cél kettős természetű volt: egyfelől az eddigi, a rendiségre jellemző skolasztikus tudományosság már rég idejét múlta, annak szellemisége tarthatatlanná vált, így a nevelést, az oktatást a korszerűbb ismeretek átadásához, és – ami még fontosabb – a gyakorlati élethez kellett igazítani. Másfelől az új nevelési rendszernek meg kellett felelnie annak az eszménynek is, melynek célja az állam számára hasznos polgárok nevelése volt. Míg ezt a célt Európa nyugatibb felén a polgárosodás nevében igyekeztek elérni, addig ezt Közép- és Kelet-Európában a felvilágosult abszolutista kormányzatok tűzték ki feladatul.⁴⁷

Ennek érdekében nyugaton már konkrét lépések történtek: 1762-ben Franciaországban feloszlatták a jezsuita rendet és iskolarendszerüket, majd *Essai d' éducation natonale* címmel olyan nemzeti nevelési programot fogalmaztak meg, melyben a természettudományos tanok hangsúlyosabb szerepet kaptak, és az ismeretek oktatását – az egyház kirekesztésével – olyan oktatók végezhetik, akik képesek az állam számára jó alattvalókat nevelni.⁴⁸ A felvilágosult abszolút uralkodók számára pedig egyre több tudós és szakember készített olyan közoktatási tervezeteket, melyek hangsúlyozták a tanügy közügyi jellegét, arra úgy tekintettek, mint amely tagadhatatlanul állami feladat, továbbá hűséges és hasznos alattvalók kinevelését célozták. Ilyen például Diderot oktatás-tervezete, melyet II. Katalin cárnő számára dolgozott ki, vagy a II. Frigyes oktatáspolitikája részére Christian Wolff által megfogalmazott koncepció, illetve Mária Terézia fő ideológusai, Karl Anton Martini és Joseph Sonnenfels által megfogalmazott oktatási célkitűzések. Az angol és francia szerződéselméletekből kiinduló és a felvilágosodás államfilozófiáját az abszolutizmushoz igazító, Christian Wolff nevével fémjelzett filozófia

46 Kosáry: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon, 111., 495.

47 Vö. Pecze: Az első magyarországi jogakadémiák alapítása, 144., és Csizmadia Andor: A hazai jog oktatása a 18. század második felében és Huszty István *Jurisprudentia Practica*, Jogtudományi Közlöny (1967) 3-4.sz., 195.

48 Finánczy Ernő: A francia középiskolák múltja és jelene. (Budapest, Lampel Róbert [Wodianer F. és fiai] 1890.) 74-75., és Kosáry: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon, 404.

egyre népszerűbbé vált az abszolút uralkodók körében. Hivatkoztak arra a wolffi tételre, mely szerint az állam célja, a közjó, közboldogság biztosítása, melynek érdekében uralkodó jogosult arra, hogy az állam polgárainak valamennyi ügyét, így az oktatást is szuverén módon szabályozza.⁴⁹

Ennek megfelelően 1745-től elkezdődött a bécsi egyetem reformja Mária Terézia holland származású tanácsadója, Gerhard van Swieten vezetése alatt. Ennek keretében először 1752-ben az orvosi és a teológiai karon sikerült megszüntetni a jezsuita befolyást, majd 1753-ban a jogi kar reformja következett, amely nemsokára olyan neves tanárokkal büszkélkedett, mint Paul Joseph Riegger és Karl Anton Martini. A szintén újjászervezett bölcsészeti kar Joseph von Sonnenfels és Hell Miksa professzorokat tudhatta az egyetemi oktatók soraiban. A bécsi egyetemen Martini és Sonnenfels – hasonlóan a német egyetemeken uralkodó wolffi szellemhez – az uralkodói főhatalomnak, az állam mindenhatóságának hirdetői lettek. Lassan a tudományos köztudat is kezdte elfogadni az új észjogi, dedukciókon alapuló államfilozófia világos következményét, amely azt hirdette, hogy a közoktatásügy az állami szabályozás tárgyát képezi.⁵⁰

Ebben szerepet játszott az is, hogy a Habsburg kormányzat taktikus módon az oktatás egy-egy szegmensének átszervezésébe igyekezett az egyházat is bevonni. Mária Terézia tanácsadó szerve, a bécsi udvari tanulmányi bizottság 1760-as felállításakor a bécsi egyetem reformjának irányítására az uralkodónő névleg Christoph Anton von Migazzi érseket nevezte ki a bizottság élére, a feladatok tényleges irányítását azonban Gerard van Swieten látta el. A nagyszombati egyetem átalakításához szükséges teendők elvégzésével – amit a bécsi egyetem reformjának mintájára kívántak levezényelni Mária Terézia – Barkóczy Ferenc esztergomi érsek személyében szintén egyházi vezetőt bízott meg, akiben megfelelő partnert talált ahhoz, hogy a jezsuita befolyást háttérbe szorítsa. Barkóczy Ferenc megbízatása az volt, hogy mérje fel az ország oktatásának helyzetét, és tegyen javaslatokat a szükséges reformokra. Annak ellenére, hogy az érsek sikerrel vonta meg a papnevelő intézetek felügyeletét a jezsuita rendtől, az állami törekvéseket nem tudta

49 Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777-1848, I. kötet (Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1927). 4. és Pecze: Az első magyarországi jogakadémiák alapítása, 149.

50 Kornis: A magyar művelődés eszményei 4.

teljes mértékben érvényre juttatni. Barkóczy halála után 1776-ban Mária Terézia ismételten elrendelte a magyarországi oktatási intézmények összeírását, mely már a felsőoktatási reform előkészületi lépése volt, hogy ezután az oktatás alsóbb szintjein is megtörténjék a korszerűsítés.

Az állami irányítás elvének elfogadottságához hozzájárultak a felvilágosodás világi hívei is, köztük Niczky Kristóf kancelláriai tanácsos, aki szintén kifejthette véleményét az egyetem és a gimnáziumok reformjáról. Ő annak a nézetének adott hangot, hogy a magyar uralkodót teljes mértékben megilleti az a jog, hogy az oktatásügyet állami feladatként kezelje, így az egyetem korszerűsítéséről is gondoskodnia kell. Egyre erősödtek azok a vélemények, amelyek már azt szorgalmazták, hogy valamennyi egyházi fenntartású intézményt világiak kezébe kell adni. Az udvari tanulmányi bizottság abszolutista irányvonalának képviselőivel szemben azonban – akik közül a legtekintélyesebb éppen Martini volt – Mária Terézia egyházi vonatkozásban nem egyszer a konzervatív elképzeléseket támogatta. Ez történt a középiskolai reform kapcsán is, ahol Martiniék Kollár Ádám javaslatával szemben ellenjavaslatot nyújtottak be, és Mária Terézia ebben az esetben is a Kollár-féle visszafogottabb tervezetet fogadta el. A további vita megelőzésére Kollárt felmentette, és helyébe Gratian Marx piarista rendi szerzetest állította, akivel szemben Martiniék hasonló támadást intéztek. Mária Terézia válasza erre az udvari tanulmányi bizottság hatáskörének megnyirbálása volt, így az már csak az egyetemi reformmal foglalkozhatott.

Mindeközben – a Martiniékkal folytatott vita hevében – az uralkodónő az új tanügyi reform kidolgozásával személyesen Ürményi Józsefet bízta meg, akinek irányítása alatt végül 1777-ben megszületett: *„A nevelésnek és az egész tanügynek rendje Magyarországon és kapcsolt tartományaiban”*, vagyis a *„Ratio Educationis totiusque rei litterariae per regnum Hungariae et provincias eidem annexas.”* A korszakos dokumentum megalkotói Ürményi Józsefen kívül Tersztányszky Dániel, Makó Pál, Niczky Kristóf valamint Mária Terézia osztrák tanügyi tanácsadói, úgymint Karl Anton Martini, Wenzel Anton von Kautz-Rietberg, valamint Perger Antal, Kollár Ádám voltak.⁵¹

51 Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 4-5., és Kosáry: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon, 406-412.

A magyar felsőoktatás átalakítása során szintén a fenti nevekkel találkozhatunk. A nagyszombati egyetem 1769-ben történt állami irányítás alá vonása után a kormányzat 1770-ben a *Norma studiorum* kezdetű szabályzat kiadásával új szervezeti rendet vezetett be, melynek keretében a jogi kar a természetjogi tanszékkal bővült ki.⁵² Mária Terézia a jezsuita rend feloszlata után, 1774-ben Fekete György országbíró⁵³ és Ürményi József kancelláriai tanácsos személyében királyi biztosokat küldött a nagyszombati egyetemre, akiknek feladatuk az új tanterv bevezetése és a jezsuiták helyébe történő új tanárok kinevezése volt. Niczky Kristóf javaslatára az egyetem Nagyszombatról Budára került, majd II. József idején, 1784-ben Pestre. A *Ratio Educationis* szellemében az egyetem feladata bővült, hasznossági elven és az állam érdekében alapulva olyan tudós szakemberek képzésére tevődött a hangsúly, akik gyakorlati tevékenységükkel az állam szolgálatába állhatnak.⁵⁴ A Pestre áthelyezett egyetem „országos irányító és ellenőrző szerepet kapott a királyi akadémia, a tankönyvek és a tudományos könyvkiadás felett.”⁵⁵

A hazai jogi kar átalakítása során szintén a bécsi egyetem, annak is a jogi fakultásán történt változtatásokat vették alapul. Iránymutatónak tehát a *Ratio Educatio* kibocsátása előtt, 1775-ben a bécsi jogi kar számára kiadott jogi rendtartást – a *Planum iuridicae facultatis*-t – tekintették, mely az ottani jogi kar tantervét irányozta elő.⁵⁶

A bécsi egyetemen történt reformok tehát nemcsak az egyetem szerkezeti átalakítását jelentették, hanem az érdemi oktatásban és a tananyagban is változást hoztak. Mindkét téren törekedtek az egyházi hegemonia csökkentésére, és a jogi gondolkodást is igyekeztek a teológiai világnézettől eltávolítani. A bécsi egyetem jogi karán olyan neves, és az állami életben befolyásos személyiségek oktattak, mint Paul Joseph Riegger, Mária Terézia jogi tanács-

52 Vö: Csizmadia: A hazai jog oktatása a 18. század második felében, 196.

53 Az országbírói tisztségről lásd részletesen: Sereg Péter: A legfelsőbb bírói fórumhoz fordulás joga történeti aspektusból, avagy a 160 éve helyreállított Királyi Curia szervezeti kérdései, in: Miskolci Jogi Szemle, 16. évfolyam, 5. szám, 3. különszám, 2021.

54 Vö: Csizmadia: A hazai jog oktatása a 18. század második felében, 196., és Finánczy Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában, II. kötet (Budapest, Magyar Tudományos Akadémia 1902.) 219.

55 Kosáry: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon, 502.

56 Vö: Csizmadia: A hazai jog oktatása a 18. század második felében, 196., és Rudolf Kink: Geschichte der kaiserlichen Universität zu Wien, I. (Wien, Carl Gerold und Sohn, 1854), 519.

adója – aki először az innsbrucki egyetemen tanított, majd 1753-tól a bécsi egyetem professzoraként alkalmazta a wolffi természetjogot az egyházjog terén, és akit Martini mesterének tekintett – valamint Martini, aki még Riegger-nél is ügyesebben alkalmazta az abszolutista eszmények megalapozására Christian Wolff természetjogi alapelveit.⁵⁷

Karl Anton Freiherr von Martini (1726-1800) Mária Terézia, majd II. József jogi és államigazgatási tanácsadója, tanulmányait a trienti filozófiai stúdiumok után az innsbrucki egyetemen folytatta Paul Joseph Riegger tanítványaként, majd a bécsi egyetemen valamennyi jogi tárgyból doktorátust szerzett. Németországban, Hollandiában, Franciaországban, Olaszországban, és Spanyolországban végzett tanulmányútjai és a madridi császári követségen teljesített 13 hónapos szolgálatot követően visszatért Bécsbe. Jogtanári pályafutását a Mária Terézia által 1746-ban alapított nemesi akadémián, a Theresianumban kezdte meg az 1750-es években,⁵⁸ ahol a világi oktatók által ellátott jogi fakultást kivéve a tanárok zömét a jezsuita rend adta.

Martinít 1753-ban hívták meg a bécsi egyetemre, ahol részt vett az egyetem jogi karának újjászervezésében, melynek keretében a természetjog oktatásának külön tanszéket állítottak fel, majd vezetőjévé őt nevezték ki. 1761-től Mária Terézia udvarának hercegi nevelőjeként, Lipót Péter főherceg jogtanáraként egyre nagyobb elismerésnek örvendhetett. Ennek is köszönhetette, hogy 1760 és 1779 között tanulmányi reformerként döntő szava lehetett a Mária Terézia által kezdeményezett közoktatás megszervezésében. Állami feladatai ezzel még nem értek véget, II. József államtanácsosaként nemcsak oktatásügyi, hanem gazdasági és egyházpolitikai kérdésekben is jelentős szerepet játszott.⁵⁹ Martini reformtevékenysége II. Lipót alatt is töretlen volt, amikor is részt vett az Osztrák Polgári Törvénykönyv közel

57 Rudolf Palme: Der naturrechtliche Hintergrund Martinis, in: Naturrecht und Privatrechtskodifikation. Tagungsband des Martini-Colloquiums 1998. (Wien, Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung 1999) 127., és Michael Hebeis: Das juristische Werk des Karl Anton von Martini, in: Naturrecht und Privatrechtskodifikation. Tagungsband des Martini-Colloquiums 1998. (Wien, Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung 1999) 94.

58 Hebeis: Das juristische Werk 96.

59 Michael Hebeis: Karl Anton von Martini (1726-1800) Leben und Werk. Rechtshistorische Reihe. Bd 153. (Frankfurt am Main, Peter Lang. Europäisches Verlag der Wissenschaften, 1996.) 70-73., 74.

hatvan évig tartó előkészítő munkálataiban. Az uralkodó a Galíciában 1786-ban II. József rendeletére életbe léptetett (személyi joggal foglalkozó) rész továbbfejlesztésével is őt bízta meg.⁶⁰ Martini reformelképzelései II. Lipót rövid uralkodása után háttérbe szorultak, II Ferenc rendőrállamában már csekély szellemi befolyása lehetett.

Martini az osztrák természetjog fő képviselője, Riegger mellett Christian Wolff kötelességtanára alapozta az állam- és jogfelfogását. Tanai azonban az osztrák természetjog előkritikájaként is felfoghatók annyiban, hogy elődei-nél erősebben hangoztatta: az uralkodónak csak akkor szabad a természet-jogból kifolyó egyéni alapjogokba beavatkoznia, amennyiben a társadalmi cél ezt igényli.⁶¹

A 17. századtól megjelenő természetjog a német nyelvterületen „egy sa-játos észjogi gondolkodást alakított ki, amely az észből kívánta levezetni az álla-mi és jogi berendezkedésre adott válaszokat.”⁶² Ez a felfogás a korabeli termé-szetjogi irányzatok gyakorlati alkalmazására fektette a hangsúlyt, vagyis az adott társadalmi berendezkedést természetjogi elvekkel próbálta igazolni. Samuel Pufendorf a természetjog eredeti eszméjét oly mértékig „megszelídí-tette”, hogy az már alkalmas lett arra, hogy hivatalos „*katedratudománnyá*” váljék.⁶³ Ez a praktikus jogfilozófia ahhoz vezetett, hogy a korszak –felvilá-gosodás nézeteit tükröző – természetjogából egy olyan elmélet fejlődjék ki, amely megfelel az éppen uralkodó fejedelmek központosító szándékainak. A természetjog eredeti, az emberi jogokat középpontba helyező eszméje így átfordult az alattvalók kötelezettségét hangsúlyozó szemléletbe.

E szemléletet tükrözik – Pufendorf *De officio hominis et civis* 1673-ban pub-likált művén felül – Christian Wolff természetjogának általános alapelve is, mely szerint az emberi természetből bizonyos kötelezettségek szükségkép-

60 A Martini-féle tervezet összevetését a Galíciai Törvénykönyvvél: Herbert Kalb: Grundrechte und Martini – eine Annäherung, in: Naturrecht und Privatrechtskodifikation. Tagungsband des Martini-Colloquiums 1998. (Wien, Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung 1999) 201-225.

61 „Marini, Karl Anton”, in Neue Deutsche Biographie. Herausgeben von der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Bd 17. (Berlin, Dunecker & Humbolt/Berlin, 1994) 299.

62 Frivaldszky: Természetjog – eszmetörténet, 216.

63 Szabó: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon 34. és Pauler: Bevezetés az észjogtanba 60-61.

pen fakadnak, s amelyek éppen úgy általánosaknak és egyetemlegeseknek foghatóak fel, amiként az emberi természet is alapjában véve egyenlő. A jog tehát kötelességeken alapszik,⁶⁴ mely köteleességek arra a célra irányulnak, hogy az embernek mindig tökéletesítenie kell önmagát.⁶⁵

Ez a felfogás egyfelől alkalmas volt arra, hogy igazolja az állam mindenhatóságát, továbbá szolgáltassa azt az ideológiai magyarázatot is, amely arra a kérdésre válaszol, hogy az állam milyen alapon avatkozik be az egyén gazdasági és magán ügyeibe. A wolffi nézetek szerint ugyanis az állam legfőbb célja az egyén tökéletesedésének biztosítása. Ezt a célt, ami a közjóban testesül meg, kell tehát az államnak is szolgálnia oly módon, hogy *„az egyéni szükségletek kielégítését az életviszonyok lehető legteljesebb szabályozásával biztosítja.”*⁶⁶

Másfelől viszont ez az észjogi irányzat vetette meg a jog és az állam racionalis, tehát a természetes eszen alapuló, és a kor igényeire gyakorlati választ is adó alapjait. Emellett hozzájárult ahhoz, hogy – főleg a büntetőjogi szemléletben történő változások mentén – a természetes emberi jogoknak egyre biztosabb elméleti megalapozást adjon.⁶⁷ Ez a gyakorlatiasságot felmutató eszmerendszer II. Frigyes mellett megfelelt Mária Terézia reformelképzeléseinek is, melyek az egységes államszervezet kiépítését, az egyház állami befolyásának csökkentését, a közigazgatás átszervezését, egy új polgári- és büntetőtörvénykönyv bevezetését, és az állam működtetésére alkalmas új tisztviselői kar kialakítását célozták.⁶⁸

Martini tehát a wolffi elmélet szellemében dolgozta ki saját, a bécsi udvar számára is hasznos természetjogi nézeteit, melyben olyan állam- és jogbölcseleti elveket vallott, amelyek azt igazolják, hogy az uralkodónak az államban elfoglalt státuszából és azon hivatásából, hogy az alattvalók jólétéről és boldogságáról gondoskodik, miként fakadnak a legszélesebb körű jogosít-

64 „jus oritur ex obligatione, obligatio prior est jure et si nulla esset obligatio, nec ullum jus foret...” – hirdeti Wolff. in: Heinrich Ahrens: *Naturrecht, oder Philosophie des Rechts und des Staates*, (Wien, Druck & Verlag von Carl Gerold's Sohn, 1870) 115., Concha: A kilenczvenes évek reformeszméi és előzményei. 14.

65 Pauler: Bevezetés az észjogtanba 67. és Frivaldszky: *Természetjog – eszmetörténet* 216.

66 Szabó: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon 34., és Pruzsinszky Sándor: *Természetjog és politika a XVIII. századi Magyarországon* Batthyány Alajostól Martinovicsig, (Budapest, Napvilág Kiadó 2001) 11., és Hochstrasser: *Natural law theories in the early Enlightenment* 175-176. pp.

67 Frivaldszky: *Természetjog – eszmetörténet*, 208., 222.

68 Szabó: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon, 35.

ványok.⁶⁹ Mindezen nézeteit legteljesebben az elsőként 1767-ban megjelent *De lege naturali positiones*, valamint az 1768-ban publikált, *Positiones de iure civitatis* című műveiben fejtette ki.⁷⁰ E művek egyben tankönyvek is voltak, amelyek az osztrák jogi fakultásokon az 1820-as évekig kötelező tananyag-nak számítottak. Tekintélyük azonban hosszabb távon is hatott, hiszen a magyar jogi oktatásban 1848-ig kötelező alpműveknek tekintették őket⁷¹

Ahogy Szibenlisztel szemben is megfogalmazódott az eredetiség hiánya, Martini természetjogi munkásságával kapcsolatban is kialakult az a vélemény, hogy bár nagyszerűen összeszerkesztette gondolatait, azokban nem túl eredeti.⁷² Ezt azonban szinte minden, a korszakban alkotó természetjogásról elmondhatjuk. Így Wolff – aki Leibniz elveire építette új bölcséleti rendszerét⁷³ – ugyancsak azzal a váddal szembesült, hogy „*az eredetiség termő szelleme teljes hiányával, csak máshonnan kölcsönzött eszmék rendszeresítője volt.*”⁷⁴

E tény azonban nem kisebbíti Martini és elődei hírnevét, hiszen az oktatásra szánt tananyag – jellegéből adódóan – minden időben megköveteli a már korábban kidolgozott ismeretek számbavételét és közvetítését. Martini jogi téziseit ugyan Christian Wolff geometriai módszerére és az antik, valamint a skolasztikus ismeretanyagra alapozza, de az általa levont következtetések már a kortárs természetjog-tanhoz igazodnak. Emellett az is megállapítható, hogy álláspontját önállóan alakítja ki, valamint, hogy vannak olyan kérdések – mint például az államiság keletkezése, – melyekkel egy teljesen önálló természetjogi elméletet alapoz meg.⁷⁵ Érveléséből kitűnik, hogy mélyreható ismeretekkel rendelkezik a Biblia s az antik szerzők terén. Azt igyekszik igazolni, hogy a természetjog csak a Bibliában kinyilatkoztott igazsággal összhangban létezhet. Ez az érvelési rendszer azonban ahhoz

69 Palme: Der naturrechtliche Hintergrund Martinis 127.

70 Az 1762-ben Bécsben megjelentetett természetjogi tankönyvét ezután Magyarországon többször kiadták. Így 1777-ben Kolozsváron, majd pedig a budai egyetem nyomtatásaiban további (1795-i és 1800-i) kiadásokat élt meg. Mészáros István: A tankönyvkiadás története Magyarországon. (Budapest, Tankönyvkiadó. 1989.) 62-70.

71 Szabó: A burzsoá állam- és jogbölcsélet Magyarországon 43.

72 Hebeis: Das juristische Werk des Karl Anton von Martini 109.

73 Kecskés Pál: A bölcsélet története. (Budapest, Szent István Társulat, 1981) 320.

74 Pauler: Bevezetés az észjogtanba 67.

75 Palme: Der naturrechtliche Hintergrund Martinis 127.

vezet, hogy természetjogában a jog és az erkölcs gyakran összemosódik.⁷⁶ Az etika és a jog precízebb elkülönítése csak a kanti természetjogot befogadó és alkalmazó utódainál jelenik meg.

Mindezen előzmények után megkezdődött a magyar jogi oktatás reformja, melyben a természetjogi ismeretek kiemelt szerepet kaptak. Nem véletlenül rokonszenvezett ezzel a természetjogi felfogással a központosítani szándékozó kormányzat, hiszen ez volt az az újonnan kialakuló tudomány, amely az állam eszméjével, jogkörével, a nemzetek közötti jogszabályok megállapításával foglalkozott, és amely annak ellenére, hogy az ember veleszületett jogait szinte csak a természeti állapotra korlátozta, mégis a szabadság és egyenlőség tanait hirdette.⁷⁷ Ennek megfelelően Magyarországon a természetjog hivatalosan is támogatott fejlődési irányvonalát a német és osztrák észjogi befolyás határozta meg, oktatása terén pedig jelentős lendületet és változást a központi intézkedés hozott.

A bécsi kormányzat még a nagyszombati egyetem átszervezése előtt kötelezővé tette a természeti magán- és közjog tanítását. A helytartótanács az esztergomi káptalanhoz 1760. november 3-án intézett, a jogi oktatás szabályozását előíró rendelkezésében⁷⁸ többek között meghagyta, hogy a római jog tanára a természetjogot is oktasson. Korábban ugyanis természetjogi ismereteket a bölcsészeti kar keretében az erkölcstannal együtt tanították.⁷⁹ Az 1760-as intézkedésnek köszönhetően tehát a következő évben Szedmáky Mihály a római jog és a hűbérjog tanára természetjogot is tanított az első éves joghallgatók számára. A természetjog oktatására külön tanszéket azonban csak később, Mária Terézia 1769. december 14-én kelt rendelkezésével hoztak létre.⁸⁰

Egy 1770. október 29-én kiadott, az egyes karok számára tanulmányi szabályzatot megállapító királyi helytartótanácsi rendelkezés kimondta, hogy a nagyszombati egyetem karai tekintetében a bécsi egyetem intézményein oktatottakat kell zsinórmértékül venni, így a „természetjog” tárgy esetében is a bécsi egyetemen alkalmazott tananyag az iránymutató.⁸¹ Ugyanezen

76 Palme: Der naturrechtliche Hintergrund Martinis 134.

77 Pauler: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez, 279.

78 Kovachich: Mercur von Ungarn II. évf., 25-30.

79 Vö.: Szabó: Előtanulmányok 102.

80 Pauler: Az észjogtudomány fejlődése's jelen állapota. 209. Kovachich: Mercur von Ungarn I. évf., 32-35. és Pecze: Az első magyarországi jogakadémiák alapítása, 49.

81 Kovachich: Mercur von Ungarn II. évf., 66-69.

rendelkezés írta elő, hogy a természetjog oktatója ismertesse meg hallgatóit „a tudomány irodalmával; a híresebb írók fény-és árnyoldalait fejtse ki; a vallás és államra nézve veszélyes tanokat alaposan cáfolja, különösen pedig azokat Grotius munkája tanulmányozására buzdítsa.”⁸² A nagyszombati egyetemen újonnan megalakult magán- és közjogi természetjogi tanszék élére így a németalföldi származású Van der Hayden professzor került, aki a központi utasítás értelmében Martini tankönyveit vette alapul. Az egyetemi oktatáson kívül a természetjogi tanszékek felállítását a királyi akadémiákon is elrendelték, és Martini műveinek alkalmazását itt is kötelezővé tették.

Az 1777-es *Ratio Educationis* hatodik fejezetének „A jogi oktatás az akadémiái tagozaton, illetőleg a jogi szak, részleteiben” című 186. §-a kimondja, hogy a természetjog oktatására „a jogi tanulmányok első évében napi két órát kell szánni úgy, hogy az első félévben a természetjog, az általános és nemzetközi közjog kerüljön előadásra Martini tételei alapján.”⁸³ Bár a természetjogot a filozófiai szakon is előadták a hallgatóknak, a tanügyi szabályzat mégis fontosnak tartotta, hogy a jogi karokon is újra tárgyalják az általános és nemzetközi közjog magyarázatával együtt. A természetjog oktatását a gimnáziumok utolsó két évfolyama számára is kötelezővé tették, korábban ugyanis a természetjog oktatása a rendkívüli tanulmányok körébe tartozott.⁸⁴

A természetjog kötelező oktatása tehát Martini *De jure naturalis positiones* és *Positiones de jure civitatis* című műveinek szem előtt tartásával történt.⁸⁵

82 „Ex post jus quoque naturae ac publicum universale seu gentium, in Universitate hac Tyrnaviensi tum ob studiorum horum utilitatem, cum vero in majus universitatis ornamentum et decus, per introducendum distinctum professorem subtilius declarata ratione explanabuntur.” Norma Studiorum dto. 29. oct. 1770. Kovachich: Mercur von Ungarn. I. évf., 67. l., továbbá a természetjogot oktató tanárnak adott utastást. Kovachich: Mercur von Ungarn. II. évf., 93-94. l. Pauler: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez, 283., és Pauler: Bevezetés az észjogtanba, 76.

83 *Ratio Educationis* 186. §-át, in Mészáros István (ford.) *Ratio Educationis* (Budapest, Tankönyvkiadó, 1981.) 147. és Szabó Béla: A magyarországi jogoktatás Kossuth Lajos korában. in Balogh Judit (szerk.): *Debreceni Konferenciák III., Európai Magyarországot! Kossuth Lajos és a modern állam koncepciója*, (Debrecen, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara, 2004.) 18.

84 *Ratio Educationis* 151. §, 121.

85 Lsd még: „Ordo Praelectionum in singulis facultatibus. Series authorum, qui in facultatibus praeleguntur. [...] In facultate iuridica. Professori iuris Imperialis praelegenda et expleanda venirent: I) ordo historiae iuris civilis ad ductum libelli Caroli de Martini hunc in finem edidit.” Kovachich: Mercur von Ungarn. II. évf., 99-100. lap, ahol azon szerzők névsorát olvashatjuk, akiknek műveit az egyetemi stúdiumokon kötelezően elő kellett adni.

Egyébiránt a tanügyet uralkodói felségjognak tekintő központi felügyelet egészen 1848-ig nemcsak a felsőbb intézmények oktatói, hanem a középiskolák tanárai számára is pontosan előírta, hogy milyen tankönyv nyomán kell előadásait megtartaniuk.⁸⁶

A fentiekből következően a természetjogi nézetek hozzánk osztrák közvetítéssel érkeztek, és annak művelése is kormányzati utasításra indult virágzásnak a 18. században. Concha Győző, a magyar állambölcseleti hagyomány egyik kanonizáló alakja, egyenesen Martini természetjogi műveit tekinti annak a szellemi lendületnek kiindulópontjául, amely a magyar természetjogi irodalmat egészen a 19. század folyamán áthatotta.⁸⁷

A Martini-féle természetjog-könyvek viszont meglehetősen tömören, pontokba foglalva adták elő a természetjogi ismereteket, ahogy Concha Győző írja: „*Martini elvontabb, nehézkesebb, modora scholasticus*”,⁸⁸ ezért főleg a kezdő hallgatók számára szükségessé vált, hogy bővebb magyarázatokkal lássák el azokat.⁸⁹ Ez adott lendületet annak a közel ötven évig tartó, Martini nézeteit megismertető és gyakorlatiasabbá tévő irodalmi korszaknak, amely a 18. század végét és a 19. század elejét jellemezte. Martini-kommentátorok sora jelentette meg természetjogi írásait, így Lakics György,⁹⁰ Dienes Samuel,⁹¹ Brezanóczy Ádám,⁹² Ujfalussy Nep. János,⁹³ Szilágyi János, Benkő Samu,⁹⁴ Rosos Pál,⁹⁵ akik közül egyesek szigorúan követték Martinit, mások módosítottak annak szerkezetén, megint mások csupán a Martini-féle természetjog egyes részeinek magyarázatára szorítkoztak.⁹⁶

86 Kornis: A magyar művelődés eszményei 230.

87 Concha: A kilenczvenes évek reformeszméi és előzményeik, 13., és Szabó: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon 35.

88 Concha: A kilenczvenes évek reformeszméi és előzményeik, 16.

89 Pauler: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez. 285.

90 Lakics György Zsigmond: Institutio Elementorum iuris naturalis. (Buda, 1778.)

91 Martini: De lege naturali positives, A báró Martini Természet Törvényéről való állításainak magyarázatja, melyet német nyelvből magyarra fordított, és a' maga költségén ki-adott Dienes Sámuel, Második Darab (Bétsben, 1792)

92 Breuzanóczy Ádám: Explanatio iuris naturae, publici universalis et gentium. (Pozsony, 1795.)

93 Ujfalussy Nep. János: A természeti hármas törvény. (Pest, 1825.)

94 Benkő Samu: Tentamen philopatriae in Monarchiis et Aristocratiis promovendae, (Vindob. 1787.)

95 Rosos Pál: Dissertatio de rerum publicarum interna securitate. (Pestini 1777.)

96 Pauler: Az észjogtudomány fejlődése 's jelen állapota. 211., és Szabó: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon, 49-62.

Mindeközben a bécsi egyetemen már Immanuel Kant eszméi hatottak, bár egyelőre csak Martini mellett és félhivatalos jelleggel.⁹⁷ A kanti jogfilozófia gyökeresen átalakította az elméleti és gyakorlati bölcsészetet, ezáltal az észjogtudományra is jelentős hatást gyakorolt.⁹⁸ Az elméleti bölcsészetben *A tiszta ész kritikája* című 1781-ben megjelent műve indított el változást, a gyakorlati bölcsészetre pedig *A gyakorlati ész kritikája* című, 1788-ban megjelent műve hatott. Kant újszerű jogi nézeteit leginkább a *Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre* című, 1797-ben megjelent munkájában, *Az örök békéről* 1795-ben és *Az elmélet és gyakorlat viszonyáról* 1793-ban publikált értekezéseiben fejtette ki.⁹⁹ Reformáló szelleme főleg abban mutatkozott meg, hogy „*tisztán, logikus úton, egyedül az észből kikövetkeztetve – eltekintve a világ valóságától – keresi a legfelső tételt, a legformálisabb jogtételt, mint az emberek coexistentiájának maximáját. Ebből von azután le tételeket, bírálja [...] vagy helyesli a fönndálló jogviszonyokat,*” vagyis jogbölcséleti teóriája alapjaként „a formális racionalizmust léptette életbe.”¹⁰⁰ Kant jogfilozófiája a természetjogon belül tehát a kritikai észjogi irányzatot képviseli, a jogot és az államot a tiszta gyakorlati ész alapelvére építi fel.¹⁰¹

Az államra vonatkozó ismeretek tekintetében is „*a tapasztalati elemektől független kategorikus jogi elveket*” keresi, mely „*elvek egyetemeseek, térben is időben egyaránt érvényesek.*”¹⁰² Ennek alapját – a természetjog valamennyi meghatározó gondolkodóját (Grotius, Hobbes, Pufendorf, Locke, Thomasius, Wolff majd Hume és Rousseau) foglalkoztató, s így több évszázados hagyományokkal bíró, sőt a felvilágosodás politikai gondolkodását jelentősen meghatározó – társadalmi szerződés elméletére vezeti vissza.¹⁰³ Szerződés-

97 Szabó: A burzsoá állam- és jogbölcsélet Magyarországon, 92.

98 Vö.: Rádai Lajos: A tulajdon bölcsellete, A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetemen pályakoszorút nyert dolgozat. (Budapest, Kókai Lajos Könyvkereskedése, 1875.) 14.

99 Vö.: Julius Stone: Human law and human justice. (Sanford, Sanford University Press, 1965) 82.

100 Rádai: A tulajdon bölcsellete, 14-15.

101 Otfried Höffe: Immanuel Kant. (München, C. H. Beck, 2007) 215. „Kant begründet Recht und Staat aus Prinzipien einer reinen (rechtlich-) praktischen Vernunft. Seine politische Philosophie gehört zum Naturrecht im Sinne eines kritischen Vernunftrechts (rechtlich-) praktischen Vernunft. Seine politische Philosophie gehört zum Naturrecht im Sinne eines kritischen Vernunftrechts.” Az állam legitimitása és a jogrend a társadalmi szerződésen nyugszik, Höffe, Immanuels Kant, 232., 235.

102 Himfy József: Kanttal, Kant ellenében. A világköztársulásmint a világbéke garanciája, Kellék – filozófiai folyóirat 24. sz. (2004), 113.

103 Höffe, Immanuels Kant, 215.

si elméletének kiindulópontja az állami létet megelőző természeti állapot, ahol viszont (Hobbes-tól eltérően, Locke és Rousseau nyomán)¹⁰⁴ elismeri a természetes jogok meglétét. A természeti állapotban tehát Kant szerint léteznek jogok. Jogrendről azonban itt nem beszélhetünk, az ugyanis olyan, törvények által biztosított rend, ami csakis társadalmi szerződésből eredhet.¹⁰⁵ A jogrendet tehát egy jogot kikényszeríteni képes, társadalmi szerződésen alapuló főhatalom, azaz az állam tudja csak szavatolni.¹⁰⁶

Kant „*a jogot közvetlenül az ész parancsára alapította, a jogok és kötelességek, az erkölcsiség és törvényszerűség határvonalait szorosabban jelölte ki,*”¹⁰⁷ – ezáltal a jogtudománynak az erkölctantól való elhatárolásában jóval tovább jutott, mint Martini. A természetjog feladata Kant szerint az, hogy meghatározza azokat a változatlan alapelveket, amelyek minden pozitív törvényhozás alapjait képezik.¹⁰⁸ Mindemellett azokat a gondolkodási formákat keresi, amelyek szabályai szerint az emberek megkülönböztethetik a jogot a jogtalanságtól. Bár a jogszerű cselekvésre való indítást az etika támasztja az emberrel szemben, a joghoz viszont „*a kényszerítés felhatalmazása kapcsolódik.*” Kant szerint ugyanis a jogot az választja el az etikai parancstól, hogy a joghoz azon felhatalmazás kapcsolódik, miszerint a törvény által garantált szabadság csorbítóival szemben kényszerrel lehet élni.¹⁰⁹ Amíg a természeti törvények kötelező ereje *a priori* az ész által felismerhető, és ezek belsőleg kötik az embert, addig a pozitív törvények csak a külső törvényhozás erejénél fogva kötelezőek. Így a jogot az erkölctől független, külső jelenségnek tekinti. Ebből adódóan a jog világában, a társadalom külső alakulását meghatározó szabályok szerint az állami kényszernek van jelentős szerepe.¹¹⁰

104 Frederick Copleston: A History of Philosophy, Vol. 7. Eighteenth Century Philosophy: Voltaire to Kant (London, Continuum, 2003) 97. Hinfy: Kanttal, Kant ellenében, 113-114.

105 Höffe, Immanuels Kant, 235.

106 „Right is conjoined with the Title or Authority to compel” Immanuel Kant: The Philosophy of Law. An Exposition of the Fundamental Principles of Jurisprudence as a Science of Right, trans. W. Hastie (Union, NJ: The Lawbook Exchange Ltd., 2002) 47., és vö.: Otto Friedrich von Gierke: Natural law and the theory of society 1500 to 1800 (Cambridge, Cambridge University Press, 1950), 249.

107 Pauler: Bevezetés az észjogtanba 79.

108 Immanuel Kant: Az erkölcsök metafizikája. in Immanuel Kant: Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. A gyakorlati ész kritikája. Az erkölcsök metafizikája. (Budapest, Gondolat Kiadó, 1991) 324. p.

109 Kant: Az erkölcsök metafizikája. 327.

110 Kant: The philosophy of law, 47.

Kant tehát az addigi természetjogi irányvonallal szemben határozottabb választóvonalat húzott a jog és az erkölcs közé,¹¹¹ és ezzel kidolgozta azt a főelvet, amely lehetővé tette az erkölctantól módszeresen és doktrinális alapon elhatárolható jogtan kialakítását, és aminek pontosabb, tökéletesebb kidolgozása majd Fichte és Feuerbach munkásságában jelenik meg.¹¹²

A kanti észjogi irányzat – köszönhetően azon államfelfogásnak, amely a gyakorlati ész alapján engedelmisséget parancsol a fennálló törvényhozó hatalom iránt – Ausztriában a hivatalos körök által is megtúrt haladást jelentette.¹¹³ Ezt a haladást képviselte Martini tanszéki utóda, *Franz Zeiller*, aki elsőként igyekezett Kant tanításait meghonosítani a bécsi egyetemen, és „a tudomány haladásához mért”¹¹⁴ magánjogi kézikönyvet írt *Das natürliche Privat-Recht* címmel.

A természetjogi magánjog oktatásában Zeiller műve lassacskán kiszorította, Martini *De iure naturali positiones*-ét. Az államra és a nemzetközi jogra nézve viszont továbbra is Martini *Positiones de iure civitatis* című tankönyvét tekintették alapműnek, ám ezzel párhuzamosan alkalmazhatták a *Franz Egger* által Martini *Positiones de iure civitatis*-ához írt, *Das natürliche Recht* címmel napvilágot látott kommentárt is. Végül az Egger által átdolgozott Zeiller-féle magán-természetjog Egger államjogi kommentárjával együtt a bécsi egyetem hivatalos tananyaga lett¹¹⁵.

Kant felfogását tükröző újabb jogbölcséleti irányvonal nem minden küzdelem nélkül a Zeiller-Egger-féle természetjogi tankönyvön keresztül jutott el a magyar jogi fakultásokra. Bevezetését ugyanis egy kisebb tanrendi vita előzte meg, és abban a kérdésben, hogy hazánkban is el lehet-e fogadni Zeiller magán-természetjogi művét az oktatásban, a pesti egyetem jogtudományi kara nemleges döntést hozott. Az elutasítás oka az erkölctan és a jogtan éles elválasztása volt, melynek helytelenségét – a jogtudományi kar indoklása szerint – műveiben Martini megfelelően bebizonyította. Így végül Martini munkái a magyar egyetemen és királyi akadémiákon továbbra is tananyagként és tudományos diszciplínaként nyertek megerősítést.¹¹⁶

111 Szabó: A burzsoá állam- és jogbölcsélet Magyarországon, 94.

112 Kant: *The philosophy of law*, 22., Pauler: Bevezetés az észjogtanba 81.

113 Szabó: A burzsoá állam- és jogbölcsélet Magyarországon, 94.

114 Pauler: Az észjogtudomány fejlődése 's jelen állapota, 211.

115 Szabó: A burzsoá állam- és jogbölcsélet Magyarországon, 97.

116 Pauler: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez, 295-297.

Az elutasítottság terén változást Szibenliszt munkássága jelentett, amellyel kapcsolatban Pauler Tivadar így vélekedik: „*rést tört annak [a kant-i felfogásnak] a kirdlyi tanintézetekben is Szibenliszt Mihály győri jogtanár „Institutiones juris naturalis” című kétkötetű munkájával*” és „*az újabb jogbölcseleti elveknek első hirdetője lett az egyetemen.*”¹¹⁷ Majd másutt így jellemzi: „*Szibenliszt munkája közelőadásokbani használatára engedelmet nyervén, az első szembe szállott a Martinizmus mélyen gyökerezett tekintélyével, és tanintézetekben az újabb jogbölcseleti nézeteknek részt tört.*”¹¹⁸ Annak ellenére, hogy a 20. századvégi jogelméleti irodalom – különösen Szabó Imre, a magyar jogbölcseleti historiográfia meghatározó alakja – Szibenliszt Mihályt már ahhoz az újabb irányvonalhoz sorolja, amelynek képviselői határozottabb kantianus jogbölcseleti álláspontot képviseltek, sőt időrendben is az elsők között említi nevét e körben, e felismerésnek nem tulajdonít meghatározó jelentőséget.¹¹⁹

Szibenliszt Mihály *Institutiones juris naturalis* című kétkötetes művében, mint a Győri Királyi Akadémia tanára, elsőként bírálja Martini természetjogát. Martini tanainak felülvizsgálatára annak ismeretében vállalkozik, hogy a bécsi egyetemen már hivatalosan is bevezették a Zeiller-Egger-féle, magán- és közjogot magába foglaló természetjogi tankönyvet, amelyet Szibenliszt is felhasznált saját intéstitúciói megírásához.

Magyarországon azonban Martini tanainak bírálata még ekkor is kivívta a hivatalos tudomány képviselőinek rosszállását. Szibenliszt a Győri Királyi Akadémia jogi fakultásán saját természetjogi intéstitúcióit segédkönyvként használva oktatta. Ehhez a bécsi udvar 1823. október 28-án kelt rendelkezésével hivatalosan is hozzájárult.¹²⁰ Pályája ezt követően tovább ívelt: 1827-ben az udvar ajánlására elfoglalhatta a pesti egyetem római jogi, valamint büntető- és hűbérjogi tanszékét, később pedig a természetjogi tanszék helyettes vezetésével is megbízták. Mindezek ellenére a vele szemben felhozott vádak egyike éppen az volt, hogy a természetjog oktatása során mellőzi

117 Pauler: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez, 297.

118 Pauler: Az észjogtudomány fejlődése 's jelen állapota, 113.

119 Szabó: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon 105.

120 Pauler: Az észjogtudomány fejlődése 's jelen állapota, 4) lábjegyzet: Int. Exc. Consilii dto. 28. oct.1823. Nro. 26869. 212.

Martini tankönyvét, és helyette saját intéstitúcióit adja elő.¹²¹ Így Brezanóczy Ádám, a kari igazgatóhelyettes utasította Szibenlisztet, hogy előadásában Martini művét vegye alapul, és emellett a felsőbb hatóságoknak 1829. szeptember 19-én jelentést tett, melyben kifogásolta Szibenliszt kötelező tantervtől eltérő oktatási módszerét.¹²² Mindezek ismeretében joggal tarthatjuk helyénvalónak Pauler Tivadar álláspontját, mely szerint Szibenliszt ilyenformán előrelépést jelentett a „félszázad óta közintézeteinkben tespedő észjogtudományra nézve, ’s ötlet illeti azon érdem, hogy felfogván a’ tudományos haladás követelményeit, első, ki a’ tekintély szülte korlátokat tulhaladá.”¹²³

A természetjogi tanszék vezetői közül Markovics Pál volt az utolsó, aki a természetjog oktatása terén mindvégig következetesen kitartott a Martini munkája mellett. Ő volt az, akinek a természetjogi tanszékvezetői státuszából kifolyólag szakmailag döntő szava volt abban a vitában, amely a Zeiller-féle új irányvonal bevezetése körül zajlott. A jogtudományi kar tanárainak 1820. február 19-én tartott ülésén Markovics Pál határozottan ellenezte Zeiller tankönyvének használatát és kiváltképp a természetjogi közjogban szorgalmazta Martini rendszerének megtartását.

Markovics Pál nyugdíjazása után a természetjogi tanszék vezetői státusza megüresedett, és az új tanszékvezetői poszt betöltéséig szükségessé vált, hogy a tanszék addig is ideiglenesen vezetés alatt álljon. Szibenliszt Mihály már korábban, *Markovics Pál* betegsége alatt is ellátta a természetjogi tanszék helyettesítését, így kézenfekvő volt, hogy a kar igazgatója a jogi kar oktatóinak tanácsára és beleegyezésére őt nevezik ki a természetjogi tanszék tanszékvezető-helyettesi posztjára. Szibenliszt a tanszékvezető-helyettesi tiszttel 1832-ig, az új tanszékvezető kinevezéséig töltötte be, amikor is a tanszék élére *Virozsil Antal*, pozsonyi jogtanárt neveztek ki, aki 1848-ig, nyugalmazásáig töltötte be ezt a tisztséget.

Virozsil Antal már nyíltan a kanti eszmerendszer szellemében oktatta a természetjogot. E téren megnyilvánuló haladóbb szellemű tevékenysége jóval kevesebb akadályba ütközött, mint azt Szibenliszt esetében láttuk. Az osztrák

121 „Szibenliszt római jogból a saját tankönyvét kérte számon, [...] s a tanrendben természetjogot is feltüntette. Ordo praelectionum in regia scientiarum universitate pesthiensi pro anno scholastico 1828/29 Buda.” Bényei: Eötvös József könyvei és eszméi, 51.

122 Eckhart: A jog és államtudományi kar története, 278.

123 Pauler: Az észjogtudomány fejlődése ’s jelen állapotja, 212.

jogtudomány ugyanis ekkorra bevettnék tekintette ezt az irányvonalat, továbbá Virozsil Antal volt az, akit „*az osztrák udvar birodalmi nemességre, majd udvari tanácsosi rangra*”¹²⁴ emelt, és ebben a minőségében az Ausztriában már hivatalosan is elismert újabb természetjogi irányvonal képviselője lehetett.

Az egyetem hivatalos tanulmányi rendje a természetjog oktatásában követendő szerzőként ugyan még Martini nevét tüntette fel, azonban a gyakorlatban segédkönyvként már a Virozsil Antal által szerkesztett természetjogi tankönyvek váltak hivatalosan is oktathatóvá.¹²⁵ A kantianus szellem hatása kiváltképp a természeti magánjogi művében¹²⁶ nyilvánvaló, közjogi szemlélete viszont még erősen Martini tanaihoz kötött.¹²⁷

A természetjogi közjogban tehát még jóval Szibenliszt munkássága után is a Martini-féle elvek és érvek ismétlődtek. Ha mindezt figyelembe vesszük, akkor Szibenliszt tudományos tevékenysége, mely az új eszméket nemcsak a magán-, de a közjogi természetjogba is átveszi, méltán értékelhető egy új korszak kezdetét megalapozó szemléletváltásnak, melyben a wolffi irányt felváltja egy terjedelmesebb, szélesebb körű európai irodalomra támaszkodó jogbölcselet.

Szibenliszt Mihály az *Institutiones juris naturalis* című művével egy korabeli bécsi lap 1820. november 22-i száma¹²⁸ szerint ehhez a haladó irányvonalhoz csatlakozott. A cikk írója szerint az intézmények első kötetének megjelenése – amikor Szibenliszt még csak győri jogtanárként működött, – felkeltette az osztrák császárság akadémiai tudósainak érdeklődését.¹²⁹ A cikk megemlíti továbbá, hogy tizennyolc évvel Zeiller udvari tanácsos természeti magánjogának megjelenése után, és tizenegy évvel azután, hogy Egger kormánytanácsos úr Martini természeti közjogához fűzött saját magyarázatát – Zeiller

124 Szabó: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon 114.

125 Pauler: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez, 300.

126 Virozsil Antal: *Jus naturae privatum methodo critica deductum ab Antonio Virozsil*. (Pest. Typis Josephi Beimel. 1833); Virozsil Antal: *Epitome juris naturae seu universae doctrinae juris philosophicae*. (Pest. Typis Josephi Beimel. 1839)

127 Szabó: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon 117.

128 *Erneuerte vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat*, Nr. 94. (Mittwoch, 22. November, 1820)

129 „Dieser erste Band von Institutionen des Naturrechtes ist für den Freund eines in allen Theilen des österreichischen Kaiserthums gleichmäßigen Fortschreitens in der akademischen Wissenschaft eine erfreuliche Erscheinung.” *Erneuerte vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat*

természeti magánjogával összekapcsolva – nyomtatásba adta, valamint öt évvel azt követően, hogy Zeiller magánjoga Egger magyarázataival megjelent, kíváncsi volt, hogy az, ami Bécsben már oly hosszú ideje megtörtént, a magyarországi természetjogi oktatásban is követésre találjon.¹³⁰

Az úttörő vállalkozás első képviselője Szibenliszt Mihály volt, aki a Zeiller-Egger természetjogi felfogásnak saját művében elsőként engedett teret. Ahogyan a cikk fogalmaz, Szibenliszt Mihály szól a legkevesebb eltéréssel arról a természetjogról, amit Zeiller és Egger kidolgozott. A mű szerzője az előszóban el is ismeri, hogy tartalmilag majdnem teljesen előadja azt, amit Zeiller és Egger német írása a természetjogról tartalmaz.¹³¹ Ezáltal a magyarországi természetjogi oktatás ugyanolyan lépésekkel halad, mint ahol és ahová a német és osztrák tartományok hasonló eredeti tanulmányai eljutottak.¹³² A cikk szerzője kinyilvánította azon reményét is, hogy a második, közjogi kérdésekkel foglalkozó kötet is hamarosan napvilágot lát.¹³³

Szibenliszt intézményeiben a természetjogi ismeretek feldolgozásakor ugyan még nem alkalmaz olyan, a forrásmunkákra történő, lábjegyzetekkel

130 „Achzehn Jahre vergingen, seit Hofrath von Zeiller sein vortreffliches natürliches Privat-Recht herausgab, und elf Jahre, seit der Herr Regierungsrath von Egger Martinis natürliches öffentliches Rechte mit jenem Werke Zeillers durch eine gedruckte Erklärung des ersten, so viel als möglich, in Einklang brachte, und fünf Jahre, seit Zeillers Privat-Recht von Egger commentiert erschienen, ehe, wenigstens dem Recensenten eine gedruckte Spur zu Geschichte kam, daß man auf den ungarischen Rechtschulen die Fortbildung des Naturrechtes beachte, welches in Wien schon vor so langer Zeit geschehen war, wovon ohne Zweifel in der Verschiedenheit der Sprachen, in welcher in Ungarn und zu Wien gelehrt wird, eine wichtige Ursache anzutreffen ist.” Erneuerte vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat (1828),

131 „[...] wenn er in der Vorrede selbst gesteht, beinahe durchaus nur dasjenige vortragt, was in Zeillers und Eggers deutschen Schriften über das Naturrecht enthalten ist.” In: Erneuerte vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat

132 „Endlich tritt Her Prof. Szibenliß zu Raab auf, und sagt seines jungen Landsleuten in der ihren geläufigen lateinischen Sprache über das Naturrecht, mit wenigen Abweichungen, dasjenige im Drucke, was Zeiller und Egger nach Zeiller seit lange den ihrigen gesagt haben, und stellte dadurch eine größere Leichtigkeit her, daß endlich wieder das Naturrechtes-Studium in den ungarischen (wohl auch in den galizischen) Ländern auf den gleichen Fuß mit demselben Studium in den eigentlich deutsch-österreichischen Provinzen gelange.” Erneuerte vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat

133 „[...] das Völkerrecht vor dem Staatsrechte abhandelt, welches daher auch erst im zweiten Band erscheinen wird. Möge dieser nicht lange ausbleiben!” Erneuerte vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat

ellátott irodalmi utalást, mint amelyet majd elsőként Virozsil Antal műveiben tapasztalhatunk,¹³⁴ de ennek ekkor még nem is volt hagyománya a kortárs természetjogi irodalomban.

Szibenliszt művével nemcsak a haladóbb jogbölcseleti szellemnek igyekezett megfelelni, hanem annak a – korábban már említett – felsőbb utasításnak is, amely szerint a felsőbb szintű jogi fakultásokon a hallgatókat meg kell ismertetni az adott tudomány irodalmával, és a tudománnyal foglalkozó híresebb írók nézeteit úgy kell bemutatni, hogy azok „fény- és árnyoldalai is kifejtésre kerüljenek.”¹³⁵ Ez kötelezően követendő előírás volt, és ennek Szibenliszt Mihály a kor tudományos kíváncsainak megfelelően eleget is tett. Ezt jelzi művének címében az *Institutiones [...] conscriptae per Michaellem Szibenliszt* megfogalmazás is, melyben az *institutiones* kifejezés arra utal, hogy művével az institúció-hagyománynak megfelelően egy rendszerező, alapvető ismereteket nyújtó tankönyvet kíván megszerkeszteni.

Az *institutio* – vagy gyakran többes számban használt *institutiones* kifejezés – nemcsak ókori, hanem az újkori és modern latin nyelvű irodalom egyik műfaja volt.¹³⁶ Ezt az elnevezést olyan modern jogi alapkursusok tankönyveire is alkalmazták, amelyek a tudományág rendszertana mellett annak vezérfonalát is adták.¹³⁷

Szibenliszt részéről az *institutiones* elnevezés megválasztása azért sem véletlen, mivel még nincs messze az a korszak, amikor a természetjog által képviselt jogbölcselet levált a bölcsészeti tudományokról, és még mindig vitatott az erkölctantól való elhatárolása. Mint már korábbiakban említettem, az önálló jogbölcseleti tudomány megteremtését Magyarországon formai tekintetben a bécsi udvar ösztönözte azáltal, hogy a természetjogi oktatást a nagyszombati egyetemen a bölcsészeti karról a jogi karra helyezte át. A jogbölcseletnek, mint önálló tudományágnak tartalmi szempontból történő megalapozása viszont már az egyetemi és a jogakadémiai professzorok fel-

134 Szabó: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon 117.

135 Pauler: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez, 283., és Kovachich: Mercur von Ungarn. II. évf., 93-94. l.

136 Földi András: Az institutio-hagyomány a jogi oktatás történetében, in *Ünnepi tanulmányok V. A bonis bona discere. Festgabe für János Zlinszky zum 70. Geburtstag.* hrsg. Orsolya Márta Péter und Béla Szabó, (Miskolc, Bíbor Verlag 1988) 533.

137 Földi: Az institutio-hagyomány a jogi oktatás történetében, 534.

adata volt. E feladat bonyolult jellegére utal az a lexikai megkülönböztetés is, mely abban fejeződik ki, hogy az egyetemi, tudományos munkásságon alapuló tevékenységre a latin nyelv az *instituere* szót használja, szemben az egyszerűbb oktatási tevékenységgel, amelyet a *docere* ige jelöl.¹³⁸

Szibenliszt természetjogi művének *conscriptae* kifejezése, – melynek jelentése „összeírt, összedolgozott” – pedig arra utal, hogy a szerző eleget kíván tenni annak a hivatalos és tudományos követelménynek, amely megkövetelte a természetjog-tudomány leghíresebb vívmányainak összefoglalását, és amely egyébként is nélkülözhetetlen egy önálló tudományág alapismereteinek bemutatásához.

A természetjogi oktatás által képviselt racionalizációs hatásnak köszönhetően tehát a jogbölcselet önálló tudományággá vált, és ebben Szibenliszt Mihály munkásságának jelentős érdeme van, ami abban is megmutatkozik, hogy szerzőnk – mint már említettem – Martinitől eltérően a jogtudományt az erkölcsantól élesen elhatárolja. Ennek ismeretében méltatlan tehát Szibenliszt munkásságának érdemét azzal a megállapítással kisebbiteni, hogy intézményi csekély eredetiséggel bír.¹³⁹ Ez annál is inkább értelmezhetetlen, mert Szibenliszt az egyetemesen érvényes természetjogi elveket nem feltalálni kívánta, hanem leírni, rendszerbe foglalni. Az eredetisége viszont abban mutatkozik meg, ahogyan ezeket az elveket az emberi társadalom szabályaira alkalmazza, és ebben igyekszik, – mint majd látni fogjuk, – saját eredeti álláspontját is kinyilvánítani.

Szibenliszt a későbbiek során is arra törekszik, hogy figyelembe vegye a jogtudomány modernebb irányvonalait. Ahogyan a természetjog magyarországi oktatása során elsőként reflektál a bécsi változásokra, úgy római jogászként is figyelemmel kíséri az újabb eszmei irányzatokat. Erre utal a kilenc évvel később megjelentetett római jogi tankönyve, melyet szintén *Institutiones* címmel publikált 1829-ben.¹⁴⁰ E műben – Földi András értelmezése szerint – már a természetjogi irányzatot kritizáló történeti jogi iskola hatása is kimutatható, hiszen „Szibenliszt nagy súlyt helyez a római jog történeti fej-

138 Földi: Az institutio-hagyomány a jogi oktatás történetében, 535.

139 Szabó: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon 107. Eckhart: A jog és államtudományi kar története 287.

140 Szibenliszt Mihály: *Institutiones juris privati Romani*, I-II. (Pestini, 1929)

lődésének bemutatására, és tankönyvében értelmező jellegű parafrázissal ellátva közli a XII táblás törvény töredékeinek szövegét.” Idézett szerző szintén Szibenliszt „*historizmusát*” látja megnyilvánulni abban is, „*hogyan helyenként rámutat [...] egyes konstrukciók nem római eredetére.*” A tudományos irányzatok ismerete és folytonos nyomon követése jellemzi tehát Szibenliszt munkásságát. E jellemvonását csak csekély mértékben kérdőjelezi meg az a tény, amelyre Földi András is elnézően utal, miszerint „*a történeti jogi iskolához (közelebbről a romanista irányzat historikus szárnyához) tartozó Dirksen 1824-ben publikált, ma is mértékadó rekonstrukcióját Szibenliszt nem ismeri*”. Ezt a „*négy-öt éves elmaradást a korabeli szakirodalom új eredményeitől*” azonban az „*akkori tudományos tájékozódási lehetőségekre tekintettel*” menthetőnek tekinti.¹⁴¹

141 Földi: Adalékok 3.

3. A természetjog mint az alkotmányos rend normatív előfeltétele – Szibenliszt olvasatában

Az előző fejezetek a természetjogi gondolkodás intézményi és tudománytörténeti kereteit vázolták fel, rámutatva arra a szellemi közegre, amelyben a 18-19. század fordulójának államelméleti reflexiói kialakultak. A következőkben a vizsgálat középpontjába már maga a természetjogi gondolkodás rendszere kerül, a külső kontextus bemutatását tehát a természetjogi rendszer belső szerkezetének rekonstrukciója váltja fel. Szibenliszt Mihály munkássága e tekintetben nem elszigetelt jelenséggént jelenik meg, hanem olyan összegző és rendszerező teljesítményként, amelyben a korszak természetjogi felfogása különös következetességgel és teljességgel ragadható meg.

A fejezet ezért azt elemzi, miként épül fel az a normatív rend, amelyben az emberi természet fogalmától kiindulva a jog és a politikai közösség elmélete egységes rendszerbe szerveződik, és amely Szibenliszt tolmácsolásában az alkotmányos államelmélet fogalmi alapját alkotja. A hangsúly tehát nem pusztán Szibenliszt személyén van, hanem azon a természetjogi gondolkodási horizonton, amely az ő rendszerében válik átfogó módon megragadhatóvá.

3. 1. Természet, ember, racionalitás: normatív kiindulópont

A 17-18. századi természetjog fő érdeme a fogalmak tisztázására való törekvés, a kialakult jogintézmények pontosabb definiálása, a természetjogtan rendszeres, kódex-jellegű tanként való kidolgozása, a jogbölcselet elhatárolása az erkölctantól, amely lehetővé teszi az állam- és jogtudomány további differenciálódását és a rendszer-szemléletű gondolkodást. A természetjogi alapelvek leírásakor Szibenliszt is a fogalom-meghatározó módszert követi, a legalapvetőbb fogalmak definiálásából következteti ki az általánosan érvényes elveket. Ennek során – a tanrendi előírásoknak megfelelően – igyekszik

Martini tételeiből kiindulni, azokat saját magyarázatával s hiánypótló jelleggel, bizonyos fogalmi tisztázásokkal is kiegészíteni. Mindezek mellett a legújabb hivatalos irányzatot képviselő Zeiller-Egger-féle természetjogi koncepciót is beépíti institúcióiba, azokat saját logikai rendszerébe illeszti – ez tehát nem jelent szószerinti átvételt.

Természetjogi rendszerének ismertetését Martinihez hasonlóan¹⁴² a „természet” fogalmának meghatározásával kezdi, és innen jut el a jog tudományos értelmének tisztázása mellett a természetjog fogalmához, amellyel csatlakozik azon természetjogászok köréhez, akik a természetjogot az ember és az embert szolgáló jog természetére alapozzák.¹⁴³ A természetjognak azt a legegyszerűbb definícióját adja, amely szerint: a természetjog a természet és a jog a fogalmát foglalja magába.¹⁴⁴

Szibenliszt elveti azt a klasszikus római felfogást, miszerint a természetjog az, amit a természet minden élőlénynek megtanított. Hiszen, ha így lenne – mondja Szibenliszt –, akkor azt az erősebb jogaként (*jus fortioris*) kellene aposztrofálnunk. Ezzel Spinoza elméletével szemben¹⁴⁵ azon állásponton van, hogy a természetjog elveit az emberi természetből kell levezetni,¹⁴⁶

142 Hebeis: Das juristische Werk des Karl Anton von Martini 109., és Karl Anton Martini: De lege naturali positiones. In usum Academicarum Hungariae. Pars Theoretica. (Viennae, 1767) Cap. I., 1. § 3.

143 Vö: Horváth Barna: A jogelmélet vázlata, (Máriabesnyő – Gödöllő, Attraktor Kiadó, 2004) 211.

144 „Jus naturae notionem naturae, et juris in se involvit” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus I. Introductio Sectio I. 1. § 1. Vö: Franz von Egger: Das natürliche öffentliche Recht nach den Lehrsätzen des seligen Freyherrn C. A. Martini von Staatsrechte, mit beständiger Rücksicht auf das natürliche Privat-Recht des k. k. Hofrathes Franz Edler von Zeiller, Bd. I. (Wien und Triest: Geistiger, 1809), Bd. II (Wien und Triest, Geistinger, 1810) 45., illetve Franz von Zeiller: Jus naturae privatum, ed. lat. a Francisco Nobili de Egger (Viennae, apud Carolum Ferdinandum Beck, 1819). 1§, 1.

145 Ø-al jelölt lábjegyzet. Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus I. Introductio Sectio I. 1. § 1, nota ad signum Ø 1. Ebben a lábjegyzetben Szibenliszt Spinoza teológiai-politikai tanulmányának 16. fejezetére hivatkozik, ahol Spinoza éppen azt fejtegeti, hogy „a természet jogán [...] minden egyes lény szabályait” kell érteni, s hogy „Minden ember természetes jogát tehát nem az egészséges ész, hanem a vágy és a hatalom határozza meg.” Vö.: Paczolay Péter-Szabó Máté: Az egyetemes politikai gondolkodás története, Szöveggyűjtemény, Rejtjel politológia könyvek 1. (Budapest, Rejtjel Kiadó, 1999) 81.

146 „Itaque jus naturae est jus rationis, proinde non est jus, quod natura omnia animalia docuit, sed est jus, quod ratio omnes docuit, neque jus fortioris. [...] Ideo natura juris explicanda est nobis, eaque ab hominis repetenda natura.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus I. Introductio Sectio I. 1-2. Vö: Zeiller: Jus naturae privatum 1. § 1-2.

mint ahogy teszi ezt már az ókorban Szibenliszt utalása szerint Cicero is, aki kijelenti, hogy a jog természetét az emberi természethől levezetve kell kifejtenünk,¹⁴⁷ valamint amikor leszögezi, hogy a természetjog csak az emberekre vonatkozik.¹⁴⁸ „A természetjog az ész parancsa” híres Grotius-i megállapítás¹⁴⁹ nyomán ugyanezt vallják az újkori politikai filozófusok s mellettük a későbbi, 19. századi magyar észjogi gondolkodók, így Szibenlisztet követően Virozsil Antal és Pauler Tivadar is. Virozsil Antal szerint a természetjog – miként a jog is – nem tételes állításokon alapszik, hanem az ember természetén, az emberén, aki racionális érzékekkel ellátott és szabad lényként jelenik meg.¹⁵⁰ Pauler Tivadar is azon az állásponton van, hogy a természetjog ilyen értelemben lényegesen különbözik a rómaiak *jus naturale est quod natura omnia animalia docuit* fogalmától.¹⁵¹

Szibenliszt megfogalmazásában a természetjog tehát nem az erősebb joga, hanem az észen alapuló jog (*jus rationis*), hiszen azokat az elveket foglalja magába, amelyeket az észszerűség tanított meg minden ember számára. Martinihez képest azonban határozottabban áll ki a racionális természetjogi irány mellett. Ez abban nyilvánul meg, hogy bár ő is osztja azt a nézetet, hogy a kiindulópont az emberi természet, de nála a természetjog elveit nem közvetlenül az ember természetes – s inkább az etika körében tárgyalandó – tulajdonságainak vizsgálatából lehet levezetni, mint ahogy Martininél, sőt egy fél évszázaddal később Virozsil Antalnál is láthatjuk,¹⁵² hanem magából

147 №-al jelölt lábjegyzetben hivatkozik Cicero *De legibus* című művére. Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. *Introductio Sectio I.* 1. § *nota ad signum* №2. p. Vö: Marcus Tullius Cicero: *A törvények*, Fordította és a jegyzeteket írta: Simon Attila (Budapest, Gondolat Kiadó, 2008) 15.

148 Frivaldszky: *Természetjog – eszmetörténet*, 45.

149 “*Ius naturale est dictatum rectae rationis indicans*” Hugo Grotius: *De iure belli ac pacis libri tres*, Lib. I., Cap. I, § X, (Amsterdami: Apud Guilielmum Blaeu, 1631), 5. Vö: Paczolay Péter-Szabó Máté: *A politikatudomány kialakulása. A politikaelmélet története az ókortól a huszadik századig.*, (Budapest, Korona Kiadó, 1996) 77.

150 „*Jus naturae* (κατ' ἐξωχήν s.d.) idem ac *Jus*, non opinione (positiva) sed natura (hominis, ut entis sensitivo-rationalis ac liberi) constitutum, genuinam naturae humanae cognitionem supponit;” in Virozsil: *Jus naturae privatum* 1.

151 Pauler: *Bevezetés az észjogtanba* 6.

152 Martini 21 szakaszon keresztül nagy részletességgel értekezik az emberi természetről, annak jellemvonásairól. Martini: *De natura, statuque hominum morali*. XI-LVI. pontok in *De lege naturali positiones*. Cap. I. 1-13. Ugyanígy tesz Virozsil Antal, aki *Jus naturae privatum* című művének prologusában két fejezetet szentel az ember erkölcsi természetének és az emberi cselekmények erkölcsi jellegének kifejtésére. Virozsil: *Prolegomena et*

a tiszta észből. Ezért tőlük eltérően nem is szentel fejezeteket az emberi természet erkölcsi tulajdonságainak leírására. Ezzel pedig még inkább Kant álláspontját juttatja kifejezésre, aki a formális, vagyis az ésszerű gondolkodás formájára alapozza a természetjogot,¹⁵³ elhatárolva azt az erkölctantól. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a természetjog elvei ne lennének etikai megalapozottságúak, Martinihez hasonlóan¹⁵⁴ ugyanis Szibenliszt is abból indul ki, hogy a természetjog lehetőségének elve végső soron Isten lényében keresendő.¹⁵⁵ A Szibenliszt által tárgyalt természetjogi rendszer viszont már szakít Martini azon felfogásával, amely a természetjog isteni és emberi jogra történő felosztását követi.¹⁵⁶

Szibenliszt – Kanthoz hasonlóan és a Zeiller-Egger-féle koncepcióhoz csatlakozva – a természetjog feladatát annak a vizsgálatában látja, hogy mi a jogos és mi a jogtalan. Így szerinte is azokat a gondolkodási formákat kell keresni, amelyek szabályai szerint az emberek a jogost meg tudják különböztetni a jogtalanától.¹⁵⁷ Ezen elvnek megfelelően, amikor a természet vizsgálatából kiindulva a természetjog mibenlétéhez, feladatához közelít, akkor a kanti „észmegismerés” logikáját követi. Kant szerint az észmegismerés materiális vagy formális lehet. A materiális észmegismerés lényege az, hogy az magára a megismerés tárgyára fókuszál, míg a formális észmegismerés

Introductionem coplectens. Conspectus Operis Prolegomena. Cap. I., De natura hominis morali, ejusque fine ac destinatione.. és Cap. II. De actuum humanorum natura, et summo moralitatis eorumdem principio, in Jus naturae privatum, Tomus I. 1-28 és 28-50.,

153 Kant: The philosophy of law 22. és vö: Frivaldszky: Természetjog – eszméletörténet, 300.

154 „A természet törvényeinek leg-bővebben való meg-esmérésének Kutfői az Istennek természet szerint való céljai” Martini: De lege naturali positives, A báró Martini Természet Törvényéről való állításainak magyarázatja, melyet német nyelvből magyarra fordított, és a maga költségén ki-adott Dienes Sámuel, Második Darab (Bétsben, 1792) 1.; Martini: De lege naturali positiones Cap., I. VI. pont 4; Szabó: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon 47.

155 „Principium possibilitatis, juris naturae immediatum non repugnantia humanae naturae, mediatum vero in ipsa Divini Numinis essentia reperitur.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus I. Introductio Secio I. 9. § 10.

156 „Quum enim obligationes, et leges omnes primum in divinas, et humanas, iterum divinae in naturales, et positivas, tertium humanae in multas adhuc formas dispescantur, etiam Iurisprudencia alia divina est, alia humana.” Martini: De lege naturali positiones. Cap. IV. 68.

157 Kant: The philosophy of law 32., vö: „Homines a prima jam aetate de justo et injusto judicium fuerunt...” Francisci Nobilis de Zeiller: Jus naturae privatum, 1. § 1. és Szabó: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon 93.

tisztán az értelem, azaz a gondolkodás általános szabályszerűségeivel foglalkozik.¹⁵⁸

Ennek megfelelően Szibenliszt a természetet materiális értelemben úgy határozza meg, hogy az nem más, mint a fizikai természet, vagyis a fizika törvényszerűségei alapján a lehetségest és a szükségest jelenti, azt, amire ezen keretek között képesek vagyunk, illetve amit meg is kell tennünk. A természetjog lényegének megismeréséhez azonban már a formális értelemben vett természetből kell kiindulni, – vélekedik Szibenliszt. Formális értelemben a természet erkölcsit, racionálist jelent, vagyis az erkölcsileg lehetségest és szükségest.¹⁵⁹ Ha tehát azt kérdezzük, hogy mi a jog és mi a jogtalanság, akkor nem azt kérdezzük, hogy mit tehetünk meg a természeti törvények, a fizikai adottságaink szabta keretek között, hanem azt, hogy mit szabad megtennünk, vagyis azt, hogy mi az, amit az észszerűség alapján meg kell tennünk – fogalmaz Szibenliszt.¹⁶⁰ Itt tehát a materiális és formális megközelítések tükrében jól tetten érhető a Kantra visszavezethető *Sein* és *Sollen* közötti különbségtétel.¹⁶¹ A *Sein* világához tartozik a materiális értelemben vett természet, ami tapasztalati úton megismerhető, az erkölcsi világot jelző *Sollen* körébe pedig a formális értelemben vett természet sorolható. A *Sein* szféráját a tapasztalati úton megismerhető törvényszerűségek alkotják, a *Sollen*-ét az észszerűség – az intelligibilis tárgyak köre – hatja át.¹⁶²

Szibenlisztnél is tükröződik az a felvilágosodás által közvetített eszme, hogy az embernek nem azért kell igaznak tekinteni bármit is, mert azt *opinio posita*-ként vagyis mások kifejtett meggyőződéseként igaznak vélték, ha-

158 Kant: Az erkölcsök metafizikájának alapvetése, 13.

159 „Natura sensu materiali, naturam physicam, seu physice possibile, et necessarium (quod possumus et debemus): sensu formali, naturam moralem, rationalem, seu moraliter possibile, et necessarium (quod licet, et oportet facere) designat.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Introductio Sectio I. 1. § 1.

160 „Si igitur quaeratur de jure, et injuria, non quaeritur, quid possimus, h. e. quid juxta leges physicas per vires naturales valeamus, sed quid liceat nobis, h. e. quid nobis juxta leges rationis competat.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Introductio Sectio I. 1. § 1-2.

161 Immanuel Kant: A tiszta ész kritikája, (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971) 198.

162 Vö. Szabó Miklós: Jogi episztemológia, avagy: „hogyan ismerhető meg a jog?” in *Jogbölcséleti előadások*. Szerk.: Szabó Miklós (Miskolc, Bíbor Kiadó.1998) 42., és Fézer Tamás: A természetjogi gondolkodás fejlődése és hatása a személyiségi jogi elméletekre, *Jogelméleti Szemle* 2004/3. szám. <http://jesz.ajk.elte.hu/ferez19.html> (2026. 02. 19.)

nem azért, mert ez *juxta leges rationis*, azaz az észszerűség törvényének felel meg.¹⁶³

A racionalizmus és az empirizmus egymással folytatott konkurenciájában, ahol a „racionalizmus a gondolkodó, szellemi ént, az empirizmus pedig az érzéki tapasztalatban átélt ént tekinti alapnak”, Szibenliszt – hasonlóan Zeiller-Egger természetjogához – a kanti „szellemi és érzéki megismerés egysége”¹⁶⁴ mellett tör lándzsát, amikor kifejti: az ember természete két pilléren, egyfelől érzéki tapasztalásokon, másfelől az ésszerű gondolkodáson nyugszik.¹⁶⁵ Az érzéki tapasztalás útján, amit Szibenliszt az emberi lélek alacsonyabb szintű képességének tart, az ember folytonosan a „boldogságra” törekszik. Az ésszerű gondolkodás, a racionalitás viszont, ami már egy magasabb rendű képesség, a következő törvényt követi: cselekedj úgy, hogy cselekvésed racionális oka minden más értelmes lény számára törvény lehessen, mégpedig olyan törvény, amely magába foglalja az erkölcsiséget is.¹⁶⁶ Szibenliszt ezzel azt a 18. század óta megjelenő emberképet jeleníti meg, amely magában hordja boldogulásának titkát.¹⁶⁷ Ennélfogva Szibenliszt emberképe egy olyan racionális lényt jelenít meg, aki felismeri, hogy ő egy szabadsággal rendelkező személy, felismeri azt a különbséget, amely megkülönbözteti őt a többi, szabadsággal nem rendelkező dologtól, vagyis az ember nem dolog (*res*), hanem személy (*persona*). A személy pedig úgy definiálható, mint egy értelemmel bíró lény (*ens rationale*), aki képes arra, hogy saját maga számára célokat tűzzön ki, és azokat

163 Vö.: Bódig Máttyás-Győrfi Tamás: Az újkori politikai gondolkodás, in Bódig Máttyás, Győrfi Tamás (szerk.) Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei. I. Elmélettörténet. (Miskolc, Bíbor Kiadó. 2002.) 125.; A felvilágosodás jelmondatát Kant a következőképpen fogalmazza meg: „Sapere aude! Merj a magad értelmére támaszkodni!” Immanuel Kant: Válasz a kérdésre: mi a felvilágosodás? in Immanuel Kant: Történetfilozófiai írások, szerk. Mesterházi Miklós (Budapest, Ictus 1997) 15.

164 Turay Alfréd, Nyíri Tamás, Bolberitz Pál: A filozófia lényege, alapproblémái és ágai, (Budapest, Szent István Társulat, 1981) 137.

165 „Natura hominis in sensualitate, et rationalitate posita est.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus I. 2. § 2. Vö.: Zeiller: Jus naturae privatum 2. § 2.

166 „Per sensualitatem (facultates animae inferiores) continuo impellitur ad felicitatem. Per rationalitatem (facultates animae superiores) advertit in se hanc legem: age ita, ut tua agendi ratio omnibus rationalibus entibus lex esse possit (§ 15.), proinde legem, quae moralitatem exigit.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus I. Introductio Sectio I. 2. § 2.

167 Bódig-Győrfi: Az újkori politikai gondolkodás, 125.

szabadon kövesse, vagyis önmagáért létező (*se ipsum existens*), szabad akarral rendelkező egyén.¹⁶⁸

Az ember racionalitása tehát azt a képességet is megjeleníti, hogy képes felismerni azt az optimális irányt, ami céljai eléréséhez vezet.¹⁶⁹ Ennek megfelelően az ember racionális lényként a tiszta ész parancsát követi, amely a fentiek szerint abban foglalható össze, hogy úgy kell cselekednünk, hogy cselekményünk indítékai megfeleljenek azon törvénynek, amely mások számára is törvény lehet, és amely egyben erkölcsi törvény.¹⁷⁰ Szibenliszt érzékelhető módon ebben is Kanthoz csatlakozik, aki *A gyakorlati ész kritikájában* fogalmazza meg a tiszta gyakorlati ész alaptörvényét: „Cselekedj úgy, hogy akaratod maximája mindenkor, egyszersmind általános törvényhozás elvéként érvényesülhessen.”¹⁷¹ Majd *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése* című művében kifejti, hogy: „[...] az erkölcsiség azért törvény számunkra, mert eszes lények vagyunk, így hát ennek az összes eszes lényre érvényesnek kell lennie.”¹⁷² A racionális cselekvés tehát, amely az embert jellemzi, valamennyi értelmes lény számára érvényes, és az úgynevezett – Kant által ismertetett – kategorikus imperatívuszokban¹⁷³ nyilvánul meg Szibenliszt természetjogában is. E parancsok követése Szibenliszt szerint az ember szabadságát feltételezi, az ember természete követeli meg azt, hogy szabad lény, vagyis sze-

168 „Quare agnoscit, se esse ens libertate praeditum, agnoscit una essentialem differentiam sui ab omnibus entibus, libertate carentibus, quae differentia apte persona, et re exprimitur. Persona est ens rationale, quod sibi fines praefigere, et eos libere persequi potest, proin propter se ipsum existens, breviter ens libertate praeditum. Res est contrarium hujus.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Introductio Sectio I. 2. § 2. p. Vö: Zeiller: *Jus naturae privatum* 2. § 2.

169 Huoranszky: *Filozófia és utópia*, Ferenc: *Filozófia és utópia*, Politikafilozófiai tanulmányok, (Budapest, Osiris Kiadó, 1999) 132.

170 „age ita, ut tua agendi ratio omnibus rationalibus entibus lex esse possit [...] proinde legem, quae moralitatem exigit.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Introductio Sectio I. 2. § 2.

171 Immanuel Kant: *A gyakorlati ész kritikája*. in Immanuel Kant: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése*. *A gyakorlati ész kritikája*. *Az erkölcsök metafizikája*. (Budapest, Gondolat Kiadó 1991) 138. Vö: G. Felicitas Munzel: *Kant's conception of moral character: The „Critical” Link of Morality, Anthropology, and Reflective Judgment*. (Chicago, The University of Chicago Press, 1999) 118-119., és Allen D. Rosen: *Kant's Theory of Justice*, (London/Ithaca, Cornell University Press, 1993) 12.

172 Immanuel Kant: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése*, in Immanuel Kant: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése*. *A gyakorlati ész kritikája*. *Az erkölcsök metafizikája*, (Budapest, Gondolat, 1991) 83.

173 Vö.: Kant: *The philosophy of law* 28., 34., és Nyíri Tamás: *A filozófiai gondolkodás fejlődése*. (Budapest, Szent István Társulat, 1973) 302.

mély legyen.¹⁷⁴ A szabadság így Kant szellemében Szibenlisztnél is valamennyi ésszel rendelkező lény akaratának tulajdonsága.¹⁷⁵

Szibenliszt hangsúlyozza az emberi természetnek már az Arisztotelész által megállapított sajátosságát, miszerint az ember *zoón politkón*, vagyis társas lény. Mint ilyen, csakis a társas létben tudja kiteljesíteni az emberi természet két alapvető törekvését, az érzéki megtapasztalásból fakadó boldogságkérését (*felicitas*), illetve az ésszerű gondolkodás parancsán alapuló erkölcsiség követését (*moralitas*).¹⁷⁶ A társas létben annak ellenére, hogy az emberek szabadsága nem szűnik meg, a természet arra vezet minket, hogy saját szabadságunknak olyan korlátokat állítsunk fel, amelynek következtében mindenki, mint személy, azaz szabadsággal rendelkező entitás létezhet.¹⁷⁷ E gondolatot folytatva Szibenliszt arra figyelmeztet, hogy a társas létben senki sem követelhet magának korlátlan szabadságot, hiszen ez egyvalakit a többiekkel szemben, minden ember közös s egyenlő természetére tekintettel, nem illethet meg. Amennyiben ez nem így lenne, és egyvalaki élne a korlátlan szabadsága által nyújtott erőszakkal, akkor rajta kívül senki sem lehetne szabad.¹⁷⁸

3.2. A jog fogalma: jogosultság és jogos kényszer

A jog fogalmának meghatározása a természetjogi gondolkodásban nem pusztán terminológiai kérdés, hanem a teljes normatív rendszer szervező elve. A korszak különböző szerzőinél megjelenő jogfelfogások Szibenliszt rendszerében olyan szintézissé állnak össze, amelyben a természetjog alapfel-

174 „Natura itaque hominis exigit, ut sit ens liberum, sit persona.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Introductio Sectio I. 2. § 2-3. pp. vö: Kant: *The philosophy of law* 28.

175 Vö.: Kant: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése* 82.

176 „Ut felicitatem, ad quam per sensualitatem impellimur, et moralitatem, quam ratio a nobis exigit, consequamur, socialiter vivere debemus.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Introductio Sectio I. 3. § 3.

177 „[...] in socialitate hominum libertas non exulet, natura nos deducit ad eos limites libertati nostrae statuendos, penes quos omnes, ut personae, entia libertate praedita, substitui possimus.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Introductio Sectio I. 3. § 4.

178 „Quare natura humana supponit socialitatem, qua supposita nemo sibi in suis externis actionibus, in alios homines influxum habentibus, irrestricta libertatem vindicare potest. Quia haec uni prae reliquis propter communem, et aequalem omnium hominum naturam competere non potest; Si enim quilibet irrestrictam libertatem in suis externis actionibus sibi vindicare vellet, nullus liber esse potest.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. 3. § 3-4.

tevései következetes fogalmi formát nyernek. A jog definíciója nála nem elszigetelt meghatározásként jelenik meg, hanem a természetjogi rekonstrukció kulcspontjaként: egyszerre alapozza meg a normativitás elsődlegességét, választja el módszeresen a jogot az erkölctől, és tisztázza azokat az előfeltételeket, amelyekből az államelmélet levezethetővé válik. A jog fogalmának ilyen értelmezése egyúttal előkészíti az alkotmányos gondolkodás fogalmi síkját is, amennyiben a politikai közösség és az államhatalom immár nem csak történeti adottságként, hanem jogilag megalapozott és normatív módon értékelhető rendként jelenik meg. A következőkben ezért a jog fogalmának vizsgálata annak a fejlődési ívnek a bemutatását is előre vetíti, miként válik a természetjogi gondolkodásban a jog az államelmélet és az alkotmányosság elméleti kiindulópontjává. E fejlődési folyamat a természetjogi gondolkodásban nem elvont módon, hanem meghatározott elméleti konstrukciókban ragadható meg. Szibenliszt jogfogalma éppen ezért bír kiemelt jelentőséggel, mert rendszerében e fordulat módszertanilag is tudatos formát ölt.

Szibenliszt – Zeiller vizsgálati módszeréhez hasonlóan – a jog lényegéhez két szempontból közelít. Objektív szempontból arra kérdez rá, hogy mi a jog? Szubjektív szempontból arra a kérdésre keresi a választ, hogy kit illet meg a jog? A jogra úgy tekint, mint a jogtudomány komplex területére, aminek kifejtésekor a kanti morális princípiumokon alapuló kategorikus imperativuszokat¹⁷⁹ alkalmazza.

A jog *objektív szempontú* lényegét a szabadságnak egy speciális módjaként, a külső cselekedetekre vonatkozó lehetőségként fogja fel, amely viszont e tekintetben korlátozott. Ilyen értelemben a jog objektív definíciója Szibenliszt megfogalmazásában a következő: A jog bárkit megillető, külső cselekményekben megnyilvánuló gyakorlását tekintve (*in externo usu*) korlátozott szabadság, melynek értelmében mindenki mint egy személy élhet társas életet. Más szóval: a jog a szabadság kölcsönös korlátozása, amely nélkül a személyek többségének együttélése elképzelhetetlen lenne.¹⁸⁰ Ehhez fűzi

179 Vö: Kant: The philosophy of law 28. és Rosen: Kant's Theory of Justice, 12.

180 „Bene igitur definitur jus objective: quod sit libertas uniuscujulibet restricta in externo usu it, ut omnes tamquam personae socialiter vivere possint, seu jus: est libertatis mutua restrictio, sine qua plurium personarum coëxistentia cogitari non potest” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus I. Introductio Sécio I. 4.§ 4-5., vö.: Kant: The philosophy of law 46., és Zeiller: Jus naturae privatum 4. § 5.

még hozzá – Cicerót idézve¹⁸¹ – hogy a jogot nem a *praetor edictum*ából, sem pedig a XII. táblás törvényekből kell levezetnünk, hanem a jogbölcselet tanításának legmélyéből.¹⁸²

A jogot Szibenliszt *szubjektív szempontból* egy személy cselekvésre irányuló, tág értelemben vett erkölcsi lehetőségeként definiálja, mely lehetőség megfelel az adott személy társadalomban betöltött szerepének.¹⁸³ Itt a tág értelmű erkölcsi lehetőségre helyezi a hangsúlyt, hiszen – mint mondja, – ha szorosan értelmeznénk, vagyis olyanként tekintenénk rá, mint amihez elegendő az, hogy megfeleljen a törvény értelmének, akkor minden törvényes, jogszerű cselekedet egyben erkölcsös is lenne. Ez pedig – ahogy hangsúlyozza – nem igaz.¹⁸⁴ A jog tehát tág értelemben vett erkölcsi lehetőség, amely tekintettel van a szabadságra és amelyet a törvény ereje is támogat mindaddig, amíg a saját jog követése nem áll szemben a törvény erejével.¹⁸⁵

A jog fogalmának precízebb megvilágítása érdekében a jogot további öt szempontból is vizsgálat alá veszi, és ezzel kapcsolatban azt a kérdést teszi fel, hogy vajon bárki rendelkezik-e joggal? Szibenliszt következetesen ragaszkodik ahhoz, hogy a jog csakis lehetőségként (*facultas*) értelmezhető, nem lehet tartozásként (*debere*), illetve kötelezettséggként (*officium*) felfogni, amit azzal magyaráz, hogy saját jogáról bárki lemondhat, míg kötelezettségéről már kevésbé.¹⁸⁶ Másodsorban a jog nem értelmezhető fizikai lehetőségként

181 Cicero: De legibus, I. 5.

182 Non ergo a praetoris edicto, neque a XII. tabulis, sed ex intima philosophia haurienda juris disciplina., Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus I. Introductio Sectio I. 4. § 5.

183 „Jus sensu subjecto [...] non potest esse aliud, quam facultas moralis sensu lato personae competens ad actiones, quae cum sociali statu personarum conciliari possunt.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus I. Introductio Sectio I. 5. § 5. p., vö.: Zeiller: Jus naturae privatum 5. § 6.

184 „Non potest vero esse facultas moralis sensu stricto, quia si morale sensu stricto sumatur, seu pro eo tantum, quod legi virtutis conveniens est, non omne jus, nec omnis executio juris est moralis, [...]” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus I. Introductio Sectio I. 5. § 5

185 „si autem morale sensu lato sumatur [...], tunc omne jus est facultas moralis, cum libertatem respiciat, et etiam a lege virtutis protegatur eatenus, quatenus persequenti jus suum resistere etiam vi legis virtutis non licet” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus I. Introductio Sectio I. 5. § 5. p. és vö: Kant: The philosophy of law 46.

186 „Nam 1mo per jus non intelligitur debere, (officium), e.g. per jus creditoris non intelligitur officium exigendi debitum quia juri suo renunciare potest, ergo per jus potius intelligitur posse, (facultas).” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus I. Introductio Sectio I. 7. § 7.

sem,¹⁸⁷ mert ekkor az erősebb joga (*jus fortioris*) érvényesülne, amiről Szibenliszt még az elején leszögezte, hogy a jog ilyen felfogása elfogadhatatlan. Harmadsorban a jog, – mint már korábban utalt rá – nem jelenthet szoros értelemben vett erkölcsi lehetőséget sem, hanem csakis arra felhatalmazott lehetőségként vehetjük figyelembe, ami erkölcsi értelemben jó és megfelel a törvény lényegének.¹⁸⁸ Negyedszer, a jog szükségképpen a racionális lények, azaz az emberek egymás közötti viszonyaira vonatkozik. Szibenliszt szerint az embernek elszigetelt légállapotában csupán Istennel és önmagával szembeni kötelezettségei vannak, jogokról csak ott beszélhetünk, ahol emberek egymás cselekvéseire hatást gyakorolnak. A jog ezért alapvetően interperszonális jelenség, amely egymásra irányuló emberi cselekvésekből bontakozik ki.¹⁸⁹ S végül a jog fogalmához hozzátartozik a jog szigorú betartása is, amit közvetett kényszer útján ki is lehet kényszeríteni.¹⁹⁰

Mindezek alapján világossá válik, hogy a jog Szibenliszt felfogásában egy tág értelemben vett erkölcsi lehetőség, mely az embert társas viszonyában, mint racionális entitást illet meg, és amelynek betartása közvetett kényszer útján is kikényszeríthető. A jog illetén definiálásában lényegében a jog kanti megfogalmazását látjuk visszatükröződni, mely szerint „*A jog tehát azoknak a feltételeknek az összessége, amelyek között az egyik ember önkénye a szabadság általános törvénye szerint egyeztethető össze a másik emberével*” továbbá „*a joghoz a kényszerítés felhatalmazása kapcsolódik.*”¹⁹¹ Vagy, ahogy Kant egy másik helyen fogalmaz: „*A szigorú jog úgy is bemutattható, mint a bárki szabadságával általános törvények szerint összhangban lévő teljes kölcsönös kényszer lehetősége.*”¹⁹²

187 „non tamen 2do. facultas physica, seu facultas ad id, quod per vires naturales efficere possumus” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus I. Introductio Secio I. 7. § 7.

188 „sed neque 3io. Facultas moralis sensu stricto, seu facultas tantum ad id, quod moraliter bonum est, et legi virtutis convenit” Institutiones Tomus I. Introductio Secio I.7. § 7.

189 „4to. Jus semper respicit entia rationalia. Dissipati, isolati homines habent quidem officia erga Deum, erga se; jura tamen non nisi tunc habent quando inter eos immediatus, vel medius influxus, reciprocae actiones eveniunt, [...]” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus I. Introductio Secio I. 7. § 7.

190 „Denique 5to. sub jure concipimus strictam exactionem, quam etiam coactione mediante in effectum deducere possumus.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus I. Introductio Secio I. 7. § 7.

191 Vö.: Kant: Az erkölcsök metafizikája. 324., és 327., és Kant: The philosophy of law 47., valamint Rosen: Kant's Theory of Justice, 18., ahol összefoglaló jelleggel ismerteti Kant elveit az emberi szabadság korlátairól.

192 Kant: The philosophy of law 47-48., Kant: Az erkölcsök metafizikája. 327.

Szibenliszt további következtetése szerint a jog az emberi együttélés szükségszerű velejárója. Mivel az emberek cselekvései kölcsönösen érintik egymást, minden jog magában hordozza a kényszer lehetőségét, vagyis annak elvi alapját, hogy a jogsérelmekkel szembe jogi eszközökkel lehessen fellépni.¹⁹³ Ez a kényszer azonban Szibenliszt szerint nem fogható fel úgy, mint ami a jogsértő személy szabadságát nyirbálná meg, vagyis ez a kényszer nem tekinthető jogtalannak, hiszen ezáltal a jogsértő személyt csak a saját jogos korlátjai közé szorítjuk vissza.¹⁹⁴

A jog világosabb megismeréséhez Szibenliszt – szintén Zeiller-Egger természetjogához hasonlóan – szükségesnek tartja a jogi kötelezettség (*officium juris*) lényegét is tisztázni, hiszen az emberek a jogok megismerésével meg kell, hogy ismerjék a kötelezettségeket (*officia*) is. Jogi kötelezettségen Szibenliszt egy olyan külső cselekedet szabad formálását érti, amely megfelel egy jogi kötelelemnek (*obligatio juris*). A jogi kötelelem pedig egy másik személy jogából megismerhető, meghatározott külső cselekvés kifejtésre irányuló szükségesség (*necessitas determinatae externae conformationis*) – amiként például egy hitelező jogából eredően az adós számára a teljesítés szükségessége fakad.¹⁹⁵ Szibenliszt terminológiájában tehát különbséget kell tenni a jogi kötelelem (*obligatio*) és a jogi kötelezettség (*officium*) között. A jogi kötelelem mindig valamely más személy szubjektív jogából fakadó szükségességet jelöl, vagyis azt a meghatározott külső cselekvést, amelynek teljesítésére egy jogviszony kötelezettje köteles. A jogi kötelezettség ezzel szemben ennek normatív oldalát fejezi ki: azt az általános elvet, amely szerint a személy köteles tartózkodni minden olyan cselekedettől, amely mások joggyakorlását akadályozná. Míg tehát az *obligatio* a jogviszony relációs szerkezetét írja le, az *officium* a jogrend által megkövetelt magatartás szabályát fejez ki. Mindkettő az objektív jogból ered, és a szubjektív jogok kölcsönös elismerésében nyeri elértelmét.

193 „a) jus esse necessarium attributum hominis [...], b) onme jus in se continere facultatem cogendi, h.e. violationes juris mediis etiam coactivis removeri.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Introductio Secio I. 12. § 13.

194 „Haec coactio non potest pro restrictione libertatis laedens solum ad suos justos limites repellitur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Introductio Secio I. 12. § 13.

195 „Per officium juris intelligitur libera externa conformatio, obligationis juris (juridicae) conveniens. Obligatio juis est necessitas determinatae externae conformationis ex jure alterius cognoscibilis, sic ex jure creditoris pro debitore oritur necessitas solvendi” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Introductio Secio I. 13. § 14.; vö.: Zeiller: *Jus naturae privatum* 6. § 7-8.

Szibenliszt rámutat arra is, hogy egy társadalomban „joggal rendelkezni” nem lehet anélkül, hogy ne vegyük figyelembe mások szabadon kifejezhető külső cselekedeteit. Ezek szerint szükség van arra, hogy a jogok mellett megismerjük a kötelezettségeket is.¹⁹⁶ A jogi kötelezettség megismerése a következő, szintén a kanti kategorikus imperatívuszokat idéző formulán alapul: „hagyj fel minden olyan cselekedettel, amellyel mások, az egyetemes közösséggel egybehangzó, külső cselekedetei korlátozódnak.”¹⁹⁷ Ebből az alapelvből vezethetők le a jogi kötelezettségekre vonatkozó következő állítások:

- eredetileg valamennyien negatív tartalmúak, vagyis arra irányulnak, hogy másokat jogaik gyakorlásában ne zavarjunk;
- csak a külső cselekményekre vonatkoznak, hiszen belsőleg megnyilvánuló cselekményekkel nem lehet megzavarni mások szabad külső cselekményeit, nem lehet mások jogait sérteni;
- a jogi kötelezettségek betartása kényszer alkalmazásának kilátásba helyezésével szankcionálhatók annak érdekében, hogy aki egy jogi kötelezettséget megsért, azt jogos kényszerrel megakadályozzuk abban, hogy éljen az ellenállás jogával.¹⁹⁸

Tehát a joghoz és a jogi kötelezettséghez egyaránt hozzátartozik a jogos kényszerítés fogalma.

Az *officium – obligatio – jus* kapcsolata nem pusztán természetjogi panel, hanem az alkotmányos rend elméleti alapja is egyben. A jogos kényszerítés lehetősége így nem a jog külső kiegészítése, hanem annak fogalmából kö-

196 „Homines agnoscendo jura agnoscere debent officia, et obligationes juris. Quia jus habere significat, posse libere externe ager, quod in sociale statu non est possibile sine correspondente externa conformatione aliorum.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. *Introductio Secio I.* 13. § 14.

197 „hinc formula: Omittite omnes eas actiones, quibus libera externa aliorum activitas cum universali conciliabilis restringeretur, exprimit principium objectivum officiorum, et obligationum juris.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. *Introductio Secio I.* 13. § 14., vö.: Zeiller: *Jus naturae privatum* 6. § 8.

198 „Hinc officia juris sunt 1mo. originaliter omnia negativa, alios in ipsorum jure non turbare. 2do. Solum actiones externas respiciunt; nam per actiones internas non potest libera activitas aliorum turbare, ipsorum jus violari. 3io. Observantia horum officiorum per comminationem coactionis sanctionatur. Qui nempe eadem transgreditur, potest jure cogi, quin habeat jus resistendi.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. *Introductio Secio I.* 14. § 15. , vö.: Zeiller: *Jus naturae privatum* 6-7. §§ 7-9. és Kant: *The philosophy of law* 30-31.

vetkező elem, amely a normatív rend fenntartásának szükségességét fejezi ki, és ezzel megnyitja az utat az államhatalom jogi igazolása felé. A jog fogalmából kiinduló, a kölcsönös kötelezettségek és a jogos kényszer szükségességén keresztül kibontakozó természetjogi gondolatmenet így végső soron olyan normatív rend előfeltételeit rajzolja meg, amelyben a szabadságok kölcsönös elismerése már nem pusztán erkölcsi követelmény, hanem intézményesen biztosítandó jogi állapotként jelenik meg.

3. 3. A természetjog státusza: határai és kompetenciája

3. 3. 1. Természetjog és pozitív jog: a normatív hierarchia kérdése

A modern európai jogi gondolkodás egyik központi kérdésévé annak meghatározása vált, hogy milyen elvi viszony áll fenn az emberi természetből levezetett jogelvek és az állami jogalkotás útján létrejövő normák között. E viszony egyértelműsítése alapvetően meghatározta a politikai hatalom jogi igazolhatóságának és korlátozhatóságának kereteit: azt, hogy az államhatalom milyen elvi korlátok között gyakorolható. A természetjog és a pozitív jog kapcsolatának értelmezése így fokozatosan annak a gondolkodásmódnak az alapjává vált, amely a közhatalmi berendezkedést jogi elvekhez kötött rendként, vagyis alkotmányos keretek között működő hatalomként értelmezte. A természetjogi gondolkodásban ez a probléma a természetjog és a pozitív jog egymáshoz való viszonyának tisztázásaként jelent meg, amely egyúttal a kibontakozó jogtudomány önállósodó diszciplínáinak módszertani önmeghatározásához is hozzájárult. A természetjog és a pozitív jog kapcsolatának egyértelműsítése szorosan összefüggött azzal a tudománytörténeti folyamattal, amelynek során a korábban egységesnek tekintett *philosophia moralis*, illetve *iurisprudentia universalis* keretei fokozatosan differenciálódtak. A jogra, az erkölcsre és az államra vonatkozó kérdések mindinkább önálló vizsgálati területekké váltak; ennek eredményeként különült el egymástól a természetjog, a pozitív jog tudománya, valamint az államelméleti és jogfilozófiai reflexió különböző irányai. Ez a differenciálódás a jog fogalmának módszertani újragondolását is jelentette, amely a jogtudomány önálló tudományként való meghatározásának alapfeltételévé vált.

A 17-19. század folyamán, amikor új tudományágak jelentek meg, az egyes diszciplínák megalapozásában – mind az egymáshoz való viszonyuk mind pedig differenciálódásuk szempontjából – nagy jelentősége volt annak, hogy meghatározzák önmaguk sajátosságait. Ennek a tudomány-identitásképzésnek a legegyszerűbb módja egy adott tudományág szembeállítása a rokontudományokkal. Ez a törekvés jellemzi Szibenliszt koncepcióját is, amikor természetjog fogalmának meghatározására tér rá. Sőt ezt a megközelítést alkalmazzák az észjogtudomány majdani képviselői, nevezetesen Virozsil Antal és Pauler Tivadar is. Szibenliszt a természetjog lényegét sajátos módon elsődlegesen a pozitív joggal való szembeállítással¹⁹⁹ igyekszik megvilágítani, természetesen ebben is Kant nézeteire támaszkodva.²⁰⁰ A pozitív jogot Kant nyomán olyan jogként írja le, amely az ember szabad akarati, tulajdonképpen jogalkotói döntésén alapul (*jus arbitrarium*), és amelynek tartalmát a társadalom tagjainak – akár valamennyiüknek, akár egy meghatározott csoportjuknak – döntései alakítják, mindig az adott közösség konkrét viszonyaira tekintettel.²⁰¹ Ezzel szemben a természetjog nem az akaratból, hanem a tiszta észből és az észszerűség elveiből nyeri alapját.

Ahhoz, hogy a tételes jog ne kerüljön ellentmondásba az észszerűséggel, szükséges, hogy a természetjog elveire támaszkodjék. A fennálló pozitív jog közvetlen oka (*ratio existentiae*) az adott társadalomban és annak konkrét körülményeiben rejlik; végső, távolabbi megokolása azonban – vagyis annak oka, ami a jogot lehetségessé, s egyben normatív értelemben szükségessé teszi (*ratio possibilitatis*) – az észen, vagyis a természetjogon alapul.²⁰²

Szibenliszt e pozitív jogról szóló megfogalmazásában ismételten felismer-

199 „Jus naturae esse oppositum juri arbitrario, seu positivo” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Introductio Sectio I. 6. § 5-6.

200 Vö: Kant: *The philosophy of law* 33., valamint Kant felfogását a természetjog pozitív joghoz való viszonyáról és annak bővebb elemzését Julius Stone: *The Province and Function of Law: Law as Logic, Justice and Social Control: a Study in Jurisprudence* (WM. S. Hein, 1973) 84-86.

201 [Jus arbitrarium, seu positivum] quod per voluntatem omnium sociorum, vel aliquorum, aut unius habito respectu ad determinatas circumstantias alicujus societatis, determinatur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Introductio Sectio I. Introductio Sectio I. 6. § 5-6.

202 „Interim etiam hoc jus, ne in contradictionem cum ratione veniat, debet inniti juri naturae. Ideo ratio proxima juris positivi, (ratio existentiae) in hac, vel illa societate, ejusque circumstantiis; suprema vero, et remota, (ratio possibilitatis) sita est in ratione, jure naturae.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Introductio Sectio I. 6. § 6.

hető a kanti különbségtétel a létező világ (*Sein*) és a kellés, a legyen világának (*Sollen*) szférái között. A tételes jog ténylegesen fennálló szabályai mint társadalmi tények a *Sein* körébe tartoznak, ezért empirikus módon megismerhetők; maguk a jogi normák azonban – mint előíró jellegű követelmények – a *Sollen* világához kapcsolódnak. Annak megítélése pedig, hogy a jognak – amely a tételes jogban nyer konkrét formát – milyennek kell lennie, a tiszta észre támaszkodó, normatív megismerés feladata.²⁰³ Másként szólva: a jog mint norma a *Sollen* szférájába tartozik, fennállása, történeti megjelenése azonban tapasztalati tény, helyességének megítélése pedig a tiszta ész mércéje alapján történik.

Ebből következően Szibenliszt szerint az, amit egy adott társadalom vagy annak képviselője jogként határoz meg, csak addig tekinthető jognak, ameddig nem kerül ellentétbe a természetjog elveivel.²⁰⁴ A természetjog egyetemes érvényű (*universale*) és szükségképpen (*necessarium*) elveket fogalmaz meg, míg a pozitív jog ezzel szemben mindig csak részleges (*particulare*) és feltételes (*hypotheticum*) lehet, mivel kizárólag meghatározott körülmények között élő, konkrét emberi közösségekre vonatkozik. A természetjog továbbá egyedülálló (*unicum*), örök (*aeternum*) és megváltoztathatatlan (*immutabile*), még akkor is, ha az egyes szerzők eltérő értelmezései következtében különböző felfogásai ismeretesek. A pozitív jog ezzel szemben a változó társadalmi körülményekhez igazodik, ezért szükségképpen sokféle (*diversum*), megváltoztatható (*mutabile*) és időleges (*temporarium*). Szibenliszt természetjog-fogalma ennek megfelelően olyan, a tiszta észen alapuló jogelvek és jogintézmények összességét jelöli, amelyek túlmutatnak az empirikus, térben és időben változó tételes jogi normákon.

Szibenliszt azonban nem elégszik meg a természetjogi elvek pusztá feltárásával és leírásával, hanem fontosnak tartja azok gyakorlati alkalmazhatóságát is, s ezzel összefüggésben a helyes pozitív jog mibenlétére, kritériuma-ira is választ keres.²⁰⁵ Álláspontja szerint a természetjog csak akkor töltheti

203 Vö: Szabó: Jogi episztemológia 32.

204 „Quod itaque societas, aut ejus repraesentans pro jure statuit, tantum eatenus est jus, quatenus juri naturae non repugnat.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus I. Introductio Sectio I. 6. § 6.

205 Vö: Horkay Hörcher Ferenc: Mit jelent a pragmatikus természetjog fogalma? in *Natura Iuris* Természetjogtan, jogpozitivizmus, magyar jogelmélet. Prudentia Iuris 17, szerk.: Szabó Miklós. (Miskolc, Bíbor Kiadó, 2002.) 73.

be rendeltetését, ha olyan gyakorlati tudományként funkcionál, amelynek eredményei nem pusztán elméleti megfontolásokból, hanem a gyakorlati ész működése révén, a gyakorlati gondolkodás útján bontakoznak ki.²⁰⁶ A természetjog mibenlétének gyakorlati szempontból is hasznosítható feltárása pedig megköveteli, hogy az emberi természetet és annak legalapvetőbb közegét, a társadalmat ne pusztán elvont fogalmi síkon vizsgáljuk, hanem konkrét formáiban és sajátos viszonyaiban is elemezzük; mindez pedig kizárólag az észszerű gondolkodásra támaszkodva valósítható meg.²⁰⁷

Következésképpen Szibenliszt az egyes jogintézményeket kettős szempontból, elvont és konkrét megközelítésben tárgyalja. A Zeiller-Egger-féle koncepciót követve a természetjogot egyfelől társadalmon kívüli természetjogként (*jus extrasociale*) vizsgálja, amelyben a jogintézmények az embert megillető jogviszonyok absztrakt formáiként, minden társadalmi és állami meghatározottságtól elvonatkoztatva jelennek meg. Másfelől társadalmi természetjogként (*jus sociale*) is elemzi, ahol a jogintézmények már a társadalmi együttélés konkrét viszonyaiban és kölcsönhatásaiban nyernek értelmet.²⁰⁸ Ez a kettős megközelítés egyúttal azt a szemléleti alapot is megteremti, amelyben a jog intézményei egyszerre ragadhatók meg az egyén absztrakt jogállásának, illetve társadalmi beágyazottságának perspektívájából, s amely egyúttal megalapozza azt a szemléleti különbségtételt is, amelyből a későbbi magánjogi és közjogi differenciálódás kibontakozik.

3. 3. 2. A jog és erkölcs elválasztása: a modern jogtudomány előszobája

Samuel Pufendorf munkásságát követően, de még inkább Christian Thomasius *Fundamenta juris naturae et gentium* 1705-ben megjelent műve óta, aki

206 „Et quia hoc volumus, ut jus naturae sit scientia practica; ideo non per theoreticam, sed practicam rationem potest in effectum deduci.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Introductio Sectio I. 10. § 11.

207 „Ut denique ad homines adplicari possit, debet jam in sua abstractissima parte ad minus naturam hominum, et eorumque unversalem relationem (socialitatem), in magis concreta vero parte plane speciales relationes respicere, in quibus homines existere, sola ratione cogitari possunt.” Tomus I. Introductio Sectio I. 41. § 44. p.

208 Vö: Zeiller: *Jus naturae privatum* 13. § 19., valamint Szabó: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon 43-44.

e művében élesen elhatárolta a jogot az erkölctől,²⁰⁹ már nem volt kérdéses a két fogalom természetének különbsége. Ezt követően minden természetjogi szerző arra törekszik, hogy e különbséget minél világosabban kimutassa. Szibenliszt a természetjog etikától való elhatárolása során – a kanti felfogásnak megfelelően – formális, gyakorlati észből merített alapelveket használ.²¹⁰ E módszer alkalmazásában látja a jogbölcselet haladását,²¹¹ hiszen véleménye szerint ezáltal sikerül elhatárolni a természetjogtant a többi tudománytól, és meghatározni a jogi jogosultság és az ahhoz kapcsolódó jogi kötelezettség fogalmát. A kanti elv felállítása emelte tehát a természetjogtant az igazi tudományok méltóságára – állapítja meg Szibenliszt.²¹² Ezt támasztja alá az a kijelentése is, amely szerint a jogok és kötelezettségek objektív elve mindazon ismérvekkel rendelkezik, amelyeknek egy legfőbb elvnek kell megfelelnie. Ez az elv mindenekelőtt formális elv (*principium formale*), amely – Szibenliszt értelmezésében – az észszerű gondolkodásból ered.²¹³ Szerzőnk ebből a formális alapelvből kiindulva vezeti le azokat a további tételeket, amelyek igazolják, hogy a természetjogtant az erkölctantól elkülönülő, önálló tudományként kell felfognunk. A formális alapelv a következő axiómákban nyer kifejezést:

- Kerülj minden ellentmondást!
- Saját céljainkat szabadon követjük, és el is érjük.

Ebben a kettős, egymással összeegyeztetendő alapelvben a jog egyetemes jellege mutatkozik meg, amely nélkül az ember nem lenne képes saját cselekedeteit minden más ember szabadságához igazítani. Szibenliszt szerint ez az elv, amely elvezet annak felismeréséhez, hogy jóllehet a jog és az erkölcs tanai egyaránt a gyakorlati filozófia körébe tartoznak, és mindkettő egyete-

209 Horváth Barna: A jogelmélet vázlata, (Máriabesnyő-Gödöllő, Attraktor Kiadó, 2004) 214. és Pokol Béla: Közelitések a természetjoghoz, in *Natura Iuris Természetjogtan, jogpozitívizmus, magyar jogelmélet*. Prudentia Iuris 17. szerk.: Szabó Miklós. (Miskolc, Bíbor Kiadó, 2002) 96-97.

210 Vö: Rosen: *Kant's Theory of Justice*, 12.

211 Vö: Szabó: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon, 107. p.

212 „tunc principium objectivum, per quod ad dignitatem verae scientiae elevetur. Hoc unice juxta judicium Cantianorum per formale (ex forma purae rationis haustum) principium obtineri potuit.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Introductio Sectio I. 41. § 44.

213 „Statutum principium objectivum jurium, et officiorum omnes, quibus supremum principium instructum esse debet, proprietates, seu characteres habet. Est 1mo. formale. Quia ex forma rationis [...] derivatur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Introductio Sectio I.16. § 17.

mes, valamint szükségszerű elveket fogalmaz meg, a jogi jogosultságok és jogi kötelezettségek objektív alapelve mégsem mutat lényegi azonosságot a hozzá közel álló tudománnyal, az etikával.²¹⁴

Szibenliszt már a formális elvre épülő módszer részletes kifejtését megelőzően törekszik a természetjog etikától való elhatárolására, amikor néhány oldallal korábban különbséget tesz az erkölcsi és jogi normák, vagyis a korabeli megfogalmazás szerint erkölcsi és jogi törvények között. Az erkölcsi törvények (*leges morales*) – melyek azt határozzák meg, hogy az ember számára mit szabad és mit szükséges tenni – felfogása szerint szoros és tág értelemben egyaránt értelmezhetők. A szoros értelemben vett erkölcsi törvények nemcsak a külső, hanem a belsőleg megnyilvánuló, a belsőleg meghatározott cselekedetekre is vonatkoznak; ezeket nevezi erénybeli törvényeknek (*virtutis leges*). A tág értelemben vett erkölcsi törvények ezzel szemben kizárólag a külső cselekedetek legalitására vonatkoznak, vagyis arra, hogy a cselekvés megfelel-e a szabályoknak, függetlenül a cselekvő belső indítékaitól. Ebben az értelemben e törvények valójában a jogi törvényeknek (*juridica leges*) felelnek meg: tárgyük szerint ugyan erkölcsi törvények körébe sorolhatók, kötelező erejük azonban már nem a belső erkölcsi meggyőződésből, hanem a külső jogi szabályozásból fakad.²¹⁵

A jogi törvényeknek – mint láttuk – mindig összeegyeztethetőnek kell lenniük a természetjog elveivel; ezen az alapon tekinti Szibenliszt ezeket tág értelemben vett erkölcsi törvényeknek. Felfogása szerint a gyakorlati észszerűség egyfelől erkölcsi, másfelől jogi törvényhozói hatáskört feltételez: e

214 „Est 1mo formale. Quia ex forma rationis, quae est: vita omnem contradictionem, derivatur. Ratio enim praecipit, ut fines nostros libere persequamur, et consequamur. 2do. [...] sine qua [formula] actiones nostrae cum libertate omnium conciliari nequeunt. [...] est igitur hoc principium universale, et cum ex practica ratione immediate deductum sit, actionesque singulares respiciat, est etiam practicum. 3io. Est domesticum. Quia etsi juris, et morum doctrina sint partes philosophiae practicae, necessaria et universalia principia statuentis [...] tamen principium objectivum iurum, et officiorum juris nullam identitatem habere cum principio affinis scientiae, (Ethicae) sequenti §pho sufficienter commonstrabitur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Introductio Sectio I.17. § 18.

215 „hinc leges morales, quae determinant, quid homini liceat, et oporteat facere, et quidem, si non tantum ad actiones externas, sed etiam internas referantur, sunt stricto morales, seu virtutis leges; si vero ad solas actiones externas, earumque legalitatem, sunt sensu lato morales, seu juridicae leges.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Introductio Sectio I.15. § 16.

két szféra egymástól elkülönülten működik, azonban abban mégiscsak meg-
egyeznek, hogy a saját célját követő ember biztonságának megteremtésére
irányulnak.²¹⁶

A következőkben a jogtant hat szempont szerint különíti el az erkölctan-
tól, Zeiller gondolatait is belefoglalva.²¹⁷ Ezek szerint:

- Amíg az erkölctan azon az objektív alapelven nyugszik, amely szerint az
értelmes lényeket (*entia rationalia*) célként kell felfogni, vagyis arra irányul,
hogy az ember erkölcsös legyen, erkölcsös életet éljen, addig a jogtudo-
mány elvei nem magára e célra, hanem az annak megvalósítását lehetővé
tevő külső eszközökre vonatkoznak, vagyis arra, miként szabályozhatók az
egyének cselekedetei, saját szabadon választott céljaik követése során, mi-
lyen külső eszközök és szabályok teszik lehetővé e célok követését.²¹⁸
- Az erkölcsi norma arra kötelezi az embert, hogy társas életet éljen: egy
olyan közösség létrejöttét irányozza elő, amelyben az emberi értelem
és az erkölcsi cselekvés lehetősége kibontakozhat. A jogin norma ezzel
szemben nem a társadalom létrehozását írja elő, hanem annak már fenn-
állását feltételezi; abból indul ki, hogy az emberek – akár szabadmegegye-
zés, akár más történeti körülmények révén – már társadalomban élnek, és
e közös együttélés rendjét szabályozza. Az erkölcsi norma arra vonatko-
zik, hogy miért kell együtt élnünk, a jogi norma pedig arra, hogy ha már
együtt élünk, azt hogyan, milyen szabályok szerint tegyük.²¹⁹
- Az erkölcsi normák tárgyát nemcsak a külső, hanem a belsőleg meg-
határozott cselekedetek is képezik, mivel az erkölcs minden esetben a
cselekvő szándékát vizsgálja, és azt mérlegeli, hogy a cselekedet meg-

216 „Sub his respectibus practica ratio est moralis, et juridica legislatoria potestas, quae potestates a se invicem penitus independentes sunt, sed ultimo in eo conveniunt, quod viam, quae hominem ad suum finem ducit, securam reddant.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus I. Introductio Sectio I. 15. § 17.

217 Vö.: Zeiller: Jus naturae privatum 11-12. §§ 14-18.

218 „Nam 1mo. Ethica ex hoc principio objectivo procedit: entia rationalia, ceu fines, sunt tractanda; scientia juris autem ex hoc: homines non sunt, tamquam media, pro nostris arbitrariis finibus tractandi.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus I. Introductio Sectio I. 17. § 18.

219 „2do. Lex juridica non praecipit socialitatem, sed jam praesupponit, nos vel libero consensu, vel casu in socialitatem venisse; lex ethica vero obligat nos ad socialitatem, in qua ratio humana evolvitur, et moralis activitatis sphaera ampliatur.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus I. Introductio Sectio I. 17. § 18-19.

felelet-e az erkölcsi normának. A jogi normák ezzel szemben kizárólag a külső cselekményekre vonatkozhatnak, hiszen a belső elhatározások tekintetében senki sem kényszeríthető. Ebből következően a kikényszeríthetőség nem az erkölcs, hanem a jog fogalmához kapcsolódik, mint a jogi normák érvényesítésének egyik lehetséges eszköze. Míg a jogi norma célja a jogkövető magatartás biztosítása, addig az erénybeli norma minden cselekedet esetében annak erkölcsi minőségét vizsgálja. Ennek megfelelően az erkölcsi normák olyan kötelezettségeken alapulnak, amelyek az igazságérzetből fakadnak: ezeknek nem külső kényszer miatt engedelmességek, hanem az erkölcsi törvény belső felismerése és megfontolása folytán²²⁰

- Az erkölcsstan hatóköre valamennyi cselekményre kiterjed, míg a jogé csak azokra a cselekményekre vonatkozik, amelyek mások jogait sértik.²²¹
- Az etika kizárólag kötelezettségeket állapít meg, ezért is nevezik a kötelezettségek tanának. A jogtudomány ezzel szemben elsősorban a jogokra irányul, és csak olyan kötelezettségeket ismer el, amelyek a jog alapján másokkal szemben kikényszeríthetők.²²²
- Az etika arra ösztönöz bennünket, hogy kötelezettségeinket belső meggyőződésből teljesítsük, és arra tanít, hogy az ember – bár érzéki, tapasztalati lényként hajlamos az erkölcsstelen cselekvésre – racionális

220 „3io. Ethicae legis objectum sunt non tantum externae actiones, sed etiam internae, quia semper bona voluntas requiritur, ut actio habeat morale meritum: legis juridicae vero objectum sunt solum actiones externae; cum ad internas nemo cogi possit. Et ideo lex juridica contentatur legali conformatione, seu bona voluntate, seu ex metu coactionis, aut inclinatione ad socialitatem, aut quocunque demum ex stimulo promanante; hinc finis hujus est, ut homines justi sint, inter quos socialitas, et legalis libertatis usu persistat. At lex virtutis exigit penes omnes actiones moralitatem; proinde etiam penes officia justitiae, ut ea non ex metu coactionis, sed ex aestimatio legis adimpleamus; hinc finis hujus, ut homines moraliter boni sint.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus I. Introductio Secio I. 17. § 19. p. és Vö: Kant: The philosophy of law 14., Kant eszmefuttatását az erkölcsi és a jogi törvényhozás közti különbségről: Kant: Az erkölcsök metafizikája. 312-313.

221 „4to. Ethica ad omnes actiones extenditur; jus vero tantum ad eas, quae alienis juribus nocere possent.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus I. Introductio Secio I. 17. § 19.

222 „Ethica tantum officia proponit, ideo etiam officiorum doctrina vocatur: jus vero principaliter jura, et solum talia officia exponit, ad quae homines jure cogi possunt.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus I. Introductio Secio I. 17 § 19.

lényként mégis az erkölcsi törvénynek megfelelően cselekedjék. A jog ezzel szemben nem a belső motivációra hat, hanem a kényszer lehetőségének kilátásba helyezésével szab határt az érzéki haljamokból fakadó cselekedeteknek²²³

Az etikai normaalkotás szférája tehát a jognál jóval nagyobb területet ölel fel, mégis a jogi szféra prioritást követel magának, amit azzal magyaráz Szibenliszt, hogy ritkán szokott előfordulni, hogy valaki szabadon és önként erkölcsösen cselekszik.²²⁴ Vagyis ahol az erkölcsi törvény nem hat, ott jogi eszközöket kell alkalmazni.

A természetjog etikától való elhatárolását a szerző még azzal egészíti ki, hogy az etikai elvek azokra is vonatkoznak, akik a társadalomtól elszigetelten élnek. Ezek szerint tehát mind a társadalomban, mind pedig az emberi közösségtől magányosan élő emberek egyaránt alanyai az erkölcsstannak. A természetjog viszont azokra vonatkozik, akik társadalomban élnek. Továbbá az erkölcsi törvények az erények iránti szeretetet igyekeznek az emberekbe beültetni, míg a természetjog a jogosra törekszik, arra, hogy életünket a jogi törvényeknek megfelelően szervezzük meg, melyek betartása nélkül az emberek együttélése, valamint a velünk született, és szerzett jogok békés és szabad élvezete nem lehetséges.

A természetjog etikától való elhatárolását a szerző azzal egészíti ki, hogy az erkölcsi elvek azokra is vonatkoznak, akik a társadalomtól elszigetelten élnek. Eszerint az erkölcsstan alanyai egyaránt lehetnek a közösségben élő és a magányosan létező emberek, mivel az erkölcsi norma az ember belső cselekvésére és erkölcsi tökéletesedésére irányul. A természetjog ezzel szemben nem az elszigetelt egyénre, hanem az emberek egymás közötti viszonyaira vonatkozik. ott nyer értelmet, ahol több személy szabadsága

223 „6to. Ethica stimulat nos ad officia observanda per interna motiva praeciens, ut homo, qui qua sensuale ens proclivis esset aliter agere, qua rationale ens propter legem moralem moraliter agat: Jurisscientia vero obligat nos per malum, cohibens sensualem inclinationem, h. e. per coactionem. Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus I. Introductio Sectio I. 17. § 20. p.Ex dictis jam intelligitur, legislationis ethicae majorem esse sphaeram, quam juridicae, haec tamen primas sibi vindicat, quia fieri nequit, ut quis libere, adeoque moraliter agat, ” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus I. Introductio Sectio I. 17. § 20.

224 Ex dictis jam intelligitur, legislationis ethicae majorem esse sphaeram, quam juridicae, haec tamen primas sibi vindicat, quia fieri nequit, ut quis libere, adeoque moraliter agat, ” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus I. Introductio Sectio I. 17. § 20.

találkozik és összehangolásra szorul. Ezért a természetjogi elvek elsősorban az együttélés feltételeit szabályozzák. Míg az erkölcsi törvények az erények iránti hajlandóság kialakítását célozzák, addig a természetjog a jogos rend megteremtésére irányul, vagyis arra, hogy életünket olyan jogi szabályok szerint szervezzük, amelyek nélkül az emberek együttélése, valamint a velük született és szerzett jogok békés és szabad gyakorlása nem volna lehetséges.²²⁵

A fenti különbségtételek alapján világossá válik, hogy Szibenliszt számára a jog és az erkölcs elválasztása nem pusztán tárgyi vagy gyakorlati különbséget jelent, hanem a normativitás két eltérő módjának elkülönítését. Míg az erkölcsstan az ember belső tökéletesedésére és az erkölcsös cselekvésre irányul, addig a jog a külső cselekvések rendjét és az egymással érintkező szabadságok összeegyeztetésének feltételeit szabályozza. A jog ezért nem az erkölcsi célokat határozza meg, hanem azokat a külső feltételeket és eszközöket rendezi, amelyek között az egyének saját céljait mások szabadságának sérelme nélkül követhetik. Ebben az értelemben a jog a gyakorlati filozófia önálló, az etikától elkülönülő területként jelenik meg.

Szibenliszt értelmezésének sajátossága abba ragadható meg, hogy a jog-erkölcs különbségét nem egyszerűen tartalmi eltérésként, hanem formális alapelvre visszavezetett rendszertani különbségként mutatja ki. A jog autonómiáját a jogi jogosultság és a vele korrelatív, kikényszeríthető kötelezettség fogalmára építi, s ezzel a természetjogot a modern tudomány irányába mozdítja el. Az elhatárolás így nem a két szféra értéki szembeállítását, hanem eltérő normatív funkciójuk kijelölését szolgálja – olyan elméleti lépést, amelynek jelentősége különösen akkor válik szembetűnővé, amikor Szibenliszt álláspontját a kortárs természetjogi szerzők felfogásával vetjük össze.

225 „Ethicae debemus principia, quae pro iis quoque valent, qui procul ab omni humano consortio solitariam vitam vivunt. Jus naturae tantum ad eos homines dirigitur, qui communionis vinculo cum aliis hominibus conjuncti sunt. Ethica virtutis amorem hominum animis implantare, [...] Jus naturae contentatur justitia, i.e. vita ad juris leges composita, sine quarum custodia homines coëxistere, et juribus sive connatis, sive acquisitis quiete, et libere uti nequeunt.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis* Tomus I. Introductio Sectio II. 20. § 25.

Azok a szempontok, amelyeket Szibenliszt Kant után a jog és erkölcs való elhatárolásánál alkalmazott, a pesti természetjogi tanszék későbbi professzorainál is visszaköszönek, jóllehet eltérő hangsúllyal. Közvetlen utóda, Virozsil Antal részben átveszi e fogalmi keretet, természetjogi rendszerében azonban továbbra is hangsúlyosan jelennek meg etikai tárgykörök.²²⁶ Pauler Tivadar ezzel az örökséggel szembesülve alakítja ki saját álláspontját a természetjog oktatásának pesti hagyományán belül.²²⁷

Ezen túlmenően, ha Szibenliszt természetjogi intécióit akár az előd Martini, akár utóda, Virozsil természetjogi műveivel vetjük össze, akkor jól láthatóvá válik, hogy Szibenliszt természetjoga – a jog és erkölcs elhatárolásának kérdését leszámítva – külön nem foglalkozik az erkölcsstan körébe tartozó elemzésekkel. Ezzel mintegy azt is kifejezésre juttatja, hogy a jogbölcsélet önálló tudományágként nem terjeszkedhet olyan ismeretterületekre, amelyek más diszciplínákhoz tartoznak. Martini és Virozsil természetjogi tankönyveiben ezzel szemben gyakran találkozhatunk kifejezetten etikai jellegű fejtegetésekkel. Martini például részletesen tárgyalja az ember Istennel és önmagával szembeni kötelességeit, olyan teológiai és erkölcsi kérdéseket érintve, mint az istentagadás, az isteni gondviselés tagadása, a bálványimádás, az istenszeretet vagy a bizalom problémája,²²⁸ továbbá a rossz indulatok megfékezése, az önismeret vizsgálata, illetve különféle emberi tulajdonságok – így a munka, a virtus, a takarékoság, a becsület vagy a jó hírnév – akkurátus fogalmi meghatározása.²²⁹ Ugyanígy részletességgel elemzi az ember másokkal szembeni kötelességeit is, mint a segítségnyújtás, a felebaráti szeretet, a könyörületesség, valamint a barátság és ellenségeskedés, illetve hála és hálátlanság fogalmai stb.²³⁰ E kérdéskörök közül néhány Szibenlisztnél is megjelenik ugyan, ám azokat – amint egy későbbi részben látni fogjuk – a veleszületett jogokkal összefüggésben, eltérő nézőpontból értékeli, elsősorban annak hangsúlyozására,

226 Virozsil: *Jus naturae privatum* 20. § 206-207., Pauler: *Bevezetés az észjogtanba*. 20-25. §§ 13-14.

227 Pauler: *Bevezetés az észjogtanba*. 20-25. §§ 13-14.

228 Martini közel 30 oldalon keresztül foglalkozik vallástani kérdésekkel. Vö: Martini: *De lege naturalis positiones* (Dienes-ford.), 6-27. §§ 1-30.

229 Martini: *De lege naturalis positiones* (Dienes-ford.), 129-63. §§ 28-53.

230 Martini: *De lege naturalis positiones* (Dienes-ford.), 154-72. §§ 63-82.

hogy a jogok gyakorlása szükségképpen meghatározott kötelezettségekkel jár együtt.²³¹

Virozsil Antal *Jus naturae privatum* című művében több fejezeten keresztül tárgyalja az emberi természetet és annak erkölcsi vonatkozásait, az emberi cselekményeket egyidejűleg erkölcsi és jogi szempontból is vizsgálja.²³² Az *Epitome juris naturae* című jogbölcseleti munkájában pedig az előbbi kötetben felvetett témákat ismételten, hangsúlyosan erkölcsi megvilágításban is tárgyalja.²³³

A természetjog önállóságának hangsúlyozása ugyanakkor megköveteli, hogy a jogtudomány világosan elhatárolódjék további rokon tudományoktól: így a politikától, a jogtudománynak a pozitív joggal foglalkozó egyes ágaitól, a pozitív jogbölcselettől, és végül a történettudománytól is. Szibenliszt Mihály e követelményeknek tudatosan tesz eleget, s az általa kijelölt elhatárolási szempontok később szinte kötelező elemként jelennek meg utódainak munkájában.²³⁴

3. 3. 3. A természetjog rendszere: *extrasociale-sociale és közjog-magánjog tagolás*

Szibenliszt természetjogi rendszere sajátosan értelmezett szisztémát követ, eltér mind Maritini, mind pedig Zeiller-Egger osztályozásától. A természetjog felosztásakor lényegében azt a – Zeillernél is alkalmazott – hagyományos elvet követi, amelyet a természetjogi katedratudomány alakított ki.²³⁵

231 „De officiis hominum connatis.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Cap. II. 55-68. §§ 64-75.

232 „De natura hominis morali, ejusque fine ac destinatione” Cap. I. I-VIII. §§; „De actuum humanorum natura, et summo moralitatis eodem principio” Cap. II. IX-XI. §§; „De obligatione, et lege naturali morali” Cap. III. XII-XVI. §§ „De actum humanorum moralitate, et imputatione” Cap. IV. XVII- XIX. §§ in Virozsil: *Jus naturae privatum*. 1-28., 28-50., 51-70.; 71-76.

233 *Hominis natura, finis et destinatio*. 1-6. §§ in: Virozsil Antal: *Epitome juris naturae* 1-6.

234 Virozsil: *Epitome juris naturae* 13.§ 13-16. és *Jus naturae privatum* 19-23. §§ 205-219.; Pauler: Bevezetés az észjogtanba 20-30. §§ 13-20. pp. valamint Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. *Introductio Sectio II*. 21. § 25-26.

235 Vö.: Zeiller: *Jus naturae privatum* 13. § 19-20. és Szabó: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon, 94. p.

Ennek megfelelően a természetjogot *társadalmon kívüli jogra* (*Jus extrasoci-ale*) és *társadalmi [viszonyokra vonatkozó] jogra* (*Jus sociale*) osztja²³⁶. Zeiller-hez hasonlóan azonban ő sem hagyhatja figyelmen kívül a jog újabb, kanti tipizálását sem, amely a jogot *magán- és közjogra* tagolja.²³⁷ Az új irányzat-hoz alkalmazkodva a hagyományos rendszer keretébe illeszti bele a jog magán- és közjogra történő csoportosítását, e technikai megoldás során viszont – ahogy az majd az alábbiakban kitűnik – eltér a Zeiller-féle koncepciótól.

A szibenliszti rendszerezés kiindulópontja a jog társadalommal való szoros összefüggése, melyet a legfőbb rendezőelvnek tekint. Érvelése szerint a természetjog általában olyan jogokra és kötelezettségekre terjed ki, amelyek az embereket egymás közti viszonylatukban a tiszta ész jegyében illetnek meg. A leginkább egyetemes emberi viszony pedig az emberek társas együttélése (*socialitas*), hiszen ez az a közeg, ahol az emberek cselekményeikkel egymásra hatnak. E nélkül a viszony (*nexus*) nélkül semmiféle jog létezéséről nem beszélhetnénk.²³⁸

A társadalmi létet feltételezve az embereket két szempontból vizsgálja, egyfelől úgy, mint akik a társadalomtól elvonatkoztatva, másfelől pedig társadalmi viszonyukra való tekintettel léteznek.

A *Jus extrasociale* címszó alatt Szibenliszt olyan jogok és kötelezettségek összességét tárgyalja, amely az embereket a társadalomra való tekintet

236 A *jus extrasociale* magyar fordítása mint „társadalmon kívüli” megjelölés nem tényleges társadalomnélküliséget jelent, hanem módszertani elvonatkoztatást: azokat a jogviszonyokat jelöli, amelyeket az állam és intézményes keretektől függetlenül, tisztán a természetjogi elvek alapján vizsgál Szibenliszt. A *jus sociale* kifejezés pedig nem általános értelemben vett „társadalmi jogot” jelöl, hanem a természetjognak azt a dimenzióját, amely az emberek tényleges társadalmi együttélésében érvényesül. Míg a *jus extrasociale* a jogviszonyokat az állami és intézményes keretektől módszertanilag elvonatkoztatva vizsgálja, addig a *jus sociale* ugyanezen elvek társadalmi megvalósulását tárgyalja, vagyis azokat a jogokat és kötelezettségeket, amelyek az embert már közösségben, illetve állammá szerveződött társadalomban illetik meg. A kétfogalom így nem egymást kizáró jogterületeket, hanem a természetjogi elemzés eltérő absztrakciós szintjeit jelöli.

237 Kant: Az erkölcsök metafizikája. 339.

238 „Cum jus naturale generatim talia jura, et officia juris proponenda habeat, quae hominibus juxta eorumdem relationes sola ratione competere intelliguntur [...] Maxime universalis relatio est societas, seu status, in quo libera externa activitas in alterius activitatem influit vel influere potest. Interim sine hac relatione nullum jus existere potest.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Introductio Sectio II. 18. § 21. p.

nélkül, pusztán a tiszta ész alapján illetik meg,²³⁹ s amely jogok és kötelezettségek az állam hatáskörén kívül eső autonóm szférában nyilvánulnak meg. Szibenliszt rendszerében a társadalmon kívüli természetjog alanyai alapvetően a természetes személyként az egyes emberek (*singulares homines*), morális személyként pedig az emberek közösségei²⁴⁰, mint a családok (*familiae*) és a nemzetek (*gentes*). Ennek megfelelően a társadalmon kívüli természetjog három alany köré szerveződik, melynek alapján beszél Szibenliszt az egyes ember jogáról (*jus singulorum*), a család jogáról (*jus familiae*) és a nemzetek jogáról (*jus gentium*). Fontos megjegyezni azonban, hogy a családot mint a társadalmon kívüli természetjog alanyát Szibenliszt mint természetes közösséget vizsgálja, eltekintve annak későbbi társadalmi és állami beágyazottságától. Ugyanez az intézmény a *jus sociale* keretében már tényleges társadalmi együttélés alapformájaként kerül tárgyalásra.

Az egyes emberre és a családokra a *jus extrasociale* részben úgy tekint, mint akiket ebből az aspektusból nézve egyfajta belső szférába tartozó jogok illetnek, melyeket *természetjogi magánjognak* nevez (*jus naturae privatum*). Hasonlóan a társadalomtól elvonatkoztatva kizárólag ugyanilyen magánjogi karakterrel bíró jogok illetik meg az egyes nemzeteket is,²⁴¹ melynél fogva ezek Szibenliszt rendszerében ugyanúgy a társadalmon kívüli természetjog alanyai lesznek, mint az egyes emberek.

239 A természetjog 18. századi német interpretálásában az ember természetéből fakadó természetes jogok az embert a maga természeti állapotában, vagyis a társadalmon kívül illetik meg. A társadalomban ezzel szemben mindenkinek a rendi hovatarozás szerinti pozitív jogai és kötelezettségei vannak. Súlyom László: A személyiségi jogok elmélete, (Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1983) 52.

240 A persona moralis a természetjogi irodalomban olyan normatív személyt jelöl, amely több egyén akarátának egyesüléséből jön létre, és ezért jogok és kötelezettségek alanyaként egységként kezelhető; fogalma a modern jogi személy előzményének tekinthető, de annál tágabb, erkölcsi és politikai jelentéstartalommal bír.

241 „At supposita socialitate cogitari possunt homines, vel vivere sine societate, vel in societate; hinc divisio juris naturae in extrasociale, et sociale. Illud est coplexus jurium, et officiorum hominibus sine societate viventibus sola ratione competentium. Iterum extra societatem vivunt vel singulares homines, vel Civitates; hinc jus naturale extrasociale abit in jus singularium, familiarum, quod utrumque, (si per hoc jus familiare internum subintelligatur), venit nomine juris naturae privati; quia in hoc subjectum jurium habet tantum privatum characterem, et Civitatum, seu Gentium.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus I. Introductio Sectio II. 18. § 22. Vö.: Zeiller: Jus naturae privatum 13. § 19-20.

Ezekre az alanyokra tulajdonképpen mintegy társadalmon kívüli helyzetben lévők tekint, így azt a közeget, amelyből szemléli őket a természeti állapottal (*status extracivilis, seu naturalis*) azonosítja. Ez az a dimenzió, ahol az egyes embert és az egyes nemzeteket individuummként lehet szemlélni, megtisztítva minden olyan zavaró tényezőtől, amely megakadályozhatja naturalisztikus elemzésüket. Az egyes alanyok jogait és kötelezettségeit a tiszta észen alapuló megközelítéssel, természeti állapotukban lehetséges vizsgálni, ami majd kiindulópontja lehet egy mesterséges, vagyis az állami lét meg-alapozásának.²⁴²

Az egyes ember mellett a nemzetek természeti állapotban lévő alanyisága még Grotiust megelőzően a spanyol természetjogi iskola képviselőjére, Francisco Suárez-re vezethető vissza, aki „a természeti állapot tanát az államok nemzetközi közösségére alkalmazta”.²⁴³ Ezt a Grotius által is vallott nézetet követi Szibenliszt is, amikor a nemzetközi jog tárgyalását Martinitől eltérően²⁴⁴ nem a zömmel közjogi szempontú „*Jus sociale*” címszó alatt tartja indokoltnak kifejtetni, hanem „*Jus extrasociale*” részbe helyezi, annak ellenére, hogy Martini a *jus gentium* témakört az államtanát kifejtő *Positiones de iure civitatis* részben tárgyalja. Ezzel a felfogással részben a Zeiller-Egger-féle természetjogi tagoláshoz közelít, amely a nemzeteket szintúgy a társadalmon kívüli természetjog alanyai között tartja számon,²⁴⁵ azonban a rájuk vonatkozó ismeretek tárgyalását, vagyis a *jus gentium* témakörét a magán- és közjogi résztől elhatároltan kezeli.²⁴⁶

A természetjog másik része a *társadalmi viszonyok között érvényesülő természetjog* (*jus sociale*), amely olyan jogokat és kötelezettségeket foglal magába, melyek az embereket, mint állammá szerveződött társadalomban élőket illeti meg. Ennélfogva Martinitől és Zeillertől eltérően itt foglalkozik a *socie-*

242 Frivaldszky: Természetjog – eszmetörténet, 236-237.

243 Frivaldszky: Természetjog – eszmetörténet, 210.

244 Martini felosztása szerint a *ius sociale* alá a *ius civitatis* és a *ius gentium* tartozik, így *Positiones de iure civitatis* című művének II. részét a *ius gentium* tárgyalásának szenteli. Martini: *Positiones de iure civitatis* Cap. II. XLV. § 17. p., ahol a természetjogi jogtudomány felosztásáról szól.

245 Vö.: Zeiller: *Jus naturae privatum* 13-14 §§ 19-21.

246 „*Juris igitur quorum quatuor, aut, quoniam jura privata extrasocialia et socialia in idem membrum conjunguntur, tribus summis partibus constat: jure naturali privato, jure civitatis, et jure gentium.*” vö.: Zeiller: *Jus privatum naturae*, 13-14. §§ 19-20.

tas alapvető szabályainak ismertetésével, amellyel Martini a természetjog általános felvázolásakor, Zeiller pedig a magánjog keretében foglalkozik.²⁴⁷ A szibenliszti értelmezésben viszont ezekre úgy kell tekintenünk, mint az állami *societas* előképeire, ami a *Jus sociale* részbe helyezését indokolja. Továbbá ugyanilyen eltérés, hogy a *societas* általános szabályait követően szintén a *jus sociale* témakörbe helyezi azokat a speciális szabályokat is, melyek az alapvető társas formációkat jellemzik. Ennek során Szibenliszt hangsúlyozza, hogy a *jus sociale* alatt csak olyan társulásokat vizsgál, melyek természet-től fogva adóttak, és melyek az emberi faj létezéséhez nélkülözhetetlenek. Ilyennek tekinti társadalmi beágyazottságában a családot²⁴⁸, majd az állami közösséget²⁴⁹, melyeket nélkülözhetetlenségük folytán egyetemes jellegű (*universales*) társas kapcsolatoknak nevez.²⁵⁰ Az ebbe a körbe tartozó jogok közjogi jegyekkel bírnak, ezért a társadalmi viszonyokra vonatkozó jogot más néven közjognak is nevezi.²⁵¹

Szibenliszt nem osztja azok álláspontját, akik a család és az állam mellett az egyházakat is a *jus sociale* alá sorolják. Ennek indokát abban látja, hogy

247 Martini: De lege naturali positiones, Cap. XXIV. 220-230., és Zeiller: Jus privatum naturae, 145-154. §§174-185.

248 A család Szibenliszt rendszerében látszólag kettős helyet foglal le, mivel a *jus extrasociale* és a *jus sociale* keretében egyaránt megjelenik. Ez azonban nem rendszertani következtetlenséget, hanem eltérő vizsgálati nézőpontot tükröz. A társadalmon kívüli természetjog tárgyalásakor a szerző a családot mint természetes közösséget, vagyis az állami és intézményes viszonyoktól módszertanilag elvonatkoztatott jogalanyt vizsgálja. A *jus sociale* részben ezzel szemben ugyanaz az intézmény már tényleges társadalmi együttélés alapformájaként jelenik meg. A kettős elhelyezés így a természetjogi elemzés két különböző absztrakciós szintjéből adódik: az egyik a jogviszonyok észbeli rekonstrukciójára, a másik azok társadalmi megvalósulására irányul.

249 Szibenliszt terminológiájában a *gens* a *jus extrasociale* keretében természetes módon kialakuló történeti-közösségi egységet jelöl, amely mint morális személy a tiszta ész alapján vizsgálható. A *jus gentium*, azaz a nemzetközi jog alanyaként azonban nem a pusztán történeti közösség, hanem annak politikailag megszervezett formája, az állam (*civitas*) jelenik meg. A természetes közösség és a politikai közösség így egymásra épülő szinteket alkotnak: a nemzet a társadalmi együttélés történeti alapja, az állam pedig ennek jogilag rendezett alakzata.

250 „Hoc, seu sociale est complexus jurium, et officiorum juris hominibus in societate viventibus competentium. Nos respicimus tantum naturales societates, seu tales, quae ad existentiam, et securam duratiorem generis humani sunt necessariae, et ideo universales vocantur.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus I. Introductio Sectio II. 18. § 22.

251 „hinc divisio juris naturae socialis in familiare, et civile, quod vocatur etiam jus publicum; cum in eo subjectum habeat characterem publicum.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis Tomus I. Introductio Sectio II. 18. § 22.

az egyházak sajátos, általában a világi társadalmaktól eltérő jelleggel, saját maguk számára tételezett szabályokkal rendelkeznek.²⁵²

Az *extrasociale-sociale* kategória-pár értelmezéséhez szükség van az államon kívüli lét, az úgynevezett *természeti állapot* (*status naturalis*) lényegének megvilágítására. A 16. századtól kezdett háttérbe szorulni az az organikus államfelfogás, mely a hatalom isteni eredetére hivatkozott. Helyette a 17-18. századtól a kontraktualista elméletek kerültek előtérbe.²⁵³ Ekkortól már nemcsak a teológia utalt egy állami formába szerveződést megelőző helyzetre, amelyet idilli, bűnbeesés előtti kegyelmi állapotként lehetett jellemezni, hanem egy ilyen helyzet feltételezését a Grotius óta szekuralizálódó racionalista bölcelet is központi témájává tette. Ennek következtében, a keresztény teológia kegyelmi állapotát felváltotta a természeti állapot kifejezés. Hobbesnak köszönhetően pedig a természeti állapotra való hivatkozás a szerződéselméletek kiindulópontjaként nélkülözhetetlen elemévé vált a természetjogi gondolkodásnak²⁵⁴, s a természeti állapotról számos feltevés született.²⁵⁵

A természeti állapot leírása azáltal, hogy bemutatja azt az állapotot, amelyben a jog naturalisztikus állapotában illeti meg az embereket, eredetileg azt a célt szolgálta, hogy igazolni lehessen „az egyén elsőbbségét a civil társadalommal szemben”, és hogy kifejezésre jusson az az elv, mely hirdeti, hogy „*a civil társadalom [...] összes joga azokból a jogokból származtatható, amelyek eredetileg az egyénhez tartoztak.*”²⁵⁶

252 „Aliqui propter recognitam necessitatem religionis ad promovendam moralitatem addunt his societatibus Ecclesiam. Interim, cum haec relatio propriam, a communibus profanis societatibus recedentem, seu positivam naturam habeat, hanc societatem exmittimus ex jure naturali.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Introductio Sectio II. 18. § 22.

253 Huoranszky: *Filozófia és utópia*, 124-125.

254 A természetjogi irodalomban alkalmazott *status naturalis* kifejezés nem azonos a római jogi vagy a keresztény teológiai hagyomány azonos terminusával: míg az előbbiben jogi státuszt, az utóbbiban a bűnbeesést megelőző ideális emberi állapotot jelöl, addig az újkori természetjogban – Hobbestól kezdődően – módszertani hipotézissé válik, amely az állami rend igazolásának kiindulópontjául szolgált.

255 Leo Strauss: *Természetjog és történelem*. Ford. Lánczi András. (Budapest, Pallas Stúdió – Attraktor Kft. 1999) 133.

256 Strauss: *Természetjog és történelem* 132.

Szibenliszt a természeti állapotot – annak antik felfogására hivatkozva – úgy jellemzi, mint egy államon kívüli (*extracivilis*) helyzetet, melyben az embereket olyasféle viszonyrendszer jellemezte, melynek alapján őket individuális jogok és kötelezettségek illették meg.²⁵⁷

A természeti állapot feltételezését azzal is indokolja, hogy az állami lét emberek által konstruált viszony, ezért szükséges, hogy ezt egy másik állapot előzze meg, ami minden emberi tény nélkül, kizárólag a természettől fogva létezik.²⁵⁸ Az államhatalom előtti állapotra tehát Szibenliszt sem úgy tekint, mint egy kronológiai viszonylatban létező történelmi tényre, az *extracivilis* állapotot inkább logikai kiindulópontként, a normatív igazolás eszközeként írja le, s valójában azt a döntéshelyzetet modellezi, ami egy állam létrehozásához, intézményrendszerének kialakításához vezet.²⁵⁹

Szibenliszt a természeti állapotról vallott különféle elképzeléseket – Zeiller-Egger nyomán – négy elméletbe sűrítetten vázolja fel:

- Az egyik feltevés szerint a természeti állapot úgy fogható fel, mint ami nem az ember akaratlagos ténykedésének következtében létezett. Így ezen az emberek olyan viszonyát kell érteni, amely nélkülöz minden saját jogon alapuló, tevőleges akaratot. E felfogás szerint ez a helyzet az úgynevezett eredeti, kezdetleges természeti állapot, a béke állapota (*originairus, primitivus status naturalis, status pacis*).²⁶⁰
- Egy másik feltevés szerint nem lehet minden tevőleges, saját jogon nyugvó akaratlagos cselekedetet kizárni ebből az állapotból, tehát szerződések kötnek ebben a helyzetben is, de mégis kizárható ebből az állapotból valamennyi társas kapcsolat (*socialis conjunctio*). A természeti

257 „Status [naturae] sensu lato, ut apud Romanos significabat quamlibet relationem hominis, vi cuius ipsi pecularia jura, et officia competunt, [...]” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I.. Introductio. Sectio II. 19. § 23. p.

258 „Nam civilis status in Civitate est possibilis, debuit proinde hunc alter praecedere, in quo homo adhuc non erat civis, seu naturalis, ut pote, qui sine facto hominis a natura praesto est.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Introductio. Sectio II. 19. § 23.

259 Vö.: Huoranszky: *Filozófia és utópia*, : *Filozófia és utópia*, 129.

260 „Imo. Sumitur, ut status naturalis oppositus statui arbitrario, proin per eundem intelligitur universalis relatio hominis ad hominem praesciendo ab omnibus arbitrariis, pecularia jura fundantibus, factis, (originarius, primitivus status naturalis.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Introductio. Sectio II. 19. § 23., vö.: Zeiller: *Jus privatum naturae*, 15. § 22-23.

állapotnak ezt a felfogását nevezik Szibenliszt szerint szerzett, hipotetikus, de mégis társadalmon kívüli természeti állapotnak (*acquisitus hypotheticus, sed tamen extrasocialis status naturalis*).²⁶¹

- A harmadik elképzelés szerint a természeti állapotban az emberek velük született jogaik mellett szerzett jogokkal is rendelkeznek, beleértve ebbe a családok társas kapcsolatát jellemző jogokat, viszont nem tartoznak ide azok a jogok, amelyek az állam társas viszonyát jellemzik. Ez voltaképpen a családoknak még államba nem szerveződött társas kapcsolatát jelenti, ami állami viszonyon kívüli természeti állapotnak (*extra civilis status naturalis*) nevezhető.²⁶²
- A negyedik elgondolás a természeti állapot alatt az államok olyan egymás közti kölcsönös kapcsolatát érti, mint amilyen a független, természeti állapotban lévő emberek között létezik, ahol miként az egyes emberek, úgy az államok sincsenek semmiféle közös, egymás között felállított jognak, hatalomnak alávetve. Ez a nemzetek természeti állapota (*status naturalis Gentium*).²⁶³

Szibenliszt a társadalmon kívül állapotot mindenképpen egy olyan helyzetnek tekinti, amelyben a szabad, független egyének képesek saját akaratunkon alapuló döntéseket meghozni, hiszen csak ilyen képességekkel rendelkezve lehet döntést hozni, konszenzusra jutni egy állammá szerveződő társadalom kialakítására. E viszonyrendszer tükröződését, objektív realitását véli felfedezni abban a szituációban, ami a nemzetközi relációban az egyes szuverén államokat jellemzi. A természeti állapotnak ilyen ér-

261 „2do. Ita sumitur, ut non excludantur quidem omnes arbitrariae, pecularia jura fundantes, actiones, e. g. pacta; attamen excludantur omnes sociales conjunctiones, (acquisitus hypotheticus, sed tamen extrasocialis status naturalis.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis* Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Sectio II. 19. § 23-24., vö.: Zeiller: *Jus privatum naturae*, 15. § 22-23.

262 „3tio. Notio status naturalis eo extenditur, ut per eundem homines non tantum cum connatis, et acquisitis juribus, sed etiam in sociali familiarum conjunctione existentes repraesententur, excluso tamen civili nexu, (extra civilis status naturalis” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Introductio. Sectio II. 19. § 24. p. vö.: Zeiller: *Jus privatum naturae*, 15. § 22-23.

263 „Denique 4to. sub eodem intelligitur mutua relatio Civitatum, quatenus haec ita; ac independens naturalis homo, nulli communi, inter illas jus determinanti, potestati subsunt (status naturalis Gentium)” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Introductio. Sectio II. 19. § 24. p. vö.: Zeiller: *Jus privatum naturae*, 15. § 22-23.

telemben tehát már objektív realitása is van. Az ilyen állapotban az egyes emberek és az egyes államok egymástól függetlenek, szabadok, egyenlők, racionális gondolkodás jellemzi őket, ami feltételezi, hogy képesek önálló akaratot megfogalmazni és döntést hozni. Semmiféle egymás között kölcsönösen elismert hatalomnak nincsenek tehát alávetve, és döntésüknek tevőlegesen is érvényt tudnak szerezni. Ezen a koncepción alapul tehát a *jus extrasociale* és *jus sociale* közötti Szibenliszt által meghatározott különbségtétel, s a természeti állapotnak e szibenliszti elgondolása alapozza meg azokat a jogokat és kötelezettségeket, melyeket a „*Jus extrasociale*” fejezet-cím alatt tárgyal.

A szibenliszti természeti állapotról vallott felfogásban az általa már korábban is alkalmazott „létező” és „lehetséges” fogalom pár jelenik meg²⁶⁴ azáltal, hogy a természeti állapotot egyfelől hipotetikusnak, másfelől viszont objektív realitáson alapulónak is tekinti. Ennek a szemléletnek nem felelnek meg az első és második természeti állapot-leírások. Az első feltételezésről Szibenliszt kijelenti, hogy ilyen állapot nem is létezhetett, hiszen az embernek saját létfenntartása érdekében eszközökre van szüksége, melyeket csak tevőlegesen képes megszerezni.²⁶⁵ A második feltevés szerinti természeti állapotról megállapítja, hogy az nem lehetett tartós, ugyanis az emberi faj, a legalapvetőbb társas kapcsolat (*socialis conjunctio*), a család nélkül nem szaporodhat.²⁶⁶ A harmadik variációban bemutatott elképzelés szerinti természeti állapotot tekinti a „lehetséges” körébe tartozónak, vagyis az ilyen állapot hipotetikus, elképzelhető. Ez azonban Szibenliszt szerint egy bizonytalan állapotot jelent, hiszen ott, ahol az egyes ember biztonsága bizonytalan, a semmilyen vagy csak csekély jelentőséggel bíró esemény is a fenyegetettség gyanúját kelti, aminek következtében – de elsődlegesen az ilyen helyzet kiküszöbölésére – speciális megelőzőként agresszió támad.

264 Szibenliszt a természetjog és a pozitív jog kapcsán alkalmazza a „ratio existentiae” és a „ratio possibilitatis” fogalmakat. Lásd: Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis* Tomus I. Introductio. Sectio I. 6. § 5-6., és a kötet 2. 1. 3. 1. fejezetét „A természetjog mibenléte a pozitív jog viszonylatában” címmel.

265 „Ex his primus nunquam exstitit; quia homo ad sustentationem sui indiget vitae mediis, quae factis acquiruntur” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Introductio. Sectio II. 19. § 24.

266 „secundus non est durabilis; cum absque familiae societate genus humanum non propagetur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I., Introductio. Sectio II. 19. § 24.

Az agresszió pedig további agressziót szül, így az ellenségeskedés bosszúba torkollik.²⁶⁷

Szibenliszt természeti állapotról vallott alapfeltevése ezúttal is Kant elképzelését követi, aki a természeti állapotot alapjában véve fikcióként, észbeli konstrukcióként képzei el. Azonban Kant is elismeri, hogy vannak bizonyos szituációk, amelyeket ténylegesen is a természeti állapot jellemez. Ilyennek tartja például az állam előtti állapotban lévő társadalmi alakulatokat, ahol törvényes jogrend megalapítása még nem történt meg, vagy összeomlott, illetve ilyennek tekinti az államközi szférát, tehát nemzetközi teret, amelyben a természeti létállapot uralkodik.²⁶⁸

A természeti állapot szibenliszti értelmezése a Hobbes által elképzelt változathoz is közelít, ahol közhatalom hiányában a harc állapota uralkodik,²⁶⁹ ettől azonban annyiban mégis eltér, hogy ezt – a kanti nézeteknek megfelelően – nem tekinti a teljes jogtalanság állapotának, és ezzel osztja Martini valamint Zeiller és Egger véleményét.²⁷⁰ Kant ugyanis a természeti állapotban bizonyos természetes jogok meglétét feltételezi, melyek érvényesülése mindaddig bizonytalan, amíg nincs egy e jogokat garantálni képes állami főhatalom.²⁷¹

Szibenliszt szerint a természeti állapot negyedik variációban bemutatott leírásának – mely a természeti állapoton a különálló államok kölcsönös viszonyát érti – egyedülálló módon realitása is van. Erre alapozza Szibenliszt –

267 „tertius non est securus; quia in statu, in quo singulus de securitate sollicitus esse debet, etiam nihil, aut parum singificantes eventus suspicionem, et metum imminentis laesionis excitant, ad quam antevertendam prima aggressio sub specie praeventionis, formatur, cui alter ex convictione innocentiae suae jure resistit, et sic semel inchoatae hostilitates utrinque in vindictam abeunt.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Introductio. Sectio II. 19. § 24.

268 Immanuel Kant: *Az örök béke*, ford. Babits Mihály, (Budapest, Európa Könyvkiadó, 1985) 25., Rosen: *Kant's Theory of Justice*, 9. p. és Himfy: *Kanttal, Kant ellenében*, 113., aki szintén Rosen művére utal.

269 Thomas Hobbes: *Leviatán*, (Budapest. Kossuth, 1999) 166-170., és 205-208., valamint Hegyi Szabolcs: *A szerződéselméletek közös vonásai*. in Bódig Mátyás – Györfi Tamás (szerk.) *Államélet, A mérsékelt állam eszméje és elemei. I. Elmélettörténet*, (Miskolc, Bíbor Kiadó, 2002) 142.

270 Vö. Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. I. 2-10., és Zeiller: *Jus naturae privatum* 193-196. §§ 227-233.; 193.-196. §§ 245-250.; Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 1-2. §§ 1-2.

271 Himfy: *Kanttal, Kant ellenében*, 114. és Kant: *Az erkölcsök metafizikája*. 411-412.

a *jus extrasociale* részbe sorolt fejezetek közé illesztette – a *jus gentium*, vagyis a nemzetközi jog tárgyalását.

Gyakorlati jellegénél fogva a szibenliszti rendszerben a természetjog tárgyát tehát egyfelől a természetjogi magánjog (*jus naturale privatum*) és a természetjogi nemzetközi jog (*jus naturale gentium*) képezheti, mint ami az általános felfogás szerinti államon kívüli állapotot (*extracivilis*) tükrözi. Másfelől pedig, mivel a természetjog az ész joga (*jus rationis*), és az észszerűség a civil társadalmakat is jellemzi, felöleli a civil társadalmi állapotot (*civilis nexus*) leíró úgynevezett társadalmi viszonyokat jellemző jogot (*jus sociale*).²⁷² A természetjog ilyen tagolása pedig már abba az irányba mutat, amely a jogrendszert majd következetesen két alapvető jogágra, magánjogra és közjogra osztja.

A *jus extrasociale* középpontjában – magánjogi jellegét tükrözve – az individuum, az egyéni szabadság, az autonómia áll, mely e jog alanyait, az egyes embert és az egyes nemzeteket jellemzi.²⁷³ A *jus extrasociale* az alanyok közötti jogegyenlőségre épül, hiszen egyetlen jogalanynak sem lehet a másik felett hatalma. Ez a szabadság az alanyokat, mint természeti állapotban lévőket illeti meg.

Bár Szibenliszt a katedratudomány által felállított *extrasociale* és *sociale* fogalmakat használja, maga is vallja Kant azon nézetét, miszerint: „a természeti állapottal [...] nem a társadalmi, hanem a polgári állapotot állítjuk szembe; mert a társadalmi állapotban, meglehet, van társadalom, csakhogy ez nem polgári társadalom (amely nyilvános törvényekkel biztosítja az Enyémet és a Tiédet); ennél fogva a jogot az előbbiben magánjognak nevezzük.”²⁷⁴ Ennek tudatában nevezi Szibenliszt a természeti állapotot *extracivilis* állapotnak, mellyel szemben a *civilis nexus* áll.

Továbbá a szibenliszti társadalmon kívüli jogban, mint láttuk, szintén van társas kapcsolat, ezért is foglalkozik ebben a körben az egyéneken kívül a

272 „Vi harum distinctionum videri potest, quod tantum jus naturale privatum (18. §), et gentium pro objecto habeat statum naturae; cum per eundem communiter extracivilis status intelligatur. Interim per jus naturae jus rationis intelligitur, et ratio ita pro statu civili, sicut pro naturali jura determinat; ideo jus naturale non solum ad statum extracivilem est restrictum.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. *Introductio Sectio II.* 19. § 24-25.

273 Vö.: Horváth Attila: *A magyar magánjog történetének alapjai*, (Budapest, Gondolat Kiadó, 2006) 19.

274 Kant: *Az erkölcsök metafizikája*, 339.

családdal és a nemzetekkel. Azonban ezeket nem egy polgári társadalom viszonylatában vizsgálja, ebben a viszonyban az állami főhatalom nem jelenik meg. Ezzel szemben a *jus sociale* kifejezetten az állami főhatalom kérdéseit elemzi, az egyént, és a családot a polgári létben megillető jogai és kötelezettségei viszonylatában tárgyalja. E jogok és kötelezettségek egyik pólusán az egyén, illetve a család áll a főhatalomnak alávetett szerepben. Erre utal az is, hogy míg a *jus extrasociale* fejezetben Szibenliszt az egyes emberről, mint személyről (*personae physicae*), és ez alapján pedig a közösségről, mint erkölcsi személyről (*personae morales*) beszél, akik képesek arra, hogy maguk számára célokat fogalmazzanak meg és ezeket szabadon kövessék,²⁷⁵ addig a *jus sociale* fejezetben az egyes emberre az alattvaló (*subditus*) kifejezést használja. Itt tehát az alanyok az államhatalomhoz képest alárendelt viszonyban helyezkednek el.

Összegzőképpen elmondható, hogy Szibenliszt a jogot, amellet, hogy magán- és közjogra osztja, formailag viszont még mindig a régtől fogva bevett *extrasociale-sociale* kifejezéshez ragaszkodik. Az intézmények ilyen formájú tagolása első pillantásra azt a gyanút kelti, mintha szerzőnk azokhoz a természetjogászokhoz tartozna, akik alaptalannak találják a közjog-magánjog közötti felosztást.²⁷⁶ Ez azonban – mint láthattuk – nem így van. Noha Szibenliszt rendező elve – Pauler Tivadar szavaival élve – „*az egyes részek elrendezése tekintetében nehézséget okoz*”,²⁷⁷ mégis egy olyan dogmatikai szisztematizálást tükröz, amely igyekszik megfelelni annak a tagolódásnak is, ami a jogrendszeren belül a 17-18. században következett be.²⁷⁸ Ezen túl pedig figyelemmel van a természetjog jelentős részét képező nemzetközi jogi elvek, ismeretek rendszerbe történő betagolására is. Az előbbiekből az is kitűnik, hogy Szibenliszt rendszere nem egyszerűen egy hagyományos természetjogi felosz-

275 „Persona est ens rationale, quod sibi fines praefigere, et eos libere persequi potest [...]” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Introductio. Sectio. I. 2. §

276 Ilyennek tekinti Pauler Tivadar Haller természetjogi felfogását, aki „a magán és közjog közötti különbséget alaptalannak állítja, a jog összes körét társadalmonkívüli és társadalmira, ezt pedig szolgálati és társulási jogra osztja.” Majd később megjegyzi, hogy: „A társaságkívüliség és társulásközötti különbséget, mások is, a nélkül, hogy Haller nézeteiben osztozkodnának, felosztási elvül fogadták el, de innen az egyes részek elrendezésére nézve több nehézségek származnak”. Pauler: *Bevezetés az észjogtanba*, 9. 5. lábjegyzet.

277 Pauler: *Bevezetés az észjogba* 9.

278 Horváth: *A magyar magánjog történetének alapjai*, 15.

tás továbbélése, hanem egy átmeneti gondolkodási forma lenyomata. Az *extrasociale* és *sociale* kategóriák alkalmazása lehetővé teszi számára, hogy a jogot egyszerre szemlélje az egyéni szabadság és az intézményesült politikai rend perspektívájából: az elősben a jog az autonóm személyek egymáshoz való viszonyából bontakozik ki, a másodikban pedig már a közhatalom által biztosított együttélési rendként jelenik meg. A rendszer sajátossága éppen abban áll, hogy e két nézőpontot nem egymással szembe állítva, hanem egymásra épülő elemzési szintekként kezeli. Így Szibenliszt természetjoga egy olyan elméleti közvetítő szerepet tölt be, amelyben a klasszikus természetjogi gondolkodás individualista kiindulópontja fokozatosan átvezet a modern jogrendszerekre jellemző magánjogi és közjogi differenciálódás felé. Ebben az értelemben rendszere nem lezár egy fejlődési szakaszt, hanem inkább előkészíti azt a szemléletet, amelyben a jog már nem pusztán filozófiai elvek összességeként, hanem strukturált, egymással összefüggő jogágak rendszerként válik értelmezhetővé. Ez a megközelítés egyben a modern alkotmányosság egyik alapfeltételét is előre vetíti, amennyiben a politikai hatalom legitimitását az egyéni jogok és az intézményes állami rend egymást feltételező viszonyában ragadja meg.

3. 4. Veleszületett és szerzett jogok: a szabadságjogok természetjogi logikája

A természetjog *extrasociale* és *sociale* tagolása, valamint a jog magán- és közjogi dimenzióinak szibenliszti összekapcsolása nem pusztán rendszertani megoldás, hanem a normativitás forrására vonatkozó állásfoglalás. Amennyiben ugyanis a jog alapelvei a tiszta észből, az ember mint jogalany fogalmából vezethetők le, úgy e normativitás megelőzi a politikai közösség intézményes formáját. A természetjogi rendszer belső logikája ebben az értelemben már magában hordozza azt a gondolati előfeltevést, amely a modern alkotmányos gondolkodás számára meghatározóvá válik: a politikai hatalom nem a jog forrása, hanem annak címzettje és korlátja. Másként fogalmazva: a természetjogi alapelvek olyan, az államot megelőző normatív mércét képeznek, amelyhez a politikai hatalomnak igazodnia kell, és amely egyúttal kijelöli gyakorlásának határait is. E belátás azonban csak

akkor válik teljesen világossá, ha az emberi jogalanyiség tartalmi összetevőit is megvizsgáljuk, ha feltárjuk, milyen természetű jogosultságok illetik meg az embert már a politikai közösség létrejöttét megelőzően. A következőkben ezért annak bemutatása válik szükségessé, hogy Szibenliszt – aki a korszakra kiforrott természetjogi gondolkodás logikailag koherens szintézisét tolmácsolja – miként különíti el a veleszületett és a szerzett jogokat, s e tipológia miként alapozza meg a szabadságjogok természetjogi logikáját. E szintézis egyik legszemléletesebb megnyilvánulása a jogok olyan rendszerezése, amely nem pusztán leíró kategorizálás, hanem a természetjogi normativitás belső szerkezetét tárja fel:

Szibenliszt egy Zeillernél is alkalmazott, másik szempontú csoportosítás szerint ugyanis a jogokat – tartozzanak azok társadalmon kívüli, vagy a társadalmi viszonyban fennálló jogok kategóriájába – abszolút és hipotetikus jogokra osztja. Abszolútnak (*jus absolutum*) azokat a jogosultságokat nevezi, melyeknek megléte semmilyen tényhez nem köthető, így ezek lesznek a velünk született jogok (*jura connata*). A hipotetikus jog (*jus hypotheticum*) kifejezés alatt olyan jogokat ért, amelyek valakit bizonyos megelőző tények alapján, vagyis feltételhez kötötten illetnek meg, így ez a szerzett jogok (*jura acquisita*) kategóriájába sorolhatóak,²⁷⁹ mely jogok párba állítása ugyan csak a kanti koncepció átvételét jelenti.²⁸⁰ A veleszületett és szerzett jogok ilyen módon történő párba állítása nem csak terminológiai egyezést mutat a kanti észjoggal, hanem annak szerkezeti előfeltevését is tükrözi. Kant a jog fogalmát az ész által megállapítható, mindenkit egyenlően megillető veleszületett szabadságjogból vezeti le, amely nem tényezőktől, hanem az ember mint autonóm személy fogalmától függ; ezzel szemben a szerzett jogok mindig valamilyen konkrét külső cselekményhez – birtokba vételhez, szerződéshez, pozitív jogalkotáshoz – kötődnek. Szibenliszt tipológiájában ugyanez a logikai elhatárolás figyelhető meg: abszolút jogok az emberi személyiségből fakadó, tényektől független jogosultságokat jelölik, míg a hipotetikus jogok érvényessége meghatározott feltételhez kapcsolódik. A kanti hatás tehát nem csupán a fogalom pár átvételében, hanem a jog normativitásának formális megalapozásában is megmutatkozik.

279 Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Liber I. Pars I. Cap. I. 42. § 46. p. és Zeiller: *Jus naturae privatum* 39. § 54-55. p.

280 Kant: *The philosophy of law* 55-56.

Szibenliszt szerint e tipológia azért bizonyul különösen termékenynek, mert lehetővé teszi az ember kettős szemléletét: egyrészt mint a társadalomtól elvonatkoztatott individuumét, másrészt mint a társadalmi együttélés keretei között jogaikat és kötelezettségeiket gyakorló szociális lényét. Az ember jogainak tiszteletben tartása leginkább a magánjogi intézmények kifejtésekor kerül előtérbe, ezért a velünk született és szerzett jogok részletes magyarázatát a *Jus extrasociale* részbe illeszti bele.²⁸¹

Szibenliszt ezek bemutatásakor rögtön az elején leszögezi: a tiszta ész alapján belátható, hogy bármely ember lehet jogok alanya.²⁸² Kant nyomán és az erre épülő német természetjogi irányvonalnak megfelelően²⁸³ vallja, hogy az embert természeti állapotában kezdetleges, vagyis a természettől fogva adott jogok (*jura primitiva*), valamint szerzett jogok (*jura acquisita*) egyaránt megilletik. Az előbbi jogokat úgy is lehet jellemezni, mint velünk született (*connata*), abszolút (*absoluta*) és egyetemes jogok (*universalia*), melyek az egyszerre érzéki és racionális természettel bíró ember számára a természettől fogva megengedettek (*concessa*), létükhöz semmiféle előzetes tény nem szükséges, s ami a legfőbb jellemzőjük: az emberi lét nélkülük ellehetetlenülne.²⁸⁴ Ezzel szemben a szerzett jogok más úton nyert járulékos (*adventita*), hipotetikus (*hypothetica*) és részleges (*particularia*) jogoknak tekinthetők, amennyiben ezek lényege meghatározott tényeken alapul, és

281 Ezzel Szibenliszt ahhoz a nézethez csatlakozik, amely megalapozza azt a későbbi, különösen a német jogban tükröződő felfogást, amely a személyiségi jogot – aminek pedig előzménye a természetjogban kidolgozott „veleszületett jogok” kategóriája – a jogfilozófia köréből a polgári jogi intézmények közé emeli. Súlyom: A személyiségi jogok elmélete, 11. és 46.

282 „Sola ratione (§§ 4. 5. et 13.) agnovimus, quemlibet hominem esse subjectum juris.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus I. Liber I. Pars I. Cap. I. 42. § 46. p.

283 A 18. és még 19. század elején is vallott német természetjog szerint „a természetes jogok az embert a maga természeti állapotában illetik meg, vagyis a társadalmon kívül. A társadalomban ezzel szemben mindenkinek a maga rendi hovatartozása szerint járó pozitív jogai és kötelezettségei vannak.” [...] Ez tükröződik az osztrák polgári jogi kodifikációban is. A Galiciában 1786-ban hatályba lépett, személyi joggal foglalkozó része a „veleszületett jogokkal” (28-31. §§) szembe állítja a szerzett jogokat (ezek között az előjogokat is), amelyek alapján az emberek közötti különbség „elkerülhetetlen, sőt szükséges” (32. §) Súlyom: A személyiségi jogok elmélete, 56.

284 „[...]hinc vel sunt primitiva, vel acquisita, prout homini in originario, primitivo, vel acquisito statu naturali (§ 19.) competunt. Illa vocantur etiam connata, absoluta, universalia, sunt enim ab ipsa natura homini, ceu enti sensualitate, et ratione praedito, concessa, nullo facto praecedenti, et sine his homines tamquam personae in terra, communi domicilio, degere non possent Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus I. Liber I. Pars I. Cap. I. 42. § 46.

nem mindenkit illet meg, hanem csak azokat, akik e jogok eléréséhez szükséges tényeket kifejtették.²⁸⁵

Valamennyi velünk született jogot vissza lehet vezetni egy elsődleges, legfőbb jogra – vallja Szibenliszt, – ami nem más, mint az ember személyiségi joga (*jus personalitatis*), melyen a jogok alanyaként megjelenő, racionális és szabadságát megőrző, arra igényt tartó ember méltóságát kell érteni. Ez mindazon cselekedet szabad kifejtésére irányul, ami nem zavarja meg az emberek társas együttélését.²⁸⁶ E felfogás világosan a kanti észjog hatását tükrözi: Kant szerint ugyanis az egyetlen veleszületett jog az ember veleszületett szabadsága, amelyből valamennyi további jog származtatható²⁸⁷; Szibenliszt e tételt a személyiségi jog fogalmában rendszerezi, s ezáltal a szabadság elvét a természetjogi jogalanyiség általános alapjaként jeleníti meg, amikor így fogalmaz, hogy a személyiségi jog az első és a legfőbb jog, mivel ebből származik valamennyi emberi jog. Ez minden embert különbség nélkül megillet, s ennél fogva az emberek egymáshoz viszonyítva, e lényegi természetük alapján egyenlőnek tekintendők.²⁸⁸

Szibenliszt értelmezésében a személyiségi jog elsődlegesen és alapvető jellegéből fakadóan három irányban konkretizálódik: a személy önfenntartására (*jus personalis subsistentiae*), személyes szabadságára (*jus personalis libertatis*)

285 „Haec adventitia, hypothetica, particularia; quia horum ratio in factis quibusdam posita est, et neque omnibus, sed solum tale factum ponentibus competere possunt.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Liber I. Pars I. Cap. I. 42. § 46-47. pp.

286 „Omnia jura connata [...] ad primum, supremumque reduci possunt. [...] Hoc primum supremumque jus, seu primitivum per eminentiam, est jus personalitatis, h. e. jus dignitatem entis rationalis, et liberi conservandi, tuendique, seu praetendendi, ut homo tamquam subjectum jurium aestimetur: vel etiam libertas ad omnes actiones, quibus socialitas personarum non turbatur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Liber I. Pars I. Cap. I. 43. § 47. p. Vö.: Zeiller: *Jus naturae privatum*, 40. § 55. p.

287 „Die Freiheit (Unabhängigkeit von eines anderen nötiger Willkür), sofern sie mit jedes anderen Freiheit nach einem allgemeinen Gesetz zusammen bestehen kann, ist dieses einzige, ursprüngliche, jedem Menschen kraft seiner Menschheit zustehende Recht” Immanuel Kant: *Die Metaphysik der Sitten*, in Kant's gesammelte Schriften, hrsg. von der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften, Bd. VI, Berlin, 1907, 237–238.

288 „Hoc primum supremumque jus, seu primitivum per eminentiam, est jus personalitatis, h. e. jus dignitatem entis rationalis, et liberi conservandi, tuendique, seu praetendendi, ut homo tamquam subjectum jurium aestimetur: vel etiam libertas ad omnes actiones, quibus socialitas personarum non turbatur. Quamvis autem eminenter primitivum jus tantum unicum esse possit, potest tamen in jus personalis subsistentiae, personalis libertatis et personalis aequalitatis resolvi” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Liber I. Pars I. Cap. I. 43. § 47.

és személyes egyenlőségére (*jus personalis aequalitatis*) vonatkozó jogosultságokban. E jogosultságok ilyen módon történő kibontása egyúttal szükségessé teszi azok rendszertani elhelyezését is a természetjogi jogok körében.

A személyiségi jogból levezetett veleszületett jogokat Szibenliszt materiális jogoknak (*jura materialia*) is nevez, mivel azok meghatározott tárgyi irányultsággal bírnak. E jogosultságok két, a természetjogi hagyományban egyetemesen elfogadott rendezőelv mentén tagolhatók: a személyek (*personae*) és a dolgok (*res*) viszonylatában. Ennek megfelelően a veleszületett jogok körében megkülönböztethetők a személyekre irányuló és dolgokra vonatkozó jogosultságok.²⁸⁹

A személyekre irányuló jogok körébe tartozó személyiségi jogot tovább bontva Szibenliszt megkülönböztet saját személyünkre vonatkozó (*jura propriae personae*), illetve más személyekre vonatkozó jogokat (*jura alienarum personarum*). A saját személyünkre vonatkozó jogok közül az első helyen a függetlenség joga (*jus independentiae*) áll, aminek folytán nem kell elismernünk semmilyen idegen hatalmat önmagunk felett.²⁹⁰ Ez tehát a más személy vagy személyek kényszerítő hatalma alóli mentességet jelenti. A függetlenség jogának velünk született jellegét az adja Szibenliszt szerint, hogy ez bármiféle tény kifejtése nélkül, automatikusan megillet minket. Ezzel elmenthető a főhatalom joga (*jus imperii*) csakis szerzett jog lehet, hiszen megszerzéséhez szükség van valamilyen tényre, ami általában kifejezett vagy hallgatólagosan létrejött szerződésen alapul és melynek értelmében az emberek lemondanak függetlenségi jogukról, következésképpen más hatalma alá helyezik magukat – hangsúlyozza Szibenliszt.²⁹¹

289 „Alia jura connata ex jure personalitatis fluentia materialia dicta; cum certum objectum (materiam) respiciant, [...] Considerato hoc universo detegimus duo principalia objecta: Personas, et res.[...] Hinc patet divisio jurium connatorum materialium in personarum, quae personam et rerum jura quae rem pro objecto habent.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus I. Liber I. Pars I. Cap. I. 44. § 49. p. Vö.: Zeiller: Jus naturae privatum, 42. § 58.

290 Vö.: „There is only one Innate Right, the Birthright of Freedom” Kant: The philosophy of law 56.

291 „[...]jura personarum subdividuntur in jura respectu propriae personae, et respectu alienarum personarum. Inter jura respectu propriae personae primum jus est [...] jus independentiae, seu jus nullum alienum imperium agnoscendi; proinde immunitas ab alieno externo cogente arbitrio. Hoc jus competit cuilibet; quia affirmatio hujus juris convenit principio objectivo jurium, et juri personalitatis, negatio autem ejusdem (imperium) repugnat. Est etiam connatum; [...] E contra jus imperii indiget tali facto, nempe pacto expresso, vel tacito, vi cuius juri independentiae renunciatur.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus I. Liber I. Pars I. Cap. I. 45. § 49-50., Vö.: Zeiller: Jus naturae privatum, 42. § 58-59.

A személyiségi jogból továbbá olyan jogok származnak, amelyek az ember egyes résztulajdonságaira vannak tekintettel. E résztulajdonságok egyfelől közvetlenek (*immediata*), azaz természettől fogva adottak, mint például az ember lelki, testi adottságai, másfelől közvetettek (*mediata*) vagyis az ember számára megengedett módon megszerezhető tulajdonságok (*jura concessa*), amiket a már természettől fogva adott testi és lelki tulajdonságok révén bárki el tud érni.

Ennek ismeretében a személyiségi alapjogból Szibenliszt további velünk született jogokat származtat, melyek a következők:

- jog a fizikai létünk fenntartására és tökéletesítésére (*jus conservandi et perficiendi corpus*);
- a lelki egészség megőrzésére és tökéletesítésére irányuló jogunk (*jus conservandi et perficiendi animum*), amiből a gondolatszabadság és a vélemény-nyilvánítás szabadságának joga ered (*jus liberae cogitationis et liberae communicationis idearum*);
- a jó hírnévhez fűződő jogunk (*jus bonae aestimationis*), ami számunkra a közvetlen (*immediatum*), természettől fogva adott jó tulajdonságunk elismeréséhez való jogot jelenti; és végül
- a kedvező társadalmi elismerés elnyeréséhez való jogunk (*jus acquirendi positivam existimationem*), amely az előbbbitől annyiban tér el, hogy ez a jog arra a közvetett tulajdonságainkra (*mediata*), vagyis szellemi és akaratbeli tökéletesedésünkre van tekintettel, ami számunkra megengedett módon elérhető, tehát csupán lehetőség.²⁹²

Ezek a jogok kölcsönösen megilletik az embereket, tehát a másik személyre tekintettel is gyakorolni kell, így ezek a fentebb említett, más személyek-

292 „Reliqua jura connata materialia, quorum objectum sunt partes personae [...] estque vel immediatum, seu tale, quod a natura praesto est, ut diversae vires animi, et corporis, ac organa, quibus natura quemlibet hominem providit: vel mediatum, seu productum virium hominis, ad quod cuilibet per naturam jus concessum est. [...] Si jam ex jure personalitatis mediante jure independentiae argumentemur, sequentia jura connata promanant: 1-o Jus conservandi, et perficiendi corpus; [...] 2-o Jus conservandi, et perficiendi animum, [...] hinc jus liberae cogitationis, et liberae communicationis idearum. – 3-io Jus bonae existimationis, quatenus per illud nihil aliud intelligitur, quam facultas ab aliis exigendi, ut abstineant ab omni manifestatione judicii, qua nobis bona proprietates, in regula a natura competens [...] 4-o Jus acquirendi positivam existimationem, quae est judicium aliorum bonum de nostrae conformatione propter quasdam sive intellectus, sive voluntatis perfectiones, [...]” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus I. Liber I. Pars I. Cap. I. 46. § 50-51. pp. Vö: Zeiller: Jus naturae privatum, 43. § 59-61.

re való velünk született jogok kategóriáját is jelentik. Ebből adódóan tisztelni kell:

- más személyek fizikai épségéhez és tökéletesítéséhez (*jus alienas personas in conservatione et perfectione corporis*),
- lelki egészségéhez és tökéletesítéséhez (*in conservatione et perfectione animi*),
- jó hírnevének megőrzéséhez fűződő (*in conservatione bonae existimationis*),
- s végül mások pozitív megítélésének elnyeréséhez való jogát (*in acquisitione positivae existimationis*);²⁹³ – azt a jogát tehát, hogy pozitív szellemi erőfeszítései és erkölcsi önkibontakozása kedvező reputációban, megbecsülésben részesüljön.

A *dologra irányuló, velünk született jogok (jura connata rerum)* pontosabb megértéséhez Szibenliszt szükségesnek látja annak tisztázását, hogy mit jelent egy dolgot használni (*re uti*), egy dolgot bírni (*rem habere*), valamint egy dolgot birtokolni (*rem possidere*). Ennek részletes kifejtése elengedhetetlen annak alátámasztására, hogy miért tekinti a tulajdonjogot szerzett jognak.

Egy dolog használatán (*re uti*) azt érti, hogy egy dolgot bármely lehetséges ésszerű módon, saját céljaink elérésére mások kizárása mellett alkalmazunk. A dolgot bírni (*rem habere*) annyit jelent, hogy a dologgal ilyen értelemben együtt vagyunk, aminek folytán fizikai lehetőség adódik arra, hogy a dolgot azzal a szándékkal bírjuk, hogy azt kizárólagosan használjuk. Ily módon a használat fizikai lehetőségéről van szó. Egy dolgot birtokolni (*rem possidere*) pedig azt jelenti, hogy azt azzal a szándékkal bírjuk, hogy kizárólagosan használjuk. Röviden ez utóbbin egy dolog kizárólagos használatának szándékát érti. Összességében Szibenliszt egy dolog használatát, bírását és birtoklását a függetlenség jogából származó velünk született dologra irányuló jognak tartja.²⁹⁴ E megkülönböztetéssel Szibenliszt világossá

293 „Respectu personarum alienarum jura connata materialia sunt: 1-o Jus alienas personas in conservatione, et perfectione corporis, 2-o. in conservatione, et perfectione animi, 3-io. in conservatione bonae existimationis, et 4-o. in acquisitione positivae existimationis juvandi” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Pars I. Cap. I. 47. § 53.

294 „Re uti significat, applicare rem omni possibili ratione ad nostros fines cum exclusione aliorum: rem habere esse in tali relatione cum re, vi cujus physice possibile sit eadem exclusive ut: rem possidere rem habere cum proposito eadem exclusive utendi.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Liber I. Pars I. Cap. I. 48. § Vö.: Zeiller: *Jus naturae privatum*, 46. § 63. p.

teszi, hogy a dolog használata és a kizárólagos használtra irányuló szándék még a természetes függetlenség körébe tartozik, míg a tulajdonjog mint teljes jogi rendelkezési hatalom már a veleszületett jogosultságokon túllépő, külön jogcímhez kötött szerzett jognak minősül. A természetes függetlenségből fakadó jogosultságok azonban nem merülnek ki pusztán lehetőségekben, hiszen ahogy Szibeniszt klasszikus módon érvel: minden jog annyit ér, amennyiben az érvényesíthető. Ennélfogva a veleszületett jogokhoz szükségképpen hozzátartozik azok érvényesítéséhez való jog (*jus persequendi*) is. E jogosultság magába foglalja mindazon eszközök igénybevételének lehetőségét, amelyek alkalmasak a veleszületett jogok gyakorlását akadályozó körülmények elhárítására. A jogérvényesítéshez való jog ebben az értelemben maga is természetes függetlenség körébe tartozik: aki ezzel él, saját veleszületett jogának fenntartására és védelmére irányuló cselekvést valósít meg.

A jogérvényesítés során igénybe vehető eszközök tekintetében azonban Szibeniszt további megkülönböztetést vezet be. A természeti állapotban is rendelkezésre álló eszközök ugyanis két csoportra oszthatók: kényszerítő (*media coactiva*) és nem kényszerítő (*media non coactiva*) jellegűek. Érvelése szerint e körben kizárólag a nem kényszerítő eszközök alkalmazása tekinthető jogszerűnek. Ezek az úgynevezett biztonsághoz és a károk elhárításához való jog (*Jus securitatis et praestationis damni*) érvényesítését szolgálják. A biztonság olyan állapotot jelöl, amelyben a jogalany jogait nem fenyegeti veszél; ennek megfelelően a biztonsághoz való jog azon cselekvési lehetőséget foglalja magába, amely alkalmas a jövőbeli jogsérelmek megelőzésére. Következésképpen a természetes állapot keretei között jogszerűen csak a nem kényszerítő jellegű eszközök alkalmazása igazolható.²⁹⁵

295 „Ut jura connata huiusque exposita, et ex eorum analysi prodeuntia exercere, ac exequi possumus, debet nobis jus ad media, quibus impedimenta, conservationi, exercitioque jurium connatorum obstantia, removeantur, competere, quod est jus persequendi; secus enim inutilia, et vana forent omnia jura primitiva. Hinc jus persequendi est etiam connatum jus. Qui hoc jure utitur, conservandae, tueandaeque jurium suorum sphaerae studiosus est, neque pro injusto haberi potest. Media, quibus in statu naturalis jus suum persequi licet, sunt coactiva, et non coactiva. Ad non coactiva jus securitatis, et praestationis damni refertur.” Szibeniszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Liber I. Pars I. Cap. I. 49. § 55-56.; Vö.: Zeiller: *Jus naturae privatum*, 47-48. §§ 64-66.

A velünk született jogokhoz velünk született kötelezettségek is társulnak, melyeket Szibenliszt az alábbiakban tételezi:

- a másik emberrel szembeni méltányosság kötelezettsége (*officia aequitatis*), – ez alatt azon kötelezettséget is érti, amely az emberek közötti egyenlő méltóság elismerését jelenti;
- a segítségnyújtás kötelezettsége (*juvare*);
- a másik ember iránti jóindulat (*caritas*);
- az ellenséggel szembeni méltányos elbánás (*officia erga inimicum*);
- a jogsértő magatartástól való tartózkodás (*abstinentia a violatione juris*).²⁹⁶

E kötelezettségek első pillantásra erkölcsi jellegű normáknak tűnhetnek, azonban Szibenliszt nem etikai tanítást kíván adni. Amint arra korábban utaltunk, természetjogi rendszerében következetesen elválasztja egymástól a jog és az erkölcs szféráját. Az olyan kategóriák, mint a méltányosság, a segítségnyújtás vagy a jóindulat, nem önálló erkölcsi parancsként jelennek meg, hanem a veleszületett jogokkal korrelatív, jogi relációban értelmezett kötelezettségként. Ezzel Szibenliszt egyrészt megfelel a Martini-féle tankönyvi hagyomány előírásainak, másrészt azonban a kötelezettségeket a jogalanyok közötti viszony strukturális elemévé teszi, s így azok nem etika, hanem jogtudomány körében nyernek értelmet.

A veleszületett jogok tartalmi és relációs szerkezetének feltárása után indokolt azok jogi minőségének vizsgálatára is kitérni, különös tekintettel arra, hogy e jogosultságok milyen sajátos tulajdonságokkal bírnak. A veleszületett jogokat két alapvető tulajdonság jellemzi: az egyik az elidegeníthetlenség (*inalienabilitas*), a másik az egyenlőség (*aequalitas*).²⁹⁷ E tekintetben Szibenliszt – Zeiller-Egger természetjogához hasonlóan – különbséget tesz formális és materiális jogok (*formalia et materialia jura*) között. Formális jogként a személyiségi jogot (*jus personalitatis*), mint valamennyi eleszületett jogosultság alapját határozza meg, amely az emberilét szükségképpen és

296 „Juribus correlatae sunt obligationes, et officia [...]” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Liber I. Pars I. Cap. II. 55-58. §§64-66. pp. Vö.: Zeiller: *Jus naturae privatum*, 44. § 61. p. és Martini: *De lege naturali positiones* (Dienes-ford.), 54-72. §§ 63-82.

297 „Juribus connatis a multis duae proprietates attribuuntur, nempe: inalienabilitas, et aequalitas” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Liber I. Pars I. Cap. II. 53. § 60. p.

elidegeníthetetlen velejárója. Az ebből levezetett veleszületett jogokat ezzel szemben materiális jogoknak tekinti, amelyek vonatkozásában lehetőség nyílik az elidegenítésre.²⁹⁸

A személyiségi joggal együtt említett egyenlőség jogáról (*jus aequitatis*) azt vallja, hogy az valójában nem önálló, különálló jog, hanem inkább valamennyi velünk született jog jellemzője. Ezért helyesebb az egyenlőség jogát is formális jognak tekinteni, hiszen közvetlenül az ember fogalmának lényegéhez kapcsolódik, és kifejezi valamennyi lehetséges jog formáját és észszerűségét.²⁹⁹ Az egyenlőséggel kapcsolatban azonban kijelenti, hogy azt csak elvontan lehet kezelni, mivel a jogegyenlőség eszméje csak elviekben értelmezhető, a valóságban ez a kérdés sokkal összetettebb.³⁰⁰

A veleszületett jogok elvont értelmezésének alapját Szibenliszt az ember természetének formális, illetve materiális jogi sajátosságában látja. Az előbbi – így a személyiség és az egyenlőség jogát – nem lehet elveszteni, míg az utóbbiak a természetnek valamilyen sajátos eseményétől, illetve a szabadságra irányuló valamilyen cselekménytől függenek, így a materiális jogok bizonyos esetekben hiányozhatnak.³⁰¹

Láthatjuk tehát, hogy e természetjogi felfogásban a szabadság (*libertas*) és az egyenlőség (*aequalitas*) valójában képességekben (*possibilitates*) realizálódik: a szabadság e képességek jellegére, az egyenlőség pedig azok el-

298 „Formale jus (personalitatis) est necessarium, inalienabile. [...] E contra omne materiale jus connatum est contingens, alienabile.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis* Tomus I. Liber I. Pars I. Cap. II. 53. § 60-61.

299 „Ideo etiam haec [jus] aequitatis non est per se subsistens jus, sed potius proprietates omnium jurium connatorum.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Liber I. Pars I. Cap. II. 54. § 62-63.; vö.: Zeiller: *Jus naturae privatum*, 40. § 55.

300 „De altera proprietate (aequalitate) jurium connatorum statuimus: hanc aequalitatem esse solum abstractionem, non realitatem.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Liber I. Pars I. Cap. II. 54. § 62. p. vö.: Zeiller: *Jus naturae privatum*, 50. § 6-70. pp. és Zeiller ABGB-hez írt kommentárját, ahol azt vallja, hogy ezek a jogok a maguk elvontságában és határozatlanságában, mint a tapasztalat is bizonyította, a legveszélyesebb hamis értelmezéshez adnak alkalmat. Franz von Zeiller: *Commentar über das allgemenine Bürgerliche Gesetzbuch*, (Wien-Triest, 1813.) I. 106. p., vö.: Sólyom: *A személyiségi jogok elmélete*, 57.

301 „Nam abstracte considerata jura connata rationem suam habent vel in essentiali, ut jus formale, vel in communi natura hominis, ut jura materialia: primum nec perdi, nec alienari potest, posteriora supponunt peculiarem naturae eventum, vel actum libertati, si desint, quorum utrumque demonstrari debet, ne denegato alicui tale jus injusti evadamus.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Liber I. Pars I. Cap. II. 54. § 62.

oszlására utal.³⁰² A szabadság képessége abban áll, hogy az egyén képes önállóan célokat kitűzni maga elé, valamint – lehetőségei szerint – dönteni a kitűzött célok eléréséhez szükséges eszközökről.³⁰³ Az egyenlőség ezzel szemben nem tényleges élethelyzetek vagy adottságok azonosságát fejezi ki, hanem azt a természetjogi előfeltevést, hogy e szabadságképesség mint jogalanyi mibőség minden embert egyformán megillet.³⁰⁴ Az egyenlőség tehát mint valamennyi veleszületett jog közös jellemzője arra utal, hogy a jogalanyiség alapját képező képesség minden emberben azonos normatív értékkel van jelen. Ebben az értelemben az egyenlőség Szibenlisztnél nem empirikus állapot, hanem a veleszületett jogok általános érvényességnek elvi feltétele.

Az embert mind a természeti állapotban, mind pedig egy állami társulás tagjaként a veleszületett jogokon túl *szerzett jogok* is megilletik. A jogszerzés folytán saját hatáskörünket bővítjük, egyidejűleg másokét korlátozzuk. Ezért a jogszerzés csakis feltételelesen történhet meg – hangsúlyozza Szibenliszt. A szerzett jogokra tehát úgy kell tekintenünk, mint amelyek olyan jogosultságokat tartalmaznak, amelyek az embert valamely véghez vitt tény alapján illetik meg, ezért e jogok a hipotetikus természetjog tárgyát képezik.³⁰⁵ Ilyen megfontolásból sorolja tehát ebbe a kategóriába a *tulajdonjogot*, melyet úgy definiál, mint ami egy adott dolog állagával és az abból származó egyéb hasznokkal történő, önkényes rendelkezés joga.³⁰⁶ A szibenliszti tulaj-

302 Huoranszky: Filozófia és utópia, : Filozófia és utópia, 131.

303 „Persona est ens rationale, quod sibi fines praefigere et eos libere persequi potest, proin propter se ipsum existens, breviter ens libertate praeditum” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis Intoductio. Sectio I. 2. § 2.

304 Huoranszky: Filozófia és utópia, 131.

305 „Aquirere jus significat, nostram juris sphaeram ampliare, et aliorum restringere. Quod, nisi velimus esse injusti, non nisi supposito quodam facto fieri potest; hinc jura acquisita sunt, quae homini competere sola ratone intelliguntur proposito quodam facto, et systematica eorumdem expositio est objectum juris hypothetici naturalis. ” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus I. Liber I. Pars I. Cap. III. 69. § Vö.: Zeiller: Jus naturae privatum, 56. § 76-78.

306 „Inter jura acquisita primum est jus dominii, quod est jus exclusivum de re aliqua, hoc est, de substantia ejusdem, et consecrariis pro arbitrio disponendi.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus I. Liber I. Cap. III. 70. § 76., Vö.: Zeiller: Jus naturae privatum, 57. § 78.

don tehát nem totális értelemben értendő, miként Hobbes³⁰⁷ és Locke³⁰⁸ is vélik, – náluk ugyanis a tulajdon fogalmán egyaránt érteni kell az emberek saját személyükön valamint javaikon fennálló tulajdont, – hanem kizárólag egy dolog tulajdonára vonatkozik.³⁰⁹

A tulajdonjogot szerinte nem lehet velünk született jogként értelmezni, hiszen, ha így tennénk, akkor bárki bármilyen dolgot önkényesen használhatna, míg ezzel szemben a tulajdonjog alapján csakis a tulajdonost illeti meg az a jog, hogy a dolgot mindenki más kizárásával használhassa.³¹⁰

A tulajdonjognak szerzett jogként való értelmezését Szabó Imre úgy értékeli, mintha Szibenliszt ebben a tekintetben is „feudális” választ adna. Szerinte Szibenliszt még az eredeti, Grotius által képviselt természetjogot sem merte felvállalni, ahol a tulajdonjog, ha nem is velünk született jog, de az alapjogok közé tartozik.³¹¹

Valójában azonban az a mód, ahogy Szibenliszt a tulajdonjogot tárgyalja – bár kétségtelenül összetett magyarázattal igyekszik alátámasztani szerzett jogként való elismerését, – mindenképpen azt jelzi, hogy a tulajdonjogot alapvető jognak tekinti. Ezt jelzi, hogy a szerzett jogok között elsőként ő is a tulajdonjogot említi meg.³¹²

A tulajdonjogot, mint szerzett jogot a megszerzése szempontjából vizsgálja. Mivel a származékos szerzés mód jogszerűsége az eredeti szerzés módban gyökerezik,³¹³ ezért e tekintetben az eredeti szerzés mód vizsgálatának van je-

307 „A tulajdonában levő dolgok közt pedig minden embernek legbecsesebb saját élete és testi épsége, s másodsoron a legtöbb embernél mindaz, ami a hitvesi szeretethez tartozik, majd meg a vagyona és létfenntartása eszközei.” HOBBS: *Leviatán*. 30. fejezet 345.

308 „A tulajdon közös neve az életnek, szabadságnak és vagyonnak” John Locke: *Two Treatises of Government*, (Cambridge, 1967.) 87, 123. szakasz és Sólyom: *A személyiségi jogok elmélete*, 96., Lock nézete a tulajdonjogról bővebben in Gierke: *Natural law and the theory of society* 249.

309 Sólyom: *A személyiségi jogok elmélete*, 95.

310 „Jus dominii non esse connatum, sed acquisitum, patet. Nam jus dominii cum juribus connatis stat in contradictione; quia vi juris connotatorum quilibet qualibet re externa pro arbitrio uti potest, vi juris dominii autem dominio competit jus omnes reliquos ab usu rei excludendi.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Liber I. Cap. III. 70. § 76.p. Vö.: Zeiller: *Jus naturae privatum*, 57. § 78.

311 Szabó: *A burzsoá állam- és jogbölcsélet Magyarországon*, 43-44.

312 „Inter jura acquisita primum est jus dominii” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Liber I. Cap. III. 70. § 76.

313 „tam ideo [...] quia in originaria justa existentia derivativae acquisitionis sita est” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Liber I. Cap. III. 70. § 77.

lentsége. Ebből kiindulva Szibenliszt a tulajdonnak eredeti módon történő megszerzését olyan bárkit megillető jogosultságnak tekinti, mint aminek a jogcíme a személyiség jogában, konkrétan azon veleszületett jogban keresendő, amely egy dologon mások kizárása mellett fennálló használatot biztosít.³¹⁴

Szibenliszt a tulajdonszerzés feltételei között nem beszél feudális vagy rendi megkötöttségekről. Az eredeti tulajdonszerzésnek nála csak három – általános – feltétele van:

- *objektíve megszerezhetőség*, azaz tárgy mások jogának sérelme nélkül legyen megszerezhető;
- *szubjektíve*, azaz a szerző alanyra tekintettel történő *birtokbavétel* (*apprehensio*); illetve
- ennek külső kifejeződése, *jelzése* (*signatio*).³¹⁵

Szibenliszt magyarázata szerint a birtokbavétellel arra törekszünk, hogy kifejezzük azon akaratomat, amely egy dolog feletti kizárólagos rendelkezésre irányul, ennek jelzésével pedig arra utalunk, hogy szándékunkban áll a dolgot tulajdonunkként bírni még akkor is, ha előfordulhat, hogy a tárgy fizikailag nincs a birtokunkban. Az eredeti tulajdonszerzés előbb említett három feltétele együttesen jelenti a foglalást (*occupatio*), vagyis egy közvetlenül megszerezhető dolog tulajdonjogra irányuló szándékos birtokbavételét és annak külső jelzését.³¹⁶

Szibenliszt hangsúlyozza, hogy a tulajdonjog feletti vita elkerülése érdekében a legcélszerűbb, ha az emberek egymás között megegyeznek azokban

314 „Verum igitur est titulum originariae acquisitionis subjective consideratum remote in jure personalitatis, proxime vero in jure connato rebus utendi situm esse.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Liber I. Cap. III. 72. § 78.

315 Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Liber I. Cap. 70-76. §§ 76-85. pp. Vö: Zeiller: *Jus naturae privatum*, 59-62. §§ 63.

316 „Itaque tria sunt requisita originariae acquisitionis dominii: 1-um est objectivum, ut nempe objectum immediate sit acquiribile, quin aliorum jus violetur, 2-um, et 3-um est subjectivum, quia subjectum acquirens spectat, nempe apprehensio, et signatio; apprehensione incipius declarare, voluntatem nos habere de objecto disponendi cum exclusione aliorum; signatione declaramus, nos velle objectum adhuc ut proprium habere, licet jam non sit in physica possessione. Haec tria requisita originariae acquisitionis dominii simul connexa efficiunt occupationem, h. e. apprehensionem objecti immediate acquiribilis, cum intentione, per signationem declarata, illud porro ut proprium habendi. Ideo occupatio est modus originariae acquisitionis dominii.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Liber I. Cap. III. 73. § 81.

az esetekben, melyekkel a tulajdonjogot jelzik (*signatio*). Azt is hangsúlyozza, hogy a vitás esetek legnagyobb biztonsággal kizárólag egy államban szerveződött közösségekben rendeződhetnek el. Ebből azonban még nem következik az, hogy a tulajdonjog eredete egy államban szerveződött közösség hatásának lenne köszönhető, mint ahogy ezt Rousseau véli,³¹⁷ Szibenliszt vele ellentétben ugyanis azt vallja, hogy nem az állam határozza meg a tulajdonjog jogcímét, az állam ugyanis a tulajdonjogot csak őrzi és védi.³¹⁸

Magyarázatként Szibenliszt annak vizsgálatából indul ki, hogy vajon megillette-e a tulajdonjog az embereket a természeti állapotban is? Ennek elemzése veti fel azt a további kérdést, hogy vajon a tulajdonjog egyedül csak a tételes jogalkotásból következethető-e ki? Szibenliszt válasza Rousseauhoz képest – aki azt vallja, hogy „a tulajdonjog a pozitív jog által keletkezik” és addig csak birtoklásról beszélhetünk³¹⁹ – Kant felfogásának felel meg.³²⁰ Ennek értelmében a tulajdonjog kizárólag a tiszta ész által következethető ki, azt nem az állam határozza meg, ezáltal feltételezhető, hogy a tulajdon már korábban, az államot megelőzően is létezett.³²¹

Szibenliszt továbbá – immáron Hobbes-al egyetértőleg,³²² de Kant³²³ és Fichte nyomán³²⁴ – maga is vallja, hogy a tulajdonjog a természeti

317 Strauss: Természetjog és történelem, 199., ld. még Gierke: Natural law and the theory of society 249.

318 „Ad evitandos errores, quibus dubia dominii signa occasionem praebere solent, et ad praeveniendum litibus circa meum et tuum oriundis; bonum est, si homines inter se de signis, dominium indicantibus, conveniant. Ideo certum est, omne dubium circa talia signa non nisi in Civitate per determinatas dispositiones tolli posse; at propterea non sequitur, jus dominii ex effectu societatis civilis esse derivandum, societas enim civilis dominii titulum non creat, ut Rousseau erronee docuit, sed societas civilis dominium tantum conservat, et tuetur.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus I. Liber I. Cap. III. 77. § 85.

319 Strauss: Természetjog és történelem, 199. vö.: Gierke: Natural law and the theory of society 249.

320 Kant: A jogtan első része. A magánjog 8-9. §§ Kant: Az erkölcsök metafizikája 354-356.; vö.: Gierke: Natural law and the theory of society 249.

321 „Hoc sensu neque ab adversariis, si eorum doctrina accuratius examinetur, negatur. [...] Non a Kant, qui ipse fatetur per Civitatem suum hominis (dominium) non determinari, supponit itaque prius fuisse determinabile, consequenter sola ratione agnoscibile.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus I. Tomus I. Liber I. Cap. III. 84. § 95. p. Vö: Zeiller: Jus naturae privatum, 75. § 96-97.

322 Vö.: Hobbes: Leviatán 205-208.

323 Vö.: Kant: A jogtan első része. A magánjog 8. §, Kant: Az erkölcsök metafizikája 354.

324 Filozófiai kisenciklopédia. A nyugati filozófiája és filozófusai. (Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1993) 177.

állapotban nem ismerhető fel megfelelően. Mindez nem is annyira az államnak, a legfőbb hatalom hiányának a következménye, mint inkább annak, hogy az emberek a természeti állapotban önmagukban hordozzák a rosszat, amely egyoldalú és önkényes lépésekhez vezet. A tulajdonjog kellőképpen tehát csak az államban garantálható. Annak ellenére, hogy az államok nem képesek teljes mértékű biztonságot nyújtani, mégis az állam képes a legtokéletebben megteremteni azt a biztonságot, amiben a tulajdonjog viszonylag sértetlenül gyakorolható ³²⁵ – véli Szibenliszt is.

Az eddigiek alapján kirajzolódik, hogy Szibenliszt természetjogi rendszere nem pusztán jogdogmatikai kategóriák rendszerezése, hanem a normativitás forrására vonatkozó következetes állásfoglalás. A veleszületett jogok személyiségi alapja, azok elidegeníthetetlen és egyenlő jellege, valamint a szerzett jogok feltételes, tényhez kötött természete együttesen azt a tételt alapozzák meg, hogy a jogelsődleges mércéje az ember mint autonóm jogalany fogalmában keresendő. A politikai közösség és annak intézményei e mércéhez képest másodlagosak. Különösen a tulajdonjog szibenliszti értelmezése világít rá e gondolat alkotmányelméleti jelentőségére. A tulajdon nem az állami akaratból keletkezik, hanem a személyiségi jogból levezethető természetes jogosultságként jelenik meg, amelynek jogcímét az állam nem megteremti, hanem garantálja. Ugyanez a logika érvényesül a szabadság és az egyenlőség természetjogi értelmezésében is: ezek nem politikai adományok, hanem a jogalanyiség fogalmából fakadó egyformán megillető normatív adottságok. Ebben az értelemben Szibenliszt természetjoga már magában hordozza azt az alkotmányoselfeltevést, amely szerint az államhatalom gyakorlása csak annyiban igazolható, amennyiben összhangban áll az embert mint jogalanyt, megelőzően megillető jogokkal. A veleszületett és szerzett jogok

325 „an in statu naturali jus dominii effective agnosceretur? Hobbes, Kant, et Fichte negant, sed ut facile conjici potest non tam ideo, quia deest Civitas, suprema potestas, quam quia homines in statu naturali indiscriminatim sibi summe malos repraesentant, quod est unilaterale, et arbitrium suppositum. [...] Denique tertio sumi potest: an jus dominii sine Civitate satis securum foret? Respondemus plene convicte cum adversariis nostris, tantum in Civitate verum, securumve dominium dari posse, quamvis etiam in Civitatibus omnimoda securitas haberi non possit;” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Liber I. Cap. III. 84. § 95-96.

ilyen szerkezeti elhatárolása tehát nem csupán történeti jelentőségű tipológia, hanem a modern európai alkotmányos gondolkodás egyik alapvető előképét rajzolja ki: a jogelsődlegességének és az államhatalom korlátozottságának elvét.

Szibenliszt rendszere ezzel a 18-19. századi természetjogi hagyomány szintéziseként olyan normatív horizontot tár fel, amelyben a szabadság, az egyenlőség és a tulajdon nem az állami rend produktumai, hanem olyan alapjogok, amelyek érvényre juttatását az államnak garantálnia kell.

3. 5. Az *Institutiones* mint normatív architektúra

Az *Institutiones* szerkezete nem pusztán tematikus felosztás, hanem a természetjogi normativitás intézményi leképezése. E fejezet azt mutatja meg, hogy Szibenliszt nem csak jogokat tipologizál, hanem a természetjog keretei között egy átfogó társadalom- és államelméleti rendszert épít fel.

Mint már korábban láthattuk, Szibenliszt a természetjogot *extrasociale* és *sociale* részekre tagolja. E felosztás azonban az *Institutiones* egészében tehát nem pusztán rendszertani funkciót tölt be, hanem a mű normatív szerkezetének meghatározó elvévé válik.

E normatív szervezőelv az alanyi körök meghatározásában válik különösen szemléletessé. Szibenliszt kiindulópontja az egyén, a természetes személy (*persona physica*), akit azonban nem elszigetelt létezőként, hanem potenciális társulások tajaként is vizsgál. A természetjogi rendszer így már az alaprétegben számol a morális személyek (*persona morales*) létezésével is: a családdal (*familia*), a különféle társulásokkal, társulásokkal (*societates*), valamint a nemzetekkel (*gentes*).

E felosztás nem egyszerű taxonómia. A természetes és morális személyek kettőssége a jogviszonyok minőségi különbségét fejezi ki. Amennyiben az egyéneket egymás közötti viszonyaikban (*inter se*) szemléli, a mellérendeltség logikája érvényesül, amely a *jus naturae extrasociale* keretében a magán-

jogi normativitás alapformáit tárja fel.³²⁶ Amikor azonban az egyén társadalmi helyzetében, közösségi beágyazottságában jelenik meg, a viszonyok már alá-fölérendeltségi szerkezetet öltenek; e dimenzióban a *jus naturae sociale* a közjogi relációk normatív alapjait bontja ki.

A terminológiai különbségtétel – a *persona* az *extrasociale*, illetve a *subditus* a *socialis* szférájában – ezért nem pusztán szóhasználati eltérés. A fogalompár az autonóm jogalany (*persona*) és a politikai közösségbe integrált alattvaló (*subditus*) kettős státuszát jelöli. E kettősségben válik láthatóvá az a természetjogi előfeltevés, hogy az egyén szabadsága és függetlensége megelőzi a politikai alárendeltséget, miközben annak keretei között új minőséget nyer.

Amint láttuk, Szibenliszt az embert az *extrasociale* szférájában *ens rationale*-ként, vagyis szabad akarattal rendelkező lényként ragadja meg, aki képes saját céljait meghatározni és azokat autonóm módon követni.³²⁷ Ebben az összefüggésben az egyén nem társadalmi szerepei, hanem jogalanyi minősége alapján jelenik meg, és az egyének társulásai is ennek megfelelően kerülnek tárgyalásra: a család és a nemzet itt mint természetes együttélési formák jellennek meg.

A *jus sociale* perspektívájában azonban az ember már nem pusztán autonóm személy, hanem *subditus*, vagyis a politikai közösséghez tartozó alany. A terminológiai váltás az egyén helyzetének megváltozását fejezi ki: a társadalmi rendben elfoglalt pozíciója elsősorban az államhoz való viszonyában válik meghatározóvá, amely szükségképpen alá-fölérendeltségi relációkat hoz létre. Ennek megfelelően az egyéni társulások vizsgálata is új hangsúlyt kap. a család mellett immár az egyéb társulások alapvető jellemzői kerülnek előtérbe, míg a nemzet fogalma közjogi értelemben, államként nyer meghatározást.

326 „hinc divisio juris naturae in extrasociale, et sociale. [...] Iterum extra societatem vivunt vel singulares homines, vel Civitates; hinc jus naturae extrasociale abit in jus singularium, familiarum, quod utrumque, (si per hoc jus familiare internum subintelligatur), venit homine juris naturae privati; quia in hoc subjectum jurium habet tantum privatum characterem, et Civitatum, seu Gentium. Hoc seu sociale est complexus jurium, et officiorum juris hominibus in societate viventibus competentium. [...] hinc divisio juris naturae socialis in familiare, et civile, quod vocatur etiam jus publicum; cum in eo subjectum jurium habeat characterem publicum.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Sectio II. 18. § 21-22., vö.: Zeiller: *Jus naturae privatum*, 13. § 20.

327 Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Introductio, Secitio I. 2. § 2.

E szerkezeti különbség a tárgyalta jogintézmények körében is megmutatkozik. A *jus extrasociale* első részében Szibenliszt elsősorban az egyén mellérendeltségi viszonyaiból fakadó joganyaggal foglalkozik: ide tartoznak a személyiségi jog körébe sorolt intézmények – a veleszületett és szerzett jogok, valamint bizonyos kártérítési jogi kérdések –, tovább a dologra vonatkozó jog alapjai, beleértve a dolgok, a birtok és a használat kérdését, a megszerzés módjait, az eredeti szerzésmódként értelmezett tulajdont és az elévülést. Ezt egészíti ki a kötelmi jog tárgyalása, amely a szerződések általános elméletéből az egyes szerződéstípusokig terjed, valamint bizonyos öröklésjogi intézmények, különösen a halálesetére szóló rendelkezések bemutatása.³²⁸

A következőkben tér ki a családi identitás magyarázatára s röviden ismerteti a család természeti állapotban megillető jogait. Viszonylag terjedelmes részt szán a nemzetközi jogi (*jus gentium*) intézmények tárgyalásának, ahol a nemzetek jogairól és kötelezettségeiről, államközi szerződésekről, illetve a diplomácia körébe tartozó intézményekről szól. A második részben foglalkozik azokkal az eszközökkel, melyek az egyes jogok gyakorlásához szükségesek, így az egyén és a család viszonylatában beszél a jogkövető magatartást elősegítő kényszerítő eszközökről, a büntetés jogáról, a jogsértések megelőzéséhez szükséges eszközök között a jogszerű önvédelemhez való jogról. A nemzetek tekintetében a háború viselésének, a hadi egyezségek, a fegyverszünet, a békeszerződések kérdéseit tárgyalja. – E ponton válik érzékelhetővé Szibenliszt rendszerezésének eltérése a Zeiller-Egger-féle természetjogi modelltől, Míg Zeiller a természetjog társadalmon kívüli és társadalmi felosztását végül a *jus privatum* és *jus publicum* kategóriákra cseréli, és a *jus gentium*-ot önálló részben tárgyalja, addig Szibenliszt következetesen megőrzi az *extrasociale* és *socialie* tagolást, és ehhez igazítja a jogintézmények elhelyezését is. Ennek következtében az olyan közösségi viszonyokra vonatkozó szabályok, amelyeket Zeiller még a magánjog körében tárgyal, Szibenlisztnél már a *jus sociale* részébe kerülnek. A különbség így elsősorban nem tartalmi, hanem rendszertani jellegű, és Szibenliszt önálló szerkesztési elvének tudatos érvényesítését mutatja. Szibenliszt eltérése tehát elsődlegesen rendszertani természetű, azonban az *extrasociale* és *socialie* felosztás

328 Szibenliszt az államhatalom megszerzésének módjai címmel az öröklésen alapuló trónutódlás tárgyalásakor öröklésjogi alapfogalmakat ismertet részletesen, Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. II. XIX. fejezet. 312-329.

következetes fenntartása egyúttal megőrzi az államot megelőző normativitás önállóságát is. E szerkezeti döntés így közvetve annak az alkotmányos előfeltevésnek kedve, amely szerint a politikai hatalom nem forrása, hanem címzettje a jogi normáknak.

A *Jus sociale* részben ennek megfelelően Szibenliszt a család mint az egyének legalapvetőbb társulási formáját vizsgálja, valamint az egyes társulásokra vonatkozó általános szabályok is itt kapnak helyet, amelyek elméleti értelemben valamennyi társulásra, így az államra mint *maxima societas*-ra is kiterjeszthetők.

Az *Institutiones Jus sociale* kötetének legterjedelmesebb egységét azonban az államra mint a társulások legmagasabb formájára vonatkozó fejtegetések alkotják, amelyek a későbbi tudományrendszerben az általános államtan körébe sorolhatók. Szibenliszt e keretben vizsgálja az állam fogalmát, célját és kialakulását, feladatait, az államhatalom gyakorlásának módjait, valamint a hatalom gyakorlói és az alattvalói jogait és kötelezettségeit. Az állam általános ismérveinek bemutatását követően részletesen elemzi az egyes felségjogokat mint az államhatalom meghatározó jegyeit, majd kitér az állam- és kormányformák jellegére, előnyeire és hátrányaira, továbbá az államok közötti szerződésen alapuló szövetségekre is, amelyek esetében már nem a *jus fortioris*, hanem egy közös főhatalom által rendezett jogrend érvényesülését tekinti irányadónak. Végül az államhatalom megszerzésének és megszüntetésének módjait tárgyalja.

Az állam eszméjének, jogkörének és funkcióinak ilyen részletességű kibontása nem esetleges. A 16. századtól kezdődően egyre elfogadottabbá vált az a törekvés, hogy a jogtudomány ne kizárólag a római jog hagyományából kinövő magánjogra épüljön, hanem a közjogi kérdések vizsgálatát is saját tárgykörébe vonja. Noha az államot korábban elsősorban a filozófia és a teológia elemezte, a *societas*-ként felfogott állam jogintézményi tárgyalása fokozatosan a jogtudomány központi témájává vált.³²⁹ Jelentőségét az is meghatározta, hogy olyan ismeretanyagot kellett közvetítenie, amely az állami működés tárgyi és személyi feltételeinek megalapozását szolgálta. Az abszolút monarchiák központosító törekvései ennek megfelelően jól képzett hiva-

329 Samu Mihály: Hatalom-elmélet különös tekintettel az államra, (Budapest, Korona Kiadó, 2000) 14.

talnoki réteget igényeltek, ami a jogi oktatás szükségszerű átszervezéséhez vezetett; ennek során az állam működésére vonatkozó tudományos tételek a természetjog keretébe integrálódtak.

3.6. Kitekintés: a természetjogi kiindulópontok alkotmányos jelentősége

A fejezetben bemutatott természetjogi rendszer alapján világossá válik, hogy Szibenliszt koncepciója túlmutat egy korabeli egyetemi tankönyv keretein, és olyan normatív szerkezetet rajzol ki, amely összhangban áll a modern európai alkotmányos gondolkodás előfeltevéseivel. A természetjog alapját nem teológiai vagy erkölcsi megfontolásokban, hanem a racionális jogmegismerés lehetőségében jelöli meg, amelynek kiindulópontja az autonóm, jogalanyként felfogott ember. A jog így nem a politikai közösség akaratából, hanem az emberi racionalitás által felismerhető normatív rendből nyeri révényét.

A veleszületett és szerzett jogok elhatárolása, valamint a személyiségi jog elsődlegességének hangsúlyozása egy olyan jogfelfogást eredményez, amelyben a szabadság és az egyenlőség nem politikai konstrukcióként, hanem a jogalanyiség szükségképpen feltételeiként jelennek meg. A pozitív jog e keretben másodlagos szerepet tölt be: feladata nem a jogok létrehozása, hanem azok konkrét viszonyokra történő alkalmazása és érvényesülésük biztosítása. A természetjog és a pozitív jog viszonyának ilyen értelmezése már magában hordozza az államhatalom korlátozottságának gondolatát.

Különös jelentőséggel bír e tekintetben a jogok *extrasociale* és *sociale* megkülönböztetése. Az *extrasociale* szféra az államot megelőző jogalanyi státuszt ragadja meg, míg a *sociale* dimenzió a politikai közösség intézményes rendjét írja le. A két szint egymásra épülése azt az elvi tételt fejezi ki, hogy a politikai rend legitimációja az egyént megelőzően megillető jogok elismerésén alapul. Az állam ezért nem a jog forrásaként, hanem annak címzettjeként és biztosítékaként jelenik meg.

A természetjog ilyen módon nem csupán az egyéni jogosultságok elméletét adja, hanem az állami rend normatív megalapozását is. Az állam mint

maxima societas tárgyalása már nem kizárólag államtani leírás, hanem annak kifejezése, hogy a közhatalom gyakorlása csak a jogalanyok veleszületett jogainak keretei között igazolható. Ebben az értelemben Szibenliszt természetjogi rendszere a 18-19. századi természetjogi gondolkodás szintéziseként olyan fogalmi síkot nyit, amelyben az alapjogok elsődlegessége és az államhatalom jogi korlátozottsága a modern európai alkotmányosság egyik meghatározó elméleti előfeltételeként jelenik meg.

4. A társulások joga (*Jus sociale*)

4. 1. A *jus sociale* jelentősége

Ahhoz, hogy az európai államok a 18. században kiéleződő versengés közepette egymással szemben helyt tudjanak állni, a felvilágosult uralkodók korszerűsítő gazdasági és társadalmi reformok egész sorát voltak kénytelenek végrehajtani.³³⁰ A felvilágosult abszolutizmus reformjai – melyek többek között az egységes államszervezet kiépítésére, a közigazgatás koncentrált át-szervezésére, az egyház állami befolyásának csökkentésére, az állami bürokrácia működtetésére szakmailag is alkalmas új tisztviselői kar kialakítására irányultak³³¹ – olyan tanok kidolgozását igényelték, amelyek az állam igazgatásának valamennyi szegmensét a *közjó*, az *állam üdve* címén összhangba tudja hozni a felvilágosult abszolutizmus eszméivel, s amelyek így világos rendszert képeznek.

A természetjogi oktatás ezt a célt szolgálta azáltal, hogy a jogra vonatkozó általános tanítások mellett magába foglalta az államról szóló általános tanokat, továbbá kitért az állam igazgatásának általános kérdéseire is.³³² A modernizáció jegyében az állam szerepét az élet valamennyi területére igyekeztek a központi kormányzatok kiterjeszteni. Ez a törekvés nemcsak azt célozta, hogy a rendi kiváltságokat felszámolja, hanem arra is irányult, hogy a versenyképesség jegyében egy új állammodell kiépítését tegye lehetővé. Mindezen tényezők mellett egy modern társadalomban a közéleti kultúra magasabb színvonala maga után vonja az állami tevékenység sokrétűségét és bonyolultságát. Aminek további következménye, hogy az állami szervek működtetése leghatékonyabban szakmai tudás alapján végezhető.³³³ Így szükségessé vált egy, – az állam működtetése során fellépő törvénysze-

330 Pajkossy Gábor: Az abszolutizmus és a rendiség utolsó küzdelmei. Az első reformtörekvések, in Gergely András (szerk.): Magyarország története a 19. században, (Budapest, Osiris Kiadó, 2005) 125.

331 Vö.: Hajdu Lajos: A közjó szolgálatában. A jozefinizmus igazgatási és jogi reformjairól, (Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1983) 8-9., és Csizmadia Andor: Bürokrácia és közigazgatási reformok Magyarhonban, (Budapest, Gondolat Kiadó, 1979) 9-10.

332 Szabó: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon, 38-40.

333 Samu: Hatalom-elmélet különös tekintettel az államra, 20.

rűségek vizsgálatán, az államhatalom társadalmi szükségességének elméleti megalapozásán, az ismert kormányzási formák elemzésén alapuló – olyan ismeretanyag összegyűjtése, amely lehetővé teszi „az állami jelenség létének minden vonatkozásában történő megismerését.”³³⁴

„Az állam vizsgálatának jogtudományba foglalása az állam és a jog egységére tekintettel elsősorban a német tudományos gondolkodásban figyelhető meg.”³³⁵ A Leibniz, Wolff, Martini és Sonnenfels nevéhez köthető természetjogi állam- és jogbölcselet a modern állam létfeltételeinek hivatalos teoretikus megalapozását jelentette,³³⁶ amit a Zeiller-Egger-féle átdolgozott természetjog nyomán először Szibenliszt közvetített a magyar joghallgatók számára.

Szibenliszt államtanának természetjogi jellegét többek között az adja, hogy bár szerkezetileg külön egységet alkot, mégsem vonatkoztatható el a természetjog egészétől, így az abba beágyazottan, az egyéb jogintézmények kölcsönhatásában kap értelmet. Államtanát – eltérően a Zeiller-féle felfogástól – az állam *societas* jellegéből adódóan a társulásokra vonatkozó tanok ismertetésével alapozza meg, melynek célja az, hogy bemutassa azokat az általános törvényszerűségeket, melyek valamennyi társulást, köztük az államot is jellemzik. A társulásokra jellemző általános jegyek ismertetése után két, a természettől fogva adott társulást, a családot és az államot vizsgálja, melyből az következik, hogy a *Jus sociale* címszó alatt a közjogiak mellett olyan magánjog körébe tartozó jogintézményeket is tárgyal, melyek valójában individuális jogokra és kötelezettségekre vonatkoznak. Ilyen például a házasságban élők jogai és kötelezettségei vagy a szülői jogok és kötelezettségek, melyeknek azonban társadalmi vonatkozásuk is van, azaz a társadalom egészére nézve nem közömbös az e téren fennálló zavar. Ennélfogva a szibenliszti felfogás szerint indokolt a *sociale* részben tárgyalni őket.

A *Jus sociale* rész alatt tárgyalta szerzőnk arra a felismerésre alapozza, hogy az államelmélet számára a társadalom egésze a kiindulópont. Ami az ókori gondolkodóktól kezdve elfogadott és megélt tapasztalati tény, nevezetesen, hogy az ember *zoón politicon*, arra a következtetésre vezet, hogy meg kell vizsgálni azt a társadalmi alapot, amely az állammá szerveződés kiin-

334 Georg Jellinek: *Általános államtan*. (Budapest, Osiris Kiadó, 1994) 8.

335 Samu: Hatalom-elmélet különös tekintettel az államra, 21.

336 Concha: A kilenczvenes évek reformeszméi és előzményeik, 13.

dulópontja. A társulásra irányuló emberi természet a legkülönbébb társas viszonyokat hozza létre, melyek mindannyian, mégha csak kezdetlegesen is, de magukban hordoznak olyan törvényszerűségeket, melyek az államot mint az emberek legnagyobb jelentőségű társulását (*societas maxima*)³³⁷ is jellemzik. Így vélekedik Szibenliszt, amikor a *Jus sociale* körében kifejtett tanításait az emberi társulás (*societas*) általános elemzésével kezdi. Ennek során a *societas* kérdéskörét a zeiller-i megállapítások beolvasztása mellett sajátos módon közelíti meg, ami abban is megnyilvánul, hogy a társulásokra vonatkozó általános szabályokat célzottan jóval alaposabb vizsgálatnak veti alá. Így részletesebb magyarázatokba bocsátkozik a társadalmi szerződés típusok kapcsán. Még nagyobb részletességgel tér ki a két alapvető, azaz az egyenlőségen, illetve egyenlőtlenségen alapuló társulások jellemzőire, sőt azok döntési mechanizmusait igen aprólékos vizsgálatnak veti alá.³³⁸ Mind-ezen részletekbe menő vizsgálódás célja nem más, mint annak deklarálása, hogy itt kifejtett elvek az állam *societas* természetére is alkalmazhatók.

4. 2. A társulások általában

4. 2. 1. A *societas* szibenliszti értelmezése

Ahhoz, hogy az emberek által alkotott sokféle társas viszony közül ki lehessen emelni az általános jellemvonásokat, szűkíteni kell a kört. Ennek megfelelően Szibenliszt a *societas* tágabb fogalmából indul ki, mely alatt több személy *saját célja elérése* érdekében történő egyesülését érti, és e tágabb értelemben felfogott társulásra jellemző példaként az úr és a szolga alkotta közösséget (*societas inter herum et famulum*) hozza fel.³³⁹ Konkrétabb megközelítésként szól a kevésbé tág értelemben vett *societas*-ról, amely már többeknek *egy közös cél* elérése érdekében megvalósuló egyesülése, mint amilyenek a vallási

337 Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. III. 39. § 49.

338 Vö.: Martini: De lege naturali positiones Cap. XXIV-XXV. 220-240., és Zeiller: Jus naturae privatum, 143-154. §§ 176-185.

339 „Societas sensu lato est conjunctio plurium personarum, ad suos privatos fines tendentium, e. g. Societas inter herum, et famulum.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars I. Cap. I. 2. § 1-2.

célú közösségek, vagy azok, amelyek egy egymás közt fennálló, kölcsönös kötelezettségek felszámolására jönnek létre.³⁴⁰ Ezek a társulási formák azonban Szibenliszt interpretálásában még gyökeresen eltérnek a jogi értelemben vett társulástól, melyre az jellemző, hogy több személy közös, tartós célra úgy egyesül, hogy egymással szemben kölcsönösen kötelezettséget vállalnak. Ilyen megközelítésből beszél szűk, azaz jogi értelemben vett *societas*-ról.³⁴¹

Az ember társulásra való ösztönös késztetése miatt további magasabb szintű társulási formákra is igényt tart. Ez azon a felismerésen alapszik, hogy az ilyen együttműködések az emberi lét fenntartását nagyobb biztonságban tudják garantálni.³⁴² Az ilyen társulásokat a fentebb említett organikus társulásoktól az különbözteti meg, hogy ezek jogi értelemben szerződésen alapulnak, hiszen ahhoz, hogy egymással szemben kölcsönös kötelezettségeket vállaljanak, szerződésre van szükség.³⁴³ Ebből adódik, hogy a jogi értelemben vett társulások Szibenliszt szerint egyetlen morális személynek minősülnek. Ez abban nyilvánul meg, hogy a társulás tagjai egységesen, társakként lépnek fel azokkal szemben, akik nem tartoznak a társuláshoz. Vagyis ezen külső személyek (*extranei*, *peregrini*) viszonylatában a jogi értelemben vett társulás megtartja természeti állapotát, vagyis velük kapcsolatban csak olyan jogokról vagy kötelezettségekről beszélhetünk, mint amilyenek a társadalmon kívüli természetjog keretében vonatkoznak rájuk.³⁴⁴ Az

340 „si vero plures ad communem finem tendant, e. g. ad manifestandas perfectiones divinas, vel ad distractionem sibi procurandam, quin sint mutuo obligati, constituunt societatem sensu minuslato” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Liber I. Cap. I. 2. § 2.

341 „At, si se ita uniant plures personae, ut sint mutuo obligatae ad durabilem communem finem, formant societatem sensu stricto (juridico).” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. I. 2. § 2. p. Vö: Zeiller: *Jus naturae privatum*, 143. § 176. p.

342 Vö.: Szabó Miklós: Az ókori politikai gondolkodás, in Bódig Mátyás – Győrfi Tamás (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei. I. Elmélettörténet*. (Miskolc, Bíbor Kiadó, 2002) 19.

343 „Fundamentum omnis societatis, sensu juridico sumtae, pactum est. Quia, ut alter ad singularem, et transitoriam tantum praestationem nobis obligatus reddatur, requiritur promissio acceptata, i. e. pactum (§ 98. J. E.) quod eo magis necessarium, si ad durabiles praestationes jus acquirere velimus.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. I. 3. § 3

344 „Hinc societas est una persona moralis (§§ 2. et 151. J. E.). Personae, ad societatem pertinentes, membra societati, socii, reliqui, eo non pertinentes, extranei, peregrini vocantur, respectu quorum omnis societas naturalem statum retinet. (§ 151. J. E.), neque alia jura, et officia habere potest, quam in Jure naturali extrasociali exposita.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis* Tomus II. Pars I. Cap. I. 2. § 2. p. Vö: Zeiller: *Jus naturae privatum*, 153. § 184.

ilyen, jogi értelemben vett *societas*-al szemben tehát „mindenki” más „egyedül van”, a tagokat pedig nem egy természetes összetartozás, hanem egy mesterséges kötelék, a szerződés fogja össze. Így az emberi társadalom Ferdinand Tönnies későbbi terminológiájával élve – úgy is felfogható, mint egy „fiktív létező (*ens fictivum*)”³⁴⁵

A közös cél, amelynek érdekében a tagok egyesülnek, a társulás célja (*finis societatis*). Erre vonatkozóan jegyzi meg Szibenliszt, hogy az ennek eléréséhez vezető folyamat nem mindig akadálymentes. A társulás célja legáltalánosabban a társulás jólétének biztosításában nyilvánul meg, ami annyiban tekinthető Szibenliszt szerint kötő erőnek, amennyiben az a közjóra (*bonum commune*) irányul.³⁴⁶ A fentiekből jól látható, hogy erkölcsi személy (*persona moralis*) elnevezéssel a jogi személy kezdetleges értelemben felfogott intézménye már Szibenlisztnél is megjelenik, bár ennek lényegét csak a személyegyesülésekre korlátozza. Ilyen értelemben a természetes személy, az ember jogalanyiságát vetíti ki az erkölcsi személyként megjelenő *societas*-ra. Tehát a társulás egyetlen erkölcsi személyként szintén *ens rationale*-ként fogható fel, aki képes arra, hogy saját maga számára célokat tűzzön ki, és azokat megvalósítsa.³⁴⁷

A társuláson kívül állók viszonylatában egy egységes és másokhoz képest egyenlő, független entitásként lép fel, olyanként, mint ami a személyt természeti állapotában jellemzi. Ebből következik, hogy bizonyos külső magatartások a *societas* magatartásának tudhatók be. Az ilyen *societas*-t alapító szerződés egy magasabb szintű képződményt hoz létre. A szerződés egy olyan jogilag elismert szervezetet alakít ki, aminek alapján a társulást alkotó tagokból különálló szervezet jön létre, amely „erkölcsi személyként” jogalanyiságot kap.³⁴⁸

345 A Tönnies által megkülönböztetett *Gemeinschaft* és *Gesellschaft* fogalompár ugyan történetileg jóval későbbi, mégis érzékletesen rámutat arra a különbségre, amely Szibenlisztnél a természetes együttélési formák és az intézményesült társadalmi rend között húzódik. Ferdinand Tönnies: *Közösség és társadalom*, (Budapest. Gondolat Kiadó, 1983) 62., és Szabó: *Az ókori politikai gondolkodás*. 19.

346 „Finis communis, ob cuius consecutionem membra societatis se univerunt, finis societatis, non impeditus progressus ad finem societatis, salus societatis, ipse autem finis, quatenus obtinetur, commune bonum appellatur. Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. I. 2. § 2-3. pp. Vö.; Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II., I. fejezet 1-2 §§ 1-2. a tartós közös célról, valamint a 143. § 176.

347 Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Introductio Sectio I. 2. § 1.

348 Horváth: *A magyar magánjog történetének alapjai*, 195.

Szibenliszt konklúzióként ismételtén megjegyzi, hogy a tagok közötti koherencia minden jogi értelemben vett társulásnál, így az állam esetében is csak addig áll fent, amíg a társulás célja a közösség javára, a közjóra irányul. Ez egyben a legalapvetőbb korlátját jelenti majd a későbbiekben kifejtett, nem egyenlőségen alapuló társulások esetében megnyilvánuló főhatalomnak (*imperium*) is, ami ebben a vonatkozásban a társulás irányításának, igazgatásának jogát jelenti.³⁴⁹ A továbbiakban tehát Szibenliszt a *societas* kifejezés alatt – szemben az egyéb társulási formációkkal – csak a jogi értelemben vett társulásokat érti.

A *societas* ilyen értelmezése egyúttal azt is jelzi, hogy a politikai közösség jogi megragadása már a természetjogi gondolkodás keretei között olyan fogalmi alapokra épül, amelyek a későbbi alkotmányos gondolkodás számára is meghatározóvá válik.

4. 2. 2. A társulások alapja a szerződés (*pactum sociale*)

A társadalmi szerződés gondolatát alapozza meg az a kiindulópont, amely a társulások létrehozásának feltételeit tisztán jogi szempontból elemzi. Mindazon ismérvek, amelyek a *societas* létesítését, az abból adódó jogokat és kötelezettségeket jellemzik, logikusan vonatkoztathatók az államra mint az egyik legjelentősebb *societas*-ra. Ezzel a céllal foglalja össze Szibenliszt az alábbiakban a társulások létrehozásához szükséges kritériumokat, valamint azokat a jogokat és kötelezettségeket, melyek a már létrehozott társulás folytán keletkeznek.

Axiómaként jelenti ki, hogy valamennyi társulás alapja egy szerződés.³⁵⁰ Ebből adódik, hogy minden társulás, így az állami közösségek fennállása is ugyanazon lényeges kritériumok meglététől függ, melyek egy érvényes szerződés létrejöttéhez is szükségesek. Ezek a kritériumok összefoglalva pedig a következők: szükség van a társak valóságos konszenzusára, amit érvényes, komoly szándékkal tett egyértelmű és kölcsönös egyetértés kifejezésével kell kinyilvánítani; mindez pedig lehetséges

349 Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. I. 14.§ 15.

350 Vö.: Gierke: *Natural law and the theory of society* 301.

szolgáltatásra kell, hogy irányuljon.³⁵¹ Amennyiben egy társulás létesítését célzó szerződés ezen esszenciális kritériumok híján van, akkor ennek alapján semmiféle társulás nem jöhet létre – fejezi be alapgondolatát Szi-benliszt.³⁵²

A következőkben arra tér ki, hogy a társulások létrehozásakor minimálisan milyen típusú szerződéseket célszerű alkalmazni. Így az a társulási szerződés (*pactum sociale*), amely alapján több szándék egy közös cél elérése érdekében egyesül, az úgynevezett egyesülési szerződés (*pactum unionis*). Ez, attól függően, hogy az alapító tagok között, vagy azok utódaival szemben érvényesül, formailag kétféle módon realizálódhat: egy korábban nem létező társulás úgymond felállításával (*erectio*), azaz megalapításával, illetve egy adott, már létező társulásba történő befogadással (*receptio*).³⁵³

Azonban az egyesülési szerződésen kívül valamennyi társulás esetében szükség van egy a társulás formáját meghatározó szerződésre (*pactum constitutionis, contractus constitutionalis*), melyben kijelölik azokat a módokat, eszközöket, amelyek a társulás céljának leghatékonyabb elérése érdekében alkalmaznak.³⁵⁴ Ez a két szerződéstípus a társulások alaptípusának, az egyenlőségen alapuló társulásnak a létrehozásához elegendő, azonban ahhoz, hogy egy egyenlőtlenségen alapuló társulás jöjjön létre, már egy harmadik szerződéstípus kell, az úgynevezett alávetési szerződés (*pactum subiectionis*).³⁵⁵

351 Vö: Martini: *De lege naturali positiones* (Dienes-ford.), 148. § 153. p. és Zeiller: *Jus naturae privatum*, 144. § 178.

352 „Fundamentum omnis societas, sensu juridico sumptae, pactum est. [...] Quaere ad societatem fundandam a) requiritur verus consensus sociorum, quem effectiva, seria, clara, mutua, et consentiens manifestatio exprimit. b) Possibilitas praestationis, et quidem tam physica, quam moralis.[...] Quamprimum itaque clarum est, pactum sociale essentiali aliquo requisito destitui, [...]” Szi-benliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. I. 3. § 3-4.

353 Vö: Zeiller: *Jus naturae privatum*, 147. § 179.

354 „Pactum sociale, quo plures vires, et voluntates suas communis finis obtinendi causa uniunt, pactum unionis audit, et forma erectionis, aut receptionis concluditur, prout, inter membra, vel eorum successores conclusum esse cogitatur. Praeter etiam pactum unionis quaelibet societas requirit etiam pactum constitutionis (contractum constitutionalem), quo determinatus modus media ad finem societatis ordinandi, et exequendi” Szi-benliszt: *Institutiones juris naturalis* Tomus II. Pars I. Cap. I. 4. § 4. p.

355 „Ad legitimam existentiam societatis inaequalis praeter pactum unionis requiritur pactum subiectionis seu expressum, seu tacitum,” Szi-benliszt: *Institutiones juris naturalis* Tomus II. Pars I. Cap. I. 12. § 13-24., vö.: Zeiller: *Jus naturae privatum*, 150. § 182.

Szibenliszt Martini, sőt Virozsil értelmezésétől is eltérő álláspontot képvisel a társulás létrejötte tekintetében. Martini azt hangsúlyozza, hogy egy társulást törvény vagy szerződés útján lehet létesíteni, s ennek megfelelően törvény által keletkezett társulásra a szülők és gyermekeik között fennálló viszonyt hozza fel, – mely gondolatot egyéként a Zeiller-féle természetjog is osztja.³⁵⁶ A szerződés útján létrejött társulásra pedig az úr és szolga viszonyát említi meg.³⁵⁷ Ezzel szemben Szibenliszt minden *societas*-t szerződésen alapulónak tekint, ennek megfelelően a szülő-gyermek alkotta közösséget egy előzetes szerződésre vezet vissza, amely a házassági szerződésben realizálódik, ahol a felek abban is megegyeznek, hogy amennyiben gyermekeik születnek, azokat közösen fogják nevelni és eltartani.

Virozsil Antal elképzelése szerint egy társulást egyetlen, úgynevezett egyesülési alapszerződéssel lehet létrehozni, mely alapszerződés tartalmazza mindazon aktusokat, amelyek más eltérő vélemény szerint három társulási szerződésnek felelnek meg, nevezetesen az egyesülési, a társulás formáját meghatározó és az alávétési szerződést (ami egyébként Martini későbbiekben tárgyalandó államkeletkeztetési elméletére emlékeztet) és külön hangsúlyozza az ettől eltérő nézetek helytelenségét.³⁵⁸

Ezzel szemben Szibenliszt a fenti három szerződéstípusnak külön-külön is jelentős és célzott jogi hatást tulajdonít, ezért nem vonja azokat egyetlen szerződés keretébe, – ami egyébként következtelenség lenne, hiszen, ha a társulások két alaptípusát az egyenlőségen, valamint az egyenlőtlenségen alapuló társulásokat tekintjük, csak az utóbbi esetben lehetne beszélni alávétési szerződésről.

A következőkben Szibenliszt a társulási szerződésből eredő jogokat és kötelezettségeket elemzi. A szerződés pusztá létrejötte azonban önmagában

356 „Determinatio ejusmodi negotiorum per naturalem independetiam [...] omnibus membris competit, nisi uni aut aliquibus pacto aut lege juridica, (veluti parentibus in liberos) in reliqua imperium sit concessum, et hinc societas est aequalis.” Zeiller: Jus naturae privatum, 148. § 180.

357 Martini: De lege naturali positiones (Dienes-ford.), 362. § 367.

358 „Atque ita solum fundamentale unionis pactum omnes tres actus, ad juridicam societatis existentiam absolute necessarios, nempe: unionem, constitutionem, et subjectionem socialem in se continet, quibus s. d. nexus socialis universim absolvitur, quin totidem distinctis hunc in finem pactis opus sit; uti hactenus per errorem saepe praetendi consuevit”. Virozsil: Epitome juris naturae 68.§131 p.

még nem meríti ki annak jogi jelentőségét; annak normatív következményei a tagok közötti viszonyban bontakoznak ki. Az érvényesen megkötött egyesülési szerződés (*pactum unionis*) alapján a társulás tagjai (*socii*) között kölcsönös jogok és kötelezettségek jönnek létre, melyek a tagok erre vonatkozó deklarációjával realizálódnak. A deklaráció jogi hatása, akár kifejezetten (*expresse*), akár hallgatólagosan (*tacite*) történt, mindkét esetben azonos.³⁵⁹ A társulási jogok és kötelezettségek a társulási szerződésben megjelölt célból vezethetők le. Így a társulási tagokat megilleti az a jog, hogy megköveteljék bármely személytől azon kötelezettségek teljesítését, amit a társaságba belépve vállalt fel, s melyek minden esetben a társulás közjavanak előmozdítására vonatkoznak.³⁶⁰

Aki a társulás jogaiból többet követel magának, mint ami neki a társulási szerződés szerint jár, jogszerűtlenül cselekszik, s ezáltal a társulásban felvállalt kötelezettségének sem tesz eleget. Ebből pedig jogszerűen következik a sértett fél azon igénye, hogy a jogsértőt rászoríthassa a jogsérelem beszüntetésére, végső soron pedig azt is megkövetelheti, hogy a jogsértő távozzék a társulásból. A társulási szerződés azonban egyéb módot is meghatározhat annak biztosítására, hogy a tagok sértetlenül érvényesíthessék társulási jogait.³⁶¹

Ahogy a szerződéselméletek leginkább arra a kérdésre igyekeznek választ adni, hogy az állami kényszer legitimitása miként igazolható,³⁶² úgy

359 „Ex valide concluso pacto unionis, consequenter fundata societate oriuntur mutua jura, et obligationes inter socios. Quia id fluit ex notione societatis, et pacti, ceu rationis existentiae societatis. (§ 110. J. E.) Haec jura, et obligationes sociales cum declaratione, a socii, sive expresse, sive tacite facta, pari passu ambulant.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars I. Cap. I. 5. § 5., vö.: Zeiller: Jus naturae privatum, 145. § 178.

360 Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars I. Cap. I. 5. § 5. p. Vö: Zeiller: Jus naturae privatum, 146. § 179.

361 „patet, cur pro principio cognitionis objectivum iurium, et obligationum socialium statuatur finis societatis juxta limites pacti socialis. [...] Quare singula societatis membra jus nanciscuntur postulandi, ut quisque sociorum pro ea, quam societatem iniens, suscepit, obligatione commune societatis bonum promotum est. Quicunque sibi plura jura in socios arrogat, quam, quae ei pacto sociali concessa sunt, non secus, ac ille, injuste agit, qui obligationi, respectu societatis susceptae, satisfacere tergiversatur. Atque in ultima specie habet laesus jus cogendi laedentem, ut cesset laesio, vel etiam discedendi a societate; fieri tamen potest, ut vi pacti, vel finis societatis alter modus fuerit determinatus, quo quisque socius jura sua persequatur, qui porro erit etiam servandus.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars I. Cap. I. 5. § 5-6., vö.: Zeiller: Jus naturae privatum, 146. § 179.

362 Huoranszky: Filozófia és utópia, 127.

Szibenliszt esetében is nyomon követhető az az igyekezet, amely az állami kényszer legitimitását az általában véve vett *societas* törvényszerűségeinek elemzésével modellezi. Így a társulási jogok megsértőjével szembeni fellépés legitimitását a társulási szerződés biztosítja, pontosabban a társulási szerződésben megjelölt társulási cél, ami végül is a társulás közjavát jelenti. Ezzel párhuzamot vonva a legmagasabb rendű társulás, vagyis az állam esetében az állami kényszer legitimitását szintén a társadalmi szerződés alapozza meg, szükségességét pedig a társadalmi szerződésben megfogalmazott állami cél, a közjó biztosítása indokolja.

A természeti állapotból egy társulási létformába történő átmenet racionalitását Szibenliszt szerint legfőképpen az igazolja, hogy a „közjó” nevében pozitív értelemben hoz változást az egyén jogainak érvényesíthetősége terén. Egy társulás létrejöttével a tagokat velünk született jogként megillető, cselekvési szabadságot kifejező függetlenség joga két szempontból változik. Egyfelől jelentősen megsokszorozódik, másfelől viszont bizonyos értelemben korlátozódik. A függetlenség joga a természeti állapotban való érvényesíthetőségéhez képest kiterjedtebben gyakorolható azáltal, hogy a tagok készek a társulás közös célja érdekében tevékenykedni, mely közös cél egyben a tag saját céljait is jelenti.³⁶³

Ennek részletesebb kifejtésekor Szibenliszt hangsúlyozza, hogy a tag függetlenségét a társulás tagjai saját cselekedeteikkel is biztosítják, ily módon az hatékonyabban érvényesíthető. A korlátozódás pedig olyan értelemben értendő, hogy a tagok a társulás közös célja érdekében kötelezettséget vállalnak.³⁶⁴ Azok esetében azonban, akik nem tagjai a társulásnak, természeti állapotuk okán, nem vonatkoznak a társulást jellemző korlátok, az ő tekintetükben a korlátozás nélküli természetes szabadság továbbra is fennáll.³⁶⁵

Akár a társulásban, akár azon kívül érvényesíthető szabadságról van szó, annak gyakorlása sohasem képezhet olyan akadályt, amely meggátolná egy

363 „Orta societate jus connatum independentiae sociorum eo sensu extenditur, quod alii, nempe commembra societatis ad promovendum communem finem (proinde etiam proprium) cogi possint,” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. I. 6. § 6., vö.: Zeiller: *Jus naturae privatum*, 147. § 179.

364 „illo vero sensu restringitur, quod socii ad communem, (proinde etiam alienum) finem active promovendum obligentur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis* Tomus II. Pars I. Cap. I. 6. § 6.

365 „in quibus, ut socii spectari nequeunt, ipsis libertas naturalis remansit,” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis* Tomus II. Pars I. Cap. I. 6. § 6.

társulás végső céljának, a közjónak az elérését, ez ugyanis a társulási kötelelem megsértését jelentené. Ellenben a tagokat azon cselekedeteiben, melyeknek semmilyen összefüggésbe nem hozhatók a közjóval, nem korlátozhatók, hiszen ez a jog, mint személyiségi jog elidegeníthetetlen.³⁶⁶ Következésképpen minden egyes társulási tag annyiban élhet saját céljai elérése és jóléte érdekében jogával, amennyiben ezzel nem csorbítja a közjóra irányuló társulási célt, az egész közösség javát.³⁶⁷

4. 2. 3. A társulás döntési mechanizmusa

A természetjogi szerződéselméletek egyik visszatérő sajátossága, hogy azok a társulás létrejöttének kérdése mellett annak belső működésével, különösen a döntéshozatal rendjével is foglalkoznak, sokszor részletesen kidolgozott döntéselmélet is jellemzi e témaköröket.³⁶⁸ Szibenliszt e hagyományhoz kapcsolódva vizsgálja azokat a mechanizmusokat, amelyek révén a társulás tagjai közös céljuk megvalósítása érdekében egységes akaratot képesek kialakítani. Elemzésének középpontjában annak meghatározása áll, hogy kit, illetve milyen módon illet meg a társulási ügyek eldöntésének joga.

Kiindulópontja szerint a társulás tagjait különféle jogosultságok illethetik meg, legyenek azok veleszületett vagy szerzett jogok. E jogosultságok gyakorlása azonban a körülmények változásától függően alakul, ezért a társulási szerződés nem képes valamennyi jövőbeli helyzetet előzetesen meghatározni.³⁶⁹ Ebből fakadóan válik szükségessé annak tisztázása, hogy ki jogosult a

366 „Hoc jure nunquam ita licet uti, ut usus ejusdem impedimentum finis societatis evadat, aut commune bonum plane evertatur, quia committeretur violatio obligationis socialis. (§ 2.) At in actionibus, respectu finis societatis indifferentibus, nulli socio in quacunque societate denegari potest jus libertatis, secus enim alienabilitas juridice est impossibile.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis Tomus II. Pars I. Cap. I. 6. § 7.

367 „Ideo quisque socius gaudet jure, susos privatos fines (suum privatum bonum, privatam salutem) persequendi, eatenus, quatenus sine diminutione communis boni, finis fieri potest.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis Tomus II. Pars I. Cap. I. 6. § 6. p. Vö.: Zeiller: Jus naturae privatum, 147. § 179.

368 Huoranszky: Filozófia és utópia, 130-131.

369 „In societate omnia, quorum multa a contingentibus, et mutationi obnoxiiis circumstantiis dependent, et tamen vel ad conservanda primitiva jura, vel ad nova acquirenda necessaria agnoscuntur, pacto sociali definiri non poterant;” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars I. Cap. I. 8. § 8.

társulás egészét érintő döntések meghozatalára, vagyis ki rendelkezik olyan döntési jogkörrel, amely valamennyi tag életviszonyaira kihat.³⁷⁰

Szibenliszt szerint a döntési jogosultság elsődlegesen a társulás formáját meghatározó szerződésben (*pactum constitutionis*) nyer rendezést, amelyből rendszerint egyértelműen megállapítható, kit illet meg a társulási ügyek irányítása.³⁷¹ Amennyiben azonban a szerződés e kérdésben hallgat, a döntési jog valamennyi tagot megilleti, mivel mindannyian rendelkeznek a természetes függetlenség jogával.³⁷²

Kiemeli, hogy a társulás létrehozása önmagában nem jelenti azt, hogy bármely tag – saját függetlenségéről lemondva – automatikusan másokra ruházná át a még meg sem határozott társulási ügyek intézését.³⁷³ A közös cél elérésének kötelezettsége minden tagot egyenlő mértékben terhel, és ezzel együtt jár annak kötelezettsége is, hogy a cél megvalósítására alkalmas eszközöket közösen határozzák meg. Mivel a tagok egymással nem állnak alá-fölérendeltségi viszonyban, senki sincs felhatalmazva arra, hogy egyoldalúan eldöntse, mely eszközök alkalmazása válik kötelezővé. Ez az állapot a tagok egyenlőségén alapuló társulást (*societas aequalis*) jellemzi, vagyis azt a formát, amelyben a tagok között sem jogi alá-fölérendeltség, sem előzetesen átruházott döntési felsőbbbség nem áll fenn, így a közös ügyekben való döntési jog eredendően valamennyijüket egyenlő mértékben illeti meg, a közös akarat kialakítása a tagok egyenrangú részvételével történhet meg.³⁷⁴

370 „Ideo oritur quaestio: Cuinam jus competat socialia negotia, necdum decisa, valide, i. e. ita decidendi, ut decisio haec jure omnibus membris instar legis servire debeat?” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. I. 8. § 8.

371 „In primo casu jus in quaestionem vocatum absque omni dubio competit illi uni, vel pluribus, pro quibus pactum constitutionale loquitur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. I. 8. § 8.

372 „E contra in altero casu omnibus sociis simul sumtis competit jus socialia negotia determinandi; quia omnes habent jus independetiae in eo cui non renuntiarunt.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. I. 8. § 8.

373 „ex eo autem solum, quod societatem ingressi sint, nullo modo elucet, aliquod membrum sua independetiae respectu socialium, hactenus indeterminatorum negotiorum renuntiasse.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. I. 8. § 8.

374 „Verum quidem est, ex obligatione sociorum ad communem finem promovendum, sequi obligationem ad media necessaria, et apta generatim, quis tamen dicat, ad determinatum medium inter plura media aequae idonea unum socium ab alio cogi posse, si eidem subjectus non sit?” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. I. 8. § 8., vö.: Zeiller: *Jus naturae privatum*, 148. § 180.

Ennek megfelelően az a társaság, amely az egyesülési szerződés (*pactum unionis*) alapján jött létre, de a formát meghatározó szerződés (*pactum formae seu constitutitonis*) nem jelöli ki a döntéshozatal alanyát, módját, és alávetési megállapodás (*pactum subiectionis*) sem jön létre, Szibenliszt meghatározása szerint egyenlőségen alapuló társulásnak tekintendő.

Az ilyen társulás működéséhez ugyanakkor szükség van a közös akarat jogilag felismerhető kinyilvánítására. Szibenliszt ennek nélkülözhetetlen eszközeit a következőkben határozza meg:

- társulási gyűlés (*conventus societatis*), azaz a tagok megfelelő helyen történő összejövetele;
- tanácskozás (*consultatio*), amely során a közösen kialakított álláspont formálódik;
- szavazat és szavazás (*votum et suffragium*), melyből kölcsönös konszenzus eredményként döntés születhet;
- egy adott ügyben történő döntés (*conclusio*), amely az erkölcsi személyként felfogott társulás egységes akaratának kinyilvánítása.³⁷⁵

Szibenliszt hangsúlyozza továbbá, hogy egyetlen tagtól sem tagadható meg a részvétel joga: mindenkit megillet a gyűlésen való jelenlét, a tanácskozásban és a szavazásban való részvétel lehetősége, vagyis a közös akarat kialakításában való közreműködés.³⁷⁶

E gondolatmenetben a társulás nem pusztán együttműködési forma, hanem olyan normatív közösségként jelenik meg, amelyben a közös döntés kialakítása meghatározott eljárási rendhez kötött. Ez a szemlélet már a politikai közösség későbbi alkotmányos értelmezésének egyik alapvető előfeltevését készíti elő: a közösségi akarat érvényessége nem pusztán tartalmától, hanem kialakulásának módjától is függ.

375 „Jam, cum societas, in qua hoc obtinet, aequalis vocetur, (§ 4.), patet, 1-o ad potestatem aequalis societatis legitime manifestandam necessaria esse: a) conventum societatis, seu conjunctionem sociorum in determinato loco, b) consultationem, seu declarationem super quo, et quid concludatur, c) votum, suffragium, seu declarationem voluntatis singulorum membrorum factam societatis de eo, quod communi consensu definiri debet, d) conclusionem, seu declarationem voluntatis totius societatis tamquam personae moralis,” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. I. 8. § 8-9.

376 „2-o nulli membro in societate aequali denegari posse jus, et obligationem ad conventum comparendi, consultandi, suffragium ferendi, taliter ad conclusionem concurrendi.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. I. 8. § 9.

4. 2. 4. A döntéshozatal módozatai és azok jelentősége az egyenlőségen alapuló társulásban (*societas aequalis*)

A szavazati jogok gyakorlása többféle elv szerint történhet, így Szibenliszt bemutatja azokat a szavazat-típusokat, amelyek az egyes társulások esetében előfordulhatnak. Így szól a virilis szavazati elvről, ahol a virilis szavazatok (*vota virilia*) minden szavazónak személyes szavazatként, a többi taggal egyenlő szavazati jogot biztosítanak, így a voksok fejenként az egyes tagokat egyenlő mértékben illetik meg. Ennek ellentéte a kuriális szavazati elv, melyben a kuriális szavazatok (*vota curiata*) egy bizonyos földterülethez kapcsolódnak, vagyis több szavazásra jogosult által leadott, területi alapon összesített szavazatot jelentenek. Léteznek centuriális szavazatok (*vota centuriata*), melyek bizonyos javak, ingó vagy ingatlan vagyontárgyak mennyisége szerint illetik meg a tagokat. Végül vannak olyan társulások, ahol a szavazati jogok a „bölcséket” illetik meg, így az úgynevezett „józan szavazatok” (*vota saniora*) a tagokat bizonyos életkor betöltése után illetik meg.³⁷⁷

A szavazati elveken túl a szavazatok további szempontok szerint is tipizálhatók. Az egyik szempont szerint a szavazatok lehetnek igenlők (*vota affirmativa*) vagy nemlegesek (*vota negativa*). További szempontból pedig meg lehet különböztetni kategorikus szavazatokat (*vota categorica*), melyek önmagukban is megállják a helyüket, illetve az úgynevezett szinkategorikus szavazatokat (*vota sincategorica*), melyek csak valamely más feltétellel érvényesek.³⁷⁸ Léteznek ezen felül, a szavazatok deklarálását tekintve nyíltan kifejezett (*vota expressa*) illetve hallgatólagos szavazatok (*vota tacita*), valamint további megfontolást igénylő (*vota deliberativa*) és ügydöntő szavazatok (*vota decisiva*).³⁷⁹

377 „Vota sub diversis resectibus diversa cogitari possunt, et quidem 1-o vel sunt virilia, quae a singulis membris feruntur, vel curiata, quae a certi districtus territorii, vel centuriata, quae a certae quantitatis bonorum seu mobilium seu immobilium possessoribus, vel vota saniora, quae a personis aetatis definitae feruntur.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars I. Cap. I. 9. § 9.

378 „2-o vel affirmativa, vel negativa, prout positionem, vel omissionem declarant. 3-o vel categorica, vel sincategorica, prout nulli, aut alicui conditioni alligata sunt.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars I. Cap. I. 9. § 9.

379 „4-o respectu declarationis vel expressa, vel tacita. 5-o vel deliberativa, quibus praecise quid fieri, vel non fieri deberet, vel decisiva, quibus quid fieri, vel non fieri debeat, concluditur” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars I. Cap. I. 9. § 9.

A szavazatarányok szerint megkülönböztet egyöntetű, egyhangú szavazatokat (*vota unanimes*), és eltérő szavazatokat (*vota diversa*), továbbá egyenlő mértékben (*vota aequaliter divisa*) és egyenlőtlenül megoszló szavazatokat (*vota inaequaliter divisa*). Az egyenlőtlenül megoszló szavazatokon belül léteznek többségi (*vota majora*) és kisebbségi (*vota minora*) szavazatok. A többségi szavazatok abszolút (*absolute*) és relatív módon (*relative*) is kifejezhetik a mennyiségi megoszlást, attól függően, hogy az ügy eldöntését eredményező szavazatok a tagsági szavazataránynak több mint felét képviselik, vagy e szavazatok többségben vannak ugyan, de az eltérő szavazatokhoz képest nem érik el a tagoknak az ügy eldöntéséhez szükséges szavazatarányt.³⁸⁰

A döntéshozatal ilyen részletező tipológiája arra utal, hogy Szibenliszt a közösségi akaratot nem adottságként, hanem meghatározott eljárási rendben kialakuló eredményként fogja fel. Ez a megközelítés már annak a szemléletnek az irányába mutat, amely a közösségi döntések érvényességét, azok kialakulásának módjához köti.

A szavazati elvek és szavazat-típusok bemutatása után az *egyenlőségén alapuló társulások*at jellemző döntési mechanizmust ismerteti. Először is leszögezi, hogy amikor egy egyenlőségen alapuló társulásról van szó, akkor a társulás valamennyi tagját megillető egyenlő jogosultságok miatt nincs lehetőség arra, hogy a szavazatokat súlyozzuk,³⁸¹ azoknak csak a számát lehet figyelembe venni, feltéve, hogy egyik tag véleménye sem kerül szemmel láthatóan ellentétbe a társulás céljával.³⁸²

A következőkben annak elemzésébe fog Szibenliszt, hogy a végleges döntést általában véve milyen jellegű szavazatok képesek befolyásolni?³⁸³ Az egyenlőségen alapuló társulás természetéből adódóan a helyzet elsődlegesen

380 „6-o unanimes, vel divisa, prout omnes socii idem volunt, vel non. Haec vel sunt aequaliter, vel inaequaliter divisa. Inaequaliter divisa vel sunt majora, vel minora. Illa possunt esse vel absolute, vel relative majora, prout pro conclusione negotii plura sunt vota, quam medietatem membrorum efficit, vel saltem pro una conclusione plura sunt vota, non tamen medietatem membrorum superantia, quam pro omni talia conclusione.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Pars I. Cap. I. 9. § 9-10.

381 Vö. Virozsil: *Epitome iuris naturalis*, 70. §136.

382 „Cum in societate aequali propter jus aequale omnium sociorum vota ponderari non possint, sed numerari debeant, nisi sententiae cuiusdam repugnantia cum salute publica in oculos incidat.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. I. 10. § 10.

383 „quaeritur: Qualia vota in societate aequali validam conclusionem forment?” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. I. 10. § 10.

úgy kívánná meg, hogy a döntések egyhangú szavazatok eredményként szülessenek meg, hiszen ez fejezi ki leginkább a teljes tagság egyöntetű akaratát.

Az sem vitatható, hogy egy kisebbség, vagy akár egy relatív többség szavazata nem érhet semmit az abszolút többség szavazatával szemben. Sőt, ha a szavazatok egyenlő arányban oszlanak meg, ebben az esetben egy ügydöntő szavazat (*calculus Minervae*) hozhat végleges eredményt.³⁸⁴ Szibenliszt válasza viszont nemleges arra a kérdésre, hogy egy egyenlőségen alapuló társulás esetében az egyhangú döntés híján az abszolút többség elegendő-e egy döntés meghozatalára. Azt vallja, hogy a szavazatok abszolút többsége ebben a formációban a társulási ügyekre vonatkozóan nem lehet döntő, kivéve, ha a döntésnek ez a módja már a társulás formáját meghatározó szerződésben (*pactum constitutionis*) valamennyi társulási tag egyetértésén alapulva ki van kötve.³⁸⁵ Az az eljárás pedig, aminek keretében a társulási tagok többsége bizonyos ellenvélemény fennállásakor a kisebbséggel szemben azzal a céllal, hogy igazodjanak a többségi akaratához, hatalomra tesz szert, teljességgel ellenkezik az egyenlőségen alapuló társulás lényegével. Hiszen az egyenlőségen alapuló társulásokban egyetlen tag sincs a másik tag döntésének alávetve, így egy olyan rendelkezés, amellyel valamely tag nem ért egyet és szavazatával nem támogat, nem bír kötő erővel.³⁸⁶ Az a felfogás, amely szerint a többség pusztán számbeli fölényére hivatkozva kötelező erőt gyakorolhat a kisebbséggel szemben, Szibenliszt értelmezésében már az egyenlőség elvének feladását jelente-

384 „Natura societatis aequalis postulat, ut, dum de formanda conclusione agitur, vota sint unanimitas; quia haec esse declarationem voluntatis omnium membrorum, proinde totius societatis, nemo dubitat, penes quam potestas socialis residet. Neque de eo litigatur, quod minora, vel tantum relative majora vota adversus absolute majora nihil concludant, et penes aequaliter divisa valeat calculus Minervae; cum appareat nullam, vel saltem non communem adesse voluntatem” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. I. 10. § 10.

385 „At lis est: An in aequali societate in defectu unanimium votorum absolute majora vota ad conclusionem negotii sufficiant? Nos dicimus, vota absolute majora in negotiis socialibus expediendis vim decisivam non habere, nisi modus iste decidendi in ipsa societatis constitutione communi omnium sententia in societatem investus sit.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. I. 10. § 11.

386 „Quia si contrarium subsisteret, major pars sociorum in minorem, quae pluralitati votorum accedere deberet, acquireret imperium, quod notioni aequalis societatis repugnat. In aequali societate nullus sociorum se alieno arbitrio subducitur; ideo neque potest obligari dispositione, ad quam ferendam suffragio suo non concurrat.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. I. 10. § 12.

né. Amennyiben ugyanis a kisebbség ellenvéleménye ellenére a többség saját akaratát kötelezőként érvényesíti, a társulás belső szerkezete szükségképpen alá-fölérendeltségi viszonyra alakul. Ez azonban ellentétes az egyenlőségen alapuló társulás természetével, amelyben egyik tag sem rendelkezik eredendő döntési felsőbbbséggel a másik felett. A kötelező erő tehát csak annyiban érvényesülhet, amennyiben annak lehetőségét a tagok előzetesen, egyhangú megállapodással alapították meg.

E szigorú követelmény azonban szükségképpen felveti azt a kérdést is, miként tartható fenn a közös döntéshozatal működőképessége olyan helyzetben, amikor a tagok között tényleges véleménykülönbség áll fenn. A szavazatok egyhangú voltának követelménye számos problémát vet fel, hiszen a gyakorlati tapasztalat sokszor azt mutatja, hogy a vélemények egyöntetűségének eléréséhez hosszú, nehézkes egyeztetések árán lehet csak eljutni. Szibenliszt lábjegyzetben igyekszik cáfolni azokat az ellenvéleményeket, amelyek kétségbe vonják azt az elvet, miszerint az egyenlőségen alapuló társulás esetében egy döntés kötő erejét csakis a szavazatok egyhangúsága biztosíthatja. Az ellentmondó véleményeket a következőkben lehet összefoglalni.

Az egyik kritizáló állítás szerint a társulási döntés az egyetlen erkölcsi személyként fellépő társulás egységes szándékát fejezi ki, amely voltaképpen a döntéshozók többségi szavazatán alapul. Szibenliszt válasza: a társulásnak csak a céljára tekintettel kell egységes akaratral bírnia, nem pedig az ahhoz szükséges eszközökre nézve, melyek a körülmények változékonysága miatt előre meg sem határozhatók. A társulás egységes akaratához ilyen értelemben tehát minden esetben egyhangú szavazatarányra van szükség.³⁸⁷

Egy másik ellenérv a szigorú egyhangú szavazatarány ellen az, hogy a társulás célját máskülönben, azaz többségi döntéshozatal nélkül nem lehetne elérni.³⁸⁸ Szibenliszt abban egyetért, hogy általában a társulások többségé-

387 „Multi contrariae opinionis sic argumentantur: 1-o Societas ut una persona moralis habet unam voluntatem, quae pluralitate motivorum, ac proinde votorum determinatur. At societas habet quidem unam voluntatem respectu finem, et respectu expresse, vel tacite determinatorum, non vero etiam respectu necdum determinatorum mediorum; in quo casu, ut adsit societatis voluntas una, requiritur unanimitas votorum;” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. I. 10. § lábjegyzete, 11.

388 A természetjogi észjog gondolkodói között általánosan elfogadott volt az a nézet, hogy a kisebb társulások céljának megfelel, és elegendő is az egyenlőségen alapuló társaság, a nagyobb társulásokat viszont már ellehetetlenítené az egyenlőségen alapuló társulásoknál

nél a józan megfontolás alapján a többségi szavazatok számítanak inkább, azt viszont már megkérdőjelezi, hogy az egyenlőségen alapuló társulásnál az ilyen döntés bármiféle kötelezettséget keletkeztetne. Hiszen, ha ez igaz lenne, akkor ezáltal a tagok függetlenségének a joga csorbulna.³⁸⁹

Az ellenvéleményen lévők között felmerül az a gyanú is, hogy amennyiben a szigorú egyhangúság követelmény, akkor ebben az esetben esetleg a többség akarata az ellenkezők kisebbségi véleményéhez kénytelen igazodni. Szibenliszt Zeiller gondolataihoz csatlakozva elismeri, hogy gyakori az a szituáció, amikor egy kisebbség ellenvéleményt fogalmaz meg. Ezzel pedig magát a szabadság védelmezőjének tekinti, s ez a meggyőződése arra készíti, hogy továbbra is ellenálljon. Azonban az ilyen szituáció az emberi tulajdonságok és vélemények sokszínűsége folytán oly annyira gyakori, hogy felvetődése józan ésszel előrelátható, így célszerű az ilyen helyzetet Szibenliszt szerint már jó előre kiküszöbölni. Ennek legjobb módszere, ha a döntéshozatal előtt a tagok egyezsége jutnak a további döntéshozatal módjainak meghatározásában. Az ilyen jellegű egyezség az egyenlőségen alapuló társulásoknál valamennyi tagra ugyanolyan kötelező erővel hat, mint a szerződésbeli egyezségek (*leges pactitiae*), melyek gyakorlatilag törvényerővel bírnak. Sőt ily módon nem csak az egyezséget létrehozó tagokra vonatkoznak, hanem az újonnan csatlakozott tagokra is, hiszen ők már ezen feltételek tudatában léptek a társulás keretébe, s ezáltal e feltételekhez hallgatólagos beleegyezésüket adták.³⁹⁰

megkövetelt egyhangú szavazatarány. Ez utóbbi esetről az egyenlőtlenségen alapuló társulási konstrukció a célravezetőbb. Vö.: Egger: Das natürliche öffentliche Recht, I. 148. § 180. Virozsil: Epitome iuris naturae 70. § d) lábjegyzet 174.

389 „2-o Secus finis societatis numquam obtineri posset. Verum quidem est prudentia id postulare, ut in majori societate major numerus votorum praevaleat, inde tamen nulla obligatio fluit conclusioni parendi, et jus independentiae pro amisso habendi.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars I. Cap. I. 10. § lábjegyzete, 12.

390 „Secus major pars resistentiae minoris partis accedere deberet. Interum minor pars non exigit obedientiam, sed se tantum ad reservatam libertatem provocat, vi cuius nihil novi concludatur, quam ad quod voto suo concurrat. Hinc, cum difficile sit, in societate aequali ob diversitatem ingenii, indolis, iudicii, et experientiae unanimitem votorum obtinere, prudentia exigit, ut statim initio casus eventuri, qui praevideri possunt, decidantur, et modus deinceps negotia concludendi determinetur. Tales determinationes, et conclusiones in societate aequali obligant omnia membra, ut leges pactitiae, imo etiam illa, quae tardius ad societatem accesserunt; cum sub his ad societatem admitti, et illi in eadem tacite consentire intelligantur.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars I. Cap. I. 10. § lábjegyzete, 12., vö.: Zeiller: Jus naturae privatum, 1469 § 181-182.

Szibenliszt végső konklúzióként fűzi hozzá, hogy valamennyi társulási tagnak joga van a minél gyorsabb és hatékonyabb döntéshozatalra, de arra is, hogy figyelemmel kísérje a döntések, határozatok megszületését. A döntésekhez vezető szituációk, folyamatok nyomon követését leginkább a szigorúan egyhangú szavazatok képesek biztosítani. Egyébként is az egyenlőségen alapuló társulásokban – az összes tagot ugyanolyan arányban megillető, és csorbíthatatlan függetlenség okán – bármelyik tag, vagy azok csoportja valamennyi döntés végrehajtására jogosult. Hiszen azok nem saját nevükben, hanem az egész társulás nevében járnak el és ennek értelmében kötelesek is eljárni. Ezért azok az előjogok, amelyek bármely tag nagyobb műveltségén, tekintélyesebb korán, vagy nagyobb fizikai erején alapszanak, nem egyeztetethők össze az egyenlőségen alapuló társulások természetével – állapítja meg Szibenliszt.³⁹¹

Mindent összevetve szerzőnk nem áll azon a véleményen – melyet még utóda Virozsil is vall,³⁹² – hogy az egyenlőségen alapuló társulásokban előzetes megegyezés nélkül egy többségi szavazat bármilyen döntést is eredményezhetne, még ha erre a társulást valamilyen szükséghelyzet rá is szorítaná. Ezzel a véleményével Szibenliszt nem azt mondja, hogy az egyenlőségen alapuló társulás esetén nincs is más döntéshozatali mód, csak az egyöntetűség, hanem azt, hogy a többségi szavazaton alapuló döntés az egyenlőségen alapuló társulásnál csakis külön előzetes egyezség eredménye lehet.

391 „Omnia membra habent etiam jus urgendi adimpletionem, et observantiam harum determinationum, harum legum. Ideo hae leges nonnisi unanimitate votorum, prout ortae sunt, tolli possunt. Ceterum etiam in aequali societate salva independentia omnium executio legum alicui, vel aliquibus committi potest; quia hi non nomine proprio, sed nomine totius societatis easdem exequentur, et rationes reddere obligabuntur. Hinc praerogativa ob prudentiam forte, senium aut fortitudinem, uni ex sociis collata, naturae societatis aequalis non adversatur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. I. 10. § 12.

392 „In societate aequali, [...] quidquid ad communem finem fieri debet, communi sociorum consensu [...] est determinandum; quae voluntas communis naturali suo organo, nempe vel unanimitate vel in casu neccessitatis etiam majoritate votorum enunciata, [...]” Virozsil Antal: *Epitome iuris naturae* 70. § 136.

4. 2. 5. Az egyenlőtlenségen alapuló társulás (*societas inaequalis*)

A szibenliszti definíció szerint egyenlőtlenségen alapuló társulásról akkor beszélhetünk, amikor társulás formáját meghatározó szerződés (*pactum constitutionis*) értelmében a társulási cél eléréshez szükséges eszközök meghatározásának joga (*jus determinandi media ad finem societatis*) egyetlen – a többi tag közül kiemelt – személyt vagy személyeket illet meg. Ez a definíció annyiban tér el a Martininél és Virozsilnál olvasható fogalom-meghatározástól, hogy náluk az egyenlőtlenséget nem a társulás formáját meghatározó speciális szerződés irányozza elő, hanem ezt az egyetlen társulási, úgynevezett alapszerződésből is kiolvashatónak vélik. Ez a nézet aztán az állam, mint az egyik legjelentősebb egyenlőtlenségen alapuló társulás kialakulására is igaz lesz. Martininél ugyanis az állam kialakulásának leírásánál azt olvashatjuk, hogy a szuverén és egyenlő jogokkal rendelkező személyek egy „*a facto congregatio*”-t alkotnak, vagyis az a társulás, amelyet egyenlőségen alapulónak tekint nem szerződéssel, hanem bizonyos tények folytán spontán módon jön létre. (Ezt a spontán, egyenlőségen alapuló egyesülést Martini egyébként anarchikus állapotnak, anarchiának nevezi). Amennyiben az *a facto congregatio* tagjai államot kívánnak létrehozni, ami innentől már egyenlőtlenségen alapul, csakis ehhez van szükség Martini szerint szerződésre, amely viszont már tartalmazza az alávetést, ami az állam egyenlőtlenségen alapuló jellegéből adódik.³⁹³ Ugyanezt a gondolatot veszi át Virozsil is, aki az egyenlőtlenségen alapuló társulás definícióját akként adja meg, hogy az ilyen társulásban a társulást uraló hatalom joga (*imperium*) és annak gyakorlása egyetlen szerződésnél, az alapszerződésnél fogva illet meg egy bizonyos természetes vagy erkölcsi személyt.³⁹⁴

Az egyenlőtlenségen alapuló társulásban – folytatja Szibenliszt – a társulási tagságát a tagok közül kiemelkedő (*superior*) személy, valamint a neki alárendelt tagok (*subditi*) alkotják.³⁹⁵ E kiemelkedő (*superior*) személy egyaránt

393 Martini: Positiones de iure civitatis Cap. II. XXXIII-XXXIV. pontok, 13-14.

394 Virozsil: Epitomi iuris naturae 71. § 142. p., és 68. § 131.

395 „Si ex contractu constitutionali jus media ad finem societatis determinandi uni, a simul sumtis sociis distinctae, personae competat adest inaequalis societas, in qua superior, et subditi sunt membra societatis.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars I. Cap. I. 12. § 13.

lehet fizikai és erkölcsi személy is.³⁹⁶ Őt illeti tehát meg az a jog, hogy meghatározza a társulás céljának eléréséhez szükséges eszközöket, kezében van az általános hatalom (*potestas*), más szóval a főhatalom (*imperium*) és a társulás irányításának joga (*regimen*). Ezért az ilyen személyt uralkodónak (*Imperans*), azaz társulás irányítójának, kormányzójának (*Rector societatis*) nevezi. Azok pedig, akik kötelesek az *Imperans* döntéséhez igazodni, lényegét tekintve engedelmességet tanúsító alattvalóknak (*parentes*) tekintendők.³⁹⁷

Ahhoz, hogy egy egyenlőtlenségen alapuló társulás (*societas inaequalis*) jogszerűen jöhessen létre, az egyesülési és a társulási formát meghatározó szerződésen kívül szükség van egy úgynevezett alávetési szerződésre (*pactum subjectionis*) is, amely lehet akár kifejezett módon (*pactum expressum*), akár hallgatólagos beleegyezéssel létrejött (*pactum tacitum*) szerződés is.³⁹⁸ Ennek értelmében a hatalmat egyetlen, a többi társulási tagtól elkülönült személy számára engedik át, a többiek pedig e személlyel szemben engedelmességre kötelezik magukat. Eredetileg ugyanis minden tag a többi társulási taggal azonos mértékű függetlenséggel rendelkezett, így pusztán az egyesülési szerződésből kizárólag egyenlőségen alapuló társulás jöhet létre³⁹⁹ – állapítja meg ismételten Szibenliszt.

Az a személy, akit a döntési jogkör, a főhatalom illet meg, lehet természetes, de lehet erkölcsi személy is, így erkölcsi személyként a társulási tagoknak akár a többségéből, akár a kisebb közösségéből is állhat. Ebből adódóan az egyenlőtlenségen alapuló társulás hatalmi formája (*forma imperii*) egyfelől lehet monarchikus jellegű, amikor egyetlen természetes személy tölti be az *Imperans* szerepét. Másfelől lehet polyarchikus formájú, vagyis

396 „Illa persona [...] potest esse physica, vel moralis” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. I. 12. § 14.

397 „Ille est, qui habet jus determinandi media ad finem societatis, seu penes quem est potestas, imperium, regimen; ideo etiam Imperans, Rector societatis vocatur. Hi, qui hujus determinationi semet conformare, h. e. obedire obligantur; propterea bene vonantur parentes.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. I. 12. § 13. p. Vö: Zeiller: *Jus naturae privatum*, 150. § 182.

398 „Ad legitimam existentiam societatis inaequalis praeter pactum unionis requiritur pactum subjectionis seu expressum, seu tacitum.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. I. 12. § 13-24. pp. Vö: Zeiller: *Jus naturae privatum*, 150. § 182. p.

399 „quo uni, ab omnibus membris distinctae, personae imperium conceditur, et obligatio obediendi erga illam promittitur. Quia originaliter quilibet est ab alio independens (§ 45. J. E.), et ex pacto unionis solum aequalis societas oritur (§ 4.)” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. I. 12. § 14.

amikor egy több tagból formálódó morális személyként fellépő, kisebb vagy nagyobb létszámú csoport uralmáról, tehát egy köztársulási formáról van szó. E polyarchikus forma további csoportosításban lehet demokratikus vagy arisztokratikus természetű.⁴⁰⁰ Azt, hogy ezek közül egy egyenlőtlenségen alapuló társulás milyen formát vesz fel, a társulási formát meghatározó szerződésben (*pactum consitutitonis*) kell definiálni. Ugyanis, ha egy társulás irányítási formája a társulási formát meghatározó szerződéstől eltérő berendezkedést tükröz, az egyes tagok nincsenek arra kötelezve, hogy akaratuk ellenére is engedelmeskedjenek.⁴⁰¹

Bármilyen hatalomról (*imperium*) legyen is szó, annak természetéből adódik, hogy az a társulás céljára vonatkozó lehetséges cselekedetei tekintetében korlátozott – hangsúlyozza Szibenliszt. Ennek alapján azt a csoportosítást, amely szerint a kormányzás (*regimen*) lehet korlátozott (*limitatum*) és lehet korlátlan (*illimitatum*), pozitív, – vagyis a társulási tagok akaratából felállított – korlátokhoz mérten kell felfogni.⁴⁰² Az ilyen csoportosítás szerint korlátlan hatalmi formának ugyanis Szibenliszt azt tekinti, ahol a közhatalmat kizárólag csak az állam célja és természete korlátozza, szemben a korlátozott hatalommal, melynél ezeken túl, tételes törvények jelentenek további korlátokat.⁴⁰³

Gyakran merül fel az a kérdés, hogy egy társulás egyenlőségen alapszik-e vagy sem. Ebben az esetben a jog azt a vélelmet állítja fel, hogy a társulás egyenlőségen alapul – hangoztatja Szibenliszt. Az a vélelem tehát, miszerint kétség esetén egy társulást egyenlőségen alapulónak kell tekintetni, a füg-

400 „Illa persona, cui imperium competit, potest esse physica, vel moralis, quae iterum vel ex maiore, vel minore parte sociorum constare potest, hinc forma imperii in societate inaequal est vel monarchica, vel polyarchica seu republicana, quae vel est Democratica, vel Aristocratica.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. I. 12. § 14. p. Vö: Zeiller: *Jus naturae privatum*, 150. § 182.

401 „Quae forma imperii in societate inaequali obtineat, pactum constitutionale determinare debet. Quia diversi modi regendi societatem sunt modificationes tales, in quas homo contra voluntatem suam consentire non obligatur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis* Tomus II. Pars I. Cap. I. 12. § 14.

402 „Ex natura cujuslibet imperii intelligitur, illud ad possibles, et ad finem societatis relationem habentes, actiones restrictum esse (§ 3. et 6.); Si igitur regimen in limitatem et illimitatum dividatur, positivi, i. e. arbitrio sociorum statui, limites intelligi debent.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. I. 12. § 14.

403 Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XVIII. 244. § 293. p. vö.: Zeiller: *Jus naturae privatum*, 150. § 182.

getlenség jogának (*jus independentiae*) felel meg, mely jog viszont megszűnhet és elidegeníthető.⁴⁰⁴

Erre tekintettel jegyzi meg, hogy az egyenlőségen alapuló társulásokat kétségen kívül az ügyek nehézkes eldöntése, egyes tagok nagyobb mértékű éleslátása, illetve az önkormányzatiság terén mutakozó gyakori tehetetlenség és más ezekhez hasonló gondok jellemzik. Mindezek kiküszöbölésére a legalkalmasabb megoldásnak azt az észszerűségi elgondolást tartja, hogy az egyenlőségen alapuló társaságot célszerű alakítani egyenlőtlenségen alapuló társasággá.⁴⁰⁵

Az egyenlőtlenségen alapuló társulások hatalmi jogosultságait a főhatalom (*imperium*) foglalja magába, ami nem más, mint a társulás irányításának joga (*jus regendi societatem*), vagyis egy olyan jog, amely az alattvalók hatékony eligazításának meghatározására irányul.⁴⁰⁶ E jog tekintetében a tulajdonjoghoz hasonlóan Szibenliszt is alap- illetve származtatott jogosultságokat különböztet meg. Ezek tovább oszthatók formális, más néven univerzális jogokra, illetve materiális, vagyis speciális jogosultságokra. A klasszifikáció attól függ, hogy valamennyi társaságot jellemzi-e, vagy csak bizonyos típusú társulásokra vonatkozik speciális jelleggel, tehát amikor a társulásokat egyedi jellemvonásaik tekintetében vizsgáljuk.⁴⁰⁷

Az univerzális jogok közül elsőként a normaalkotás, vagyis a „törvényhozás” jogát (*jus ferendi leges*) kell megemlíteni. Ennek értelmében a társulás irányítását gyakorló a társulás céljának elérése érdekében normákat, azaz a társulás céljának eléréséhez szükséges eszközöket ír elő, továbbá ezeket a körülmények

404 Vö.: Zeiller: *Jus naturae privatum*, 151. § 183.

405 „In dubio: An societas sit aequalis, vel inaequalis? Jure praesumitur aequalis. [...] Atqui praesumptio: in dubio societas pro aequali habenda est, convenit juri certo, nempe independentiae, (§ 45. J. E.) quod perdi quidem et alienari potest (§ 53. J. E.) [...] Procul dubio difficultas concludendi negotia in societate aequalis, major perspicacitas unius, impotentia semet regendi, et aliae his similes causae possunt suppeditare rationem sufficientem, aequalem societatem in inaequalem permutandi.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. I. 13. § 15.

406 „Imperium, ut jus regendi societatem, i.e. conformationem subditorum efficaciter determinandi.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. I. 14. § 15.

407 „prout jus dominii (§ 85-89. J. E.) ad certa fundamentalia, et derivativa jura reduci, ex quibus tamen huc tantum formalia, propterea etiam universalia, referuntur, seu talia, quae ex necessario, et possibili modo imperium in homines exercendi fluunt; cum materialia, seu specialia referenda sint ibi, ubi de societatibus in specie acturi sumus.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. I. 14. § 15-16.

változásához igazítja, következésképpen azokat meg is változtathatja.⁴⁰⁸ Másodszorban univerzális jogként a jogszabályok érvényre juttatásának jogáról (*jus exequendi leges*) kell szólni, vagyis arról a jogról, melynek értelmében az előírt rendelkezések betartását szükség esetén erővel is ki lehet kényszeríteni. Ebből származik az a jog, melynek alapján meg lehet ítélni, hogy az alattvalók cselekedetei vajon szabályszerűek, törvényesek-e, vagy sem⁴⁰⁹ (*potestas judiciaria*).⁴¹⁰ Harmadszorban az univerzális jogok között kell megemlíteni a felügyeleti jogkört (*jus inspiciendi*), ami szükség esetén a társulás által megalkotott jogszabályok érvényesülését vizsgálja. E jog nélkül az előző két univerzális jogot nem lehetne hatékonyan gyakorolni. Ebből következik, hogy ez a jog a társulás céljának elérésére irányuló közvetlen és közvetett eszközök ellenőrzését jelenti.⁴¹¹

E hármas jog mindig és mindenkor nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a döntési jogkört, azaz a főhatalmat hatékonyan lehessen gyakorolni, ezért is nevezi Szibenliszt e jogokat univerzális jogoknak. A főhatalmat gyakorló vagy gyakorlók kezéből ugyanis nem hiányozhatnak azok az eszközök, melyek a társulás céljának eléréséhez feltétlenül szükségesek. Továbbá szükség van arra is, hogy a társulás saját akaratát kötelező érvénnyel ki tudja nyilvánítani az alárendelt tagok számára, és ennek érvényre jutását a társulás általános és különös helyzeteiben is ellenőrizni lehessen. Sőt, hogy ez az akarat az ellenszegülőkkel szemben is érvényesülhessen.⁴¹² S végül a főhatalom

408 „Haec universalia jura sunt 1-o Jus ferendi leges, i. e. jus praescribendi normas, media ad assequendum societatis finem spectantes, proinde etiam has leges pro ratione circumstantiarum mutandi.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. I. 14. § 16.

409 „2-o Jus exequendi leges, h. e. si necesse sit, obedientiam coactione effectuandi, hinc quoque jus de actionibus subditorum, nam legibus sint conformes, nec ne, judicandi.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. I. 14. § 16.

410 Vö: Az állam igazságszolgáltatói hatalmáról Szibenliszt által írt fejezetet. Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. VIII. 94. § 110. Szibenliszt tehát a jogszabályok érvényre juttatásának jogából (*jus exequendi leges*) származtatja az állam esetében a büntető, illetve polgári igazságszolgáltatási jogkört.

411 „3-o Jus inspiciendi, h. e. necessariam cognitionem eorum sibi comparandi; sine quibus priora duo jura cum effectu exerceri nequeunt; proinde jus in ea, quae finem societatis cum immediate, tum mediate spectant, indagandi.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. I. 14. § 16., vö.: Zeiller: *Jus naturae privatum*, 152. § 183-184.

412 „Quia, ut Imperanti ad obtinendum finem societatis media necessaria non desint, debet posse subditis suis voluntatem suam obligatorio modo declarare, in statum, et circumstantias singulas societatis inquirere, et suam voluntatem adversus qualemcunque resistantiam exequi; consequenter haec tria jura sunt necessaria semper, et ubique, ut imperium cum effectu exerceri possit, igitur sunt universalia.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. I. 14. § 16-17.

nem értelmezhető a vele szemben tanúsított engedelmesség nélkül, így a főhatalom gyakorlóját megilleti az a jog, hogy bármely tagtól pozitív, vagyis önkéntes döntésen alapuló, tettekben is megnyilvánuló engedelmisséget követeljen.⁴¹³

A döntési jogkör mint főhatalom (*imperium*) a tulajdonjoghoz (*dominium*) hasonlóan teljes mértékben (*imperium plenum*) gyakorolható, amikor csak egy valakit illet meg (*singulare*), illetve csak bizonyos részjogosultságait tekintve (*minusplenum*), amikor is társas hatalomgyakorlásról (*coimperium*) beszélünk. A főhatalom ilyen és minden egyéb módon történő felosztása a társulás formáját meghatározó, valamint az alávetési szerződés jellegétől függ.⁴¹⁴ Szibenliszt végkövetkeztetése, hogy a főhatalom gyakorlója (*Imperans*) saját hatáskörének gyakorlása terén, – amit hangsúlyozottan nem saját önkénye szerint tesz, – mindig természetes korlátok közé van szorítva. Ebből következik, hogy bármely társulási tag a társuláson belül, az alávetési szerződéssel összeegyeztethető módon szabadsággal rendelkezik. A főhatalom gyakorlásakor tehát sohasem csupán az eszközöket kell figyelembe venni, hanem mindig a társulás célját kell követni.⁴¹⁵

Az egyenlőtlenségen alapuló társulás szibenliszti konstrukciója alapján világosan kirajzolódik, hogy a főhatalom (*imperium*) nem természetes fölérendeltségből, és nem is pusztán tényleges erőfölényből fakad, hanem kizárólag szerződéses alapítás eredménye. A hatalom koncentrációja tehát nem az együttélés kiindulópontja, hanem attól eltérő, másodlagos állapot, amely az eredeti egyenlőségből vezethető le, és csak annak kifejezett korlátozásával jöhet létre. Az a vélelem, pedig, amely kétség esetén az egyenlőségen alapu-

413 „Imperio correlata est obedientia (§ 12.), obedientiae consecretarium est jus positivae existimationis, imperanti competens, seu jus talem externam conformationem exigendi a suis subditis, ex qua recognitio obligationis obediendi cuilibet in oculos incidat.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars I. Cap. I. 14. § 17.

414 „Ex analogia imperii cum Dominio (§ 88. J. E.) facile cognosci potest, divisionem Imperii in plenum, et minusplenum, in singulare, et coimperium obtinere, et omnes has modificationes imperii a pacto constitutionis, et subjectionis dependere (§ 12.).” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars I. Cap. I. 14. § 17.

415 „Cum autem imperans in exercitio potestatis suae, etsi non arbitrariis, semper tamen naturalibus restrictus sit limitibus, sequitur cuilibet membro, non obstante subjectionis pacto, socialem libertatem competere (12. §), vi cuius nunquam, seu merum medium, sed semper seu finis, considerandum est. (§ 53. J. E.)” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars I. Cap. I. 15. § 18.

ló társulás fennállását feltételezi, normatív elsőbbséget biztosít a függetlenség és az egyenlőség elvének a hatalomgyakorlással szembe.

A főhatalom meghatározása továbbá funkcionális jellegű: nem öncélú uralom, hanem a társulás céljának eléréséhez szükséges eszközök meghatározására irányuló jog. Ebből következően az *imperium* természetéből fakadóan, még akkor is, ha a pozitív értelemben vett korlátozottság – azaz a tételes törvény megkötése – nem jelennek meg. A hatalomgyakorlás mindenkor a társulás céljához és természetes rendeltetéséhez kötött, s e kötöttség nem külső, hanem a konstrukció belső logikájából fakad. A kormányzás korlátlan formája így nem abszolút önkényt jelent, hanem csupán azt, hogy a korlátokat nem a tagok további pozitív rendelkezései, hanem magának a társulás céljának és természetének normatív kereteit adják.

Szibenliszt különös jelentőséget tulajdonít annak is, hogy a főhatalom szerkezetileg meghatározott jogosultságokból áll: a normaalkotás, a végrehajtás és a felügyelet hármas funkciója nélkül a társulás irányítása nem volna hatékonyan gyakorolható. E jogosultságok rendszerszerű elkülönítése és egymásra utaltsága azt mutatja, hogy a hatalom nem pusztá akarati aktus, hanem jogilag strukturált kompetenciák összessége. A döntési jogkör tehát nem személyes privilégium, hanem meghatározott funkciók gyakorlására irányuló felhatalmazás.

E gondolati keretben a főhatalom gyakorlója sem tekinthető korlátlan uralkodónak: hatáskörét nem saját önkénye szerint, hanem a társulás céljára és az alávetési szerződés feltételeire tekintettel gyakorolja. A társulás tagjai pedig – még alávetési viszony esetén is – megőrzik azt a szabadságukat, amely a szerződésből levezethető módon összeegyeztethető a főhatalom fennállásával. A hatalom és a szabadság viszonya tehát nem egymást kizáró ellentétként, hanem normatív egyensúlyként jelenik meg.

Mindezek alapján megállapítható, hogy Szibenliszt természetjogi rendszere a politikai hatalmat nem eredendő forrásként, hanem jogilag megalapozott és célhoz kötött intézményként értelmezi. A hatalom létrejötte szerződéses, gyakorlása funkcionálisan tagolt, érvényessége pedig a közös célhoz és az eredeti egyenlőségből fakadó normatív keretekhez kötött. E szemlélet már magában hordozza a modern európai alkotmányos gondolkodás egyik alapvető előfeltevését: azt, hogy a politikai hatalom nem áll a jog

felett, hanem maga is a jog által meghatározott és korlátozott rendben nyeri el legitimitását.

E konstrukció több ponton is eltávolodik a Martini által képviselt felfogástól, amelyben az egyenlőtlenségen alapuló társulás és a főhatalom létrejötte kevésbé differenciált szerződéses szerkezetben jelenik meg, s az alávetés mozzanata az alapszerződésből közvetlenül levezethető. Szibenliszt ezzel szemben következetesen elválasztja az egyesülési szerződést, a társulás formáját meghatározó megállapodást és az alávetést tartalmazó szerződést, s e háromlépcsős konstrukció révén világosabban mutatja meg a döntési jogkör mint hatalom átruházásának jogcímét és feltételeit. Virozsil, aki a természetjogi nézetek közvetítésében Szibenliszt munkásságához képest jóval később lépett fel, ebben a témakörben Martini álláspontjához áll közel. Az irányítási jogkör szerződéses megalapozottságát nem bontja ki ilyen rendszerszerű módon.

Ebben az értelemben Szibenliszt rendszere a természetjogi hagyományon belül egy differenciáltabb, a hatalom legitimációját és kötöttségét egyaránt hangsúlyozó szemléletet képvisel, amely közelebb áll a modern európai alkotmányos gondolkodás alapstruktúráihoz.

4. 2. 6. A társulásmegszűnésének módjai

A társulás létrejöttének és működésének feltételeit bemutatva Szibenliszt világossá tette, hogy a közösségi rend alapját a tagok közötti szerződéses viszony képezi. Amennyiben azonban a társulás normatív alapja a szerződés, úgy annak fennállása sem tekinthető feltétlenül állandónak, hanem ugyanazon logika szerint válik megszüntethetővé is. Ebből következően a vizsgálat szükségképpen kiterjed a társulás megszűnésének eseteire is.

Mivel a társulás fennállásának lényege szintén szerződés, így Szibenliszt visszaüt azokra a módokra, amelyek általában véve a szerződéssel megszerzett jogokat szüntetik meg. Ezek speciális módon a társulás megszűnésére, felbomlására is vonatkoznak, így egy társulás megszűnhet:

- kölcsönös megegyezés alapján (*mutuo dissensu*);
- a társuláscéljának elérésével (*fine obtento*);

- ha a társulás céljának elérését fizikai vagy erkölcsi ellehetetlenülés akadályozza (*interveniente physica, vel morali impossibilitate finem*);
- azon feltétel megszűnésével, mely következtében a társulás eredetileg létrejött (*eveniente conditione resolutive*);
- azon meghatározott idő elteltével, amely időre egy társulás megalakult (*evolutio tempore*);
- halállal (*morte*), amit értelmezhetünk a tagok tagságának fizikai és jogi értelemben történő megszűnéseként egyaránt.⁴¹⁶

Ezzel szemben egy társulásból való olyan jellegű kilépés (*exitus ex societate*), amire nem a tagság késztetéséből kerül sor, továbbá a társulásból való kizárás (*exclusio a societate*) megszűnést eredményező jogi következmények nélkül marad. Így ezek csak akkor sorolhatók a társulást megszüntető módok közé, ha akár nyíltan, akár hallgatólagosan a társulási szerződésben ki voltak kötve.⁴¹⁷

A társulások általános természetét bemutató fenti ismérvek alapján elmondható, hogy Szibenliszt a természetjogi katedratudománynak megfelelően igen aprólékosan elemzi a társulások törvényszerűségeit, mégpedig azzal a céllal, hogy ezekre, mint biztos alapra fel tudja építeni az államra vonatkozó elméletét. Ebből a megfontolásból a *societas* kérdéskörét nem a zömében magánjogi intézményeket tartalmazó *Jus extrasociale* részben, hanem mint az állam előképét tükröző intézményt, a legnagyobb hányadban államjogi kérdésekkel foglalkozó *Jus sociale* körében tárgyalja. Ez az elrendezés a társulásokat olyan megvilágításba helyezni, amelyből könnyebben leképezhetők az állam ismertető jegyei, ami főleg az egyenlőtlenségen alapuló társulások tulajdonságainak bemutatásakor érhető tetten. Szibenliszt ezál-

416 „Quae de modis, quibus jura, pactis acquisita, tolluntur, in genere dicta sunt, in specie etiam de solutione, et interitu societatis valent; cum ratio existentiae societatis sit pactum (§ 3.). Solvitur itaque societatis a) mutuo dissensu (§ 126. J. E.), b) fine obtento (§ 123. 1. J. E.), c) interveniente physica, vel morali impossibilitate finem obtinendi (§ 125. 1. J. E.), d) eveniente conditione resolutive, sub qua societas originaliter coaluit (§ 116. 3. J. E.) e) evolutio tempore, ad quod societatem ingressi sumus (§ 125. 4. J. E.) f) morte (§ 125. 2. J. E.), et quidem vel physica, vel juridica, e. g. dissipatio membrorum.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. I. 15. § 18.

417 „Exitus ex societate, nemine consulto, vel exclusio a societate, sine jure facta, non sunt modi solvendi societatem, nisi id expresse, vel tacite fuisset reservatum (§ 5. confer cum 113. § J. E.)” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. I. 15. § 18.

tal elérte célját, még annak ellenére is, hogy a természetjogi ismeretek ilyen rendszerben való bemutatása – Pauler Tivadar szavaival élve – „*az egyes részek elrendezésére nézve több nehézséget származtatnak.*”⁴¹⁸

4. 3. A társulások különösen

4. 3. 1. A család (familia)

Társadalomelméleti szempontból a korabeli észjogi katedratudomány a társulások közül a családot (*familia*) és az államot (*civitas*) emeli ki. Ezek olyan társulások, amelyek a természet adta észszerűség eredményeként jöttek létre, s mint legegyetemesebb társas formációk, minden emberi közösségnél megtalálhatóak. Általános természetjogi felfogás szerint a *család* egy *természeti állapotban lévő erkölcsi személy*, és mint ilyen az állam létrejötte tekintetében kiindulópontnak számít.⁴¹⁹ Azzal, hogy Szibenliszt a családra, – mint az egyik alapvető *societas*-ra – vonatkozó ismerveket éppen a *Jus sociale* részben tárgyalja, ahol a másik igen jelentős *societas* az állam jóval részletesebb bemutatása kap helyet, azt célozza, hogy felismerjük: a család terrénumára a természetjog is tartalmaz a tiszta ész által megismerhető szabályokat, melyek aztán átültethetők az állam által alkotott pozitív jogba. A családra, s ezen belül különösen a házasságra vonatkozó világi törvényhozás tehát a természetjogi alapokon nyugszik, az állam szempontjából ennél fogva a kánonjogi szabályozás legfeljebb kiegészítő jellegű lehet.

Mindazonáltal magyarázatra szorul, hogy a család, amely a természetjogi gondolkodásban eredetileg a természeti állapotban fennálló erkölcsi személyek közé sorolható, Szibenlisztnél mégis a *Jus sociale* keretében kerül tárgyalásra. E szerkezeti elhelyezés nem a család természetes eredetének tagadását jelenti, hanem annak hangsúlyozását, hogy a család a természetes együttélési formából fokozatosan jogilag rendezett társadalmi intézménnyé válik. A család tehát kettős természetű képződményként

418 Pauler: Bevezetés az észjogtanba 9.

419 Vö. Martini felfogását a családfők szerepéről az államok létrehozásában. Martini: *Positiones de iure civitatis* I-IX. pontok 2-5., és Gierke: *Natural law and the theory of society* 292.

jelenik meg: létrejött a természetes észszerűségből fakad, fennmaradása és működése azonban már szükségképpen társadalmi és jogi szabályozottságot feltételez.

Ebben az értelemben a család nem pusztán a természeti állapot maradványa, hanem átmenetet képez az individuum és az állam között. Szibenliszt rendszere így a családot már nem kizárólag magánjellegű vagy erkölcsi közösségként szemléli, hanem olyan társulásként, amelynek működése közjogi relevanciával is bír, mivel az állami rend stabilitásának egyik alapfeltételét alkotja. A családi viszonyok természetjogi megalapozása ezért egyben az állami jogalkotás legitimációját is szolgálja.

E szemlélet következményeként a család szabályozása fokozatosan kikerül a kizárólagos kánonjogi meghatározottság köréből, és az állami jogalkotás terrénumába kerül át. A házasságra és a családi viszonyokra vonatkozó normák így nem elsősorban egyházi, hanem természetjogi alapon igazolt világi szabályozásként jelennek meg, amelyben a pozitív jog feladata a tiszta ész által felismerhető természetjogi intézményesítése.

E normatív elmozdulás azonban csak akkor ragadható meg pontosan, ha a családot nem pusztán szabályozási tárgyként, hanem jogilag meghatározható társulási formaként vizsgáljuk, ami szükségessé teszi belső szerkezetének és alanyainak tisztázását.

A család *societas*-ként való elemzéséhez azt szükséges tehát tisztázni, hogy maga a családi közösség (*societas domestica*) kikből tevődik össze. Formális szempontból Szibenliszt a családi közösségen alapvetően a házastársak között fennálló (*societas conjugalis*) kapcsolatot érti, melyből később a szülők és gyermekeik közötti (*societas parentalis*) viszony keletkezik. Materiális értelemben a családi közösséget e személyek egységének tekinti, valamint a hagyományos felfogásnak megfelelően ide sorolja az úr és házi személyzet közti relációt (*societas herilis*) is, melyet azonban rögtön ki is vesz ebből a körből azzal, hogy ezt a típusú nexust nem tekinti valóságos *societas*-nak.⁴²⁰ A családi házközösségben a fenti kapcsolatok alapján a családi ügyek lehető legjobb intézésére kölcsönös jogok és kötelezettségek

420 „[...] haec relatio societas sensu stricto dici nequit.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. II. 36. § 42.

keletkeznek,⁴²¹ amelyek kifejtésére a *societas domestica* egyes típusainak bemutatásakor tér ki.

4. 3. 2. Házastársak közössége (*societas conjugalis, matrimonium*)

Szibenliszt a házastársak közösségére teljes mértékben a jogegyenlőség szemszögéből tekint. A természetjog észjogi irányzatát képviselve a házasságról semmilyen értelemben nem beszél olyan összefüggésben, amely arra engedne következtetni, hogy a házasság intézményét kizárólag teológiai alapon értelmezné.⁴²² Miként az államnál, a házasságnál is azt hangsúlyozza, hogy az a szabad akarattal és szabad döntési cselekvéssel rendelkező egyenjogú személyek szövetségkötésén, szerződésén alapul. Azáltal tehát, hogy a természetjogának *Jus sociale* részében csak az államot és a férfi-nő közösséget említi alapvető *societas*-ként, továbbá, hogy itt az egyházzal, mint *societas*-ról külön nem beszél, arra következtethetünk, hogy Szibenliszt is igyekszik azt a tendenciát érvényesíteni, amely a házasság elismerését – az egyes egyházak jogainak elvitatása nélkül – az állam részéről is igényli.⁴²³ Szintén erre utal az az általa a későbbiek során többször is hangsúlyozott alapelv, miszerint az államban létesített valamennyi *societas*-nak állami elismerésben kell részesülnie.⁴²⁴

A fenti elveknek megfelelően Szibenliszt a házasságnak csak a természetjogi vonatkozásairól szól. Mivel az emberi faj fenntartására kizárólag az ellenkező neműek képesek – fogalmaz szerzőnk –, ebből adódik, hogy mindkét nem képviselőjének egységet kell alkotnia, melyből tágabb ér-

421 „Familia, seu societas domestica, (domus) formaliter: est relatio conjugum, parentum et liberorum, herorum famulorum famularumque, vi cujus mutua jura, et obligationes habent ad negotia domestica optime administranda. Materialiter: est complexus harum personarum. Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars I. Cap. II. 16. § 18.

422 Herger Csabáné: A nővételtől az állami anyakönyvvezetőig. A magyar házassági köteléki jog és az európai modellek. (Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2006) 20.

423 Herger Csabáné: A házassági jogalkotási és jogalkalmazási hatáskör helye az állam és az egyház közötti kapcsolatban. címmel megjelent kéziartát e tendenciákról. <http://jesz.ajk.elte.hu/herger3.html>. (2011.09.06)

424 Erre nézve lásd az állam keretein belül működő társulásokra vonatkozó állami felügyeleti jog gyakorlását. Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars I. Cap. VI. 101-105., valamint a társulások jogszerűségéről Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. III. 52. § 64.

telemben egy férfi és egy nő életközössége származik.⁴²⁵ Szűkebb értelemben ez a közösség a házasság, amelynek pedig alapvető kritériuma a házasulandó fekek konszenzusán alapuló egyezség, szerződés (*pactum matrimoniale*), ami alapján két különböző nemű egyén kijelenti, hogy a házasság közös és tartós céljának előmozdítása érdekében egymással szemben kölcsönösen jogokat és kötelezettségeket kívánnak vállalni. A házasság létrejöttéhez szükséges szerződés alapvetően a házasság *societas* jellegét hangsúlyozza.⁴²⁶ Ennek megfelelően a szibenliszti koncepcióban a házasság elsődleges követelménye, hogy az kölcsönös egyetértés (*versus consensus*) alapján jöjjön létre, továbbá a jogokból és kötelezettségekből adódó teljesítések lehetséges szolgáltatásra irányuljanak (*possibilitas praestationis*).⁴²⁷

Szibenliszt szerint az a rendező elv, ami alapján a házastársak jogai és kötelezettségei felismerhetők, nem más, mint a házasság célja, rendeltetése (*finis societatis*), figyelembe véve a házassági egyezség kereteit. Ennek alapján a házastársakat kölcsönösen megilleti a cselekvési szabadság (*jus exigendi*), aminek értelmében bármelyik fél mindazt megteheti, amit a házasság céljának elérése megkövetel a házassági egyezség keretein belül. Következésképpen minden olyan cselekedetet mellőzni kell, – hangsúlyozza Szibenliszt – ami nem egyeztethető össze a házasság rendeltetésével, vagy annak megvalósítását, kiteljesedését akadályozza.

Tekintettel a jogok érvényesítésére, a házastársak között kölcsönös kötelezettségek keletkeznek. Ennélfogva, ha a házastársak közül valaki e kötelezettségek ellen lép fel, a fenti jogot sérti meg, amit tág értelemben hűtlen szőszegésként (*perfidia*), házasságszegésként (*adulterium*) lehet értelmez-

425 „Cum conservatio generis humani nonnisi per subjecta diversi sexus fieri possit, datur in utroque nusus ad unionem, et inde enata unio viri, et foeminae conjugium sensu latiori vocatur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. II. 17. § 19., vö.: Zeiller: *Jus naturae privatum*, 156. § 186.

426 „Matrimonium requirit pactum, quo personae diversis sexus, se ad communem, durabilem finem matronii promovendum mutuuum jus et obligationum habere velle declarant, et vocatur pactum matrimoniale. Qui matrimonium est societas (§3.)” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. II. 19. § 24.

427 „Recte ideo essentialia matrimonii requisita sunt: versus consensus, et possibilitas praestationis (§ 99. J. E.)” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. II. 19. § 24., vö.: Zeiller: *Jus naturae privatum*, 158. § 189.

ni.⁴²⁸ Szerzőnk azonban célszerűnek látja közelebbről megvizsgálni azokat a gyakorlatból is ismert konkrét eseteket, és azon jogokat és kötelezettségeket, amelyek a házasság céljának tökéletesebb eléréséhez vezetnek, illetve ezek megsértéseként a cél tekintetében akadályt képeznek. Ennek megfelelően a következő jogokat és kötelezettségeket emeli ki:

- az együttélés jogát és köteleességét (*jus et officium conhabitandi*), s az ezzel ellentétes megnyilvánulást jelentő szökést (*desertio*), melyből jogos igény keletkezik e kötelezettség teljesítésére, vagyis a visszatérésre (*reditum*).
- azt a jogot és kötelezettséget, amely szerint önmagunkat kizárólag a házastársunknak adjuk át (*monogamia*), s ennek sérelmét, ami a poligámiában (*polygamia*) nyilvánul meg, azaz amikor egy házassági kapcsolat egyidejűleg két, de akár több személy irányában is fennáll; az egyetlen személlyel kötött házasság (egy férfi és egy nő életközösségeként) ugyanis azt eredményezi, hogy minden más ilyen jellegű társulás lehetőségét el kell vetni, s ezáltal a nemi erényekre a házastárs jogsérelme nélkül szerzünk kizárólagos jogot; – az ezzel ellentétes magatartás teljes mértékben összeegyeztethetetlen a házasság céljával; a poligámia továbbá mások házasodásához való jogát is sérti.
- ugyanebből a megfontolásból származik a házastárssal szembeni hűség iránti jog és az arra irányuló kötelezettség (*jus et officium ad fidem conjugalem*), vagyis más személlyel való, a házasság mellett fenntartott, mindenfajta kapcsolat mellőzése, melynek sérelme a szigorú értelemben vett házasságtörés (*adulterium*).⁴²⁹

428 „Principium cognoscendi jura, et obligationes conjugum est finis matrimonii juxta limites pactu matrimonialis (§ 5.. Ex quo intelligitur: 1-o conjuges habere mutuum jus exigendi, ut quilibet id faciat, quod ad finem matrimonii juxta limites pacti matrimonialis obtinendum requiritur, id vero omittat, quod consecutionem finis matrimonii impossibilem, vel saltem difficiliorem reddit. 2-o respectu harum praestationem inter conjuges mutuam intercedere obligationem. Ideo, qui ex conjugibus contra hanc obligationem agit, committit laesionem juris, perfidiam, quae adulterium sensu lato vocari potest.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars I. Cap. II. 20. § 25.

429 „Sub hoc supposito sequentia specialia jura, officia, et laesiones inter conjuges sola ratione cogitari possunt: a) jus, et officium cohabitandi, (§ 18.) huic contraria conformatio (*desertio*) est laesio, ex qua oritur jus ad praestationem (*reditum*). b) jus, et officium semet restringendi ad unam personam (*Monogamiam*); *Polygamia* (*societas conjugalis non inter duas tantum, sed plures personas simul*) [...] c) ex eadem ratione jus, et officium ad fidem

A házasság egy bizalmi jellegű szoros kapcsolatot feltételez, – folytatja Szibenliszt – amit úgy kell felfogni, mint két fizikai személy egyesüléseként létrejött erkölcsi személyt. Más szóval mindkét személyre vonatkozik, hogy nem egyedül önmagában, hanem csakis egységként lépnek fel. A házastársak egymás hatásköreire kölcsönösen behatással vannak, ennél fogva egymás hatásköreit kölcsönösen gyakorolhatják.⁴³⁰

Azáltal, hogy a család egységesen egy erkölcsi személyként lép fel, felvetődik a kérdés, hogy a házasság vajon egyenlőségen, avagy egyenlőtlen-ségen alapuló társulás-e, s ennek megfelelően kit illet meg a család irányítása? Az erre vonatkozó válaszát azzal vezeti be, hogy amennyiben a házassági megegyezés nem tartalmaz rendelkezést a család irányításának módjáról, akkor az első szabály az, hogy ameddig e tekintetben a házastársak között nem alakul ki közös álláspont, addig az irányítás akkor a legigazságosabb, ha az maradéktalanul a család célját, rendeltetését veszi figyelembe.⁴³¹ Minden társulás alapvető ismérve, hogy valamilyen közös célra jöttek létre, amit a társulási szerződében fektetnek le. Arra nézve, hogy a házasság tekintetében milyen irányítás felel meg legjobban a társulási célnak, a gyakorlati tapasztalatok igazítanak el, melyekből Szibenliszt szerint azt a következtetést lehet levonni, hogy a családi adminisztráció szerteágazó irányultsága, eltérő jellemzői és ismérvei miatt szükséges, hogy ezek közül bizonyos dolgokat a kölcsönösség jegyében az egyik házastárs a másik érdekében gyakoroljon. Ebből az a szabály adódik, hogy az olyan családi irányítás felel meg legjobban a család céljának, amelynek

conjugalem, h. e. abstinentiam ab omni etiam transitoria commixtione cum alia persona. Violatio hujus juris adulterium sensu stricto vocatur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. II. 20. § 27., vö.: Zeiller: *Jus naturae privatum*, 159. § 191-191.

430 „Matrimonium est societas intima adeo, ut ex duobus physicis personalitatibus una moralis personalitas evadat, ut duae personae non penes se invicem, sed una existant. Conjugum igitur sphaerae se mutuo penetrant.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. II. 21. § 27.

431 „Restat determinare, utrum matrimonium sit societas aequalis, vel inaequalis (§4.), proinde cui regimen (§ 14.) familiae competat (§ 16.), quae ex marito, uxore, prolibus, et communiter etiam ex famulatio constat. Si per pactum matrimoniale modus regendi familiam decus non sit, regula prima obtinet: Quamdiu inter conjuges opinionum contentio nulla subversatur, tamdiu regimen, fini maxime conforme, est justissimum. Inde regula secunda: Fini conforme regimen familiae est, in quo accidit illud, quod quaelibet pars maxime intelligit, et exequi scit.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. II. 23. § 29. p. Vö: Zeiller: *Jus naturae privatum*, 161. § 192-193.

keretében bármely fél azt a jogot gyakorolja, amit a másiknál jobban végre tud hajtani.⁴³²

A legkülönbélebb családi teendők tekintetében Szibenliszt interpretációjában a következő szabály érvényesül: az ügyek meghatározásához és az abban történő döntéshez egyhangú megegyezés szükséges, miként ez a természeti állapotban létező, egyenlőségen alapuló társulásokra jellemző. Ugyanis kétség esetén bármely társulásról legyen is szó, az egyenlőségen alapulónak tekintendő. A családi ügyeket tehát mindaddig a természeti állapotú, egyenlőségen alapuló társulás mintájára kell intézni, amíg ily módon a családi cél elérése nincs veszélyeztetve. Következésképpen mindaddig, amíg más szabály alkalmazásában észszerűség nem mutatkozik, addig ennek alapján a családi ügyek feletti döntési jogkör, főhatalom (*imperium*) hol az egyik, hol pedig a másik felet illeti meg.⁴³³

Ellenben, ahol a cél eléréséhez szükséges döntés és alkalmas eszközök meghatározása egyhangú szavazatok eredményeként kivitelezhetetlen, ott a következő szabály követendő: a férjet – mint aki leghatékonyabban képes a házassági közösség védelmét biztosítani – illeti meg az a jog, hogy saját szavazatával kialakítsa a végső döntést, és a feleség köteles e döntéshez igazodni. Ebben az esetben viszont már a férj lesz a feljebbvaló, és a házasságra úgy kell tekintenünk, mint egy nem egyenlőségen alapuló társulásra.⁴³⁴ Szibenliszt ezt azzal magyarázza, hogy a férfi rendszerint a természettől fogva és a nevelésnek köszönhetően mind fizikailag, mind lelkiileg erősebb. Ha tehát egy nő úgy lép házasságra egy férfival, hogy nincs ellenére és elismeri férje

432 „Quia principium cognitionis omnis juris societatis est finis societatis, quatenus pactum sociale non obstat (§ 5.). Quod vero regimen fini maxime conforme sit, observatio, et experientia nos docere debet, ex qua cognoscimus, pro diversis administrationis domesticae ramis, diversas proprietates, et cognitiones requiri, quarum aliquas communiter unus sexus pra alio habet.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars I. Cap. II. 23. § 30.

433 „Quid in dubio haec societas aequalis est praesumenda (§ 13.). Ergo negotia ejusdem tamdiu juxta naturam aequalis societatis tractanda sunt, quamdiu absque detrimento finis fieri potest; cum in regula nulla fundata ratio adsit, propter quam uni parti in aliam imperium competeret.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars I. Cap. II. 23. § 30.

434 „At, ubi finis matrimonii decisionem exigit, et media adhibita, unanimitem votorum procurandi, frustranea fuerant, oritur regula quarta: Maritus habet jus votum suum pro decisivo habendi, et uxor habet obligationem, semet ad illud conformandi, atque aetenus maritus est superior, et matrimonium societas inaequalis. ” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars I. Cap. II. 23. § 30.

egyrészt veleszületett, másrészt szerzett erősebb képességet (*praepotentia*), akkor amellet, hogy minden egyéb esetben megőrzi az őt megillető egyenlőséget, ezt hallgatólagos beleegyezéssel (*tacite*) legalább olyan esetekre, amikor nézeteltérés van köztük, a férje hatalmának engedi át.⁴³⁵

Lábjegyzetben említi, hogy vannak olyan házasságok is, ahol a kétes esetekben a feleség vindikálja magának a végső döntés jogát. Ezt a feleség csak annak tudatában teszi, miszerint felismerte, hogy a dolgok irányítására nézve férjét mind fizikai, mind lelki ügyességben és okosságban felülmúlja. Ezek Szibenliszt szerint viszont általában csak olyan típusú házasságok lehetnek, amelyek valamiféle politikai megfontolásból kötöttek, s nem pedig kölcsönös szerelmen alapszanak.⁴³⁶

Szibenliszt konklúziója Christian Wolff tételével egyetértve⁴³⁷ tehát az, hogy a férj a hatalmat (*imperium*) a feleség akarata ellenére nem ragadhatja magához. Amennyiben a feleség viszont nem mond ellent az úgymond „jogbitorlónak”, ez a hatalom a hosszú tűrés következtében, amit ilyesformán hallgatólagos beleegyezésnek lehet tekinteni, a jogi megítélés szerint a férjre száll. Ha viszont a feleség él az ellentmondás jogával, akkor ez akár a házasság megszüntetését is eredményezheti, mivelhogy ez a házasság alapját jelentő kölcsönös konszenzus hiánya miatti, társulást megszüntető okot jelent.⁴³⁸

A házassági életközösség, mint társulás megszűnése tekintetében Szibenliszt hangsúlyozza, hogy annak ellenére, hogy a házasság egy életre szóló, legalább is az egyik házastárs élete végéig tartó közösség, a termé-

435 „A natura enim, et per educationem vir in regula feminam tam corpore, quam animo superat. Si igitur femina non obstante hac connata, et acquisita praepotentia societatem cum viro ineat, quin sibi aequalitatem in omnibus reservasset, tacite saltem in casibus collisionis in imperium viri consentire censetur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. II. 23. § 31.

436 „Negari non potest, reperiri matrimonia, in quibus femina in negotiis dubis decidendis sibi votum decisivum vindicat, quod certe non auderet, nisi conscia esset, a se maritum suum tam dexteritate corporis, et animi, quam prudentia in rebus gerendis superari. At talia matrimonia ex rationibus politicis, non vero ex amore aestimationi juncto (§ 17.) inita fuisse, quis dubitabit?” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. II. 23. § lábjegyzete, 30-31.

437 „Naturaliter maritus imperium in uxorem invitam sibi arrogare nequit, si vero uxor arroganti non contradicit, longa patientia tandem in jus transit. Volf. J. N. P. VII. § 497.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. II. 23. § lábjegyzete, 30. p

438 Vö: Zeiller: *Jus naturae privatum*, 161. § lábjegyzete, 193.

szetjog elismeri a házasság végszükség esetén történő felbontását. A természetes észjárás szerint erre a döntésre akkor kerül sor, ha a házassági életközösség fenntartása nagyobb kárt okozna, mint annak megszűntetése.⁴³⁹

A következőkben Szibenliszt ismerteti azokat az okokat, amelyek a természetjog szerint a házasság felbontásához vezethetnek. Ezek szerint a válás egyfelől a házassági életközösség fenntartásához szükséges konszenzus kölcsönös megszűnése vezethet (*mutuum dissensus*), feltéve, hogy ezáltal harmadik felek jogai nem sérülnek. Ezért törekedni kell arra, hogy a házasság felbontásával a gyermekek jogai ne szenvedjenek sérelmet. Mindkét fél válásba történő beleegyezésének következménye, hogy a házassági cél tekintetében a felek között többé már sem jog, sem pedig kötelezettség nem áll fenn. A gyermekre azonban a házasság felbontásában való konszenzus nem hathat ki. Amennyiben tehát a válás következtében a gyermekek irányába történő szolgáltatás joga ellehetetlenülne, a feleség elűzése nem engedhető meg⁴⁴⁰ – figyelmeztet Szibenliszt.

Másfelől a házasság felbontásához vezethet a házasság előtt keletkezett, s a házasság rendeltetésének elérését akadályozó, gyógyíthatatlan nemzőképtelenség. Ezzel szemben, ha ez a házasság megkötése után következett be, már nem tartozhat a házasság megszüntetésének okai közé. Ugyanis ez az egészségügyi probléma gyakran a várakozással szemben magától is megoldódhat, egyébiránt pedig, ha az az egyik fél természetes öregedésével áll kapcsolatban, a házasságok spontán megszűnéséhez is vezetne.⁴⁴¹

439 „Etsi matrimonium sit societas ad dies vitae unius, vel alterius conjugis durans (§ 19.); tamen saepe obveniunt tales circumstantiae, in quibus ratio durationem matrimonii pro majori malo, quam ejusdem solutionem habet; proinde ratione divortii sufficientes agnoscit.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. II. 24. § 31-32., vö.: Zeiller: *Jus naturae privatum*, 162. § 194.

440 „Huc refertur: 1-o mutuus dissensus (§ 15.), si per dissolutionem jus tertii, nempe prolium, non violetur. Quia postquam utraque pars in solutionem matrimonii consentit, jam neque jus, neque obligatio ad finem affirmari potest. At juri prolium repugnare non debet; secus enim consensus in dissolutionem matrimonii propter juridicam possibilitatem praestationis inefficax foret (§ 106. J. E.) Interim uxorem repudio dimittere non licet (§ 15.).” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. II. 24. § 32.

441 „2-o Impotentia antecedens insanabilis obtinendi finem [...]. Sed impotentia casu superveniens matrimonium non solvit. Quia primo interdum talia mala contra expectationem desinunt; dein omne matrimonium ob morbidam conjugum senectutem solvi deberet.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. II. 24. § 32.

Szintén a házasság felbontását eredményezheti a hűtlenség (*perfidia*), amely többféleképpen is elkövethető. A hűtlenség legkézenfekvőbb módon a másik fél megcsalásával valósul meg (*adulterio*), de akkor is hűtlenségről van szó, ha az egyik fél házassági kötelezettségét tagadja meg (*denegatio officii conjugalis*), ami megnyilvánulhat e kötelezettség teljes és állandó jellegű visszautasításával (*ex absoluta aversatio promanente*), sőt az ez elől történő rosszhiszemű kitéréssel (*malitiosa desertio*) is. A házastársi hűtlenség legdurvább megnyilvánulásának kétségkívül az életellenes cselekményt (*insidiis vitae structis*) kell tekinteni.⁴⁴² Itt kell megjegyezni, hogy Szibenliszt a hűtlenség egy további válfajának tekinti a szexuális elhajlásokat, úgymint az önkielégítést (*onania*), a homoszexualitást (*paederastia*) és a természetellenes fajtalankodást (*Sodomia*). Amennyiben ezeket az egyik házastárs követi el, egyértelműen a házasság felbontását eredményezheti. Hiszen magyarázata szerint a nemi szervek öncélú használata, amellet, hogy ez visszaélés a természettel, a másik házastárs jogával is ellentétes, így szerződésszegést jelent.⁴⁴³

Végül a házasság megszűnését eredményezi a *haldí*, hiszen a házastársi jogok és kötelezettségek minden tekintetben személyhez kötöttek.⁴⁴⁴

A házasságot megelőző *jegyességet* (*sponsalia*) jogi természete miatt Szibenliszt nem tartja kívánatos gyakorlatnak. Ugyanis a szerződésre alkalmazott jogi kritériumok a jegyesség tekintetében is fennállnak. Ily módon, ha a házasulandók eljegyzést kötöttek, annak az a következménye, hogy a feleknek minden olyan jogok gyakorlásával fel kell hagyniuk, amelyek egyébként egy házasság megszűnéséhez vezetnének, vagy a házasság létrejöttét jelentősen megnehezítenék. Ez pedig bizonyos módon Szibenliszt szerint korlátozza azt a szabad akaratot, amely egy eljövendő házasság megkötésének legjelentősebb mozzanata.⁴⁴⁵

442 „3-o Perfidia, quae adulterio, denegatione officii conjugalis, ex absoluta aversatione promanante, malitiosa desertione, insidiis vitae structis committitur.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars I. Cap. II. 24. § 32.

443 „Procul dubio etiam per Onaniam, Paederastiam, Sodomiam, ab uno conjugate commissam, matrimonium solvitur. Quia usu membrorum genitalium contra finem naturae est abusus, juri alterius conjugis contrarius, igitur violatio pacti conjugalis.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars I. Cap. II. 24. § lábjegyzete, 32.

444 „4-o Morte (§ 15. f.), cum conjugum jura sint personalissima (§ 20.)” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars I. Cap. II. 24. § 32.

445 „Quae [sponsalia] de requisitis pacti validi superius adlata sunt, ad sponsalia quoque applicanda esse, quivis intelliget. Effectus contractorum sponsaliorum est, jus exigendi,

A fentiekből kikövetkeztethető, hogy Szibenliszt a házasságra egyértelműen polgári jogi intézményként tekint. Azzal, hogy a házasságot a *Jus sociale* részhez sorolja, azt hangsúlyozza, hogy a *matrimonium* a világi jogrend részét képezi, teljes joggal tartozik tehát az állami jogalkotás hatáskörébe. Ez pedig azt is jelenti, hogy magából a tiszta észből levezetett polgári szerződésként értelmezett házasság legitimitásához a természetjogi felfogásban az állami elismerés is hozzátartozik, jogi szempontból tehát a felek közötti konszenzus mellett a házasságot az állam viszonylatában csak ez teszi érvényessé. A házasságot tehát nem szentségként vizsgálja, ez ugyanis nem a természetjog, hanem a teológia és a kánonjog hatáskörébe tartozik. Így a természetjog aspektusából a házasság felbontható. A felbontásnál viszont Szibenliszt elsődlegesen nem a vétkességi alapon történő bontásra helyezi a hangsúlyt, hanem annak szerződéses jellegére, így végső esetben a konszenzus végérvényesen történő megbomlása vezet a házasság megszűnéséhez.

4. 3. 3. A szülő-gyermek alkotta közösség (*societas parentalis*)

A *societas domestica* teljesebbé tételét jelenti a szülő-gyermek alkotta közösség, melyről szerzőnknel következő megállapításokat olvashatjuk. Amennyiben a házasságból gyermekek is születnek, ennél a ténynél fogva egy új, más jellegű jogviszony alakul, ami a nemző elődök, mint szülők, és az utódok, tehát a gyermekek között jön létre.⁴⁴⁶ A gyermekek létezésük első pillanatától fogva személyek, ezért valamennyi velünk született jog megilleti őket. Mindazonáltal éretlen koruk és kiforratlan ítélőképességük folytán e jogokat önmaguktól nem képesek gyakorolni, tehát a velük született jogaik érvényesítése tekintetében mindaddig segíteni kell őket, amíg a fenti aka-

ut omne, quod matrominium tolleret, vel ejus consummationem difficiliorem redderet, intermittatur. Necesse tamen non est, ut matrimonio sponsalia praecedant, potandum potius, ut usus eorum tollatur, quia voluntatis libertatem, quae in matrimonio indeundo maximi momenti est, quoddammodo limitare videtur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. II. 25. § 33., vö.: Zeiller: *Jus naturae privatum*, 163. § 195.

446 „Nisi spem eventus fallat, societatem conjugalem consequuntur proles, quo facto altera nova relatio juridica oritur, nimirum inter prognerantes, qui parentes, (pater, mater), et progenitos, qui liberi vocantur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. II. 25. § 33.

dályok nem szűnnek meg. Ebből adódik a szülőket megillető *gyermeknevelés joga*⁴⁴⁷ – hangsúlyozza Szibenliszt.

Végtevére is szerinte a házasságot, mint szerződést másként nem is lehetne értelmezni, mint a megszületendő gyermekek védelmezésére és felnevelésére irányuló kölcsönös jogot. Ezért az erre irányuló lelkiismereti kötelezettség jogilag is kikényszeríthető kötelezettséggé alakul át. A szülőknek tehát nemcsak kizárólagos jogosultságuk, hanem kötelezettségük is, hogy saját gyermekeiket felneveljék.⁴⁴⁸

Rátérve a szülői hatalom jellegére és indokoltságára,⁴⁴⁹ Szibenliszt abból a minden joggyakorlás indokál szolgáló megállapításból indul ki, hogy aki egy cél elérésére kötelezett, attól nem tagadhatók meg azok az eszközök, amelyek e cél eléréséhez szükségesek. Mivel pedig a gyermekek felnevelése a szülők kötelessége, ennél fogva őket együttesen illeti meg az a jog, hogy ennek teljesítésének érdekében alkalmazzák mindazon eszközöket, amelyek nélkül e kötelezettségüknek nem tudnának eleget tenni. E fenti kötelezettségből fakadó eszköztár a gyermekekkel szembeni hatalmon (*imperium in proles*), azaz a szülői hatalmon (*potestas parentalis*) alapszik. Ezek az eszközök a gyermekek különböző érettségi fokához igazodva elsőként fizikaiak, majd pszichológiaiak, s végül morális jellegűek. Céljuk az, hogy a gyermekeket jogszerű és hasznos cselekedetekre sarkallják, továbbá képesek legyenek

447 „Liberi a primo momento existentiae suae sunt personae (§ 44. J. E.); proinde ipsis omnia jura connata competunt. At propter immaturam aetatem (Impubertatem) adeo sunt imbecilles, ut per si ipsos haec jura exercere nullo modo valeant. Quare exsurgit jus proles educandi, h. e. illas penes executionem jurium connatorum tamdiu juvandi, donec illud impedimentum immaturae aetatis cessaverit,” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. II. 25. § 33. p. Vö: Zeiller: *Jus naturae privatum*, 164. § 195-196.

448 „Dein per pactum matrimoniale, quod, aliter conclusum esse, cogitari nequit, quam cum mutua susceptione obligationis progenitos conservandi, et educandi (§ 20. conf. cum § 17.), hoc officium conscientiae in officium coactivum (justitiae) commutatum est. (§ 61. J. E.) Igitur parentes non solum jus exclusivum, sed etiam officium juris (perfectum) habent suos educandi liberos.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. II. 25. § 34.

449 A szülői hatalom alapjáról a természetjogi gondolkodók eltérő véleményeket vallottak. Hobbes nevéhez fűződik az az elgondolás, mely szerint a szülői hatalom a gyermekek szülők által történő elfogadásán alapszik, Grotius kizárólag a nemzésen alapulva vezeti le a szülői hatalmat. Wolff és Martini a szülők gyermeknevelési kötelezettségéből, míg zeiller és egger a szülők gyermeknevelési jogából származtatja. Virozsil Antal: *Egyetemes természet vagy észjog elemei*. T. Virozsil Antal eredeti latin munkája után magyarul előadva Márki József, (Pest, Kiadja Heckenast Gustav, 1861.) 194.

megállapítani, melyek azok a cselekedeteket, amelyek törvénytelenek, s ennélfogva kerülendők.⁴⁵⁰

Szibenliszt a szülői hatalom eredetére vonatkozó bizonyos nézeteket az alábbiakban cáfolja. A szülői hatalom egyfelől nem származtatható egy olyan előzetes egyezségből, amely a szülők saját gyermekeik kifejezett elfogadásán alapulva jönne létre, hiszen ez a vélemény pusztán fikción alapszik. Ebben az értelemben a szülői hatalom eltér mindenféle állami hatalomtól (*potestas civilis*), ugyanis ennek jogszerű létrejöttéhez Szibenliszt szerint épenséggel egy előzetes szerződésre van szükség.⁴⁵¹ Másfelől nem alapulhat az apai nemzés tényén. Szibenliszt maga is osztozik abban a véleményben, miszerint abból adódóan, hogy a gyermek fogantatása az apa és az anya együttes közreműködésnek köszönhető, – miként az erre irányuló szándékuk is közös, – az általuk nemzett gyermek is mindkettőjük hatalma alá tartozik.⁴⁵² Harmadsorban a szülői hatalmat nem lehet foglalásra alapozni, hiszen a gyermek nem uratlan dolog, hanem egy személy, aki vele született jogokat élvez.⁴⁵³

A fentiekből kitűnik tehát, hogy a szibenliszti értelmezésben a szülő-gyermek alkotta közösség *societas* jellegű kapcsolatként ragadható meg, és a természetes függés és gondoskodási viszony talaján létrejövő, sajátos

450 „Qui obligatur ad finem, ei jus ad media convenientia denegari non potest: quum igitur pater et mater teneatur liberos educare (§ 26.), competit quoque paterntibus jus omnibus mediis (juridicis) utendi, sine quibus huic obligationi satisfieri nequit. Complexus jurium, quae ex dicta obligatione parentibus accedunt, constituit Imperium in proles (potestatem parentalem). Media in educatione liberorum pro diversitate gradus immaturitatis eorumdem initio physica, tum psychologica, ultimo moralia eligi debent,” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars I. Cap. II. 28. § 35-36.

451 „Non igitur a) pacto praesumto□[a susceptione educationis, tale vero factum a parentibus utpote prolibus proximis...]; quia hoc sola fictione nititur.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis Tomus II. Pars I. Cap. II. 28. § 36. p. A szögletes zárójel közötti részre: 24. § 32. p. „Haec ratio differentiae potestatis civilis a potestate parentali. Quia illa ad justam sui existentiam requirit pactum; haec e contra non;” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars I. Cap. II. 28. § lábjegyzete, 36.

452 „b) generatione;” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars I. Cap. II. 28. § 36.; „Quidquid enim, ajunt, facto meo justo produco, illud fit meum acquisitum, sec pater, et mater sunt concausae efficientes sobolis, tamquam effectus communis eo animo, ut sit sua, itaque eam, quam producunt, indistinctum acquirunt.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars I. Cap. II. 28. § lábjegyzete, 36.

453 „c) occupatione, nec enim liberi res nullius sunt, sed juribus sibi connatis fruuntur, [non igitur] potestas parentali derivari potest.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars I. Cap. II. 28. § 36.

jogi kötelékkét egy előzetes szerződésre vezethető vissza. Ezzel szemben a Zeiller-Egger-féle elgondolásban – mint láthattuk Martini nyomán – az ilyen jellegű közösségből eredő jogok és kötelezettségek törvényen alapulnak.⁴⁵⁴ A szülő gyermek közötti viszonyból származó jogok és kötelezettségek jogilag Szibenlisztnél is kikényszeríthetőek, ő azonban ennél a fajta közösségnél is következetesen ragaszkodik a *societas* jelleg hangsúlyozására, így e jogok és kötelezettségek tekintetében egy előzetes szerződésre hivatkozik.

Szibenliszt értelmezésében tehát a szülő-gyermek alkotta közösség *societas* jellegéből fakadóan előzetes szerződésre vezethető vissza, ám nem a gyermek elfogadásán alapuló megállapodás függvényeként, hanem a szülők közös cselekvéséből és akaratából szükségképpen létrejövő természetjogi kötelékként, amely a szülői kötelezettségeket minden gyermek tekintetében – legyen az a korabeli megkülönböztetés szerint törvényes vagy törvénytelen – megalapozza.

E természetjogi megalapozottság azonban nem érinti a közösség belső szerkezetét, amely a felek életkori és érettségi különbségéből fakadóan szükségképpen aszimmetrikus viszonyként jelenik meg. A szülő-gyermek alkotta közösség természetéből adódóan nem egyenlőségen alapszik (*societas inaequalis*), hiszen az ilyen típusú közösségben meglévő hatalom (*potestas*) szükségképpen, s ennek megfelelően mind jogi, mind pedig erkölcsi megfontolásból az következik, hogy a szülők parancsolnak, a gyermekek pedig engedelmességeknek. Így a gyermekek mindaddig nevelésre szorulnak, amíg a szülői házban tartózkodva szükségképpen szülői hatalom alatt állnak.⁴⁵⁵

A szülői hatalomból kifolyó formális és materiális jogok gyakorlása rendkívül komplex eszközöket biztosít a szülők számára. E jogok alapvetően a nevelés terén történő eligazításban (*ordinandi*), az utasítások végrehajtásában

454 Vö.: „Ad istos [liberos] non solum, sicut ad omnes alios homines, per rationem ethicam, sed etiam per juridicam (juris legem) delegantur.” Zeiller: *Jus naturae privatum*, 151. § 183., ahol a szerző szülő-gyermek alkotta közösséget törvényi kötelezettséggként értelmezik.

455 „At societas haec parentalis inaequalis est, quia in ea datur imperium (§ 28.), et quidem necessarium, quia lege juris, et morum praecipiente liberi obediunt, et parentes imperat. Quare liberi educatione adhuc indigi ad commorandum in domo paterna vi cogi possunt.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. II. 29. § 37.

(*exequendi*), valamint, a végrehajtásuk felügyeletében (*inspiciendi*) jelentkeznek, s mint ilyenek formális, vagyis univerzális jogoknak tekintendők.⁴⁵⁶

A jogok a nevelés e hármas természetéből adódóan fizikai, lélektani, erkölcsi jellegű gyakorlati nevelésben megnyilvánuló jogokat s kötelezettségeket jelentenek, melyek speciálisan, azaz materiális értelemben a következők:

- a gyermekek életkörülményeinek megfelelő életfeltételek biztosítása (*jus et officium liberis vitae media procurandi*);
- a gyermekek jogai feletti őrködés (*eorum jura tuendi*);
- a gyermekek értelmi és erkölcsi fejlődésének biztosítása (*rationem, et moralem sensum excolendi*);
- a gyermek vallási világnézetének megalapozása (*in religione instituendi*);
- eljuttatni a gyermekeket a jövőbeli életcéljuk szükségképpen felismeréshez, és ahhoz, hogy ennek elérését saját maguk is képesek legyenek biztosítani (*adlaborandi, ut cognitiones, ad futuram destinationem necessarias, sibi procurent*);
- a gyermekek vagyonának jóhiszemű kezelése (*liberorum propria bona administrandi*);
- törvénytisztelő életmódra nevelés (*praescribendi iis convenientem normam agendi*);
- a gyermek eltévelyedése esetén a helyes életmódra történő visszavezetés (*profugos persequendi*) továbbá azon erkölcsi jellemvonás kialakítása, mely a mindenféle jogsértéssel szembeni fellépés igényét alakítja ki (*jus exclusivum educandi adversus omnem involutionem manutenedi*);
- fellépés az olyan gyermekkel szemben, akinek cselekedetei e jogok érvényesítése ellen irányulnak, továbbá megfenyítésük, ha az erkölcsi megjavításukra alkalmas eszközöket elutasítják (*in proles propter actiones, his juribus repugnantes animadvertendi*);

456 „Potestas parentalis plura in se complectitur fundamentalia, et derivativa jura, ac officia, quae vel sunt formalia (universalis), vel materialia (specialia) (§ 28.). Illa in jure, et officio ordinandi, exequendi, et inspiciendi negotia educationis posita sunt.” Szipenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars I. Cap. II. 30. § 37.

– azon cselekedetek semmissé nyilvánítása, melyekkel a gyermekek szülői beleegyezés nélkül, akár kifejezetten, akár hallgatólagosan magukat mások irányába elkötelezték (*actiones pro irritis declarandi*).⁴⁵⁷

Mindemellett azonban Szibenliszt fontosnak tarja megjegyezni, hogy a gyermek engedelmisségi kötelezettsége a szülői hatalomból fakad. Azonban, mivel a szülői hatalom nemcsak jogokat, hanem kötelezettségeket is magába foglal, nem kétséges, hogy ezzel párhuzamosan a gyermekeket is jogok illetik meg.⁴⁵⁸

A szülői hatalom gyakorlása terén mindkét szülőt egyforma jogok illetik meg, így annak gyakorlásából az egyik felet sem lehet kizárni. Ebből következik, hogy a szülők jogszerűen járnak el, ha a gyermeknevelés körüli teendőket éppen az a házastárs gyakorolja, aki saját természeténél fogva, vagy a gyermeknevelés sajátos jellege miatt arra a legalkalmasabb, feltéve, hogy ez ellen nincs ellenvetés.⁴⁵⁹

Az e téren fennálló véleménykülönbség esetén elsődlegesen az egyenlőségen alapuló társulást kell alapul venni, vagyis a végső döntést egyhangú akaraton alapulva kell meghozni. Ha a nevelési cél a szülőket eltérő állásfoglalásra készíti és e kérdésben nem tudnak megegyezni, akkor a döntő szó kimondása, s ezzel a szülői hatalom másik fél szempontjából történő kor-

457 „Haec; prout educatio tripex est, (§ 27.), ita in jura, et officia respectu physicae, moralis, et pragmaticae educationis abeunt. In specie huc referuntur: 1-o jus, et officium liberis vitae media procurandi; 2-o eorum jura tuendi 3-o rationem, et moralem sensum excolendi; 4-o in religione instituendi; 5-o adlaborandi, ut cognitiones, ad futuram destinationem necessarias, sibi procurent; 6-o liberorum propria bona administrandi; 7-o praescribendi iis convenientem normam agendi; 8-o profugos persequendi, et jus exclusivum educandi adversus omnem involutionem manutendendi; 9-o in proles propter actiones, his juribus repugnantes, mediis, ad emendationem aptis, animadvertendi; 10-o ea, quibus liberi sine consensu parentum sive expresso, sive tacito se aliis obligatos reddiderentur, pro irritis declarandi.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. II. 30. § 39. Vö.: Zeiller: *Jus naturae privatum*, 167. § 199-200.

458 „Ex hac potestate parentali, ceu jure alios regendi, oritur obligatio prolium obediendi. (§12.). At, cum jura in potestate parentali contenta, simul officia parentum sint, his correlata jura (§ 13.J. E) prolihus propria esse, nemo dubitabit.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. II. 30. § lábjegyzete, 38.

459 „Ad quaestionem: an potestas parentalis utrique parenti aequaliter competat? Communiter affirmative respondetur; cum principium hujus potestatis in patre aequae ac matre obtineat. (§ 20.). Vi hujus rationis uni parti, alteram ab executione patriae potestatis excludere, non licet, et jure fit, a) si quilibet conjugum, donec controversia non oritur, penes educationem liberorum id faciat, ad quod a natura, vel per educationem aptissimus est ” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. II. 32. § 39-40., vö.: Zeiller: *Jus naturae privatum*, 169. § 201.

látozása a természetjogi elvnek megfelelően az apát illeti meg, aki a házközösség fejeként lép fel,⁴⁶⁰–a fentebb kifejtett indokok alapján. Mindemellett az a szülő, aki nem képes felmérni a szülői hatalom alkalmas, szükséges és célravezető eszközeit, jogtalanul jár el.⁴⁶¹

A szülői hatalom gyakorlásának rendje és belső korlátjai után szükséges annak vizsgálata is, hogy e hatalom meddig áll fenn, illetve milyen körülmények között szűnik meg. A szülői hatalom Szibenliszt tolmácsolásában a következő tények esetén szűnik meg:

- a gyermek nagykorúvá, felnőtté válásával; – ezzel kapcsolatban Szibenliszt megjegyzi, hogy amint a gyermekek felnőtté válása több lépésben történik, úgy a gyermekek növekedésével a róluk való gondoskodás is fokozatosan szorul háttérbe; azonban a gyermek felnőtté válásáig egyik szülő sem élhet a szülői hatalomról való lemondás jogával, és a gyermekek sem vonhatják ki magukat engedelmisségi kötelezettségük alól.⁴⁶²
- a szülői hatalom átruházása; ha a szülők nem képesek személyesen ellátni gyermeknevelési kötelezettségüket, akkor olyanokra bízják a nevelést, aki személyükben a szülőket helyettesítik, és akikre a szülők saját jogainak legalább egy részét átruházzák; emellett viszont a szülők a nevelés költségeit kötelesek saját vagyonukból megtéríteni.⁴⁶³

460 „b) si penes diversitatem opinium primo juxta naturam aequalis societates procedatur, h. e. conclusio per unanimia vota feratur, dein vero. c) si finis educationis decisionem exigat, et unanimitas votorum obtineri non possit, patri votum decisivum competere affirmetur. (§ 23.). Igitur sub hac restrictione potestas parentalis etiam justa Jus naturale principialiter patri competit, et pater pro capite societatis domesticae haberi debet.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars I. Cap. II. 32.. § 40.

461 „Ideo quisque usu potestatis parentalis, qui, ut medium aptum, et necessarium ad hunc finem cogitari nequit, est injustus.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars I. Cap. II. 31. § 38., Vö.: Pap Tibor: Magyar családjog, (Budapest, Tankönyvkiadó, 1982) 47.

462 „Potestas parentalis finitur: 1-o Majorennitate liberorum (pubertate); cessante enim ratione, cessare debet rationatum (§28.). At, cum pubertatem proles nonnisi sensim, et pedetentim consequantur; ideo exercitium potestatis parentalis aetati, et viribus intellectus earum respondeat, illud crescente liberorum cultura successive limitetur, [...]; est necesse. Ante hoc tempus neque parentes gaudent jure abdicandi imperium parentale, neque proles officio obedientiae semet subducendi (§ 29.)” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis Tomus II. Pars I. Cap. II. 33 § 40. vö.: Zeiller: Jus naturae privatum, 170. § 202-203.

463 „2-o Impotentia parentum officio educandi liberos satisfaciendi. In hoc casu parentes educationem aliis, qui vices eorum agent, comittere, ac in hos partem saltem jurium suorum transferre, expensasque educationis ex bonis suis refuendere tenentur. (§ 15.)” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis Tomus II. Pars I. Cap. II. 33. § 41., vö.: Zeiller: Jus naturae privatum, 171. § 202.

– az egyik szülő halálával a szülői hatalom egésze a még élő szülőre száll át; mindkét szülő halálakor pedig, vagy ha a szülők a gyermekek felnevelését teljességgel elutasítják, a szülői hatalom elsősorban arra hárul, aki kész mások sérelme nélkül magára vállalni a gyermek eltartását és jogai védelmét; – gyámság esetén tehát a gyám mindazon jogokat és kötelezettségeket gyakorolja, amelyek a szülői hatalomból legfőképpen adódnak.⁴⁶⁴

A szülő-gyermek közösség szibenliszti elemzése túlmutat a családi viszonyok pusztán természetjogi leírásán, és olyan elvi elmozdulásokat jelez, amelyek a rendi korszak társadalmi és jogi felfogásához képest újszerűnek tekinthetők. A gyermek személyi státuszának meghatározásakor Szibenliszt abból indul ki, hogy a gyermek létezésének első pillanatától fogva személynek minősül, akit valamennyi veleszületett jog megillet. A szülői hatalom ebből következően nem uralmi jogként, hanem a gyermek jogainak érvényesítésére irányuló kötelezettségből levezetett funkcionális jogosultságként jelenik meg. E szemlélet a családi viszonyt nem státuszhierarchiák rendszerében, hanem kölcsönösen meghatározott jogok és kötelezettségek rendjeként értelmezi. Különös jelentősége van annak, hogy a szülői kötelezettségek alapját nem törvényi rendelkezésben vagy pusztán társadalmi konvencióban, hanem a szülők közös cselekvéséből fakadó természetjogi kötelékben ragadja meg. Ez a megközelítés a gyermek jogi helyzetét függetleníti a korabeli státuszkülönbségektől, és elvi síkon relativizálja a törvényes és törvénytelen születés rendi kategóriáit. A családi kötelék így nem privilégiumokból, hanem személyi viszonyokból levezetett jogi relációként jelenik meg, ami a személyi egyenlőség későbbi alkotmányos eszméjének egyik korai előfeltételeként értelmezhető.

Szibenliszt ugyanakkor nem tagadja a családon belüli alá-fölérendeltségi viszony fennállását, ám azt nem eredendő hatalmi jogosultságból, hanem a gyermek éretlenségéből fakadó szükségszerűségként indokolja. A szülői

464 „3-o More parentum (§ 15.). Morte unius universa potestas in superstitem, utroque autem mortuo, vel parentibus educationem prolium penitus negligentibus, in primum quemcunque transit, qui jus aliorum salutis, et conservationis curam gerendi exercere volet (§ 47. J. E.) [...] Tutela, continetque jura et officia, quae ex potestate parentali facillime intelligi queunt.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. II. 33. § 41., vö.: Zeiller: *Jus naturae privatum*, 171. § 203.

potestas így időleges és célhoz kötött jellegű: fennállása addig igazolt, amíg a gyermek saját jogainak önálló gyakorlására képessé nem válik. A hatalom e funkcionális értelmezése már annak az elvnek az irányába mutat, amely szerint minden legitim hatalom igazolása a védelmi és gondoskodási feladat teljesítésében rejlik, nem pedig önálló uralmi pozícióban.

E felfogás a korabeli rendigondolkodáshoz képest lényeges újítást jelent. Míg a hagyományos szemlélet a családot elsősorban patriarchális hatalmi struktúraként értelmezte, Szibenlisztnél a családi közösség a jogi normativitás elsődleges tanulóterepeként jelenik meg: itt válik láthatóvá, hogy a jogok és kötelezettségek egymást feltételező rendszert alkotnak, és hogy a hatalom legitimációja a közösség tagjainak javára irányuló célhoz kötöttségből fakad. Ebben az értelemben a család már nem csupán magánjogi intézmény, hanem a társadalmi együttélés normatív modellje is. A család természetjogi elemzése így Szibenlisztnél nem pusztán társadalomelméleti fejtegetés, hanem annak demonstrációja, miként vezethető le a politikai közösség normatív szerkezete az emberi együttélés legősibb formáiból.

4. 3. 4. Az úr és a házi személyzet között fennálló házközösség (*societas herilis*)

A család természetes együttélési formáinak vizsgálata után szükségessé válik annak megvilágítása, hogy a házközösség körében mely viszonyok tekinthetők valódi *societas*-nak, és melyek csupán külsőleg mutatnak hasonlóságot ezzel a fogalmi kerettel. Szibenliszt ugyanis következetesen ragaszkodik ahhoz, hogy a *societas* megjelölés ne terjedjen ki olyan alá-főlérendeltségi viszonyra, amely a *societas* jegyeit nem mutatja fel. E szempontból különös jelentőséggel bír az úr és a házi személyzet közötti kapcsolat elemzése, amelyet a korabeli természetjogi irodalom még társulásként említ, ám Szibenliszt a természetjogi kritériumok alapján e minősítést már vitatja.

A házközösség körébe tartozóként szokás tehát sorolni a házi úr és a házi személyzet közötti jogviszonyt (*societas herilis*), amit a korabeli jogi irodalomban szintén „*societas*” elnevezéssel illetnek. Ellentétben azonban a Mar-

tini által tolmácsolt nézettel⁴⁶⁵ Zeillerhez hasonlóan Szibenliszt is úgy véli, ez a fajta közösség a szigorú értelemben vett *societas* jellegzetességeit nem tudja maradéktalanul felmutatni, amennyiben ebben az esetben nem áll fenn a közös cél mint fogalmi elem. Szibenliszt érvelése szerint az úr és szolga érdeke ugyanis eltérő célokra irányul.⁴⁶⁶

Martini az úr és a szolga közötti viszony eredetét két speciális helyzetben látja. A *societas herilis*-t, egyfelől mások segítségének az igénybevételére, másfelől a másoknak okozott sérelemre, pontosabban az adórszolgaságra vezeti vissza.⁴⁶⁷ Martini ezzel a felfogással lényegében a rabszolgaság intézményének pozitív jogi elismeréséhez jut el, bár maga hangsúlyozza, hogy a természetjog nem ismeri a rabszolgaságot, hiszen, – mint Dienes Samu fordításában olvashatjuk: „A’ rab-szolga is az ő létire, valóságára nézve az Urához egyenlő ember, ő is az Isten Várossának Polgárja, néki is meg vagynak a’ maga Jusok, a’ mellyekről egészszen soha le nem mondhat, [...]”⁴⁶⁸ Ha a természetjog tehát a rabszolgaságot nem is ismeri el, a pozitív jog viszont annál inkább, amire Martini is utal, amikor a továbbiakban így fogalmaz: „Az Urnak a’ rab-szolgákhoz való hatalma némelly tett törvények szerint olyan határ nélkül való, hogy a’ még azoknak gyermekeikre is ki-terjed.”⁴⁶⁹

Ezzel a felfogással szemben Szibenliszt az úr és szolga közötti viszony fennállását csak azzal indokolja, hogy a házi teendők elvégzésére gyakran mások segítségére szorulunk – aminek alapján világosan látszik, a szibenliszti úr-szolga viszonynak semmi köze nincs a rabszolgaság intézményéhez. Ilyen megközelítésből adódik Szibenliszt megfogalmazásában az hogy a családi házközösség fogalma alá értendő azon harmadik

465 Martini: De lege naturali positiones. In usum Academiarii Hungariae. Pars Practica, (Buda, Typis Regiae Universitatis. 1795.); Martini: De societate herili in De lege naturali positiones. In usum Academiarii Hungariae. Pars Practica, Cap. XXVII. De societate herili 247-255., és Martini: De lege naturali positiones (Dienes-ford.), „Huszádik Rész. Az úr és a’ szolga között való társaságról” 424-471. §§ 441-458.

466 „Quamvis per pactum, quo relatio inter herum, et famulitium fundatur, mutuum jus ad durabiles praestationes oriatur; tamen, cum quaelibet pars distinctum habeat finem [...] ex defectu finis communis haec relatio societas sensu stricto dici nequit.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars I. Cap. II. 36. § 42., vö.: Zeiller: Jus naturae privatum, 172. § 203.

467 Martini: De lege naturali positiones. In usum Academiarii Hungariae. Pars Practica, Cap. XXVII. 248., és Martini: De lege naturali positiones (Dienes-ford.), 448. § 443.

468 Martini: De lege naturali positiones (Dienes-ford.), 449. § 453.

469 Martini: De lege naturali positiones (Dienes-ford.), 448. § 450.

személyes jellegű jogviszony is, amely a ház urának és úrnőjének, valamint a ház körüli teendőkben segítséget nyújtó házi személyzet között áll fenn.⁴⁷⁰

Ellentétben Martinivel, aki elismeri a károkozáson alapuló szolgai státuszt is, Szibenliszt egyértelműen leszögezi, hogy e jogviszony jogszerű léte szigorúan szerződésen alapul, melyet úgy kell megkötni, hogy a szolgáltatók személyes jogai sértetlenek maradjanak. Ennek megfelelően a háziúr és a személyzet jogai, valamint kötelezettségei szerződésen vagy valamilyen megegyezésen alapulnak, mely létrejöhet kifejezett, de hallgatóságos módon is.⁴⁷¹ Ennek keretében a házi úrnak olyan feladattal kell megbíznia a házi szolgákat, amelyeket képesek ellátni, továbbá nincs joga a megígért bért vagy fizetséget megtagadni.⁴⁷²

Ha az ilyen szerződés egy meghatározott időre szól, akkor az adott idő elteltével megszűnik az úr és a szolga közötti jogviszony. Annak kinyilvánítása, hogy a korábbi jogviszonyt kölcsönösen folytatni kívánják, hallgatóságos megegyezéssel is történhet. Amennyiben a felek határozatlan időre szólóan egyeztek meg, a jogviszonyból kilépni kívánó féltől a jogviszony megszüntetése iránti kifejezett szándék kinyilvánítás szükségeltetik.⁴⁷³

A fentiek alapján világosan kitűnik, – állítja Szibenliszt – hogy az úr és a házi személyzet közötti jogviszony bár szerződésen alapul, melyből kölcsönös jogok születnek egy tartós szolgálatra, azt mégsem tekinthetjük szoros

470 „Saepe ad negotia domestica exequenda alienis viribus indigemus, alii vero necessaria alimenta sibi comparare aliter nequeunt, quam diversarum operarum domesticarum praestatione; hinc tertia peculiaris juridica relatio, quae heri, et hera (pater et mater familias) atque famulis, ancillisque constat, in familia oritur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. II. 24. § 32., vö.: Zeiller: *Jus naturae privatum*, 172. § 203.

471 „Hujus relationis legitima existentia pacto initur (§ 98. J. E.), quod ita iniri debet, ut salva maneat famulorum personalitas (§ 106. J. E.) Ideo jura et obligatione heri, et famulorum ex pacto, seu ex conventionione, sive expressa, sive tacita dijudicanda sunt.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. II. 35. § 42-43.

472 „Herus vero famulis operas, vires illorum exedentes injugendi, promissamque mercedem, vel proemia recusnadi, jus non habet (§ 120. J. E.)” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. II. 35. § 43.

473 „Etsi ad certum solummodo tempus pactum initum fuisset, evoluta tempore relatio inter herum, et famulum finitur, tacite tamen prorogatum intelligitur, si praestationes mutuae continuatae fuerint; si e contra sine tempore certo, tunc ut rite solvatur, ex parte recessuri matura requiritur renuntiatio.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis* Tomus II. Pars I. Cap. II. 35. § 43. p.

értelemben vett társulásnak. Indoklása szerint a felek ugyanis ellentétes célban érdekeltek – a ház ura a ház körüli munkák elvégzésében, a szolgai személyzet pedig az ennek fejében kapott ellenszolgáltatásban, – így az ilyen jellegű jogviszonyt egyértelműen munkaszerződésnek (*locatio, conductio operarum*) kell tekintetni.⁴⁷⁴ Ezzel a megállapításával feleslegessé teszi a szolgaság jogossága, illetve jogtalansága körül zajló, még Virozsil tankönyvében is fellelhető vitát.⁴⁷⁵

Általában megállapítható, hogy a Leibniz, Wolff és Martini nevéhez köthető természetjog elméletileg ugyan elutasítja a rabszolgaság minden formáját, de amíg Martini 13 paragrafuson keresztül elemzi a rabszolgaság intézményét,⁴⁷⁶ és még Virozsilnál is azt olvashatjuk, hogy a rabszolgaság kivételével a szolgaság minden típusa észjogilag indokolható,⁴⁷⁷ addig Szibenliszt gyökeresen szakítva korának felfogásával, másként értékeli az ilyen viszonyt. Hiszen, ha a házi személyzet és a házi úr közötti jogviszonyt munkaszerződésként, s nem pedig szigorú értelemben vett társulásként tekintjük, akkor értelmét veszti az ilyen jogviszony egyenlőtlenségen alapuló társulásként való kezelése.⁴⁷⁸ Továbbá nincs értelme az olyan Virozsilnál olvasható állításoknak, hogy „*a ház urát a szolgai személyzettel szemben házigazdai hatalom (imperium herile) illeti meg, melynek keretében a szolgák cselekedeteit a társulás célja szerint kormányozza, beleértve – az élet és halál feletti uralom kivételével – az e cél érdekében kifejtett bármely szükséges eszköz (szolga eladása, noxába adása, zálogba adása stb.) alkalmazását*”. Vagy, hogy „*az ilyen jogviszony megszűnésének egyik módja a fölsza-*

474 „Quamvis per pactum, quo relationi inter herum, et famulitium fundatur, mutuum jus ad durabiles praestationes oriatur; tamen, cum quaelibet pars distinctum habeat finem, herus quippe praestationem operarum, famulus praestationem alimentorum, ex defectu finis communis haec relatio societas sensu stricto dici nequit (§ 2.), sed est locatio, conductio operarum,” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis* Tomus II. Pars I. Cap. II. 36. § 43. p.

475 Virozsil: *Epitome Juris Naturae, Liber II. Sectio II. Cap. III. 84. §162. p.*

476 A rabszolgaságról szóló paragrafusok Dienes Sámuel fordításában a következők: 452, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465-470. §§ Martini: *De lege naturali positiones* (Dienes-ford.), 441-458.

477 „Omnes species servitutis, excepto mancipatu, Jure Naturae subsistit, si legitimo modo, pacto nempe seu expresse seu tacito mediante stabiliatur.” Virozsil: *Epitome Juris Naturae Liber II. Sectio II. Cap. III. 84. §162.*

478 „Ez a' társóság mindekkor nem egyenlő' - állapítja meg Martini. Martini: *De lege naturali positiones* (Dienes-ford.), 448. § 443.

badítás (manumissio)”.⁴⁷⁹ Minthogy Szibenliszt még csak célzásként sem említi a házi úr és szolgai személyzet közötti viszony tekintetében ilyen fogalmakat, hiszen e jogviszony lényegét hangsúlyozottan a munkaszerződésben látja, nem pedig egy egyenlőtlenségen, vagyis alá-fölérendeltségen alapuló társulásban.

A bemutatott elemzésből világosan kirajzolódik, hogy Szibenliszt a társulás fogalmának szűkebb, normatív értelemben vett meghatározásával lényeges elméleti elmozdulást hajt végre a korábbi természetjogi hagyományhoz képest. Azáltal, hogy az úr és a házi személyzet közötti jogviszonyt – a korabeli irodalommal szemben – nem tekinti valódi *societas*-nak, hanem szerződéses munkaviszonyként értelmezi, a társadalmi együttélés formái között elvi különbséget tesz a közös célon és a kölcsönös jogalanyiságon alapuló közösségek, illetve az eltérő érdekek mentén létrejövő, funkcionális együttműködések között. Ezzel a megkülönböztetéssel a társulás fogalma elveszíti rendi-hierarchikus jelentéstartalmát, és normatív kritériumhoz kötődik: *societas* csak ott áll fenn, ahol a felek közös cél érdekében, egymást kölcsönösen jogalanyként elismerve lépnek kapcsolatra. A pusztán alá-fölérendeltség vagy gazdasági függés tehát önmagában nem képezhet jogi közösséget. Ez a gondolat már önmagában a modern alkotmányos szemlélet irányába mutat, hiszen implicit módon kizárja, hogy személyi alávetettség jogi státuszként igazolható legyen.

Szibenliszt álláspontjának különös jelentősége abban áll, hogy a szolgálati viszonyt teljes egészében szerződéses alapra helyezi. A jogviszony legitimitása nem társadalmi rangból, nem természetes hierarchiából és nem is történeti privilégiumból fakad, hanem a felek megegyezéséből. A személyes jogok sérthetetlenségének hangsúlyozása – még függőségi viszony esetén is – azt jelenti, hogy a jogalanyiség nem veszíthető el gazdasági vagy társadalmi helyzet következtében. Ez a felfogás már annak az elvnek az előképét hordozza, amely a későbbi alkotmányos fejlődésben az emberi méltóság és a jogegyenlőség alapgondolatává válik.

479 „Cum societas herilis et servilis natura sua pactitia et inaequalia sit, jura et officia mutua inter herum et servum e natura societatis inaequalis, [...] Hero nempe relate ad famulum competit imperium herile, seu jus actiones servi ad finem hujus societatis dirigendi, una cum mediis ad hunc finem necessariis; non tamen jus vitae et necis in servum, aut jus tamen donandi, vendendi, noxae dandi, pignorandi etc [...] Cessat denique relatio [...] morte paciscentium, aut manumissio ex parte heri, [...]” Virozsil: *Epitome Juris Naturae*, Liber II. Sectio II. Cap. III. 85. §163.

A rabszolgaság természetjogi elutasításának következetes véghezvitele szintén túlmutat a korabeli kompromisszumos álláspontokon. Míg a korábbi szerzők – elméleti fenntartások mellett – még teret hagytak a szolgai alávetettség pozitív jogi igazolásának, Szibenliszt az ilyen viszonyokat fogalmilag is kiemeli a *societas* köréből, és ezzel megszünteti azok természetjogi legitimitációjának lehetőségét. A jogi kategóriák átrendezésével tehát nem pusztán rendszertani korrekciót hajt végre, hanem normatív határt húz a személyi uralom és a jogviszony között. E gondolatmenet alkotmánytörténeti szempontból azért is kiemelt jelentőséggel bír, mert előrevetíti azt az elvet, amely szerint a politikai vagy társadalmi hatalom csak jogilag közvetített, kölcsönös elismerésen alapuló viszonyként igazolható. A személy feletti uralom természetjogi igazolásának felszámolása egyben annak az eszmei fordulatnak is része, amely a modern államban a státuszon alapuló alávetettséget fokozatosan szerződéses és jogi relációkkal váltja fel. Így Szibenliszt elemzése – bár közvetlenül csupán a házközösségen belüli jogviszonyokra irányul – tágabb értelemben a joguralom (*rule of law*) korai előfeltételét fogalmazza meg: a társadalmi kapcsolatok érvényességének mércéje nem a hagyományos hierarchia, hanem a jogilag elismert kölcsönösség. Ebben az értelemben a *societas herilis* újra értelmezése már nem csupán magánjogi vagy társadalomelméleti korrekció, hanem a modern alkotmányos gondolkodás egyikelő-képeként értelmezhető lépés.

E megközelítés további jelentősége abban ragadható meg, hogy Szibenliszt természetjogi alapot számolja fel a munkavégzés rendi eredetű, státushoz kötött értelmezését. Azáltal, hogy az úr és házi személyzet közötti viszonyt nem természetes alávetettségként, hanem kizárólag szerződéses jogviszonyként fogja fel, megszünteti annak lehetőségét, hogy személyi függés igazolást nyerjen. A munkakapcsolat így elveszíti státusjellegét, és kölcsönös jogokkal és kötelezettségekkel meghatározott jogviszonnyá válik. Ebben az értelemben Szibenliszt annak az elméleti fordulatnak az előfeltételét is megteremti, amely a későbbi fejlődés során a modern munkajog önálló kialakulásához vezet.

4. 4. Az állam mint *societas civilis*: az állami közösség természetjogi alapjai

A különböző társulási formák vizsgálata során kirajzolódott, hogy Szibeniszt a *societas* fogalmát nem pusztán együttélési tényként, hanem meghatározott normatív feltételekhez kötött jogi közösségként értelmezi. A család, a szülő-gyermek viszony, valamint az úr és a házi személyzet közötti kapcsolat elemzése egyaránt azt mutatta meg, hogy nem minden társas együttélés tekinthető valódi társulásnak: *societas* csak ott jön létre, ahol a felek közös cél érdekében, kölcsönös jogalanyiség elismerése mellett kapcsolódnak egymáshoz. E fogalmi tisztázás egyben előkészíti annak felismerését is, hogy a társulások között szükségképpen fennáll egy fokozati rend, amelynek csúcspontján az a közösség áll, amely az emberi együttélés legátfogóbb keretét biztosítja. E ponton válik indokolttá annak a társulási formának a vizsgálata, amely már nem részleges életviszonyokra, hanem az emberi együttélés egészére terjed ki. Szibeniszt ezt a közösséget *maxima societas*-ként határozza meg:⁴⁸⁰ olyan jogi és erkölcsi személyként felfogott társulásként, amelyekben a közös cél immár a közösség egészének fennmaradására és jólétére irányul. A következőkben ezért az állam mint *societas* kerül a vizsgálat középpontjában, amelyben a korábban elemzett természetjogi elvek – a szerződéses megalapozottság, a kölcsönösség, az egyenlőség és a jogi kötöttség – új, átfogó szinten nyernek értelmet.

Ennek megfelelően az állam vizsgálata művének legterjedelmesebb és elméletileg legösszetettebb része, amely egyben általános államtanának alapját is képezi. Így e fejezetek alatt tárgyal olyan témákat – mint az állam fogalma, célja, az állam és a jog kapcsolata, az állam keletkezése, az állami-ság elemei, az állam funkciói, szervezeti felépülése, az állam- és kormány-formák, a helyes politikai berendezkedés kérdésköre, államszövetségek, az államhatalom megszerzése és megszűnése – melyek az általános államtanra jellemzőek.⁴⁸¹

480 Szibeniszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. III. 39. § 49.

481 Vö.: Takács Péter: *Államelmélet – Általános államtan*. in Takács Péter (szerk.): *Államelmélet*. (Miskolc, Bíbor Kiadó 1997) 6.

Azáltal, hogy Szibenliszt az állam általános ismérveit a természetjog átfogó rendszerébe illeszti, ugyanakkor önálló tárgyalási egységként kezeli, kettős irányba mozdul el. Egyrészt folytatja azt a Pufendorf óta meghatározó természetjogi hagyományt, amely az államot normatív elvek alapján értelmezi; másrészt hozzájárul az általános államtan önálló tudományterületként való kibontakozáshoz.⁴⁸²

Szibenliszt maga is meghatározza, mit ért az e fejezetek alatt tárgyalt államjog (*jus civile*) alatt. A természetjogi államjog ezek szerint a tiszta ész útján felismerhető alapelvek rendszere, amely a közhatalomgyakorló és az állam joghatósága alá tartozó személyek közötti viszonyból fakadó jogokat és kötelezettségeket rendezi.⁴⁸³ Ezzel szemben a nemzetközi jog (*jus gentium*) az államok külső relációit vizsgálja, ezért a *jus extrasociale* körében szükséges tárgyalni. A szigorú értelemben vett államjog tehát az állam belső viszonyaira vonatkozik, vagyis e témakör a közjogi jogviszonyokat öleli fel: azt a normatív rendet, amely a közhatalom és az annak alávetett jogalanyok közötti kapcsolatot szabályozza.⁴⁸⁴

4. 4. 1. Az állam szibenliszti definíciója

Mivel az állam társadalmi jelenség, annak megértéséhez szükséges vizsgálni a társadalomban elfoglalt helyét és a többi közösségi formához való viszonyát – fogalmaz Georg Jellinek.⁴⁸⁵ Ugyanez a szemlélet érhető tetten Szibenliszt államelméletében is, amikor az állam fogalmát nem egyetlen

482 Vö.: Szilágyi Péter: előszó, in Georg Jellinek, *Általános államtan* 9.

483 „In Civitate inter Imperantem, et subditos intercedit relatio, ex qua necessario jura, et officia prodeunt. Complexus jurium, et officiorum, quae ex natura Civitatis sola ratione intelligi, et explicari possunt, constituit Jus civile naturale sensu objectivo, scientia vero eorumdem, est Jus civile naturale sensu subjectivo.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. III. 51. § 62., és Vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. I. XIII. pont.5.; Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 1-2 §§ 1-2., Virozil: *Epitome Juris Naturae Pars II. Liber I. Sectio I.* 93. § 182.

484 „Jus civile naturale communiter dividitur in internum, et externum. Nos de interno agimus, jura enim Civitatis, ceu personae moralis, in relatione ad externas personas objectum Juris Gentium constituunt. (§ 157. J. E.). Hoc internum Jus civile naturale, si jura, et obligatione mutuas Imperantis, et parentum explicet, Jus civile sensu stricto (publicum) §18. J. E.)” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. III. 51. § 62.

485 Jellinek: *Általános államtan*, 67.

meghatározással, hanem azt több sajátosság összefüggéséből levont következtetések révén igyekszik körülírni. Kiindulópontja az állam *societas*-ként való felfogása,⁴⁸⁶ amelynek alapján az arisztotelészi hagyományig visszanyúló gondolatként a természetjog rendszerében a *societas civilis* fogalmát állítja szembe a *societas domestica* körével.⁴⁸⁷

Az állam társadalomban elfoglalt helye és a többi társuláshoz való viszonya ebből a fogalmi alaphból válik érthetővé. Annak meghatározásához ugyanis, hogy mit értünk államon, mint *civilis societas*-on, mindenekelőtt az állam célját kell tisztázni – hangsúlyozza Szibenliszt.⁴⁸⁸ Ennek során a korabeli katedratudományok hagyományainak megfelelően Szibenliszt is különbséget tesz történeti és filozofikus célok között, a filozofikus célokon belül pedig elsődleges és másodlagos, sajátos és általános, valamint közvetlen és közvetett célokat különít el.⁴⁸⁹ E kategóriákat azonban – Martinitől eltérően – nem pusztán felsorolásszerűen ismerteti, hanem részletesebb magyarázattal is ellátja, így az állam célrendszerét önálló elméleti elemzés tárgyává teszi.⁴⁹⁰

Az állam elsődleges, sajátos és közvetlen filozofikus célját Szibenliszt a biztonságban (*securitas*) jelöli meg. E fogalom azonban nála nem szűk értelemben vett közrendvédelmet, hanem átfogó normatív állapotot jelent. A biztonság Szibenliszt magyarázatában azért jelenik meg filozofikus célként, mert olyan pozitív értéket fejez ki, amelynek megvalósítására minden ember szükségképpen törekszik, jóllehet a társadalmi viszonyokból fakadó egyenlőtlenségek miatt annak teljes megvalósulása sohasem lehet tökéletes.⁴⁹¹ Elsődleges célnak azért tekinti, mert a biztonság legteljesebb és

486 „Civitas est societas.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. III. 39. § 46.

487 Jellinek: *Általános államtan*, 68.

488 „Ideo, ut certum de Civitate conceptum formare valeamus, primo in finem ejusdem inquiramus, est necesse.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. III. 39. § 46.

489 Vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, I. Cap. XIII. és XXVII. pontok 5. és 10.; Virozsil: *Epitome juris naturae*, 100. § 204.

490 Vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis* előző lábjegyzeténél idézett pontjait.

491 „Civitatis finis philosophicus, primarius, et proximus est securitas. Est a) philosophicus. Quia hic tantummodo tale bonum esse potest, quod homines semper, et ubique quaerunt, quaerere possunt, et debent, nunquam tamen, et nullibi, quam in inaequali societate (Civitate) reperire queunt.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. III. 39. § 46.

legmegfelelőbb biztosítására kizárólag az állam mint szervezett közösségi forma képes.⁴⁹² A *securitas* egyúttal sajátos cél is: míg más filozofikus célok – például erkölcsi vagy vallási tökéletesedés – az államtól független társulások keretében is elérhetők, addig a jogilag garantált biztonság csak az állami közösségben valósulhat meg.⁴⁹³ Végezetül közvetlen célnak is minősül, mivel az állam létrejöttével a cél szükségképpen és azonnal következik: a közösség tagjai éppen azért egyesülnek, hogy közös erejükkel biztosítsák jogaik védelmét, s az állam fennállása ennek a közös akaratnak intézményes megjelenése.⁴⁹⁴ A biztonság így nem az állami működés járulékos eredménye, hanem magának az állami egyesülésnek a közvetlen rendeltetése.

Amennyiben tehát az állam elsődleges, sajátos és közvetlen filozofikus célja a *securitas*, úgy ennek normatív összefüggéseként szükségképpen meg kell jelenjen az az alapelv, amely a célt a legfőbb törvény rangjára emeli. A *securitas* tehát nem pusztán az állam egyik célja, hanem annak lényegi rendeltetése, amely Szibenliszt természetjogi rendszerében is a *salus rei publicae suprema lex esto* elvben testesül meg. Ez az a legfőbb jogelv, amely az államra vonatkozó jogelvek összessége levezethető, amelyre teljes természetjogi államjoga épül.

Az államjog elveit és legfőbb törvényét tehát Szibenliszt is a természetjogi hagyományoknak megfelelően az állam céljából vezeti le.⁴⁹⁵ Az ókori eredetű *salus rei publicae* elvet Szibenliszt azonban nem pusztán a közösség fennmaradásának parancsaként értelmezi, hanem a közjó (*bonum publicum*) jogbiztosító tartalmaként. Ezek szerint az állami közösség „üdve” abban áll, hogy

492 „b) Primarius. Quia sola haec securitas jam consilium Civitatem condendi tamquam naturae, et rationi perfecte conforme, proponit.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. III. 39. § 46.

493 „c) Proprius. Nam alii fines philosophici etiam sine Civitate obtineri possunt, e.g. moralitas per diversas instituta, uti sunt ordines religiosi, ecclesia etc. Securitas vero tantum per Civitate, ut mox ostendemus, obtinetur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. III. 39. § 46.

494 „d) Proximus. Quamprimum enim Civitas adest, naturale immediatum consecrarium est, jura omnium secunda reddi, cum omnium vires ob hunc finem uniantur, et per communem voluntatem eo dirigantur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. III. 39. § 46.

495 „Ut scientiam Juris civilis naturalis cognitionem obtineamus, necessarium est detegere, quibus illud principiis innitatur. [...] Omne est justum in Civitate, quod cum fine Civitatis juxta limites contractus civilis convenit”. Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. III. 52. § 64.

tagok, azaz a polgárok jogai intézményes védelemben részesülnek.⁴⁹⁶ Szibenliszt az államszerződésből fakadó alapkötelezettséget azonban normatív parancsként is összefoglalja: az egyén köteles az állam céljának megfelelően cselekedni, tartózkodni az ellenséges magatartástól, és saját belátása szerint eljárni mindaddig, amíg cselekvése az államszerződésben meghatározott közös célt szolgálja, nem válik kényszerítő jellegűvé, és nem okoz sérelmet másoknak. Ebből a princípiumból következik a mindenkire egyformán vonatkozó legfőbb törvény.⁴⁹⁷

Szibenliszt szerint e legfőbb elvből vezethető le a polgárok (*cives*) törvényes szabadságának eszméje. Ez a szabadság azt jelenti, hogy a polgár saját céljait szabadon és jogszerűen követheti mindaddig, amíg magatartása nem kerül ellentétbe az állam céljával. A cselekvési szabadság korláta tehát nem önkényes állami beavatkozás, hanem a közjával való összhang követelménye. Az egyénnek ily módon saját, elhatárolt jogköre van, amelynek biztosítása és oltalmazása az állami közösség egészének kötelezettsége. Ugyanezen elv érvényesül az államon belül működő társulások esetében is, amelyek autonóm módon törekedhetnek saját céljaik megvalósítására mindaddig, amíg e törekvések az állam céljával összhangban maradnak, és nem sértik az állami közösség jólétét.⁴⁹⁸

E főszabályból további az állami együttélés rendjét meghatározó alapelvek következnek: Mindenekelőtt a jogbiztonság fenntartásából szükségképpen következik a polgárok közötti ellenséges magatartások mellőzése és a békés együttélés fenntartása. A jogbiztonság követelménye egyben azt is megkívánja, hogy a polgárok olyan magatartást tanúsítsanak, amely össz-

496 „clarum est, cur fini Civitatis, vel jurium securitati commune bonum, vel salus publica substituit possint. Hinc illud vetus: Salus Reipublicae suprema lex esto!” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. III. 52. § 64., vö.: Virozsil: *Epitome Juris Naturae*, Pars II. Liber I. Sectio I. 101. § 209.

497 „Fac ea, quae finis Civitatis juxta limites contractus civilis exigit: Omitte contraria: Fac juxta arbitrium, quatenus actio tua ad finem Civitatis juxta limites contractus civilis, nec necessaria, nec noxia est.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. III. 52. § 64., vö.; Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 1-7§§ 1-3.

498 „proinde singulus habet suam juris spheram, cujus protectio toti Civitati incumbit (§ 47.) Cum porro in omni societate per commune bonum ipse finis societatis, quatenus obtinetur, et per salutem publicam non impeditus progressus ad finem societatis obtinendum, intelligatur, clarum est, cur fini Civitatis, vel jurium securitati commune bonum, vel salus publica substitui possint.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. III. 52. § 64.

hangban áll az adott államforma rendjével: a fennálló jogrend megzavarása tilalmazott, annak védelme és oltalmazása közös kötelezettség. Végül a társulások alávetési szerződéséből következően a jogrend fenntartása nem egyoldalú kötelezettség, mindenkinek saját helyzetének és erejének megfelelően kell hozzájárulni a jogbiztonság fenntartásához: az állam joghatósága alá tartozó személynek a törvények tiszteletben tartásával, a közhatalom gyakorlójának pedig a kormányzás törvényes, felelős gyakorlásával.⁴⁹⁹ Ez a közösségi együttélés továbbá csak a polgári erények gyakorlása mellett tartható fenn. Ezzel összefüggésben mindenki saját helyzetéhez mérten köteles tekintettel lenni mások életszükségleteire, hiszen a közjó nem valósulhat meg a kölcsönös figyelem és méltányosság hiányában. A jogrend védelem érdekében a bűncselekmények szankcionálása elengedhetetlen, miközben az erényes magatartás elismerése a közösség erkölcsi alapját erősíti. Végső soron pedig, ha az erények követése válik meghatározóvá, akkor a közösség rendje úgy biztosítható még hatékonyabban, ha az emberi cselekvések nem kizárólag a rossz visszaszorítására korlátozódnak, hanem pozitív tartalommal telítődnek.⁵⁰⁰ E követelmények, a jogilag szervezett együttélés előfeltételként, összességükben az állam biztonságát – a *salus rei publicae* – megvalósítását és fenntartását szolgálják.

A fenti elvek világosan illeszkednek ahhoz a természetjogi gondolkodási irányhoz, amely Pufendorf és Kant munkássága nyomán vált meghatározóvá. Ennek központi tétele szerint az egyén természetes szabadsága csak annyiban gyakorolható, amennyiben az mások azonos cselekvési szabadságával összeegyeztethető. A szabadság ilyen módon nem korlátlan jogosultsággént, hanem kölcsönös jogi viszonyként jelenik meg, amelynek keretét a közösség által létrehozott jogrend határozza meg. E szemlélet az államot

499 „[...] sequentes leges secundum quid fundamentales derivari possunt: a) Age securitatis iurum conformiter, quatenus haec ab omni omnium sociorum dependet, omittit contraria; b) Age securitatis iurum conformiter, quatenus in determinata forma regiminis sita est, non turba, sed defende eam pro viribus; c) Age pacti subiectionis, ut medio iurum procurandam conformiter, promove itaque securitatem, ut parens per obedientiam, ut Imperans per regimen.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. III. 53. § 65.

500 „a) Fac, ut cives virtutibus inbuatur; b) Fac, ut de vitae sufficientia cuilibet pro statu suo prospiciatur; c) Fac, utin promptu adsint vires tantae, quantas mali exsuperare non possunt.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. III. 53. § 65., vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. II. XLIX. Pont 17.

már nem pusztán uralmi struktúraként, hanem a polgárok jogi társulása-ként fogja fel, és egy olyan állameszmény felé mutat, amelyben a politikai hatalom igazolása a jog által közvetített kölcsönösségen alapul. Egyúttal kifejezi azt a korabeli törekvést is, amely az állami hatalomgyakorlás észszerű korlátozását és a közösség tagjainak jogi védelmét kívánta megerősíteni.⁵⁰¹

A természetjogi alapelvekből levezetett következtetések alapján immáron kirajzolódik és meghatározhatóvá válik az állam fogalma. Szibenliszt rendszerében formális értelemben az állam önjogú személyek sokaságának egy közös hatalom alatt létrejövő jogi egyesülése, amelynek célja a közös jogbiztonság megvalósítása; materiális értelemben pedig e személyek egysége alkotja magát az államot.⁵⁰² Ezek alapján Szibenliszt tolmácsolásában megállapítható, hogy az állam egy társulás (*societas*), mégpedig a legnagyobb társulás (*societas maxima*), amely céljára tekintettel minden más közösségi formán túlmutat s természetéből adódóan egyúttal egyenlőtlenségen alapul (*inaequalis*); végül pedig olyan jogi közösség, amelyben a biztonság megteremtése érdekében a különböző régiókban élő emberek egy közös jogi hatalom alatt egyesítve alkotnak államot, aminek folytán arra is lehetőség van, hogy különféle államok kerüljenek egy jogi uralom irányítása alá.⁵⁰³

Szibenliszt államelmélete a természetjogi keretek között olyan normatív konstrukciót állít fel, amely már a modern alkotmányosság irányába mutat. Gondolkodásának kiindulópontját az állam céljában, a *salus rei publicae* klasszikus formulában jelöli meg. E tétel azonban nála azt az állapotot jelenti, amelyben a jogrend fenntartása révén az egyének veleszületett jogai ténylegesen gyakorolhatók, és szabadságuk kölcsönösen összeegyeztethe-

501 Rudolf von Gneist: A jogállam, történeti és bölcséleti értelemben, in Varga Csaba (szerk.): Joguralom és jogállam. Antológia a Rule of Law és a Rechtsstaat irodalmának köréből, (Budapest, ELTE „Összehasonlító Jogi Kultúrák” Projekt, 1996.) 43.

502 „Haec unio juridica plurium personarum sui juris sub eodem communi imperio, securitatis tuendae causa est Civitas sensu formali. Complexus harum personarum, et sui earumdem constituit Civitatem sensu materiali.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. III. 39. § 46.

503 „Ex notione hac sequitur. 1) Civitas esse societatem (§ 2), 2) maximam; cum maximi momenti finem praefixum habeat, et omnes reliquas societates in se claudat. 3) inaequalem (§ 12.), 4) Civitatem differre a societate, quam vocant Anarchiam in fine, et modo determinandi media. (§ 155. J. E.). 5) Homines etiam in dissitis regionibus existentes, si se sub communi imperio securitatis causa uniant, Civitatem constiturere. Interim et illud aliquando accidit, ut unis sit Rector diversarum omnino Civitatum.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. III. 39. § 46.

tővé válik. Ennek előfeltétele a *securitas*, ami a jogbiztonság intézményes megteremtését célozza. A közjó ebben az értelemben nem a szabadság korlátozásának indoka, hanem annak feltétele: a jogilag rendezett együttélés megvalósítása és fenntartása. Ebből következően az állam legitimitása nem történeti privilégiumból vagy önálló uralmi akaratból eredeztethető, hanem abból a jogi viszonyrendszerből, amely a közhatalom gyakorlóját és az állam joghatósága alá tartozó személyeket kölcsönös jogok és kötelezettségek rendszerébe kapcsolja. A szabadság így nem az állam által engedett kivétel, hanem védendő jogszféra, amelynek biztosítása az állam elsődleges rendeltetése. A hatalom gyakorlása pedig csak annyiban igazolható, amennyiben a jogbiztosító rend szolgálatában áll. Mindez már túlmutat a rendi státuszokra épülő szemléleten, az újra értelmezett *salus rei publicae* elv az államhatalmat a joghoz köti, ezzel Szibenliszt a természetjogi gondolkodás keretei között megalapozza a korlátozott közhatalmat, a felelős kormányzás és a joguralom eszmei alapját.

A szibenliszti államfogalom egyúttal visszatükrözi mindazokat a fogalmi elemeket, amelyek a modern állam kialakulásához vezettek, és amelyek nyomán az állam a politikai hatalom koncentrált formájaként ragadható meg.⁵⁰⁴ Társadalmi szerepét tekintve, célja és az e célra rendelkezésére álló eszközei fényében a legjelentősebb közösségi formaként jelenik meg. Azáltal pedig, hogy az államot a joguralom alatt egyesülő személyek közösségként értelmezi,⁵⁰⁵ gondolkodása egyértelműen a kanti államfogalomhoz kapcsolódik.⁵⁰⁶ Precízebb meghatározásával túl is lép a Martini-féle definíción, amely az államot pusztán az önálló személyek biztonság érdekében közös hatalom alá szerveződésében ragadja meg,⁵⁰⁷ s ezáltal a szibenliszti definíció normatív mélységet ad az állam fogalmának.

504 Vö.: Takács: *Államelmélet* 12.

505 „unio juridica plurium personarum sui iuris sub eodem communi imperio” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. III. 39. § 46.

506 Vö.: Kant: *Az erkölcsök metafizikája* 417., és Somló Bodog: *Jogbölcsészet. A Juristische Grundlehre kivonata.* (Miskolc, A Miskolci Egyetem Jogelméleti és Jogszociológiai Tanszékének Kiadványsorozta, 1995) 70.

507 „Coetus hominum sui iuris sub eodem communi imperio securitatis fruendae causa colligatus, civitas est.” Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. I. IX. pont 4.

4. 4. 2. Az állam kialakulása Szibenliszt értelmezésében

Szibenliszt az állam kialakulását nem történeti, vagy filozófiai szempontból igyekszik magyarázni, hanem jogi megközelítésben értelmezi. Mint láttuk, ő is osztja a klasszikus társadalmi szerződéselméletek alaptételét, miszerint a legitim közhatalmat az annak magát alávetni szándékozők konszenzusa eredményezi. Ezt a konszenzust pedig egy közös cél elérése motíválja, mely cél biztosítására az állam, – mint e tekintetben eddig legmegfelelőbbnek bizonyuló emberi társulás – képes. Szibenliszt megfogalmazásában, az állami jogviszony (*civilis nexus*) a függetlenség velünk született jogából adódóan csakis egyezségből származhat.⁵⁰⁸

Az állam keletkezésére vonatkozó nézetek történeti hátterét bemutatva – a Zeille-Egger természetjogához hasonlóan⁵⁰⁹ – Szibenliszt is összefoglalja az egyes gondolkodók állam kialakulásával kapcsolatos vélekedéseit, akik közül Szibenliszt Platón, Arisztotelész, Grotius, Böckler, Scrott és Hobbes elméleteire hivatkozik.⁵¹⁰ Az egyes elméletek bemutatásánál a hangsúlyt arra igyekszik fektetni, hogy az említett gondolkodóknál miként jelentkezik az a közös cél, ami az állam kialakulásához vezet. Összegezve valamennyi elmélet lényegét, igazolva látja azt a felfogást, hogy az állam létrejöttének oka a természeti állapotban lévő bizonytalanság kiküszöbölése, azaz egyfajta biztonság megteremtése.⁵¹¹ Lábjegyzetben jegyzi meg, hogy egyetértve Martinivel, a maga részéről ő sem tud azonosulni azokkal, akik az állam kialakulásának elsődleges okát az erőszakban keresik,⁵¹² vagyis azt tanítják, hogy az állam erőszak útján jön létre.

508 „Stabilito fine, et notione Civitatis sequitur, ut de modo, quo plurium personarum vires, et voluntates sub communi imperio unitae sunt (nexu civili), disseramus. Hic propter jus connatum independentiae non nisi a pacto repeti potest.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. III. 45. § 53.

509 Vö.; Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 15-40. §§ 17-30.

510 Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. III. 40-44. §§ 49-51.

511 „Dein concessio etiam eo, fuisse indigentiam universalem, tunc causa hujus fuit defectus securitatis extra Civitatem, quae necessaria est ad cessationem indigentiae.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. III. 40. § 50., vö.: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 1-2. §§ 1-2., és Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. I. XIII. pont 5.

512 „sic quoque concedimus, imperia per vim increscere, sed inde non sequitur, a violentia primae Civitatis originem esse repetendam.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. III. 44. § lábjegyzete, 52., és vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. I. XIV-XXIII. pontok 5-9.

A Martini féle Szentírásból vett cáfolat⁵¹³ helyett Szibenliszt inkább a következőkre összpontosít: így tévedésnek tartja azt az elgondolást, mely szerint egyedül a hatalomnak, mint fizikai kényszerítő erőnek lehet stabilizáló szerepet tulajdonítani, más szóval, hogy biztonságot kizárólag erőszakkal lehet elérni. Az állam létrejötte ugyanis – abból adódóan, hogy az egy társulás– jogi szempontból is egységes akaratot feltételez – érvel Szibenliszt.⁵¹⁴

Az úgynevezett *civilis nexus*, azaz az állami jogviszony kialakulását bemutató elméletek közül különös részletességgel Pufendorf és Martini nézetét emeli ki. Ezek szerint a *civilis nexus* kialakulását mindketten önjogi személyek között kölcsönösen megkötött szerződés eredményének tartják. A két természetjogász közti különbség csak abban mutatkozik meg, hogy milyen jellegű és hány jogi aktus vezet a *civilis nexus* létrehozásához.

Pufendorf szerint az állami jogviszony létrehozásához két szerződésre (*pactum unionis*, *pactum subiectionis*) és egy határozatra (*decretum formae*) van szükség. Az első, egy társulást kimondó szerződés (*pactum unionis*) csak arra elegendő, hogy létrejöjjön egy közösség (*coetus*), amely formailag valamennyi szerződő fél konszenzusát megkívánja. Ebben nem határozzák meg a kormányzás formáját, annak gyakorlását valamennyi szerződő fél számára fenntartják, ám e szerződés eredményeként létrejött közösségből kilépni többé már semelyik félnek sem lehetett.⁵¹⁵

A következő lépésben szükség volt a kormányforma meghatározására, ami formailag már nem kíván meg egyhangú beleegyezésen nyugvó szerződést. Ehhez elegendő egy többségi szavazaton alapuló döntés (*decretum formae*), mely mindenkit kötelez, aki csatlakozott a társulási szerződéshez, mely önmagában még nem rendelkezett a közösség irányításának formájáról. E többségi szavazaton alapuló döntést az egyhangú konszenzus hiánya

513 Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. I. XXI-XXVI. pontok 8-10.

514 *At falsa est, quando ita explicant, ut ipsum imperium initio sola coactione, et potentia physica fuerit stabilium. Quia Civitas est societas, ad omnem vero societatem requiritur unio voluntatum, quae sola vi obtineri nequit.* Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. III. 44. § 52.

515 „*Placet multis Puffendorffii sententia, qui Civitatis structuram a duobus pactis, et uno decreto derivavit [...] Hoc deinde pacto semel absque nulla determinati regiminis conditione celebrato ita obstringi omnes, ait, ut cuicumque demum imperandi potestatem tribuant, a coetu recedere haud amplius possint.*” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. III. 45. § 54.

miatt Pufendorf helyesen nem szerződésnek, hanem határozatnak, dekrétumnak nevez.⁵¹⁶ Ehhez a határozathoz járul egy újabb szerződés, melynek megfelelően az egyes személyek a dekrétumban lefektetett formula szerint ünnepélyes fogadalmat tesznek az államot kormányzó uralkodó felé, miszerint neki engedelmességgel tartoznak. Viszonzásként az uralkodó a szerződésben vállalja, hogy gondoskodik a közösség biztonságáról és jólétéről, azaz felvállalja a kormányzást.⁵¹⁷

Pufendorf elméletéből kiindulva, de vele csak részben egyetértve, Martini szerint nincs szükség három jogi tényre, elegendő ehhez egyetlen társulási szerződés (*pactum unionis*), mely tulajdonképpen az állami jogviszony létrejöttéhez nélkülözhetetlen valamennyi elemet tartalmazza.⁵¹⁸ Martini ugyanis azt a *societas*-t, amelyet első lépésként az egyes családfők hoznak létre – és amit ő egyenlő tárulásként értékel, ahol mindenki egyenlő jogokkal bír, valamint amit eredendően anarchikus állapotnak nevez az alapján, hogy az nélkülözi a főhatalmat – nem szerződésre alapozza, hanem egy bizonyos tény folytán (*a facto*) spontán létrejövő természetes kongregációnak véli.⁵¹⁹ Csak az állami jogviszony (*civilis nexus*) létesítésére irányuló, azaz alávetést is elismerő kezdeményezésről állítja, hogy az szerződés lenne. Ennek megfelelően a *pactum unionis* lefekteti a „saját jogukkal szabadon rendelkező emberek közösségét (*coetus hominum sui iuris*), a közös biztonságot (*communis securitas*), és a közhatalmat (*commune imperium*). E társulási szerződés keretén belül, melyet önjogú személyek kötnek meg, egyetlen jogi aktus eredményeként a felek, a közös biztonság érdekében, egy közös akarathból származó igazgatás alá rendelik magukat, mellyel létrejön a közhatalom. További kifejezett aktus Martini szerint csak akkor szükséges, ha egy egye-

516 „Exorto tali coetu per memorandum pactum necessum ulterius est, ut decretum fiat, qualis forma regiminis sit introducenda, ad quam determinandam, putat idem, sufficere pluralitatem votorum, ut cunctos obliget, qui pactum primum absque ulla determinati regiminis conditione iniverant, recte ideo hanc determinationem decretum, non pactum, nominat.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. III. 45. § 54.

517 „Post decretum formae regiminis addit aliud pactum novum, vi cuius singuli electo secundum formulam, in decreto conventam, Imperanti obedientiam spondent, ille vero curam communis securitatis, et salutis, i. e. regimen assumit.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. III. 45. § 54.

518 Hebeis: Das juristische Werk des Karl Anton von Martini 175.

519 „Enimvero non prius patribusfamilias de constituenda civitate inter se tractare licuit, jam physica quaedam illorum congregatio existere. Haec autem unio non tam a conventionione, quam a facto dependebat.” Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. II. XXXII. 12-13.

di kormányformát kívánnak bevezetni, mint amilyen például monarchia, vagy arisztokrácia, tehát csak ilyen esetben tekinti Puffendorf állítását elfogadhatónak.⁵²⁰ Martini ezen álláspontját azonban már a Zeiller-Egger-féle természetjogi irányzat is kritizálta, azáltal, hogy a jogbiztonság érdekében létrejött, több család egyesülésének anarchiaként való kezelését a régebbi természetjogi tanítók véleményének tekinti, s amely állítást azonban nem lát megalapozottnak.⁵²¹

Szibenliszt ezzel szemben saját véleményét Zeiller-Egger természetjogához igazítva⁵²² azt hangsúlyozza, hogy az állami viszony, a *civilis nexux* létrejöttéhez egyértelműen három különféle szerződésese aktusra van szükség, melyek a következők:

- Az egyesülési vagy más néven társulást célzó szerződés (*pactum unionis*), melyben az alanyok a jogok biztosítása érdekében önmagukat egymással szemben kölcsönösen kötelezik. E szerződés nélkülözhetetlen, mivel az egyesülési szerződés nélkül semmiféle társulás nem jöhet létre, de nem értelmezhető elégséges feltételként sem, hiszen ebből még nem származik az államra jellemző közhatalom.⁵²³

520 „Celleberrimus Martini. Pos: de Jure Civ. C. II. § 33-41. ad Civitatem condendam non requiri tria facta juridica, sed unicum pactum unionis sufficere, si effectum a Puffendorf affirmatum producat, sic demonstrat: Posito pacto unionis ponuntur omnia essentialia Civitatis: a) coetus hominum sui juris. Pactum enim unionis celebrarunt homines naturali aequalitate, et libertate gaudentes, ergo sui juris. b) communis securitas. Quia dum pactum unionis niverunt, promiserunt, se velle communi consilio securitatem suam administrare. c) commune imperium. Nam pacto unionis juxta Puffendorf ea vis inest, ut omnes, qui illud absque ulla conditione determinati regiminis celebrarunt, conclusionibus, pluralitate votorum latis, obligentur, est igitur inter eos imperium commune, scilicet penes pluralitatem omnium commembrorum. At, si multitudo Aristocratiam, vel Monarchiam praeferat Democratiae, admittit praeaudatus Martini, veram esse Puffendorffii doctrinam.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. III. 46. § 54-55., és „Unio civilis unico pacto fieri potest” Martini: Positiones de iure civitatis, Pars prima. Cap. II. XXXIII pont 13.

521 .; Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 3. § 2.

522 Vö.; Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 43-50. §§ 32-48., és 62. §, mely utóbbiban az államfelség kapcsán a felségsértés tényéről van szó, mint amely mindhárom társulási szerződést – egyesülési, alkotmányos és alávetési – egyaránt sérti.

523 „Recta opinio est, quae ad nexum civilem constituendum non plura, nec pauciora tribus pactis, necessaria statuit (§§ 4. et 12.), et quidem 1) pactum unionis, quo se mutuo ad securitatem jurium obligant. Hoc est necessarium, quia sine pacto unionis, nulla societas concipitur (§ 4.); sed non est sufficiens, quia ex eo imperium commune, quod Civitatis est requisitum essentialia, intelligi nequit (§ 46.)” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis Tomus II. Pars II. Cap. III. 47. § 55-56. pp. A pactum unionis ugyanis csak societas aequalist-t keletkeztet. Vö.: Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 2. § 2.

– A következő az államforma meghatározását tartalmazó, más néven alkotmányos rend formáját meghatározó szerződés (*pactum constitutionis formae*), mely formailag szintén konszenzust feltételező szerződés, tehát az egyesülési szerződés alanyait egymással szemben kölcsönösen arra kötelezi, hogy elismerjék a megválasztott államformát. Szükségképpen voltát az adja, hogy az egyesülési szerződés önmagában még semmiféle hatalmat nem alapoz meg. Azonban még ez sem elégséges, hiszen nem tartalmazza azt a mozzanatot, amellyel a felek alávetik magukat a közhatalomnak. Szükség van tehát egy harmadik szerződéses aktusra is, mely nem lehet egyszerűen csak dekrétum jellegű, hiszen – véleménye szerint – valamennyi társulást általános érvénnyel meghatározó rendelkezés csakis szerződés lehet.⁵²⁴

– Az alávetési szerződésben (*pactum subjectionis*) az egyes állampolgárok e szerződésben meghatározott formai keretek között ünnepélyesen fel esküsznek arra, hogy az általuk választott kormányzási formát, miután annak alanyát meghatározták, elismerik, engedelmességet tanúsítanak iránta. Tehát ez is nélkülözhetetlen szerződés, mivel ebben határozzák meg a kialakított kormányzati forma alanyát, amelyre az államformát meghatározó, vagyis az alkotmányos szerződés (*pactum constitutionis formae*) nem utal. E három szerződést nevezi egységes néven Szibenliszt államszerződésnek (*contractus civilis*).⁵²⁵

Mindezekből kiindulva Szibenliszt kifejezetten vitába száll Martini azon álláspontjával, aki szerint különösen a demokrácia esetében elegendő lehet egyetlen társulási szerződéses aktus az az állam létrehozásához. Szibenliszt ezzel szemben főszabályként azt vallja, hogy az állami jogviszony maradéktalan létrejöttéhez mindhárom szerződés – a *pactum unionis*, a *pactum cons-*

524 „2) pactum constitutionis (formae), quo pactum unionis constituentes, se mutuo ad certam imperii formam agnoscendam obligant. e.g. Monarchiam, vel Polyarchiam etc. Necessarium est ideo, quia sola unio nullum imperium fundat; non tamen sufficit, quia unum idemque imperium ratihabent, in se non involvit. Debet autem esse pactum, et non purum decretum, quia in societate generatim omnis conclusio (decretum) tantum pactum esse potest.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. III. 47. § 56.

525 „Pactum subjectionis, vi cuius singuli juxta tenorem electae formae determinato subjecto obedientiam spondent illud vero regimen assumit. Hoc requiritur, quia Imperans debet esse certus, et determinatus, qui per pactum constitutionis sufficienter non determinatur; [...] Haec tria pacta simul sumta veniunt nomine contractus civilis.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. III. 47. § 57.

titutionis formae és a *pactum subiectionis* – szükséges. Még a az államformát meghatározó második szerződés sem tekinthető önmagában elégségesnek. E főszabály alól azonban kivételt képez a demokrácia. Nem azért, mert itt kevesebb elemre volna szükség, hanem mert a *pactum subiectionis* fogalmilag nem alkalmazható. A demokrácia esetében ugyanis Szibenliszt szerint nincs külön meghatározható, a hatalmat gyakorló alany, akinek a közösség alávetné magát; a közhatalom a polgárok végső soron összességét kifejező többségben testesül meg. Így az alávetési szerződés nem külön lépésként jelenik meg, hanem a közösségi akarat gyakorlásában oldódik fel.⁵²⁶

Ezzel kapcsolatban veti fel Szibenliszt azt kérdést, hogy mi történik a monarchikus államformában a választott király halála, vagy az uralkodó család kihalása esetén? Válasza az, hogy a választott uralkodó halálával, illetve a dinasztia kihalása esetén csak az alávetési szerződés veszíti érvényét. Az államformát meghatározó szerződés érvényben marad, hiszen ez egyértelműen utal a monarchikus államformára, ily módon jogi szempontból az állam nem süllyed egyhamar anarchiába. Sőt, szerinte az sem állítható, hogy ekkor természetesen demokrácia jönne létre, ugyanis az államformát meghatározó szerződés lényegében a monarchia iránti igényt hordozza. Egy új államforma meghatározása pedig szintén szerződésben történhet, tehát annak konszenzuson alapuló lényege azt követeli meg, hogy mindaddig nem jöhet létre egy másik államforma, amíg csak egyetlen állampolgár is ellenzi azt.⁵²⁷ Ezen logika alapján azonban Szibenliszt végső soron a fennálló rendet a gyakorlatban szinte megváltoztathatatatlannak nyilvánítja.

526 „Unica Democratica Civitas concipitur sine peculiari pacto subiectionis, quia ipsius notio non postulat magis determinatum subiectum imperii, quam pluralitatem civium, quae per pactum constitutionis sufficienter indicatur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. III. 47. § 57.

527 „Si pactum unionis non sufficeret ad condendam Civitatem, rege electivo mortuo, vel deficiente familia regnatrice, civile disjungeretur vinculum, populusque incideret in Anarchiam, sententiae nostrae non officit. Quia mortuo electivo rege tantum pactum subiectionis desinit, pactum constitutionis vim suam non amittit, quod continuationem Monarchiae urget. Igitur jure citius Anarchia redire non potest, quam si omnia membra societatis unanimi consensu obligationem mutuam, ex pacto constitutionis enatam, remiserint. Imo neque affirmari potest, defuncto Monarcha in regno electivo Democratiam naturaliter oriri, quia pactum constitutionis, in sua vi existens, Monarcham exigit; hinc singulum membrum se opponere potest Democratiae tamdiu, quamdiu unanimibus votis obligatio ad Monarchiam ulterius habendam remissa non fuerit.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. III. 47. § 56-58.

Szibenliszt hangsúlyozza, hogy az államok kialakulását nem történeti szempontból, hanem a tiszta észre alapozva elemzi. Az állam létrehozásáról kifejtettek ugyanis nem történeti, hanem jogi kiindulópontnak tekintendők. Az a tény ugyanis, hogy eredendően három szerződés szükséges egyszer s mindenkorra ahhoz, hogy egy állam alapjait lerakhassuk, tisztán jogi elven nyugszik. A történeti megközelítésből vizsgált keletkezésmódok általában eltérnek az államok azon keletkezésmódjától, amely jogon alapszik.⁵²⁸

Mindebből az állam jogi természetére vonatkozóan – Zeiller-Egger természetjogát követve, akik az állam keletkezésének ilyen mélységű elemzését egyébként filozófiai és nem államjogi jellegűnek tekintik⁵²⁹ – Szibenliszt is a következő általános végkövetkeztetéseket vonja le:⁵³⁰

- Az állam elismert létrejötte nem törvényen, hanem szerződésen alapszik, elvégre egy állam olyan független személyek társulásából jön létre, akik felett a hatalmat – természetüknél fogva – közvetlenül senki sem szerezheti meg.⁵³¹
- Az államhatalom eredeti jelentőségét tekintve a társulást létrehozó önjogú személyeknél marad abban az értelemben, hogy a mások feletti hatalom a saját maguk feletti hatalomból vezethető le.⁵³²
- Az állam egy természeti állapotban lévő erkölcsi személy, s mint ilyen, speciális jogokkal és különféle kötelezettségekkel felruházott politikai testületként jelenik meg.⁵³³

528 „Exposita de nexu civili non ita sunt intelligenda acsi onium Civitatum haec fuisset historica origo, vel acsi haec tria pacta seorsive, hoc ordine, ad semel, et expresse pro fundamento Civitatis statui debuissent. Nos enim non docemus Historiam Civitatum, neque inde principia nostra desumimus, sed ex ratione. Et, si historicus omnes Civitates alio modo ortas fuisse demonstraverit, dicemus semper: jure ita oriri nequierant.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. III. 48. § 58-59.

529 Vö: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 41-42. §§ és a 42.§-hoz írt lábjegyzet, 30-31.

530 Vö: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. II. XLII. pont 15.

531 „1-o Civile imperium proxime consideratum est pactitium, et non legale. Quia Civitas coalescit ex personis independentibus, in quas a natura immediate imperium nemini competere intelligitur. (§ 45. J. E.)”. Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. III. 49. § 59.

532 „2-o Civile imperium vi originis suae penes personas sui juris, civitatem ineuntes, resedit eo sensu, quod imperium in se ipsos transderivaverint in imperium in alios, quae tamen specifice distincta sunt.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. III. 49. § 60.

533 „3-o Civitas est una persona moralis in statu naturali vivens (§§ 151, et 157. J. E.), propterea etiam corpus politicum iuribus propriis, distinctisque instructum obligationis.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. III. 49. § 60.

– Állandónak (*perennis*) és halhatatlannak (*immortalis*) tekinthető, hiszen az államot létrehozók azt az utódaik számára kívánták megalkotni, az állam ugyanis az egyes állampolgárok halálával nem szűnik meg létezni. Egy állam mindaddig fennáll, amíg a társulási szerződés meg nem szűnik.⁵³⁴

A fentiekből levezetve Szibenliszt erősen kritizálja azokat a nézeteket, melyek az államhatalom szerződéses létrejöttét tagadják. Így Martinivel egyetemben⁵³⁵ támadja azt az elméletet is, mely szerint az államhatalom isteni eredetű, nem pedig szerződés következménye. A sajátos szibenliszti kiegészítő magyarázat szerint az egyént természeti állapotában függetlenség jellemezte, amely azzal a képességgel járt, hogy jogait képes átruházni, – de az átruházott jog természetesen csak az eredeti célt szolgálhatja. Ennek megfelelően nem igaz az sem, hogy az uralkodót megillető élet és halál feletti uralom Istentől származtatható. Az uralkodónak ez a joga is a társadalmi szerződésből vezethető le, és ebből adódik, hogy az államhatalom felségét sértő cselekedetekért a tiszta észből kikövetkeztethető módon a legnagyobb büntetés jár,⁵³⁶ – hangzik Szibenliszt kommentárja.

Szibenliszt államelméletének fenti alaptételei kifejezetten gazdag alkotmányelméleti implikációkban, részben Martini ellenében, részben vele korrelálva, több modern értelemben vett alkotmányossági elv is kirajzolódik ebben a részben. Szibenliszt alapállítása szerint az állami jogviszony (*civilis nexus*) nem isteni eredetű, nem történeti szükségszerűség, és nem pusztán hatalmi tény, hanem kizárólag egyezségből származhat. Ez a gondolat Martinihez hasonlóan szerződéses alapra helyezi az államot, de annak kifejezés módja, hogy a közhatalom legitimitása a jogalanyok akaratából származik, Szibenlisztnél strukturáltabb, normatívabb rendszerben jelenik meg.

534 „4-o Est societas perennis, quia ejus finis per totam vitam durat, et eam constituentes sibi, et posteris perpetuam securitatem procurare volebant. 5-o Immortalis, quia per successivam mortem civium suam existentiam non amittit, dummodo pactum unionis non dissolvatur, quod, an cessare possit, alibi ostendetur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. III. 49. § 59-60.

535 Vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, XVII. pont 6.

536 „A multis inter proprietates imperii civilis numerabatur etiam immediata ejusde origo a Deo sequentibus e rationibus: 1) Imerium civile ex pacto penitus non, vel saltem non plene potest deduci. Quia homines in statu naturali non habebant imperium civile; ergo illud per pactum alium transferre nequiverunt. Praetera jus vitae, et necis, Imperanti civili competens, ex pacto derivare, cum se subicientes illud jus in se non habuerint, est impossibile.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. IV. 56. § 69.

Szibenliszt legnagyobb újítása Martinihez képest az állami létet megalapozó három szerződés szükségének hangsúlyozása. A közösséget létrehozó *pactum unionis*, az államformát meghatározó *pactum constitutionis formae* és a konkrét hatalom alanyának elismerését kifejező *pactum subiectionis* modern olvasatban három különböző aktust sejtet: közösségalkotás, alkotmányozás és kormányzati legitimáció. Míg ezzel szemben Martini ezeket összevonja, aminek folytán az uralkodó vagy a kormányzat könnyen az állam megtestesítőjeként jelenhet meg. Továbbá kiüresíti azt a gondolatot, hogy a hatalom a közösségtől származik és attól elválasztható. A *pactum constitutionis* különválasztása teszi lehetővé ugyanis azt a felismerést, hogy a közösség előbb alkotmányt hoz létre, és csak ezen belül működik a kormányzat. Ha ez eltűnik, akkor az alkotmány nem a nép aktusa lesz, hanem a hatalom létrejöttének mellékterméke, megszűnik az alkotmányozó hatalom fogalmi alapja. Ennek következménye pedig, hogy az alkotmány nem korlátozza a hatalmat, hanem abból származik, így oktrojálható.

A demokrácia, mint kivételes eset, példaként való felhozásával Szibenliszt a népfeltség elvének formális elismeréséig is eljut. Azzal, hogy Szibenliszt ki mondja: a demokráciában a *pactum subiectionis* fogalmilag értelmezhetetlen, mert nincs külön alávetett és alávető – rendkívül modern gondolatot hoz be a természetjogi struktúrába, a népfeltség elvének a természetjogi rendszerbe illesztett értelmezését adja.

Azzal, hogy Szibenliszt felszínre hoz egy praktikus kérdéskört, mi történik egy államfő, jelen esetben egy monarcha halála esetén, az állam és kormányzat elválasztásának alapgondolatát juttatja kifejezésre, amely tulajdonképpen az alkotmányos monarchiák, de egyben a köztársaságok eléleti előfeltételét állítja fel: az állam nem azonos a kormányzó személyel.

Szibenliszt szerint új államforma csak egyhangú konszenzussal jöhet létre, ami kétirányú következménnyel jár. Pozitív oldala, hogy a politikai rend önkényesen nem változtatható meg, az alkotmányos forma szerződéses védelemet élvez. Negatív következménye viszont sokszor az, hogy a rendszer gyakorlatilag szinte megváltoztathatatlan, ami a modern alkotmányosság kettőségét előlegezi meg: a stabilitást és az ezzel szemben álló változtathatóság problémáját.

A korlátozott kormányzás elvének további előképe a szuverenitás derivált jellege, vagyis, hogy a hatalom eredete az önjogú személyeknél marad. Azaz, hogy Szibenliszt leszögezi: a mások feletti hatalom a saját magunk feletti hatalomból vezethető le, gyakorlatilag a modern szuverenitás egyik alaptételét fogalmazza meg, amely szerint a közhatalom nem eredeti, hanem átruházott, a hatalom csak a eredticélt szolgálhatja, a delegált hatalom nem válhat öncéllá.

Szibenliszt koncepciójában megjelenik a szekuláris államelmélet megerősítése, amikor Martinihez hasonlóan elutasítja az államhatalom isteni eredetét, az abszolút, korlátlan uralmat. Azonban ezt a gondolatot tovább viszi, amikor kimondja, hogy az uralkodó élet-halál feletti joga is szerződésből vezethető le, tehát normatívan korlátozott, ami a modern alkotmány felelősség elvének egyik előképe.

4. 4. 3. Az államiság fogalmi elemei: a népesség, terület, állami főhatalom, nemzetközi jogalanyiség

Az államiság fogalmi elemeinek meghatározása a modern államelmélet egyik alapvető kérdése, amelynek gyökerei az ókori politikai gondolkodásig nyúlnak vissza, rendszerezett formában azonban elsősorban az újkori természetjogi és államelméleti irodalomban jelent meg. A 17–18. századi természetjogi koncepciók az államot már jogilag megragadható intézményként vizsgálták. E gondolkodási hagyomány az államiság alapfeltételeit a népességben, a meghatározott területben, a közhatalom intézményes formájában megjelenő főhatalomban, valamint a nemzetközi jogalanyiségben látta, amelyek együttesen az állam fennállásának meghatározó ismérveit alkotják. Szibenliszti definíció szerint az állam tehát nemzetközi viszonylatban egy természeti állapotban lévő, speciális jogokkal és kötelezettségekkel felruházott erkölcsi személy, amelyet önjogú személyek, önkéntes alapon állandó jellegű társulásként hoztak létre. E megközelítésből bontakozik ki az államiság azon fogalmi szerkezete, amelyet a modern államelmélet a népesség, a meghatározott terület és az intézményes főhatalom hármas ele-

mében ragad meg,⁵³⁷ kiegészítve az állam nemzetközi jogalanyiságával. Az állam fogalmának kifejtését követően e koncepció alapján a szerző külön is foglalkozik azokkal a tényezőkkel, amelyek az állami közösség fennállásának alapfeltételeit képezik. Elemzése ennek megfelelően kiterjed az államot alkotó népességre, a területiség kérdésére – a területi felségjog (*jus territorii*) összefüggésében –, valamint az államhatalom természetére és gyakorlására; az állam külső jogviszonyaira és nemzetközi jogi helyzetére pedig művének a *Jus gentium* körébe tartozó részeiben tér ki.

Először az államot alkotó személyek kérdését, mint az állami szerződés lényegi elemét tárgyalja röviden, melyre vonatkozóan azt vizsgálja, hogy hány és milyen státusú személy szükségeltetik egy állam létrehozásához.⁵³⁸ E kérdéskör egyébként Virozsil Antal természetjogában is felvetődik művének az Állam elemei (*Elementa Civitatis*) címmel tárgyalt részében, ahol a szibenliszti szóhasználatral szinte azonos módon vizsgálja e témakört.⁵³⁹

A népeesség kérdéskörén belül Szibenliszt az „állampolgári” státusz vizsgálata során érintőlegesen utal a polgárok területhez való kötődésére is, amelyet az államhatalom sajátosságainak bemutatása követ. A területiség problémájára később, külön fejezetben tér vissza, amikor a felségjogok egyik részjogosultságaként a területi felségjog (*jus territorii*) kérdését tárgyalja, majd az állam polgárait megillető jogok és kötelezettségek elemzése során ismét utal e szempont jelentőségére. Az államiság harmadik alapvető tényezőjének, az államhatalom természetének és gyakorlásának vizsgálatát pedig külön, részletes fejezetben fejti ki. Mindez azt mutatja, hogy Szibenliszt az államot nem pusztán absztrakt jogi fogalomként ragadja meg, hanem olyan összetett társadalmi és jogi egységként, amelynek léte a személyi közösség, a területi keret és a közhatalom egymást feltételező kapcsolatában érhető tetten. Az államiság e három eleme így nála nem önálló ismérvek felsorolását jelenti, hanem az állam fogalmának különböző nézőpontokból történő kibontását, amely a további elemzések rendszerező alapjául szolgál.

537 Bruhács János: Nemzetközi jog II. Különös rész, (Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 1999) 17.

538 Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. III. 50. § 60.

539 Virozsil: *Epitome iuris natura*, Cap. III. 98. § 199.

4. 4. 3. 1. Az állam polgárai (*membra Civitatis seu cives*)

Az állam területén élő népesség kérdéséhez Szibenliszt több nézőpontból közelít. Tágabb érelemben a népességbe nemcsak a honi lakosok, hanem az ország területén átmenetileg tartózkodó külhoniak is beletartoznak,⁵⁴⁰ aminek pontosabb értelmét a területi felségjog (*jus territorii*) kontextusa domborítja ki. Ebben az értelemben a népességet az alattvalók (*subditi*) összessége teszi ki. Ide kell érteni tehát mindazokat, akikre az államhatalom kiterjed, így az idegeneket is, még ha csak ideiglenesen tartózkodnak az állam területén.

A *subditus* szóhasználat Szibenlisztnél ebben a kontextusban nem pusztán rendi szófordulat, ezzel a szerző ugyanis a *civilis nexus*, az állami kötelék sajátos jellegére utal. Míg a természetjog a magánjogi jogviszonyok alanyaként következetesen *persona*-ként beszél az emberről, addig a közjogi relációban ugyanaz az egyén már *subditus*: az állam – mint jogilag strukturált alá-fölérendeltségen alapuló, hierarchikusan szervezett, közhatalmi jellegű társulás – alárendelt jogviszonyának alanya.⁵⁴¹

Szűkebb értelemben viszont az államot alkotó személyeket (*membra Civitatis*) úgy lehet megragadni, mint általánosságban egy szerződés alanyait, ami jelen esetben egy társadalmi szerződés. Kiindulópontja ennek megfelelően az, hogy szerződést csak jog- és cselekvőképességgel rendelkező személyek köthetnek, mégpedig olyanok, akik konszenzusra is képesek egymással.⁵⁴² Ebből következően a szoros értelemben vett *civis*-státusz előfeltétele a *persona sui iuris* önjogúság, éppen ezért a függetlenség nem teljes volta korlátozó tényező. Így a szülői hatalom alatt állók, valamint a személyes, illetve gazdasági függésben lévők nem tekinthető az államszerződés önálló alanyainak, mivel jogviszonyuk nem saját jogon, hanem a felettük hatalmat gyakorló személy

540 „At sensu lato [...] extraneos pro subditis esse habendos.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars III. Cap. XVI. 181. § 220.

541 Concha Győző: *Közjog és magyar közjog*, in Concha Győző: *Hatvan év tudományos mozgalmi között. Concha Győző összegyűjtött értekezései és bírálati.* (Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, 1928) 575.

542 „b) de qualitate vero tales personas membra Civitatis (cives) esse posse, quae consentire, et ad securitatem jurium praestationes facere queunt (§ 99. J. E. et § 3).” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. III. 50. § 60.

közvetítésével kapcsolódik az állami közösséghez. A szó szoros értelmében vett polgár – mint az államszerződés eredeti alanya – így csak önjogú személy lehet.⁵⁴³ Ugyanezen megfontolásból – szoros értelemben – az idegenek is kikerülnek ebből a körből, mivel személyükben hiányzik az államszerződés megkötéséhez szükséges, – belső kötődésen és részvételen alapuló – képesség.⁵⁴⁴

Szibenliszt külön is hangsúlyozza, hogy a nemek közötti különbség nem lehet állampolgárságot korlátozó tényező. Ezt magyarázatként azzal a példával támasztja alá, hogy az azonos neműek nem hozhatnak létre tartósan fennálló állami közösséget,⁵⁴⁵ hiszen hiányzik az ilyen társulásból az egyik lényegi elem, vagyis éppen az, ami az állam alapvető természetét adja. Az államnak ugyanis folytonosan fennállónak, állandónak (*perennis*) kell lennie, ez pedig csakis utódok nemzésével tartható fenn.⁵⁴⁶

Azt a kérdést illetően, hogy hány személy szükséges ahhoz, hogy létrejöhessen egy állam, Szibenliszt – a Martininél is megtalálható elvet közvetítve⁵⁴⁷ – a célszerűség felől válaszol: annyi, amennyi az állam céljának meg-

543 „At in defectu independentiae est impedimentu, quominus quis civis evadat, cum consensum in novam unionem moraliter impossibilem reddat (§§ 101, et 107. J. E.). Hinc filiifamilias, et servi, quamvis intra terrae spatium, quod cives possident, seu in communi Civitatis territorio existant, personae tamen cives non sunt.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. III. 50. § 61., vö.: Martini: Positiones de iure civitatis, XI. pont 5.

544 „Quia illis deest potentia pactum civile concludendi (50. §);” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars III. Cap. XVI. 181. § 220. A tág és szűkebb értelmű állampolgárság fogalmát Virozsil Antal is átveszi. Virozsil: Epitome iuris naturae 98. § 199. Említhetjük Concha Győző elméletét is, aki a szibenliszti felfogáshoz hasonlítható, bár azzal mégsem azonos módon, de szintén különbséget tett az állampolgárság szűkebb és tágabb értelme között, fenntartva ezt a fajta disztinkciót. A tágabb értelmű állampolgárság alatt a honosságot értette, mely egy személynek az államhatalomhoz való tartozását fejezte ki az adott személy jogi jelentőségű alaptulajdonságaként. Concha: Közjog és magyar közjog 381. és 385. Ugyanerről ld.: Varga Norbert: Az állampolgárság fogalmának kialakulása a magyar közjogban. Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica. Tomus LXXI. Fasciculus 16. (2008.) 505.

545 Ez a magyarázat Martininél is megtalálható, aki ezt Florusnak tulajdonítja, azonban nála ez a megállapítás nem a polgári státusz kritériumainak magyarázatát szolgálja, hanem arra a kérdésre válaszol, hogy hány és milyen nemű ember képes létrehozni egy államot. Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. I. X. pont 4.

546 „Ideo in sexu nullum est impedimentum, quia hic absolute nec consensum, nec praestationem ad finem consequendum excludit, illud vero abunde liquet, a solis maribus, aut a solis feminis diuturnam Civitatem effici non posse,” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. III. 50. § 60.

547 Vö.: Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. I. X. pont 4., és Virozsil: Epitome iuris naturae, 98. § 199-201.

valósításához elégséges, amennyiben a cél elérése a résztvevők számától függ.⁵⁴⁸

Lábjegyzetben Szibenliszt több, korabeli olyan érvet is visszautasít, amelyek az állampolgári státuszt vallási hovatartozáshoz, alacsony származáshoz vagy földtulajdonhoz kötnék. Érvelése szerint a gondolat szabadsága mindenkit megillet, ezért egy vallás követőjétől – ha az állami kötelezettségeinek eleget kíván tenni – nem tagadható meg az állampolgári státusz.⁵⁴⁹ Hasonlóképpen: a származás önmagában nem kizáró oka az állampolgárrá válásnak, amennyiben az illető képes a megfelelő életvitelhez szükséges feltételek biztosítására. A földtulajdonnal rendelkezés hiánya pedig azért sem lehet kizáró tényező, mert az olyan államokban, ahol a föld nincs felosztva a polgárok között, ennek nincs is relevanciája, de ha mégis, akkor azt kell megfontolni, hogy a földtulajdonosok mások közreműködése nélkül aligha lennének képesek a művelésre, illetve az egymás közötti biztonság fenntartására.⁵⁵⁰

A polgári státusz tehát egy adott államhoz tartozást fejez ki, *civilis nexus*-t, azt az állami köteleket, amelyből jogok és kötelezettségek fakadnak. E jogok és kötelezettségek az állam polgára és a közhatalom gyakorlója viszonylatában nyerik el értelmüket,⁵⁵¹ mindkettőjük egymással szemben meghatározott jogok és kötelezettségek alanyai. E tekintetben Szibenliszt következetesen elutasítja a nemi, vallási, és nemzeti hovatartozás, valamint a vagyoni állapot szerinti megkülönböztetést. Az alávetettségre utaló *subditus* kifejezés nála nem személyi alárendelődést, hanem törvényeknek való alávetettséget

548 „Generatim a) de quantitate dici potest, tantum numerum personarum esse necessarium, quantus sufficere potest ad finem Civitatis obtinendum, quatenus hic a multitudine hominum dependet.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. III. 50. § 60., és vö.: Balogh Arthur: *Politikai jegyzetek*, (Budapest, Politzer, 1905) 88.

549 „Nulla fundata ratio adferri potest, propter quam iis 1-o, qui certae religioni addicti sunt dummodo omnia civilia officia exlere velint, jus Civitatis denegetur; datur enim jus liberae cogitationis, et hinc manans libertas conscientiae, religionis (§ 46. J. E.)” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. III. 50. § lábjegyzete, 61.

550 „2-o qui humile vitae genus profitentur, dummodo sit sufficiens ad vitae necessaria procuranda, et nulli legi morali repugne. 3-o qui nullum fundum jure dominii tenent, quia possunt Civitates cogitari, in quibus territorium necdum est inter singularia Civitatis membra subdivisium. Dein soli domini fundorum sine auxilio aliorum ad securitatem jurium sibi procurandam non sufficiunt, quo jure igitur reliquos a jure Civitatis excludant?” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. III. 50. § lábjegyzete, 61.

551 „Expositis juribus, et officiis Imperantis civilis naturalis ordo postularet, ut officiis subditorum praemittantur jura eorumdem, obligationibus Imperantis (§ 167.-177.) correlata;” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars III. Cap. XVI. 178. § 218.

jelent,⁵⁵² olyan közjogi státuszt, amely nem zárja ki a polgárt az államhatalom gyakorlásából, hiszen a polgárokat alattvalóként is az államhatalom passzív részeseinek tekinti.⁵⁵³

Az állampolgárságnak ilyesfajta értelmezése első pillantásra Martini tételeit követi, de lényeges pontokon túl is lép rajtuk. Martini ugyanis az állam polgárának csak azokat az önjogú személyeket tekinti, akik az önjogúságukon túl még saját családdal is rendelkeznek. Nem tekinthetők polgároknak tehát a szülői, valamint a háziúri hatalom alatt álló személyek, akikre Martini úgy tekint, mint a szülői, illetve háziúri hatalmat gyakorló személyek saját polgárraira, azaz saját hatalmuk alárendeltjeire. Ennek megfelelően osztja a személyeket parancsolókra (*imperantes*) és engedelmeskedőkre (*parentes*).⁵⁵⁴

Szibenlisztnél tehát a Martini-féle tételekre való támaszkodás szelektív. Beemeli a *sui iuris* elemet, de nem teszi kritériummá a családalapítást, és ezzel tágítja a polgári státusz elvi hozzáférhetőségét. Emellett Martinihez képest hangsúlyosabban építi be a vagyoni és vallási alapú kizárások tilalmát, kifejezetten a jogegyenlőség természetjogi súlyával. Így Szibenliszt megközelítése már abba az irányba mutat, amely a kései abszolút monarchiák államfelfogásában is egyre erősebben jelenik meg: az állampolgári státusz értelmezését az alattvalói kör tágabb fogalmából kiindulva,⁵⁵⁵ a jogegyenlőség és a társadalmi szerződés kontextusában rendezi újra – előkészítve azt a későbbi fogalmi megszilárdulást, amely a polgári nemzetállamok kialakulásával válik meghatározóvá.⁵⁵⁶

552 Quia per ingressum in Civitatem legem acceptant, seque tacite subjiunt.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars I. Cap. XI. 128. § 166.

553 imperium civile extendit [...] ad subditos passive.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. VI. 55. § 68.

554 „Et quae civium nomine veninat?” kérdésre Martini válasza: „Debent porro socii civitatis, sive cives esse sui iuris, id est nec imperio parentali, nec herii subiecti, quin tamen singulo familiam habere opus sit. Hinc filiifamilias, et servi, [...] tamen civilis non sunt. Sed et ipsae personae imperantium cives sunt; quare hi in imperantes et parentes dispescuntur.” Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. I. XI. pont 4.

555 Vö.: Kállai Gábor: A közjog alapjai, (Budapest, Új Mandátum, 2005) 113.

556 Varga Norbert: Az állampolgárság fogalmának kialakulása a magyar közjogban 491-492.; Sári János: Állampolgárság, in Halász József és Sári János (szerk.): Állami intézmények a politikai rendszerben, (Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1987) 53.; Kállai: A közjog alapjai, 113.

Szibenliszt állampolgári státusz-felfogása – noha a 18-19. századi természetjog keretei között mozog – több olyan fogalmi elemet hordoz, amelyek a modern alkotmányosság irányába mutatnak. A polgárság nála nem rendi kiváltság, hanem jogi reláció: az állami közösséghez való tartozás alapja nem történeti privilégium vagy társadalmi rang, hanem az államszerződésből fakadó kölcsönös jogok és kötelezettségek rendszere. Ezzel a politikai közösséget ismét normatív alapra helyezi: a státuszon nyugvó rendi gondolkodás helyét a jogviszonyi szemlélet veszi át. Az önjogúság követelménye az államszerződés alanyainak meghatározásakor tovább erősíti ezt az irányt. Az állam elsődleges alanyai az önálló, cselekvőképes személyek; a függőségi viszonyban állók jogállása pedig közvetített módon kapcsolódik az államközösséghez. E megkülönböztetés már a politikai jogképesség és a magánjogi cselekvőképeség differenciálásának csíráját hordozza, s egyúttal azt is jelzi, hogy a közjogi státusz nem pusztán társadalmi helyzet kérdése, hanem normatív feltételekhez között jogállapot. Ezzel Szibenliszt a rendi világ és a modern alkotmányos gondolkodás közötti átmenet egyik jelnetős elméleti állomását jelöli ki.

4. 4. 3. 2. Az államterület és a területi felségjog (*jus territorii*)

Az államiság egyik alapvető sajátossága a meghatározott területhez kötött közhatalom gyakorlása. A kora újkori államelmélet kialakulásával párhuzamosan egyre világosabban kirajzolódott az a felfogás, hogy az állam hatalma nem pusztán személyi jellegű uralmi viszonyként, hanem egy meghatározott földrajzi térhez kapcsolódó joghatóságként értelmezhető.⁵⁵⁷ E gondolat a későbbi fejlődés során tovább erősödött: a nemzetállami eszme elterjedésével az államterület meg inkább az államiság egyik meghatározó fogalmi kritériumává vált.⁵⁵⁸ A 18-19. századi természetjogi gondolkodás ennek megfelelően az államot olyan politikai közösségként írta le, amelyben a közhatalom meghatározott területen érvényesül, és amelynek hatálya az adott térben tartózkodó személyekre egyaránt kiterjed.

557 Bruhács: Nemzetközi jog II. Különös rész, 13.

558 Takács Péter: Az állam területe és népessége, in Takács Péter (szerk.): *Államelmélet. Előadások az államelmélet és az állambölcsélet köréből*, Prudentia Iuris, (Miskolc, Bíbor Kiadó, 1997) 29.

A terület és az államhatalom közötti kapcsolat értelmezése a kora újkori államelméletben még korántsem volt egységes. Megjelent az a felfogás, amely a területet az uralkodó uralmának tárgyaként, sőt olykor a fejedelem magánjogi jellegű birtokaként fogta fel.⁵⁵⁹ Az államterületre különösen az abszolút monarchiákban tekintettek úgy, mint a fejedelem magántulajdonára, aminek következtében a korabeli államjog az államhatalmat gyakran a terület feletti uralomból vezette le. Ebben az értelmezésben a terület a fejedelmi hatalom tárgyaként jelent meg, amely fölött az uralkodó a magánjogi tulajdonhoz hasonló jogosítványokat gyakorolhatott. A természetjogi államelmélet azonban fokozatosan szakított ezzel a szemlélettel. Tiltakozásként a terület birtokjellegű felfogása ellen egy olyan államelméleti irány bontakozott ki, amely az állam absztrakt jellegét hangsúlyozta, és élesen elválasztotta egymástól a magánjogi és a közjogi viszonyokat. E nézet szerint az állam nem a fejedelem tulajdonát képező területből vezethető le, hanem olyan politikai társulásként értelmezendő, amelyben az egyének akarata alá van rendelve az általános, azaz a társulás közös akaratának. Ebben a szemléletben a terület már nem az uralkodó magánjogi tulajdonát jelenti, hanem az államhatalom gyakorlásának térbeli keretét. Az állam lényegét tehát nem a fejedelmi birtoklás, hanem a politikai közösség szerveződése adja, ami elvileg akár olyan közösségek esetében is elképzelhető, amelyek nem rendelkeznek állandó területtel, mint például a nomád népek.⁵⁶⁰ E szemléletben a területi felségjog az államhatalom különös részjogosítványaként jelenik meg, amelyhez meghatározott közhatalmi jogosultságok és hatáskörök kapcsolódnak.⁵⁶¹

A 18-19. századi természetjogi államelmélet e jogosítványban az állami főhatalom territoriális érvényesülésének jogi kifejeződését látta. A területi felségjog ebben az értelmezésben az államnak azt a jogát jelenti, hogy meghatározott területen belül a legfőbb közhatalmat gyakorolja, és e hatalom a területén tartózkodó személyekre – a honpolgárookra és az idegenekre egyaránt – kiterjed.⁵⁶² E gondolatmenet kiindulópontját a Martini-féle természet-

559 Buza László: *Államterület és területi felségjog*, (Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1910) 19.

560 Buza László: *Államterület és területi felségjog*, 54-55.

561 Buza László: *Államterület és területi felségjog*, 22-23.

562 Ld.: Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XI. 126-132. §§ 165-167.

jogi rendszer adja, amelynek tételeit Szibenliszt saját természetjogi magyarázataiban részben követi, részben pedig továbbfejleszti.

Ennek fényében érdemes áttekinteni Szibenliszt államterülettel és a területi felségjoggal kapcsolatos megállapításait. A legtöbb állam esetében a politikai közösség egy összefüggő államterületen szerveződik meg; az ilyen jellegű államot Szibenliszt *collecta societas*-ként jellemzi.⁵⁶³ Előfordulnak azonban olyan államok is, amelyek területe nem alkot egységes földrajzi egészet, hanem különálló részekből áll. Az ilyen jellegű államalakulatokat Szibenliszt *societas diversa* elnevezéssel illeti, amelyek területei más államok közé ékelődve enklávákat vagy exklávákat alkotnak. Mindemellett a területiség elve nem minden politikai közösség esetében érvényesül azonos módon. Szibenliszt megemlíti azokat a politikailag szervezett társulásokat is, amelyek nem elsősorban meghatározott földrajzi térhez, hanem inkább vérségi vagy vallási kötelékekhez kapcsolódnak; az ilyen jellegű közösségeket *societas vaga* névvel jelöli.⁵⁶⁴

Akár stabil területhez között (*fixa*), akár mozgó jellegű (*vaga*) politikai közösségről van szó, a területi felségjog (*jus territorii*) minden állam esetében az államhatalom alapvető jogosítványának tekintendő. Ez a jog azt jelenti,

563 Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. I. 4. § 4.

564 Vö.: Bruhács: *Nemzetközi jog II. Különös rész*, 13-14. pp. és Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. I. 4. § 4.; A területhez nem kötődő politikai közösség problémája a korábbi természetjogi művekben is ismert. A természetjogi szerzők általában abból indulnak ki, hogy a politikai közösség elsődlegesen a személyek akaratának egyesüléséből jön létre, ezért elvileg olyan társulások esetében is elképzelhető, amelyek nem rendelkeznek állandó és összefüggő területtel. A nomád népek vagy vándorló közösségek példáját már a korai modern természetjogi gondolkodás is felhozza annak szemléltetésére, hogy a politikai társulás nem feltétlenül kötődik stabil földrajzi térhez. Ezzel összefüggésben a politikai közösséget erkölcsi személynek tekintő felfogás – amely a természetjogi államelméletben meghatározóvá vált – lehetővé tette olyan közösségek állami jellegének elismerését is, amelyek nem rendelkeznek rögzített területi keretekkel. A későbbi természetjogi irodalomban ezért a politikai közösség személyi alapja több szerzőnél megelőzi a területiális szempontot, még ha az állam működése a gyakorlatban rendszerint meghatározott területhez kapcsolódik is. Vö.: Samuel Pufendorf: *De jure naturae et gentium libri octo* (Lund, Adam Junghans, 1672), ahol Pufendorf a politikai közösséget *persona moralis*-ként értelmezi, amely az egyének akaratának egyesüléséből jön létre; Christian Wolff: *Jus naturae methodo scientifica pertartatum* (Halle, Renger, 1740-1748), ahol Wolf rendszerében az állam a polgárok egyesüléséből létrejövő *civitas*, amelynek alapja a közös akarat, nem pedig a terület. Emer de Vattel: *Le droit des gens, ou Principes de la loi naturelle appliqués à la conduite et aux affaires des nations et des souverains* (Neuchâtel, Chez les Libraires Associés, 1758)

hogy az adott állam területén – vagy az általa uralt térben – a legfőbb közhatalom (*imperium*) gyakorlása az államot illeti meg.⁵⁶⁵ Szibenliszt ezzel a természetjogi államelmélet álláspontját tolmácsolja, amely egyben Martini tételeinek tovább gondolását is jelenti; e gondolatmenet később Virozsil Antal munkáiban is visszaköszön.⁵⁶⁶

A területi felségjog tehát a szibenliszti értelemezésben az állam belső biztonságának védelmét szolgálja. Ennek megfelelően hatálya nem csupán az állam saját polgáraitra terjed ki, hanem mindazokra is, akik az adott állam területén tartózkodnak. A területi jog tehát egyaránt vonatkozik a honpolgárokra és azokra az idegenekre, akik akár ideiglenes tartózkodás, akár végleges letelepedés céljából lépnek az állam területére. Célja, hogy az állam polgárainak jogai és általánosságban az állam területén érvényesülő jogok ne sérüljenek.⁵⁶⁷

Szibenliszt Martinivel összhangban hangsúlyozza, hogy a területi jog gyakorlása elsősorban tiltó jellegű jogosítványokban nyilvánul meg.⁵⁶⁸ Az államhatalom gyakorlója e jog alapján megtilthat vagy megszüntethet olyan cselekményeket, amelyek az állam rendjét vagy a polgárok jogait sértik. Mivel a jogsértések megelőzése a tilalmak érvényesítésével is biztosítható, a területi felségjog e tekintetben a közrend fenntartásának alapvető eszközét jelenti.

Az idegenekre kiterjedő joghatóság magyarázatát azonban már Szibenliszt adja meg a Martini-féle tan kiegészítéseként. Értelmezése szerint az idegenek, azáltal, hogy belépnek egy másik állam területére, hallgatólagosan elfogadják annak törvényeit, és ezáltal alávetik magukat az ott érvényes

565 Ld.: Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XI. 126-131. §§ 165-168. és Takács: Az állam területe és népessége 30.

566 Virozsil: *Epitome iuris naturae*, 99. § 202.

567 „Ut securitas interna in Civitate eo certius promoveatur, simpliciter omnes actiones, quae vel occasionem laesionis praeberent, intermitti debent. [...] Vi juris supradicti Imperanti civili jus competit efficiendi, ne illi, qui in Civitatis territorio sive in perpetuum, sive ad tempus morantur, jura civium violent, aut in periculum conjiciant, quod communiter jus territoriale vocatur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XI. 126-127. §§ 165.

568 „Quia omnes species laesionum, et pericula jam per id impediuntur, si Imperans effecerit, ut actiones in intermittantur,” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. XI. 128. § 165-166., Vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. VI. CXXIV. pont 44. p

jogrendnek.⁵⁶⁹ Ebből következik, hogy az állam területén tartózkodó idegenek – bár nem tartoznak az állam polgárai közé – a területi felségjog hatálya alá esnek.

Martinihez hasonlóan Szibenliszt is hangsúlyozza, hogy a területi felségjog az államhatalom gyakorlóját feljogosítja arra, hogy az állam területén tartózkodó idegenek belépését vagy ott-tartózkodását szabályozza. E jog alapján az állam eldöntheti, hogy valamely külföldi személyt a területére beenged-e, illetve szükség esetén az államból kiutasítja.⁵⁷⁰ A területi felségjog egyik lényeges következménye, hogy az állam a saját jogterületén megvalósuló jogviszonyok és jogsértések felett joghatóságot gyakorol. Ebből következik az a természetjogi elv is, amely szerint a bűncselekmények elbírálása rendszerint azon állam hatáskörébe tartozik, amelynek a területén az adott cselekményt elkövették. Más szóval az elkövetőt ott vonják felelősségre és ott szabják ki rá a büntetést, ahol a jogsértés történt.⁵⁷¹ Ez az elv a területi joghatóság természetes következménye.

Mindemellett Szibenliszt rámutat arra is, hogy az idegenek az állam területére lépve bizonyos értelemben ideiglenes alattvalóknak (*termprarii subditi*) tekinthetők. Ennek oka az, hogy a területi felségjog alapján az adott állam tiltó törvényeinek hatálya alá tartoznak. A természetjogi felfogás szerint azonban a tevőleges cselekvést előíró kötelezettségek rendszerint az alávetési szerződésből származnak, ezért ezek főszabály szerint csak az állam polgárait terhelik, és az állam területén tartózkodó idegenekre általában nem terjednek ki. Szibenliszt e ponton sajátos – Martininél nem olvasható – magyarázattal egészíti ki e tételt. Álláspontja szerint kivételes esetben az idegenek is kötelezhetők tevőleges magatartásra,⁵⁷² amennyiben egy megfele-

569 „Ut illud non solum ad proprios subditos sed etiam extraneos extendatur. [...] Quia per ingressum in Civitatem legem acceptant, seque tacite subjiciunt.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. XI. 128. § 166.

570 „Imperanti vero competere jus talem statuendi, patet cum habeat jus extraneos penitus a Civitate excludendi, ergo etiam sub hac aut illa lege admittendi.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. XI. 128. § 166.

571 „Atque hic sita est ratio, cur quilibet foro delicti subjiciatur, h. e. ibi judicetur, et puniatur, ubi deliquit,” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis* Tomus II. Pars I. Cap. XI. 128. § 166. p. Vö. Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. VI. CXXV. pont 44.

572 „Ut extranei territorium Civitatis intrantes fiant subditi temporarii. Quia subsunt legibus negativis, imo etiam affirmativis (§ 128.).” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. XI. 129. § 167.

lelően kihirdetett külön törvény előírja számukra, hogy az állam területén tartózkodva az állam ellen irányuló jogsértő cselekmények elhárításában közreműködjenek.⁵⁷³ A fenti gondolatmenet valójában arra a klasszikus természetjogi kérdésre ad választ: milyen mértékben kötik az állam törvényei az idegeneket, akik az adott állam területén tartózkodnak. Szibenliszt értelmezésében az idegenek a területre lépve nem válnak az állam polgárává, azonban az állam területi joghatósága alá kerülnek, ezért nevezi őket ideiglenes alattvalóknak. Ebből következik, hogy az állam tiltó törvényei – például a közrend megsértését, a lopást vagy az erőszakot tiltó rendelkezések – rájuk is teljes mértékben kiterjednek. A természetjogi felfogás szerint ugyanakkor a tevőleges kötelezettségek – mint például a hadkötelezettség, a közteherviselés vagy más állami szolgálat – az államszerződésből erednek, ezért főszabály szerint csak az állam polgárait terhelik. Az idegenek tehát általában nem kényszeríthetők ilyen aktív kötelezettségek teljesítésére. Szibenliszt azonban egy fontos kivételt is megfogalmaz: amennyiben az állam külön törvényben rendelkezik erről, az idegenek is kötelezhetők arra, hogy tevőleges magatartással járuljanak hozzá az állam elleni jogsértő cselekmények elhárításához. E kivétel lényegében a közrend és az állam biztonságának védelmét szolgálja.

A területi felségjog kérdése azonban nemcsak az állam területén tartózkodó idegen személyek jogállásával kapcsolatban merül fel, hanem felveti az idegen államhatalom képviselőivel fennálló jogviszony kérdését is. Szibenliszt értelmezésében a területi felségjog elvileg az állam területén tartózkodó minden személyre kiterjed, ezért az idegen uralkodók jelenlétével összefüggésben is felmerülhet. Álláspontja szerint ugyanakkor az állam saját biztonságának védelmében jogosult fellépni minden olyan cselekménnyel szemben, amelye területén jogsértő módon jelenik meg. E gyakorlat azonban – Martinivel egyetértve – nem irányulhat az idegen uralkodó függetlenségét biztosító jogok ellen.⁵⁷⁴ Szibenliszt ezért e kérdést már a nemzetközi

573 „jus hoc territoriale ad actiones tantum negativas, seu omissiones spectet. [...] Extranei tamen in regula ad actiones afirmativas cogi nequeunt, quia obligatio ad has provenit ex pacto subjectionis, quod peregrini non concluderunt; nisi lata, et sufficienter promulgata fuisset lex, ut extranei, subeuntes territorium Civitatis, etiam actiones positivas ad avertendas a Civitate laesiones praestare obligentur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. XI. 128. § 165-166.

574 Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. VI. CXXV. pont 44.

jog körébe utalja, és a külföldi uralkodókkal összefüggő területi felségjogot a külső jogviszonyok – vagyis a *jus gentium* – keretében értelmezi.⁵⁷⁵

A területi felségjog értelmezése Szibenliszt rendszerében több olyan elvi mozzanatot tartalmaz, amelyek a későbbi alkotmányos államfelfogás előzményeiként értelmezhetők. Mindenekelőtt világosan kirajzolódik az a szemlélet, amely a közhatalmat nem pusztán személyi uralmi viszonyként, hanem meghatározott térhez kapcsolódó joghatóságként fogja fel. Az államhatalom ebben az értelemben olyan közhatalmi jogosultság, amely egy meghatározott területen érvényesül, és amelynek hatálya az ott tartózkodó személyekre egyaránt kiterjed. E gondolat a közhatalom territoriális jellegének az elismerése.

A természetjogi államelmélet ezzel összefüggésben határozottan elválasztja egymástól a magánjogi és a közjogi viszonyokat. A terület nem az uralkodó magánjogi tulajdonát jelenti, hanem az államhatalom gyakorlásának térbeli keretét. Ez az elmozdulás a patrimoniális államfelfogástól a deperszonalizált, intézményes közhatalom irányába mutat, amely a modern alkotmányos állam egyik alapvető jellemzője. Az állam lényegét nem a fejedelmi birtoklás, hanem a politikai közösség szerveződése adja, amelyben az egyének akarata az általános, vagyis a társulás közös akaratának van alárendelve.

A területi felségjog az állami joghatóság alapelvét is kimondja. Szibenliszt értelmezésében az állam hatalma mindazokra kiterjed, akik az adott államterületen tartózkodnak. Ez a gondolat a modern jogrendszerekben a territoriális joghatóság elvében jelenik meg, amely szerint az állam joga és igazságszolgáltatása alapvetően a területén megvalósuló jogviszonyokra és jogsértésekre terjed ki. Ezzel összefüggésben az idegenek jogállásának természetjogi alapjai is kirajzolódnak. Az idegenek ugyan nem válnak az állam polgáraivá, de a területre lépve alávetik magukat az ott érvényes jogrend-

575 „etiam in extraneos Imperantes competat. Quia jus removendi laesiones a Civitate Imperanti competit adversum quemlibet, ergo etiam adversus extraneum Imperantem. Neque exercitium hujus juris independentiae extranei Imperantis adversatur. [...] Si quis autem dixerit, hoc jus adstruitur, ut jus majestaticum internum, non ut tale, quod cuilibet adversus quemlibet in statu naturali competi, tunc reponemus: hic quaeritur solum de existentia juris hujus, utrum vero idem exercere liceat in extraneum Imperantem, ut jus majestaticum internum, statim determinabimus” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. XI. 128. § 167.

nek, ezért az állam tiltó szabályozásának hatálya rájuk is kiterjed. A tevé-
leges kötelezettségek azonban főszabály szerint csak a polgárokat terhelik,
mivel azok az államszerződésből fakadnak. Ez a megkülönböztetés már a
modern alkotmányos rendszerekben ismert különbséget vetíti előre az ál-
lampolgárok sajátos közjogi kötelezettségei és az idegenekre kiterjedő álta-
lános jogrend között.

A területi felségjog természetjogi értelmezése egyúttal a szuverén álla-
mok közötti viszony alapelvét is előrevetíti. Szibenliszt hangsúlyozza, hogy
az állam saját biztonságának védelmében felléphet a területén megvalósuló
jogsértő cselekményekkel szemben, e jog gyakorlása azonban nem sértheti
az idegen uralkodók függetlenségét biztosító jogokat. E gondolat már a szu-
verén államok kölcsönös függetlenségének és egyenjogúságának természet-
jogi alapját jelzi, amely a későbbi nemzetközi jogi fejlődésben a szuverén
államok egyenlőségének elvében nyert kifejezést.

Érdekes jelenség a *societas vaga* gondolata is, amely arra utal, hogy a poli-
tikai társulás létezése a természetjogi felfogás szerint elvileg nem kizárólag
stabil területi keretekhez kapcsolódik, hanem a közösség tagjainak egyesí-
tett akaratából és normatív együttéléséből vezethető le. E megjegyzés azon-
ban inkább a politikai közösség személyi alapját hangsúlyozza, és nem érinti
azt az általános tételt, hogy az államhatalom gyakorlása a történeti fejlődés
során rendszerint meghatározott térhez kapcsolódik.⁵⁷⁶

576 A 20. század második felében több szerző is foglalkozott azzal a jelenséggel, hogy a politikai
közösségek működése egyre inkább deterritorializált formákat ölthet. A globalizáció, a
diaszpórák erősödése, valamint az információs technológiák fejlődése következtében egyre
több olyan közösség jött létre, amelynek identitása és intézményrendszere nem kizárólag
egy adott területhez kötődik. A politikai közösség így részben személyi alapú hálózatként
is értelmezhetővé vált. E jelenséget több modern politikai filozófus és államelméleti
szerző is vizsgálta. Például Benedict Anderson az „elképzelt közösségek” (imagined
community) fogalmával arra mutatott rá, hogy a politikai közösségek sokszor kulturális és
kommunikációs hálózatok révén jönnek létre, nem pedig kizárólag fizikai együttélésből.
Hasonló irányba mutatnak a globális politikai közösségekről szóló elméletek is, amelyek
szerint a politikai identitás és a jogi közösség részben transznacionális formában is
létezhet. A 21. században mind ehhez új dimenziót adott a digitális technológiák fejlődése.
Egyes szerzők – például Balaji Srinivasan – már olyan „hálózati állam” koncepciókról
beszélnek, amelyekben a politikai közösség nem elsősorban területi, hanem hálózati
alapon szerveződik, és csak később kapcsolódik konkrét földrajzi térhez. Bár ezek az
elképzelések még inkább elméleti jellegűek, jól mutatják, hogy a politikai közösség és a
földrajzi terület kapcsolata a modern gondolkodásban sem tekinthető teljesen magától
értetődőnek. E modern példák természetesen nem jelentik azt, hogy a természetjogi

Összességében Szibenliszt természetjogi magyarázata a területi felségjog kérdésében olyan elvi keretet vázol fel, amelyben az államhatalom már intézményes, deperszonalizált közhatalomként jelenik meg. Az állam alapja ebben a felfogásban a politikai közösség szervezett akarata, míg a közhatalom gyakorlása a történeti fejlődés során rendszerint meghatározott térben érvényesül. A területi felségjog ezért annak jogi kifejeződése, hogy az állam hatalma az általa uralt térben tartózkodó személyekre kiterjed, és gyakorlása a szuverén államok kölcsönös függetlenségének tiszteletben tartása mellett valósul meg.

4. 4. 3. 3. Az államhatalom (*imperium civile*)

Az államiság fogalmi elemei közül a népesség és a terület kérdésének vizsgálata után szükségképpen felmerül az a kérdés is, miként szerveződik az a közhatalom, amely e közösség érdekében gyakorolt uralmat biztosítja. A politikai társulás ugyanis önmagában – még ha meghatározott térben is létezik – nem válik állammá mindaddig, amíg nem rendelkezik azzal a szervezett hatalommal, amely a közösség egyesített akaratát képes érvényre juttatni és a közös célok megvalósulását biztosítani. Ezért a 18-19. századi természetjogi gondolkodásban, így Szibenliszt természetjogi rendszerében is az állam fogalmának kifejtését követően különös jelentőséget kap az államhatalom természete és gyakorlásának módja.

Az állam a legmagasabb szintű politikai egység (*corpus politicum*), s mint ilyen, egyedül rendelkezik azzal az alapvető fontosságú joggal, melynél fogva meghatározza azokat az érvényes jogrenddel összhangban álló eszkö-

szerzők a mai értelemben vett deterritorializált államot képzeltek volna el. A *societas* vaga említése mégis arra utal, hogy a természetjogi államelmélet már felismerte: a politikai közösség lényege nem kizárólag a stabil földrajzi térhez kötődik, hanem az egyének közös akaratából létrejövő társulásban ragadható meg. Ebben az értelemben a fogalom a politikai közösség személyi alapú felfogásának korai példájaként értelmezhető, amely egészen más történeti kontextusban – a modern politikai elméletek egy részében ismét felbukkan. Világossá válik az a megkülönböztetés, hogy a földrajzi terület és az uralmi tér nem mindig esik egybe. Ld.: Benedict Anderson: *Imagined Communities, Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, (London, Verso, 1983., Rev. and extended ed. London-New York, Verso, 1991); Balaji Srinivasan: *The Network State, How to Start a New Country*, (San Francisco, Balaji Srinivasan, 2022.) <https://thenetworkstate.com/> (2026. 03. 05.)

zöket, amelyek az állam céljának megvalósításához szükségesek, valamint feljogosít ezek foganatosítására. Ehhez olyan intézkedések szükségesek, melyek a közös biztonság érdekében saját hatalmuknál fogva valamennyi alattvaló kormányzását teszik lehetővé; e jog gyakorlását nevezi Szibenliszt – Zeiller-Egger megállapításával egyetértve – az állam kormányzásának (*Civitatis gubernatio*).⁵⁷⁷

Az államhatalom gyakorlójának valamennyi államot alkotó személy akaratát kell érvényre juttatnia, hogy ezáltal is az egész államot képviselhesse. Ez pedig annyi jogosultság gyakorlását jelenti, amennyi az állam céljának eléréséhez szükséges.⁵⁷⁸ Következésképpen az államhatalomból fakadó jogosultságok terén a Szibenliszt által képviselt természetjogi felfogás szerint érvényesülnie kell a célhoz kötöttség elvének.

Az államhatalom sajátosságait Szibenliszt, a Martini és a Zeiller-Egger-féle természetjogot tolmácsolva, a következő hét pontban foglalja össze:⁵⁷⁹ az államhatalom felső hatalomként, felségként (*Maiestas*) jelenik meg; független, azaz szuverén (*independens*); a legfőbb hatalom (*potestas summa*); kizárólagos hatalom (*imperium unicum*); egyetemes jellegű (*universale*); bizonyos szempontból oszthatatlan (*individuum*), s végül minden más állam tekintetében azzal egyenlő rantú hatalommal bír (*aequale*), – ennél fogva az államok rendszere a szuverén államok egyenlőségén alapul.

Az államhatalom valamennyi más hatalommal szemben elsőbbséget élvez (*maior potestas*). Ez a tulajdonképpeni elsőbbség nyilvánul meg az államhatalom tekintélyében és méltóságában (*Maiestas, major potestas*), amely

577 „Civitati essentielle Imperium civile (§ 39.) est jus media ad finem Civitatis jure valido determinandi, et exequendi (§ 12.), h. e. actiones omnium subditorum ad communem securitatem pro arbitrio dirigendi, et cum haec directio in suo exercitio etiam Civitas gubernatio vocetur,” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. VI. 54. § 66., és vö.: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 50. § 49., és vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. III. L. pont. 18.

578 „Inde patet: 1) Subjectum imperii civilis voluntatis omnium membrorum, in Civitate unitorum, organum, et interpretem esse, totamque Civitatem repraesentare, 2) Eum tot juribus gaudere, quot necessaria sunt ad finem Civitatis assequendum.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. IV. 54. § 66.

579 Vö.: Martini: *Positiones de iuris naturalis*, Cap. III. LI-LXII. pontok. 18-22., Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 51-59. §§ 50-54., és Virozsil: *Epitome iuris naturae*, 102-103. §§ 211-213.

a hatalomgyakorlás során kiemelkedő jogosultságokat (*jura eminentia*) és az eszközök sokféleségét biztosítja számára.⁵⁸⁰

Az államhatalom függetlenségéből következik, hogy mentes bármiféle idegen kényszerhatalomtól, azaz a szuverenitás az államhatalom egyik legfontosabb tulajdonsága. Az államhatalom ugyanis csak annyiban képes saját akarata szerint kormányozni, amennyiben idegen hatalmaktól független marad.⁵⁸¹ Mindehhez járul, hogy ebben a relációban semmiféle külső törvénynek nincs alávetve, azaz törvényen kívüli állapot (*exlex*) jellemzi. Szuverenitásából adódik továbbá, hogy saját cselekményei érvényesítéséhez nincs szüksége rajta kívül állók egybehangzó megerősítésére, azaz e tekintetben megkérdőjelezhetetlen (*irreprehensibile*). Cselekedetei okáról sem kell számot adnia, tehát tettei megfellebbezhetetlenek (*inapellabile*). Semmilyen erőhatalomnak vagy kényszernek nem vethető alá (*irresistibile*), ezen kívül tévedhetetlenség is jellemzi (*infallibile*). Ez utóbbi abban nyilvánul meg, hogy nemhogy idegen személy, de a saját alattvalói közül sem vonhatja felelősségre senki. Szibenliszt e jellemzők kiegészítéseként azonban hozzá teszi azt a megjegyzést is, hogy ezek a jellemvonások korlátlanul nem érvényesülhetnek, csakis abban az esetben jellemezhetik az államhatalmat, ha az hatalmát saját hatáskörén belül gyakorolja.⁵⁸² Az államjognak az államcélból levezetett elveit figyelembe véve jól látható, hogy az államhatalom nem lépheti túl az állam céljának megvalósítására kijelölt korlátokat.

Az államhatalom *summa potestas* jellege abban testesül meg, hogy összevetve a társadalomban szokásos más hatalmi formákkal, mint például szülői

580 „Imperium civile est Majestas, [...] Quia Majestas (major potestas) dicitur, quae reliquas potestates superat. Atqui civile imperium et dignitate (ratione jurium eminentium), et magnitudine (ratione multitudinis objectorum) omnes reliquas potestates in Civitate superat” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. VI. 55. § 66.

581 „Independens, h. e. immune a quovis alieno cogente arbitrio. Quia imperium civile quatenus est jus juxta arbitrium proprium Civitatem gubernandi (§ 54.), eatenus absque contradictione simul ab alieno arbitrio dependens cogitari nequit. Propter hanc proprietatem vocatur etiam Souverainitas. Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. VI. 55. § 66-67.

582 „Ex independetia imperii civilis immediate sequitur: a) imperium civile nullis legibus humani subesse (exlex), b) pro validitate actionibus suis concilianda aliena confirmatione non egere (irreprehensibile), c) ad rationes actionum suarum reddendas attrahi nequire (inappellabile), d) nulli vi, aut coactioni subesse (irresistibile), e) in quantum semet intra limites suos continet, a nemine subditorum saltem externe erroris argui posse (infallibile) esse debere.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. VI. 55. § 67.

hatalommal (*potestas parentalis*), vagy a ház népe feletti hatalommal (*potestas herilis*), az államhatalom messze felettük ál.⁵⁸³

Az államhatalom kizárólagos hatalom (*imperium unicum*), hiszen, ha azt sokan gyakorolják, anarchiához, tehát az állam felbomlásához vezet.⁵⁸⁴ Az államhatalom egyetemes jellegéből (*universale*) adódik, hogy az az állam valamennyi tagjára és azok dolgaira egyaránt kiterjed. Bár mind az alattvaló, mind pedig az uralkodó az állam tagja, a kettőjük viszonylatában Szibenliszt aktív és passzív államhatalmat különböztet meg. Míg az államhatalom ténylegesen az államfelség gyakorlóját, az uralkodót illeti meg – s ilyen értelemben hatalma aktív államhatalom – addig az alattvalók az alávétési szerződésből kifolyólag az államhatalom passzív részesei, passzív megtestesítői.⁵⁸⁵

Az a korábbi – Grotius nevéhez köthető – felfogás, amely az államhatalom oszthatatlanságáról beszél, Martinivel egyetértésben Szibenliszt véleménye szerint is⁵⁸⁶ kiegészítésre szorul. Az államhatalom oszthatatlansága ugyanis az államhatalom gyakorlásához szükséges felségjogokkal kapcsolatban, csak annyiban áll fenn, ha azt vesszük figyelembe, hogy kizárólag az állam rendelkezik valamennyi a felségjoggal mint sajátos, kizárólagos jogosultságokkal, amelyeken más jellegű társulásokkal nem osztozik; ennél fogva kizárt, hogy azokat más – nem jogszerű állami átruházáson alapuló – csoportoknak átengedje. Más megközelítésben azonban, ha a felségjogok gyakorlásának oszthatósága szempontjából tekintjük e kérdést, – hiszen az államhatalom formáját tekintve több alany között is megosztható – az az ál-

583 „Potestas summa. Quia imperium in homines dicitur potestas, et cum imperio civili omnes ceterae potestates in civitate, ut parentalis, herilis subsint.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. VI. 55. § 67.

584 „Imperium civile in Civitate est unicum. Quia si plura supponerentur, tunc penes essentialem eorumdem characterem (independentiam) collosiones evitari nequirent, et Civitas, vel exstingui, vel in duas resolveri deberet.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. VI. 55. § 67.

585 „Universale, h. e. ad omnia Civitatis commembra, eorumque res extenditur. Quia membra Civitatis sunt vel Imperans, vel subditi (§47.), penes Imperantem est imperium civile, penes subditos huic correlata subjectio; ergo ad Imperantem semet imperium civile extendit active, ad subditos passive.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. VI. 55. § 67-68.

586 Vö.: Martini: Positiones de iure civiatis, Cap. III. LV. 20, és Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 55. § 52., valamint Virozsil: Epitome juris naturae, 102. § 212.

lítás, hogy az államhatalom oszthatatlan, már nem állja meg a helyét.⁵⁸⁷ A felségjogokat, ugyanis – mint azt korábban a *Jus extrasociale* részben már láttuk – Zeiller-Egger nyomán Szibenliszt is a tulajdonjoghoz hasonlóan részjogosultságokra bonthatónak tekinti,⁵⁸⁸ ennek megfelelően tehát a hatalomgyakorlás megosztásos formáit meghatározott keretek között Szibenliszt is elismeri. Összefoglalva tehát a felségjogokat mint állami jogosultságokat az államhoz tartozásuk tekintetében egységesnek, gyakorlásuk módját illetően viszont megoszthatónak tartja.

Az államhatalom jellemzői körében utolsóként vizsgálja az államhatalmak szuverén egyenlőségét, mint az állam nélkülözhetetlen elemét, s kijelenti: ami szabad az egyik államnak, az meg van engedve a többinek is, és fordítva, tehát ami nincs megengedve az egyiknek, az tilos a másinak is.⁵⁸⁹ Ezt az egyenlőséget nem sérti az egyes országok államformáinak különbözősége, sem az, hogy az államhatalmat különböző módokon szerezték meg, továbbá nem sérti az államok természeti összetételének heterogén sajátossága sem, mint amilyen például a polgárok népességének, az államterület kiterjedésének eltérő jellege.⁵⁹⁰

Az államhatalom természetére vonatkozó szibenliszti magyarázat több olyan elvet is felvázol, amelyek a későbbi alkotmányos államelmélet irányába mutatnak. A hatalom forrását a politikai közösség egyesített akaratában jelöli meg, miközben az államhatalom gyakorlását az állam céljához köti. ez a gondolat a közhatalom normatív korlátozottságának egyik korai meg-

587 „Grotius addit, imperium civile esse individuum. Ut haec proprietas intelligatur, advertendum, jura, quae ex notione Majestatis intelligi, atque explicari possunt, majestatica (essentialia) adpellari. Hoc praemisso dicta proprietas vera est, si significat, Civitatem generatim nullo jure majestatio carere posse, quia omne ens sublata unica ejus constitutiva parte desinit esse, id, quod fuit. Falsa e contra, si denotat, jura majestatica in deversa subjecta transferri non posse; quia alibi ostendimus, possibilem esse formam imperii compositam, in quae jura majestatica inter plura subjecta subdividuntur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis* Tomus II. Pars II. Cap. VI. 55. § 68.

588 Vö.: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 63. § 58-60.

589 „aequale in omnibus Civitatibus [...] Quare, quod uni civili simpliciter consideratae licet societati; idem et alteri licere, ac vicissim, quod uni non licet, nec alteri id licere, est necesse.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. VI. 55. § 68.

590 „Neque huic aequalitati derogat: 1) Diversitas formae regiminis [...] 2) Diversitas modi imperium civile acquirendi [...] 3) Diversitas virium physicarum e. g. numeri civium, extensionis territorii, aliorumve potentiae physicae adminiculorum.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. VI. 55. § lábjegyzete, 68-69.

fogalmazásaként értelmezhető, hiszen a hatalom gyakorlása nem önkényes, hanem az állami közösség biztonságának és jogrendjének fenntartására irányuló célhoz kötött.

Szibenliszt államelméletében az államhatalom egysége és kizárólagossága a szuverenitás klasszikus természetjogi fogalmát tükrözi. Az állam mint *corpus politicum* rendelkezik a legfőbb hatalommal, amely minden más társulási hatalommal szemben elsőbbséget élvez. Ugyanakkor a felségjogok elemzése során megjelenik az a megkülönböztetés, amely szerint az államhatalom ugyan az államhoz tartozik egységesen, de gyakorlása intézményesen, megosztható. E megközelítés a hatalomgyakorlás differenciálódásának gondolatát hordozza, amely a hatalommegosztás elvére utal.⁵⁹¹

Az államhatalom szuverén jellege mellett Szibenliszt hangsúlyozza az államok egymással szembeni egyenlőségét is. Az államok rendszere ebben a felfogásban a szuverén politikai közösségek kölcsönös egyenlőségén alapul, amely a modern nemzetközi jog egyik alapelvének természetjogi megfogalmazását jelenti. A szuverenitás tehát nála egyszerre jelenti az államhatalom külső függetlenségét és az államok közötti jogi egyenlőséget.

Összességében Szibenliszt államhatalom-felfogása a természetjogi államelmélet klasszikus kategóriáit felhasználva olyan modellt rajzol fel, amelyben az állam egységes és szuverén közhatalommal rendelkező politikai közösségként jelenik meg, ugyanakkor a hatalom gyakorlása normatív célokhoz kötött és intézményesen tagolható. E kettősség – a szuverén államhatalom egysége és a hatalomgyakorlás intézményes korlátozottsága – már a modern alkotmányos állam gondolatának előképét hordozza.

4.5. A szibenliszti társuláselmélet államelméleti következményei

Szibenliszt a társulás (*societas*) általános szabályszerűségeit természetjogának második részében, a társulások joga címszó alatt mutatja be. Ehhez a

591 A hatalommegosztás kérdéséről és annak gyakorlati megvalósulásáról a polgári Magyarországon ld.: Koncz Ibolya Katalin: A hatalommegosztás kérdése a polgári Magyarországon, Miskolci Jogi Szemle, Különszám, (Miskolc, 2017) 88-94.

részhez kapcsolja azonban az alapvető társulás-fajtákra, a családra és az államra vonatkozó ismereteket is mint a társulások különös szabályait. Ennek a mind Martini, mind Zeiller és Egger rendszerezésétől eltérő tematizálásnak a jelentősége azon a megfontoláson alapszik, hogy célszerű megvizsgálni azt a társadalmi alapot, amely az állammá szerveződés kiindulópontja. Ebből a szemszögből lehet azokat az általános törvényszerűségeket kikövetkeztetni, amelyek az államra mint az emberi együttélés legmagasabb formájára is érvényesek. Így kerül sor a *societas* fogalmának olyan definiálására, melynek fogalmi elemeit valamennyi *societas*-típus esetében hiánytalanul fel kell tudni ismerni. Ekként nem hiányozhat egyetlen társulásnál sem a szerződéses alap, a közös cél, a közösségi térben való morális személyként való megjelenés és az ehhez kapcsolt jogalanyiség.

Minden társulás tehát szerződés alapján jön létre, elutasítva ezzel a Martini által említett alternatív eredetet, miszerint a társulás nem csak szerződés útján, de törvényi parancsból is keletkezhet. A törvényen alapuló társulásra példaként felhozott szülő-gyermek alkotta közösség eredetét Szibenliszt – a szerződéses alaphoz következetesen ragaszkodva – Martinitől eltérően kontraktusra vezeti vissza, még pedig a házassági szerződésre, melynek tartalma kiterjed a születendő gyermekek felnevelésére is.

Szibenliszt szerint a közös cél hiánya miatt nem lehet valóságos *societas*-ként figyelembe venni az úr és szolga közötti viszonyt. Szerinte erre a munkaszerződés szabályai vonatkoznak, amivel szerzőnk fogalmilag zárja ki a szolgaság, egyúttal a rabszolgaság kérdéskörének természetjogi relevanciáját. Szibenliszt megnyilatkozásai e tekintetben arra utalnak, hogy az alávetett viszonyrendszer a közjog, nem pedig a magánjog sajátossága, ahol alapvetően a jogegyenlőségnek kell érvényesülnie.

A társulásokat létrehozó szerződések mindhárom típusának külön-külön is jelentős joghatást tulajdonít, elvetve ezáltal az egységes államszerződés Martini által képviselt elvét. A társulások két alaptípusát különbözteti meg, úgymint: a tagok egyenlő jogállásán, valamint alá-fölérendelésén alapuló társulásokat. A döntéshozatal tárgyalása szempontjából az előbbi érdemel kiemelés. Az egyenlőségen alapuló társulások esetében a döntéshozatal valamennyi társulási tagot egyenlő mértékben illeti meg, ennél fogva a szavazatokat nem lehet súlyozni. A döntés pedig alapesetben egyhangú szavaza-

tok alapján hozható meg, amely a tagság egyöntetű akaratát fejezi ki. Mivel a vélemények egyeztetésének nehézsége folytán az egyöntetű döntés igen ritka, ezt a problémát egy egyenlőségen alapuló társaságnál úgy lehet kiküszöbölni, ha a tagok egyhangú döntéssel előzetesen meghatározzák azokat az ügyköröket, melyekben eltérnek az egyöntetűségtől. Szibenliszt ezzel cáfolja azt a még Virozsil Antal által is követett nézetet, mely szerint az egyenlőségen alapuló társaságnál szükséghelyzetre hivatkozással előzetes egyeztetés híján is lehetne többségi szavazattal döntést hozni.

A társulások különös szempontból történő elemzését Szibenliszt azon két társaság-típusra korlátozza, melyek egyetemes jelleggel minden emberi közösségnél megtalálhatóak. Így kerül sor a családi közösség (*societas domestica*) és az állam (*societas civilis*) tárgyalására. Ehhez képest több más szempontból sem tartja idetartozónak az egyház(ak)ra vonatkozó ismereteket. Hasonló logika mentén veszi ki a *societas domestica* köréből az úr és szolga közötti viszonyt, amely nem képes maradéktalanul felmutatni a *societas*-ra jellemző jegyeket, ezért azt munkaszerződésként kell értelmezni.

Az állam *societas*-jellegéből Szibenliszt hangsúlyozza a közjóra, mint közös célra való törekvést, szerinte az államhatalom gyakorlásakor a célhoz kötöttség mindenkor irányadó. Egy állami közösség létrehozására ugyanazok a szabályok vonatkoznak, mint bármely más társulásra, így a társulási szerződések három típusának, az egyesülési, az államformát meghatározó és az alávetési szerződésnek önmagukban, külön-külön is jelentős joghatásuk van.

Az államiság fogalmi elemeire Szibenliszt külön nem utal, azonban az állam alapvető sajátosságainak elemzésekor az állami főhatalom mellett, mintegy kiegészítésként kitér az állam népességére és területére. Az állam polgárainak alávetett státusza Szibenliszt értelmezésében törvényi alávetettséget jelent, sőt az államhatalom passzív részeseiként tekint rájuk. A *civilis nexus* jogok és kötelezettségek összessége, melyet az alattvalók és az államhatalmat gyakorló viszonylatában közjogi jelleggel kell értelmezni. E tekintetben azonban Szibenliszt hangsúlyozza, hogy sem nemi alapon, sem pedig vallási hovatartozás vagy vagyoni állapot szerint, sőt végső soron faji jelleggel sem lehet különbséget tenni az állam polgárai között.

Az államiság strukturális elemei közül a népesség, a területi felségjogról szóló rész még a hagyományos rendszer szerint kerül tárgyalásra, amely arra enged következtetni, hogy a területi felségjogot Szibenliszt is az állami felségjogok egyik alfajának tekinti. A *jus territoriale* elemzésekor azonban kiviláglik, hogy nem ért egyet azzal a felfogással, amely e jogot a fejedelem magántulajdonaként aposztrofálja. A területi felségjog csakis közjogi szempontból értelmezhető, egy olyan jog, amely az állam saját területén való joghatóságát jeleníti meg. Az államnak azt a jogát fejezi ki, melynek folytán az államfelség gyakorlója jogszerűen határozhatja meg a területén tartózkodó állandó és ideiglenes alattvalók cselekedeteit, azaz ott legitim módon kormányozhat.

Az államhatalom jellemzésekor ismertetett klasszikus attribútumok érvényesülését Szibenliszt nem tartja korlátlanak, azok csak abban az esetben értelmezhetők, amikor az adott állam hatalmát saját hatáskörén belül gyakorolja, vagyis az államhatalom nem lépheti túl az állami cél, a közjó eléréséhez kijelölt korlátokat. Szibenliszt az államhatalmat mint szerzett jogot párhuzamba állítja egy másik szerzett joggal, a tulajdonjoggal. A tulajdonjog mintájára az államhatalmat ugyanúgy részjogosultságokra lehet osztani, ezzel a megállapításával pedig a hatalommegosztás elvének készít mintegy gondolati előteret.

5. Az univerzális felségjogok (potestas legislatoria, inspectoria et executoria)

5. 1. A felségjogok terjedelme és fajtái

Az állam fogalmának, létrejöttének és alapvető szerkezeti elemeinek bemutatása után szükségképpen felmerül az a kérdés is, hogy milyen konkrét jogosultságok testesítik meg azt a közhatalmat, amely az állami közösség céljainak megvalósítását szolgálja. A természetjogi államelmélet ezért az államhatalom általános jellemzőinek meghatározását követően rendszerint külön vizsgálja azokat a jogosultságokat, amelyek az államhatalom gyakorlásának tartalmát alkotják. E jogosultságokat a korabeli terminológia felségjogoknak (*jura maiestatis*, *jura maiestatica*) nevezi. Szibenliszt természetjogi rendszerében e kérdéskör a felségjogok terjedelmének és fajtáinak elemzésében jelenik meg, amelyben az államhatalom gyakorlásához kapcsolódó egyes jogosultságok rendszere és belső tagolódása kerül kifejtésre.

A felségjogok terjedelme azokra a jogokra valamint e jogok korlátaira utal, amelyeket az államhatalom foglal magába, s melyeket Szibenliszt – Martini-tanítás sajátos magyarázatával kiegészítve – az államhatalomnak a Grotiusnál is alkalmazott⁵⁹² a tulajdonjoghoz való hasonlításával igyekszik megvilágítani.⁵⁹³ Ennek megfelelően a szibenliszti értelmezés szerint az államhatalom a tulajdonjoghoz hasonlóan nem velünk született, hanem szerzett jog, hiszen az senkit sem illet meg pusztán születésénél fogva, továbbá keletkeztetéséhez meghatározott tények kifejtése szükséges. Jelen esetben az államot létrehozó személyek szerződéseket kötnek, amelyek keretében abban állapodnak meg, hogy közös céljuk hatékonyabb elérése érdekében

592 Hugo Grotius: A háború és béke jogáról, I-II. kötet (Budapest, Pallas Kiadó/Attraktor Kft. 1999), I. kötet, Második Könyv V. fejezet 254. és IX. fejezet 304.

593 Mint láttuk e két jogosultság közötti párhuzam azon a Zeiller-Egger-féle természetjogban is olvasható tételen alapszik, mely szerint az állami főhatalom a tulajdonjoghoz hasonlóan részjogosultságokra osztható. Ld.: Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 55. § 52.

közhatalmat hoznak létre.⁵⁹⁴ A tulajdonjoghoz való további párhuzam, hogy az államhatalomban szintén különböző jogosultságok összessége rejlik. Így a jogosultságok – aszerint, hogy eredetük az államhatalom lényegéből fakad-e vagy attól származékos módon vezethetők le – alapvető (*essentialia*) és járulékos (*accidentalialia*), más szóval származékos jogokra oszthatók.⁵⁹⁵

A tulajdonjoggal való párhuzam felvázolását követően, visszatérve Martini megállapításaihoz, Szibenliszt is azon az állásponton van, hogy az alapvető jogok a felség (*Majestas*) fogalmából veszik eredetüket, így azok terjedelmét az állam célja és a közhatalom természete szabja meg.⁵⁹⁶ Ebből adódik az a Martini- és a Zeiller-Egger-féle természetjogban egyaránt olvasható természetjogi alapelv, miszerint az államhatalom az alapvető jogok tekintetében csakis olyan jogokat foglal magába, melyek nélkül sem a közhatalom gyakorlása, sem a jogbiztonság fennállása nem volna lehetséges.⁵⁹⁷ Ezzel szemben – immár Szibenliszti kiegészítő értelemezése szerint – a járulékos jogok mértékét a szerzősmód határozza meg, amely az államhatalom gyakorlója és az alattvalók közötti szerződés tartalmától függően különbözőképpen alakulhat.⁵⁹⁸

Szibenliszt további megállapítása szerint az alapvető felségjogok – Martini tételét alapul véve – a belső és a külső viszonyok szabályozására egyaránt kiterjedhetnek.⁵⁹⁹ E jogok jellege egyúttal arar is utal, hogy az államot létrehozó felek önmagukat alattvalóknak nyilvánítják, és a közhatalom gyakorlására vonatkozó jogosultságokat maguktól elkülönült személyre ruházzák át.

594 Vö.: Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus I. Cap. III. 70. § és Tomus II. Cap. III. 47. §

595 „Penes quaestionem: unde accipiunt jura majestatica mensuram, [...] imperium civile tacite consideratur aequae, ac dominium (§ 85.), ut complexus omnium jurium, quae in notionem ejusdem continentur, et ideo a multis essentialia vocantur, ut distinguantur ab accidentalibus, quae alium fontem, quam notionem civilis Majestatis, ad sui existentiam requirunt.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. VI. 57. § 71-72.

596 „Pro essentialibus juribus mensura est finis Civitatis, et communis imperii notio.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. VI. 57. § 71-72., vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. III. LXIII. pont 22.

597 „Civile imperium omnia, sed tantum illa jura essentialiter complectitur, sine quibus nullum imperium, vel nulla securitas jurium possibilis foret.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. VI. 57. § 72. p. Vö: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. III. LXIII. pont 22. p., és Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 63. § 58-60.

598 „E contra jurium accidentalium mensura sunt modi acquisitionis inter Rectorem Civitatis, et subditos distincti e contractu civili.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. VI. 57. § 72.

599 Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. III. LXIII. pont 22.

Ebből következően e jogokat Szibenliszt szerint képviseleti jogoknak (*jura repraesentativa*) is nevezik, mivel az államhatalom gyakorlója – mint az állam alanya, de egyben uralkodója – azokat az alattvalók nevében, az állam képviselőjeként gyakorolja.⁶⁰⁰

A belső viszonyokra vonatkozó felségjogok osztályozása a természetjogi szakirodalomban szerzőnként eltérő módon jelenik meg. Ezek bemutatására és részletes értékelésére Martinihez hasonlóan Szibenliszt sem vállalkozik, hanem inkább annak a megközelítésnek kíván megfelelni, amely a legháltalánosabb törvényszerűségek megragadására törekszik. Így Szibenliszt is a felségjogok alaki (formális) felosztását választja, amely szerint a felségjogokat az egyenlőtlenségen alapuló társulásoknál a hatalmi jogosultságok körében korábban megismert formális, azaz univerzális jogok jelennek meg. Ezek három alapvető hatáskört jelentenek, úgymint: törvényalkotás (*leges ferendi*), törvények felülvizsgálata (*leges inspiciendi*) és azok végrehajtása (*leges exequendi*). Szibenliszt tolmácsolásában ebből a hármas felosztásból ered az az államhatalmi struktúra, amelyet korabeli köznyelvi szóhasználat szerint (*vulgo*) törvényhozásnak (*potestas legislatoria*), felügyeleti jogkörnek (*potestas inspectoria*), valamint végrehajtói hatalomnak (*potestas executoria*) neveznek.⁶⁰¹

Ez a felosztás gondolati előzményei már Arisztotelész államelméletében is fellelhetők,⁶⁰² jóllehet a későbbi államelméleti irodalomban kialakult, törvényhozói, bírói és végrehajtó hatalmat magába foglaló politikai triász csak a kora újkori államelméletben nyeri el klasszikus formáját. A Grotius, Montesquieu és Kant nevéhez is kapcsolódó hármas felosztás elemei közül azonban Szibenliszt – a Martini-féle természetjogi rendszer nyomán – a bírói hatalom

600 „Essentialia jura, si in ipsos se exerunt subjectos, immanentia, sive interna, si in extraneos, transeuntia, sive externa; nuncupantur. Priora quoque jura imperii speciatim propria, posteriora jura libertatis naturalis, vel potius repraesentativa dici solent, cum illa subjectum imperii, ut Rector, haec ut repraesentans Civitas, exercent.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. VI. 57. § 72.

601 „Nos, si solum tantum formam jurium majestaticorum pro ratione divisionis elegerimus, jura majestatica ad Jus leges ferendi, inspiciendi, et exequendi revocare poterimus (§ 14.). Unde triplex illa potestas, quam legislatariam, inspectariam, et executoriam vulgo nominant, promanat.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. VI. 63. § 76.

602 Arisztotelész: *Politika 2.* Kiadás (Budapest, Gondolat Kiadó) 129-131.

helyett felügyeleti jogról beszél.⁶⁰³ E rendszer képviselői közé tartozik Martini tanítása nyomán a Zeiller-Egger féle természetjogi irányzat is.⁶⁰⁴ Ez utóbbi a belső viszonyokra vonatkozó felségjogokat a fenti univerzális, valamint a később részletesen kifejtett speciális jogokra osztja,⁶⁰⁵ amely felosztást Szibenliszt is átvesz, sőt kisebb módosításokkal Virozsil Antal is tovább viszi.⁶⁰⁶

A felségjogok csoportosítását – Martinin felosztásán túlmenően – Szibenliszt azonban egy másik szempont szerint is elvégzi, amely az állam céljának megvalósításához szükséges eszközök hatékonyságát veszi alapul. Eszerint a felségjogok a belső jogbiztonság megteremtésére egyfelől irányulhatnak közvetlenül, másfelől közvetetten. A polgári és büntető igazságszolgáltatási hatalmat (*potestas judiciaria civilis, criminalis*), az állam belső védelmét biztosító rendészeti jogkört (*jus polittiae*) valamint a területi jogot (*jus territorii*) a közvetlen hatással járó felségjogok közé sorolja. A belbiztonságra közvetetten kiható jogkörök között – amelyek alapvetően személyi kérdésekre, illetve külső javakra vonatkozhatnak – tartja számon a hatalom-átruházás jogkörét (*jus mandani*), a hadviseléssel kapcsolatos jogkört (*jus armorum*), a közhivatalokra vonatkozó jogkört (*jus circa munera publica*), az állam vagyongazdálkodó jogkörét (*jus circa bona civitatis*), valamint a vallásügyek terén gyakorolható jogkört (*jus circa religionis negotia*)⁶⁰⁷ – amely felosztást Virozsil természetjoga is követ.⁶⁰⁸

A felségjogok ilyen módon történő rendszerezése jól mutatja, hogy Szibenliszt természetjogi gondolkodásában az államhatalom már nem pusz-

603 Virozsil: *Epitome iuris naturae*, 129. § a) lábjegyzete, 301.

604 Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. III. LXIX. pont 24.

605 A belső viszonyokat szabályozó felségjogok tipizálásáról ld.: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 69. § 64-65.

606 Virozsil Antal szerinti felosztás szintén egyetemes és különös, más néven anyagi felségjogokat különböztet meg. Az egyetemes felségjogok között azonban csak két alapvető felségjogot tart számon, úgymint törvényhozói és végrehajtói hatalmat. (129. §), az anyagi felségjogok felsorolása sorrendjét tekintve Szibenliszthez áll közel. Ld.: Virozsil: *Epitome iuris naturae*, 134. § 413.

607 „Inter media fines sunt duo: institutum unum, quod immediate, aliud, quod mediate securitatem iurium in interno respicit. Illud refertur potestas judiciaria, civilis et criminalis, hoc jus polittiae, et territoriale. Media efficacissima ad consencutionem finis Civitatis sunt, vel causalitas personarum, vel bona externa. Inde jus mandandi, ex quo jus armorum, jus circa munera publica, hinc jus circa bona Civitatis, et religionis negotia fluit.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. VI. 63. § 76.

608 Virozsil: *Epitome iuris naturae*, 129. § 301-302. §§ és 151. § 353.

ta egységes és oszthatatlan uralmi jogként jelenik meg, hanem különböző tartalmú és funkciójú jogosultságok összességéként. A felségjogok külső és belső viszonyokra, illetve a közvetlen és közvetett hatású jogkörökre történő felosztása azt jelzi, hogy a természetjogi államelméletben az államhatalom gyakorlása már differenciált feladatkörök rendszerében jelenik meg. E szemléletben az állam nem egyszerűen a hatalom birtokosa, hanem olyan intézményes közhatalom hordozója, amely különböző eszközök révén biztosítja a jogrend fenntartását és a közösség biztonságát. A felségjogok rendszere ezért nemcsak az államhatalom terjedelmét határozza meg, hanem egyben az állami működés alapvető területeit is kijelöli.

Ebben a tekintetben Szibenliszt természetjogi rendszere már olyan elméleti keretet rajzol fel, amelyben az államhatalom különböző funkciói – így különösen a törvényhozás, a végrehajtás, az igazságszolgáltatás, valamint az állami felügyelet és igazgatás egyes formái – egymástól elválasztható, feladatkörökként jelennek meg. A felségjogok ilyen rendszere ezért a modern állami funkció elméletének korai természetjogi előzményeként értelmezhető.

5. 2. Az állam törvényhozói jogköre (potestas legislatoria)

Szibenliszt a törvényhozói jogkört állami felségjogként vizsgálja, s ebből a szempontból a jogalkotás nem jelent mást, mint a jogalkotói államhatalom gyakorlását.⁶⁰⁹ Ennek elemzésekor tulajdonképpen azt a korabeli ismeretanyagot foglalja össze, ami rendszerét tekintve egy sajátos jogalkotástant normatant és képvisel. Így e fejezetcím alatt olyan kérdéseket érint, mint a jogalkotói jogkör legitimitása, a jogalkotás elméleti technológiája, elvei, a jogi normák tulajdonságai, értelmezése, típusai. E témaköröket Szibenliszt Martini tételeire alapozva, de Zeiller-Egger törvényhozói jogkörre vonatkozó gondolatait⁶¹⁰ sem mellőzve egy sajátos logikai rendszerbe illesztve vázolja fel s egészíti ki saját magyarázataival. A szibenliszti kiegészítések később

609 Vö.: Drinóczi Tímea – Petrétei József: Jogalkotástan, (Budapest – Pécsm Dialóg Campus, 2004) 73.

610 A törvényhozói hatalom felségjogáról szóló részt ld.: Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 70-94. §§ 67-106.

Virozsil Antal természetjogában is visszaköszönnek, sokszor szinte szó szerinti átvétellel, mindamellett, hogy Virozsil a kérdéskörök logikai levezetésében sokkal hűebben ragaszkodik Martini állításaihoz.⁶¹¹

5. 2. 1. A törvényhozói jogkör (*potestas legislatoria*) és az állam irányítására vonatkozó jogi normák (*leges civiles seu regiminis*)

Szibenliszt első lépésként a törvényhozói jogkör – Martini megállapításaira támaszkodó,⁶¹² ám a természetjogi rendszerében külön meghatározásként nem szereplő – definíciójából indul ki. Ezek szerint a törvényhozói hatalom tulajdonképpen az alattvalók cselekedeteire irányuló állami irányítás joga (*jus Rectoris civilis actiones subditorum*), vagyis olyan jogosultság, amely az állami irányítás keretei között érvényesíthető módon határozza meg az alattvalók cselekedeteit.⁶¹³ A jogos hatalommal felruházott törvényalkotó, azaz az uralkodó jogalkotási jogköre az állam irányítására vonatkozó valamennyi jogszabály megalkotására kiterjed,⁶¹⁴ – így határozza meg Szibenliszt a törvényhozó hatalom fogalmát.

611 Virozsil: *Epitome iuris naturalis*, 130-131. §§ 302-309.

612 Vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. IV. LXX. 25-26., ahol Martini a *lex civilis* definícióját határozza meg, s e definíción belül fél mondat erejéig utal a törvényhozói jogkörre, mint ami az uralkodót képessé teszi arra, hogy alattvalói cselekedeteit saját döntés folytán a közösség céljának megfelelően meghatározza. „*Illa est imperii natura, ut imperans actiones subiectorum pro suo arbitrio ad societatis finem determinare valeat, voluntas imperantis sufficienter declarata, ut subditi actiones suas ad eam component, Lex [...] nominatur*”. Ehhez képest Szibenliszt – bár szintén a *lex civilis* fogalmából kiindulva – szabatos megfogalmazásban foglalja össze hallgatói számára törvényhozói jogkör definícióját. Ld.: az *institutiones* 560. lábjegyzetét, ahol Szibenliszt össze foglalja hallgatói számára törvényhozói jogkör definícióját.

613 „*Hinc potestas legislativa est jus Rectoris civilis actiones subditorum, ut talium proxime per declarationem voluntatis suae valide determinandi*.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. V. 67. § 79., vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. IV. LXX. 25-26., Virozsil: *Epitome iuris naturalis*, 130. § 302.

614 „*Potestas legislativa Imperantis civilis ad omnes legum civilium species extenditur*.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis* Tomus II. Pars II. Cap. V. 67. § 79. p. szó szerinti átvétele Virozsil: *Epitome iuris naturalis*, 130. § 303.

Ahhoz, hogy megválasszuk azokat az eszközöket, amelyek egy állam irányítását az állami cél elérése érdekében a leghatékonyabban képesek biztosítani, arra van szükség, hogy felismerjük ezen eszközök mibenlétét. Ez rendkívül bonyolult folyamat, hiszen azon túl, hogy ennek személyi és tárgyi feltételei vannak, erre az éppen aktuális körülmények igen erős ráhatással bírnak. A természetjog viszont azt vallja, hogy a hatékony eszközök a tiszta észből megismerhetőek, így a józan ész biztos orientációt jelenthet bármely jogalkotó számára. Amíg tehát a teológia vagy az etika az ideológiai háttérrel adja, addig a természetjog azt vállalja fel, hogy ebben az orientációban gyakorlati támpontokat nyújt. Ennek megfelelően igyekszik Szibenliszt az állam irányítását meghatározó jogi normákat bizonyos jellegzetességeikre tekintettel csoportosítani, hogy bemutassa azt az eszközkészletet, amellyel a természetjog szerint egy államhatalom a jogalkotás terén élhet. Ezeket általános szóhasználattal törvényeknek nevezi, hiszen magyarázata szerint a jogi normák közötti hierarchiára utaló elnevezések államonként eltérőek lehetnek, így ezt a kérdést az általános törvényszerűségek levonását célzó természetjog nem vizsgálja.

Forrásukra tekintettel, ami alatt egyfelől azt érti, hogy a jogalkotó honnan származtatja ezeket, illetve, hogy azok a nyilvánosság számára honnan ismerhetők meg, Martini nyomán⁶¹⁵ két alaptípust különböztet meg, így léteznek a) természeti törvények (*leges naturales*), valamint b) szigorú értelemben vett pozitív törvények (*leges positivae sensu stricto*).

A továbbiakban a Martini-féle tipizálásra hozott magyarázatok és példák immáron egy Szibenliszt által közvetített rendszert jelenítenek meg. Ezek szerint a természeti törvények abban az értelemben tekinthetők ilyennek, hogy kizárólag az állam természetéből adódnak. Érvényüket azonban a jogalkotói akarat kinyilvánításából veszik, és ebből is ismerhetők meg, vagyis e törvények megnyilvánulása maga a pozitív törvény.⁶¹⁶

A természeti törvények tehát a pozitív törvényekben nyilvánulnak meg, így ilyen értelemben véve Szibenliszt szerint mindkét törvénytípusra hasz-

615 Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. IV LXXI-LXXII. 26.

616 „*Leges regiminis* 1) respectu fontis, unde ab Imperante repeti queunt, sunt vel naturales, vel positivae sensu stricto, prout eadem sola ratione ex natura Civitatis, vel primum supposita Imperantis declaratione voluntatis ut validae cognosci possunt.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. V. 65. § 78.

nálható a természeti törvény kifejezés. Ennek megfelelően a természeti törvények lehetnek egyfelől abszolút érvényűek (*absolute naturales leges civiles*), melyek olyan szabályokat jelentenek, amelyek valamennyi állam természetéből kikövetkeztethetők. Ilyen a szibenliszti példázatban az a jogi norma, mely szerint mindenkit megillet az, hogy saját jogát bárkivel szemben jogszerűen érvényesítheti. Másfelől lehetnek hipotetikusak (*hypothetice naturales leges civiles*) és egyben pozitívak, melyek vagy meghatározott körülmények között, tehát konkrét helyzetben érvényesülnek, vagy csak konkrét személyekre vonatkoznak. Ilyennek tekinti Szibenliszt példaként azt a pozitív törvényt, amely kimondja, hogy egy bizonyos jogsérelem esetén saját személyében fellépő jogérvényesítőként csak huszonnegyedik életévét betöltött személy járhat el.⁶¹⁷

Az abszolút érvényű természeti törvényeket, melyek valamennyi államban azonos eredettel bírnak, vagyis magának az államnak a fogalmából, annak lényegéből következnek, Szibenliszt más néven alapvető törvényeknek (*essentiales*) nevezi. Ugyanis ezekre az jellemző, hogy örökérvényűek, szükségszerűek, egyetemes jelleggel bírók, így megváltoztathatatlanok. Ezzel szemben a hipotetikus és egyben pozitív törvények járulékos törvényeknek (*accidentales*) tekinthetők, hiszen a kormányzást meghatározó körülményektől függően esetlegeseek, egyedi jellegükből adódóan pedig időlegeseek és megváltoztathatók⁶¹⁸ – mutatja be szerzőnk a Martinin alapuló, de az ő tolmácsolásában mégis sajátos értelmezést nyert jogalkotási eszközrendszert.

Szibenliszt – Martinin túlmenően – e tipizáláshoz kapcsolódva azt is fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy az állami irányításra vonatkozó valamennyi törvény egy tekintetben közös vonást mutat: jogszerűségük csak

617 „Naturales dividuntur in absolute, et hypothetice naturales leges civiles, prout ex natura Civitatis generatim, vel cum circumstantiis consideratae fluunt: sic lex quae enunciat, ut quilibet jus suum coram iudice persequatur, est absolute, coram hac, vel illa persona, tamquam iudice, est hypothetice naturalis, ut denique nonnisi vigesimo quanto aetatis anno completo laesus in persona propria jus suum persequi possit, est positiva lex civilis.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. V. 65. § 78.

618 „Ex eo absolute naturales bene vocantur essentiales, posteriores accidentales regimis leges. Illae sunt aeternae, necessariae, universales, et immutabiles; hae e contra sunt temporariae, contingentes, singulares et mutabiles.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. V. 66. § 79., vö.: Martinin: *Positiones de iure civitatis*, LXXI-LXXIII. 26., Virozsil: *Epitome iuris naturalis*, 130. § 303.

annyiban áll fenn, amennyiben az állam céljának előmozdítását szolgáló eszközként jelennek meg. Ennélfogva valamennyi állami rendelkezés terjedelmét és tartalmát végső soron az állam céljából vezeti le.⁶¹⁹

A fenti rendszeren belül a törvények az alapvető viszonyokra tekintettel lévő csoportosítás szerint közjogiak, illetve magánjogiak lehetnek,⁶²⁰ attól függően, hogy azok az alattvalók állammal szembeni, illetve egymás közötti jogait és kötelezettségeit szabályozza. A kormányzásra vonatkozó közjogi törvények tárgyuk különbözőségéből kifolyólag Szibenliszt szerint tovább csoportosíthatók, így lehetnek például honvédelmi, rendészeti, gazdasági, büntető stb. jellegűek⁶²¹ – zárul az összegzésében rendszert alkotó kategorizálás.

5. 2. 2. A törvényalkotás szükségessége, sajátosságai

Szibenliszt Martini azon tételének magyarázata kapcsán szól a törvényalkotás szükségességéről és sajátosságáról, mely szerint szükség van arra, hogy a törvényeket az adott körülményekhez igazítsák, és azokat kihirdessék.⁶²² A törvényalkotás állami felségjog, ebből fakadóan az államhatalmat gyakorló jogalkotót illeti meg az a jog, hogy a törvényeket megalkossa és azok betartását büntető szankciókkal is biztosítsa⁶²³ – jelenti ki Szibenliszt.

619 „At in eo conveniunt omnes regiminis leges, quod tantum eatenus pro justis haberi possint, quatenus sunt media ad finem Civitatis promovendum, cum omnes dispositiones civiles mensuram suam ex fine Civitatis accipiant (§ 57.)” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. V. 66. § 79.

620 Vö: Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. IV. LXXX pont. 29.

621 „2) respectu supremarum relationem, quae inter subditos in Civitate intercedunt, leges regiminis sunt vel publicae, quae jura, et officia subditorum habito respectu ad totam Civitatem determinant [...], vel privatae, quae jura, et officia subditorum habito respectu ad se invicem proponunt, [...] Leges regiminis publicae pro diversitate objectorum [...] subdividuntur in militares, politicas, financiales, criminales etc.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. V. 65. § 78-79., vö.: a gondolat szó szerinti átvételét Virozsil: Epitome iuris naturae, 130. § 303.

622 Vö.: Martini: Positiones de iuris civitatis. Cap. IV. LXXIII. pont „Eas rebus circumstantibus accommodare oportet” és LXXIV pont „Et promulgare” címeikkel. 26-27.

623 „Ille habet a) jus [...] leges determinandi, et sancitone poenali muniendi.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. V. 67. § 79.

A törvények megalkotására vonatkozó jogos igényt Szibenliszt abból vezeti le, hogy bár a jogszerű magatartás lényege sokszor a józan ész alapján is kikövetkeztethető, nem minden alattvaló képes e követelményeket belátni.⁶²⁴ Ennélfogva ahhoz, hogy az alattvalók jövőbeli cselekedeteiket az állam céljával összhangban tudják alakítani, szükség van arra, hogy e szabályokat valaki jogi formába öntse, törvényként határozza meg. E jog – és egyben kötelezettség – az állam irányítására felhatalmazott kompetens (természetes vagy erkölcsi) személyt, összefoglaló megnevezéssel az uralkodót illeti meg.

További kötelezettsége, hogy a megalkotott törvényeket kihirdesse, és szükség esetén büntető szankcióval érvényt szerezzen nekik.⁶²⁵ Ez a kötelezettség viszont valamennyi törvénytípussal kapcsolatban fennáll, még azokkal szemben is, amelyek az egyes alattvalók konkrét cselekvéseire vonatkozó, szűkebb értelemben vett pozitív törvények. Ennek hiányában ugyanis gyakran előfordulhat, hogy egyes alattvalók tekintetében részrehajló jellegű egyedi döntések születnek, amelyet nagyrészt kizár az, ha az adott kérdést előzetesen általános törvény szabályozza⁶²⁶ – szól Szibenliszt érvelése. Ekként Martini által tömören megfogalmazott állítás – miszerint a törvények hiányából bajok származnak,⁶²⁷ Szibenliszt megfogalmazásában már azt az igényt fejezi ki, amely a jogállamiság egyik alapvető követelményeként az általános érvényű, mindenkire egyformán kötelező törvények uralmát hangsúlyozza.⁶²⁸

Martini a polgári szabadság korlátozásának mértékét attól teszi függővé, hogy annak cselekedete az államra nézve mennyire mutatkozik ártalmasnak.⁶²⁹ En-

624 „Quia certum est, non omnes cives aequali pollere perspicacia; ideo, etsi hae leges per rationem congosci queant, et debeant, tamen ab omnibus non cognoscitur aequaliter.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. V. 67. § 79.

625 „Imperanti jus competere, [...] promulgandi, [...] ab Imperante promulgentur, et ex ratione supra allata sanctione poenali muniantur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. V. 67. § 80.

626 „Potestas legislativa se extendit etiam c) ad leges positivas sensu stricto. Quia dantur casus, in quibus opus est quidem certa norma, a subditis in suis actionibus observanda, [...] At hoc decisionem facti necessario differret, insuper etiam arbitrio, imprudentiae, et praesertim partium studio erga singularem subditum, de cujus facto quaeritur, via aperiretur, quod lege jam existente maxima ex parte praepeditur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. V. 67. § 81.

627 Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. IV. LXXV. pontja. „Mala, quae nascuntur ex legum defectu” címmel., 27.

628 Szabó Miklós: *Jogforrás és jogalkotás*, in *Bevezetés a jog-és államtudományokba*, (Miskolc Bíbor Kiadó 2006) 67.

629 Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. IV. LXXVI. pont. 27.

nek magyarázataként Szibenliszt kijelenti, hogy az uralkodót az a jog is megilleti, hogy a járulékos törvények segítségével, vagyis pozitív szabályozással mindaddig korlátozza egy alattvaló természetes szabadságát, ameddig annak cselekedete az államra nézve potenciális veszélyt jelent. Ezzel kapcsolatban azonban Szibenliszt két dologra hívja fel a figyelmet:⁶³⁰ bizonyos veszélyek, károk elhárítása érdekében úgy célszerű törvényeket hozni, hogy azok alkalmazása nagyobb hátrányt ne jelentsen az állam számára; továbbá az uralkodó nem alkothat olyan törvényeket, amelyek ellentétesek az elsődleges természeti törvényekkel, ugyanis ezek a jogbiztonság ellen hatnak, s ennélfogva igazságtalanok.⁶³¹

Ezen tiltó jellegű elvi szabályok figyelembevételével, az államhatalmat gyakorló a törvényhozói jogkörénél fogva Szibenliszt értelmezésében – Martini tételeit sajátos példázataival megvilágítva és kiegészítve⁶³² – a következőkre jogosult:

- a természeti törvényeket pozitív törvényekként hirdetheti ki, ilyen például az emberölés törvényi tényállássá minősítése;
- bizonyos eseményeket törvénybe foglalhat, például különféle szerződési típusok egységes törvénybe foglalása;
- a törvényekhez, azok megerősítése érdekében büntető szankciókat fűzhet, például az emberölés halálbüntetéssel való szankcionálása;
- az alattvalók elidegeníthető, átruházható jogait magához vonhatja, ilyen például a sérelem esetén való állami fellépés joga;
- a méltányosság gyakorlására irányuló kötelezettségeket jogszerű kötelezettségekké nyilváníthatja, melyre példa a tűzvész esetén a károsultaknak történő segélynyújtás;

630 Ezek az elvek Martininél más megfogalmazásban és más szöveggörnyezetben, de szintén megtalálhatók. Vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. IV. LXXVI. pont, 27. és LXXXIII. pont, 30.

631 „Ex his patet, Imperanti civili competere jus per leges accidentales libertatem civium naturalem toties imminuendi, quoties reipublicae nocere esset. (§ 57.) Verum, 1-o si leges ferendo de malis quibusdam impediendis, majoribus incommodis Civitatem subjiceret, mala haec ob eorum conflictum toleranda sunt. 2-o Non licet Imperanti ferre leges naturalibus (legi primitive juridicae (§ 15. J. E.) contrarias; secus enim repugnent securitati jurum, essent itaque injustae (§ 57.)” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. V. 67. § 81-82.

632 Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. IV. LXXIXII-LXXXIX. pontok, 30-32.

– s végül közelebbről meghatározhat olyan kritériumokat, melyek közvetlenül az értelemből nem vezethetők le, így például a foglалás kritériuma-it, egy vizsgálat lefolytatásának körülményeit, vagy azon életkor meghatározását, mely alapján bizonyos jogügyletekben részt lehet venni.⁶³³

5. 2. 3. A jogalkotás személyi és formai követelményei

Szibenliszt abban a részben, ahol államhatalomról általában szól, azt írja, hogy egy államnak jogában áll minden olyan intézkedést megtenni, ami szükséges az állam céljának eléréséhez. Jogi szempontból pedig egy cél szükségképpen magába foglalja a megvalósításához szükséges jogi eszközöket is.⁶³⁴ Ennél fogva az állam irányítójának jogalkotói jogköréből eredően rendelkeznie kell azzal a joggal, hogy a természetjogi elvek alapján megszabja azokat a feltételeket, amelyek az állam célját szolgáló törvények megalkotása megkíván.

A jogalkotás „specifikus állami közhatalmi tevékenység”, és jogi-szakmai dimenziója is van,⁶³⁵ ennek megfelelően a jogalkotásra vonatkozó természetjogi feltételeket Szibenliszt részben a törvények megfogalmazásában közreműködő személyekre, részben pedig a törvények tartalmi és formai követelményire vonatkoztatja.⁶³⁶

Egy állam Szibenliszt megfogalmazásában ugyanis akkor lesz képes céljának megfelelő törvényeket alkotni, ha megvannak a törvényalkotáshoz

633 „Sic 1) potest leges naturales pro positivis declarare, e. g. homicidia prohibere. 2) Casus obvenientes ad easdem applicare, e. g. diversas species pactorum ad universales pactorum leges. 3) Eas sancitone poenali munire, e. g. homicidium sub poena mortis prohibere. 4) Juribus subditorum sic dietis permissivis, seu talibus, quae perdi, et alienari possunt, detrahare. e. g. Juri persequendi laesionem 5) Officia aequitatis pro justitiae officiis declarare, e. g. auxilium penes incendia. 6) Illud proprius determinare, quod sola ratio non sufficienter determinat. E. g. signa occupationis, requisita probarum, aetatem, qua varia obire negotia liceat” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. V. 67. § lábjegyzete 82., vö.: Virozsil: *Epitome iuris naturalis*, 130. § 303-304.

634 Vö.: I Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Cap. IV. 54. § 66.

635 Szabó Miklós: *Jogforrás és jogalkotás* 83.

636 „In jure ad finem continetur jus quoque ad media necessaria, ideo Imperans civilis vi potestis legislatoriae debet habere jus ad affectuandas eas condiciones, a quibus fini Civitatis congruae leges dependent. Hae condiciones, respiciunt partim ipsam personas, quae leges adumbrant, partim ipsam qualitatem legum.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. V. 68. § 82.

szükséges feltételek, melyek a *személyi kritériumok* tekintetében a következők:

- Szükség van olyan szakemberekre, akik kellőképpen ismerik az államra vonatkozó természetjogi elveket és a politika tudományát, hiszen csak ilyen ismertek birtokában lehet az egyetemes értékekből az egyedi jellegre következtetni.
- Ismerniük kell mind a saját államuk, mind pedig az idegen államok tételes jogszabályait, hogy saját törvényeik közül a hasznosokat megőrizték, az idegen államok hasznos törvényeit pedig átvegyék.⁶³⁷
- Az államra vonatkozó hipotetikus törvények megalkotásához fontos ismerni a saját államukra vonatkozó és az idegen államokat jellemző statisztikai adatokat, ismerteket.
- Nem lehet nélkülözni olyan, a gyakorlati alkalmazást teljességgel átlátó jogászokat sem, akik igen jól ismerik a felmerülő eseteket, hogy e tudásuk alapján tanácsaikkal kiküszöbölhessék a törvényekben rejlő hiányosságokat.
- Nem utolsósorban igen fontos, hogy legyenek olyan szakemberek, akik ismerik a törvények sajátos megfogalmazását, hogy a törvényeket kellő módon szövegezzék meg.
- Mindehhez járul még az a szempont, amely arra világít rá, hogy célszerű az ilyen szakembereket a nép köréből alkalmazni. Ugyanis azok a személyek a legalkalmasabbak személyek, hogy a törvényeket a néppel megismertessék, azokat elfogadtassák, akik a nép között élnek. Ami azért is hasznos, mert ezáltal a jogsértések száma is csökken.⁶³⁸

A fent vázolt valamennyi tulajdonság csak komplexitásában található meg az emberek között, ezért Szibenliszt nagy jelentőséget tulajdonít a tör-

637 Vö.: Virozsil: *Epitome iruis naturae*, 131. § 307.

638 „Fini conformes leges habebit Civitas, si ad legislationem concurrerint: 1) Viri, qui Juris civilis naturalis, et Politicae scientificam cognitionem habent. [...] 2) Viri, qui positivas leges tam suae, quam extranearum Civitatum noscunt, ad utile conservandum, et assumendum; 3) Viri, qui Statisticam suae, et aliarum Civitatum sibi propriam habent, ad leges hypothetice naturales civiles juxta eam ferendas; 4) Practici, qui casus maxime obvenientes noverunt ad leges debito modo concipiendas, et explicandas; 6) Omnes rerum notitiam habentes in populo, quia saepe aptissimi viri [...]” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Cap. V. 68. § 83.

vényalkotással rendelkező népgyűléseknek, a törvények előkészítésében résztvevő tanácskozásoknak, a törvények megvitatásának.⁶³⁹

Az állami törvényekkel szemben megfogalmazott alapvető követelmény a törvények megszövegezése és kihirdetése tekintetében az, hogy tartalmilag összhangban álljanak az állam céljával, formailag pedig pozitív törvényekként kihirdetve jelenjenek meg.⁶⁴⁰ Ebből adódóan a törvények tartalmára és formai követelményükre vonatkozó elveket Szibenliszt a következőkben foglalja össze:

- A célból, hogy valamennyi alattvaló megismerje a rá vonatkozó törvényeket, azokat elsődlegesen írásban, nyomtatásban kell kihirdetni, de ha szükséges, ennek szóban is meg kell történnie.⁶⁴¹
- A könnyebb megismerés és alkalmazás végett célszerű a törvényeket rendezett módon törvénykönyvekbe foglalni, vagy legalább is gyűjteményes módon megjelentetni.⁶⁴²
- Szükség van arra is, hogy a törvényeket az országban beszélt nyelven és lehetőleg nem terjedős formában, könnyen érthetően és világosan fogalmazzák meg. A jogszabályok tehát legyenek rövidek, szabatosan megfogalmazottak, nehogy az értelmezés következtében, hiábavaló módon éppen a lényegük vesszen el.
- Ne hozzanak végeláthatatlan számban törvényeket, hiszen igaz az az ókori mondás, hogy ahol több a törvény a kellenél, ott az erkölcs megomlott.

639 „Cum omnes hae proprietates tantum in complexu plurium personarum reperiantur, utilitas comitiorum, penes quae sit jus legum ferendarum, communis consilii, ac commissionis legum satis intelligitur.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. V. 68 § 83.

640 „Qualitate necessaria instructae erunt leges civiles, si earumdem forma, et materia fini Civitatis conveniens fuerit [...] Ad formam pertinet legum conceptus, et promulgatio.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis Tomus II. Pars II. Cap. V. 68 § 83-84. p.

641 „Promulgatio itaque non tantum scripto, vel typo, sed propter illos, qui legere non sciunt, etiam ore fiat, necesse est.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. V. 68 § 84., vö.: Virozsil: Epitome iuris naturae, 130. § 304.

642 „facilius eadem reperiant, necessarium est leges regiminis velin systematicos codices, vel saltem in collectiones redigere, quas unusquisque facile comparare potest.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. V. 68 § 83., vö.: Virozsil: Epitome iuris naturae, 130. § 304.

- Az állami törvények remény szerint a lehető leghosszabb időtartamra szóljanak.⁶⁴³

A jogalkotásra vonatkozó személyi kritériumok szempontjából bemutatott elvek felvonultatásával Szibenliszt Martinit egészíti ki. A Martini-féle természetjog a személyi kritériumokról ugyanis csak annyit említ meg, hogy annak, aki törvényeket javasolhat, olyannak kell lennie, aki valamennyi társadalmi kötelezettségét képes ellátni, az emberi gyengeségből kifolyó eregyeit nem engedi eltompulni, továbbá képes nagyra értékelni a közös tanácskozásból fakadó hasznot.⁶⁴⁴ A törvények tartalmi és formai vonatkozása tekintetében viszont Martininél is olvashatjuk azokat a tételeket, melyek szerint: a törvényeket ki kell hirdetni és a nép számára is érthetővé kell tenni; tanácsos a törvényeket egy egységes kódexbe összegyűjteni; a törvények legyenek rövidek, közérthetőek, tagolt, határozott jelentéssel bírók, számuk lehetőleg csak kevés legyen és remény szerint tartós használatra szóljanak.⁶⁴⁵ Mindezekhez Szibenliszt egy törvénynek az adott ország nyelvén történő kihirdetését fűzi még hozzá, mely igény hangsúlyozása Szibenliszt tollából akár célzott utalás is lehet.

5. 2. 4. Az állami törvények kötelező ereje

Az állami törvények kötelező erejét Martini a főhatalom természetével magyarázza, melynél fogva az uralkodó alattvalóinak cselekedeteit saját döntése alapján a közösség céljának megfelelően határozza meg, s mely döntéshez az alattvalók saját cselekedeteiket igazítják. A törvények Martini megfogalmazásában magának az államnak a lényegéből fakadnak, hiszen

643 „Ideo secundo necessarium est, ut leges vernacula lingua, possibili cum brevitate concipiantur, facili, et plano scribantur stylo [...] ne vaga eas corrumpat interpretatio, ut denique sint paucae, quia ut Plato observat, ubi plurimae leges, ibi et mores improbi. [...] sint vel absolute, vel hypothetice naturales regiminis leges, sic enim spes erit, eas quam diutissime duraturas.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. V. 68 § 83., vö.: Virozsil: *Epitome iuris naturalis*, 130. § 304.

644 „Leges igitur mutabiles non prius quis suadere potest, quam, ubi omnia negotia perspexerit socialia; quod, quum humanae imbecillitatis vires fere excedat, communis inde consilii utilitatis satis intelligitur.” Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. IV. LXXVII. pont. 28.

645 „Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. IV. LXXVIII-LXXIX. pontok, 28-29.

ahol nincs engedelmisségi kötelezettség, ott a biztonság megteremtésének feltételei hiányoznak.⁶⁴⁶

Szibenliszt válasza viszont arra a kérdésre, hogy az állami törvények kötelező erejüket honnan származtatják, a társadalmi szerződés elméletek alapján nem lehet más, mint a konszenzus. A társadalmi szerződés alaptétele ugyanis az, hogy a szabad, független egyének egy közös cél, azaz egymás biztonságának garantálása érdekében államot és annak irányítására alkalmas közhatalmat hoztak létre. A közhatalom alá szabad akaratukból, meg egyezés alapján vetették magukat azon a felismerésen alapuló szándékkal, hogy egy ilyen közhatalom hatékonyabban képes elérni az állam célját. Ennek érdekében az alattvalók e közhatalommal szemben engedelmisséget tanúsítanak, a közhatalom pedig legjobb tudása szerint kijelöli azokat az eszközöket, amelyek az állam céljának eléréséhez alkalmasak, majd ezek mentén parancsokat fogalmaz meg. Ebből következik, hogy mind az engedelmisségnek, mind pedig parancsok érvényességének hatókörét és mértékét az állam célja jelöli ki.⁶⁴⁷

Az állami törvényeknek tehát engedelmeskedni kell, hiszen e törvényekre Szibenliszt szerint úgy kell tekinteni, mint amelyeket a felek valamikor szerződésben ismertek el.⁶⁴⁸ Mindez természetesen nem tudatosul minden-
kiben, ezért az állami törvények kötelező erejét elsődlegesen és legközvetlenebb módon az uralkodó akaratából ismerhetjük meg, abból vezethetjük le.⁶⁴⁹ A törvények létüket tehát közvetlenül az uralkodói akaratra alapozzák, azonban a jogszerűen eljáró, igazságos jogalkotónak (*justus legislator*), miközben törvényt alkot, arra kell törekednie, hogy az általa meghozott tör-

646 „Illa est imperii natura, ut imperans actiones subiectorum pro suo arbitrio ad societatis finem determinare valeat, voluntas imperantis sufficienter declarata, ut subditi actiones suas ad eam componant. [...] Duplici autem ratione ius hoc sese exserit, prout leges ab ipsa civitatis essentia, [...] reperuntur. [...] Sic, ut hoc utar exemplo, nusquam obligatio parendi, aut securitatis procurandae abesse potest;” Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. IV. LXX-LXXI. pontok, 26.

647 Vö.: Szabó Miklós: Engedelmisség és engedetlenség, in Takács Péter (szerk.): *Államelmélet. Előadások az államelmélet és az állambölcsélet köréből*, (Miskolc, Bíbor Kiadó, 1997) 279.

648 „officium juris subditorum semet ad easdem componendi, quia remote ut pacto agnitae leges considerandae sunt.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis Tomus II. Pars II. Cap. V. 71. § 85.

649 „Fons, ex quo cunctae regiminis leges vim obligandi habent, proximus est voluntas Imperantis civilis, cum proxime ex voluntate Imperantis existentiam suam consequantur.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. V. 70. § 85.

vényt, valamennyi, a törvényt részleteiben nem ismerő, de józan gondolkodású honpolgár – ha megkérdeznék erről – helyesnek vélje.⁶⁵⁰

A törvényeknek való engedelmesség másodlagos, közvetett forrása azonban az uralkodói akarat alapjának tekintendő államformát meghatározó és alávetési szerződés. Az uralkodói akarat, kötőerejét ugyanis a felek ezekben e szerződésekben vállalták fel, s deklarálták.⁶⁵¹ A végső forrás pedig a társulási szerződésből adódik, mert ennek értelmében valamennyi polgár önmagát a jogbiztonság megteremtésére, s ezzel együtt az állam céljának megvalósítására kötelezte.⁶⁵² Az állami törvények joghatása tehát az alattvalók azon jogi kötelezettsége, hogy e törvényeket tiszteletben tartsák, e törvényekre úgy tekintsenek, mint amelyek betartására szerződésben jogi kötelezettséget vállaltak.⁶⁵³

5. 2. 5. Szibenliszt „normatana”

Szibenliszt „normatanát” Martini azon tételeit felhasználva fogalmazza meg, melyek az alattvalók polgári szabadságának érvényesülésére, illetve a törvénnyel ellentétes cselekmények érvényére vonatkoznak.⁶⁵⁴ A szibenliszti értelmezés azonban messze túlmutat Martini tételein, aki ilyen értelemben a törvények tipizálásával nem foglalkozik.

Szibenliszt szerint tehát az állami törvények abszolút és hipotetikus természeti törvényekre való tagolódása mellet, jogi hatásukra nézve – azaz, hogy az alattvalók jogkövető magatartásuk érdekében miként cselekedje-

650 „Justus legislator, dum legem fert, inquirat, an eamdem omnes partium non studiosi, et sani cives, si interrogarentur, approbare possent.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. V. 70 § 85.

651 „Medius fons situs est in pacto constitutionis, et subjectionis. Quia voluntas Imperantis ideo habet vim obligadni, cum per pacta haec ut obligatoriam se agnoscere velle, declaraverint.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. V. 70 § 85.

652 „Ultimus vero fons est pactum unionis. Quia per hoc omnes cives se ad securitatem jurium, ceu finem Civitatis, obligarunt.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis Tomus II. Pars II. Cap. V. 70. § 85. p.

653 „Effectus legum regiminis generatim est, 1) officium juris subditorum semet ad eas componendi, quia remote ut pacto agnitae leges considerandae sunt, tales autem officia juris in se involvunt,” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. V. 71. § 85-86.

654 Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. IV. LXXXV-LXXXVII. pontok, 30-31.

nek – tovább csoportosíthatók. Ezek alapján a „törvények” lehetnek előíró (*praeceptivae*), tiltó (*prohibitivae*) valamint megengedő (*permissivae*) jellegűek, attól függően, hogy utasítást vagy bizonyos cselekedettől való tartózkodást, illetve bizonyos magatartások közül történő választási lehetőséget tartalmaznak.⁶⁵⁵ A előíró törvény joghatása egy olyan kötelezettségre irányul, amely szerint egy adott cselekményt végre kell hajtani. A tiltó jellegű törvény egy tilosnak nyilvánított cselekménytől való tartózkodást kíván meg, míg a megengedő jellegű norma hatása közvetlenül arra irányul, hogy az alattvaló egy meghatározott körbe tartozó cselekményből saját döntése alapján válasszon.⁶⁵⁶

Az állami törvények tárgya csak akaratunktól függő s külsőleg megnyilvánuló cselekedetek lehetnek,⁶⁵⁷ ami a jogalkotást alapvetően két irányból korlátozza. Egyfelől az akaratunktól nem függő, kényszerű vagy lehetetlen dolgok kiesnek ebből a körből. Így a ki nem hirdetett állami törvényeknek nincs kötelező erejük, hiszen lehetetlen, hogy az alattvalók képesek legyenek a törvényt ilyen állapotában megismerni és betartani. Továbbá ebből fakad, hogy a törvények nem a múltra, hanem a jövőben bekövetkező eseményekre hatnak kötelező erővel, ami tehát általában véve a visszaható hatályú törvények tilalmát jelenti, hiszen csak a jövőbeni cselekmények függenek az emberi akaratától.⁶⁵⁸ Másrészt a belsőkben történő cselekmények szintén nem tárgyai a jogi szabályozásnak, ebből következik, hogy senki sem büntethető gondolatáért nyilvános fórum előtt.⁶⁵⁹

655 „leges [...] tales autem officia juris in se involvunt, et prout vel praeceptivae, vel prohibitivae, vel permissivae fuerint, ita vel positionem, vel omissionem actus, vel alterutrum arbitrio relinquunt.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. V. 71. § 86.

656 „Effectus legis permissivae directus est, subditum intra certam sphaeram actionem pro arbitrio posse ponere; [...] Effectus legis praeceptivae est obligatio actionem praeceptam ponendi; e contra prohibitivae, obligatio actionem prohibitam intermittendi;” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. V. 71. § 86.

657 „Objectum legum regiminis sunt actiones arbitrariae, et externae.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. V. 72. § 87.

658 „Ex eo bene dicitur: lex regiminis non promulgata, non obligat; quia est impossibile eam ut talem cognoscere, et observare. Porro leges non ad praeteritos sed ad futuros casus obligant; quia tantum futurae actiones stant in arbitrio hominum.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. V. 72. § 87., vö.: Virozsil: Epitome iuris naturalis, 130. § 304.

659 „Itaque cum fundamento dicitur: Cogitationis poenam in foro externo nemo patitur.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. V. 72 § 87-88.

Az előírást tartalmazó törvények tárgyai olyan cselekedetek, utasítások, amelyek önkéntes követésére az alattvalók az államszerződés keretében kötelezték magukat.⁶⁶⁰ A tiltást kifejező törvények tárgyai azok a külső, akaratunktól függő, egyébként az államra nézve ártalmas cselekmények, melyekről az alávétési szerződésben saját akaratunkból mondtunk le. Így például, ahol az egyénnek nincs joga közjogi értelemben cselekedni, ott ez a feladat az államra hárult.⁶⁶¹ Végül a megengedő törvények tárgyai olyan cselekedetek, amelyeket az államot létrehozó felek nem kívántak az alávétési szerződésben a jogalkotó döntési körébe utalni. E cselekmények kifejtése az alattvalók szabad akaratától függenek, amiből következik, hogy az alattvalóknak vannak olyan cselekedetei, amelyek nem tartoznak semmiféle állami fórum hatáskörébe. Ezek tekintetében ugyanis a természetes szabadság érvényesül, amit Szibenliszt is polgári szabadságként (*civilis libertas*) ismer el.⁶⁶²

A közhatalom részéről történő hatáskör-túllépést tehát Szibenliszt jogsértőnek tevékenységnek tekinti. Azonban a közhatalom gyakorlásához hasonlóan a polgári szabadság gyakorlásának is az állam céljához kell igazodnia. Ebből a megfontolásból kiindulva alakítja ki saját álláspontját Szibenliszt az állami hatáskör túllépésekor tanúsítandó alattvalói magatartásról, mely Martini azon állítását pontosítja, miszerint az alattvalónak ilyen helyzetben is dicsőségére válik az engedelmesség, bár, ha ebből károk származnak, lehetőség van arra, hogy ezt az uralkodó felé jelezzék.⁶⁶³

660 „objectum a) legum praeceptivarum, ad quas cives per contractum civilem se obligare potuerant, et voluerant” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. V. 72 § 88.

661 „Leges prohibitiveae illas externas, et arbitrarias actiones habent pro objecto, quibus per pactum subjectionis renuntiare potuerant, et voluerant, h. e. omne, et tantum illud, quod fini Civitatis noxium esse potest, et renuntiatio ejusdem est possibile objectum pacti, e. g. ibi sibi jus non administrare, ubi a Civitate justitiae administratio haberi potest,” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. V. 72. § 88.

662 „objectum legum permissivarum, de quibus cogitari non potest, quod easdem, Civitatem intrantes, per pactum subjectionis potestati legislatoriae subicere voluerint, licet potuissent, i. e. illud, quod respectu finis Civitatis est indifferens, [...] Quare dantur actiones subditorum, quae foro civili haud subjacent, in quibus residuum quid adest libertatis naturalis, quae libertas civilis dicitur,” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. V. 72 § 88., vö.: MARTINI: *Positiones de iure civitatis*, Cap. IV. LXXXVI. pont, 31.

663 „Quare, manente dubio, subditis solum superest parendi gloria: poterunt tamen, quae videntur subesse legis incommoda, imperanti ob oculos ponere, vel, ut aiunt, repraesentare.” Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. IV. LXXVII. pont, 31.

Szibenliszt szerint tehát, amennyiben kétség merül fel a tekintetben, hogy a közhatalom saját hatáskörén belül cselekedett-e, akkor az az alattvaló, aki ki akarná vonni magát az általa jogsértőnek vélt törvény alól, az a másik embert és így a közhatalom gyakorlóját is megillető jó hírnévhez való velünk született jogot sérti meg. Hiszen elsődlegesen a törvényhozó mellett szóló vélelem érvényesül,⁶⁶⁴ akiről feltételezzük, hogy az egyes körülmények ismeretében, az állam javát a legjobb szándékkal szem előtt tartva hozta meg döntését. Tehát vitatott helyzetben az alattvalók nem vonhatják ki magukat a saját jogukra vonatkozó utasító vagy tiltó rendelkezés alól. Ellenben lehetőségük van arra, hogy olyan véleményt fogalmazzanak meg, amely világossá teszi és alátámasztja, hogy cselekményük kívül esik az állami szabályozás hatáskörén.⁶⁶⁵ A törvényalkotónak tehát a polgárok szabadságát mindig méltányos módon kell szem előtt tartania, s ennek mindaddig sértetlenül kell maradnia, amíg ezt alapos okból akár utasítást, akár tiltást tartalmazó törvénnyel nem szükséges korlátozni⁶⁶⁶ – hangsúlyozza Szibenliszt.

5. 2. 6. Az államhatalom gyakorlóját a már fennálló törvények tekintetében megillető jogok

Az állam közhatalmi tevékenysége nem zárul le azzal, hogy annak gyakorlója, az uralkodó törvényeket hoz és azokat kihirdeti. Az államot e téren további jogosultságok is megilletik, amelyek az államfelség szuverén lényegéhez tartoznak, s amelyek gyakorlására az államfelséget megjelenítő uralkodó (*Imperans*) hivatott.

⁶⁶⁴ Vö.: Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. IV. LXXXVII. pont, 31.

⁶⁶⁵ „Si tamen dubitetur an legislator civilis de rebus a foro suo alienis quid statuat, jus bonae alterius existimationis connatum violaret, qui legi se subducere vellet. Praesumptio igitur pro legislatore pugnat, cujus est singulares nosse circumstantias, bonumque Civitatis optime perspicere. Quare manente dubio subditi suo jure se subtrahere nequeunt praecepto, vel interdicto: poterunt tamen repraesentare, h. e. rationes adferre, ex quibus manifestum sit, actum esse indifferentem.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. V. 72. § 88-89.

⁶⁶⁶ „Hanc libertatem civilem justus legislator semper prae oculis habere, et tamdiu salvam relinquere debet; donec ex fundata ratione vel per legem praeceptivam, vel prohibitivam eandem restringere non fuerit necesse.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. V. 72. § 89.

E jogok rendszerezett bemutatása és magyarázata során Szibenliszt szintén Martini tételeit egészítik ki. Ezek mindenek előtt a polgári szabadságot indokolatlanul korlátozó törvények kapcsán jelennek meg, és az uralkodót megillető jogokként a következő jogosultságokat foglalják magukba: törvények megváltoztathatóságát, (azaz eltörlését, részleges hatálytalanítását, indokolt esetben bizonyos személyeknek a törvény hatálya alóli felmentését, alkalmazásuk felfüggesztését); a törvények autentikus értelmezésének jogát, amely Martini szerint korlátozó illetve kiterjesztő jellegű lehet; valamint az az állami főhatalomnak a törvények felettségét, a törvények feletti rendelkezési jogosultságát.⁶⁶⁷ Mindezekből következően az uralkodóhoz, vagyis a szuverén államfelséghez további jogkörök kapcsolódnak, amelyeket Szibenliszt a következőképpen foglal össze:

- a már meglévő törvények megváltoztatása (*jus leges existentes mutandi*);
- a már meghozott törvények autentikus értelmezése (*jus leges existentes authentice interpretandi*);
- az a jog, hogy állami törvények kötelező ereje alól magát kiveheti (*jus se a legibus regiminis eximendi*);
- az a jog, hogy önmagára vonatkozóan, saját magával szemben törvényt ne hozzon (*jus in se naturales civiles non ferendi*);
- s végül kivételes és egyedi jogszabályok megalkotásának joga (*jus leges speciales singulares ferendi*).⁶⁶⁸

Szibenliszt a törvények megváltoztatásának jogát bővebben kifejtve az erre vonatkozó jogtechnikai eszközöket bemutatja, melyek a következők:

- *abrogatio*, ami egy törvény teljes mértékben történő hatályon kívül helyezését jelenti, más szóval annak deklarációját, hogy egy törvény további kötelező erővel nem bír. Ez történhet úgy is, hogy a korábbi törvény helyébe nem lép új jogszabály, de megvalósulhat *abrogatio* útján is, amikor a régi törvényt egy új hatálytalanítja;

667 Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. IV. LXXXVIII-XC. pontok, 31-32.

668 „existentibus jam legibus regiminis Imperanti civili competit: I) jus leges existentes mutandi [...] II) Jus leges existentes authentice interpretandi. [...] III) Jus se a legibus regiminis eximendi. [...] IV) Jus in se naturales leges civiles non ferendi; Denique V) Jus leges speciales, et singulares (ad aliquos, vel unum tantum pertinentes) ferendi.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. V. 73-76. §§ 89-93.

- *derogatio*, melynek lényege egy törvény részleges hatálytalanítása, vagyis annak kinyilvánítása, hogy egy törvényi rendelkezés kevesebb tárgyra terjed ki;
- *dispensatio*, ami pedig arra irányul, hogy egy természetes vagy erkölcsi személy egy adott állami törvény betartása alól mentesüljön.⁶⁶⁹

Szibenliszt e jogok gyakorlására nézve felhívja a figyelmet arra az alapvető korlátra, miszerint – főleg az utóbbi jog – az állam céljával ellentétes módon nem gyakorolható. Egy további korlátot jelent az, hogy a megváltoztatás jogának gyakorlása valójában csak a járulékos törvényekre vonatkozik, az alapvető törvények – tekintettel arra, hogy azok megváltoztathatatlanok – a fenti korlát figyelembe vételével nem lehetnek e jogkör tárgyai.⁶⁷⁰ A *dispensatio* alkalmazásának ellenzőivel szemben – amellett, hogy számos tanújelét adta már Szibenliszt annak, hogy elismeri a törvények hatályának általános jellegét – annak a nézetének ad hangot, hogy a mentességek nyújtásának mindig célja van. Érvelése szerint ez nem egy felesleges jogtechnikai eszköz, hiszen az emberek közötti egyenlőtlenség miatt egy törvény hatályának teljes körűsége nem mindig tud érvényre jutni. Sőt, ha egy törvény alkalmazása netalán abszurd módon részrehajlást idézne elő, akkor éppen a méltányosság vezethet arra, hogy a törvény hatálya alól bizonyos honpolgárokat kivegyünk. Ezen felül gyakran adódnak olyan helyzetek, amikor nincs értelme olyan rendelkezést hozni, ami mindenkire kiterjed, ilyenkor egyedül a *dispensatio* alkalmazása jelenthet megoldást.⁶⁷¹

669 „a) per abrogationem, h. e. declarationem, legem amplius vim obligandi non habere; haec iterum fieri potest vel sine substitutione novae legis, vel cum substitutione, et tunc vocatur obrogatio. b) per derogationem, i. e. declarationem, legem deinceps ad pauciora objecta esse extendendam. c) per dispensationem, seu declarationem, certum subjectum physicum, aut morale ab observantia legis civilis pro immuni esse habendum.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. V. 73. § 89-90.

670 „Jus essentielles leges civiles mutandi Imperanti ita non competit, sicut jus contra finem Civitatis agendi (§ 57.). Igitur jus mutandi leges existentes tantum circa leges accidentales Imperanti competere intelligitur, quia horum fons non est ita, ac essentialium immutabilis;” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. V. 73. § 90.

671 „Neque verum est, inutilem esse dispensationem, quod ea illicita sit, si ratio legis duret, hac vero cessante, necessaria amplius haud esse videatur. [...] Dein si ratio respectu omnis cessat, aut plane absurdum ex legis implemento sequitur, tunc quidem sola aequitas cives a lege eximet; si tamen lex intuitu unius duntaxat, et solum negative cesset, ut nimirum sine ulla absurda consecutione possit custodiri, tum vero ad dispensationem omnino recurrendum est.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. V. 73. § 90.

A már megalkotott törvények autentikus értelmezése állami hatáskör. Ez azonban nem zárja ki, hogy a jogértelmezés alanya más nem is lehet. Ebből következőleg Szibenliszt hangsúlyozza, hogy mindenkinek joga van arra, hogy a meghozott törvényeket saját maga értelmezze, hiszen ahhoz, hogy a meglévő törvényeket be tudjuk tartani, nélkülözhetetlen a törvények értelmezése.⁶⁷² Az értelmezés módszereit tekintve nyelvtani (*interpretatio grammatica*) és logikai (*interpretatio logica*), valamint ahhoz kapcsolva, kiterjesztő (*extensiva*), megszorító (*restrictiva*) és helybenhagyó (*declarativa*) jogértelmezést különböztet meg.⁶⁷³ Alanyai szerint pedig magánjellegű (*interpretatio privata*), más néven elméleti (*doctrinalis*) és hivatalos értelmezés (*interpretatio publica*) között tesz különbséget. Amíg a magán értelmezés nem hordozhat kötelező erőt, addig ezzel szemben a hivatalos, autentikus jogértelmezés, amely kizárólag a törvény megalkotójától származhat, minden tekintetben kötelező érvénnyel bír⁶⁷⁴ – olvashatjuk Szibenliszt kiegészítéseit.

Martini természetjogát a további gondolatkörrel toldja meg szerzőnk. Az állam szuverenitásából adódik, hogy a jogalkotói hatalom sohasem kötelezhető jogi tekintetben egy másik jogalkotó hatalom által.⁶⁷⁵ Ezzel szemben az a kérdés, hogy az jogalkotó mennyire kötelezhető a saját maga által alkotott szabályok betartására, már bonyolultabb megítélés alá esik. Szibenliszt alaptézise, hogy az uralkodót, mint jogalkotót megilleti az a jog, hogy magát az állami törvények kötelező ereje alól kivetheti. Az állami törvények betartására abból a szempontból nem köteles, hogy azok közvetlenül az ő akaratából származnak, közvetetten pedig az alávetési szerződésen alapulnak. Következésképpen a mentesség az alávetési szerződés következtében illeti meg az uralkodót.⁶⁷⁶ Az állami cél előmozdítása tekintetében azonban az

672 „Ad privatam interpretationem omnes, pro quibus latae sunt leges, jus habent, quia, ut leges existentes observantur, necessarium, et aptum medium est interpretatio privata.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. V. 74. § 91.

673 „Interpretatio 1) potest esse grammatica, si sensu legis ex verbis (§ 119. J. E.), vel logica, si ex ratione legis eruatur (§ 120. J. E.). [...] Logica interpretatio vel est extensiva, vel restrictiva, vel declarativa.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. V. 74. § 90-91.

674 „Interim hoc jus interpretandi non impedit, quominus alii legem aliter interpretentur. E contra publica (authentica) interpretatio legum solum a legislatore fieri potest.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis* Tomus II. Pars II. Cap. V. 73. § 92.

675 Somló Bódog: *Jogbölcészlet* 84.

676 „Jus se a legibus regiminis eximendi. Quia ut tales immediate vim obligandi habent ex voluntate Imperantis, mediate ex pacto subjectionis (§ 70.), ex neutro autem horum fonte Imperantis potest obligari.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. V. 75. § 92.

egyesülési szerződésből kifolyólag egyértelműen állítható, hogy az alapvető természeti törvényeknek megfelelő állami törvények ránézve is kötelező erővel bírnak. Sőt ezek betartása vele szemben ugyanúgy kikényszeríthető, mint egy alattvalóval szemben.⁶⁷⁷

Az uralkodót megilleti az a jog, hogy saját magával szemben törvényt nem alkot. Ez azonban csak annyiban igaz, ha hipotetikus törvényekre vonatkoztatjuk, amennyiben hiányzik az a feltétel, amely az ilyen hipotetikus törvények meghozatalát indokolná. Ha mégis sor kerülne ilyen jellegű szabályozásra, akkor az ilyen törvény alkalmazása inkább akadályozná az állam céljának elérését, mintsem előmozdítaná azt⁶⁷⁸ – érvel Szibenliszt.

Mivel az általános helyzetekre vonatkozó természeti törvények megalkotásának joga az állam céljának eléréséhez nem mindig elégséges, ebből a megfontolásból a törvényalkotót tagadhatatlanul megilleti a kivételes és egyedi esetek szabályozásának joga⁶⁷⁹ – idézi fel Martini tételét az egyedi esetekre vonatkozó jogalkotással kapcsolatban. Martini szerint a polgárok általában egyenlő jogokat élveznek, kivéve, ha a közjó érdekében valakinek a szabadságát kiterjesztik vagy csökkentik, melyet az uralkodó privilégiumok biztosításával gyakorol.⁶⁸⁰ Szibenliszt kiegészítő magyarázatában nyomatékosítja, hogy ezzel nem sérül a polgárok egyenlőségre vonatkozó joga, amely az állami szerződésből kifolyólag megilleti őket. Az ilyen jogalkotás nem jelent mást ugyanis, minthogy a jog mindenki esetében a saját helyzetére tekintettel érvényesül, s az egyén jogainak biztosítása értékében nem ugyanazon tárgyakra van tekintettel.

677 „itaque determinata media ad consecutionem finis Civitatis, et legislator etiam ad ejusdem promotionem vi pacti unionis obligetur, affirmare possumus, eum legibus regiminis instar naturalium (tacitarum) legum fundamentalium obligari, quin tamen ad easdem sicut subditus cogi queant.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. V. 75. § 92.

678 „Jus in se naturales leges civiles non ferendi. Id verum est de hypotheticis, si earum conditio non adsit; quia sub hoc supposito lex, si ferretur, finem Civitatis magis impediret, quam promoveret.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. V. 75. § 92-93.

679 „Quare, sicut legislator jus competit non tantum absolute, sed etiam hypothetice naturales leges pro universalibus statuendi, cum illae solum ad finem Civitatis obtinendum non sufficeret; it ex eadem ratione legislatori jus speciales, et singulares leges ferendi denegari nequit.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. V. 76. § 93.

680 „Cives generatim aequali inter se iure utuntur, nisi ob bonum civitatis, libertas unius vel augeatur, aut imminuatur; cuiusmodi lex privata [...] privilegium vocatur. Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. IV. XCI. pont, 32.

Mivel az egyének sajátos helyzetükben nem ugyanazon tárgyakkal állnak kapcsolatban – folytatja Szibenliszt – sajátos belső magánügyei tekintetében jogegyenlőséget Szibenliszt szerint nem lehet szerződéssel biztosítani. Ez csak a külső szférában megnyilvánuló,⁶⁸¹ vagyis a közügyek tekintetében érvényesülhet. Az emberek szellemi, vagyoni képességeikre nézve különbözőek. Egyébként is az ilyen téren megnyilvánuló egyenlőség zavart okozna mind az ipar, mind a kultúra, kiváltképp az állam céljának elérésében.

A jogalkotás ehhez a természetes egyenlőtlen helyzethez alkalmazkodik, s ezt ismeri el a kivételes és egyedi törvényi szabályozással.⁶⁸² Azonban az ilyen jellegű szabályozással szemben is érvényes az az általános korlát, miszerint ezt annyiszor lehet alkalmazni, ahányszor szükséges és alkalmas eszköznek mutatkozik az állami cél elérésére.⁶⁸³ Szibenliszt a következő hibás gyakorlatra hívja fel a figyelmet: amennyiben egy állam törvényei inkább a gazdagoknak, sem mint a szegényeknek kedvez, akkor az úgynevezett polgári egyensúly felborul. Ezért az állam céljának szavatolása érdekében szükség van a polgárok között egy vagyoni egyenlőség közeli helyzet megteremtésére, mégpedig úgy, hogy aki többre képes, az többel, aki pedig szűkölködik, az kevesebbel járuljon hozzá a közcélok megvalósításához – fogalmazza meg az arányos közteherviselés elvét Martini természetjogához fűzött gondolataival Szibenliszt.⁶⁸⁴

681 „Neque propterea aequalitas civilis, ad quam omnis vi contractus civilis jus habet, imminuitur. Quia haec aliud significare non potest, quam jus cuilibet subjecto competens, ad securitatem suae juridicae sphaerae non habito respectu ad objecta, in eadem sphaera contenta. Objecta enim eadem singulus in sua sphaera habere non potest, [...]. Dein quod internas res aequalitatem introducere nec per pactum possibile, se solum quoad externas.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. V. 76. § 93.

682 „Propterea haec aequalitas foret quam maximum impedimentum industriae, et culturae totius Civitatis. Ideo facile concipere possumus, Civitatem constituentes jam per ipsum contractum civilem in hanc inaequalitatem, quam legislator per speciales, et singulares leges solum promulgat,” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. V. 76. § 94.

683 „censensisse eatenus, eatenus ut necessarium, et aptum medium ad consecutionem finis Civitatis cogitari potest.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. V. 76. § 94.

684 „At, si legislatio divitibus magis, quam pauperibus faveret, aequalitas civilis subverteretur. [...] et si praestationes pro fine Civitatis faciendae sunt, necessum est propter aequalitatem civilem, ut, qui multa possident, multa, ii autem, quibus res augusta est, pauca conferant” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. V. 76. § 94.

5. 2. 7. A szibeniszti törvényhozás-elmélet alkotmányossági jelentősége

A törvényhozói jogkörre vonatkozó szibeniszti fejtegetések nem csupán a korabeli természetjogi gondolkodás rendszerezett összefoglalását adják, hanem olyan elvi keretet is kirajzolnak, amely szintén a modern alkotmányos államberendezkedés több alapvető követelményének előképét hordozza magában. A jogalkotás természetjogi magyarázata ugyanis Szibenisztnél már nem pusztán az uralkodói hatalom technikai eszközeként jelenik meg, hanem a politikai közösség működésének olyan normatív rendjeként, amelynek legitimitása, tartalma és korlátai egyaránt az állam céljából vezethetők le.

A törvényhozó hatalom legitimációját Szibeniszt – a társadalmi szerződés elméletének talaján – végsősoron az államot létrehozó személyek közös akaratából származtatja. Ebből következik, hogy a törvények kötelező ereje nem pusztán az uralkodói akaratból fakad, hanem abból a konszenzusból, amelyben a politika közösség tagjai saját biztonságuk érdekében alávetették magukat a közhatalomnak. E gondolat a modern alkotmányos gondolkodás szempontjából a hatalom legitimációjának egyik alaptételét előlegezi meg: azt a tételt, hogy a közhatalom normái végső soron a politikai közösség akaratából nyerik érvényüket.

A törvényhozás szükségességének indoklása szintén olyan gondolatkört jelenít meg, amely a későbbi jogállami elvek irányába mutat. Szibeniszt abból indul ki, hogy a természetjogi követelmények önmagukban nem elegendőek a közösségi együttélés biztosításához, mivel nem mindenki képes azokat felismerni és alkalmazni. A törvény ezért olyan általános normává válik, amely előre meghatározza a cselekvés kereteit, s ezzel kizárja az önkényes egyedi döntések lehetőségét. Ebben az értelemben a törvények általánosságának követelménye már a jogállamiság egyik alapvető elvének előképeként értelmezhető.

A jogalkotás személyi és formai feltételeire vonatkozó szibeniszti megállapítások szintén figyelemre méltó jelentőséggel bírnak. A törvényhozás ugyanis nála nem pusztán uralkodói aktus, hanem olyan szakmai tevékenység, amely megfelelő ismereteket, politikai és jogi tapasztalatot, valamint a törvények világos és közérthető megfogalmazását igényli. A törvények kihirdetésének, nyelvi érthetőségének és rendszerezett közzétételének követelményei egyértelműen a modern jogbiztonság elvének előfutárai.

A szibenliszti normatan különösen világosan mutatja a modern jogelmélet közötti kapcsolatot. A törvények előíró, tiltó és megengedő jellege szerinti csoportosítása, valamint annak hangsúlyozása, hogy a jogi normák tárgya kizárólag az emberi akarat által befolyásolható külső cselekedetek köre lehet, a modern jogelméleti norma fogalom korai megfogalmazásának tekinthető. Ugyanebbe az irányba mutat a visszaható hatály tilalmának és a gondolatok büntethetetlenségének elvi kimondása is.

Kiemelkedő tovább, hogy Szibenliszt a polgári szabadság fogalmát is a törvényhozás természetjogi korlátjaként értelmezi. az államhatalom csak addig terjedhet, ameddig az állam céljának biztosítása szükségessé teszi, a közhatalom hatáskörének túllépése pedig jogsértőnek minősül. E gondolatmenetben a hatalom korlátozottságának és a szabadság védelmének olyan elve jelenik meg, amely a modern alkotmányos állam egyik alapvető követelménye.

Végül a már fennálló törvényekkel kapcsolatos uralkodói jogosultságok – a törvények módosítása, autentikus értelmezése vagy kivételes alkalmazása – szintén olyan jogtechnikai kérdéseket érintenek, amelyek a későbbi alkotmányos rendszerekben a jogalkotás és a jogértelmezés intézményes formáiban öltenek testet. Bár Szibenliszt e jogköröket még a szuverén államhatalom részeként tárgyalja, azok gyakorlását az állam céljához kötöttség elve korlátozza.

Mindezek alapján megállapítható, hogy Szibenliszt törvényhozás-elmélete olyan elvi keretet rajzol ki, amely a modern alkotmányos állam több alapvető követelményének előképét hordozza: a törvény uralmának elvét, a jogbiztonság és a normavilágosság követelményét, a visszaható hatály tilalmát, a gondolat szabadságának elismerését, a közhatalom célhoz kötött és korlátozott gyakorlását, valamint az arányos közteherviselés elvét.

5. 3. Az állam felügyeleti jogköre (*potestas inspectoria*)

A törvényhozói hatalom természetének és a jogi normák rendszerének bemutatása után szükségképpen felmerül az a kérdés is, miként biztosítható az állam működésének folyamatos áttekintése és a kormányzás feltételeinek megfelelő felmérése. A természetjogi államelméletben ugyanis a jogalkotás nem meríti ki az államhatalom működését – a Martini tételéből kiindu-

ló szibenliszti értelmezés szerint ugyanis – ahhoz az is szükséges, hogy az állam folyamatosan megismerje saját helyzetét, felmérje a kormányzás körülményeit, és ezek alapján határozza meg a közösség céljának eléréséhez szükséges eszközöket. E feladatkört a természetjogi irodalom az állam felügyeleti jogkörének (*jus supremae Inspectionis*) nevezi.⁶⁸⁵ A felügyeleti jogkör hiányában az államnak sem a jogalkotói, sem pedig a végrehajtói hatalma nem érvényesülhetne. Hiszen – Szibenliszt kérdésfeltevésével élve – hogyan hozhatna az uralkodó az állam körülményeihez igazodó törvényeket és hogyan gondoskodhatna azok végrehajtásáról anélkül, hogy előzőleg meg nem bizonyosodott e körülmények sajátosságáról?⁶⁸⁶

Az állami felügyelet Szibenliszt értelmezésében két irányba hat: egyfelől az állam területén állandóan ott tartózkodókra (*immanens*), másfelől az állam területén áthaladókra (*transiens*), attól függően, hogy az állam belügyeire vonatkozik, avagy külviszonyait is érinti. A felügyelet dolgokra és személyekre egyaránt kiterjed, mely utóbbiak tekintetében a felügyeleti jogkört természetes és erkölcsi személyekre vonatkozó jogokra osztja.⁶⁸⁷ E kiegészítéssel is pontosítja Szibenliszt Martini azon tételét, mely szűkszavúan csak annyit jegyez meg, hogy az államhatalom ilyen jellegű vizsgálódása nemcsak az állampolgárok életkorára, népességbeli számára, vagyonára, életvitelére illetve tevékenységére, de az összes, az államnál kisebb társulásdolgára is kiterjed.⁶⁸⁸ Martini az állami felügyelet hasznosságát abban látja, hogy az a tétlen polgárokat munkára ösztönzi, az erkölcsteleneket jobb magaviseletre szorítja, vagy ha ez nem lehetsé-

685 „Jus supremae Inspectionis est jus, vel potestas Imperantis tantum Civitatis (sensu materiali) examinandi, et cognoscendi, h. e. cognitionem morum, temporum, rerumque, in quibus respublica versatur, comparandi.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. VI. 81. § 100., vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. V. XCV. pont. 34.

686 „Tum Imperans, [...], habet jus legum ferendarum, et [...], habet jus exequendi. At nec illud praesertim ratione legum accidentalium, nec hoc sine jure Inspectionis fini conformiter exerceri potest, quomodo enim Imperans ferat, aut exequatur leges circumstantiis Civitatis accomode, nisi prius circumstantias conitas habuerit?” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. VI. 81. § 100.

687 „Haec potestas dividitur in immanentem, et transeuntem, prout interdum, vel externum Civitatis statum considerat, et prima in jus Inspectionis in persona, et res, illud iterum in jus Inspectionis in personas physicas, et morales subdividitur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. VI. 81. § 100-101.

688 Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. V. XCVI. pont 34.

ges a jóktól elszeparálja, továbbá hogy képes helyrehozni például a házasság intézményére veszélyes válást, a szülők gyermekeikkel szembeni túlzott szigorát vagy engedékenységet, illetve az urak szolgálkával szembeni kegyetlenkedéseit.⁶⁸⁹

Szibenliszt az állami felügyelet gyakorlását – Zeiller-Egger természetjogát is magába foglaló gondolatokat átvéve⁶⁹⁰ – korszerűbben megfogalmazott indokokkal támasztja alá. Mindezt oly módon teszi, hogy bár Martini tételeiből indul ki,⁶⁹¹ mégis más rendszerezésben vázolja fel az állami felügyeleti jogkör gyakorlásához fűződő jogokat. Mint láthattuk a szibenliszti rendszerben a felügyeleti jogkör alapvető csoportosításként bel- és külviszonyokra vonatkozik, amelyen belül személyekre és dolgokra terjed ki. A személyekre vonatkozó felügyeleti jogokat a Martininél is alkalmazott természetes és erkölcsi személyekre kiható jogokra osztja, mely utóbbi vonatkozásban azonban Martinin túlmenően megkülönböztet természettől fogva adott, valamint konstruált erkölcsi személyeket. A természetes és erkölcsi személyekre, továbbá a dolgokra kiható felügyeleti jogkör tárgyalása után tér ki Szibenliszt az állam területén áthaladó idegenek vonatkozásában gyakorolható állami felügyeletre, mely utóbbi két témakör teljességgel hiányzik Martini természetjogából.

5. 3. 1. A természetes személyekre vonatkozó állami felügyelet

Szibenliszt magyarázata szerint tehát a természetes személyek életkörülményeinek felmérése nélkülözhetetlen ahhoz, hogy az államhatalom saját alattvalóinak cselekményeit az állam céljával összhangba hozza. Ennek értelmében az állam felügyeleti jogköréből adódóan a természetes személyekre vonatkozó különféle ismeretek szerzésére jogosult, amelyeket Szibenliszt az alábbiakban foglalja össze:⁶⁹²

- Az államnak joga van arra, hogy számontartsa polgárainak számát (*jus numerum civium sibi notum reddendi*). A népességszám nyilvántartása

689 Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. V. XCVII. pont 35.

690 Vö.: Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 95-116. §§ 106-115.

691 Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. V. XCVII-CII. pontok 35-36.

692 Vö.: Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. V. XCVII. pont, 35.

nélkül ugyanis nehéz lenne megállapítani azokat az eszközöket, melyek az államigazgatás változatos területei miatt sajátos végrehajtást igényelnek. Az erre vonatkozó ismeretek annak megállapítására szükségesek, hogy az állam célját milyen jellegű és hányféle állami szerv működtetésével lehet hatékonyan elérni.⁶⁹³

- Az államnak a polgárok korosztály szerinti megoszlását is vizsgálnia kell (*jus in aetatem civium investigandi*) annak meghatározásához, hogy a cselekvőképes polgárok milyen arányban vehetnek részt a közügyekben, valamint gazdasági élet terén. Így például hányan képesek katonai szolgálatot teljesíteni, esetlegesen gyámságot viselni, szerződéseket kötni, végrendelkezni.⁶⁹⁴
- Az államnak joga van arra, hogy felmérje polgárai vagyoni helyzetét (*jus in facultates civium indagandi*). Hiszen az állam céljának megvalósításához szükséges eszközök körében jelentős részt foglal el a polgárok vagyona. Az a tény ugyanis, hogy az állam nem számíthatna a polgárok vagyonára, illetve, ha e téren aránytalan eloszlás valósulna meg, ez az állam céljának megvalósítását nagyban akadályozná. Éppen ezért ez az ismeret nélkülözhetetlen az állam megfelelő működtetéséhez szükséges vagyoni eszközök célszerű felosztásának meghatározásához. Sőt ezek ismeretében következtetéseket is lehet levonni az állam eddigi kormányzásáról, segít annak megítélésében, hogy ezt helyesen, vagy helytelenül gyakorolták-e.⁶⁹⁵
- S végül az államot megilleti az a jog is, hogy az egyes polgárok életviteléről ismereteket szerezzen (*jus vitae genus singulorum civium sibi notum reddendi*). Ha ugyanis a polgárok kisebb száma folytat az állam célja

693 „Jus numerum civium sibi notum reddendi. Quia haec cognitio, ut Politica ostendit, est una e praecipuis causis, cur diversae regiminis ordinationes effectum suum sortiantur, vel non.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. VI. 82. § 101.

694 „Jus in aetatem civium investigandi; haec enim notitia est necessaria ad determinandum, quando civis pactum valide contrahere, testimonium perhibere, tutelam assumere, ac servitia militaria praestare valent.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. VI. 82. § 101.

695 „Jus in facultates civium indagandi. Quia in bonis civium sita est praecipua pars mediorum consequendi finem Civitatis, sicut in defectu eorumdem, vel non proportionata divisione impedimentum ejusdem. Praeterea haec cognitio est necessaria ad justam contributionem in Civitate statuendam, et judicium de bene, vel male hactenus gesto regimine ferendum” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. VI. 82. § 101.

szempontjából hasznos, rendezett életmódot, akkor olyan intézkedéseket kell hozni, melyekkel ennek növekedését elő lehet idézni. Az ártalmas életvitelt ugyanis meg kell fékezni, a kevésbé hasznosakat pedig korlátozni kell.⁶⁹⁶

5. 3. 2. Az erkölcsi személyekre vonatkozó állami felügyelet

Az erkölcsi személyekre vonatkozó állami felügyelet⁶⁹⁷ alatt voltaképpen az állam keretein belül működő társulások, testületek felügyeletét, valamint a családok helyzetének felmérését kell érteni. Szibenliszt az erkölcsi személyként megjelenő társulások között ugyanis – mint láttuk – megkülönböztet olyanokat, amelyek természettől fogva adóttak (*persona morales naturales*), mint amilyen a család, továbbá olyanokat, amelyeket egy bizonyos célra hoztak létre (*accidentales*), mint amilyen például egy kereskedelmi társaság. Ennek megfelelően az állami felügyelet olyan jogokat foglal magába, melyek egyfelől általában a természettől fogva létező erkölcsi személyekre, így a családokra vonatkoznak, másfelől olyan különös jogokra is kiterjednek, amelyek bizonyos konstruált társulás-típusokra alkalmazhatók.⁶⁹⁸

Mivel a családok rendkívüli helyet foglalnak el az állam célja tekintetében, az állam igen fontos alkotó elemei, s mint ilyenek azt a magot jelentik, amelyből a jövőbeli polgárok megszületnek, az államnak a családok helyzetét a tekintetben kell vizsgálnia, hogy az az állam célja szempontjából megfelelő-e. Ennek felmérését, vizsgálatát három célcsoportra irányuló jogosultság szolgálja:

- A házasság intézménye terén megnyilvánuló felügyelet (*jus supremae Inspectionis in matrimonia*). Az e téren szerzett ismereteket sikeresen lehet

696 „Jus vitae genus singulorum civium sibi notum reddendi; cum utilia vitae genera, si exiguo numero praesto essent, ampliari, noxia tolli, minus utilia vero restringi debeant.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. VI. 82. § 101.

697 Vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. V. XCVIII-CII. pont 35-36.

698 „Potestas Inspectoria respectu personarum moralium, quae sunt naturales e. g. familia, vel accidentales, ut societas negotiatoria, continet supradicta singularia jura per naturam personae moralis generatim, vel peculiaris certae societatis modificata.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. VI. 83. § 102.

felhasználni a házassági és családi viszonyok szükség szerinti rendezésére alkalmas jogszabályok kidolgozásához.⁶⁹⁹

- A szülői jogokkal kapcsolatos felügyelet (*in potestatem parentalem*), melynek keretében arra irányul a vizsgálat, hogy a gyermekek megfelelő nevelésben részesülnek-e. Az e téren szerzett ismeretek a helyes gyermeknevelés előmozdítására irányuló jogszabályok megalkotásához szükségesek.⁷⁰⁰
- A harmadik célcsoportként határozza meg Szibenliszt és a hagyományos felosztásnak megfelelően e körbe sorolja⁷⁰¹ a háziúri és a házi személyzet közötti viszony felügyeletét, annak ellenére, hogy e viszonyt nem társulásnak, hanem inkább olyan relációnak tartja, amelyre a munkaszerződés szabályait kell alkalmazni.⁷⁰² Az ilyen irányultságú felügyelet célja tehát a ház urainak, azaz a munkaadónak a cselédséggel, vagyis a munkavállalókkal szembeni kegyetlen, visszaélősszerű bánásmód és más bűnös szokások kialakulásának megakadályozása.⁷⁰³

Az állami felügyelet speciális jelleggel kiterjed a konstruált társulásokra, azaz testületekre (*collegia*) is, mint amilyenek például a céhek (*coetus opificum*), szövetkezetek (*sodalitia*), egyetemek (*Universitates*), fakultások (*Facultates*), akadémiák (*Academiae*). Az ilyen jellegű társulások tevékenykedhetnek magán társulásokként, de az állam is létrehozhat ilyeneket, s ekkor közhivatalokként működnek.⁷⁰⁴ Az állami felügyelet legfőbb feladata annak biz-

699 „In genere jus supremae Inspectionis respectu naturalium personarum moralium complectitur in se jus statum familiarum relate ad finem Civitatis cognoscendi [...] a) jus supremae Inspectionis in matrimonia, [...] cognitio hujus multum, ad leges fini matrimonii conformes referendas, coferre potest.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. VI. 83. § 102.

700 „b) in potestatem parentalem praecipue, an bona educatio suppeditetur; quia sic facilius leges, et methodum bonae educationis eruatur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. VI. 83. § 102.

701 Martini: *Positiones de jure civitatis*, Cap. V. XCVII. pont 35.

702 Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. II. 36. § 43.

703 „c) in potestatem herilem, ut crudelitas dominorum in famulos, aliaeque vitiosae consuetudines praecaveri, atque emendari queant.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. VI. 83. § 102.

704 „Jus supremae Inspectionis in personas morales extenditur etiam ad accidentales societates, seu collegia in Civitate praesertim, [...] e. g. coetus opificum, sodalitia, Universitates, Facultates, Academiae. Quae, si in iuribus majestaticis administrandis, publica, si in rebus singulorum gerendis occupantur, privata vocantur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. VI. 84. § 102-103.

tosítására irányul, hogy az állam területén működő valamennyi korporáció létrehozása és működése tekintetében feleljen meg az állami törvényeknek. Ez akkor valósul meg, ha azok nem ellenkeznek az állam céljával és egyetlen érvényben lévő jogszabályt sem sértenek.⁷⁰⁵

Minthogy egyetlen olyan társulás sem működhet, amelyet az állam nem ismer el, ebből adódóan az uralkodó, azaz az állam a következő jogosultságokkal rendelkezik:

- az államnak joga van saját jogon testületeket alapítani (*jus collegia erigendi*);
- a magán alapítású testületek esetén joga van vizsgálni és ellenőrizni azok célját, eszközeit, tagságát (*collegiorum finem, media, ac membra examinandi*);
- előzetes és rendszeres ellenőrzés eredményeként joga van az adott testületet az állam nevében jogellenesnek, illetve jogszerűnek nyilvánítani (*civiliter justis, vel injustis declarandi*);
- a már működő testületeket jogaikban megerősíteni (*jus collegia confirmandi*); – a megerősítés abban nyilvánul meg, hogy az állam deklarálta elismeri egy testület jogait, ami a jogszerű működés elengedhetetlen feltétele.⁷⁰⁶

Azonban mivel az állami társulásban élő valamennyi, azaz természetes és erkölcsi személy cselekedeteit nem lehet elvonatkoztatni az állam rendeltetésétől, céljától, így azok az uralkodótól, azaz létük az államtól függenek. Ezzel a magyarázattal indokolja Szibenliszt a polgárok valamennyi körére kiterjedő következő állami jogosultságokat:

- Az államot képviselő uralkodó, amennyiben szükségesnek ítéli meg, megteheti, hogy az egyes polgárok, családok és testületek ügyleteinek, szerződéseinek érvényét saját elismerésétől tegye függővé (*jus pacta a*

705 „Praecipua cura sit Imperantis, ut omne collegium in Civitate sit civiliter justum, quod erit, si nec fini Civitatis, nec ulli legi civili latae repugnaverit.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. VI. 85. § 103.

706 „Ut igitur nulla societas civiliter injusta existentiam consequatur, Imperans habet: 1) jus solus collegia erigendi,[...]. 2) a se ipsis ortorum collegiorum finem, media, ac membra examinandi, ac 3) juxta hoc praevis institutum examen eadem pro civiliter justis, vel injustis declarandi [...] 4) jus collegia confirmandi. Confirmare significat addere actioni juridicae id, quod ad valorem ejusdem desideratur.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. VI. 85. § 103-104.

sua conformatione dependentia efficiendi). Továbbá, ha eddig még nem nyertek állami elismerést, azokat visszamenőleg is érvénytelenné nyilváníthatja. Ezek a jogi eszközök a jogellenes cselekedetek, illetve a jogszerűtlen társulások létrejöttét és működését hivatottak megakadályozni, ami e tekintetben a legcélravezetőbb eszköznek tekintendő.⁷⁰⁷

- Az államot megilleti az a jog is, hogy az állam céljára nézve olyan hasznos közösségeket, társulásokat alapítson (*jus diversi generis utilia collegia erigendi*), mint például a települések: falvak, mezővárosok, városok, és egyéb korporációk, mint például egyetemek, kereskedelmi társaságok.
- Továbbá joga van ahhoz, hogy megtagadja a társulások jogszerű működéséhez szükséges elismerését (*jus conformationem denegandi*).⁷⁰⁸

Ami az egyes testületek jogszerű működését illeti, gyakran előfordul, hogy az ehhez szükséges elismerést jogszabályokban meghatározott feltételek teljesítéséhez kötik. Így az elismerés megszerzéséhez elég csak e feltételeknek megfelelni, nincs szükség az elismerés kifejezett kinyilvánításához.⁷⁰⁹ Ilyen például, amikor előírják, hogy meg kell jelölni a társulás székhelyét, a tagok társulásának jellegét, a tagság tevékenységét, és egyéb jellemzőket. Bármely társulásról legyen is szó, amennyiben a társulás működésével az előírt normákat megszegi, az azonnal a társulás jogellenességét vonja maga után.⁷¹⁰

A jogszerű működést az állam felügyeleti jogkörének keretében ellenőrzi (*jus negotia vel instituta collegiorum observandi*). Így ha ennek eredményeként az ál-

707 „Jam omnes personae in Civitate sive physicae, sive morales ratione suarum actionum, fini Civitatis non indifferentium, a voluntate Imperantis deponent. Competit igitur Imperanti a) jus non modo singulorum civium, et familiarum negotia, et conventiones, sed etiam pacta, sive statuta collegiorum a sua confirmatione dependentia efficiendi, et ea donec confirmata non fuerit, pro invalidis declarandi; hoc enim est medium aptissimum ad civiliter injustas actiones, societates, et statuta removenda.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. VI. 85. § 104.

708 „2) jus diversi generis utilia collegia, prout finis Civitatis exegit, erigendi e. g. vicos, pagos, urbes, studiorum Universitates, et commerciorum sodalitia. c) jus confirmationem denegandi, quo tacite delatur negotium vel collegium, esse civiliter injustum.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. VI. 85. § 104.

709 „neque ulla harum expressam confirmationem exigit.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. VI. 85. § 105.

710 „Fit saepius collegii confirmatio sub certis conditionibus, quae locum, ac modum socios recipiendi, horum labores, numerum, aetatem, ac ceteras qualitates requisitas designant. Fac vero collegium praescriptam hanc normam excedere, et jam erit civiliter illicitum.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. VI. 85. § 104.

lam szempontjából egy testület bizonyos aktusai károsnak bizonyulnak, azokat semmissé nyilváníthatja (*Civitati noxia reprobandi, pro irritis declarandi*). A testületek működését a jogszerűség tekintetében megreformálhatja (*jus collegia reformandi*), amennyiben pedig a társulásban elharapózik a visszaélés, a korrupció, akkor azt végső soron meg is szüntetheti. (*jus collegia tollendi*). Az ellenőrzés érdekében a testületek élére biztosokat állíthat, ülnököket delegálhat (*jus Commissarios, Assessores adjiciendi*), akik a kritikus testületi határozatokról jelentést készíthetnek. Egy testület feloszlata csak végső esetben kerül sor, amennyiben bebizonyosodik, hogy egy testület működése az államra nézve káros, és az eddig alkalmazott enyhébb eszközök nem alkalmasak a megreformálásra.⁷¹¹

5. 3. 3. A dolgokra vonatkozó állami felügyelet

Ennek keretében az állam az egyes polgárok, társulások vagyoni helyzetét, gazdasági tevékenységét kíséri figyelemmel, melynek célja az állam belső gazdasági egyensúlyának biztosítása. Így kiemelten őrködik afelett, hogy az államban túlzott mértékben ne szaporodjon el a szerencsejátékok iránti szenvedély, családok illetve társulások nagy számban ne menjenek tönkre a rossz gazdálkodás miatt. Ennélfogva figyelemmel kísér minden olyan esetet, ahol indokolatlan joglemondás, túlzott mértékű ajándékozás vagy hitbizományba adás történik. Továbbá őrködik az elbirtoklások, az örökösödési eljárások, valamint a szerződéskötések méltányossága felett. Az államnak ugyanis nem érdeke, hogy bárki is rosszul gazdálkodjék vagyonával.⁷¹²

711 „1) Jus negotia, vel instituta collegiorum observandi, et ratione effectus Civitatis noxia reprobandi, ac pro irritis declarandi. 2) Jus collegia reformandi, h. e. abusus, et corruptales, quae sensim, sensimque in societatem irrepserunt, tollendi. 3) Jus Commissarios, Assessores adjiciendi, qui collegiali conventui intersint, ut periculosae, et noxiae consultationes, et conclusiones praegraves reddantur. 4) Jus collegia dissolvendi, si sint noxia, et priora leniora media ad damnum a Civitate antevertendum non sufficiant.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. VI. 86. § 105.

712 „jus indagandi, utrum malum foenebre, lusus aleatorii non obtineant in Civitate, an per prodigalitem familiam ad incitas non revocentur: an bona in certa collegia unde non tam facile ad reliquos cives redire possunt, alienentur: an testamento nimiae non concedantur libertates, nimia legata, aut fideicommissa fiant. 2) Jus usucapionibus, donationibus, haereditatibus, ac contractum aequalitati invigilandi. Interest enim reipublicae, ne quis re sua male utatur.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. VI. 87. § 105.

5. 3. 4. Az állam területén áthaladó idegenekre vonatkozó felügyelet

Az állami felügyelet e tekintetben az állam külkapcsolataira nézve bírnak rendkívüli jelentőséggel, így ezek részben a *jus gentium* területéhez tartoznak. A szibenliszti rendszerben tehát az ország területére érkező idegenekkel kapcsolatos azon behatások vizsgálatára kerül ebben a részben sor, melyek az állam érdekére nézve valamilyen külső veszéllyel fenyegethetnek.⁷¹³ Ebből a szempontból az államnak joga van vizsgálni és pontosan megismerni a szomszédos államok azon rendelkezéseit, intézkedéseit, amelyek az országot közvetlenül érintik, annak érdekében, hogy az országot esetlegesen fenyegető veszélyt el lehessen hárítani. Így nem szabad figyelmen kívül hagyni például az idegen hadi apparátusok, hadseregek országhatárhoz közeli vezénylését, a kereskedelmi kapcsolatok korlátozását. Az ilyen helyzetben alkalmazott eszközöket Szibenliszt mindaddig jogszerűeknek tartja, ameddig azok alkalmazása során nem sérülnek sem az adott állam, sem pedig az idegen állam polgárainak jogai.⁷¹⁴

5. 3. 5. Az állami felügyeleti jogkör mint a modern alkotmányosság előképe

E természetjogi rendszerben az állam felügyeleti jogköre úgy jelenik meg, mint az államhatalom működésének egyik alapfeltétele. A *jus supremae inspectionis* feladata azt, hogy az állam számára lehetővé tegye saját helyzetének megismerését, valamint azoknak a körülményeknek a feltárását, amelyek az állam céljának eléréséhez szükséges intézkedések meghatározásához elengedhetetlenek. E felfogásban az állami felügyelet a jogalkotás és a

713 „Vi Potestatis Inspectoriae transeuntis, quae relationem Civitatis ad externas spectat, Imperantis est, explorare, et accurate cognoscere vicinorum Imperantium ordinationes et actiones, quae ad Civitatem ejus directae esse videntur, ut periculum, suae Civitati imminens, aptissimis mediis profligare valeat.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis* Tomus II. Pars II. Cap. VI. 88. § 106. p.

714 „Imperantis suspectae plures dari possunt, e. g. apparatus bellici, exercitus finibus territorii alterius adpropinquans, limitatio commercii etc. media in hunc applicata tamdiu erunt justa, quamdiu eorum usu nec subditorum, nec exterorum jura laeduntur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. VI. 88. § 106.

végrehajtás előfeltételeként jelenik meg: a törvények csak akkor igazodhatnak az állam valós szükségleteihez, ha a kormányzat megfelelő ismeretekkel rendelkezik a társadalmi viszonyokról. E gondolatmenet több ponton is a modern alkotmányos állam működésének meghatározó elemei.

Elsőként az állami információszerzés intézményes szükségességének elve emelhető ki. Szibenliszt részletesen tárgyalja azokat a jogosultságokat, amelyek az államot megilletik polgárainak számáról, korösszetételéről, vagyoni viszonyairól és életviteléről való ismeretszerzés tekintetében. Ezek a jogosultságok a modern államban a statisztikai nyilvántartások, a népszámlálások és közigazgatási adatgyűjtési rendszerek formájában jelennek meg. A természetjogi gondolat tehát már azt az elvet fogalmazza meg, hogy a közhatalom gyakorlása szükségképpen feltételezi a társadalmi viszony rendszeres és szervezett feltárását.

Másodszor megjelenik az állami törvényességi felügyelet csírája. A testületek és társulások működésére vonatkozó állami jogosultságok – különösen a működés vizsgálata, a jogszerűség megállapítása, a jogellenes döntések semmissé nyilvánítása vagy a társulások feloszlata – olyan felügyeleti eszközök, amelyek a modern államban a közigazgatási törvényességi ellenőrzés intézményeiben öltenek testet. Szibenliszt rendszerében ugyan e jogosultságok az államnak azt a jogát és kötelezettségét írja körül, amelynek értelmében ellenőrzi az állam keretei között működő szervezetek jogszerű működését.

Harmadsorban az állami felügyelet a rendészeti funkció természetjogi előképét is magában hordozza. Amikor Szibenliszt az állami felügyelet céljai között az erkölcsstelen életmód visszaszorítást, a társadalmi béke és rend megőrzését vagy a közösségre veszélyes magatartások izolálását említi, ezzel lényegében a közrend védelmének feladatát fogalmazza meg. E gondolat a későbbi államelméleti fejlődés során a rendészeti jogkörök definiálásához vezetett, amelyek a közrend és közbiztonság fenntartására irányulnak.

Negyedsorban az állam területén áthaladó idegenekre vonatkozó felügyelet kapcsán megjelenik az idegenrendészeti szabályozás természetjogi alapja. Szibenliszt szerint az állam jogosult vizsgálni az idegenek jelenlétéből vagy a szomszédos államok intézkedéséből fakadó ellenséges veszélyeket, és ennek érdekében intézkedéseket hozhat. Ez a gondolat is a modern állam

idegenrendészeti és határigazgatási szabályozásában jelenik meg, amelynek célja az állam biztonságának és rendjének védelme.

Végül a felügyeleti jogkör egészének rendszere azt az elvet is előrevetíti, hogy az állam működése nem merül ki a normák megalkotásában, hanem azok végrehajtását és a társadalmi viszonyok folyamatos figyelemmel kísérését is magába foglalja, ami az állam működésének komplex jellegében – a jogalkotás, az igazgatás és az ellenőrzés egymásra épülő rendszerében – válik intézményes valósággá. Az állami információs rendszerek, a törvényességi felügyelet, a rendészeti funkciók, valamint az idegenekre vonatkozó állami ellenőrzés elvi alapjai ugyan még az államfelség klasszikus természetjogi felfogásába ágyazva jellemezzük meg, mégis jól mutatják azt az elméleti folyamatot, amely a kormányzati ellenőrzés modern intézményeinek kialakulásához vezetett.

5. 4. Az állam végrehajtói jogköre (potestas executoria)

Az állami közhatalom Szibenliszt által is követett vizsgálata során, az alá-fölérendeltségen alapuló társulások irányítási sajátosságából kiindulva, – mint láthattuk – a törvényhozói, felügyeleti és végrehajtói jogkör hármasságának van jelentősége. Amíg Martini a végrehajtói jogkört röviden úgy írja le, mint az uralkodót megillető azon jogot, melynek segítségével előírja, tiltja vagy elrendeli az állam törvényeinek végrehajtását, s a továbbiakban már csak a végrehajtói jogkör alá sorolt egyes jogokat tárgyalja,⁷¹⁵ addig Szibenliszt a végrehajtói jogkör jóval pontosabb és részletesebb elemzését nyújtja hallgatói számára.

Ennek megfelelően a szibenliszti elemzés szerint a végrehajtói jogkör szükségképpen az állam felügyeleti jogán keresztül nyilvánul meg, azonban érvényesülését a törvényhozói hatalom írja elő.⁷¹⁶ Hatékony gyakorlása tehát az állam felügyeleti jogkörétől függ, érvényét és terjedelmét pedig a törvényhozói jogkörből nyeri.

715 Martini: *Positiones de iure civitatis* Cap. VI. CXVII- CXVIII pontjok, 42.

716 „Potestas executoria sensu lato est jus id, quod per supremam Imperantis Inspectionem ceu necessarium detectum, et per Potestatem Legislativam praescriptum est.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. VII. 89. § 107.

A végrehajtó hatalom lényegét tekintve Szibenliszt definíciója szerint nem más, mint az állam jogainak érvényre juttatása, melynek érdekében az állam végső esetben kényszerítő eszközök alkalmazására is sort keríthet.⁷¹⁷ Az államhatalom teljességéből következik, hogy a jog végrehajtása nélkül az államhatalom alapvető hiányosságot szenved.⁷¹⁸ Az állam végrehajtó hatalmánál fogva mindannak érvényt szerezhet, amire az állam céljának elérése érdekében szüksége van.⁷¹⁹ A végrehajtói hatalom gyakorlása azonban azzal a kötelezettséggel jár, hogy azt az állam köteles mindenki jogát tiszteletben tartva érvényesíteni,⁷²⁰ ami a következőkben kell, hogy megnyilvánuljon:

- A szükségesség hiányában semmiféle kényszerítő eszközt nem lehet alkalmazni. Amennyiben erre mégis szükség van, akkor az államnak kötelessége a kényszer alkalmazása, amit csak oly mértékben gyakorolhat, aminek következtében az alattvalók készletet éreznek arra, amit az állam célja megkíván, és az ezzel ellentétes cselekedeteket mellőzzék.
- Csak olyan eszközök alkalmazhatóak, amelyekkel az állam irányítását szolgáló rendelkezések betartása hatékonyan kényszeríthető ki, továbbá ezek alkalmazása terén a fokozatosság elvének megfelelően a keményebb eszközökkel szembe mindig az enyhébbeket kell előnyben részesíteni.⁷²¹

Az állam végrehajtó hatalma a *jus territorii* alapján a felügyeleti jogkörhöz hasonlóan szintén két irányban hat, a belső és külső biztonság megteremtése végett vonatkozik az állam területén állandóan ott tartózkodó polgárookra (*immanens*), valamint az idegen átutazókra (*transiens*). Saját polgárai jogkö-

717 „Sensu stricto est jus idem mediis coactivis efficiendi.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. VII. 89. § 106.

718 „Praeterea totum Imperium civile juxta suam notionem sine jure exequente defectu essentiali latore.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. VII. 89. § 106-107.

719 „Ex notione data colligitur, Imperantem vi Potestatis Executoriae omnia, quae propter finem Civitatis sunt necessaria, vi quoque physica in effectum deducere posse.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. VII. 89. § 107.

720 „At, cum Imperans a negativo, nemini injuriam inferendi, officio liber non sit,” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. VII. 89. § 107.

721 „1) nulla ab eo sine necessitate media coactiva adhibenda (§57.), sed quantum fieri potest, curandum esse, ut subdit lubentes, et quin cogantur, ea, quae finis Civitatis exigit, faciant, contraria vero omittant. 2) Inter violenta media, quibus effectuatio dispositionum regiminis extorquenda est, semper leniora durioribus praeferenda esse. (§ 210. J. E.)” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. VII. 89. § 107.

vető magatartását erő alkalmazásával is kikényszerítheti, s emellett preventív jelleggel gondoskodik arról, hogy az állam jogrendje és polgárai a lehető legkevesebb jogsérelmet szenvedjék el.⁷²² Az idegen polgárok tekintetében az állam feladata az ország bel- és külbiztonsága érdekében egyrészt, hogy a kívülről érkező ellenséges támadásokat elhárítsa, másrészt, hogy a külföldiek által szerződésben vállalt kötelezettségek betartását kikényszerítse.⁷²³

Külföldiekkel szembeni kényszerítő erő alkalmazása már összetettebb kérdés. A végrehajtó hatalom tekintetében Szibenliszt azt hangsúlyozza, hogy az államot az idegenekkel szembeni kényszerítő eszközök alkalmazása csak akkor illeti meg, ha a külföldiek azzal az állammal szemben, amelynek nem polgárai, államellenes cselekedetre készülnek, ezen munkálkodnának, vagy már végre is hajtották azt,⁷²⁴ amennyiben azonban az állam területére lépnek, a *jus territorii* alapján már felmerülhet velük szemben a kényszer alkalmazásának lehetősége. Hiszen azáltal, hogy az idegenek bebocsátást nyertek az állam területére, hallgatólagosan annak közhatalma alá vetették magukat.⁷²⁵

5. 4. 1. Az állam végrehajtó hatalmához tartozó speciális jogkörök

Szibenliszt a végrehajtó hatalomhoz tartozó speciális jogkörök ismertetésekor elsődlegesen ismét Martinít idézi, aki a végrehajtó hatalomhoz a következő speciális jogköröket kapcsolja: fegyverjog (*jus armorum*), területi felségjog (*jus territoriale*), bírói hatalom (*potestas judiciaria*), a büntetés joga (*jus puniendi*), az állami vagyon kezelésének joga (*jus circa bona civitatis*), az

722 „Potestas Executoria est alia immanens, alia transiens; [...] Vi Potestatis Executoriae, ad subditos relatae, Imperatis est: 1) subditos, qui legibus Civitatis debitam obedientiam recusant, vi ad eandem exhibendam compellere (§ 88.), 2) curare, ut jura Civitatis, ejusque membrorum a laesionibus malevolorum civium immunia conserventur (§ 57.)” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. VII. 90. § 107.

723 „Vi Potestatis Executoriae transeuntis, seu ad externos relatae, Imperans habet 1) jus tuendi Civitatem contra impetus hostium externorum; cum finis Civitatis sit securitas tam interna, quam externa. 2) cogendi externos ad praestanda, quae ex pactis praestare tenentur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. VII. 91. § 107-108.

724 „Violentis tamen mediis contra externos uti non potest Imperans, nisi hi Civitati, cui cum imperio praeest, vel injuriam inferre meditentur, vel reipsa inferant, vel jam intulerint.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. VII. 91. § 108.

725 Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars I. Cap. XI. 128. § 166.

állami tisztviselők kinevezésének joga (*jus circa munera publica*), a háború és béke joga (*jus belli ac pacis*), és a nemzetközi szerződések megkötésének joga, valamint a követküldés joga (*jus foederum ac legatorum*).⁷²⁶

A Martini-féle rendszert azonban Szibenliszt nem követi teljes mértékben, hiszen az utóbbi három jogkört a nemzetközi jog alatt tárgyalja. Saját rendszerét részben a Zeiller-Egger-féle természetjogból kölcsönzött szisztéma mentén alakítja ki. E felosztás a belső viszonyokra vonatkozó felségjogokat, – mint azt korábban már megismertük – szintén univerzális és speciális, más néven materiális jogokként csoportosítja. Az univerzális felségjogokként a Zeiller-Egger féle természetjog szintén a törvényhozói, végrehajtói és felügyeleti jogköröket említi, míg a speciális, vagyis materiális jogkörök között sorrendileg – Martinihez igazodva – a fegyverek jogát, a területi jogot, külön-külön fejezetben tárgyalva a polgári és büntető bírói hatalmat, az állam rendészeti jogkörét, az állam vagyona feletti rendelkezést, a közhivatalok és méltóságok feletti jogkört s végül a vallásügyek terén gyakorolható felségjogot szerepelteti.⁷²⁷

Szibenliszt saját rendszerében a Zeiller-Egger-féle csoportosítást felhasználva a tevékenységi tárgyak szerint materiális felségjogokként, ám a fenti rendszerektől eltérő sorrendben bemutatva a következő speciális jogköröket vizsgálja:

- az állami jogszolgáltatás (*suprema civilis jurisdictio*), melynek keretén belül a polgári törvénykezés (*civilis potestas judiciaria*) bemutatása után külön fejezetet szán, a büntető jogszolgáltatásnak (*criminalis potestas judiciaria*); – de ez a jogkör Szibenlisztnél célzatosan áll az első helyen;⁷²⁸
- az állam rendészeti jogköre (*jus politiae*), melyhez kapcsolódva szól az állam belügyeire általában vonatkozó területi jogról (*jus territorii*), mely lényegét tekintve általános jellemzője valamennyi felségjognak;

726 „Martini Pos. De Jur. Civ. C. VI. § 118. Ad potestatem Imperantis exequentem speciatim pertinere affirmat: Jus armorum, jus territoriale, potestatem judicariam, jus puniendi, jus circa bona Civitatis, et munera publica. Quibus deinde adnumerat jura adversus externos populos se exerentia, ut jura belli, pacis, foederum, ac legatorum.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. VII. 92. § 108., vö.: Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. VI. CXVII. 42.

727 Vö.: Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 118. § 117.

728 E tekintetben tanszéki utóda Virozsil Antal is követi, aki az állam bírói hatalmát az anyagi felségjogok tárgyalásakor szintén az első helyre teszi, a további anyagi felségjogok elemzésének sorrendjét azonban már inkább Martinihez igazítja. Virozsil: Epitome iuris naturae, 134-135. §§ 314-315.

- a hatalom-átruházás vagy más néven az állami közhivatalokkal kapcsolatos jogok (*potestas mandandi*), melyeken belül, a katonai és polgári szolgálati viszony kettőssége alapján szól a hadügyi feladatokról (*jus armorum*) is;
- az állam vagyonkezelői jogköre (*jus circa bona civitatis*);
- s végül az állam vallásügyek terén gyakorolható jogai (*jus circa religionis negotia*)

E jogkörökről Szibenliszt megjegyzi, hogy ezek nem tekinthetők olyanoknak, mintha kizárólag a végrehajtó hatalomból vennék eredetüket, s ezáltal egyedül a végrehajtó hatalom altípusaiként ennek lennének alárendelve, ellátásukhoz ugyanis szükség van a törvényhozói hatalomra és a legfőbb felügyeleti jogkör gyakorlására is.⁷²⁹ Éppen ezért Martinitől eltérően Szibenliszt nem a végrehajtói jogkörnek szánt fejezetben belül vagy ezekhez rendszerbelileg kapcsoltnak elemzi ezeket, hanem valamennyi további állami jogkörnek önálló fejezeteket szán, mint amelyek a törvényhozói, végrehajtói és felügyeleti jogkörhöz egyaránt kötődnek.

5. 4. 2. A végrehajtói jogkör természetjogi értelmezése és alkotmányos jelentősége

A természetjogi felfogás a végrehajtói hatalmat az állami akarat érvényre jutásának eszközeként vizsgálja, ami szükség esetén kényszerítő eszközök alkalmazását is magába foglalja. Gyakorlása nem történhet önkényes módon, hanem kizárólag meghatározott feltételekhez kötötten. Az állami kényszer alkalmazása tehát csak akkor igazolható, ha annak céljának eléréséhez elengedhetetlen, tehát indokolt esetben és arányos módon történhet.

A szibenliszti elemzésben továbbá hangsúlyosan jelenik meg az a követelmény is, hogy a kényszerítő eszközök alkalmazása során a hatóságoknak

⁷²⁹ „Interim haec jura, cum directe objectorum sine quibus finis Civitatis obtineri nequit, effectuationem respiciant, sunt materialia, et neque ex potestate executoria fluunt, neque eidem soli subordinata sunt. Nam ad objecta illa effectuanda sola Potestas executoria non sufficit, sed etiam Potestas Legislatoria, et Inspectoria requiritur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. VII. 92. § 108-109.

mindig az enyhébb eszközöket kell előnyben részesíteniük, és csak fokozatosan térhetnek át súlyosabb beavatkozásokra.

A végrehajtó hatalomhoz kapcsolódó speciális jogkörök rendszerezése szintén fontos államelméleti tanulságokkal szolgál. Szibenliszt hangsúlyozza, hogy az egyes speciális jogkörök – így különösen az igazságszolgáltatás, a rendészeti tevékenység, az állami tisztviselők kinevezése vagy az állami vagyon kezelése – nem kizárólag a végrehajtó hatalom alá rendelhetők, hanem a törvényhozói és felügyeleti hatalommal együtt alkotják az állami működés egységes rendszerét. E megközelítés azt a gondolatot fogalmazza meg, hogy az állami funkciók egymással szorosan összefüggésben működnek, és egyik hatáskör sem értelmezhető a többitől teljesen elszigetelten.

5.5. Az állami felségjogok természetjogi rendszere

Szibenliszt az állam felségjogainak bemutatásakor elsőként azok eredetére és terjedelmére fókuszál. Ebben segítségére van az a Zeiller-Egger természetjogában is alkalmazott analógia, mely az államhatalmi jogosultságot (*imperium*) bizonyos szempontból a tulajdonjoghoz (*dominium*) hasonlítja. E szerint az államhatalom a tulajdonjoghoz hasonlóan szerzett jog, ami kizárja veleszületett jogként való értelmezését, azt, hogy az bárkit születésétől fogva megilletne. Az államhatalom létrejöttéhez tehát bizonyos tények kifejtése szükséges, mely az állam *societas* jellegéből adódóan nem lehet más, mint szerződés.

Az államhatalom, más néven közhatalom, olyan alapvető fontosságú jog, mely arra irányul, hogy meghatározza azokat az érvényes jogrend szerinti eszközöket, amelyek szükségesek az állam, azaz a közösség céljának megvalósításához. Továbbá feljogosít ezek alkalmazására – olvassuk a szibenliszti megfogalmazást, ami ily módon az államhatalom gyakorlását a fennálló jogrend keretei között képzei el. Ez a jog a tulajdonjoghoz hasonlóan kizárólagos jog, vagyis egyetemes jelleggel magát a szuverén államot illeti meg. Az államhatalom bizonyos részjogosultságokra oszthatósága nem mond ellent az államhatalom oszthatatlanságát hangoztató gondolatnak, mely oszthatatlanság arra utal, hogy az állam rendelkezik valamennyi felségjoggal, azokon nem osztozik más, nem állami szintű szerveződésekkel, tehát kizár mindenféle partikularizmust, rendi tagoltságot.

Az államhatalom – mint láttuk – nem korlátlan jogosultság, terjedelmét sok tényező korlátozza. Első tényező a szerzett jogként való interpretálása, vagyis korlátját jelentik azok a szerződések, amelyek létrehozásához vezettek. További korlát az alapvető felségjogok körében a célhoz kötöttség, vagyis csak annyi jogosultságot foglalhat magába, amennyi nélkül semmiféle jogbiztonság nem létezne. Járulékos vagy más néven származékos felségjogok tekintetében pedig a szerzőismód jellege határolja be, amely az állam irányítója és az alattvalók közötti szerződés tartalmától függ. Szintén a korlátlan hatalomgyakorlás ellen irányul a felségjogok képviseleti jogként való értelmezése, miszerint az állam alanya az alattvalók nevében, az állam képviselőjeként gyakorolja az államhatalmat.

Az államhatalom részekre bontását, megosztását Szibenliszt elsődlegesen leíró jelleggel, jogtechnikai megoldásként értelmezi, s ennek alapját abban az irányítási hármasságban látja, amely valamennyi egyenlőtlenségen alapuló társaságot jellemez. Így normaalkotásról, azok érvényre juttatásáról, valamint a normák érvényesülésének felülvizsgálatáról beszél. Ezek azok az irányítás eszközök, amelyek alapvetően, univerzális jelleggel valamennyi egyenlőtlenségen alapuló társaságnál megfigyelhetők.

A normaalkotás joga (*potestas legislatória*) saját terjedelmét szintén az állam céljához igazítja. Igényét az támasztja alá, hogy szükség van arra, hogy az alattvalók cselekedetei összhangban legyenek az állam céljával. A jogkövető magatartás pedig megköveteli azt, hogy a követendő normákat kihirdessék, nehogy egyes alattvalók esetében részrehajló jellegű egyedi döntések szülessenek. Ezzel Szibenliszt tulajdonképpen azt a jogalkotással szembeni kritériumot fogalmazza meg, hogy a törvények mindenkire egyaránt kötelező érvényűek legyenek. A jogalkotás személyi követelményeinél ismerteti azt az álláspontot, miszerint a jogalkotáshoz szükséges jogi szaktudás komplexitását – ami egyetlen jogtudós személyében csak nagyon ritkán fedezhető fel – gyakorlati jelleggel leginkább a törvényalkotásra felhatalmazott népgyűlések, törvényelőkészítő testületek képesek megjeleníteni. Ezzel pedig Szibenliszt már a parlamentarizmus igénye felé tereli olvasói gondolatmenetét. Az állami törvények kötelező erejét Marinitől eltérően nem a főhatalom természetével magyarázza, hanem konszenzusból eredezteti, azaz társadalmi szerződésben vállalt kötelezettségként értékeli.

Szibenliszt „normatana” keretében ad hangot annak a véleményének, mely szerint az állami törvények tárgyai csak akaratunktól függő s külsőleg megnyilvánuló cselekedetek lehetnek. Továbbá vannak olyan alattvalói cselekedetek is, melyek nem tartoznak semmiféle állami fórum hatáskörébe, ahol a polgári szabadság érvényesül. A törvényalkotónak tehát a polgárok szabadságát mindig szem előtt kell tartania. Ez a szabadság pedig mindaddig sérthetetlen, amíg nem szükséges alapos okból és csakis törvényi szabályozással korlátozni.

A jogegyenlőség elve azt kívánja, hogy a törvények mindenkire nézve azonos módon legyenek kötelező érvényűek. Ennek az elvnek azonban az emberek fizikai és szellemi egyenlőtlensége miatt nem mindig lehet érvényt szerezni. Éppen ezért Szibenliszt szerint bizonyos esetekben helye van a pozitív diszkriminációnak, amikor is a méltányosság igényli, hogy a törvény hatálya alól bizonyos honpolgárokat kivegyünk. Mindezek mellett Szibenliszt osztja azt a nézetet, miszerint a jogalkotót mint az államhatalom gyakorlóját megilleti az a jog, hogy magát az állami törvények kötelező ereje alól kivegye, ezek alól mentességet élvezzen, mely elv az államhatalom felelőtlenségét és a sérthetetlenségét fejezi ki. Hozzáteszi azonban, hogy az alapvető természeti törvényeknek megfelelő állami törvények rá nézve is kötelező jelleggel bírnak, sőt ezek betartása vele szemben ugyanúgy kikényszeríthető, mint egy alattvalóval szemben.

Az állam felügyeleti jogköre (*potestas inspectoria*) Szibenlisztnél az állam hatósági jogkörét jelenti, melynek keretében az államhatalom felméri azokat a helyzeteket, körülményeket, melyek figyelembevételével az állami célok eléréséhez szükséges eszközök meghatározhatók. A természetes és erkölcsi személyekre vonatkozó állami felügyelet legfőbb célja, hogy az alattvalók cselekedeteit összhangba hozza az állam céljával, ebből adódóan kiküszöböljön minden társadalomra veszélyes magatartást.

Az állam végrehajtói jogköre (*potestas executoria*) a szibenliszti definíció szerint nem más, mint az állam jogainak érvényre juttatása, melynek érdekében az állam végső esetben kényszerítő eszközöket is alkalmazhat. E hatalom gyakorlásakor azonban az állam köteles mindenki jogát tiszteletben tartani, amiből következik, hogy kényszerítő eszközt szükségesség hiányában nem lehet alkalmazni. Szükség esetén viszont a kényszerítő eszközök

alkalmazása az állam számára kötelező. Ezt azonban csak olyan mértékben teheti, amely révén az alattvalók késztetést éreznek az állam céljával ellentétes, azaz a társadalomra veszélyes magatartások mellőzésére. Ennek során pedig a fokozatosság elvét kell követni.

A Martini- és a Zeiller-Egger-féle természetjog számos végrehajtó hatalomhoz tartozó speciális jogkört tárgyal, melyek bemutatását Szibenliszt sem hagyhatja ki, ám azokat más rendszerben elemzi. E jogkörökről kijelenti, hogy nem tekinthetők úgy, mintha eredetüket kizárólag a végrehajtó hatalomból származtatnák, s a végrehajtó hatalom altípusaiként egyedül ennek lennének alárendelve. Ellátásukhoz ugyanis nézete szerint szükség van a törvényhozói hatalomra és a legfőbb felügyeleti jogkör gyakorlására is. Ezt gyakorlatilag az egyes felségjogok feletti kontrollként is felfoghatjuk. Ez az univerzális jogok esetében is érvényesül, de a végrehajtói jogkör tárgyalásakor fogalmazódik meg egyértelműen. A végrehajtói jogkör ugyanis szükségképpen az állam felügyeleti jogán keresztül nyilvánul meg, mértékét, érvényesülését pedig a törvényhozói hatalom írja elő. Ezzel Szibenliszt kifejezésre juttatja azt a Rousseau által megfogalmazott elvet, mely szerint a végrehajtás alá van rendelve törvényhozásnak.⁷³⁰

A természetjogi államelméletben a hatalom szerkezete tehát nem elsősorban különálló hatalmi ágak rendszerében jelenik meg, hanem olyan funkcionális struktúraként, amelyben a törvényhozás, a felügyelet és a végrehajtás univerzális irányítási funkcióként áthatják az állami működés valamennyi materiális területét.

730 Kukorelli István: Államszervezési elvek és értékek: a hatalommegosztás, in Kukorelli István (szerk.): Alkotmánytan, (Budapest, Osiris Kiadó, 1999) 235. bővebben ld.: J. J. Rousseau: A társadalmi szerződésről, avagy a politikai jog alapjai, in Jean-Jacques Rousseau: *Értekezések és filozófiai levelek*. Budapest, (Budapest, Gondolat Kiadó, 1978.) 481.

6. Az állam bírói hatalma (*suprema civilis jurisdictio*)

6. 1. A bírói hatalom helye a felségjogok között

A bírói hatalom az állam kizárólagos felségjoga, és mint ilyen az államhatalom gyakorlásának elvitathatatlan eszköze. Erre utal a *suprema civilis jurisdictio* kifejezésben a *suprema* jelző,⁷³¹ ami azt hangsúlyozza, hogy ez a jog, állami felségjogként minden más hatalmat – így például a szülői vagy háziúri hatalmat – felülmúló *civilis potestas*, azaz állami jogkör, s mint ilyen az *imperium civile*, vagyis az államhatalom része.⁷³² A bírói hatalom gyakorlása tehát lényegét tekintve kötődik az államisághoz, hiszen természeti állapothoz viszonyítva – ahol bárkinek szabadságában áll, hogy jogait erejéhez mérten gyakorolhassa, így ott az erő joga érvényesül – az állami rendjében minden alattvaló az állam ítélkező hatalma révén saját jogait egyformán – a törvény előtti egyenlőség jegyében – és biztonságosan gyakorolhatja.

Szibenliszt hangsúlyozza, hogy a bírói hatalom alapvető felségjog. az jellemző rá, hogy e jogkör az államfelség gyakorlója és az alattvalók közötti szerződésen alapul, szemben a járulékos felségjogokkal, amelyek terjedelmét – miként azt láttuk – a szerzősmód határozza meg.⁷³³ Ebből következően a bírói hatalomra mint alapvető felségjogra az jellemző, hogy terjedelmét az állam célja és maga a közhatalom szabja meg. Ez egyben azt is jelenti, hogy ez egy olyan jogkör, amely nélkül semmiféle hatalom és semmiféle jogbiztonság nem létezne.⁷³⁴ Azért is tekinti Szibenliszt alapvető felségjognak a bírói hatalmat, mert ez a jog nélkülözhetetlen eszköze annak, hogy a polgá-

731 „Ex civili judiciaria exequente potestate fluit: *suprema civilis jurisdictio*,” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. VIII. 93. § 109.

732 Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. IV. 55. § 67.

733 „Hoc jus est *essentiale majestaticum*. [...] nempe in statu naturali cuilibet jus suum proprio parte persequi licuit; e contra in Civitate idem tantum per Imperantem fieri potest.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. VIII. 93. § 109., és az alapvető felségjogokról ld.: Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Cap. IV. 57. § 68.

734 Vö.: Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Cap. IV. 57. § 68.

rok saját jogait biztonságban gyakorolhassák.⁷³⁵ E gondolatmenet a természetjogi államelmélet tágabb összefüggésében is értelmezhető. Egyrészt Locke felfogásához hasonlóan arra utal, hogy a bírói hatalom az uralkodó és az alattvalók közötti szerződésből ered, vagyis a társadalmi szerződés egyik következménye: az egyének a természeti állapot bizonytalanságát azzal kívánják megszüntetni, hogy az igazságszolgáltatás gyakorlását a közhatalomra ruházzák.⁷³⁶ Másrészt azonban Szibenliszt a bírói hatalmat olyan alapvető felségjogként értelmezi, amely nélkül sem hatalom, sem jogbiztonság nem létezhet; e megfogalmazásban már az a gondolat is felismerhető, amely Kant államelméletében válik teljesen kifejezetté, miszerint az igazságszolgáltatás nem pusztán az állami működés egyik funkciója, hanem az államiság egyik lényegi ismérve⁷³⁷. Szibenliszt tehát azáltal, hogy a bírói hatalmat alapvető felségjogként említi meg és a törvényhozói, felügyeleti és végrehajtói jogkörök után és a felségjogok között azt első helyen tárgyalja, tulajdonképpen egy lépéssel eltávolodik a Martini-Zeiller-Egger-féle irányvonalától.

Ezek alapján a bírói hatalom felségjogok között elfoglalt helyét illetően a szibenliszti megközelítésben a felségjogok belső és külső viszonyokra történő felosztását követve e jogkör egyértelműen a belső viszonyokra vonatkozik, tehát az állam állandó és ideiglenes alattvalóival szemben gyakorolható. A felségjogok törvényhozói, felügyeleti és végrehajtói jogkört magába foglaló rendszerén belül a bírói hatalom e három alapjogra vezethető vissza.⁷³⁸ Az állam céljának eléréséhez szükséges eszközök hatékonyságát tekintve – hasonlóan az állam belső védelmét biztosító rendészeti jogkörhöz és a területi joghoz – a bírói hatalom közvetlenül irányul a belső jogbiztonság megteremtésére.⁷³⁹

735 „sit medium necessarium ad securitatem subditis quoad sua jura privata procurandam” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. VIII. 93. § 109.

736 „There wants an established, settled, known law, received and allowed by dommon consent [...] and a konwn and indifferent judge” John Locke: *Two Treatises of Government*, Edited by Peter Lasett, (Cambridge, Cambirdge University Press, 1988) Second Treatise, 124-128. §§

737 Immanuel Kant: *The Metafphysics of Morals*, in *Practical Philosophy*, (Cambridge, Cambirdge University Press, 1996) 353-354 (Doctrirne of Right 41-45. §§

738 „Civilis potestas judiciaria est jus [...] formaliter in civilem judiciariam legislatorem inspectionem, ac executionem dividitur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. VIII. 93. § 109.

739 Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. IV. 63. § 76.

Abból, hogy Szibenliszt a végrehajtó hatalom tárgyalása után rögtön a bírói hatalmat elemzi, s ennél fogva azt kiemelt helyen kezeli, arra következtethetünk, hogy ismeri azokat a törekvéseket, amelyek a bírói hatalmat a közigazgatástól elkülönülő, önálló, független hatalomként igyekeznek elképzelni, s mely törekvések a magyar jogrendben csak a polgári korban az 1869:4. tc.-el teljesülhettek⁷⁴⁰.

6. 1. 1. Az igazságszolgáltatás szibenliszti definíciója

Az állami igazságszolgáltatás szibenliszti megfogalmazása Martini tételéhez igazodik, mely szerint az államfelséget egyértelműen megilleti az a jog, hogy az alattvalók pereiben ítélkezzen, vagyis az igazságszolgáltatás felségjogát, a bírói hatalmat gyakorolja. E jog gyakorlásakor nem megengedett, hogy amíg enyhébb eszközök is rendelkezésére állnak, a szigorúbb eszközöket alkalmazzák. Martini a bírói hatalom jogkörének lényegét az alattvalók peres ügyeinek megismerésében, az abban történő ítélethozatalban és az ítélet végrehajtásában látja.⁷⁴¹ Ennek alapján az állam bírói hatalma Szibenliszt kommentálásában azt a jogosultságot jelenti, hogy az állam törvényeit konkrét esetekben alkalmazzák. E jog pedig kizárólag azokra a szükséges és alkalmas eszközökre terjed ki, amelyek lehetővé teszik, hogy a polgárok jogaikat biztonságban gyakorolhassák.⁷⁴²

E nélkülözhetetlen és alkalmas eszközök kifejtését Szibenliszt már Zeiller-Egger nyomán foglalja össze,⁷⁴³ melyek jellegzetesen három jogosultságban testesülnek meg:

- Így a bírói hatalom szükségképpen a kényszerítés jogában (*jus cogendi*) nyilvánul meg, melyet más néven a végrehajtás jogaként (*jus exequen-*

740 A bírói függetlenség kérdéséről ld. Sereg Péter: A bírósági függetlenség kérdése a hatalmi ágak rendszerében különös tekintettel a bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869. évi IV. törvénycikkre, Adcocat 25. (Miskolc, 2022). 4-10.

741 Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. VI. CXXVII-CXXVIII. pontjai, 45.

742 „suprema civilis jurisdictio, seu jus efficiendi, ut civilibus in specie legibus (§ 67.) casus singulare obvenientes applicentur. Hoc jus essentiale majestaticum. Cur sit medium necessarium ad securitatem subditis quoad sua jura privata procurandam.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. VIII. 93. § 109.

743 Vö.: Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 129. § 127-128.

di) is lehet értelmezni, hiszen kényszer nélkül gyakran nem lehet elérni, hogy az ellentétes felek jogaitak érvényesíthessék. Itt érvényesül a fokozatosság elve, mely szerint szigorúbb eszközöket mindaddig nem lehet alkalmazni, amíg enyhébb, hatékonyabb eszközök rendelkezésre állnak.⁷⁴⁴

- A bírót megilleti az ítélethozatal és az ezt megelőző megfontolás joga (*jus deliberandi, sententiam ferendi*), ami tulajdonképpen azt a kötelezettséget jelenti, hogy a törvényeket az adott tényállásra kell alkalmazni, továbbá, hogy a bíró köteles kinyilvánítani, melyik fél oldalán áll az igazság, tehát az ítéletét ki kell hirdetnie.⁷⁴⁵
- Annak érdekében pedig, hogy a bírói megfontolás helyes legyen, és hogy az ítéletet minden kétség nélkül meg lehessen hozni, szükség van arra, hogy egy peres ügyben vizsgálatot folytassanak le (*jus in causam controversiam inquirendi*).⁷⁴⁶

Eszerint Szibenliszt az igazságszolgáltatás fogalmát a következőképpen adja meg: az állami igazságszolgáltatás az állam azon jogát fejezi ki, mely arra irányul, hogy a polgárok peres ügyeiben a tényeket meg lehessen ismerni, majd erre vonatkozóan ítéletet lehessen hozni és az ítéletet végre lehessen hajtani.⁷⁴⁷ Ezzel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy ezen összegző definíciót Virozsil Antal szó szerint átveszi.⁷⁴⁸

Szibenliszt igazságszolgáltatás-fogalmában mindenekelőtt az a gondolat jelenik meg, hogy az igazságszolgáltatás az államhatalom nélkülözhetetlen funkciója, amelynek feladata a törvények konkrét esetekben történő alkal-

744 „necessario in suprema jurisdictione continetur 1) jus cogendi (exequendi) Et duriora media adhibere non liceat, quamdiu leniora sufficiunt, lenius vero medium sit deliberatio et judicis sententia.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. VIII. 94. § 110.

745 „[judicis sententia], huc refertur jus deliberandi, sententiam ferendi, h. e. applicato facto ad legem declarandi, et ostendendi partibus litigantibus, ex qua parte stet veritas.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. VIII. 94. § 110.

746 „Denique, ut deliberatio rite institui, et sententia tuto ferri possit, necessarium est, ut in causam controversiam inquiretur, i. e. relatio ejus ad legem detegatur; ideo huc quoque refertur 3) jus in causam controversiam inquirendi.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. VIII. 94. § 111.

747 „Itaque in potestate judiciaria inest jus causas subjectorum controversas cognoscendi, sententiam ferendi, atque exequendi.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. VIII. 95. § 111.

748 Virozsil: Epitome iuris naturalis, 135. § 315.

mazása és a jogviták kötelező erejű eldöntése. A bírói tevékenység három elemre – a tényállás feltárására, az ítélethozatalra és az ítélet végrehajtására – bontott szerkezete már előrevetíti a modern igazságszolgáltatási eljárások rendszertani felépítését. Ugyancsak alkotmányos jelentőségű az a követelmény, hogy a bírói hatalom gyakorlása során a kényszerítés csak fokozatosan, a szükségesség és az arányosság elvének megfelelően alkalmazható. Ez a megközelítés a modern büntető- és végrehajtási jog alapelvével, a jogkorlátozás arányosságának követelményével mutat rokonságot. Szibenliszt definíciójában emellett az igazságszolgáltatás elsődleges célja a polgárok jogainak biztonságos gyakorlása, ami a jogállami gondolkodásban később a jogbiztonság és a hatékony jogvédelem elveként jelenik meg.

6. 2. Az állami igazságszolgáltatással szemben támasztott követelmények

Martini az igazságszolgáltatás jogkörének elemzését három rövid tételbe foglalja. Ennek keretében szól az ítélethozatal, azaz a legitim bírói döntés lényegéről, melyet röviden a bírói pulpitusról származó parancsként definiál. Majd ezt követően az ítélezés eljárási rendjéről, mely a felperes keresetéből, az alperes ténybeli és jogi kifogásaiból, a bizonyítások és azok cáfolataiból, valamint az ítélethozatalból áll. Továbbá a perbeli személyekről, melyek alatt a felperes, alperes és a bíró személyét érti, illetve a köz- és magánbűncselekmények közti különbségtételről.⁷⁴⁹ Mindezt Szibenliszt – Zeiller-Egger kiegészítő magyarázatait is bemutatva⁷⁵⁰ – az állami igazságszolgáltatással szemben támasztott követelmények rendszerébe illeszti bele, hogy hallgatói számára ezáltal is jóval bővebb és pontosabb elemzést nyújtson.

Szibenliszt magyarázata szerint – mely az igazságszolgáltatás kizárólag bíróság útján történő elvét juttatja kifejezésre – az állam keretein belül jogos igény, hogy létezzen egy állandóan működő törvénykezés (*judicia*), vagyis egy olyan intézmény, amelyen keresztül az államfelség gyakorlója, vagy saját személyében, vagy saját megbízása folytán másokra ruházott módon

749 Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. VI. CXXX-CXXXII. pontjai, 46.

750 Vö.: Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 127-131. §§ 125-134.

jogszolgáltatást gyakorol és ennek megfelelően peres ügyekben vizsgálódik, ítéletet hoz, majd az ítéletet végrehajtja.⁷⁵¹

A bíróság előtti egyenlőség elvét Szibenliszt egy további követelményben fogalmazza meg, amely a mindenkire egységesen alkalmazandó állami eljárásban (*civilis processus*) testesül meg, vagyis azon szükséges cselekmények összességében, amelyek lehetővé teszik, hogy bármely „önjogú” magánszemély jogait bíróság előtt érvényesíthesse.⁷⁵² Amennyiben e cselekményeket az eljárási törvények megfelelően hajtják végre, – mely törvények összessége az állami eljárás természetes rendjét alkotja –, úgy kizárólag a tiszta észből megismerhető eljárási eszközök alkalmazása mellett bárki a bírósághoz fordulhat, azzal a céllal, hogy a sértett feleknek – amennyiben saját személyükben nem képesek jogaikat az igazságszolgáltatás előtt érvényesíteni – a bíróság közreműködésével jogot szolgáltatassanak.⁷⁵³ Szibenliszt értelmezésében tehát a bíró előtti egyenlőséghez szorosan kapcsolódik a bírósági képviselőhez való jogosultság elve, amely azt biztosítja, hogy az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés ne függjön az érintettek személyes képességeitől.

Ezekhez járul még az a kritérium, hogy minden peres eljárásban három főszemély van jelen. Egyfelől a vád vagy a panasz előterjesztője, aki felperesként (*actor*), vagy olyan személyként lép fel, aki saját vagy más személy nevében valamely jog iránti igényt terjeszt a bíróság elé. Másfelől a vádlott (*reus*) illetve alperes (*incattus*), aki az eljárás vagy az ügy alá vont félként úgy lép fel, mint aki ellen az ügyet a bíróság elé terjesztik. Harmadik szereplő a bíró (*judex*), aki az igazságszolgáltatást gyakorolja. Ha pedig a bírót

751 „Ex dictis sequitur in Civitate jure existere: I. Judicia; h. e. instituta, quibus mediantibus Imperans vel per se, vel suo jussu per alium potestatem judiciariam exercet, proinde in causas controversas inquiri, ed decisas exequitur” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. VIII. 95. § 111., vö.; Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 130. § 128.

752 „Civilem processum, qui est complexus actionem necessarium ad id, ut quis privati sui juris per judicem particeps reddatur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. VIII. 95. § 111., vö.; Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 130. § 128., és Virozsil: *Epitome iuris naturalis*, 135. § 315.

753 „Si actiones hae sub idealibus iudicibus legibus existere concipiuntur, earum complexus naturalem processus civilis ordinem constituent, qui in applicatione mediorum sola ratione cognoscibilium consistet, ut laesis, sibi per se iustitiam administrare nequeantibus, per iudicium jus procuretur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. VIII. 95. § 111.

erkölcsi személyként, testületet alkotva szemléljük, akkor ezen a bíróságot kell érteni.⁷⁵⁴

Zeiller-Egger nyomán Szibenliszt is bemutatja azt a Kantnál is megfogalmazott nézetet, amely szerint létezik egy negyedik szereplő, az esküdtek testülete (*Jury*),⁷⁵⁵ aminek szükségszerűen jelen kell lennie a bírósági eljárásoknál. Az esküdtszék jelenléte azért fontos, hogy az alperest ne lehessen jogszerűtlen ítélet alapján elmarasztalni. Az esküdtszék a nép képviseletét jelenti. Bármely bíró mellett helye van, hiszen ezt a testületet az államfelség gyakorlója, az uralkodó, a közakarat megnyilvánulásaként, az egész nép közvetlen képviseletére hozta létre.⁷⁵⁶

Végül érvényesülnie kell annak a kritériumnak, hogy a törvénykezés jogszerűen kettős jellegű. Így egyrészt meg kell különböztetni polgári igazságszolgáltatást, mely a magánszemélyeknek a magánviszonyokból eredő jogait veszi figyelembe, másrészt büntető igazságszolgáltatást, amely az államnak a bűncselekményekkel szembeni jogait juttatja érvényre a büntetés kiszabásán keresztül. Ennek megfelelően az állami igazságszolgáltatást kéttípusú eljárási rend jellemzi, nevezetesen polgári jogi, valamint büntetőjogi.⁷⁵⁷

Az igazságszolgáltatással szemben megfogalmazott követelmények rendszere a természetjogi államelmélet keretei között már számos olyan elvet tartalmaz, amelyek a modern alkotmányos igazságszolgáltatás alapvető sa-

754 „Necessitatem penes omne iudicium trium personarum principalium. 1) Accusator (Actor), seu persona, quae ab alia persona certum coram iudicio praetendit. 2) Reus, (Incattus), seu in causam attractus, i. e. persona, a qua praetenditur. 3) Iudex, qui jurisdictionem exercet, et si persona moralis sit, iudicium audit.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. VIII. 95. § 111-114., vö.: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 131. § 132-133., és Virozsil: *Epitome iuris naturae*, 136. § 316.

755 Vö.: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 131. § 131. al jelölt lábjegyzete, 133.

756 „Juxta Kant esset adhuc quarta persona (Jury) penes iudicium necessaria, ut accusato per sententiam injuria accidere nequeat; Jury tamquam ab ipso populo, ergo etiam ab accusato cum credito sibi mandatariatu constituta consideranda sit. [...] Interim id ipsum etiam penes quemlibet iudicem mediate accidit, cum eundem Imperans, seu immediatus repraesentans totius populi (communis voluntas), constituat.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. VIII. 95. § lábjegyzete, 114.; Kant: *The philosophy of law*, 173. és vö.: Gierke: *Natural law and the theory of society* 353.

757 „Duplex Iudicium, unum civile, quod privatorum jura respicit, alterum criminale, quod jura Civitatis adversus delicta per poenas efficacia reddit. [...] Ex eo duplex quoque ordo iudicarius in Civitate concipi potest: scilicet civilis, et criminalis,” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. VIII. 95. § 114., vö.: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 131. § 133. és Virozsil: *Epitome iuris naturae*, 135. § 315.

játosságaivá váltak. Az állandóan működő bírósági szervezet szükségessége az igazságszolgáltatás intézményes jellegére utal, míg a bíróság előtti egyenlőség és az egységes eljárási rend követelménye a későbbi tisztességes eljárás és a bírósághoz fordulás jogának előképét jelenti. A bírósági képviselő lehetőségének hangsúlyozása az igazságszolgáltatáshoz való tényleges hozzáférés biztosítására irányul, az eljárás szereplőinek elkülönítése, valamint a polgári és büntető igazságszolgáltatás megkülönböztetése pedig a modern eljárási jogi rendszerek szerkezeti alapjait vetíti előre.

6. 3. A peres eljárások sajátos elvei különös tekintettel a polgári eljárásra.

A peres eljáráshoz való jog tárgyalásakor Szibenliszt lábjegyzetben említi meg a peres eljárásra sajátosan vonatkozó általános jogelveket, melyek főleg a polgári eljárást jellemzik, s mint ilyeneket a Zeiller-Egger-féle természetjog is tárgyal.⁷⁵⁸

Így a vádemelésre, a keresetlevél benyújtására vonatkozóan utal arra az elvre hogy az eljárás lefolytatása minden esetben az illetékes bíróság előtt zajlik; az eljárás jellege a kérelemben megjelöltek alapján történik.⁷⁵⁹ Ezzel Szibenliszt a polgári ügyekre jellemző kérelemre induló eljárás elvét, azaz a rendelkezési elvet juttatja kifejezésre, szemben a büntető ügyekre jellemző hivatalból történő eljárás elvével. Ennek kapcsán idézi azt az elvet is, miszerint panasz vagy vád hiányában nem beszélhetünk sem eljárásról, sem pedig ítélekezésről. Az *ubi nullus est actor (accusator), ibi etiam nullus est iudex* elv alól kivételt kizárólag jogszabály tehet – szögezi le Szibenliszt. E kivétel indoka, hogy ilyenkor nem csupán magánjellegű jogokról, hanem az állam jogáról és érdekéről is szó van, ezért a törvénykezésre az a feladat hárul, hogy vád vagy feljelentés hiányában is hivatalból járjon el. Példaként említi azt az

758 Ld.: Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 130. § 128-132., míg Virozsil e kérdéskörre csak igen röviden, a peres eljárás egyes szakaszainak felsorolásával utal. Virozsil: Epitome iuris naturae, 136. § 317.

759 „propositio iuris coram iudicio, cuius particeps fieri vult cum petitione sibi hoc procurandi facta.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. VIII. 93. § lábjegyzete, 111.

esetet, amikor egy magánjog megsértése egyúttal bűncselekményt valósít meg, illetve, amikor államérdekből egy meghatározott társadalmi csoport jogai részesülnek védelemben azért, mert önmaguk megvédésére nem képesek (*actio popularis*). Ehhez kapcsolódóan jegyzi meg végül, hogy a polgári jogszolgáltatás keretein belül peres és nem peres eljárást különböztetünk meg.⁷⁶⁰

A kifogások, ellentmondások előterjesztése tárgyalásakor Szibenliszt arra mutat rá, hogy a keresetlevélben pontosan meg kell jelölni, ki és milyen jog-sérelmet követett el. Az ártatlanság védelme alapján, amely a természetjogi felfogás szerint az embert megillető veleszületett jog, nem lehet a bizonyítási eljárás mellőzésével a panaszban foglalt állításokat igazságként elfogadni. Ebből adódik, hogy az *audiatur et altera pars*, és a *pars non audita convinci non potest* elvének kell érvényesülni, vagyis a másik felet is meg kell hallgatni, amiből az következik, hogy a meg nem hallgatott fél bűnösségét nem lehet bizonyítotttnak tekinteni.⁷⁶¹

A bizonyítási eljárásra vonatkozó jogelvek szerint a bizonyítás lefolytatása nélkül jogszerű ítélet nem születhet – vezeti be a következő gondolatsort Szibenliszt. Eszerint nem tekinthető jogszerű bizonyítási eljárásnak, ha a másik fél kifogásainak előadását mellőzik, s ahelyett a keresetben megfogalmazott követelés valamely – kifejezett vagy a válaszáadás elmaradásán alapuló – körülményének hallgatólagos elismerését értékeli bizonyítékként. Ez ugyanis önmagában még nem minősül ténybizonyításnak. Továbbá a bizonyításhoz önmagában nem elegendő a vádlott vagy az alperes beismerése, vagyis a *rei confessio optima probatio* elv nem alkalmazható korlátlanul. Hi-

760 „ubi nullus est actor (accusator), ibi etiam nullus est iudex. Exceptio habet locum, si leges propterea, quia non solum de jure privati, sed una etiam de jure Civitatis agitur, iudicio imponent sine accusatione ex officio agere, v. g. si violatio juris privati simul naturam delicti induat, vel si ex politicis rationibus fiat ad talium jura tuenda, qui ipsimet eadem defendere nequeunt. Hinc divisio jurisdictionis civilis in contentiosam in voluntariam.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. VIII. 93. § lábjegyzete 111., vö.: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 130. § 129.

761 „Exceptio, h. e. propositio rationum coram iudicio, actioni oppositarum, cum petitione illam rejiciendi facta. Etenim in actione affirmatur aliquis esse laedens, quod iudicium ob jus connatum bonae existimationis sine proba vero assumere non potest. [...] unde bene dicitur: audiatur et altera pars, pars non audita convinci non potest.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. VIII. 93. § lábjegyzete, 112., vö.: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 130. § 130.

szen, ha utóbb ellentétes tények merülnek fel, a beismerés következménye érvényét veszítheti.⁷⁶² Az *actore non probante reus absolvendus est* elvnek megfelelően, ha a felperes állításait nem bizonyítja, az alperest fel kell menteni. Végső soron pedig, ha az egyik fél egy olyan állítást tagad, amelyet a másik fél már bizonyított és ennek ellenére további bizonyítékok előterjesztését kívánja, az ilyen indítvány elutasítása megengedett.⁷⁶³

Az ítélethozatal, és az ítélet végrehajtására vonatkozó terminusok tárgyalásakor Szibenliszt arra mutat rá, hogy a perhatékonyság elvének megfelelően a peres feleknek az eljárás során meghatározott határidőkön belül kell cselekményeiket foganatosítaniuk, nehogy a per indokolatlan elhúzódására kerüljön sor.⁷⁶⁴

Az egész eljárásra vonatkozóan az uralkodót – az állam jogalkotói hatalmánál fogva – megilleti az a jog, hogy az igazságszolgáltatás természetes eljárásrendjét az állam sajátos körülményeinek figyelembevételével módosítsa. Ugyancsak joga van kihirdetni azt a törvényt, amely alapján az igazságszolgáltatás érvényes rendje kódex formájában is megismerhető.⁷⁶⁵

A peres eljárásokra vonatkozóan bemutatott természetjogi elvek alapján megállapítható, hogy Szibenliszt gondolatmenetében már számos olyan eljárási garancia jelenik meg, amelyek a modern igazságszolgáltatás alapvető követelményeivé váltak. A rendelkezési elv, a vádhoz kötöttség elve, a másik fél meghallgatásának követelménye, valamint a bizonyítási teher szabálya

762 „[...] excetione allatarum, quas pro verbis habere non potest, [...] Si nempe ad accusationem exceptio no sequatur, sed potius expressa, aut ex non responso sub certis circumstantiis intelligibilis tacita confessio praetensionis, in actione formatae, eveniat, tunc jam non est opus proba, sufficiente in confessione sita. Hinc rei confessio est optima probatio. Si vero exceptio interponatur, tunc vel negatur factum [...] sed ex contrario facto vis ejus eliditur,” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. VIII. 93. § lábjegyzete ,112-113., vö.: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 130. § 130.

763 „Hinc illud: *actore non probante reus absolvendus est*. [...] Denique, si una pars contrarium de eo, quod alia probavit, comprobare velit, elisio probae admittenda est.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. VIII. 93. § lábjegyzete, 113., vö.: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 130. § 131.

764 „Termini, h. e. temporis intervalla, sub quibus actiones memoratae a partibus litigantibus suscipiantur, ne per protractionem, aut praecipitantiam usus juris controversi impediatur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. VIII. 93. § lábjegyzete 113.

765 „Hunc naturalem ordinem judicium Imperans civilis vi Potestatis Legislativae habet jus pro ratione determinatarum circumstantiarum suae Civitatis modificandi, et ut legem promulgandi, unde positivus ordo judicarius, codici legum adnectendus, exsurget.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. VIII. 93. § lábjegyzete, 113., vö.: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 130. § 131-132.

mind olyan eljárási alapelvek, amelyek a tisztességes eljárás későbbi doktrínájának előképeiként értelmezhetők. Ugyancsak jelentős az a követelmény, hogy a bizonyítás lefolytatása nélkül jogszerű ítélet nem hozható, illetve hogy az eljárás ésszerű határidők között, szabályozott eljárási rendben folyék. Mindezek alapján a természetjogi magyarázatok nem pusztán az igazságszolgáltatás technikai működését írják le, hanem olyan eljárási garanciákat fogalmaznak meg, amelyek a modern jogállami igazságszolgáltatás kialakulásának fontos előzményeiként értékelhetők.

6. 4. A büntető bírói hatalom (*criminalis potestas judiciaria*)

Szibenliszt természetjogi stúdiumok mellett a pesti egyetemen főként büntetőjogot tanított.⁷⁶⁶ Ebből adódik, hogy a büntetőbírói hatalom elemzését Martinihez képest lényegesen bővebben tárgyalja, melynek keretében nagy részletességgel ismerteti azokat a fontosabb büntető anyagi és eljárásjogi intézményeket, amelyeket Martini természetjoga nem tárgyal, vagy csupán érintőlegesen említ.

Meg kell jegyezni tovább, hogy büntetőjogi tételeit – Finkey Ferenc megállapítása szerint – Zeiller és Egger műveitől már jóval függetlenebb módon fogalmazza meg,⁷⁶⁷ s e tekintetben, büntetőjogásként elméleti szempontból Anselm Feuerbach (1775-1833) követőjeként tarthatjuk számon.⁷⁶⁸

6. 4. 1. Az állami büntető igazságszolgáltatás fogalma (*suprema criminalis jurisdictio*)

A polgári igazságszolgáltatás szervezeti és eljárási sajátosságainak bemutatása után indokolt külön is megvizsgálni az állami büntető igazságszolgáltatás természetjogi értelmezését, amely Szibenliszt rendszerében önálló

766 Vö.: Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 132-162. §§ 134-206., és Finkey Ferenc: A magyar büntetőperjogi tudomány háromszázados fejlődéstörténete 1619-1914. (Sárospatak, A Jogászok a Kultúráért Alapítvány kiadványa, 2000) 109.

767 Finkey: A magyar büntetőperjogi tudomány háromszázados fejlődéstörténete 109.

768 Pauler Tivadar: Büntetőjogtan, (Pest, Kiadja Pfeifer Ferdinánd, 1869) 41. p. és Stipta István: Deák Ferenc nézetei a jogról, igazságról és a hatalomról. Jogtörténeti szemle, 2003/3. sz. 1.

jelentőséggel bír, és sajátos elvi alapokon nyugszik. Kiindulópontként Szibenliszt leszögezi, hogy az államhatalom a belbiztonság megfelelő fenntartása érdekében nemcsak polgári bírói, hanem büntető bírói hatalom formájában is megnyilvánul, amelyet általában büntetés jogának (*jus puniendi*) neveznek.⁷⁶⁹ Martini fogalom-meghatározásához képest – aki a *ius puniendi* felségjogát az uralkodó azon jogaként határoz meg, amelynek alapján büntetést szab ki azokra a cselekményekre, amelyek összeütközésbe kerülnek az állam céljával, valamint a közbiztonsággal illetve a magánszemélyek biztonságával.⁷⁷⁰

Szibenliszt a definíciót két különböző szempontból közelíti meg. A büntető bírói hatalmat egyrészt tényleges működése szempontjából olyan intézményrendszerként írja le, amelynek feladata az államot ért jogsérelmekből fakadó zavarok már kezdeti szakaszban történő megszüntetése. Másrészt formai szempontból a büntetőjogi törvényhozáshoz (*criminalis iudiciaria legislatio*), a legfőbb felügyeleti jogkörhöz (*potestas inspectoria*), valamint a végrehajtó hatalomhoz (*potestas executoria*) kapcsolódó hatáskörként jellemzi.⁷⁷¹ E megközelítés alapján Szibenliszt a büntetőjog tartalmi meghatározását is megadja, vagyis a büntetőjogot az állam büntetőhatalmából kiindulva az államnak az egyénnel szemben fennálló jogaként értelmezi. Ennek célja, hogy a törvényhozás útján meghatározza a társadalomra veszélyes magatartások körét, a felügyeleti jogkör gyakorlása révén az ilyen magatartások elkövetőjével szemben büntetést állapítson meg, és a végrehajtó hatalom eszközeivel a büntetések végrehajtását ki is kényszerítse.⁷⁷²

E meghatározásból kitűnik, hogy Szibenliszt a büntető igazságszolgáltatást nem elszigetelt állami tevékenységként, hanem az államhatalom egészének működésébe illeszkedő jogkörként értelmezi. A büntetőhatalom így

769 „Imperium civile, ut securitas interna perfecte obtineri valeat, non solum ceu civilis, sed etiam ceu criminalis iudiciaria potestas (ius puniendi generatim) semet exerat,” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. VIII. 96. § 115.

770 Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. VI. CXXXIV. pontja 47.

771 „, proninde apparatus, quibus turbationes iurium, iam in ipso fonte (mala voluntate) praepediantur, faciat, est necesse. Haec criminalis potestas iudiciaria formaliter in criminalem iudiciariam legislationem, inspectionem, et executionem abit.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. VIII. 96. § 115., vö.: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 132. § 134.

772 Mezey Barna (szerk.): *Magyar Jogtörténet*, (Budapest, Osiris Kiadó, 2004) 241.

a törvényhozás, a felügyeleti jogkör és a végrehajtó hatalom összekapcsolódásán keresztül jelenik meg, amelynek célja a közbiztonság fenntartása és a jogrend védelme. Ez a felfogás már egy olyan rendszerszemléletet tükröz, amely a büntetőjogot az állam és az egyén közötti jogviszony részeként értelmezi, és ezzel a modern büntetőjogi gondolkodás alapvető kiindulópontjai felé mutat.

6. 4. 2. A bűncselekmény fogalma és rendszerezése

A következő lépésben Szibenliszt a bűncselekmény fogalmi meghatározására tér ki. E kérelmekkel Martini csupán érintőlegesen, mindössze egyetlen tétel keretében foglalkozik. Ebben kifejti, hogy nem minden bűn tartozik az állami ítélezés fórumai elé, így az állam céljával ellentétes kisebb bűnök (*peccata*), valamint az erkölcsi vétségek más eszközökkel is kiküszöbölhetők.⁷⁷³ Ehhez képest Szibenliszt – Eggerhez hasonlóan – először egy általános definíciót ad, amelyben a *nullum crimen sine lege* elv világosan tükröződik, majd elhatárolja a bűncselekményt más magatartási formáktól, végül pedig a bűncselekmények különböző szempontok szerinti csoportosítására tér át. Bűncselekményen (*delictum civile*) minden olyan szándékos és külső tényekben megnyilvánuló, az állam törvényét sértő cselekedetet ért, amelynek megvalósulása bizonyos előnyt biztosít elkövetője számára.⁷⁷⁴ Ez a meghatározás a természetjogi büntetőjogi gondolkodás klasszikus hagyományához kapcsolódik, amely Grotius és Pufendorf nyomán Wolff rendszerében, majd a német természetjogi irodalomban – így Martini műveiben, valamint Zeiller-Egger természetjogában is meghatározó módon jelent meg.

A bűncselekmény precízebb fogalmi meghatározását a magyar jogéletben először az első, 1795-ös magyar büntetőkódex-tervezetben olvashatjuk, amelyben már a felvilágosodás büntetőjogi gondolkodásának eredményei is felismerhetők. A tervezet szerint a „*büntett a büntetőtörvény szabad akaratból*

773 Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. VI. CXXXVI. pont 47.

774 „*Delictum civile est omnis actio arbitraria, et externa legi civili repugnans, et sua praesentia iam emolumentum agentis promittens.*” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 97. § 115., vö.: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 132. § 135., és Virozsil: *Epitome iuris naturalis*, 137. § 318.

történő megsértése, [...] a törvény pedig csakis olyan cselekményeket vonhat büntetés alá, amelyek sértik a társadalmat, [...] a gondolatokat nem lehet büntettnnek minősíteni, [...] a törvény áthágását kizárólag akkor lehet büntettként értékelni, ha közvetve vagy közvetlenül szabadon hajtják végre, tehát nem létezik ott büntett, ahol hiányzik az akarat szabadsága.”⁷⁷⁵

A szibenliszti definíció több ponton is párhuzamba állítható e törvényjavaslat megfogalmazásával. Nála is fontos meghatározó elem az elkövető önkéntes, azaz szándékos cselekménye (*actio arbitraria*), a cselekmény külső tényekben való megnyilvánulás (*actio externa*) – következésképpen a pusztá gondolat nem büntethető, – valamint az állami törvény megsértése (*legi civili repugnans*). Szibenliszt azonban ezen túl egy további mozzanatot is kiemel: a bűncselekményhez rendszerint az elkövető számára ígért előny vagy haszon haszon (*emolumentum agentis promittens*) kapcsolódik. Az elkövető ugyanis bizonyos előnyt remél cselekménye végrehajtásától, s ez a várakozás a bűnelkövetés motívumaként jelenik meg. Ezt fejezi ki az állítás is, hogy a bűncselekményeknek megvan a maguk indítóoka, amennyiben azok az emberben a bűncselekményből származó előny iránti vágy formájában jelennek meg, s ez a vágy a bűnelkövetés mozgatórugójává, motívumává válik.⁷⁷⁶ Mindezek mellett Szibenliszt azt is hangsúlyozza, hogy az uralkodó a büntetőjog erejénél fogva szab ki büntetést a bűncselekmény elkövetőjére. Bár e megállapítást nem építi be a bűncselekmény tömör fogalmi meghatározásába, az állam legiszlatív hatalmáról kifejtett nézetei alapján egyértelműen következik, hogy a bűncselekménynek csak az a jogellenes cselekmény tekinthető, amelyet az állam nevében az uralkodó törvényben büntetni rendel, vagyis amelyhez a jogrend büntetést fűz. Ily módon érvényesül a *nulla poena sine lege* elve, amelyet Szibenliszt később, az állami büntetés természetének elemzése során kifejezetten is hangsúlyoz.⁷⁷⁷

775 Hajdu Lajos: Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet, (Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1971) 391., és Finkey Ferenc: Az 1792. évi büntetőtörvényjavaslat 150. évfordulója, in Szadeczky-Kardoss Tibor (szerk.): A Debreceni Tisza István Tudományos TársulásI. Osztályának Kiadványai VIII. kötet. 8. füzet, (1942) 16.

776 „Hinc habent delicta suum fontem, quatenus homini appetitum per repraesentationem boni, ex delicto orituri, procurant, sicque motivum ea committendi suppeditant.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis* Tomus II. Pars II. Cap. IX. 99. § 119 p.

777 „Poena civilis est [...], quod Imperans in lege ob delictum minatur, et delinquentibus effective infligi curat.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 99. § 118.

A továbbiakban a bűncselekményt elhatárolja a bűntől (*peccatum*), vagyis az erkölcsi törvény megsértésétől (*transgressio legis ethicae*) valamint a polgári jog szerint nem törvényes cselekmény (*civiliter non legalis actio*) fogalmától is, amely szerinte nem elkövetése révén, hanem annak joghatása által biztosít előnyt az elkövető számára, s amelynek érvénytelenítésével az eredeti, sértetlen állapot. helyreállítható.⁷⁷⁸ Láthatjuk tehát, hogy Szibenliszt meghaladja azt az etikai jellegű felfogást, amely a bűncselekményt a bűn fogalmával azonosítja;⁷⁷⁹ ennek megfelelően világosan különbséget tesz az erkölcsi törvények áthágása és az állami törvények megsértése között – amely különbségre már Martini is rámutat. Szibenliszt azonban ennél tovább megy, – és amint már II. József büntetőtörvénye is kifejezésre juttatta,⁷⁸⁰ – a bűncselekmény fogalmának köréből kizárja a polgári jog szempontjából nem törvényes cselekményeket is.⁷⁸¹ E tekintetben még Feuerbach meghatározásánál is szűkebb és pontosabb fogalmat alkalmaz, aki tágabb megfogalmazással a büntető jogtudomány körébe sorol és büntetni rendel minden olyan cselekedetet, amely sérti az állam törvényeit.⁷⁸² Szibenliszt ezzel a megközelítéssel végső soron a büntetőjog önálló jogági jellegének elméleti megalapozását, valamint annak kodifikációs igényét is előmozdítja.

Magát a bűncselekményt fogalmilag a Zeiller-Egger természetjogából átvett alábbi szempontok szerint vizsgálja, s ezek alapján tipizálja:

778 „Quare delictum cum peccato, seu transgressione legis ethicae, vel cum civiliter illegali actione non est confundendum, civiliter illegalis actio non per existentiam suam, sed per effectum suum emolumentum producit, et per invalidationem redditur innoxia, e. g. illegale testamentum.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 97. § 115.

779 Vö.: Angyal Pál: *A magyar büntetőjog tankönyve*, (Budapest, Franklin-Társulat, 1920) 58.

780 „Nem minden törvény-szegés leg-ottan criminalis, avagy, a' mint neveztetni szokott, főben-járó vétek: és ilyen véteknek tsak azokat a' törvény-szegéseket kell tartani, 's következendőképén tsak azokkal a' tselekedetekkel kell úgy, mint főben-járókkal bánni, melyek e' jelenvaló büntető Törvénytől olyanoknak esmértettnék.” II. József: *Közönséges törvény a vétkekről, és azoknak büntetésekről*, (Budán, A' Királyi Akadémiának Betűivel, 1788) I. § 3.

781 Vö.: Carrara Ferencz: *A büntető jogtudomány programja*, I. kötet. (Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, 1878) 38.

782 Carrara: *A büntető jogtudomány programja*, 29., és vö.: Warren Rosenblum: *Beyond the prison gates, Punishment and welfare in Germany 1850-1933* (Chapel Hill, The University of North Carolina Press, 2008) 14., aki Feuerbach büntetőjogi koncepcióját fejti ki a klasszikus büntetőjogelvek kialakulása kapcsán.

- A sértett alanyra (*subiectum*) tekintettel a bűncselekményeket lényegében két típusba osztja, ennek megfelelően elkülönítve az államellenes bűncselekményeket a többi bűncselekmény-típustól. Így beszél olyan bűncselekményekről, ahol a magánszemély joga (*ius privatum*) sérül, illetve olyanokról, ahol a sértett maga az állam, tehát a bűncselekmény elkövetésével a köz joga (*ius publicum*) sérül.⁷⁸³ Ezzel Szibenliszt a bűncselekmények köz- és magánbűncselekményekre történő – Martininél is alkalmazott – régebbi felosztást⁷⁸⁴ követi, amely még nem veszi figyelembe azt a később megfogalmazott tételt, hogy a magánbűncselekmény is a közösséget sérti.⁷⁸⁵
- A bűncselekmények abban a tekintetben is elkülöníthetők, hogy közvetve, vagy közvetlenül veszélyeztetik a fennálló jogrendet (*relatio ad securitatem*), vagyis azokat a rendelkezéseket, melyeket a jogbiztonság védelme érdekében hoztak meg.⁷⁸⁶
- A következő megkülönböztető tényező az elkövetés módja (*modus perpetrationis*), amely szerint egy bűncselekmény megvalósulhat tevőleges magatartással (*commissio, actio positiva*), illetve mulasztással (*omissio, actio negativa*).⁷⁸⁷
- Az elkövető akarata (*voluntas deliquentis*) szerint beszél szándékos bűncselekményről (*delictum dolosum*), amikor az elkövető bűncselekménye következményére cselekménye céljaként tekint, egyéb esetekben pedig gondatlanul elkövetett bűncselekményről (*delictum culposum*) van szó.⁷⁸⁸

783 „Delicto spectato 1) Subjecto, cujus jus per idem proxime violatur, est vel publicum, vel privatum, prout totius Civitatis, vel privatae cujusdam personae jus violatur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 97. § 115., vö.: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 132. § 135.

784 Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. VI. CXXXII. pontja, 46.

785 Angyal A magyar büntetőjog tankönyve, 71.

786 „2) Relatione delicti ad securitatem, delictum aliud est sensu lato, aliud sensu stricto civile, prout immediate securitati iurium, vel mediate, i. e. dispositioni, in protectionem iurium factae, opponitur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 97. § 115-116., vö.: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 132. § 136.

787 „3) Modo perpetrationis, delictum vel est commissionis, vel omissionis, prout positiva, vel negativa actione oritur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 97. § 116., vö.: ; Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 132. § 136.

788 „4) Voluntate delinquentis, si delinquens pro fine actionis suae habuit effectum subsecutum, committit delictum dolosum, secus culposum.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 97. § 116., vö.: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 132. § 136-137.

- A bűncselekményben megnyilvánuló cselekmények száma (*numerus actionum*) alapján a bűncselekmény lehet egyszerű (*simplex*), vagy összetett (*compositum*), attól függően, hogy egyetlen vagy több törvénysértő cselekményből áll. Szibenliszt különbséget tesz az összetett bűncselekmény és a többszörösen elkövetett bűncselekmények (*concurrentia delicta*) között. A bűncselekmény halmozódása történhet azonos módon való ismételt elkövetéssel, amit bűnismétlésnek (*repetita delicta*) nevez, illetve különböző módokon történő elkövetéssel, amelyet szoros értelembbe vett bűnhalmozódásnak (*concurrentia*) tekint.⁷⁸⁹
- A bűncselekmény következménye (*effectus delicti*) tekintetében a bűncselekmény lehet bevégzett (*consummatum*), vagy megkísérelt (*conatum*), attól függően, hogy a következmény megvalósult-e, vagy sem.⁷⁹⁰
- Az elkövetés megkísérlésének különféle fokozatai (*diversus conatus delinquendi gradus*) szerint a bűncselekmény lehet befejezett (*perfectum*), amikor az elkövető jogsértő cselekményét teljes egészében végbe vitte, függetlenül attól, hogy a bűncselekmény következménye megvalósult-e; lehet megkezdett (*inchoatum*), ha az elkövető már bűncselekmény következményének megvalósulására irányzott elsődleges cselekedetét megtette, a következmény előidézésére irányuló első cselekményt; végül pedig megkísérelt (*attemptum*), amikor az elkövető csak azokat az előkészületi jellegű cselekményeket hajtja végre, amelyek a bevégzett bűncselekményre vezetnek.⁷⁹¹

789 „5) Numero actionum, in delicto contentarum, delictum vel est simplex, vel compositum, prout idem unum solum, vel plures actiones, legi repugnantes, in se complectitur. Composita delicta a concurrentibus probe distinguenda sunt, quia haec per plures vices vel eodem, vel diverso modo perpetrantur, in illo casu repetita, in hoc stricte concurrentia vocatur.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 97. § 116., vö.: Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 132. § 137.

790 „6) Effectu, delictum vel est consummatum, vel conatus delinquendi, prout actio legi repugnans effectum suum est consecuta, vel non.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 97. § 116., vö.: Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 132. § 137-138.

791 „Denique 7) spectato diverso conatus delinquendi gradu, tres dantur delictorum species: a) Delictum perfectum, quod habetur, ubi actiones ad edendum effectum legi adversum patratae fuerint, etiamsi ipse, quem agens intendebat, effectus nondum sit secutus. b) Inchoatum, quod locum habere dicitur, dum jam in eo erat, ut delinquens primariam, quae juri adversum effectum editura fuisset, actionem patraret. c) Attemptum, si delinquens ea solum egerit, quae ad consummandum delictum viam sternunt.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 97. § 116., vö.: Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 132. § 138.

6. 4. 3. Az elkövetők (*deliquentes*)

Martini természetjoga nem tér ki részletesen az elkövetőkre vonatkozó, a korszakban már viszonylag nagyobb dogmatikai precizításra törekvő elméletet, amelyet Szibenliszt – Zeiller-Egger természetjogában e tárgykörben olvasható tanait is felhasználva – ismertet. Az elkövető (*deliquens*) Szibenliszt megfogalmazásában az a személy, aki az állam törvénye ellen cselekszik, amennyiben cselekménye már magában foglalja a bűncselekményből származó előny megszerzésére irányuló törekvést.⁷⁹² Az elkövetői magatartások között a Zeiller-Egger-féle rendszer alapján differenciál, ennek megfelelően eltérően értékeli a tettes és a bűnrészes cselekményét. Míg a tettes (*auctor*) cselekményének közvetlen tárgya maga a bűncselekmény, addig a részes (*socius delicti*) magatartásával csupán előmozdítja a tettes cselekményét a bűncselekmény célja elérése érdekében. A tettes lehet a bűncselekmény egyedüli elkövetője (*unicus*), de többen is részt vehetnek a megvalósításban (*coautores*), mint tettestársak.⁷⁹³

A tettestársak közül külön kiemeli azt a személyt, aki az elkövetett bűncselekményt irányítja vagy szervezi, s ezt a személyt nevezi bűnvezérnek (*dux, caput criminis*); az ilyen minőségben fellépő elkövető a bűn szerzője (*auctor criminis*). Mind a tettestársak, mind pedig a részesek esetében különbséget tesz a fizikai (*physici*) és intellektuális, azaz morális (*intellectualis, morales*) közreműködés között, attól függően, hogy az elkövető fizikai cselekményével vagy erkölcsi támogatással járul hozzá a bűncselekmény megvalósításához.⁷⁹⁴

792 „Delinquens est persona, quae contra legem civilem agit, quatenus actioni jam emolumentum, ad delictum invitans, inest.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 98. § 117.

793 „Deliquens est vel auctor, vel socius delicti. Illius immediatum objectum actionis est certum delictum, hujus solum promotio alterius, certum delictum pro fine habentis. Auctor delicti vel est unicus, vel plures sunt causae efficientes delicti.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 98. § 117 p., vö.: Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 132. § 139.

794 „Qui inter plures auctores actionem suscipiendam dirigit, Dux, Cap. criminis, Auctor criminis sensu strictissimo nuncupatur. Porro coautores, si viribus physicis, physici, si vero viribus animi ob proprium commodum agant, intellectuales (morales) sunt.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 98. § 117., Vö.: Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 132. § 139.

A részesek több kategóriáját állítja fel: megkülönbözteti az elsődleges (*principales*) és másodlagos (*secundarii*) részességet, attól függően, hogy az elkövetők közvetlenül vagy csupán közvetve hárítják el a bűncselekmény elkövetése előtt álló akadályokat. A részesi cselekmény lehet közvetett (*mediati*), vagy közvetlen (*immediati*), attól függően, hogy a részes valamilyen közvetítő eszköz igénybevételével vagy közvetlenül járul hozzá a bűncselekmény elkövetéséhez. Továbbá beszél tevőleges közreműködésről (*positivi*) és mulasztásban megnyilvánuló közreműködésről (*negativi*), valamint a bűncselekményt megelőző cselekménnyel azt előmozdító (*antecedentes*), illetve a bűncselekményéhez utólagos cselekménnyel kapcsolódó (*consequentes*) magatartásokról.⁷⁹⁵ Ez utóbbi magatartást azonban Szibenliszt már nem tartja szoros értelemben vett részesi cselekménynek, mivel az ok szükségképpen megelőzi, nem pedig követi az okozatot. Ezért az ilyen magatartásformát önálló bűnösségi alakzatként ismeri el, az ún. bűnpártolás (*fautor delicti*) megjelöléssel, amelyet sajátos, *sui generis* bűncselekményként értelmez.⁷⁹⁶

Magyarországon hosszú ideig nem alakult ki a tettesek és részesek elméleti elkülönítésének kidolgozott rendszere, mivel általános elvként alkalmazták a „*qui coniunguntur in culpa, non debent seiungi in poena*” tételét, vagyis valamennyi elkövetőt azonos mértékű büntetéssel sújtották. Elsőként Vuchetich Mátyás tett különbséget közöttük, amikor a bűnrészes számára enyhébb büntetés alkalmazását javasolta.⁷⁹⁷ Szibenliszt művében a bűnrészesség tanának ennél fejlettebb változatával találkozunk, ugyanakkor az általa használt részesi kategóriákat a későbbi büntetőjogi irodalom – azok túlságosan bonyolult és részben értelmezési nehézségeket okozó jellege miatt – többnyire mellőzte.⁷⁹⁸ Szibenliszt az elkövetők tanának bemutatásával,

795 „Socii delicti 1) alii sunt principales, alii secundarii, prout principalia, vel secundaria impedimenta, perpetrationi delicti obstantia remouent. 2) Physici vel intellectuales prout viribus physicis, vel moralibus auctorem delicti iuvant. 3) Mediat, vel immediati, prout causa quadam intercedente, vel nulla conferunt ad existentiam delicti, 4) Positivi, vel negativi, illi positione, hi omissione actus auctori delicti prosunt. 5) Antecedentes, et consequentes, prout ante, vel post delictum iuvant.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 98. § 119., vö.: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 132. § 140.

796 „Ideo consequens socius est potius peculiaris delicti reus, et vocari potest Fautor delicti.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 98. § 118., vö.: ; Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 132. § 140.

797 Angyal A magyar büntetőjog tankönyve, 276.

798 Angyal A magyar büntetőjog tankönyve, 285.

különösen a tettes és a bűnrészes elhatárolásával, valamint a közreműködés különböző formáinak rendszerezésével a későbbi büntetőjogi felelősségtan jogtörténeti előzményei közé sorolható.

6. 4. 4. Az állami büntetés (*poena civilis*)

Martini a büntetés jogának (*ius puniendi*) elemzésekor természetesen magából a büntetés intézményéből indul ki. Megállapítja, hogy a büntetések a közjólét fenntartása érdekében szükségszerűek, majd szól a büntetések hármas céljáról, a kevésbé jogszerűnek tekinthető büntetésekről, a büntetések kiszabásának módjáról, ennek keretében a büntetések természetéről, valamint arról is, hogy az uralkodó miként élhet e jogával.⁷⁹⁹ Ehhez igazodva, de ennél lényegesen szélesebb körű kifejtéssel, Szibenliszt tankönyvében jelentős terjedelmű rész foglalkozik a Zeiller-Egger nyomán kialakított, ám több ponton sajátos hangsúlyokkal tovább fejlesztett büntetéselmélettel, amelyet mindenekelőtt az állami büntetés fogalmi meghatározásával vezet be. Eszerint az állami büntetés olyan érzékelhető rosszát jelentő hátrány (*malum sensibile*), melyet az uralkodó, vagyis az állam a bűncselekmény elkövetőjével szemben törvényben rendel el. Ez a hátrány – Cesare Beccaria gondolataival összhangban – a bűnmegelőzés, a társadalom védelme és a felelősségre vonás érdekében különféle formákban megjelenő állami kényszerként nyilvánul meg.⁸⁰⁰ Az ilyen értelemben vett állami kényszer az állami felségjogként elismert büntetőjog sajátja, mivel a büntetőjog (*ius puniendi*) nem más, mint a bűncselekményért járó, törvényben meghatározott büntetések kiszabásának és végrehajtásának joga az elkövetővel szemben.⁸⁰¹

799 Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. VI. CXXXV-CXLIV. pontok, 47-50.

800 „Íme tehát, min alapul az uralkodó ahhoz való joga, hogy büntetést szabjon ki a büntetettért: annak szükségességén, hogy megvédje a közjó letétét az egyéni visszaélésektől; és annál igazságosabbak a büntetések, minél szentebb és sérthetetlenebb a biztonság és minél nagyobb a szabadság, amit az uralkodó biztosít az alattvalónak.” Cesare Beccaria: A bűnökről és a büntetésekről, ford., bev. tan. és jegyz. Madarász Imre. (Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 1989) 21.

801 „Poena civilis est malum sensibile, (a praeventionis, defensionis et praestationis coactione diversum), quod imperans in lege ob delictum minatur, et delinquentibus effective infligi curat. Itaque jus puniendi est jus ob delictum poenam in legibus comminandi, et eadem delinquentibus infligi curandi.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 99. § 118., vö.: Virozsil: Epitome iuris naturalis, 137. § 318.

Ebből a szempontból Szibenliszt a büntetőjogot a jogrend fenntartása érdekében szükséges, alkalmas és jogos eszköznek tekinti, amelynek gyakorlása kizárólag az államot képviselő uralkodót illeti meg – ezzel is elhatárolva a büntetőjogot a fenyejtőjegtől.⁸⁰² Szükséges eszköznek tartja, mivel ahhoz, hogy a bűncselekmények már belső késztetés szintjén megghiúsuljanak, olyan állami szabályozásra van szükség, amely a nagyobb hátrány kilátásba helyezésével az alattvalók számára elkerülhetetlen visszatartó erőt képez a bűncselekmény elkövetésével szemben. Ebben az értelemben a büntetőjog lélektani kényszert (*coactio psychologica*) is magában hordoz.⁸⁰³ Alkalmas eszköznek tekinti annyiban, hogy a törvényben rögzített büntetéssel járó fenyegetés mint lélektani kényszer képes határozott visszatartó erőként fellépni a bűncselekmények elkövetésével szemben. Végül jogos eszköz is, hiszen a jogtalan cselekedetekkel szemben jogszerűen lép fel, amelyhez minden állampolgár köteles alkalmazkodni.⁸⁰⁴ Mindezek alapján Szibenliszt a büntetőjog három alapvető funkcióját vázolja fel: egyrészt a megelőzés (*praeventio*) révén az állampolgárok tudati befolyásolását, vagyis a büntetés nevelő hatását, másrészt a társdalom védelmét (*defensio*), végül pedig a jogellenes cselekményekért való felelősségre vonást és megtorlást (*praestatio*). E funkcióknak – Feuerbach tanaihoz hasonlóan – Szibenliszt is különös jelentőséget tulajdonít.⁸⁰⁵

802 „A természetjogi nézetekre jellemző, hogy a büntetés alapjaként a büntetett és az állam közti kapcsolatot fogadják el, a büntetés alkalmazását pedig általában azzal indokolják, hogy a büntetés szükséges és hasznos.” Horváth Tibor: A büntetési elméletek fejlődésének vázlata, (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981) 39.

803 „Ut igitur delicta penitus cohibeantur, necessaria est talis ordinatio in civitate, vi cujus apud subditos aversatio per repraesentationem mali majoris, patrationem delicti inevitabiliter consequentis, procuretur” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 99. § 119.

804 „Aptum. Quia jus puniendi psychologiam coactionem in se continet. [...] Justum. Quia per jus puniendi intenditur, ut injustae actiones restringantur, et justi in suis actionibus ponendis securi reddantur;” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 99. § 119-120.

805 „Poena civilis est malu sensibile, (a praeventionis, defensionis et praestationis coactione diversum),” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 99. § 118. vö.: Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 133. § 141-142., és Rosenblum: Beyond the prison gates, 14-15.

6. 4. 4. 1. A büntetés jogalapja és célja (*justum fundamentum et finis poenae civilis*)

A következő szakaszban Szibenliszt a büntetés jogalapját és célját elemzi, amelynek során Martini természetjogát – a Zeiller-Egger-féle gondolatok figyelembevételével – további elméleti megfontolásokkal egészíti ki. A büntetés jogalapját olyan okban látja, amely miatt a büntetés a polgárok jogainak védelme érdekében szükséges, alkalmas és jogszerű eszköznek tekinthető.⁸⁰⁶ A büntetés céljáról már differenciáltabb módon beszél. Elsőként a büntetés végső célját határozza meg, amely az egyes polgárok jogainak biztosítása.⁸⁰⁷ Ez a büntetőjog felségjogi jellegéből következik, hiszen valamennyi felségjog rendeltetése a jogbiztonság megteremtése és a jogrend védelme. Az állami büntetések közvetlenül megnyilvánuló, elsődleges és jogos célját abban a fenyegetésben látja, amelyet a büntetésben kilátásba helyezése jelent, vagyis abban, hogy a lélektani kényszer révén a lehetséges elkövetőket visszatartsa a bűncselekmények elkövetésétől, tehát a cél a generális prevenció.⁸⁰⁸

Mindez a büntetés kiszabásában mutatkozik meg leghatásosabban. Az azonnalitás abban jelentkezik, hogy a büntetés kiszabásának lehetőleg közvetlenül kell követnie az elkövetett cselekményt. Az elsődlegesség abban nyilvánul meg, hogy az államfelség gyakorlója, az uralkodó az, aki elsődlegesen felhatalmazott a büntetés kiszabására, mivel a *jus puniendi* alapvető felségjog. A bünteteskiszabás jogosságát pedig az alattvalók és az uralkodó között létrejött alávetési szerződéséből eredezteti, hiszen e szerződésből fakad azok kötelezettsége is, akik erre magukat az alávetési szerződéssel kötelezték. Eszerint a büntetésben rejlő absztrakt, univerzális visszatartó erő

806 „Per justum fundamentum poenae aliud subintelligi nequit, quam ratio, ob quam poena est licita, haecque sita est in necessitate, aptitudine, et justitia efficaciae psychologice coactionis ad jura civium tuenda.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis* Tomus II. Pars II. Cap. IX. 100. § 121., vö.: Virozsil: *Epitome iruis naturae*, 137. § 319.; Feuerbach ugyanerről ld.: Rosenblum: *Beyond the prison gates*, 14.

807 „Finis poenarum ultimus est securitas jurium cujusque civis.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 100. § 121.

808 „Finis poenarum civilium proximus, et primarius in earum comminatione situs est in eo, ut omnes possibiles delinquentes medio psychologice coactionis a delictis avocentur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 100. § 121.

a büntetés kiszabásán keresztül válik érzékelhetővé, mivel a hatásos fenyegetés éppen a büntetés alkalmazása révén nyer gyakorlati érvényt.⁸⁰⁹ Szibenliszt büntetőelméletében tehát Feuerbach, lélektani kényszer-elmélete köszön vissza, amely szerint *„a büntetésben rejlő érzéki rossz fenyegetésével, a bűnözésre indító motívumok ellenében visszatartó motívum súlyával ható ellenképzetet ébresztve igyekszik az összességet a büntetés útján lélektani kényszer alá helyezni.”*⁸¹⁰

Szibenliszt lábjegyzetben ismerteti a monista és a pluralista büntetéselméleteket, amelyek abban különböznek egymástól, hogy a büntetés rendeltetését egyetlen vagy több célban jelölik meg.⁸¹¹ Az előzőek körében röviden kitér Kant büntetéselméletére,⁸¹² aki szerint szükségtelen a büntetésnek különféle célokat tulajdonítani. Ebből kiindulva úgy véli, hogy a kiszabandó büntetés, valamint annak fajtája és súlya már a természetjog törvényeiből következik. A tiszta ész ugyanis azt követeli meg, hogy az elkövető – bosszúra való tekintet nélkül – olyan és akkora hátrányt szenvedjen el, amilyet és amekkorát ő maga másoknak okozott.⁸¹³ A büntetés rendeltetésében tehát a talio elvét tekinti meghatározónak mint alapvető természeti törvényt. Kant szerint a büntetés nem követhet hasznossági célokat, mivel a büntetést azért kell alkalmazni, mert bűncselekményt követtek el, tehát megtorlasként⁸¹⁴

809 „Justus; quia propter jus adversus tales in effectum deducitur, qui pro validitate ejusdem pacto se univerunt. At remote universalis avocatio a delictis potest ut primarius poenae spectari. Quia haec est consecrarium comminationes efficacis, haec vero efficax esse commonstratur per irrogationem poenae.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 100. § 121.

810 Angyal A magyar büntetőjog tankönyve, 41., és Rosenblum: Beyond the prison gates, 14-15., vö.: ; Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 133. § 140-143.

811 Vö.: Horváth: A büntetési elméletek fejlődésének vázlata, 51.

812 Vö.: Kant: The philosophy of law, 194-205. és Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 135. § 146.

813 „omnem talem respectum esse partim nonnecessarium, partim injustum. Nonnecessarium, cum qualitas, et quantitas poenae infligendae iam lege iuris naturali determinetur; ratio enim vult, ut delinquens sine ulteriore respectu tot, et talia mala experiatur, quot, et qualia per delictum aliis intulit.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 100. § lábjegyzete, 123.

814 Vö.: Horváth: A büntetési elméletek fejlődésének vázlata, 52., és Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 135. § 146., valamint J. Angelo Corlett: Responsibility and punishment, (Dordrecht, Springer, 2009) 49-51, aki Kant büntetéselméletének retributív, megtorló szemléletét fejt ki bővebben.

Szibenliszt ezzel a felfogással szemben azt hangsúlyozza, hogy a tiszta ész ugyan megengedi a jogsértővel szembeni a kényszert, de annak mértékét és konkrét formáját nem határozza meg; azt kizárólag jogszabály állapíthatja meg, hogy a büntetés szükséges és alkalmas eszköze legyen a megsértett jog helyreállításának és megerősítésének.⁸¹⁵ Ebben a tekintetben Szibenliszt Hegel álláspontjához közelít, aki szerint „*a filozófiának nem feladata választ adni arra a kérdésre, hogy milyen büntetéssel kell büntetni az egyes bűncselekményeket. Erre a kérdésre a tételes jog felel.*”⁸¹⁶

Ezt követően tér rá a pluralista büntetéselmélet ismertetésére, amely szerint a büntetés kiszabásakor több célt is fegyelembe kell venni: az elkövető megjavítását (*emendatio delinquentis*), a példamutatást (*exemplum*), a kető együttes érvényesítését, valamint a jogsérelem helyreállítására irányuló elégtételt (*satisfactio*).⁸¹⁷

Az elkövető megjavítására irányuló cél – vagyis az individuális prevenció – tekintetében Szibenliszt megjegyzi, hogy a büntetés nem minden esetben képes hatékony visszatartó erőt kifejteni. Sőt hangsúlyozza, hogy ebből a szempontból nem is beszélhetünk a büntetés lényegi céljáról, mivel a büntetés mindig egy múltban elkövetett cselekményre reagál, nem pedig a jövőre irányul. Így a megelőzés mint cél a büntetésben nem jelentkezik.⁸¹⁸

815 „Porro ratio jus cogendi quidem tribuit adversus laedentem, sed quantitatem, et qualitatem coactionis non determinat, id solum praecipiens, ut necessaria, et apta media ad laesum jus seu reparandum, seu comprobandum adhibeantur (§ 210. J. E.)” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 100. § lábjegyzete, 123.

816 Vö.: Horváth: A büntetési elméletek fejlődésének vázlata, 57., és Wolfgang Schild: The Contemporary Relevance of Hegel's Concept of Punishment, 165-182., in Robert B. Pippin – Otfried Höffe (ed.): *Hegel on Ethics and Politics*, (Cambridge, Cambridge University Press, 2004) 167.

817 „Posterioribus: qui a nobis diversos poenae fines in ejusdem irrogatione statuunt, eligunt vel emendationem delinquentis, vel exemplum pro aliis, vel utrumque simul, vel satisfactionem praestandam.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 100. § lábjegyzete, 124.

818 „Sub emendatione intelligunt abstinentiam delinquentis a futuris delictis, quo societati per delictum patratum minabatur, etaque individualement praeventionem. At non est universaliter verum, in omni commissio delicto ad justam coactionem sufficientem comminationem cum futuris delictis contineri. Et admissio etiam eo, irrogatio mali ex hoc fundamento exercitium praeventionis; non autem poena vocari posset, cum iuxta communem usum loquendi poena praeteritum non futurum respiciat; sique finis praeventionis non poenae statueretur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 100. § lábjegyzete, 124.

Elutasítja azt a nézetet is, amely a büntetés céljaként az elkövető belső, erkölcsi megjavítását, vagy külső, törvényességre nevelését határozza meg. Véleménye szerint a büntetés nem képes az akaratot és a gondolkodásmódot megváltoztatni, hiszen az érzékelhető rosszat jelentő hátrány nem képes közvetlenül befolyásolni az erkölcsi meggyőződést. Külső megjavításról pedig különösen nem beszélhetünk azoknál a büntetéseknel, amelyek az elkövetőt véglegesen megfosztják életétől vagy szabadságától. Az olyan büntetések tekintetében viszont, melyek segítségével külső javulás érhető el a cél elérése szempontjából arra kell figyelni, hogy ne fordulhasson elő igazságtalanság a büntetéskiszabás során. Ha ilyen megtörténik, az elkövetőt szigorúbban büntetik, tekintettel arra, hogy általa el sem követett bűncselekmények miatt vonják felelősségre. Így el kell utasítani azt, hogy a büntetéskiszabás kizárólagosan az egyedi esetet nem is ismerő törvényalkotó által előírt jogszabályon alapuljon, hiszen a továbbiak megítélése bírói mérlegeléstől függ.⁸¹⁹

A példamutatást mint büntetési célt Szibenliszt szintén nem tekinti kizárólagosnak, mivel nem minden embernél alakul ki azonos indíttatás a bűncselekmények elkövetésére, így a példastatuálás hatása sem tekinthető általánosnak. Ugyanakkor elismeri, hogy bizonyos esetekben ennek a célnak is lehet szerepe.⁸²⁰

Az elégtételt – amely a bűncselekménnyel okozott kárért való felelősségvállalást és helytállást jelenti – hasonlóképpen nem fogadja el egyedüli

819 „Tum sub emendatione vel interna, vel externa (moralitas, vel legalitas) intelligitur. Interna pro fine poena statui nequit; cum malum sensibile nec voluntatem flectere, nec intellectum convincere queat: externa non habet locum in iis poenis, quae delinquenti vel vitam, vel libertatem in perpetuum edimunt. In aliis vero poenis, per quas emendatio externa obtineri posset, si verosimillimum sit, deinquentem amplius simile delictum non patratum, imo irrogatio poenae iuxta praescriptum legislatoris, quo non novit individuum, rejicienda, et arbitrio iudicis relinquenda veniret,” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 100. § 125., vö.: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 135. § 147.

820 „Sub exemplo intelligunt psychologiam avocationem eorum, qui per delictum delinquentis ad similia committenda exstimulati sunt. [...] Praeterea supposito hoc fine iure exigi nequiret, ut iudex malum, in lege promulgatum, irroget, sed admitti deberet, ut pro ratione in concreto casu exortae irritationis solus inflegendum malum determinet, et interdum horribili saevitia sic dictum exemplum statuatur. Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 100. § lábjegyzete, 125.

büntetési célként, mivel ez a megtorlás gondolatát állítaná előtérbe, s ezáltal visszavezetne a korábban elutasított elmélethez.⁸²¹

Szibenliszt tehát azokhoz nézetekhez csatlakozik, amelyek elutasítják azt, hogy a büntetés kiszabásakor egyetlen kizárólagos célt kellene tekintetbe venni. Így figyelemre méltónak tartja azt az elméletet, amely az elkövető megjavítását összekapcsolja a példaadással, és e célok együttes érvényesítését vallja. Ugyanakkor rámutat arra is, hogy a büntetések gyakorlati alkalmazása során a különböző célok nem mindig esnek egybe: ami az elkövető nevelése szempontjából alkalmas, az nem feltétlenül szolgálja a példastatuálást, és fordítva. Példaként a szabadságvesztéssel járó büntetéseket és a közmunkát említi, amelyek alkalmasak lehetnek a példamutatásra, ugyanakkor a társadalmi megbecsülés elvesztésével járva nem feltétlenül segítik elő az elkövető nevelését.⁸²²

E nehézségek áthidalását Szibenliszt abban látja, hogy a javító-nevelő és a példastatuáló funkciót a büntetés másodlagos céljaként értelmezzük.⁸²³ A büntetés elsődleges rendeltetése ugyanis a múltban elkövetett bűncselekményekre adott jogi reakció, amely a törvényben rögzített joghátrány kilátásba helyezésével jelenik meg. A pszichológiai kényszer e rendszerben is érvényesül, de inkább a bírói ítélet hatásában, mintsem a büntetés céljainak elméleti meghatározásában.⁸²⁴

821 „Sub satisfactione, si praestationem damni intelligunt, confundunt ius exigendi praestationem damni cum jure puniendi, quae tamen essentia sua sunt diversa; si vindictae compositionem, deerit justitia fini, et semper irrogatio poenae ab arbitrio laesi dependeret; si denique pro exspletionem legis, malum comminantis, satisfactionem sumunt, nihil diversum a supradicto irrogationis fine poenae statutur, sed id ipsum minus clare exprimitur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 100. § lábjegyzete, 125.

822 „Illis, qui emendationem et exemplum junctim pro fine poenae in irrogatione statuunt, opponi quidem non potest, [...] at difficultates, superius utrique communiter oppositas, evitare non possunt. Praeterea facile incidunt in contradictionem, malum enim illud, quod saepe aptissimum pro emendatione foret, non est sufficiens pro exemplo aliis statuendo, e. g. carcer;” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. 126.

823 „Ceterum emendatio, et exemplum possunt jure pro fine poenae secundario in ejus irrogatione, et mediate etiam in ejus comminatione statui,” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 100. § lábjegyzete, 126.

824 „Quia tam emendatio, quam exemplum procul dubio pertinent ad justa media finem Civitatis promovendi. Possunt itaque per poenas intendi, sed semper, illi primario subordinati sint.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 100. § lábjegyzete, 127., vö.: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 134-134. §§ 144-151.

Magyarországon 19. század első felében még nem fektettek jelentős hangsúlyt egy a büntetés céljára vonatkozó átfogó elmélet kidolgozására. Ennek tulajdonítható, hogy a Magyar Tudományos Akadémia 1839-ben pályázat kiírásával szólította meg a kor büntetőjogászait, hogy „*Határoztassék meg a büntetés értelme és célja; adassanak biztos elvei, s ezekhez alkalmazható nemei.*” Továbbá véleményt kértek a halálbüntetés eltörlésének vagy alkalmazásának kérdésében, s abban, hogy más országokban miként viszonyulnak e büntetési nemhez.⁸²⁵ Az ekkor használt egyetemi tankönyvek, mint például Szlemenics Pál többször kiadott, „Fenyítőszéki magyar törvény” (Buda, 1836) című vagy Szokolay István „Büntetőjogtan” (Pest, 1848) című munkák alig, vagy csak érintőlegesen foglalkoztak ezzel a kérdéssel.⁸²⁶ Szibenliszt műve azonban lényegesen több elméleti támpontot, amit az is mutat, hogy utóda Virozsil Antal a *potestas judiciaria criminalis* felségjogként való tárgyalásakor a büntetés céljairól csak röviden, felsorolás szintjén szól, miközben lábjegyzetbe utal azokra a szerzőkre, akik e kérdést részletesebben tárgyalták – köztük azonban Szibenliszt nevét nem említi.⁸²⁷

6. 4. 5. Szibenliszt beszámítási elmélete

Szibenliszt viszonylag részletes terjedelemben ismerteti a büntetés beszámítására (*imputatio poenae*) vonatkozó korabeli – a Zeiller-Egger-féle természetjogi irodalomban is tárgyalt – ismereteket,⁸²⁸ melyek elméleti síkon a Pufendorfra visszavezethető,⁸²⁹ majd Christian Wolff által továbbfejlesztett természetjogi beszámítási felfogáson alapulnak.⁸³⁰ Az *imputatio* fogalmát elsősorban a büntetés oldaláról közelíti meg, ahogyan a büntetőjogra is mint

825 Horváth: A büntetési elméletek fejlődésének vázlata, Tibor 180.

826 Horváth: A büntetési elméletek fejlődésének vázlata, 178-179.

827 Virozsil: Epitome iruis naturae, § 320-321.

828 Vö.: Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 136. § 152-177.

829 Az *imputatio* foglamának értelmezése Pufendorfnál ld.: Samuel Pufendorf: De jure naturae et gentium libri octo, ed. secunda, auctior multo, et emendatior, (Franfurti ad Moenum: sumptibus Friderici Knochii, 1684) Lib. I., Cap. V. De actionibus moralibus in genere, deque earundem ad agentem pertinentia, seu ad imputationem aptitudine. 66-88.

830 Paolo Becchi-Kurt Seelmann: Gaetano Filangieri és az európai felvilágosodás, (Budapest, Gondolat Kiadó, 2005) 50. Az *imputatio* fogalma Wolffnál ld.: Christian Wolff: Philosophia practica universalis methodo scientifica, pertractata, ed. nova, priori emendatiori, (Haleae, Magdeburgicae 1744) Pars I. Cap. VI. 642. § 470-471.

a büntetések jogára tekint (*ius puniendi*). Ennek megfelelően e témakörbe sorolja a büntetőjog tárgyainak és alanyainak, továbbá az állami büntetés jogos mértékének és nemének meghatározását is, amely a beszámítás tágabb értelemben vett tanát képezi. A tágabb értelemben vett beszámítás alatt olyan megítélést ért, amely valamely cselekményt egy meghatározott joghatás és jogkövetkezményének okaként jelöli meg. Az ilyen megítélés meghozatalakor mindig a törvény az irányadó, amely kifejezésre juttatja a joghatások és jogkövetkezmények alapjául szolgáló okokat.⁸³¹ Beszél fizikai és morális törvényekről, s ennek megfelelően fizikai, illetve morális beszámításról. A morális törvények két fajtáját különbözteti meg, nevezetesen az etikai és jogi törvényeket, és ennek alapján etikai beszámításról és jogi beszámításról tesz említést. A büntetés beszámítását a jogi beszámítás körébe sorolja, amely egy olyan megítélésként határozható meg, amelynek során valamely cselekményt a törvényben előre meghatározott módon egy joghatás kiváltó okaként állapítunk meg. Ebből következően a büntetés is kizárólag a törvény által meghatározott módon számítható be. Rámutat arra, hogy a büntetésben megnyilvánuló jogi beszámítás végső soron a törvényhozótól származik, még akkor is, ha konkrét megvalósulásában bírói beszámításként jelenik meg.⁸³² Ebben a megközelítésben a *nullum crimen sine lege* és a *nulla poena sine lege* elvek kézzelfogható módon jutnak kifejezésre.

A beszámítás tárgyának, illetve alanyának meghatározásakor valójában a mai értelemben vett beszámíthatóság – azaz a belátási képesség – kérdéskörével találkozunk. A beszámítás tárgya annak vizsgálata, hogy mely cselekménytípusok vonhatók a büntetés körébe, vagyis mely cselekmények járnak büntetőjogi következménnyel. A beszámítás alanya alatt azt érti, hogy kinek a cselekménye számítható be a büntetésbe, azaz mely személyek cselekménye számít bűncselekménynek. Mindkét eset magyarázatakor abból indul ki, hogy az állami büntetések célja a generális prevenció, vagyis az, hogy

831 „Imputatio sensu lato est iudicium, quo qui ceu causa effectus, consecratorumque declaratur. Penes quamlibet imputationem lex respicitur, juxta quam effectus, et consecratoria causae eveniunt.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 101. § 124-125.

832 „Si possibilitas legis iuridicae spectetur, est iuridica poenae imputatio ex parte legislatoris, si vero existentia ejusdem est imputatio judicialis. Nos in considerationem sumimus poenae imputationem parte legislatoris.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 102. § 127.

a büntetésben megnyilvánuló lélektani kényszer révén általános jelleggel képes legyen visszatartani a bűncselekmények elkövetését. Ez a lélektani kényszer csak a beszámítási – vagyis a belátási – képességgel rendelkező személyek számára jelenthet tényleges visszatartó erőt. Az elkövető cselekménye ezért akkor tekinthető büntethetőnek, ha rendelkezik belátási képességgel, és cselekménye ellentétben áll az állam céljával,⁸³³ illetve az alanyi oldal felől megközelítve, ha az elkövető az adott állam büntetőhatalma alá tartozik, vagyis az állam uralkodójának alattvalója.⁸³⁴

A belátási képességtől való függést nem szabad összetéveszteni a cselekvési szabadsággal. A cselekvési szabadságon alapuló döntést az erkölcsi megfontolású cselekedetek körébe sorolja, így azok erkölcsi és nem jogi megítélés alá esnek. A jogi megítéléshez szükséges az adott személy szenzualitása, vagyis az a képessége, hogy érzékelje és belássa cselekedetei következményét. A belátási képesség pedig feltételezi, hogy a cselekmény az elkövető számára büntetendőként jelenjék meg.⁸³⁵ Ebből következően a beszámítás köréből kiesik az, aki nem tudja, mit cselekszik (*Ignoti nulla cupido.*), így a csecsemő, gyermekkorú és az aggkorú személy, továbbá az az akarathiányos állapotokban lévők, például a kábulat, a kóros elmeállapot, a részegség, felindultság, alvó állapot, tévedés, valamint a tudatlanság esetében.⁸³⁶

A belátási képesség fennállásának további feltétele, hogy a cselekmény büntetendő voltának képzete olyan hatást gyakoroljon az alanyra, amely ténylegesen meghatározza cselekedetét. Ez azt jelenti, hogy az egyén tevékenységét spontán módon, saját döntéseként valósítja meg, és rövid mér-

833 „Omnes, et solas actiones in facultate appetendi fundatas, finique Civitatis repugnantes, imputari posse.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 102. § 127.

834 „Omnes, et solum illae personae sunt subjecta poenarum civilium, quarum actiones in facultate appetendi fundatae cogitari possunt, et quae Imperanti subjectae sunt.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis Tomus II. Pars II. Cap. IX. 103. § 131. p.

835 „Quare ad imputabilitatem requiritur primo dependentia a facultate appetendi, non igitur a libertate subjecti; dependentia enim a libertate solum in ethica imputatione requiritur, cum sine hac nullum morale meritum, aut morale demeritum cogitari queat. E contra in imputatione juridica dependentia a libertate nec est necessaria, quia si homines pure tantum facultatem appetendi haberent, tamen avocatio a delictis per psychologiam coactionem possibilis foret: [...] Actio dependebit facultate appetendi, si a) subjectum sibi vere repraesentet, vel repraesentare possit, actionem esse punibilem, [...]” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 102. § 127-128.

836 Vö.: Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 157. § 196.

legelést követően hajtja végre, tehát nem külső tényezők kényszere, hanem belső elhatározás alapján cselekszik.⁸³⁷ Ennek megfelelően nem számíthatók be azok a cselekmények, amelyek önállóan egy másik cselekményből következnek, kivéve, ha azok megakadályozhatók lettek volna, továbbá azok sem, amelyek az okok elkerülhetetlen láncolatából fakadnak. Példaként említi a mechanikus kényszer, illetve a lelki kényszer hatására végrehajtott cselekményeket.

Mivel a büntetésbe történő beszámítás további feltétele, hogy a cselekmény az állam célját sértse, ezért nem szabható ki büntetés pusztán belsőleg megnyilvánuló cselekményekért, vagyis a gondolatokért tovább azon külső megnyilvánulásokért sem, amelyek nem járnak mások jogsérelmével. Így például a vallási kötelezettségek megszegése, az önmagunkkal szemben felállított kötelezettségek elmulasztása, vagy a méltányosság nem kielégítő gyakorlása nem von maga után büntetést, feltéve, hogy az állam az igazságosság érdekében a méltányosság gyakorlását nem tette kötelezővé.⁸³⁸ Ide sorolhatók továbbá azok a cselekmények is, amelyek bár önmagukban sérelmesek, mégis bizonyos megfontolások alapján nem minősülnek annak. Ilyennek tekinti az állam uralkodójának parancsát, a bíró döntését, valamint a jogos önvédelem esetét. Hangsúlyozza azonban, hogy ha az ilyen, látszólag igazolt jogsértő cselekmény nem rendelkezik észszerű indokkal vagy haszonnal, akkor végső soron bűncselekménynek tekintendő.⁸³⁹

Abból a további feltételből, hogy az elkövetőnek az állam alattvalójának kell lennie, vagyis az állam fennhatósága alá kell tartoznia, az következik, hogy az uralkodóra – mint az államfelség gyakorlójára – e minőségében elkövetett cselekményei esetén nem a büntetés joga alkalmazható.⁸⁴⁰

837 „b) si repraesentatio punibilis actionis agere possit in subjectum, ut actionem intermittat, i. e. actio sit spontanea, et contingens, breviter arbitraria,” Szíbenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 102. § 129.

838 „Hinc in poenam imputari nequeunt 1) actiones internae, is enim nullum jus violari potest, 2) externae, quatenus pro laesione juris non habetur.” Szíbenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 102. § 130.

839 „3) actiones, quae sunt quidem laesiones in se, sed ex peculiari ratione cessant esse tales. Huc pertinet a) Jussum Imperanti civilis [...] b) judicialis sententia [...] d) casus inculpatae tutelae [...] E contra etsi laesus usum rationis non habeat: tamen actio contra ipsum directa imputabilis est.” Szíbenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 102. § 130.

840 „Secundo, ut puniendus sit subditis punientis. Hinc sequitur, Imperantem delicta

A bemutatott beszámítási felfogás dogmatikai jelentőségén a modern büntetőjog kialakulásának irányába mutatnak. Mindenekelőtt a törvényhez kötött büntetőhatalom megerősítését eredményez. Az, hogy a büntetés beszámítása kizárólag a törvényben meghatározott jogkövetkezményekhez kapcsolható, a *nullum crimen, nulla poena* elvek dogmatikai megfogalmazásaként értelmezhető. Ez a felfogás a büntetőhatalmat az állami törvényhozás keretei közé helyezi, és a büntetőjog alkotmányos funkcióját a jogbiztonság biztosításában jelöli meg.

Ezzel összefüggésben a büntetőjogi felelősség személyhez kötöttsége is hangsúlyt kap. A beszámítás feltételeként megjelenő belátási képesség követelménye azt fejezi ki, hogy a büntetőjogi felelősség csak olyan személyt terhelhet, aki képes cselekménye jelentőségét felismerni és annak megfelelően cselekedni. Ez a gondolat a beszámíthatóság és a bűnösség elvét alapozza meg.

A büntetőjog tárgyi határainak kijelölése, amely szerint a pusztán gondolat, kizárólag belső cselekményként nem lehet büntetés tárgya, valamint, hogy a büntetés csak mások jogsérelmével járó külső cselekményhez kapcsolható, a modern büntetőjog egyik alapvető elvéhez, a külső cselekményhez kötött felelősség elvéhez vezet. Ez egyúttal a büntetőjog és az erkölcsi értékítélet szférájának különbözőségére mutat rá. A beszámítás elmélete, továbbá a kényszer és a belső elhatározás megkülönböztetése a bűnösségi tan későbbi fejlődésének is alapot ad. A mechanikus és lelki kényszer, valamint a tévedés vagy tudatlanság figyelembevétele a büntetőjogi felelősséget kizáró vagy korlátozó körülmények modern rendszerének előképeként értelmezhető. Szibenliszt beszámítási elmélete a természetjogi büntetőjog azon fejlett szakaszát képviseli, amelyben a büntetőjogi felelősség már a törvényesség, a személyes felelősség és a belátási képesség elveire épül. Ezek az elvek a 19. század klasszikus büntetőjogi iskolájának és a modern büntetőjogi dogmatika kialakulásának meghatározó alapjává váltak.

committere, et iuri puniendi subesse nequire;” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 102. § 132.

6. 4. 6. Az erkölcsi személy bűncselekmény-alanyisága

A beszámítás alanyának tárgyalásakor lábjegyzetben tér ki az erkölcsi személyek bűncselekmény-alanyiságára. Abban a vitában, hogy az erkölcsi személyek büntethetők-e, vagy sem, Szibenliszt Eggerrel azonos álláspont-ra helyezkedik, mely szerint nincs akadálya az erkölcsi személyek büntetőjogi felelősségre vonásának,⁸⁴¹ mivel minden erkölcsi személy valójában természetes személyekből tevődik össze.⁸⁴² Ennek feltétele szintén a már természetes személyeknél emlegetett két konjunktív kritérium: a belátási képesség megléte, valamint az uralkodói fennhatóság alá tartozás. A belátási képessége meglétét az erkölcsi személyek esetében a következőkhöz köti:

- valamennyi tag beleegyezése a bűncselekmény elkövetésébe;
- a tagok, illetve a vezetőség döntésén alapuló elkövetés, feltéve, hogy a kisebbség, melynek lehetősége volt rá, nem tudta azt megakadályozni.⁸⁴³

Az, hogy egyes büntetési nemek, mint például a halálbüntetés, nem alkalmazható az erkölcsi személyekkel szembe, még nem jelenti azt, hogy más büntetésfajták ne felelnének meg az erkölcsi személyek büntetőjogi felelősségre vonása tekintetében. Ilyennek tartja Szibenliszt a feloszlatást, bizonyos privilégiumok megvonását. Ám a katonai büntetésként ismert tizedelés alkalmazását, annak igazságtalan volta miatt, nem tekinti megengedhetőnek.⁸⁴⁴

841 Vö.: Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II.. 136. § 163., és 164. § 203-206.

842 „Omnis societas formaliter licet sit relatio personarum physicarum ad se invicem; in iure tamen generatim habetur pro ente externe agente, adeoque pro ente, quod sicut delinquere, ita puniri potest.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 103. § lábjegyzete, 132.

843 „Actionis autem, quae delictum efficit, ratio continetur in facultate appetendi societatis, si 1) ex omnium membrorum consensu proveniat, [...] 2) si ex sententia pluralitatis membrorum vel superioris proveniat, et reliqui, etsi potuissent, ac debuissent, non impediverint. [...] Si vero 3) reliqui impedire non potuerunt, vel id in lege pro delicto non erat poena jura singularium membrorum tangere non potest, sed ea solum, quae toti societati competunt.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 103. § lábjegyzete, 133.

844 „Denique etsi non omnis poenae species ad societatem applicari possit, e. g. poena mortis, cum societas immediate solum moralem vitam habeat: tamen dantur aliae poenarum species ad societatem applicabiles, e. g. dissolutio, confiscatio bonorum etc. [...] Verum decimationem militarem, aliamve similem poenam aleatoriam adhibere non licet, ne innocentes, aut minus rei cum nocentibus aequaliter puniantur,” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 103. § lábjegyzete, 132.

Az erkölcsi személy büntethetőségéhez hozzátartozik a bűnösség meglétének kérdése. Bár napjainkban is vannak tendenciák, melyek az erkölcsi személyek többé-kevésbé mai megfelelőjének a jogi személyeknek a büntetőjogi felelősségre vonásának lehetőségét hangoztatják,⁸⁴⁵ mégis megkérdőjelezhető, hogy a bűnösség, mint pszichikus viszony megvalósulhat-e jogi személyek tekintetében. A jelenkori felfogás szerint ilyen pszichikus viszony meglétéről csak természetes személy esetében beszélhetünk. Szibenliszt sem hallgatja el azon érveket, melyek az erkölcsi személyek büntetőjogi felelősségre vonását megkérdőjelezzik, de ezeket csak röviden említi meg, majd rögtön igyekszik is megcáfolni. Az egyik ellenérv, hogy az erkölcsi személyek természetes személyekből állnak, akik önállóan is felelősségre vonhatók. Másik érv, hogy egy erkölcsi személy, nevezetesen egy társulás tagsága az idők folyamán cserélődik, így a kikerült tagok büntetlenek lennének, míg a cselekmény elkövetése után belépők ártatlanul bűnhődnének. Harmadik érv szerint egy sor büntetési nem alkalmazhatatlan az erkölcsi személyek esetében. Szibenliszt válasza ezekre a következő: bár igaz, hogy egy társulás természetes személyek láncolata, de bűncselekmény elkövetése esetén a tagság általánosságban, együttesen mérlegelendő, mint büntethető alany. A büntetés kiszabásakor mindig a társulás jelen összetételét kell figyelembe venni, s vannak speciális büntetési nemek, melyek kiválóan alkalmazhatók erkölcsi személlyel szemben is.⁸⁴⁶

Szibenliszt erkölcsi személyek bűncselekmény-alanyiságára vonatkozó megállapításai egyértelműen túlmutatnak a 18-19. századi természetjogi gondolkodás keretein, és olyan problémakört érintenek, amely a büntetőjog későbbi fejlődésében meghatározó jelentőségűvé vált. A kollektív entitások büntethetőségének elvi elismerése ugyanis a büntetőjogi felelősség hagyományos, kizárólag természetes személyekhez kötött felfogásától való eltávolodás irányába mutat. Ezzel Szibenliszt olyan kérdést vet fel, amely a modern büntetőjogban a szervezetek jogi felelősségének problémájaként je-

845 Földvári József: Magyar büntetőjog, Általános rész, (Budapest, Osiris Kiadó, 1997) 115.

846 „At respondemus: omnis societas formaliter licet sit relatio personarum physicarum ad se invicem, in jure tamen generatim habetur pro ente externe agente, adeoque pro ente, quod sicut delinquere, ita puniri potest. Porro ad societatem non referuntur praeterita, ergo neque futura, sed solum praesentia membra.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 103. § lábjegyzete, 132.

lenik meg. Ez a megközelítés különösen figyelemre méltó, ha a 18–19. századi klasszikus büntetőjogi gondolkodás fő irányával vetjük össze. A klasszikus büntetőjogi elmélet alapvetően a bűnösség pszichológiai felfogásából indult ki, amely szerint a büntetőjogi felelősség az elkövető tudatában és akaratában megvalósuló viszonyon – a szándékon vagy a gondatlanságon – alapul. Ebből következően a büntetőjog alanyának tipikusan csak a természetes személyt tekintették, hiszen csak az ember rendelkezik olyan tudati és akarati képességekkel, amelyek a bűnösség alapjául szolgálhatnak. Szibenliszt álláspontja ezzel szemben a kollektív szerveződések jogi értékelhetőségét is felveti, amikor a közösség döntéseire vagy a tagok együttes magatartásához kapcsolja a felelősség lehetőségét. Ezzel a felelősséget nem kizárólag az egyéni pszichikus viszonyra, hanem a szervezet működésére és döntéshozatalára is visszavezeti, ami a későbbi büntetőjogi gondolkodás számára új perspektívát nyit. Szibenliszt gondolatmenetének jelentősége abban is megmutatkozik, hogy a kollektív entitásokkal szemben alkalmazható szankciókat nem az egyéni büntetések logikájából vezeti le, hanem a szervezet sajátos jellegéhez igazítja. A felosztatás vagy bizonyos jogosultságok megvonásának lehetősége arra utal, hogy a szervezet működését érintő intézkedések alkalmasak lehetnek a jogsértő magatartások szankcionálására. Ez a felismerés lényegében megelőlegezi azt a későbbi büntetőjogi szemléletet, amely a kollektív entitásokkal szemben alkalmazott jogkövetkezményeket elsősorban a szervezet működésének korlátozásában vagy megszüntetésében látja. A modern büntetőjog fejlődése során a szervezetekkel szembeni felelősség kérdése végül olyan irányban alakult tovább, amely a felelősséget a szervezet döntéshozatali struktúrájához, vezetéséhez vagy ellenőrzési rendszeréhez kapcsolja. A hangsúly tehát a szervezet működésének jogi értékelésére helyeződik, és a szankciók is ehhez igazodnak. Ebben a megközelítésben jól felismerhető az a gondolati kiindulópont, amely Szibenliszt fejtegetéseiben már megjelenik: a kollektív entitások jogi felelőssége a közösség működéséből és döntéseiből vezethető le.

A mai magyar büntetőjogi szabályozás szintén ebbe a fejlődési irányba illeszkedik: A 2001. évi CIV. törvény a jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésekről szól rész alapján a bűncselekmények elkövetője továbbra is természetes személy, ugyanakkor bizonyos feltételek fennállása esetén a jogi személlyel szemben is alkalmazhatók büntetőjogi intézke-

dések. A felelősség alapja ebben a rendszerben is a szervezet működéséhez kapcsolódik, különösen akkor, ha a jogsértés a szervezet vezetésének döntéséhez vagy a szervezeti ellenőrzés hiányosságaihoz köthető. A jogkövetkezmények pedig – például a szervezet megszüntetése vagy tevékenységének korlátozása – a szervezet működését érintik.

Szibenliszt álláspontja tehát a klasszikus büntetőjogi gondolkodás individualista kereteihez képest új irányba mutat, amikor a kollektív szerveződések büntetőjogi felelősségének lehetőségét is felveti. Bár érvelése még a természetjogi gondolkodás fogalmi keretében mozog, alapgondolata – a szervezeti döntéshozatal és működés felelősségi jelentősége – a későbbi büntetőjogi fejlődésben is visszaköszön. Ebben az értelemben a fejezetben megfogalmazott gondolatok nem csupán a korabeli büntetőjogi gondolkodás egyik érdekes epizódját jelentik, hanem a szervezetek büntetőjogi felelősségének későbbi dogmatikai fejlődéséhez is fontos előzményt szolgáltatnak, amelynek logikája a mai magyar szabályozásban is felismerhető.

6. 4. 7. A büntetés kiszabására vonatkozó elvek

Szibenliszt részletesen tárgyalja azokat a kritériumokat, melyeket figyelembe kell venni az egyes bűncselekményekre való büntetések kiszabásakor. Kiinduló elvként szögezi le: minél nagyobb veszélyt jelent az állam céljára, azaz a jogrendre egy bűncselekmény, annál nagyobb a büntetőeszközök megengedett mértéke.⁸⁴⁷ Hogy mennyire veszélyes egy bűncselekmény, azt a következő megfontolások alapján lehet megállapítani: figyelembe kell venni a bűncselekménnyel veszélyeztetett tárgyat, azaz minél nagyobb jelentőségű a bűncselekménnyel támadott tárgy, minél nehezebb helyreállítani a megsértett jogot, minél több jogot vagy személyt sért a bűncselekmény, s minél erősebb sérelemmel fenyeget, annál veszélyesebbnek minősítjük. Ebből kifolyólag értékeljük úgy, hogy az emberölés súlyosabban büntetendő, mint a testi sértés.

847 „Quare regula generalis est: quo majus periculum pro jure ex delictis redundat, eo majus quantum poenae adversus eadem est justum. [...] Quo periculosius in suo genere Civitatis est delictum, eo majori poena est dignum, si cetera omnia sint paria.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 104. § 134.

Másik szempontként értékeli a bűncselekmények a sérelem megvalósulásához való viszonyát. E tekintetben egy cselekmény annál veszélyesebb, minél erősebben köthető a bűncselekmény eredményéhez. Így a befejezett bűncselekmény súlyosabb büntetést érdemel, mint a megkísérelt. További szempont az elkövetés módja: minél erősebb megfontolás vezet a bűncselekmény megvalósítására, annál veszélyesebb.⁸⁴⁸ Tehát a szándékos cselekmény súlyosabban értékelhető, mint a gondatlanul elkövetett, a tettes cselekménye szigorúbb elbírálás alá esik, mint a részesé.⁸⁴⁹ Ennek keretében tér ki a szándékosság megítélésére, vagyis arra, hogy a bűncselekmények szándékossága a veszélyességre tekintettel hogyan határozhatók meg? Válaszadáshoz Szibenliszt a következők megvizsgálását tartja célszerűnek:

- Az érzékekre ösztönző hatással bíró momentumok intenzitását – azaz mennyire képesek az elkövetést gátló körülmények elhárulni. Külső, például egy lakat vagy zár, illetve belső, azaz morális, lélektani gátló akadályokról beszél. Az utóbbit tekintve a fiatalok, kóros elmeállapotban szenvedők, megfelelő nevelésben nem részesülők cselekményeit enyhébben kell megítélni.
- Az ösztönzőleg ható motívumok kiterjedését – vagyis meg kell vizsgálni e motívumok hiányát, vagy tartós meglétét. Ezért súlyosabbak azok a szándékos bűncselekmények melyeket nem kívülről jövő okok hatására követtek el, mint azok, melyeknél külső indok lép fel. Enyhébben ítéltető meg, ha valaki más személy ösztönzésére, illetve erős felindulás hatására cselekszik, mint aki önnön elhatározásból, csábító alkalom nélkül, hidegvérrel követ el bűncselekményt.
- Az érzékelhető körülmények mennyiségét – tehát vizsgálni kell a megsértések és sértettek számát. Ennek alapján, ha valaki saját emberi természetéből adódóan jár el, de direkt sérelmet nem szándékozik okozni, például ha valakit szánalom vagy a rokonokért való közbenjárás vezérel, enyhébb elbírálást érdemel, mint aki gyűlöletből, irigységből követ el

848 „Quam periculosum sit delictum, determinatur a) ex objecto, ad quod illud dirigitur. [...] b) ex relatione ad existentiam laesioni, [...] c) ex modo, quo in juris turbationem influit.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 100. § 134-135.

849 „Hinc delictum ex proposito (dolus) magis imputatur in poenam, quam delictum ex non proposito (culposum)[etc.]” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 104. § 134.

bűncselekményt, ahol direkt sérelem okozásának szándéka mindig fellelhető.⁸⁵⁰

Itt tér ki a büntetés enyhítésének illetve súlyosbításának okaira.⁸⁵¹ A büntetés enyhítésének okai (*causae mitigandi*) mindazok a bűncselekménytől elválasztható körülmények, melyek a bűncselekmény súlyosságának mértékét anélkül csökkentik, hogy az adott bűncselekményt egy másfajta bűncselekmény-típusra változtatnák át.⁸⁵² Súlyosító tényezőknek (*causae exasperandi*) számítanak mindazon bűncselekménytől elválasztható körülmények, amelyek anélkül növelik a bűncselekmény és a büntetés fokát, hogy az más bűncselekménybe átfordulna.⁸⁵³ Az enyhítő és súlyosbító körülmények lehetnek általánosak és egyéniek, attól függően, hogy a bűncselekmények valamennyi nemét, vagy csak meghatározott típusát érintik. Lehetnek objektívek és szubjektívek, annak függvényében, hogy a bűncselekmény neméből vagy az elkövetői minőségből következnek.⁸⁵⁴

Az állami büntetések jogosságukat általánosságban ahhoz mérten nyerik, hogy alkalmasak és szükségesek-e a generális prevenció elérésére.⁸⁵⁵ A büntetés alkalmasságának és szükségszerűségének megállapításához két dolgot kell megfontolni:

- a bűncselekmény és a büntetés természetének egybevetését;
- a büntetésnek az elkövetők azonos típusaihoz való viszonyítását.

850 „Porro delictum dolosum, quam periculosum sit, determinatur a) ex externa (mechanica) [...] b) ex protensione causarum stimulantium [...] c) ex extensione sensualium momentorum, [...]” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 104. § 136-137.

851 Vö.: Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 141. § 182-184.

852 „Causa mitigandi sunt omnes a delicto separabiles circumstantiae, quae gradum delicti imminuunt, quin delictum in aliam speciem delicti mutant, aut poenam tollant.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 104. § 137.

853 „Causa exasperandi dicitur omnes illae accidentales, et a delicto separabiles circumstantiae, quae gradum delicti, et poenae augent, quin in aliam speciem permutent.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 104. § 137.

854 „Utraque possunt esse vel communes, vel propriae, prout in omnibus, aut certis tantum delictorum generibus obtinent; item vel objectivae, vel subjectivae, prout ex qualitate delicti, vel delinquentis proveniunt.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 104. § 137.

855 „Omnes, et solum eae poenae sunt in Civitate justae, quae sunt aptae, et necessariae ad universalem avocationem a delictis per psychologiam coactionem procurandam.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 105. § 138.

Ebből állítható fel az az elsődleges szabály, amely szerint egy adott bűncselekmény büntetéseként olyan jellegű joghátrányt írjon elő a törvényalkotó, amely leginkább megfelel a bűncselekmény természetének, következésképp a büntetési nemet célszerű a bűncselekmény fajtájához viszonyítva meghatározni. Így például a nyereségvágyból elkövetet bűncselekményekre vagyoni jellegű büntetést javasol, hiszen ebben érvényesül a fenti szabály.⁸⁵⁶

Mivel azonban vannak olyan esetek, melyekre e szabály nem alkalmazható, – hiszen az államnak súlyosabb kárt nem okozó bűncselekmények természetének megfelelő büntetések nem szabhatók ki oly jelentős mértékkel, hogy elegendő visszatartó erőt jelentsenek a veszélyesebb bűncselekmények elkövetésétől – ezért főbüntetesként olyan joghátrányt kell meghatározni a törvényalkotónak, amely mindenkire visszatartó erővel hat, mint például a halálbüntetés vagy a szabadságelvonással járó büntetések. Melékbüntetesként viszont célszerű olyan büntetéseket alkalmazni, amelyek a bűncselekmény természetéhez igazodnak, mint amilyen például a testi fenytés vagy a bjt.

Másik büntetéskiszabási alapelvként hangsúlyozza, hogy ne csak általánosságban tekintsünk az emberekre, hanem koncentráljunk az egyéni sajátosságaikra is.⁸⁵⁷ Ehhez hozzáteszi még, hogy a büntetés-politikát mindig az adott körülményekhez kell igazítani, mely körülmények korszakonként, sőt államonként eltérőek lehetnek.⁸⁵⁸ Végül felhívja a figyelmet Vuchetich Mátyás *Institutiones Juris criminalis Hungarici* című művére, ahol a szerző tudományos részletességgel ismerteti a beszámítás elméletét.⁸⁵⁹

Szibenliszt büntetéskiszabási felfogása a bűncselekmények és az elkövetők több szempont együttes mérlegelésén alapuló értékelésére épül. A büntetés mértékét a cselekménynek az állam céljára és a jogrendre gyakorolt

856 „Tale malum, ut poenam, ob quodlibet delictum legislator minetur, quale delicti naturae quam maxime convenit.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 105. § 138., vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. VI. CXLII. pont, 49.

857 „legislatur non tantum hominum generatim, sed speciatim suorum subditorum [...] notionem habeat.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 105. § 139.

858 „Hinc colligitur, quomodo in eadem Civitatem diversis temporibus, in diversis Civitatis eodem tempore, diversae legum species justae esse possint.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 105. § 140.

859 Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 105. § lábjegyzete, 140.

veszélyességéhez köti, miközben a cselekmény tárgyi súlya mellett az elkövetés módját, az indítékokat és az elkövető személyi sajátosságait is figyelembe veendő tényezőként jelöli meg. A büntetés enyhítésének és súlyosbításának okait rendszerezett módon különíti el, ami a büntetéskiszabás során mérlegelendő körülmények tudatos dogmatikai elkülönítésére utal. Mindezt a generális prevenció követelményéhez kapcsolja, vagyis ahhoz, hogy a büntetés alkalmas és szükséges legyen a bűncselekmények visszaszorítására. E szemléletben már felismerhető a büntetés arányosságának, célszerűségének és egyéniesítésének igénye, amely a későbbi büntetőjogi fejlődésben a büntetés individualizációjának elvében öltött testet.

6. 4. 8. Az igazságtalan büntetések és a halálbüntetés kérdése

E témakör tárgyalásával kanyarodik vissza Szibenliszt Martini természetjogához, mely két tételt szentel a kevésbé jogszerű büntetéseknek. Ilyennek tekintti Martini a becsületcsorbító (*infamia*) és a testcsonkító (*mutilatio*) büntetéseket, melyek közül az első tekintetében megállapítja, hogy az nem javítja meg a bűnelkövetőt, sőt további bűncselekmények elkövetésére sarkallja, míg az utóbbi esetben az elkövető az állam számára hasznos munkára képtelenné válik. Szól még a *talio* elv alkalmazásáról, melyet méltányosnak tart annyiban, hogy az, aki egy bűncselekményt elkövetett, a büntetésben ugyanazt maga is elszenvedi. Ennek ellenére nem tartja megengedhetőnek, hogy például fosszák meg szeme világától azt, aki másnak a szemét kiszúrta⁸⁶⁰ – bár erről nem beszél, de vélhetően az ilyen jellegű büntetés a hasznosság elvével ellenkezne. Ugyanebből a megfontolásból, nevezetesen, hogy e büntetéssel a polgárok száma csökken – nem tartja jogszerűnek a száműzés büntetését (*exilium*).⁸⁶¹

E tételek magyarázatául szolgál Szibenliszt igazságtalan büntetésekre vonatkozó kiegészítése. Ebben a azt állapítja meg, hogy a büntetések jellege ahhoz igazodik, hogy milyen értékektől fosztható meg az ember, melyek alatt a következőket kell érteni: élet, testi épség, szabadság, jó hírnév, va-

860 Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. VI. CXXXVII pont, 48.

861 Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. VI.CXXXVIII. pont, 48.

gyon.⁸⁶² Igazságtalannak tart minden olyan büntetést, amely alkalmatlan vagy nem vezet szükségszerűen a büntetések elsődleges céljának elérésére. Ennek megfelelően az egész társadalom szemében igazságtalan büntetésként jellemzi ő is a becsületvesztésre irányuló büntetéseket (*infamia*), a testcsonkítást (*mutilatio*), a *talio* jellegű büntetéseket, és a száműzést (*exilium*).⁸⁶³ Tekintettel azonban arra, hogy ezek Szibenliszt korában jogszerűen alkalmazott büntetések voltak, törekvése arra irányul, hogy alkalmazásuk minél szűkebb körre szoruljon vissza. Így azzal a Martininél is olvasható indokkal, hogy az *infamia* ellenkezik a büntetés azon céljával, mely az elkövető megjavítására irányul, ezt mellékbüntetésként tanácsolja csak alkalmazni, és ekkor is kizárólagosan olyan szituációban, ha a főbüntetés időtartamát tekintve nem célravezető.

A testcsonkító jellegű büntetések kiszabását az ország polgáraival szemben megengedhetetlennek tartja. Alkalmazását egyetlen esetben, és csakis idegen alattvalókkal szemben tekinti megengedettnek, mégpedig akkor, ha egyidejűleg a száműzés büntetését is kiszabták. Egyébiránt szükségtelen, alkalmatlan büntetési nemnek tartja, amire a Martininél is alkalmazott utilitarista szemléletű magyarázatot ad, miszerint a megcsonkított elítélt a későbbiek folyamán nem munkaképes, sőt eltartásra szorul, melynek feladatát az államnak kell felvállalnia. Azonban Martininél határozottabban utasítja el a *talio* jellegű büntetéseket, mivel elsődlegesen a bosszút szolgálja, s gyakran testcsonkítással jár. Ezért csakis olyan ritka esetekben tekinti fenntarthatónak, ahol csak ez a büntetési nem a bűncselekmény természetének nem felelne meg.

A következő nagyobb lélegzetű kérdéskör a halálbüntetés joga, a pallosjog (*ius gladii*), melyet a Zeiller-Egger-féle rendszerhez hasonlóan⁸⁶⁴ Szibenliszt is viszonylag bő terjedelemben elemez. Nem hiányzik e kérdés tárgyalása Martininél sem,⁸⁶⁵ sőt a Szibenliszt utáni magyar természetjogi irodalom képviselője, Virozsil Antal is ad erről egy rövidebb összefoglaló jellegű elem-

862 Vö.: Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 137. § 177.

863 „Haec injustitia agnoscitur, si poena, quae semper imperfectionem operatur, sit inepta, vel non necessaria ad finem primarium poenarum obtinendum (§105.). Talis poena est: 1) Infamia [...] 2) Mutilatio [...] 3) Talio [...] 4) Exilium [...]” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 106. § 140-142., vö.: Virozsil: Epitome iuris naturae, 140. § 323.

864 Vö.: Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 149-156. § 189-195.

865 Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. VI.CXLIX-CLVI. pontjai 48-53.

zést, ami lényegében a Szibenliszt által bemutatott nézetek kivonataként is felfogható azzal a különbséggel, hogy Virozsil lábjegyzetben – név szerint és műveik címeinek közlésével – fel is sorolja azokat a gondolkodókat, akik a halálbüntetés kérdésével foglalkoznak.⁸⁶⁶

Szibenliszt felteszi a kérdést: rendelkezik-e az állam, illetve az uralkodó a halálbüntetés kiszabásának jogával. Válaszképpen felvonultatja a pro és kontra érveket. Eszerint a halálbüntetés ellenzői a következő indokokkal utasítják el az állam, illetve uralkodó ilyen jellegű jogosultságát:

- A szerződéselméletre hivatkozók hangoztatják, hogy mint minden felségjog, ez is szerzett jog, de tartalmánál fogva nem lehetséges az alávetési szerződésből kifolyólag megszerezni; e vélemény szerint az élet és halál felett ugyanis egyedül Isten rendelkezik, így lehetetlen lemondani olyan jogról, amivel maga az ember nem is rendelkezhet.
- Statisztikai adatokra alapozva egyesek azt állítják, hogy azokban az államokban, ahol nem alkalmazzák ezt a büntetési nemet, nem nagyobb a bűnözés aránya;
- S egy további felfogás szerint fenntartása azért szükségtelen, mert a halálbüntetésen túl más büntetési nemek is kiválóan megfelelnek a büntetési céloknak.

Szibenliszt Martini és a Zeiller-Egger szerzőpáros véleményével azonos módon⁸⁶⁷ fenntarthatónak, sőt kívánatosnak tartja a halálbüntetést. Abból indul ki, hogy a büntetés joga (*jus puniendi*) mint felségjog, szerzett jog,⁸⁶⁸ melyet az állam az alávetési szerződésben szerzett meg, azáltal, hogy az alattvalók az államfelség gyakorlójára ruházták azt a jogot, hogy meghatározzon minden olyan célravezető eszközt, ami szükséges és alkalmas az állam céljának elérésére. Így az államot mindannyiszor megilleti a halálbüntetés joga, ahányszor e jog gyakorlása szükséges és alkalmas az állam céljának megvalósítására.⁸⁶⁹ Szibenliszt szerint a *jus gladii*, mint a szó eredeti értelmében

866 Virozsil: *Epitome iuris naturae*, 141. § 324-326.

867 Vö.: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 149-156. § 189-195., és Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. VI. CXLIX-CLVI. pontjai, 48-53.

868 Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. 45. § 49-50.

869 „omnibus Imperantibus civilibus competere toties, quoties exercitium ejusdem est medium necessarium et aptum ad finem Civitatis obtinendum;” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 107. § 144.

vett büntetés joga, nem az állam uralkodójára való átszállásból következik. Az uralkodót ez a jog ugyanis a törvényhozás keretében illeti meg, következésképpen ezt a jogot, mint törvényhozó gyakorolhatja.⁸⁷⁰

A halálbüntetés alkalmazása szerint az állam fizikai, politikai és erkölcsi helyzetének tökéletesebbé tétele érdekében a legcélravezetőbb. Így az államtól elvárható, hogy az igen veszélyes bűnözők kiiktatásával előmozdítsa az állam biztonságát, amire egy életfogytig tartó szabadságvesztéssel járó büntetés nem mindig alkalmas. Következésképpen a halálbüntetést szükséges és alkalmas eszköznek tekinti a büntetés elsődleges céljának elérésére.⁸⁷¹

A halálbüntetés alkalmazásának korlátozására az állam helyzetét figyelembe vevő hasznossági elv szemszögéből tekint. Eszerint azt kell szem előtt tartani, hogy az államnak ne származzék nagyobb kára az elkövető halálával annál, mintha más büntetést alkalmazott volna. Hiszen a polgárok számának csökkenése jelentős veszélyt jelent az államra nézve. További korlát, hogy halálbüntetés csak az *ultima ratio* elvéből kiindulva szabható ki, vagyis, ha más büntetés nem mutatkozik szükségszerűnek és alkalmasnak a büntetés elsődleges célja elérésére.

6. 4. 9. A büntető bírói hatalom gyakorlásának elvei

A büntető bírói hatalom gyakorlásának elveit, melyek közül néhányal más szöveg-összefüggésben Martini tételeiben is találkozhatunk,⁸⁷² Szibenliszt foglalja össze s mutatja be logikus elrendezésben, természetesen nem hagyva figyelmen kívül a Zeiller-Egger-féle természetjog erre vonatkozó megállapításait sem.

870 „facile concipi potest, quomodo jus gladii, ut verum jus puniendi, et quidem ex translatione Imperanti civili non secus, ac jus legum ferendarum,” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 108.§ 14.

871 „Igitur poena mortis est medium necessarium, et aptum ad primarium omnium poenarum finem obtinendum.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 108.§ 145.

872 Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. VI. CXLIX-CLI. pontjai, 48-49., CXLII.-CXLIV pontjai, 49-50., CXLVI. pontja, 50., és CLVI-CLVII. pontjai, 53.

Szibenliszt tolmácsolásában tehát az állam büntető hatalma (*suprema criminalis potestas*) – azon túl, hogy a törvényhozáson keresztül meghatározza a társadalomra veszélyes magatartások körét, az állam felügyeleti jogköréből eredően az ilyen magatartások elkövetőjével szemben büntetést szab ki, melyeknek végrehajtását végrehajtó hatalomként ki is kényszeríti – a további két alapvető jogot biztosít az államfelség gyakorlójának:

- a büntetés megváltoztatására irányuló jogot (*jus poenas mutandi*);
- a kegyelmezés jogát (*jus adgratiandi*).⁸⁷³

E jogok differenciáltan illetik meg az uralkodót. A büntetés megváltoztatása jelentheti a büntető jogszabályok megváltoztatását, így vonatkozhat a büntetés fokának enyhítésére, súlyosítására, sőt a büntetési nemek megváltoztatására is. Ez a jog az államfelség gyakorlóját mint törvényhozót kétségtől megilleti, hiszen az állam törvényeit mindig az adott körülményekhez kell igazítani.⁸⁷⁴ Azonban a törvények végrehajtójaként ezt a joggal már csak korlátozott mértékben élhet. A végrehajtásnak ugyanis meg kell felelnie a hatályos törvényeknek, így a megváltoztatás joga csak abban az esetben gyakorolható, ha a bíró ítélete a törvény szándékával ellentétes.⁸⁷⁵

A kegyelmezés joga sem érvényesülhet, ha a kegyelmezés direkt módon ellentétében áll a büntetés közvetlen és elsődleges céljával. Azonban, ha a büntetés legvégső célja, azaz a jogbiztonság fenntartása megkívánja a kegyelmezés jogának gyakorlását, akkor ez kétség nélkül az uralkodót illeti meg.⁸⁷⁶ Abból, hogy az uralkodó kegyelmet gyakorol egy bűncselekmény te-

873 Vö.: Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 141. § 182-184., és 162. § 201-202., továbbá Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. VI. CXLI, CXLIII, CXLIV, CXLVII., CLVII. pontjai, 49-53.

874 „Hoc jus, si illud Imperans ut legislator exerceat, nulli dubio subjacet; quia eo ipso, quod leges Civitatis circumstantiis accommodatae esse oporteat,” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 111. § 149.

875 „E contra, si jus poenas mutandi Imperans ut supremus executor legum criminalium exerceat, illud dubio subjicitur, cum executio existentibus legibus conformis esse debeat, secus enim comminatio mali, in lege existetis, non foret comminatio mali certi.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 111. § 149.

876 „At, cum adgratiatio directe proximo primario poenarum fini repugnet, in regula jus adgratiandi affirmari nequit. Interim possunt penitus peculiares casus dari, in quibus omnium poenarum ultimus finis (securitas jurium) adgratiationem exigit, tunc jure adgratiandi uti Imperanti integrum est.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 111. § 150.

kintetében, még nem következik, hogy ne érvényesülne a bűncselekményből eredő kárért való helytállási kötelezettség. Az, hogy az állami kompenzáció a kegyelmi jogkör gyakorlása miatt nem felel meg szükségszerűen a magán elégtételi igényeknek, abból adódik, hogy a kárért való helytállásnak, amiként a büntetőjognak, a magánelégtételen túlmutató más céljai is vannak.

Azok az alapelvek, amelyeket a büntetőjogra vonatkozó törvényalkotás, valamint a bírói jogalkalmazás során kell követni, a következők:

- a büntetés lényege valamilyen jogfosztásban realizálódjék és a büntetésben megnyilvánuló, kilátásba helyezett joghátrány jól értelmezhető legyen;
- a büntetés-kiszabáskor figyelemmel kell lenni az egyéni körülményekre;
- mivel a büntetések alkalmazásának nagy száma megfoszthatja az államot a munkaképes dolgozó rétegtől, s ezzel nagyobb kárt okozhat, ezért a célszerű a büntetés-kiszabás mértékén enyhíteni, illetve kegyelmet gyakorolni;
- a büntetés csak a bűnelkövetőre lehet kihatással, nem érintheti azok hozzátartozóit;
- az istenkirályság idején született héber törvények a modern állam körülményei között nem alkalmazhatók.⁸⁷⁷

A büntetőeljárás, a büntető vizsgálat során követendő alapelvekként hangsúlyozza:

- büntetőeljárást az alattvalóval szemben kizárólag megfelelő jogcím alapján lehet megindítani;
- a bíró köteles a büntetőeljárást hivatalból megindítani;
- senki sem ítéltető el addig, amíg nem hallgatják meg, védekezését törvényes keretek között elő nem adta;

⁸⁷⁷ „1)Omnis poenae sita sit in privatione sui hominis sive connati, sive acquisiti. [...] II) Poena sive quoad gradum, sive quoad speciem pro omnibus delinquentibus non sint eadem. [...] III) In multitudine delinquentium poena minus reis mitigetur, vel venia detur. [...] IV) Poena tantum delinquentem tangat.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 112. § 151-152.

- nem beszélhetünk büntetésről, amíg a bűncselekményt törvényes vizsgálat keretében rá nem bizonyították a vádlottra;
- a bűncselekmény bizonyítása csakis egyértelmű lehet.⁸⁷⁸

A büntető vizsgálatnál alkalmazandó elvekhez kapcsolódva tér ki Szibenliszt, a tortúra intézményére. Annak ellenére, hogy állítása szerint a kínvallatást számos országban a bizonyítás törvényes eszközként alkalmazzák,⁸⁷⁹ annak valamennyi fajtáját alkalmatlannak tartja az igazság megismerésére. Különösképpen a testi kínzást (*tortura corporalis*) tartja igazságtalannak, s ezért tiltott.⁸⁸⁰ Felhívja a figyelmet arra, hogy a testi kínzás következtében tett tanúvallomás igazságtartalma tekintetében mindig megmarad a kétség. Kritizálja Martinit, aki a testi kínvallatást több esetben is megengedettnek véli. Így Martini szerint ajánlott a testi tortúra, ha az államnak érdekében áll valamely bűncselekmény felderítése és más módon ezt nem tehetné meg; ha az elkövető gaztette már egy általa korábban elkövetett bűncselekményből származik, vagy ha igen alapos gyanú áll fenn egy bűncselekmény elkövetésére és a bizonyítottsághoz egyedül már csak a vádlott beismerő vallomása szükséges.⁸⁸¹ Szibenliszt ezzel szemben azt vallja, hogy a tortúrán kívül jogszerűen mindig létezik egy olyan eszköz, amellyel az állam jóléte biztosítható. A kínvallatás pedig tipikusan olyan eszköz, amely megbízhatatlan, éppen ezért az állam érdekét semmiképpen nem szolgálja.⁸⁸²

878 „Processus criminalis nonnisi ex just causa contra subditum suscitari debet, [...] haec causa consistit in verosimilitudine delicti, per quendam patratu, sive demum illud accusatione laesi, sive propria judicis experientia, sive alio quocunque modo judicii innotescat; [...] Propter delicta judex ex officio procedere debet. [...] Nemo inauditus convinci potest, [...] Nulla poena sine delicto probato. Iterum proba delicti potest esse tantum adparens, [...] Nemo indefensus condemnandus est.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 113. § 152-153., vö.: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 157. § 197-198.

879 Magyarországon a fizikai kényszerrel történő vallatás, azaz a tortúra megszüntetéséről, az 1793:42. tc. rendelkezett. Katona Géza: *Bizonyítási eszközök a XVIII-XIX. században. A kriminalisztika magyarországi előzményei. Közgazdasági és (Budapest, Jogi Könyvkiadó, 1977) 191.*

880 „Tortura corporalis est injusta, ideoque illicita” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 114. § 153.

881 Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 115 § 155. és Martini: *Positiones de jure civitatis*, Cap. VI. CLIX. pont, 54.

882 „Nos neque in hac rarissime secie, torturam sibi locum vindicari posse, admittimus. Quia ob salutem reipublicae medium in regula aptum, [...] pro justo declarari potest.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 115 § 155.

A lelki tortúraként (*tortura spiritalis*) értékelt, úgynevezett tisztító esküt vizsont szűk körben alkalmazhatónak véli. A tisztító esküt a bíró ajánlja fel az eljárás alá vont személynek, melynek keretében az megesküszik ártatlanságára, s ezzel önmagát akár fel is mentheti a gyanú alól. Alkalmazását büntető ügyekben egyébként nem tartja alkalmas eszköznek, hiszen az elvetemült gonosztevőket az erkölcsi megfontolás nem tartja vissza attól, hogy hamisan esküdjön. Szerepe esetleg olyan esetekben lehet, ahol enyhe büntetés várható. Véleménye szerint az eskünek egyébiránt a polgári ügyekben lehet hathatós erőt tulajdonítani.⁸⁸³

Végül kitér azokra a jogosultságokra, melyek az államfelség gyakorlóját, az uralkodót a büntetőeljárás során az állam büntetőjogi felségjogából eredően illetik meg. Így az uralkodónak joga van a bűncselekmények kivizsgálására és arra, hogy e jogot bárkire ráruházza. Bizonyos korlátok között megilleti a vizsgálat megszüntetésének joga, valamint a menedékjog (*asylum*) nyújtása, ami tulajdonképpen az eljárás megszüntetésének egy fajtája. Ez utóbbi kettő esetében az uralkodónak nincs korlátlan szabad keze, gyakorlásukra a kegyelmezési jogkörre jellemző korlátok között kerülhet sor. Tehát az uralkodó nem élhet velük, ha az direkt módon ellentétben áll a büntetés közvetlen és elsődleges céljával.⁸⁸⁴

Szibenliszt a büntető bírói hatalom gyakorlását a törvényesség, a mérsékelt állami büntetőhatalom és az eljárási garanciák egységében értelmezi. Felfogásában a büntetőhatalom gyakorlása nem pusztán az állami felségjog megnyilvánulása, hanem olyan jogi keretek között működő hatáskör, amelyet a törvényekhez való kötöttség, a vádlott meghallgatásának követelménye, a bizonyítás megbízhatósága és a büntetés személyes jellege korlátoz. Különösen figyelemre méltó a kínvallatás elutasítása és a bizonyítás törvényességének hangsúlyozása, amelyek a büntetőeljárás humanizálásának irányába mutatnak. Mindez arra utal, hogy Szibenliszt a büntető igazságszolgáltatást már olyan jogállami keretek között képzei el, ahol az állami büntetőhatalom gyakorlása a jogbiztonság, az igazságosság és az eljárási garanciák követelményeihez igazodik.

883 „Jure itaque juramento in causis civilibus vis, et efficacia attribuitur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 115 § 155. Ugyanezt a nézetet képviseli Szlemenics Pál is, erről ld.: Szlemenics Pál: *Magyar Fenyítő Törvénykönyv*, (Pest, Kiadja Heckenast Gusztáv, 1872) 250.

884 „Ergo sicut adgratiatio, ita abolitio inquisitionis in regula exerceri non potest. Sed suppositis iis rationibus, propter quas jus adgratiandi jure exercetur (§ 111.), jus abolendi inquisitionem Imperanti civili competere, sola ratione agnoscimus.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 117. § 158.

6.5. Az igazságszolgáltatás természetjogi koncepciója Szibenliszt rendszerében

Szibenliszt Mihály a bírói hatalomnak az előző fejezetben tárgyalt univerzális felségjogok mellett szintén nagy jelentőséget tulajdonít. Az államhatalom egységét akár természetes, akár morális személyként az uralkodó személye fejezi ki. Ebből a szempontból van jelentősége annak, hogy valamennyi felségjog hozzá kapcsolható, azokban korlátozott vagy korlátlan módon részesül. A szibenliszti koncepcióban az állami egységet szimbolizáló uralkodó az egyes felségjogok terén nem tekinthető korlátlan hatalomgyakorlónak. Erre utal Szibenliszt, amikor azt az igényt fogalmazza meg, hogy a végrehajtásnak az állam törvényeinek alávetetten kell működnie. Ugyanezt a kritériumot támasztja a bírói hatalommal szemben is, de mielőtt erre rátérne, elsőként a *jurisdictio* állami hatáskörként történő elismerését fejtegeti. Ennek során állapítja meg, hogy a bírói hatalom kizárólagos felségjogként az államhatalom gyakorlásának elvitathatatlan eszköze. Mint ilyen felette áll valamennyi fenytő hatalomnak. Ebből arra következtethetünk, hogy Szibeniszt is kizárja, hogy az igazságszolgáltatás terén bármiféle partikularizmus érvényesüljön. Az államnak ezek szerint biztosítania kell azt, hogy polgárai jogaikat egyformán biztonságosan gyakorolhassák.

Az igazságszolgáltatással szemben megfogalmazott kritériumok között ott találjuk a kizárólag bíróság útján történő igazságszolgáltatás elvét, amikor állandóan működő törvénykezésről szól. A bíróság előtti egyenlőség elvét fogalmazza meg a mindenkire egységesen alkalmazható *civilis processzus* kifejtésekor, ahol helyet kell kapnia a képviselőhez való jogosultságnak is. A peres eljárás klasszikus szereplői mellett Kant nyomán a Martininál még nem említett esküdtek (*assessores*) alkalmazására hívja fel a figyelmet, amikor kijelenti, hogy az esküdtszék (*jury*) a nép képviselőtét jelenti (*quarta persona [...] ab ipso populo [...] constituta; repraesentans totius populi*), ezzel pedig az állam bírói hatalma feletti népi kontroll igényét fogalmazza meg.

A peres eljárások sajátos elveit bemutatva szól a polgári processzust jellemző kérelemre történő eljárásról, illetve a büntető ügyekre irányadó hivatalból történő eljárásról. Az ártatlanság védelme velünk született jog, ennek érdekében Szibenliszt a bizonyítási eljárásra vonatkozó jogelvek konzek-

vens alkalmazását hangsúlyozza. A jogbiztonság mindemellett megköveteli a perhatékonyság elvének az érvényesülését is. Az igazságszolgáltatás eljárásrendjét az államfelség gyakorlója csakis jogalkotói hatalmánál fogva változtathatja meg. Ez pedig nemcsak jogosultság, hanem egyben kötelezettség is, amennyiben az állam körülményeinek változásai ezt megkívánják. Szintén az uralkodóval, azaz az állammal szemben fogalmazódik meg az igazságszolgáltatás érvényes rendjének kodifikációja iránti igény is, amely ugyancsak a jogbiztonság irányába hat.

A bírói hatalom függetlenségét hivatott alátámasztani Szibenliszt azon fejtegetése, amely a büntető bírói hatalomgyakorlás elveire vonatkozik. Ennek keretében szól az uralkodó büntetések megváltoztatására irányuló jogáról, melyről kijelenti, hogy ezt csakis mint jogalkotó gyakorolhatja. Hiszen – mint fogalmaz – törvényhozó hatalomként az uralkodóra hárul az a kötelezettség, hogy az állam törvényeit mindig az adott körülményekhez igazítsa, végrehajtó hatalomként viszont már korlátokba ütközik. A végrehajtásnak ugyanis meg kell felelnie az aktuális törvényeknek, így a megváltoztatás joga csak akkor gyakorolható, ha a bíró ítélete a törvény szándékával ellentétes. Azt természetjogásként már nem fejt ki, hogy ez milyen intézményes keretek között valósítható meg, hiszen ez minden állam tételes jogalkotására tartozik.

Szibenliszt megállapításaiból arra következtethetünk, hogy ugyan nem kifejezett módon, de nála is megtörténik a bírói hatalom végrehajtói hatalomtól való elhatárolása. A bírói hatalom önállósága felé tett lépésnek tekinthetjük, hogy annak ellenére, hogy Szibenliszt formailag még megtartja a hagyományos koncepciót, amely a bírói hatalmat az univerzális jogként aposztrofált állami végrehajtás speciális eseteként tartja számon – s így a bírói hatalom harmadik hatalmi ágként való értelmezése nála még nem történik meg, – rendszerében azonban Martinától és Eggertől eltérően az univerzális felségjogok között első és kiemelt helyet foglal el.

A bírói hatalomra vonatkozó természetjogi elvek mellett legrészletesebben a büntető bírói hatalomra tér ki, melynek keretében anyagi és eljárásjogi intézményeket jár körül igen akkurátus módon. A bűncselekmény fogalmának ismertetésekor nála is alapkritérium a *nullum crimen sine lege* és a *nulla poena sine lege* elvek érvényesülése, valamint a polgári jog szempontjából nem törvényes cselekmények e körből történő kivétele.

A Martini természetjogát egészíti ki az elkövetőkre vonatkozó korabeli ismeretek bemutatása. A tettesek és részesek elméleti elkülönítésére a magyar büntetőjog terén elsőként Vuchetich Mátyás művében találhatunk utalást, amelyre Szibenliszt is felhívja a figyelmet. Ehhez képest azonban Angyal Pál nyomán bátran állíthatjuk, hogy Szibenliszt esetében a bűnrészesség tanának egy fejlettebb változatával állunk szemben.

Büntetés-tanában Szibenliszt a pluralista büntetéselméletek mellett foglalt állást, amikor síkra száll amellett, hogy a büntetés egyidejűleg több rendeletetést is betölthet, melyek között vannak elsődleges és másodlagos célok. Ismertetve a büntetés céljára vonatkozó korabeli elméleteket, a büntetési célokat több szempontból is elemzésnek veti alá, ütköztetve az egyes elméleteket és saját nézeteit. Ezzel véleményem szerint meghaladja korát, hiszen a 19. század első harmadában a büntetés céljára vonatkozó elméletek kidolgozása hazánkban még váratott magára. Ezt támasztja alá a Magyar Tudományos Akadémia 1839-ben kiírt pályázata, amely sürgeti a kor büntetőjogászait, hogy a büntetés értelmét és célját mihamarabb határozzák meg. Ugyanígy foglaljanak állást a halálbüntetés alkalmazhatóságának kérdésében is, melyre Szibenliszt jóval korábban írt természetjoga már viszonylag részletesen kitér.

Beszámítás-elméletében fogalmazódik meg ismételten a *nullum crimen* és *nulla poena* elvek elismerése. Azonban itt szól arról is, hogy a büntetés joga az állam alattvalóira vonatkozik, amiből következik, hogy az uralkodóra, mint az államfelség gyakorlójára, ha e minőségben követ el bűncselekmény – az államhatalom korábban már kifejtett sérthetetlensége és felelőtlensége folytán – a büntetés joga nem vonatkozik. Szintén a beszámítás alanyának tárgyalásakor fejti ki az erkölcsi személyek bűncselekmény-alanyiségével kapcsolatos nézetét, melynek során az ilyen személyek büntetőjogi felelősségre vonhatósága mellett foglal állást.

Martinihez hasonlóan Szibenliszt is igazságtalannak tekinti a becsület-csorbító és testcsonkító büntetéseket. Hasonló módon igazságtalansághoz vezetne a tálió elvének alkalmazása. A száműzés büntetése pedig hasznossági szempontból vetendő el. A halálbüntetés alkalmazhatóságának megítélésakor pro és kontra érveket vonultat fel, melyek konklúziójaként azt fenntarthatónak tartja. Alkalmazása azonban csak *ultima ratio* elvén alapulhat,

azaz csak akkor szabható ki, ha az szükségszerű és alkalmas a büntetés elsődleges céljának elérésére. A büntető vizsgálatnál alkalmazandó elvek tárgyalásakor tér ki a tortúra intézményére. A testi kínvallatást semmilyen körülmények között sem tartja megengedettnek. Ezzel végeredményben Martini álláspontjával szemben él kritikával, aki szerint annak alkalmazása az állam érdekében ajánlott, ha a bűncselekmény felderítése más módon nem volna lehetséges, továbbá az elkövető gaztette már egy általa korábban elkövetett bűncselekményből származik, és ha az elkövetés igen alapos gyanúja mellett a bizonyítottsághoz már csak a vádlott beismerő vallomása szükséges. Szibenliszt szerint viszont a testi kínvallatás tipikusan olyan eszköz, amely megbízhatatlan, így az állam érdekét semmiképpen sem szolgálhatja.

A fentiekből jól látható, hogy Szibenliszt kifejezetten büntetőjogásként közelít az állam büntetőjogi hatalmának megvilágításához, s egy átfogó természetjogi stúdiumnál részletesebben foglalkozik büntetőjogi intézményekkel, elvekkel. Jól érzékelhető ez, ha összevetjük Szibenliszt természetjogi institúcióit – Martinin túl – Virozsil Antal természetjogával is, aki a *jus puniendi* tárgyalásakor ilyen részletességgel nem bocsátkozik büntetőjogi intézmények elemzésébe.⁸⁸⁵

885 Virozsil: *Epitome iruis naturae*, 137-142. §§ 318-329.

7. Az állam rendészeti jogköre (*jus politiae*)

7. 1. A rendészeti jogkör fogalma

Az állam rendészeti jogkörének meghatározásakor Szibenliszt Martini definíciójából indul ki, aki szerint a *jus politiae* olyan eszközök meghatározására és alkalmazására irányul, melyek segítségével az polgárok képesek tulajdonukat megvédeni, gyarapítani, s melyek megfelelő életvitelt biztosítanak számukra.⁸⁸⁶ Ezzel a megfogalmazással Szibenliszt is egyetért, de igyekszik kora legmodernebb tudományos nézőpontját is bemutatni, amely szerint ez az állami jogkör indirekt módon az állam biztonságának védelmét, az ez ellen ható erők elhárítását szolgálja.⁸⁸⁷

Szibenlisztnek ez a megjegyzése nem véletlen, hiszen a *politia* fogalmi meghatározása körül keletkezett zavar folytán többféle értelmezés látott napvilágot. Az állam funkcióit vizsgálva a rendészből egy egészen új tudomány képződött a 17. században, melyet a szintén e korban kialakuló jogbölcselet igyekezett a természetjog keretei közé beilleszteni. A közrendszernek e rendszeren belüli térnyerése azon elvnek megfelel meg, amely az államnak mind inkább kiterjedt szerepkört tulajdonít, az állam valamennyi funkciójára kiterjedt. Az állam, az eudaimonizmus szellemében, a *summum bonum* egyedüli megteremtőjeként lépett fel, mellyel szemben egyúttal megjelenik a rendészet első fogalmi felosztása a jóléti és a biztonsági rendszerre. Ez azonban tovább erősítette azt a felfogást, mely szerint az állam rendészeti jogköre kiterjed az alattvalókkal kapcsolatos valamennyi viszonyra. En-

886 Vö.: Martini: Positiones de jure civitatis. Pars I. Cap. V. CIII. Pont 36. p. és Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. IX. 119. § 158.

887 „Haec notio convenit cum recentiorum notione, qui Politiam definiunt, esse complexum remediorum, quibus securitas [...] promovetur.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. X. 119. § 158-159., vö.: Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 163-176. §§ (ebben a kiadásban a 163. § után a számozást eltévesztették, így 164 helyett 104. §-t írtak, ennek megfelelően az e részhez tartozó utolsó §§ számozása 114, 195, 196.) 206-214. pp. (a szerző megjegyzése), vö.: Virozsil: Epitome iuris naturae, 140. § 323. p.143-145. §§ 329-335.

nek következtében pedig az a felfogás alakult ki, hogy a rendészet egyenlő magával az államtudománnyal.⁸⁸⁸ Az viszont Szibenliszt számára is világos, hogy ez a fajta értelmezés tarthatatlan, hiszen a közrendészet az államtudományoknak csak egy részét képezheti. Ez a rendszertani bizonytalanság vezetett tehát ahhoz a zavarhoz, melynek folytán a rendészetet először az általános közjoggal, majd a kameralisztikával azonosították, később pedig úgy fogták fel, mint a pénzügyi és nemzetgazdaságtól elválasztott, ám minden viszonyt felölelő belügyi igazgatást. Ez utóbbi álláspontot vallja magáénak Sonnenfels, s rajta keresztül a Martini-féle természetjog is.

Abban az aspektusban, amely a törvényhozást összeolvasztja az állam igazgatásával, az államhatalom mindenhatósága kerül előtérbe. Azokban a nézetekben viszont, amelyek az állam e funkcióit elkülönítik, megjelenik az önálló végrehajtó hatalom, amelynek elsődleges megjelenési formája a kormányzat. A kormány ilyen tekintetben nem magát a rendészetet jelenti, ellenkezőleg, a rendészet a kormányzat egy részeként, annak speciális funkciójaként, illetve sajátos jogkörként jelenik meg. Ez a nézet azonban nem adott választ arra, hogy a rendészet az állami funkciók melyik rendszertani részét képezi, miként hiányzott a végrehajtó hatalom általános fogalma, valamint a belügyi igazgatás rendszeres eszméje. A 19. századra alakult ki az a felfogás, amely a rendészetet úgy értelmezi, ami már nem a megtörtént sérelem orvoslására, hanem valamennyi, a jövőben bekövetkező veszély elhárítására irányul, – azaz az állam részéről egyfajta hatósági szerepkör ellátásáról van szó. S mivel a veszélyes cselekmények típusa rendkívül változatos, a rendészetnek is annyi ága van, ahány területre az állam igazgatása kiterjedhet.⁸⁸⁹ Ezt a nézetet tükrözi Szibenliszt közrendészetről vallott felfogása is, amikor az állam rendészeti jogkörét úgy definiálja, hogy az indirekt módon, azaz közvetett eszközökkel az állam belbiztonsága ellen ható veszélyek elhárítására irányul.⁸⁹⁰

888 Kautz Gusztáv: Az államigazgatás és igazgatási jog alapfonalai folytonos tekintettel Angol-, Francia- és Németország törvényhozása- és birodalmára, Stein Lőrinc bécsi egyetemi tanár után s hazai viszonyainkra és törvényhozásunka való utalásokkal, (Pest, Kiadja Ráth Mór, 1871) (104-105. pp.)

889 Kautz: Az államigazgatás és igazgatási jog alapfonalai, 105-109.

890 „Haec notio convenit cum recentiorum notione, qui Politiam definiunt esse complexum remediorum, quibus securitas mediate, i. e. remota media procurando, et impedimenta removendo, promovetur.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. X. 119. § 158-159.

Ez a jogkör tehát Szibenliszt értelmezésében az e célok eléréséhez szükséges eszközök meghatározásának jogosultsága, s mint ilyen, alapvető felségjog (*jus essentielle majestaticum*), hiszen az kiterjed a cél és az eszközök általános meghatározására, egyszersmind azon távolabbi dolgok definiálására is, melyektől a polgárok mindennapi életvitele függ.

Míg Martini a „*ius politiae*” körébe tartozó feladatköröket mindenfajta rendező elv nélkül sorolja fel. A közrendészet joga a zeiller-egger-i csoportosítás nyomán Szibenlisztnél már három konkrétabban megfogalmazott feladatkörre összpontosít, s ezen alapul e feladatkörök hármasságként történő értelmezése. Ezek szerint a közrendészet jogkörébe az alábbi életviszonyokra vonatkozó jogosultságok tartoznak:

- az életvitel alapvető szükségleteire vonatkozó (*jus politiae respectu rerum necessaria*),
- a hasznos dolgok biztosítására irányuló (*jus politiae respectu rerum utilium*),
- és a szabadidő kellemes eltöltését biztosító (*jus politiae respectu rerum jucundarium*) jogkörök.⁸⁹¹

Ezek közül egyes eszközök a fenti feladatok előmozdítását hivatottak segíteni, más eszközöknek pedig ezek akadályait kell elhárítaniuk.⁸⁹²

A közrendészet eszközrendszerének megteremtése vitathatatlanul megkívánja, hogy az állam szabályokat alkosson, azaz érvénnyel bíró rendszabályokat bocsásson ki. Ezt a jogkört a uralkodóra, mint e hatalom végső gyakorlójára telepíti, emellett azonban nem hagyható figyelmen kívül az a korábban már kifejtett tény, hogy az uralkodót megillető végrehajtó hatalom gyakorlásának érvényesülését a törvényhozói hatalom írja elő.⁸⁹³ Azzal, hogy Szibenliszt e jogkör gyakorlását az uralkodóra mint e hatalom végső gyakorlójára telepíti, arra utal, hogy a közrendészeti igazgatás tényleges

891 Vö.: Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 163. § 208. p., és Virozsil: Epitome iuris naturalis, 144. § 330.

892 „Ex notione juris Politiae colligitur, tria in eodem jura fundamentalia contineri: 1) Jus Politiae respectu rerum necessarium, 2) respectu utilium, 3) respectu jucundarium, seu voluptarium, et singulum horum circa media ordinanda, et impedimenta removenda sui peculiaris finis versatur.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. X. 119. § 159.

893 Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. VII. 89. § 107.

működtetése az államhatalomból származtatott hatáskörrel rendelkező szerveken és tisztviselőkön keresztül valósul meg. Ám hangsúlyozza azt is, hogy mindezen jogok törvényes keretek között gyakorolhatók.

7. 2. A rendészeti jogkör feladatai

Szibenliszt a közrendészet fogalmát, – mint láthattuk – nem azonosítja azzal a felfogással sem, mely szerint a rendészet kizárólagos feladata azon veszélyek elhárítása, melyek szoros értelemben a biztonságot fenyegetik, s amit ilyen értelemben később a rendőrijog tudományának neveznek.⁸⁹⁴ Ez azzal is alátámasztható, hogy az államnak *csak közvetett eszközei (remota media)* állnak e téren rendelkezésére. Ez a jogkör a szibenliszti értelmezésben a fentiekben tehát túlmutat, s az eudaimonizmus eszméjét nem megtagadva, kiterjed az élet valamennyi területén megvalósítandó közjólét előmozdítására.⁸⁹⁵ E jogkörök a fenti hármas csoportosításnak megfelelően valójában azokat a kötelezettségeket jelentő feladatokat tartalmazzák, melyek ellátása az államra hárul.

Az alapvető szükségletek biztosításához a következő területen kell a közrendészeti jogokat gyakorolni:

- Az életszükségletek biztosítása terén (*jus de vitae necessariis prospiciendi*), úgymint az élelmiszerellátás biztonságos megszervezése, lebonyolítása, a megfelelő lakáskörülmények, a ruházkodás stb. megteremtése, és az ezeket veszélyeztető események megakadályozása. Ez olyan rendészeti intézkedéseket is magába foglal, melyek alkalmasak katasztrófák, például tűzvész, rablás stb. elhárítására.
- Az egészségügyi ellátás terén (*jus sanitatem curandi*). Ide olyan intézkedések tartoznak, melyek a megfelelő betegellátást célozzák, például az orvosi- és gyógyszerellátás biztosítása, járványügyi intézkedések, káros élelmiszerek megsemmisítése stb.
- Hatósági ármegállapítás keretében (*jus rerum pretia levia reddendi*).

894 Kautz Az államigazgatás és igazgatási jog alapfonalai 107.

895 Korbuly Imre: Magyarország közjoga illetőleg a magyar államjog rendszere, (Budapest, Kiadja az Eggenberger-féle Könyvkereskedés (Hoffmann és Molnár) 1884) 320.

- Szegényügy terén (*jus egenis prospiciendi*), ahová olyan szociális intézkedések tartozhazak, melyek alapvetően a szegényekről való gondoskodásra irányulnak. Eszerint ilyeneknek tekintendők árvaházak, szegényházak, zarándokházak fenntartása, a kórházak lakóinak ellátása. Emellett mindezek elősegítését célozzák azok az óvintézkedések, melyek a szegényebb rétegek foglalkoztatására irányulnak, s ilyen jellegű műhelyek létrehozását szorgalmazzák.
- Intézkedések, melyek az állampolgárok megtévesztését, becsapását igyekeznek megelőzni (*jus defraudationibus occurrendi*). Ezt a területet jelenti a mérték- és súlyrendészetet, azaz a mérő egységek, súlymértékek és a pénzegységek meghatározásának joga (*jus definiendi pondera et mensuras atque monetam suo nomine cudendi*). Ide tartoznak még olyan óvintézkedések, melyek arra irányulnak, hogy a polgárokat megóvják attól, hogy pénzügyleteik során bárminemű károsodást szenvedjenek.⁸⁹⁶

A haszonnal járó dolgok védelme érdekében történő intézkedések az alábbi területeket célozzák meg:

- A mezőgazdaság fejlesztése (*jus agriculturam promovendi*). A mezőgazdálkodás ösztönzésére támogatások (*praemia*) igénybevételét helyezi kilátásba, az ez ellen ható tényezőkkel szemben pedig bírságolás (*poenae*) eszközével célszerű élni.
- Az ipari termelés támogatása (*jus opificia perficiendi*). Ennél a feladatkörnél a cél az, hogy minél változatosabb termékek készüljenek, továbbá e változatos ipari és kézműves termékek közül azt kell támogatni, amely az adott tájegységre jellemző (*jus curandi ut opificia naturae territorii accomodata erigantur*).
- A kereskedelem támogatása (*jus commercia promovendi*). Ez kiterjed mind a belföldi kereskedelemre, mind a külföldre irányulóra. Konkrét feladatként a vásártartási napok (*nundinae*) meghatározását, állandó piacok (*emporía*), vagyis a kereskedelmi import és export tevékenységek állandó helyeinek (*loca pertetua mercium importationi, et exportationi destinata*) kijelölését szabja meg. Ezen túl hangsúlyozza, hogy az államnak fon-

896 Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Cap. X. 120. § 159-161., Vö.: Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 164-166. §§ 208-210.

tos szerep van a piaci hatósági felügyelet ellátásában annak érdekében, hogy az jóhiszemű polgárok nehegy kárt szenvedjenek a piaci ügyleteik során (*ne negotiatorum fraudibus locus fiat*).

- Végezetül a kontár mesterségek űzésének megakadályozása (*jus perimendi artes vanas*). Ide sorolja az olyan jellegű intézkedéseket, melyek a kuruzslók, kontár iparosok, csaló kereskedők tevékenységét hivatott kiküszöbölni.⁸⁹⁷

A harmadik jogkör szabadidő eltöltésének biztosítását célzó intézkedések köre (*jus civium jucunditati*). Az emberek erkölcsi jellemének, társas kapcsolatainak, szellemi életének és szórakozási, kikapcsolódási formáinak színvonalas garantálását jelenti ez a jogkör, illetve ezeket célozza meg. Ehhez kapcsolódik mind a közösségi, mind pedig a magán kezdeményezésen alapuló, e célokat szolgáló építkezések kellő támogatása, feltéve, hogy ezekben tisztességes szórakozásra, művelődésre, testedzésre, kikapcsolódásra nyílik lehetőség.⁸⁹⁸

Az ide kötődő közrendészeti feladatok három területet művelését foglalják magukba, melyek a következők:

- tudomány (*cura scientiarum*);
- erkölcs (*cura morum*);
- népesedés, pontosabban a magas népesedési ráta elérése (*magna populatio*); – e feladatok ellátását ösztönző és korlátozó intézkedések biztosítják.⁸⁹⁹

A tudományok művelése (*jus circa culturam scientiarum*) és az erkölcsi rend fenntartása (*jus circa culturam morum*) terén az uralkodó a következő jogkörrökkel bír:

- Valamennyi iskolatípusra kiterjedő alapítás és felügyelet joga, valamint a már meglévő tanintézmények feletti felügyelet (*jus omnis generis scholas ordinandi vel a se ortas dirigendi*). Általános célként fogalmazódik meg, hogy ezen intézmények élére erkölcsös és művelt vezetőket kell állítani,

897 Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Cap. X. 121. § 161., vö.: ; Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 166-169. §§ 210-211.

898 Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Cap. X. 122. § 161.

899 Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Cap. X. 123-125. §§ 161-164., vö.: Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 170-176. §§ 211-214.

hogy ezáltal is formálni lehessen a polgárok közösségi életét, erkölcsi megítélésüket.

- A kiskorúak felett gyámságot ellátók felügyelete (*pupillis de tutore idoneo prospiciendi*), ami a gyámi intézmény állami felügyeletében nyilvánul meg (*jus supremam tutelarem inspectionem habendi*).⁹⁰⁰

Kifejezetten az erkölcsi rend védelmében az uralkodónak joga van olyan tevékenységeket megtiltani, amelyek erkölcstelen életvitelhez vezethetnek. Ezt célozzák különösképpen a következő jogosultságok:

- Ceremoniális szabályok rögzítése, azaz olyan szabályok megalkotása, melyek az egyes szertartások, rendezvények levezetésére, azok költségeinek meghatározására vonatkozik (*jus leges formularias et sumptuarias ferendi*). Az ilyen rendelkezések betartása nagyban elősegíti a felek közötti egyezségek létrejöttét. Ilyen rendelkezések például azok, amelyek azt határozzák meg, hogy házasságkötés vagy gyászszertartás esetén a felek milyen arányban viseljék a költségeket. Céljuk annak megakadályozása, nehogy bármelyik fél anyagi ellehetetlenülésnek legyen kitéve.
- Bizonyos fokú vérrokonok házasságkötésének tiltása (*jus prohibendi matrimonium inter consanguineos in quibusdam gradibus*).
- Csillagjósolás tiltása (*jus prohibendi astrologicas nugacitates*), a babonaság elterjedésének megakadályozása.
- Részegeskedés és mértéktelen szerencsejátékok tiltása (*jus potus et aleae licentiam*), ezáltal a prostitúció és más erkölcstelenségek megfékezése, mely végső soron a családokat mint a társadalom alapegységeit teszik tönkre.
- Az üzérkedés tiltása (*jus circulatorum imposturam prohibendi*), mely a csalások és lopások visszaszorítására irányul.
- A könyvkiadás bölcs cenzúrázásának joga (*jus prudentem librorum censuram instituendi*), nehogy válogatás nélkül mindenfajta könyvet, különösen durva szellemiségűeket kiadhassanak és ezáltal a legrosszabb erkölcsiséggel fertőzzék meg az olvasókat.⁹⁰¹

900 Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Cap. X.124. § 163., vö.: Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 171. § 211-212.

901 Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Cap. X.124. § 163., vö.: Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 172-173. §§ 212-213.

Az állami létet, a közjót nagymértékben segíti elő az a tény, hogy a lakosság száma arányosan fejlődik, gyarapszik. Hiszen a családok részéről több gyermek vállalása azok erkölcsi felelősségét bizonyítja, s nem kis mértékben járul hozzá ahhoz, hogy gyarapodjék maga az állami vagyon is. Éppen ezért az uralkodó feladatkörébe tartozik a *népesedési politika irányvonalainak*, a népesedéssel kapcsolatos közigazgatási teendőknek a meghatározása. Ez azt jelenti, hogy az uralkodó, amennyiben a népesség növekedésének előmozdítása érdekében lehetősége van, intézkedéseivel segítse elő a gyermekek számának növekedését, neveltetésüket s számolja fel az ezt akadályozó tényezőket. Ennek megfelelően az uralkodónak lehetőség szerint a következő eszközökkel célszerű élnie:

- Számolja fel azokat a tényezőket, melyek akadályozzák a házassági kedvet és elősegítik a prostitúciót!
- Erősítse a hitvesi hűség tekintélyét!
- Gátat kell vetnie annak, hogy a fiúgyermeket kasztrálják.
- Bizonyos kötelezettségek alóli mentességgel támogatnia kell a több gyermeket nevelő családokat.
- A nőtlen férfiakat bizonyos más polgárokat megillető jogokból kizárhatja.
- Lehetőség szerint a házasságon kívül született gyermekekkel is növelnie kell a népességet, ezért az uralkodót megilleti a fattyúházak alapításának joga, olyan menedékhelyek létrehozása, ahol a leányanyák és a szegény sorsú anyák ellátásáról gondoskodnak. Ezáltal elkerülhetőek a csecsemőgyilkosságok, illetve, hogy a nők szégyenteljes tevékenységre kényszerüljenek.
- Részesítse szigorú büntetésben azokat a szülőket, illetve gyámokat, akik elhanyagolják szülői, gyámi teendőjüket!
- Azokat a férfiakat, akik fajtalanságra vetemednek, vagy azt megkísérlik, méltó pénzbeli büntetéssel szükséges szankcionálni, úgy, hogy ezt a pénzbírságot az anya és gyermeke ellátására lehessen fordítani.⁹⁰²

Szibenliszt megjegyzi, hogy a fenti feladatkörökhöz tartozó intézkedések meghatározása, így annak megállapítása, hogy a közrendészet (*politia*) terén

902 Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Cap. X. 125. § 163-164., vö.: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 174-176. §§ 213.-214.

mely eszközök a legalkalmasabbak az állami célok megvalósítására, a közrendészettan (*scientia politica*) feladata. A közrendészetre vonatkozó formális felségjogokról szóló ismeretek a közrendészeti jogalkotás (*politica legislatio*), a közrendészeti felügyelet (*politica inspectio*), a közrendészeti végrehajtás (*politica executio*) és a közrendészeti bíráskodás (*politica jurisdictio*) körébe tartoznak.⁹⁰³

Arról a közrendészeti tudományról ír tehát Szibenliszt, amely Magyarországon egészen a 19. század közepéig megtartja egységes jellegét, s melyből szintén e század végére – elsősorban a német jogtudomány eredményeként – kifejlődik a modern értelemben vett közigazgatástan.⁹⁰⁴

7.3. A rendészeti felségjog államelméleti és közigazgatási jelentősége

A bírói hatalom tárgyalása után az univerzális felségjogok közül a negyedik legjelentősebb jog, a rendészeti jogkör bemutatására kerít sort Szibenliszt. Ezt a jogkört szerzőnk egy olyan állami felségjognak tekinti, amely az állam biztonságának védelmét, az ez ellen ható erők elhárítását szolgálja. A rendészet a szibenliszti koncepcióban tehát a korábbiaktól eltérően a végrehajtó hatalomnak, vagyis a kormánzatnak csak egy részfeladatát teszi ki. E feladatkör valamilyen jövőben bekövetkező veszély elhárítására irányul, nevezetesen azon eszközök meghatározására, melyektől a polgárok mindennapi életvitele függ. Itt hivatkozik Szibenliszt a közrendészettanra (*scientia politica*), melynek feladata, hogy megállapítsa azokat az eszközöket, intézkedés-típusokat, amelyek e téren az állami célok megvalósítására a legalkalmasabbak. E tudományterület a 19. század derekáig egységes tanként szerepelt, s ennek talaján fejlődött ki a későbbiek során a német jogtudomány eredményeként a modern közigazgatástan.

903 „Decidere, quae media sint aptissam ad fines Politiae obtinendos, pertinet ad scientiam politicam. Si formalia jura majestatica (§ 60.) ad Politiam referantur, suppeditant nobis notionem supraeae politiae legislationes, inspectio, et executiones (politicae jurisdictionis).” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. X. 125. § lábjegyzete, 164., vö.: Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 179. §-hoz írt lábjegyzetét, 214.

904 Concha Győző: Politika, Második kötet, Közigazgatástan (Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1905) 238.

A közrendészetre vonatkozó formális felségjogokról szóló ismeretek a közrendészeti jogalkotás, felügyelet, végrehajtás és bíráskodás körébe tartoznak, melyek három irányba hatnak: nevezetesen az alapvető életszükségletek biztosítását, a társadalmilag hasznos életvitel elősegítését, valamint a szabadidő kellemes eltöltését célozzák. Ez utóbbi körbe tartozik az erkölcsi rend fenntartása, a tudomány és kultúra támogatása, valamint a megfelelő népesedés-politika irányvonalainak kijelölése. Láthatjuk tehát, hogy a szibeniszti koncepcióban a rendészet nem egyenlő a rendőrzog tudományával, ellenkezőleg, a polgárok személyi és vagyoni biztonságát hivatott – mégpedig hangsúlyozottan közvetett (*remota media*), nem pedig kényszerítő jellegű eszközökkel – elősegíteni. Ennek keretében az állam egészségügyi, szociális, kulturális és egyéb intézkedéseket foganatosíthat, s mivel a rendészeti jogkör a végrehajtó hatalom részét képezi, így rá is vonatkozik, hogy csakis törvényeknek alárendelten gyakorolható. Mindemellett a rendészet olyan jogkör, amely a bírói hatalomhoz, valamint a sajátos jellegű területi joghoz hasonlóan közvetlenül – de mint láttuk, közvetett eszközökkel – az állam belbiztonságát szolgálja.

E felfogásból több, a modern közigazgatási gondolkodás szempontjából is jelentős elv következik. Egyrészt a rendészeti jogkör gyakorlása – mint a végrehajtó hatalom része – a törvényhozás által meghatározott keretek között történik, ami a közigazgatási működés törvényhez kötöttségének korai megfogalmazásaként értelmezhető. Másrészt a közrendészet feladatkörei között megjelenő egészségügyi, szociális, gazdasági és kulturális intézkedések azt jelzik, hogy az állam szerepe nem korlátozódik pusztán a biztonság fenntartására, hanem kiterjed a közjólét és a társadalmi jólét előmozdítására is. Szibeniszti rendszere így már magában hordozza a modern közigazgatási állam egyes alapelveit, mindenekelőtt az állami feladatellátás szervezett, szabályozott és közérdeket szolgáló jellegét. A rendészeti felségjog ilyen értelmezése ezért egyszerre tükrözi a felvilágosult abszolutizmus állameszményét és azt a fejlődési irányt, amely a 19. század folyamán a közigazgatási és rendészeti funkciók differenciálódásához, valamint a modern közigazgatási jog kialakulásához vezetett.

8. A hatalom-átruházás joga (*potestas mandandi*)

8. 1. A potestas mandandi helye a felségjogok között

Szibenliszt a következőkben rátér az állam belső biztonságának megteremtésére *közvetetten irányuló felségjogokra*, melyeket, – ahogy azt már korábban megismertük – szintén a szerint csoportosít, hogy azok a polgárok *személyét* vagy *javait* érintik. Az előbbi kategóriába tartozik Szibenliszt rendszerében az állami tisztviselőkre és tisztségekre vonatkozó hatalom-átruházás joga, valamint a fegyverjog, az utóbbiba az állam vagyonkezelői joga, de ide sorolja sajátos módon az állam vallásügyek terén gyakorolható jogkörét is. Ennek megfelelően a soron következő felségjogként a hatalom-átruházás jogát elemzi, ellentétben Martinivel, aki e felségjogot „az állam vagyona és tisztségei feletti jogkör” (*Ius circa bona et munera Civitatis*) részjogosultságaként tartja számon és ennek megfelelően az állam vagyona körüli jogokkal egy fejezetben belül tárgyal.⁹⁰⁵ Az intézmény rendszerében viszont a *potestas mandandi* Egger természetjogához hasonlóan önálló fejezetbe kerül, jelezve ezzel is e felségjog kiemelt fontosságát.⁹⁰⁶

A hatalom-átruházás joga, mint a hatalomgyakorlás legkézenfekvőbb eszköze a felvilágosult abszolutizmus idején, a bürokrácia kiépítésének korszakában tett csak szert igazán nagy jelentőségre. Hiszen e korban a közigazgatási feladatok széleskörű értelmezése folytán, ami egyben a partikuláris jogok felszámolására is irányult, az állami gondoskodást kiterjesztették a gazdasági élet számos ágazatára. Az állami feladatok szaporodásával egy jól szervezett államban a közszolgálat kiépítésére igen nagy szükség volt,⁹⁰⁷ így Szibenliszt sem tekinthet el attól, hogy kitérjen e felségjog önálló fejezetben történő tárgyalására.

905 Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. VII.CLXV-CCI. pontok, 56-68.

906 Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 189-201. §§ 239-254.

907 Csizmadia Andor (szerk.): *Bürokrácia és közigazgatási reformok Magyarhonban*, (Budapest, Gondolat Kiadó, 1979) 8-9.

A felségjogok újabb- és újabb igazgatási feladatokkal való bővülése nem teszi lehetővé, hogy az államfelség akár egyszemélyi, akár testületi gyakorlója mindezeket saját maga lássa el. E helyzetre kínál megoldást az uralkodó azon joga, hogy a megszorodott feladatok ellátására bizonyos jogköröket másokra ruházzon át, következésképp megilleti a hatalom-átruházás joga (*potestas mandandi*) – vezeti be e felségjog elemzését Szibenliszt.⁹⁰⁸

Ez a jog az államnak mind a belső, mind pedig a más államokkal kapcsolatos viszonyaiban érvényesül, így Szibenliszt elsődlegesen külügyi, illetve a belügyi igazgatást különböztet meg. A hatalom-átruházás joga kétségkívül a külügyek terén, a nemzetközi szerződések megkötésénél, valamint egyéb diplomáciai feladatok követek útján történő ellátásában jelentkezik, ennek alapján a külügyekre vonatkozó hatalom-átruházást szerzőnk, átvéve a Zeiller-Egger-féle értelmezést, a nemzetközi jog részeként tárgyalja. Az állam belső viszonyainak közvetlen irányítása alatt a katonai közszolgálatot és az abból kifejlődő polgári közszolgálatot érti,⁹⁰⁹ így a Martini-féle és a Zeiller-Egger-i természetjogoktól eltérően⁹¹⁰ e fejezetbe illeszti a hadügyi jogosultságokat magába foglaló fegyverjog (*jus armorum*) rövid tárgyalását, melyet a polgári igazgatásra vonatkozó közhivatalnoki jog általános elveinek bemutatása követ, – beépítve természetesen Zeiller-Egger-féle természetjog idevonatkozó gondolatait is.⁹¹¹

908 „Quamvis jus reipublicae administrandae ad eam solum personam pertinat, quae imperio civili vi pacti subjectionis gaudet; cum tamen Imperans sive persona physica, sive moralis omnia Civitatis negotia immediate gerere nequeat, interum ex pacto subjectionis tacite intelligitur (§ 120. J. E.), jus ei competere debere, negotia, quae ipsemet expedire non valet, aptis, et dignis civibus dandi, et partem suae potestatis exercendam committendi.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XII. 134. § 170., vö.: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 189. § 138.

909 „Vi potestatis mandandi, ad interna Civitatis negotia directae, Imperans habet I) Jus armorum [...] II) Jus munerum” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XII. 132. § és 134. §169. és 170. A közszolgálat rendszeresítése és a minősítési rendszer bevezetése először a katonai igazgatásban honosodott meg. II. József ezt vezette át és alkalmazta a polgári közigazgatásban. Csizmadia: *Bürokrácia és közigazgatás Magyarhonban* 9.

910 A fegyverjogról ld.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. VI. CXIX-CXXII. pontjai, 43-44., aki e jogkört a végrehajtó hatalomhoz kapcsoltnak tárgyalja, és ld. még: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 119-121. §§ 119-120., ahol a fegyverjog speciális, vagyis az anyagi belső felségjogok között elsőként tárgyalva, önálló fejezetben szerepel, bár Egger a „Gewalt über öffentliche Aemter und Würden” című fejezetben szintén utal a közhivatalok katonai és polgári jellege közötti különbségre. 200. § 251.

911 Vö.: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 189-201. §§ 239-254.

A szibenliszti megközelítés a továbbiakban Virozsil Antalnál is követésre talál, aki hasonló elrendezést alkalmaz, így az államcélok eléréséhez szükséges eszközök között a polgárok személyét és javait érintő felségjogokon belül az előbbi kategóriába sorolja a fegyverjog mellett az állam hivatalokra és méltóságokra vonatkozó felségjogát, az utóbbiba pedig az állam javai körüli jogot.⁹¹²

8. 2. A fegyverjog (*jus armorum*)

Martini három tételbe foglalt fegyverjoga egyfelől e felségjog röviden megfogalmazott definiálását, majd az ehhez kapcsolt intézkedési jogok felsorolását tartalmazza.⁹¹³ A fegyverjog fogalmát Martini úgy írja le, mint a haderő, a hadi eszközök idegenek által kifejtett erőszakkal szembeni alkalmazásának jogát, valamint ide érti az olyan eszközök használatát is, amelyek mások számára erőt mutatnak fel.⁹¹⁴ Martini ide vonatkozó tételeit a szibenliszti természetjog a zeiller-egger-i fogalmakkal kiegészítve egy rendszerezettebb értelmezésben adja vissza.

A fegyverjog ezek szerint egyaránt vonatkozik az állam bel-, illetve külbiztonságát garantáló eszközök meghatározására.⁹¹⁵ Speciális jogkörei a háború viselésének joga (*jus de bello*), továbbá a belbiztonságot védelmező rendőrség valamint a külső támadások elhárításáért felelős katonaság felállításának és az itt tisztséget betöltő személyek kinevezésének joga (*jus personas nominandi vigiles [...] et milites [...]*).⁹¹⁶ A fegyverjog olyan feladatok ellátására jogosít, mint például a hadsereg-toborzás keretében a hadképesek összeírása, katonák kiválasztása, idegenek meghatározott szabályok szerinti zsoldba

912 Virozsil: *Epitome iuris naturalis*, § 353.

913 Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. VI. CXIX-CXXIX. pontjai. 43-45.

914 Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. VI. CXIX. pontja, 43.

915 „Jus armorum [...] est itaque medium necessarium ad securitatem tam internam, quam externam procurandam.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XII. 132. § 169., vö.: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 119. § 119.

916 „Vi potestatis mandandi, ad interna Civitatis negotia Imperans habet I) Jus armorum. [...]. Jus armorum tot jura specialia in se continet, quod media necessaria, et apta cogitari possunt, [...] Quare Imperantis est solum: 1) Jus de bello, et modo, quo id geri debeat, arbitrandi. 2) Jus personas, per quas cavetur, ne vis fiat cuiquam, nominandi tam vigiles pro securitate interna, quam milites pro externa.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XII. 134. § 170., vö.: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 120-120. §§ 119-120.

fogadása. A hadsereg ellátása terén állami fegyverraktárak, katonai táborok létesítése, az erre alkalmas földterület kijelölése, további biztonsági feladatként védő erődítményrendszerek kiépítése, a hadgyakorlatoztatás, valamint a kiszolgált katonák földterülethez való juttatása.⁹¹⁷

Mindezen feladatok az uralkodóra, azaz az államra hárulnak. Azonban e feladatok szerteágazó jellege, valamint hatékony ellátásuk külön hivatali apparátus megszervezését teszi szükségessé. Eredményes tevékenységüket pedig a *potestas mandandi* folytán rájuk ruházott közhatalmi jogosultságok gyakorlása biztosítja. Ebből a megfontolásból illesztette be sajátos módon Szibenliszt a *jus armorum* rövid ismertetését ebbe a fejezetbe.

8. 3. A hivatali feladatkörök meghatározásának joga (*jus munerum*)

A hatalom-átruházás jogának gyakorlati érvényre juttatását a hivatalkörök meghatározásának jogán (*jus munerum*), vagyis az uralkodó közhivatalokra vonatkozó jogán keresztül lehet biztosítani. Erre utal Szibenliszt, amikor kijelenti, hogy az uralkodónak jogában áll az ügyek intézését az arra alkalmas és érdemes polgárok részére átengedi. Az alattvalók pedig – mivel az egyesülési szerződésben ígéretet tettek arra, hogy tevékenységüket az állam érdekében folytatják – kötelesek a rájuk ruházott tisztséget megfelelően ellátni.⁹¹⁸ Az állam adminisztrációs tevékenységének bázisát tehát a közhivatalok és az ehhez kapcsolódó állami szolgálat adja, melynek során a közhivatalok megbízás alapján (*vi potestatis mandandi*), meghatározott korlátok között, bizonyos állami jogkörök, azaz felségjogok gyakorlásában, azok végrehajtása végett járnak el (*partem potestatis exercendam*).⁹¹⁹ A hivatali viszony tehát az uralkodó által

917 Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XII. 133. § 169-170.

918 „Subditi vero, quia per pactum unionis promiserunt, se actiones, et operas in finem Civitatis impensuros, habent officium demandata sibi negotia curandi.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XII. 134. § 170., vö.: Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. VII. CXCI. pontja, 65., és Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 190. § 339-240.

919 Kautz Gyula: Politika vagy országászatban tekintettel a két művelt világrész államintézményeire és törvényhozására. (Pest, Kiadja Heckenast Gusztáv, 1862) 344., és Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XII. 134. § 170-171.

gyakorolt végrehajtó hatalom bizonyos részének átruházása az államtagokra, mely jog az uralkodó diszkrecionális jogaként értelmezendő.⁹²⁰ A hivatali feladatkörök meghatározásának joga Szibenliszt megfogalmazásában ugyanis nem más, mint azon jogosultság, mely szerint az uralkodó a közhivatalok ellátását saját belátása szerint alattvalóra ruházhatja.⁹²¹

A hivatali feladatkörök meghatározásának jogából származóan Szibenliszt Zeiller-Egger természetjoga nyomán további, – Martininél csak részben olvasható – közhivatalnokokkal szemben támasztott, illetve közhivatalok felett gyakorolható speciális jogköröket említ, melyek, Szibenliszt bemutatásában a következők:

- A közhivatalok átruházásának joga (*jus munera publica conferendi*) – e jogkörnél Szibenliszt felhívja a figyelmet, hogy csak az arra alkalmas személyekre lehet állami feladatköröket átruházni, hiszen, az arra alkalmatlanok rosszul látják el a közügyeket, s ezáltal az állam célja nem teljesülhet.
- A hivatali előmeneteli feltételek meghatározásának joga (*jus expectativam dandi*) – ez alapján lehet az alattvalókat arra ösztönözni, hogy magukat a hivatali pályának szenteljék.
- A helyettes-állítás joga (*jus substituendi*)⁹²² – ami nem másra irányul, minthogy az uralkodó egy tisztség ellátásához segítő személyzetet biztosítson. Itt jegyzi meg Szibenliszt Martinit idézve, hogy az, aki saját tekintélyére alapozva egymaga kívánja viselni a hivatali jogkört és azt kizárólagosan magának tartja fenn, sérti az uralkodó hatáskörét, illetve sérti mindazokat, akik egyrészt az adott tisztséget hivatottak betölteni, másrészt azokat, akiknek érdekében a hivatalt gyakorolni kell. Ugyanebből a megfontolásból az is jogsértő módon jár el, aki hivatali megbízását hatáskörét túllépő módon gyakorolja.⁹²³

920 Vö.: Concha: Politika 148.

921 „Jus munerum est jus de muneribus publicis juxta proprium arbitrium disponendi. Hoc jus Imperanti civili competit” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XII. 135. § 171.

922 Vö.: MARTINI: Positiones de iure civitatis, Cap. VII. CXCI. pont, 66.

923 Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XII. 136. § 171-172., vö.: Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 192-193. §§ 241.244., és Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. VII. CXCI. pontja, 66.

A hivatali közszolgálat, azaz az államszolgálat az állam nevében, annak meghatalmazása alapján gyakorolható. Ellátása a munkamegosztás elve szerint történik, ami legteljesebben úgy érvényesülhet, hogy a legalkalmasabb személyek osztoznak a feladatokon. Ezért Szibenliszt egyértelműen elveti a hivatalok örökölhetőségének az elvét, amely nincs tekintettel a hivatalviseléshez megkívánt képességek meglétére. Ezzel szemben Zeiller-Egger természetjogához hasonlóan az alkalmasságot és érdemességet hangsúlyozza.⁹²⁴

8. 3. 1. A közhivatalnokok (*officiales publici*), és a közhivatalnoki jogviszony (*munus publicum*)

Szibenliszt azzal, hogy a hivatali tisztségek betöltésénél a közszolgáltatásigot, az alattvaló erre irányuló kötelezettségét hangsúlyozza, hangot ad annak az igénynek is, hogy a közhivatalnokot ki kell emelni abból a prekárius jellegű státuszról, amely korábban jellemezte a közszolgálatok ellátását.⁹²⁵ Ebből a szempontból az állampolgárok számára a közhivatali állás elnyerése nem automatikus, a közhivatal viselésének képessége nem jogosultság, hanem alkalmazhatóság kérdése, továbbá azt az alattvalóknak kötelezettségként, nem pedig privilégiumként kell felfognia, amit az alávétési szerződés alapoz meg – hangsúlyozza Szibenliszt.⁹²⁶ Megfordítva a kérdést, mindez jelenti azt is, hogy az állam valamennyi polgárát megilleti ez a jog,⁹²⁷ tehát elméletileg nincs olyan rétege, csoportja az állam alattvalóinak, akik ki lennének zárva a közhivatalok viseléséből.

A közhivatalnokok hivatalos személynek (*personae publicae*) minősülnek, ezáltal speciális jogosultságokkal és kötelezettségekkel bírnak. Tágabb értelemben pedig rendelkeznek mindazon jogokkal és kötelezettségekkel, me-

924 „Vi juris majestatici in officiales publicos Imperans habet 1) jus munera conferendi (§ 134.), sed nonnisi habilius.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XII. 136. § 171., vö.: Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 192. § 241-242., és Kautz: Politika vagy országászat, 347-348.

925 Kmety Károly: A magyar közigazgatási jog kézikönyve, (Budapest, Politzer Zsigmond könyvkereskedő kiadása, 1900) 854.

926 „Subditi vero, quia per pactum unionis promiserunt, se actiones, et operas in finem Civitatis impensuros, habent officium demandata sibi negotia curandi.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XII. 134. § 170.

927 Kmety: A magyar közigazgatási jog kézikönyve, 876.

lyek az állam irányításának ellátásához szükségesek.⁹²⁸ Az uralkodóhoz fűződő viszonyuk tekintetében ezzel szemben már magánszemélyeknek, azaz alattvalóknak számítanak, s ezt a szerző azzal magyarázza, hogy mindazt a hatáskört, amit gyakorolnak, az uralkodótól kapják, akinek kötelesek engedelmeskedni.⁹²⁹ Ennek megfelelően tehát a hivatalnoki rendszert hierarchia, vagyis a felsőbbség irányába engedelmesség jellemzi. Ez mutatkozik meg azokban a Martininél is említett uralkodói jogosultságokban, melyek alapján az uralkodó előírhatja azt, hogy az állami tisztviselők milyen normák szerint gyakorolják hatáskörüket. Vizsgálhatja továbbá, hogy megfelelően látják-e el feladatkörüket. Azokat, akik megfelelően járnak el, megjutalmazhatja, azokat pedig, akik helytelenül vagy hanyagul végzik munkájukat, kötelezheti arra, hogy hibáikat kijavítsák, illetve elbocsáthatja az így eljáró állami tisztviselőt. Sőt a kötelességeiket szándékosan megszegő hivatalnokokkal szemben kényszerrel is alkalmazhat. Tehát a közhivatalnok az őt közhivatallal felruházó, az államhatalmat gyakorló uralkodó fegyelmi hatalmának van alávetve.⁹³⁰

Az elbocsátás tekintetében azonban Szibenliszt külön véleménye szerint az uralkodói jogosítványok elméletileg lényeges megszorítás alá esnek. A hivatalból önkényes módon történő elbocsátást Szibenliszt elítélendőnek tartja. Ennek magyarázatát abban látja, hogy a közhivatalnok tevékenységével az államot szolgálja, mindenkor az állam, nem pedig az uralkodó személyes érdekében jár el. Bár az állami tisztségviselő személyét az uralkodó jelöli ki, mindez azonban az állam felhatalmazásából történik. Éppen ezért, ha a közhivatalnok megszegi saját hivatali kötelességeit, mindenkor az állam törvényei alapján kell felelősségre vonni. Hivatalától megfosztani pedig csak akkor lehet, ha jogerős ítélet alapján felelőssége megállapítható.

928 „Officiales publici respectu ministerii, quod gerunt, sunt personae publicae, habent enim iura, et officia gubernationem Civitatis respicientia;” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XII. 137. § 172.

929 „at respectu Imperantis manent subjecti, et privatae personae; quia omnem, quam habent potestatem, ab Imperante acceperunt, cuius voluntati morem gerere obligantur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XII. 137. § 172., vö.: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 191. §-ának 8-al jelzett lábjegyzete, 242.

930 „Imperans potest [...] invitos cogere ad suscipienda munia, petitamve dimissionem illis recusare.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XII. 137. § 173., vö.: ; Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 194. § 244-246., Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. VII. CXCV. pontja 66., és Concha: *Politika* 147.

Az önkényes elbocsátás további ellenérve még az, hogy ahhoz, hogy valaki alkalmassá váljék egy bizonyos közhivatal betöltésére, igen hosszú előkészület szükséges, ami anyagi áldozatot kíván mind az államtól, mind pedig a közhivatalt betölteni kívánótól. Továbbá az, aki közhivatal betöltésére pályázik, saját idejét fordítja az állami feladatra való felkészülésre, s ez idő alatt saját ügyeit hanyagolja. Ebből adódik tehát, hogy az elbocsátást követően kevésbé lesz képes e biztos életpálya-modell helyett más életvitel folytatására.⁹³¹ Ezek figyelembevételével az uralkodót viszont megilleti az a jog, hogy annak a közhivatalnoknak, aki hivatalából távozni kíván, az ilyen irányú kérelmét elutasítsa, – idézi ismét Martinit.⁹³² Racionális célokból a felesleges munkaerőt megszüntetheti, a szolgálati idő betöltésével pedig az idős tisztviselőket nyugállományba helyezheti.⁹³³

Szibenliszt a Zeiller-Egger-féle természetjoghhoz hasonlóan lábjegyzetben ír részletesebben a szolgálati viszony megszűnését követő nyugellátásra való jogosultságról.⁹³⁴ Ezek szerint javadalmazásra méltán igényt tarthatnak a közszolgálat-tévők, hiszen azzal, hogy hivatalalt viselnek, feladják mindazon tevékenységüket, melyek számukra biztos megélhetést nyújtanának, s melyek által saját vagyonukat is gyarapíthatnák.⁹³⁵ Mindezt pedig teszik azért, hogy a közt szolgálják, s e célból az állammal egy jó, de kockázatos szerződést kötnek.⁹³⁶ Ez a magyarázat is igyekszik az állam részéről azt az igényt kifejezni, hogy a közszolgálat önálló élethivatássá váljék, és a tisztviselők is ennek tekintsék officiumukat. Éppen ezért a közhivatalt ellátó személyt javadalmazás illeti meg, mely egyrészt a szolgálati ideje alatt mint fizetés jár neki, s másrészt a majdani nyugállományba kerülésekor nyugellátás címén kap.⁹³⁷

931 „Officialis publicus etsi ab Imperante eligatur, tamen pro arbitrio dimitti non potest. Quia ille ita, sicut hic Civitati inservit; neque enim Imperans, pro se, et nomine suo, sed pro Civitate, et nomine ejusdem officialem publicum eligit. [...]” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XII 137. § *-os lábjegyzet, 172-173.

932 Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. VII. CXCIV pontja 66.

933 Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XII. 137. § 172-173., vö.: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 149. § 244-245.

934 Vö.: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 194. §-ának lábjegyzete 245-246.

935 Kmetty: *A magyar közigazgatási jog kézikönyve*, „A közhivatalnok nyugdíj joga” című fejezet. 948.

936 Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XII. 137. § **-os lábjegyzete, 173.

937 Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XII. 137. § **-os lábjegyzete, 173., vö.: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 194. § Lábjegyzete 245-246.

Szibenliszt részletesen szól a nyugellátás folyósításának kritériumairól. A közszolgálat megszűnése utáni időre kétfajta juttatás biztosításáról beszél, attól függően, hogy egy hivatalnok úgynevezett „jubileumi” nyugellátásban részesült (*jubilatus*), avagy olyan tisztviselőről van szó, aki hivatali idejét ki-töltve kerül tartalékos nyugállományba (*officialis quiescens*). Annak eldönté-sére, hogy melyiket lehet igényelni, figyelembe kell venni a közhivatalnok hivatali szolgálatban eltöltött idejét, fizetését, valamint megbízatásának jel-legét. A fenti két juttatás közül, melyet állandó, vagy ideiglenes jelleggel bo-csátanak rendelkezésre, csak az egyiket lehet igénybe venni.

Abban az esetben, ha a hivatali megbízatás lejárta meghatározott életkor betöltéséhez kötött és a hivatal ellátásáért járó fizetések összege nem volt ele-gendő a megérdemelt életvitel fenntartására, továbbá a meghatározott idő le-teltével más hivatali tisztség betöltésére nincs módja, az ellátás az ilyen tiszt-viselőnek (*jubilatus*) élete végéig jár. Az a tisztviselő pedig, aki hivatali ideje lejártával kerül tartalékos nyugállományba (*quiescens*), csak addig kapja az ezt követő juttatást, ameddig egy másik tisztséget be nem tölt. Ez utóbbi hely-zet alól a következő kivételeket emeli ki Szibenliszt: amennyiben a hivatali megbízatás meghatározott időre szólt, vagy ha a megbízatás oly nagy javadal-mazással járt, hogy annak megtakarítása elegendő összeget biztosíthat idős korra, valamint, ha a magas fizetés mellékjövedelmekkel is növelt volt, ezen esetekben a fent említett juttatás kifizetése jogszerűen tagadható meg.⁹³⁸

Azok tehát, akik a közszolgálatot élethivatásul választják, bizonyos felté-telek mellett nyugellátásban részesültek. Ez a szociálisnak nevezhető intéz-mény Szibenliszt korában már nem volt ismeretlen, hiszen Magyarországon a nyugdíj folyósítása, melyet korábban esetenként állapítottak meg, Mária Terézia uralkodása idején vált rendszeressé. 1771. november 30-án adta ki az állami szolgálatban lévő tisztviselőkre vonatkozó nyugdíjnormálóját, me-

938 „Imperans potest [...] per senectutem, aut morbos ineptos effectos jubilare, [...] aut ad statum quiescentiae reponere. [...] An jubilatis, vel quiescentibus officialibus pensio competat, judicari debet ex tempore, ad quod munus est collatum, ex salario, et qualitate muneris, utrum nempe fuerit alia adhuc acquisitio possibilis. Si ad dies vitae concessum sit munus, et salarium vix condignae sustentationi suffecerit, neque tempore administrati muneris ullus alter modus acquirendi superfuerit, jubilatis usque mortem, quiescentibus vero, donec ad aliquod officium appliciti non fuerint pensio competit.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XII. 137. § és **-os lábjegyzete, 173. p. vö.: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 194. § lábjegyzete, 245-246.

lyet II. József 1781-ben módosított. A módosítás az addig nehézkes végrehajtás könnyítésére irányult. Bár II. József halála után nemesség hivatalviselési monopóliuma is visszaállt egy időre, a közhivatalnoki apparátusra vonatkozó fejlesztések nem szűntek meg.⁹³⁹ Az 1800-as évek elején, amikor a nyugdíj intézményének már nálunk is több évtizedes hagyománya volt, az erre vonatkozó és Zeiller-Egger szerzőpárosnál is olvasható elveket Szibenliszt bátran beépíthette a közhivatalokra vonatkozó jogosítványok közé, melyek tárgyalása a Martini-féle természetjogi államjogból még hiányoztak,⁹⁴⁰ Virozsil Antal természetjoga pedig csak néhány megállapítás erejéig foglalkozik a témával.⁹⁴¹

Szibenliszt a közhivatalnoki jogviszonyt már nem pusztán az uralkodóhoz fűződő személyes szolgálati kapcsolatként, hanem az állam működéséhez kötődő intézményes jogviszonyként értelmezi. A közhivatal viselésének kötelezettségként való felfogása, a hivatalnokok szakmai alkalmasságának hangsúlyozása, valamint a szolgálati viszony megszüntetésének jogi korlátokhoz kötése olyan elvek, amelyek a későbbi hivatásos közigazgatási tisztviselői kar kialakulásának irányába mutatnak. Ugyancsak előremutató az a gondolat, hogy a közhivatal ellátása élethivatássá válik, amely megfelelő javadalmazást és – meghatározott feltételek mellett – a szolgálat megszűnését követő nyugellátást is maga után von. Mindez a modern közszolgálati rendszer több alapelvének előképét hordozza magában: a köztisztviselői pálya professzionalizálódását, a szolgálati viszony jogi stabilitását, valamint az állam által biztosított szociális garanciák megjelenését. Szibenliszt e felfogása ezért nemcsak a korabeli természetjogi államelmélet keretei között értelmezhető, hanem a modern közszolgálati és közigazgatási rendszer kialakulásának korai előzményeként is értékelhető.

8. 3. 2. A hivatali apparátus megszervezése, mint uralkodói felségjog

A hivatali apparátus uralkodói hatáskördelegálás útján gyakorolja az állami felségjogokat. Éppen ezért a hivatali feladatkörök meghatározásának

939 Csizmadia Andor: A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig, (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976) 76. és Hajdu Lajos: II. József igazgatási reformjai Magyarországon (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982) 76-77.

940 Martini: Positiones de jure civitatis, Pars I. Cap. VII. CLXXXIX-CCI. pontok, 64-68.

941 Virozsil: Epitome iuris naturalis, 154. § e) lábjegyzete, 362.

jogához, annak diszkrecionális jellege miatt, sajátos módon tartozik hozzá annak a szabad eldöntése, hogy az állam irányításakor mely tisztségek tekintendők mindenkor szükségképpeninek?⁹⁴² – fogalmaz Szibenliszt.

Az adminisztrációs apparátus szervezésekor célszerű figyelembe venni, hogy egy állami hivatalnok, sőt akár egy egész testület egy adott feladatkör ellátása terén nincs kellően kihasználva, hiszen a ráruházott feladatkörnél nagyobb kapacitással rendelkezik, vagy éppen ellenkezőleg, nem képesek helytállni az államügyek intézésekor, mert például túlságosan leterheltek vagy túlhasználtak. Ennélfogva az uralkodó annyi hivatali posztot létesíthet, amennyit az államügyek intézése megkíván, egyes feladatköröket összevonhat, másokat részfeladatkörökre bonthat. Bármely hivatalt meghatározott személyekre ruházhat át, melyek lehetnek természetes személyek, de működhetnek erkölcsi személyként úgy is, mint testület⁹⁴³ – fejezi be Martini mondatával e gondolatkört Szibenliszt.⁹⁴⁴

Az egyes feladatkörök közötti összeütközések, illetve azok ellentmondásos levezénylésének elkerülése végett az uralkodót megilleti az a jog, hogy államtanácsot (*status consilium*) hozzon létre, vagyis egy olyan testületet, amely valamennyi államügyet érintő feladatkört képes meghatározni és legfőbb irányítása alá vonni. Ami a testület összetételét illeti, a leggyakoribb formák a következők lehetnek: állhat az alárendelt testületek elnökeiből, de állhat különböző tanácsosokból, vagy együttesen mindkettőből.⁹⁴⁵ A fentiek alapján az az igény fogalmazható meg, hogy a közhivatalok összessége minden államban egy egységes rendszert kell, hogy alkosson, mely rendszer feje maga az államfelséget megtestesítő uralkodó, aki a közhivatalok átruházója, felhatalmazó-

942 „Jus in munera speciatim est jus determinandi, quae, et qualia munera in Civitate omni tempore sint necessaria. Vi hujus juris Imperans potest 1) tot munera erigere, quod species negotiorum publicorum dantur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XII. 138. § 173-174.

943 „2) Imperans potest plura munera unire, vel unita separare, et quodlibet negotium peculiari personae, physicae, vel morali administrandum committere.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XII. 138. § 175.

944 Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. VII. CXCVII. pont, 67.

945 „3) Imperans habet jus supremum status consilium, h. e. collegium ex praesidibus subordinatorum collegiorum, vel aliis consiliariis, vel ex ambobus simul erigendi, qui omnia Civitatis negotia collatis inter se consiliis determinent, ac dirigant.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XII. 138. § 175., vö.: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 195. § 246.

ja. Ami pedig a hivatalos apparátus tagozódását illeti, ezt az állami feladatok és célok határozzák meg, illetve az uralkodó célszerűen ezek szerint szervezi meg.⁹⁴⁶

A hivatali apparátus megszervezése Szibenliszt értelmezésében nem pusztán technikai igazgatási kérdés, hanem az állami felségjog gyakorlásának lényeges intézményi feltétele. Az a gondolat, hogy az uralkodó hatáskördelegálás útján ruházza át az államhatalom gyakorlását az egyes hivatalokra, egy olyan közigazgatási rendszer körvonalait rajzolja meg, amelyben az állami feladatok intézése szervezett, hierarchikus és funkcionálisan tagolt apparátuson keresztül valósul meg. A hivatalok számának és hatáskörének rugalmas alakítására vonatkozó elv – amely lehetővé teszi a feladatkörök összevonását, illetve részfeladatokra bontását – már a közigazgatási szervezet racionalizálásának igényét tükrözi, vagyis annak felismerését, hogy az állami feladatellátás hatékonysága a szervezeti struktúra célszerű kialakításától is függ. Szibenliszt felfogása egyúttal azt is jelzi, hogy a közigazgatási szervezetben az egyes hivatalok és testületek működése nem elszigetelt módon történik, hanem egymással összehangolt, egységes rendszert alkot. Az úgynevezett államtanács létrehozásának lehetősége ennek az egységnek az intézményes biztosítékeként jelenik meg: olyan koordináló szervként hivatkozik rá, amely képes az államügyek különböző területeit átfogó módon irányítani és az esetleges hatásköri összeütközéseket feloldani. Ez a gondolat a modern közigazgatási rendszerek egyik alapelvét, a kormányzati irányítás és koordináció szükségességét vetíti előre.

8. 3. 3. Közhivatali méltóságok adományozása (*jus dignitates civiles tribuendi*)

A hivatal címek, rangok adományozása mindig is hozzátartozott a közhivatalok körüli állami teendőkhöz. Ennek pontosabb megértéséhez Szibenliszt Martinihoz hasonlóan szükségesnek tartja tisztázni, mit is kell a méltóság (*dignitas*) fogalma alatt érteni.⁹⁴⁷ Szibenliszt Martini tétele magyarázataként hangsúlyozza, hogy az emberek természetes állapotukban értékük, megbecsülé-

946 Kautz : Politika vagy országásgáztan, 345.

947 Martini: Positiones de jure civitatis, Pars I. Cap. VII. CXCVIII. pont, 67.

sük tekintetében egyenlők, s ez a sajátosságuk veleszületett jelleggel minden embert egyformán megillet. Amennyiben viszont ez az érték a tökéletességre való törekvésüktől függ, akkor erre úgy kell tekintenünk, mint egy tevőlegesen megszerezhető megbecsülésre (*existimatio positiva*). Az ilyen értelemben vett megbecsülés további különféle tényezők függvényében eltérő jellegű lesz. Ilyen értéket befolyásoló tényezőnek számít Szibenliszt szerint a társadalmi szerződés (*contractus civilis*), amelynek eredményeként a természeti állapotban meglévő megbecsülés differenciálódik. Méltóságnak pedig azt a kiválóságot nevezi, amelynél fogva az egyik ember – mivel nagyobb rátermettséggel (*valor*), adekvát kompetenciákkal rendelkezik – mások közül kitűnik, s ezáltal alkalmassabbnak bizonyul bizonyos feladatok vagy tisztségek betöltésére.⁹⁴⁸

Abból adódóan, hogy az alávetési szerződésből kifolyólag az állami feladatok összessége az államfelség gyakorlójára hárul, az alábbiak következnek:

- Államfőként őt illeti meg a legfőbb méltóság, melynek következtében a társadalmi szerződés révén reá ruházott legfőbb jogokat is ő élvezi, s azzal, hogy mások a hatalma alá rendelik magukat, e legfőbb méltóságát ismerik el;
- Az uralkodó, az állami hivatalnokokat – annak érdekében, hogy közhatalmi jogosultságokat gyakorolhassanak – bizonyos méltóságokba helyezi. Rangjuk annál nagyobb, minél több, illetve minél nagyobb feladattal bízzák meg őket. Az, hogy méltósággal és azt megjelölő címmel illetik meg, tisztelik meg őket, arra szolgál, hogy ezáltal mind szellemileg, mind pedig fizikailag a lehető legjobb mértékben meg tudjanak felelni közkötelezettségüknek.⁹⁴⁹

948 „Hic valor, et existimatio, si in absentia nuda imperfectionis consistat, est naturalis, omnibus hominibus connata, ad ideo aequalis (§ 46. J. E.); si vero a perfectionibus, a facto acquisitis, dependeat, est positiva, quae, quia variis factis comparatur, est diversa, praecipuum tale factum est contractus civilis. Is, cui major tribuit valor, et existimatio, praecellit, praecellentia unius hominis prae altero dignitas dicitur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XII. 139. § 175-176., vö.: Martini: *Positiones de jure civitatis*, Pars I. Cap. VII. CXIX. pont, 67., és Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 200. § 250.

949 „Is, cui major tribuit valor, et existimatio, praecellit, praecellentia unius hominis prae altero dignitas dicitur. Ex quo fluit, 1) summam in republica dignitatem apud Imperantem residere [...] 2) officiales quoque publicos in aliqua dignitate esse positos, cum jura exerceant, civili imperio adnexa. Horum dignitas eo major est, quo plura, vel majora fuerunt iis munera demandata, hisque vel animi, vel corporis magis robore perfunguntur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XII. 139. § 175-176.

Ennek érdekében állami felségjognak számítanak még a következő jogok:

- Méltóságok adományozása (*jus conferendi dignitatem*), valamint az ezekhez tartozó külső jegyek meghatározása, mint például bizonyos nemzeti csoportoknak adományozható címek, kiváltságok, illetve pusztán személyre szóló érdemrendek, rendjelek alapítása és adományozása.
- Hatásköri összeütközés esetén a rangsori viták eldöntése (*jus lites de proëdria decidendi*).
- Hivatali és egyéb rendek alapításának joga (*jus ordines instituendi*), mint amilyen például a katonáskodó vitézek számára alapított lovagrendek, vagy a világi állapotúak számára létesített hivatali rendek, illetve mindkét státuszt magába foglaló vegyes rendek létrehozása.
- A méltatlanná váló személyek rangjuktól történő megfosztása (*jus indignos civili dignitate spoliandi*), hiszen az uralkodónak jogában áll a vétkeket felelősségre vonni, végtére is valamennyi állami rang forrása maga a közhatalmat képviselő államfő.⁹⁵⁰

Az államszolgálat, az állami hivatali apparátus szükségessége az újkori modern államok megjelenésével vált nyilvánvalóvá. A 18. század végéig azonban még élt az a hűbéri korból eredő felfogás, mely a szolgálatra magánjogi szempontból, a földesúr szolgálataként, fejedelemszolgálatként tekintett. Az államszolgálat térnyerése és az erre vonatkozó elvek pontosabb kidolgozása csak a 18-19. században kapott nagyobb szerepet.⁹⁵¹ A fentiek alapján megállapítható, hogy a közzolgálat élethivatássá válása érdekében Szibenliszt igyekszik felzárkózni ahhoz a modern szemlélethez, ami nemcsak az uralkodói jogosultságok felsorolásából áll, mint ahogy ezt Martini-nél olvashatjuk, hanem szól a hivatalnoki kar számára biztosított jogokról is. További új szempontként követi Szibenliszt azt az irányvonalat, amely a belügyi viszonylatban katonai és polgári közzolgálat megkülönböztetése, valamint a köztük lévő eltérő sajátosságok elismerése mellett, mindkét szolgálat terén általánosságban közös szabályként érvényesíti a *jus munus* el-

950 Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XII. 140. § 176., vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. VII., CXCI-CC. pontjai, 67-68. és Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 198-200 §§ 248-252.

951 Kautz : *Politika vagy országásztan*, 347.

veit.⁹⁵² Ez az elv azt a közjogi felfogást fejezi ki, amely a közhivatal viselését az állam iránt fennálló közzolgálati kötelezettséggént, egyúttal pedig a közhatalom gyakorlásának intézményesen szabályozott formájaként értelmezi.

8.4. A hatáskör-delegálás és a közhivatali rendszer elméleti keretei

Szibenliszt Martinitól eltérően és Eggerhez hasonlóan az állam hatalom-átruházásra vonatkozó felségjogának „*De jure potestatis mandandi*” címmel önálló fejezetet szán. Martini ugyanis ezt a felségjogot *Ius circa bona et munera Civitatis* kifejezés alatt az állam vagyonkezelői jogával együtt tárgyalja. Annyiban azonban az Egger-féle felfogástól is eltér Szibenliszt, hogy a fejezet keretébe illeszti be a hadügyi szolgálatot is magába foglaló *jus armorum* bemutatását. Ezt azon indokok alapján teszi, melyek szerint a közhivatalnoki jog általános elveinek jelentős része a gyakorlatban a hierarchikus jellegű hadügyi igazgatásban gyökerezik. A közzsolgálat pedig katonai és polgári igazgatásra oszlik, így itt lehet helye a fegyverjog tárgyalásának is.

A *potestas mandandi* diszkrecionális jogkör, ami annyit jelent, hogy az államfelség gyakorlója, azaz az uralkodó saját hatáskörén belül, tetszőleges módon állíthatja fel a hivatali apparátust, melynek során mindenkor racionális szempontokat kell figyelembe vennie. Így az ügyek összefogására, azok legfőbb irányítás alá vonása érdekében célszerű valamilyen testületet, más néven „államtanácsot” létrehozni. A közhivatalok összességének pedig egy egységes rendszert kell alkotnia, ami lényegében egy kormányzat és központi kabinetrendszer felállítását irányozza elő.

Az állam adminisztrációs tevékenységének bázisát a hierarchikusan szervezett közhivatalok és az ehhez kapcsolódó állami szolgálat jelenti, melynek betöltése már nem a születési előjogok, hanem az arra való alkalmasság, érdemesség alapján történhet. A hivatalok elnyerése tehát nemcsak jogosultsággént, hanem valamennyi alattvalóval szembeni kötelezettséggént is megjelenik, mely kötelezettséget a polgárok az alávétési szerződéssel vállaltak fel.

952 Kmety: A magyar közigazgatási jog kézikönyve, 854-855.

Az uralkodónak úgyszintén nemcsak jogai, hanem kötelezettségei is vannak e felségjog gyakorlásakor. Így megfelelő hivatali előmenetelt, karrier-lehetőséget kell biztosítani a közhivatalokat betöltők számára, gondoskodnia kell a hivatalnokok javadalmazásáról és nyugellátásáról. A fegyelmi jelleggel történő hivataltól megfosztás terén pedig az uralkodó keze meg van kötve, mert valakit hivatalától csak akkor lehet megfosztani, ha fegyelmi felelősségét jogerős ítélet állapította meg.

Az uralkodói jogok és kötelezettségek tehát az alattvalói jogokkal és kötelezettségekkel állnak párhuzamba. Ebből a megfontolásból tér ki Szibenliszt olyan közhivatalokat megillető jogosultságokra, melyekről Martini még nem szól. Elsődlegesen kijelenti, hogy a közhivatalnokok hivatalos személyek, akik e minőségükben speciális jogokkal és kötelezettségekkel bírnak. Ilyen jogként említi meg a megfelelő előmenetelhez, javadalmazáshoz való jog mellett az igen nagy részletességgel tárgyalt nyugellátáshoz való jogot, ezáltal erősítve a közhivatal élethivatásként való felfogását.

Mindezek alapján megállapítható, hogy Szibenliszt a közhivatali rendszer tárgyalásakor olyan elveket fogalmaz meg, amelyek a modern közigazgatási állam kialakulásának irányába mutatnak. A hivatalviselés érdemhez és alkalmassághoz kötése, a hivatali előmenetel és életpálya biztosításának igénye, valamint a szolgálati viszonyhoz kapcsolódó javadalmazási és nyugellátási garanciák egy olyan hivatásos köztisztviselői kar körvonalait rajzolják meg, amely a 19. század folyamán a bürokratikus államszervezet egyik meghatározó intézményévé vált.

9. Az állam vagyonkezelői jogköre (*jus circa bona civitatis*)

9. 1. Az állami vagyonkezelés jelentősége

A rendi társadalomban a gazdasági élet megszervezése ki volt téve az egyes rendek külön érdekeinek, s a döntések a szerint történtek, hogy a privilegizált társadalmi csoportok közül melyik tudta erősebben érvényesíteni érdekeit. Ez az állandó vetélkedés nem segítette elő azt, hogy létrejöhessen egy következetesen érvényesülő, központilag szervezett gazdaságpolitika. A gazdasági igazgatás első eszméje, illetve annak megszervezésére irányuló első kísérletek tehát „csak az állameszme teljes győzelemre jutásával” történhetett meg. A 16. század óta kifejlődött nemzetgazdasági irányzatok közül Szibenliszt a Németországban kidolgozott „*eudämonismus*” rendszerét követi, aminek központi elve, célja és motiváló tényezője „*a nép jólétének általános előmozdítása*.”⁹⁵³

Szibenliszt az állam vagyonkezelési jogának bemutatásakor azokat az általános alapelveket veszi számba, melyek az államháztartás anyagi eszközeinek kezelésére vonatkoznak. E kérdések tárgyalásakor a bölcséleti államjogra támaszkodva olyan célszerűségi elveket ismertet, melyeknél egyfelől korának államberendezkedését veszi tekintetbe, másfelől igyekszik ezen túlmutató általánosságokat is megfogalmazni.

A következőkben azt tekintjük át, hogy Szibenliszt szerint milyen államszervezési feladatok várnak megvalósításra az állami vagyonkezelés jogának gyakorlása során, amely szintén felségjog, így az abból fakadó teendők végső soron államfelség gyakorlójára hárulnak. Ilyen értelemben az e körbe tartozó igazgatási feladatok átszövik a nemzetgazdaság egészét, ebből adódóan állami feladattá válik annak megszervezése. Az állami vagyonkezelési jog átfogó jellege abban nyilvánul meg tehát, hogy valamennyi államszervezési feladatra kihat, s azok megvalósíthatóságát nagyban befolyásolja. Mivel

953 Kautz: Politika vagy országászáztan, 157. és Eckhart Ferenc: A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon 1780-1815, (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1958) 190-197.

a Szibenliszt által követett tematizálás a felségjogokat veszi alapul, így az állam vagyonkezelési joga címszó alatt szerzőnk csak az idetartozó legtipikusabb feladatköröket és ezek gyakorlására vonatkozó korabeli elveket ismerteti, melynek során a természetszerűleg ebben is Martini tételeire épülő Zeiller-Egger-féle természetjogi irányvonalat követi.

9. 1. 1. Az állam javai és az egyes vagyon-típusok

Szerzőnk tehát e jogkör tárgyalásánál kötelezően a Martini-féle megközelítést veszi alapul, melynek értelmében mielőtt részletesen bemutatná az állam vagyonkezelési jogát, szükségszerűnek tartja meghatározni, mit kell egy állam területén, fennhatósága alatt található javak (*bona in Civitate*) fogalmán érteni, illetve ennek milyen típusai léteznek.⁹⁵⁴ Ennek keretében azonban Szibenliszt további értelmező magyarázatokkal él, melyek Martini állításainak logikai összefüggésére világosabban mutatnak rá.

Szibenliszt tolmácsolásában tehát az állam területén lévő javakon legáltalában értelemben véve dolgokat kell érteni, tehát e körbe nem tartozhatnak személyek. Tovább közelítve a fogalom valós lényegéhez, az állam szempontjából szemlélve javakon olyan dolgokat kell érteni, melyek az állam céljainak megvalósítására alkalmas eszközökként szolgálhatnak. Egy másik aspektus szerint olyan dolgok tartoznak ide, amelyeket valaki tulajdonjoga vagy egyéb birtoklásra feljogosító joga alapján birtokol. Ennek megfelelően az állam szempontjából a javak (*bona*) két típusát különbözteti meg: 1) a valakik tulajdonában álló javak (*bona propria*), 2) elfekvő (*bona jacencia*), vagyis uralom alatt nem álló javak (*bona adespota*).⁹⁵⁵ Szoros értelemben tehát egy államhoz tartozó javakon olyan dolgokat kell értenünk, melyek már valakinek a tulajdonát képezik. E tekintetben azokat a javakat, amelyek a közösség tulajdonát képezik, közjavaknak (*bona publica*), az ezen kívül esőket pedig,

954 Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. VII., CLXV-CLXVI. pontok, 57.

955 „bona in Civitate in propria, et jacencia, seu adespota dividuntur.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XIII. 141. § 177., vö.: Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. VII., CLXX pont, 59., és Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 165-166. §§ 215.

amelyek magánszemélyek tulajdonát képezik, magánjavaknak (*bona privata*) nevezi.⁹⁵⁶

A további differenciálás szerint a közjavak körében vannak olyan dolgok, melyek bár mindenki tulajdonát képezik, mégis az egyes személyek használatában állnak. Ilyenek a folyók, a folyópartok, a hegyek, az utak stb. Azokat a dolgokat viszont, melyek nem állnak az egyes személyek használatában, de valamennyi polgárt megilletik, nevezi Szibenliszt az állam patrimonális vagyonának (*patrimonium civitatis*). Ilyenként említi meg a középületeket, köztelkeket, tavakat, bányákat. A javaknak ezt a kategóriáját ahhoz sorolja, amit általában kincstári vagyonnak (*bona Camerae*) hívnak, illetve amelyek a monarchikus államokban korona-javak (*bona coronalia*), a köztársasági formájú államokban pedig nemzeti vagyon (*bona nationalia*) elnevezéssel ismertek.⁹⁵⁷

A másik kör a magánvagyon köre, ahová az egyes emberek, illetve kisebb társulások javait csoportosítja. A természetes személyek között nevezi meg az uralkodót is, amikor bizonyos javakkal nem hatalmi jogon rendelkezik. Az erkölcsi személyek javainak körébe sorolja az önkormányzattal rendelkező testületek vagyonát, mint amilyen például az egyetemek, a városok, a falvak javai.⁹⁵⁸

Szibenliszt Egger nyomán az államhoz tartozó javak egy másik, a Martini tipizálásban említett, de általa nem nevesített fajtájáról is szól. Így az államban fellelhető közvagyon és magánvagyon összességét tág értelemben nemzeti tulajdonnak (*nationale dominium*) nevezi, mégpedig abból kifolyólag,

956 „Hoc sensu sumta bona, quae pertinent ad universos, publica, sin minus privata vocantur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XIII. 141. § 177., vö: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. VII., CLXV pont, 57., és Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 165-166. §§ 215., továbbá Virozsil: *Epitome iuris naturae*, 153. § 365-366.

957 „Haec etiam bona Camerae, in monarchicis Civitatibus bona coronalia, in rebuspublicis bona nationalia appellantur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XIII. 141. § 177., vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. VII. CLXV pont 57., és Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 165-166. §§ 215-215., továbbá Virozsil: *Epitome iuris naturae*, 153. § 366.

958 „Privata bona vel sunt singularium, vel societatum minorum, prout ad personas physicas, quo etiam bona Imperantis, non jure imperii obtenta, accenseri debent, vel morales perninet [...]” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XIII. 141. § 177., vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. VII., CLXVI pont, 57., és Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 165-166. §§ 215-216

hogy az állam területének a tulajdonosa nem más, mint maga a nép, azaz az egész nemzet.⁹⁵⁹ Mindehhez hozzáteszi, hogy e vagyon tekintetében a tulajdonosi jogokat az állam irányítója (*Rector Civitatis*) gyakorolja, akit ilyen értelemben az államterület kvázi gazdájának, tulajdonosának tekinthetünk, egyrészt azért, mert minden tekintetben ő gyakorolja a közhatalmat, másrészt pedig azért, mert az állam biztonsága érdekében jogosan képviseli az egész nemzetet.⁹⁶⁰ Szibenliszt ehhez kapcsolódva lábjegyzetben cáfolja azt a Thomas Hobbes azon feltételezését, miszerint az uralkodó az állam területének tényleges tulajdonosa lenne, s ehhez képest az alattvalók az uralkodó javait csak prekárius jelleggel birtokolnák.⁹⁶¹ Szibenliszt ellenérve szerint a természeti állapotban abból kifolyólag, hogy ott mindenkinek joga volt mindenre, senkiről sem volt állítható, hogy ő bárminek is végérvényesen a tulajdonosa lenne. Ennélfogva a tulajdonos cím kizárólagosan az állam törvényeinek felhatalmazása folytán ismerhető el, még ha az az uralkodó közreműködésével történt is.⁹⁶² A javak ilyen jellegű rendszeretése nem pusztán vagyoni jogi kategóriákat tipizál, Szibenliszt e jogkör tárgyalásánál ugyanis az állam és a tulajdon viszonyának közjogi alapjait tisztázza. Az állam területén található javak kategorizálása valójában azt a problémát érint, hogy a közhatalom milyen jogcímen és milyen keretek között gyakorolhat rendelkezési jogot a közösség vagyonának egésze felett. Szibenliszt álláspontja e tekintetben alkotmányos jelentőségű, mivel világosan elválasztja az állam közvagyonát az uralkodó magánvagyonától, és ezzel tagadja azt a hobbesi felfogást, amely az államterületet az uralkodó tulajdonának tekintené. Fel-

959 „Complexus omnium honorum in Civitate publicorum, et privatorum constituit nationale dominium sensu lato.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XIII. 141. § 178., vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. VII., CLXVI pont, 57., és Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 166. § 216.

960 „Interim Rector Civitatis tum, quia in omnia exercet imperium, tum quia totam nationem, ut talem, h. e. ut conjunctionem ad finem securitatis, jure repraesentat, etiam dominus territorii adpellatur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XIII. 141. § 178., vö.: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 166. § 216.

961 Hobbes: *Leviatán* 270., és 333.

962 „Nam fundamentum Hobbesii, ex quo id asseruit, falsum est, falsum quippe est, in statu nanturali fuisse jus omnium ad omnia, proinde neminem dominium habuisse ad aliquid, sed id solum per Imperantem legum auctoritate assignatum fuisse.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XIII. 141. § lábjegyzete 178., vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. VII., CLXVII pont 60. p és Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 180. § 228-229., továbbá Virozsil: *Epitome iruis naturae*, 153. § 371.

fogása szerint az állam területének és vagyonának végső tulajdonosa maga a politikai közösség, vagyis a nemzet, amelynek nevében az állam irányítója csupán a közhatalom gyakorlójaként jár el.

9. 1. 2. Az állami vagyonkezelés jogának terjedelme, gyakorlásának alapelvei

A felségjogok terjedelmét mindig az állam célja határozza meg. Az állam vagyonkezelői joga azért is számít alapvető felségjognak, mert olyan javakra vonatkozik, melyekről általánosan elmondható, hogy alkalmasak az állam céljának előmozdítására, vagy éppenséggel akadályozására. Így az e javakkal való rendelkezési joga az államhatalmat illeti meg, mely jog közjavakon, s magánjavakon egyaránt fennállhat. Ebből a jogból származik a pénzügyek irányításának joga (*jus financiale*), melyet Szibenliszt más néven pénzügyi hatalomnak (*potestas financialis*) nevez, s amely alatt az államban felhalmozódott vagyoni eszközök hovafordítására irányuló döntés, rendelkezés jogát érti – amely magyarázattal Martini tételét egészíti ki.⁹⁶³

Szibenliszt hangsúlyozza, hogy ott, ahol az állam céljának hatékony eléréséhez szükségképpen költségeket rendelnek, ott minden polgártól megkövetelhető, hogy közvetve járuljon hozzá erejéhez mérten a szükséges költségekhez.⁹⁶⁴ Ezzel tehát az egyenlő közteherviselés alapvető igényét fogalmazza meg, amelyet leghatékonyabb módon az állampolgárok erejéhez mérten történő adókimutatással, illetve más természetbeni hozzájárulás, mint például az ország védelmét célzó sorkatonai szolgálat teljesítésével lehet megvalósítani.⁹⁶⁵ Szibenliszt felhívja a figyelmet arra, hogy azokban az álla-

963 „Jus Imperantis in bona Civitatis est essentielle majestaticum.[...] Hic jus majestaticum in bona Civitatis est jus iisdem finem Civitatis promovendi. Ex jure circa bona Civitatis fluit jus financiale (Potestas financialis), seu jus sumtus necessarios ad consequendum finem Civitatis ex bonis Civitatis colligendi.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XIII. 142. §§ 178-179., vö.: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 167. § 216-217.

964 „ad effectivam consecutionem finis Civitatis sumtus sunt necessari etiam ibi, ubi necessaria virium impensio immediate ab omnibus civilibus praestatur,” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XIII. 142. § 179.

965 Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XIII. 142. § 178., vö.: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 167. § 217.

mokban, ahol a polgároknak csak egy része veszi ki részét a közterhekből, ott ezek a költségek jóval nagyobbak, mint ott, ahol mind többen vesznek közvetlenül részt az állam céljának megvalósításában. Szükségesnek tartja azt is, hogy a társadalom anyagilag is megbecsülje azokat az állampolgárokat, akik közvetlenül járulnak hozzá az állam céljának megvalósulásához. Ezen a megfontoláson alapszik például az, hogy a közhivatalnokok az államtól fizetést kapnak.⁹⁶⁶

Amennyiben az állami vagyonkezelés általánosságban illeti meg a közjavak tekintetében az uralkodót, ezt a jogot egyrészről úgy gyakorolja, mint a saját vagyonán fennálló jogot, másrészről, mint az elfekvő vagyon (*bona jacentia*) feletti jogot. Amennyiben saját vagyonaként kezeli, akkor ez azt jelenti, hogy az államot e tekintetben voltaképpen tulajdonjog (*jus dominii*) illeti meg, mely kizárólagos birtokjogban, a bevételek hasznainak szedésében nyilvánul meg, tehát az államfelség gyakorlóját, az uralkodót e tekintetben egy szűk értelemben vett rendelkezési jog illeti meg. Mindezen jogokkal kapcsolatban azonban nem győzi hangsúlyozni Szibenliszt, hogy ezeket kizárólag a nép nevében gyakorolja, akié tulajdonképpen ez a vagyon, s akit e téren az uralkodó képvisel.⁹⁶⁷

E felségjog terjedelmét, mint valamennyi egyéb felségjogét is, az államban található vagyon (*bona in civitate*) sajátos természete és az állam célja határozza meg – folytatja Szibenliszt. Így a közvagyon természetéből sajátos módon következik, hogy az uralkodó e vagyon felett kizárólagosan és sajátjaként oly módon rendelkezhet, hogy ezáltal képes legyen az állam polgárait minden sérelemmel szemben megvédeni. E vagyonból a polgárok haszná-
val szemben saját céljaira csak szükséges mértékben fordíthat. Tehát a közvagyon elődleges célja az állam biztonságának megteremtése és védelme,

966 „[...] qui eo magis exsurgunt ibi, ubi tantum pars civium immediate ad realisationem finis Civitatis operam confert; cum haec pars debeat per bona indemnis servari, hicque fundantur salaria officialium publicorum.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XIII. 142. § 178-179., vö.: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 167. § 217.

967 „Vi juris circa bona propria publica Imperanti competit jus dominii, i. e. jus exclusivum possidendi, emolumentum percipiendi, et disponendi sensu stricto (§ 85. J. E.), sed tantum nomine populi, cujus haec bona sunt, et cujus ille repraesentans est, habitoque semper respectu ad peculiarem naturam horum bonorum, et ad finem Civitatis, unde omnia jura majestatica mensuram suam accipiunt.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XIII. 143. § 180.

mindemellett további cél a polgárok közösségének haszna, s csak ez után következhet az, hogy az uralkodó saját céljaira szükséges mértékben eszközöket igényelhet a közvagyonból. Az ezen kívül fennmaradó javakat az egyenlő jogosultság figyelembevételével a köz rendelkezésre kell bocsátania.⁹⁶⁸

Az állam javainak (*bona in civitate*) patrimoniális természetéből következik, hogy az államfelség gyakorlóját megilleti az e vagyonra vonatkozó, az egyes polgárokat kizáró használat joga. Az állam céljából az következik, hogy az uralkodónak joga van arra,

- hogy a közvagyonból bizonyos részt az állam rendeltetésével összeegyeztethető módon saját céljaira különítsen el és fordítson;
- továbbá – ha az állam célja lehetővé teszi, tehát csakis kellő megfontolásból és nem önkényes döntés alapján –, hogy a közvagyonnal más módon is rendelkezessen, például értékesítse azt.⁹⁶⁹

A közvagyon speciális természetéből adódik, hogy az uralkodót e téren, pénzügyi hatalom (*potestas financialis*) illeti meg, ami azt jelenti, hogy rendes esetekben az államvagyon hasznaiból, különleges esetekben pedig annak tökeréséből saját döntése alapján az állami közköltségekre összegeket fordíthat.⁹⁷⁰

Amikor az uralkodónak az államvagyonnal kapcsolatos felségjoga az államban elfekvő dolgokra (*bona jacentia*) vonatkozik, akkor az uralkodót, mint a nemzet képviselőjét megilleti e vagyon okkupálásának kizárólagos joga, mely jogot egyrészt a közösség, másrészt egyes személyek érdekében

968 „Sic ex natura bonorum publicorum in specie intelligitur, quod Imperans populum in exclusiva possessione, et proprietate eorumdem adversus quemlibet tueri, et cuilibet civi usum eorumdem ad suos privatos fines necessarium, cum aequali reliquorum jure conciliabilem, admittere, debeat.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XIII. 143. § 180., vö.: Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. VII. CLXIX. pont 58., és Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 169. § 218-219.

969 „Sine ex fine Civitatis intelligitur Imperantis esse: 1) ut haec publica bona, in quantum cum fine Civitatis conciliari potest, in sua naturali destinatione conserventur, et eo convertantur: 2) ut, si finis Civitatis exigit, proinde pro ratione necessitatis, non autem pro arbitrio suo, aliam dispositionem super iisdem faciat, e.g. vendat.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XIII. 143. §180., vö.: Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 169. § 218-219.

970 „Speciatim circa haec bona, si naturae eorumdem non adversetur, Imperanti competit potestas financialis, h. e. jus in ordinariis casibus emolumenta, in extraordinariis vero ipsam substantiam eorumdem in sumtus publicos convertendi.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XIII. 143. § 180.

gyakorolja.⁹⁷¹ Eszerint azok a javak, amelyek tekintetében ez az okkupációs jog gyakorlása a közösség érdekében történik, közvagyonba sorolandók, azok pedig, melyek tekintetében az uralkodó e jogot az egyes személyek érdekében gyakorolja, a magánvagyonba tartoznak.⁹⁷²

Szibenliszt fejtegetéseiben az állami vagyonkezelés kérdése olyan elvi keretben jelenik meg, amely az állam és a tulajdon viszonyának közjogi alapjait érinti. Megközelítése világosan érzékelteti a közvagyon és az uralkodó személyes vagyonának elhatárolását, miközben a közvagyon feletti rendelkezést az államhatalom gyakorlójának olyan jogaként írja le, amelyet a politikai közösség nevében és annak érdekében gyakorol. E gondolatmenetben kirajzolódik az a szemlélet, amely szerint az állam a közvagyon kezelőjeként jelenik meg, felhasználását pedig elsődlegesen az állam biztonságának és a polgárok közösségének javához kell igazítani. Ugyanebbe az összefüggésbe illeszkedik a közteherviselés természetjogi indokolása is, amikor az állam működéséhez szükséges költségek viselését a polgárok erejéhez mérten írja elő. Szibenliszt e megállapításai így olyan elveket vetítenek előre, amelyek a későbbi alkotmányos fejlődésben a közvagyon kezelésének, a közpénzek rendeltetésszerű felhasználásának és a közteherviselésnek a meghatározó alapelveivé váltak⁹⁷³.

9. 2. A regálé jövedelmeken fennálló pénzügyi jog és hatalom (*jus financiale et potestas financialis Regalium*)

Az államban elfekvő javak tekintetében az uralkodót speciális módon illeti meg a pénzügyi hatalom, melynek keretében – mint láttuk – joga van önkényes döntése folytán az ebből származó javakat a köz javára, azaz a

971 „Si modo jus majestaticum circa bona Civitatis ad bona jacentia referantur, Imperanti, ceu repraesentanti nationis, competit jus exclusivum eadem occupandi, [...]” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XIII. 144. § 181.

972 Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XIII. 144. § 180-181., vö.: Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 169. § 218-219.

973 A közvagyon kezelésére vonatkozó jogi szabályozás kialakulásáról Magyarországon a 19. században ld.: Sereg Péter: A magyar pénzügyi felügyelet kialakulása és fejlődésének története a 19. században, Miskolci Jogi Szemle 17:1 (Miskolc, 2022) 97-111., és Sereg Péter: Pénzügyi felügyelet Magyarországon, (Budapest, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, 2025)

közköltségekre fordítani. Ez a hatalom főleg úgy mutatkozik meg, mint az *uralkodót megillető regálé bevételek*, vagyis az uralkodói haszonvételek feletti pénzügyi jogosultság (*jus financiale Regalium*). E jog azon tárgyakon áll fenn, melyekkel kapcsolatban a használat és a gyümölcsöztetés joga azok természetéből adódóan, bárkit, tehát egyes személyeket is megillettehet, de az azokból származó nyereséget kizárólag az állam megfelelő működtetésére (*ad sumtus publicos*) kell fordítani.⁹⁷⁴ Ez a kizárólagos haszonélvezeti jog, az e körbe tartozó tárgyak változatos természete miatt, különféle pénzügyi bevételeket jelent, melyből a következő jogi lehetőségek adódnak:

- vadászati jog (*jus venationis*)
- erdészeti jog (*jus forestale*)
- bányászati jog (*jus montanum*)
- a kincstalálás joga (*jus in thesauros*)
- a postáztatás joga (*jus postarum*).

Ezek az elfekvő javakra vonatkozó jogok az uralkodót úgy illetik meg, mint a közjavak tekintetében, hiszen a polgároknak e javakat, még mielőtt ezeken tulajdont szerezhethnének, kizárólag az állam működtetésére kell fordítaniuk. Az uralkodót ezek a jogok olyan esetben is megilletik, amikor egy magántulajdonban lévő vagyont uralkodói haszonbérletnek nyilvánítanak.⁹⁷⁵

Szibenliszt hangsúlyozza, hogy az általános igazgatás (*politica*) elviekben megkívánja, hogy a regálé jövedelmek, melyek egyébként pénzügyi megfontolásból tartoznak az uralkodó kezelése alá, magánszemélyek kezelésébe is átkerülhetnek. Ekkor azonban a magánszemélyek az okkupált tárgyaknak csak részbeni hasznát élvezhetik, mely haszonból történő részesedést mind

974 „Haec potestas semet praecipue exserit, ut financiale-Regalium jus, i. e. jus ex objectis, quibus spectata solum natura eorumdem jus utendi, et fruendi cuilibet etiam singulari civi competisset, emolumenta exclusive percipiendi ad sumtus publicos sufficientes obtinendos.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XIII. 1434. §181., vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. VII., CLXX. pont, 58. és Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 170. § 219.

975 Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XIII. 143. §179-180., vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. VII., CLXXI. pont, 59. és Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. §§ 219-221. [nyomtatási hiba miatt 570 és 571. §§ – a szerző megjegyzése] és Virozsil: *Epitome iuris naturae*, 153. § d) jelzésű lábjegyzete, 367.

természetben, mind pedig pénzben meg lehet megállapítani⁹⁷⁶ – tehát a regalék tekintetében a mai értelemben vett koncessziós elv érvénysül.

Szibenliszt regalékról szóló ismertetése olyan elvi keretet rajzolnak ki, amely a későbbi közpénzügyi és közigazgatási fejlődés szempontjából is jelentőséggel bír. A természeti javak és egyes gazdasági tevékenységek feletti állami rendelkezési jog elismerése a modern állami monopóliumok és közvagyon jogosultságok korai előképének tekinthető. Ugyanakkor az a lehetőség, hogy e javak hasznosítását az állam meghatározott feltételek mellett magánszemélyek kezelésébe is átengedheti, már egy olyan megoldást vetít előre, amely a későbbi koncessziós rendszerek elvi alapját képezi. E megközelítésben az állam nem csupán a közvagyon feletti fő rendelkezési jog birtokosaként jelenik meg, hanem olyan gazdaságszervező hatalomként is, amely a közérdek figyelembevételével szabályozza a közvagyon hasznosításának módját és kereteit.

9. 3. A közvagyonból származó hasznok kezelésének elvei

A közvagyonból származó hasznok eredendően az állam valamennyi polgárát megilletik, mely kétféle módon érvényesülhet: egyfelől bármely polgár közvetlenül megszerezheti a közvagyonból rá eső részt, de megállapodhatnak úgy is, hogy kizárólagosan a kormányzat szedi a hasznot, amelyet aztán szétoszt az alattvalók között. Ez utóbbi esetben az uralkodót illeti meg az a jog, hogy a közvagyon hasznait közköltségekre fordítsa.⁹⁷⁷

Szibenliszt a klasszikus társadalmi szerződéselméletek alaptételéből kiindulva vallja, hogy az állami közvagyon célját legtöbbször ki lehet kötni

976 „Verum Politica svadet, ut illa regalia, quae non ex aliis rationibus, quam financialibus prae manibus Imperantis sunt, transverantur in privatos, vel eadem in commodum privatorum tantum ad unam partem occupati objecti, in natura vel pecunia praestandum, restringantur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XIII. 144. § 180-181., vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. VII. CLXX. pont 58., és Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 171. § 221.

977 „Omnia bonorum publicorum in Civitate emolumenta originaliter ad omni Civitatis membra pertinent, et quidem vel ita, ut quilibet civis suam ratam ex iisdem immediate accipere queat, vel ut regimen omnia emolumenta exclusive percipiat, ac inter subditos subdividat.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XIII. 145. § 182-183.

az állam létrehozására irányuló alapszerződésekben (*pacta fundamentalia*). Amennyiben ezekben ilyen kikötés nincs, akkor a közvagyon kezelésének célját törvényekben kell meghatározni.⁹⁷⁸

A közvagyon rendeltetése több irányú lehet, s e jellegzetességeknek megfelelően a következőképp lehet csoportosítani:

- uralkodói kincstári vagyon (*bona fisci*), melyről akkor beszélhetünk, ha a közvagyon célját az uralkodó életkörülményeinek, tekintélyének biztosításaként (*ut vitae et dignitati conservandae Imperantis*) határozták meg, mely főleg a monarchiákra jellemző; ezen belül, ha az uralkodói kincstári vagyon ingó dolgokból áll, akkor ezt *korona jószágoknak* (*domania*) nevezzük, melyekből származó jövedelmek közvetlenül az uralkodó tulajdonát képezik;
- állami kincstári vagyon (*bona aerarii*) elnevezéssel illetik azt a közvagyonot, amelynek célját úgy határozták meg, hogy az ebből származó javakat a közügyek intézésére, az állam védelmére kell fordítani.⁹⁷⁹

E kategóriákból kiindulva az uralkodót az állam javainak jellegéhez igazodva három különböző jog illeti meg:

- saját vagyonában korlátlan tulajdonjog (*jus dominii illimitati*), amiről az uralkodó saját döntése alapján, kizárólagosan rendelkezhet, például az uralkodó saját palotájában lakhat. Korlátlansága abban nyilvánul meg, hogy az ezzel való rendelkezés joga nem esik az állam igazgatását meghatározó törvények alá (*quia legibus regiminis non subest*);
- az uralkodói kincstári vagyon feletti haszonélvezeti jog (*jus utendi et fruendi in bonis fiscalibus*), mely szerint e jövedelmeket saját, szükséges mértékű fenntartási költségeire fordíthatja. E jog gyakorlásakor az uralkodó Szibeniszt szerint a saját hasznát veheti figyelembe;
- az államkincstár igazgatásának joga (*jus aerarii administrandi*), amikor az uralkodó döntése folytán az állami közvagyon közcélokra való felhasználása történik. E jog gyakorlásakor – ellentétben az előzőekkel – nem a saját

978 „et si eatenus pe pacta fundamentalia nihil determinatum fuisset, legibus regiminis destinationem bonorum publicorum stabiliendi.” Szibeniszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XIII. 145. §183.

979 Szibeniszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XIII. 145. § 183., vö.: Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. VIII. CLXXII. pont, 59., és Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II..172. § 222.

hasznát kell, hogy kövesse, hanem minden tekintetben a közcélokat kell szem előtt tartania, a közjavak épsége feletti éberén kell őrködnié.⁹⁸⁰

Szibenliszt ehhez kapcsolódva figyelmeztetésként jegyzi meg, hogy e javakat gyakran nehéz egymástól elkülöníteni, mivel e célok közötti átfedések miatt ezek könnyen összemosódnak.⁹⁸¹ Szibenliszt elvi megállapításai a közvagyonból származó hasznok kezeléséről azt a felfogást képviselői, hogy a közvagyonból származó jövedelmek felhasználása nem tekinthető az uralkodó személyes rendelkezési körébe tartozó kérdésnek, hanem alapvetően a közcélok szolgáltatáshoz kötött. Az uralkodó saját vagyona, az uralkodói kincstár és az államkincstár közötti különbségtétel egyúttal azt az igényt fejezi ki, hogy a közpénzek kezelése különüljön el a személyes uralkodói gazdálkodástól, és az állami közvagyon felhasználása elsősorban a politikai közösség javát szolgálja.

9. 4. A magánvagyonra kiterjedő vagyonkezelői felségjog gyakorlásának alapelvei

Amint már fentebb, a vagyonkezelői felségjog terjedelmének meghatározásakor megállapítást nyert, a vagyonkezelői felségjog a közvagyon mellett érintheti a magánvagyon is. Azt, hogy az e felségjogból származó speciális pénzügyi hatalom mennyiben illeti meg az uralkodót a magánvagyon tekintetében, az határozza meg, hogy a közjavakból az állam céljára szükséges módon fordítandó összegek elegendőek-e vagy sem. Abban az esetben, ha ezek elegendőek, Szibenliszt szerint nincs ésszerű magyarázata annak, hogy az uralkodó saját, bőséges vagyona mellett korlátozza a magánvagyon. Ekkor tehát pénzügyi hatalmat nem gyakorolhat. Ellenkező esetben viszont az uralkodó pénzügyi hatalmát jogosan gyakorolhatja a magánvagyonra kiterjedő módon is.⁹⁸²

980 Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XIII. 145. § 183., vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. VIII., CLXXIII. pont, 59. és Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 173. § 222-223.

981 „Est tamen saepe arduum haec bona ab invicem separare.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XIII. 145. § 182-184.

982 „Si illud, nulla est justa ratio, ob suam privati ad partem suorum bonorum suppediendam adstringi, et Imperans potestatem finalem exercere posset; contra si hoc, potestatem finalem jure exercet in bona privata,” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XIII. 146. §184., vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. VIII. CLXXIV. pont, 59-60. és Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 174. § 223-224.

Minden magánjogi alapon szerveződő társaságban a tagok kötelesek lehetővé tenni, hogy a társuláscéljainak elérésére minden szükséges és alkalmas eszköz biztosítva legyen. Egy olyan társaságban, melyben a tagok nem egyenlő jogosultságokkal bírnak, – s ez alatt Szibenliszt jelen esetben az államba szerveződött társadalmat érti – a fenti eszközök meghatározásának és alkalmazási módja felőli döntések joga az uralkodót illeti meg. Az uralkodó mindazonáltal a magánvagyonnal szemben önkényes módon nem gyakorolhatja pénzügyi hatalmát. Erre csak a fenti esetben kerülhet sor, tehát akkor, ha a közvagyonból nem állnak rendelkezésre megfelelő összegek az állami célok biztosítására. Szibenliszt lábjegyzetben jegyzi meg, hogy téves az a Hobbes-nak tulajdonított felfogás, amely szerint az adókivetés joga, mely az alattvalók magánvagyonát érinti, egy uralkodói tulajdonjognak fogható fel.⁹⁸³ Ismételten hangsúlyozza, hogy az uralkodó csak mint a nemzet képviselője tekinthető az ország tulajdonosának, ahol az alattvalók saját dolgaik felett tulajdonosként maguk rendelkeznek. Az uralkodó a magánvagyonnal szembeni pénzügyi hatalmát tehát csak másodlagosan gyakorolhatja, kizárólag csak akkor teheti, ha valamiféle szükséghelyzet áll elő, azaz ha a közvagyon csak szűkösön áll rendelkezésre.⁹⁸⁴

Ami a magánvagyonra érintő pénzügyi hatalom jogszerű gyakorlását illeti, a következő elveket kell megemlíteni:

- A közköltségekhez való hozzájárulás mértékének meg kell egyeznie a költségráfordítás szükséges mértékével. Ennek az elvnek az alkalmazásakor nyilvánul meg az a paradoxon, miszerint ezen elv ellen hat egy másik alapelv, amelynek alapján törekedni kell az állami jövedelmek állandó növelésére.
- A költségráfordítás szükségességének megszűnésével meg kell szüntetni a magánvagyonból történő hozzájárulás kötelezettségét. Ezt Szibenliszt abból az elvből vezeti le, mely szerint, ha megszűnik az ok, megszűnik a következmény is. Azonban hozzáteszi azt is, hogy ez a szabály az államnak csak a rendkívüli kiadásaira vonatkozik.

983 Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 174. § 223-224.; Hobbes: *Leviatan* 269-275.

984 „Quare sententia Hobesii in eo sita, quod jus vectigalium, et tributorum jus dominii sit, non substitit. [...] Neque pro arbitrio, sed pro ratione necessitatis potestas financialis in bona privata Imperanti competit.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XIII. 146. § lábjegyzete, 185.

- A hozzájárulásokat a polgárok anyagi lehetőségeihez kell mérni. Aki tehát többre képes, annak többel is kell hozzájárulnia a közkiadásokhoz, hiszen a tehetősebbek a közjavakból is több hasznot élveznek. A polgári egyenlőség természete tehát azt kívánja meg, hogy a gazdagabbak és a szegényebbek közösen vegyenek részt a közös célok megvalósításában. Ahhoz azonban, hogy az állam céljai hatékonyan megvalósulhassanak, a tehetősebbeknek nagyobb részt kell vállalniuk. E nélkül az állami célokat csak nagy nehézséggel vagy egyáltalán nem lehet elérni.
- Mivel a polgárok fogyasztása a hozzájárulás mértékétől függ, az előző pontban megfogalmazott elv érvényesüléséhez célszerű, ha az alapvető létfenntartási cikkek terén a szegényekre a lehető legkevesebb teher rakódjék.
- Önmagában vagy saját természetéből adódóan senkit – legyen az természetes vagy erkölcsi személy – nem illet meg immunitás a magánvagyonra kiterjedő pénzügyi hatalommal szemben.⁹⁸⁵

A magánvagyon terén gyakorolható pénzügyi hatalom kettős természetű, egyfelől irányulhat a magánvagyon jövedelmeire, másfelől pedig magára a vagyon állagára, a tőkerészre. Ha a pénzügyi hatalmat a magánvagyon jövedelmeivel szemben gyakorolják, akkor ez tág értelemben vett adókivetési jogosultságnak (*jus tributū*) nevezhető, ugyanis a magánvagyon jövedelmeinek azon részét, melyet az uralkodó az állami költségekre fordít, általánosságban adónak (*tributum*) nevezik. Fontos megjegyezni, hogy ez a jog a magánvagyon jövedelmeinek csak egy részére terjed ki.⁹⁸⁶

985 „Ex dato principio, et fine potestatis financialis in bona privata fluunt sequentes ejusdem justi limites: 1) mensura praestationum cum necessitate erogationum congruat; [...] 2) Cessante necessitate erogationum praestationes quoque aboleri debent; [...] 3) Praestationes sint pro ratione facultatum civium, [...] 4) Quatenus pro mensura praestationum consumptio civium eligitur, eatenus rebus ad vitam necessariis, velut pani, carni lignis, quam minima onera, contra iis, quae soli commodati, et voluptati inserviunt, graviora imponatur, [...] In se, et natura sua nulli civi, sive sit persona physica, sive moralis competit immunitas a potestate financiali quoad sua bona.” Szibeniszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XIII. 147. § 185-186., vö.: Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. VII. CLXXV-CLXXVI. pont 60., és Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 175-176. §§ 224-226.

986 „Modus, quo potestas financialis in bona privata exerceri potest, est duplex: nempe vel quoad quaedam solum consecraria, vel quoad ipsam horum substantiam.[...] Si potestas financialis in consecraria bonorum privatorum exerceatur, jus tributū sensu lato nominari potest,” Szibeniszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XIII. 148. § 186., vö.: Martini: Positiones de iure civitatis Cap. VII., CLXXVII. pont, 60-61. és Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 177. § 226., valamint Virozsil: Epitome iuris naturae, 158. § 371.

A magánvagyon tökerésére irányuló pénzügyi hatalom jelenti magát kisajátítási jogot (*dominium eminens*).⁹⁸⁷ Ez az alattvalók magánvagyonán fennálló olyan jogosultságot jelent, amely nemcsak az abból származó hasznok, jövedelmek egy részére, hanem annak valamennyi jövedelmére kiterjed, sőt vonatkozik magára a vagyon állagára is. Ez a jog szintén az állam céljának helyes és hatékony elérését célozza.⁹⁸⁸

Szibenliszt megállapításai a magánvagyonra kiterjedő pénzügyi hatalom gyakorlásáról szintén összhangban állnak a modern alkotmányos pénzügyi jog alapgondolatival. Gondolatmenetében világosan kirajzolódik, hogy a magánvagyon érintése csak kivételes jelleggel, az állami célok biztosításához szükséges mértékben történhet, és nem tekinthető az uralkodó tulajdonosi jogának. Az adókivetés és a kisajátítás elvi alapjainak meghatározásakor hangsúlyozza a szükségesség, az arányosság és a polgárok teherbíró képességéhez igazodó hozzájárulás követelményét, miközben kizárja az általános mentességek lehetőségét. E megközelítésben már felismerhető a közteherviselés elve, az adóztatás közérdekhez kötöttsége, valamint a magántulajdon kivételes korlátozásának később általánossá váló alkotmányos elvi kerete.

9. 5. Az adókivetés joga (*jus tributi, jus vectigalis*)

Valamennyi adó, illetve maga az adókivetés joga a magántulajdon jövedelmeinek csak egy részét érinti, s e tekintetben Szibenliszt szerint az adók

987 A *dominium eminens* az állam rendkívüli jogkörére, az úgynevezett *jus eminens*-re vezethető vissza, amely joggal az állam olyan rendkívüli helyzetben élhet, amikor az állam célja más módon nem valósítható meg. A *jus eminens* kiterjed az alattvalók személyére és vagyonára egyaránt. Az alattvalók személyével szembeni *jus eminens* érvényesül például a hadkötelezettségben, a vagyonra vonatkozót pedig a *dominium eminens*-t jelenti. Ld.: Martini: *Positiones de jure civitatis*, Cap. VII. CLXXXII. § 62. p. és Grotius: *De iure belli ac pacis*, I. könyv VI. § 32.; lásd még: Sereg Péter: A hazai központi költségvetési eljárás tervezési folyamatának jogi elemzése, in: *Fontes Iuris*, 7. évfolyam, 3. szám, 2021., 18-25.

988 „Alter modus potestatem financialem exercendi in bona privata est, si in ipsam substantiam horum exerceatur; qui *dominium eminens* dicitur, h.e. *jus ex privatis bonis subditorum non tantum proportionatam partem consecratorum, sed omnia consecratoria, immo ipsam substantiam ad consecutionem finis Civitatis applicandi.*” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XIII. 150. § 188., vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. VII., CLXXXII. pont, 62. és Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 182. § 230., valamint Virozsil: *Epitome iuris naturalis*, 159. § 375.

azonos módon ítélandók meg. Más tekintetben viszont az adók különbözőségeket mutatnak fel, s ez a különbözőség abból adódik, hogy az ilyen jövedelmekből kitevődő közköltségek milyen célra fordítandók, továbbá, hogy az egyes adótípusok mennyire számítanak szükségképpenieknek. Az adók e változatossága miatt az uralkodói gyakorlattól függően a jogban is változó elnevezésekkel találkozunk – utalja e kérdéskört Szibenliszt a pozitív jogalkotás körébe. Így a következőkben az egyes adónemek elnevezése tekintetében azokat az irányvonalakat vázolja fel, amelyek az eddigi tapasztalatok alapján kirajzolódtak.

Ennek megfelelően állapítja meg szerzőnk, hogy a legáltalánosabb megkülönböztetés szerint, ha az adókiadás sajátos oka a közjavakon fennálló magáncélú „haszonélvezet” (*ususfructus*) – azaz egy dolog lehetőleg állagromlás nélküli használata – akkor az ilyen jellegű adó elnevezése *vectigal*, vagyis díj, valamint az erre vonatkozó jog neve *jus vectigalis*, azaz a díjszabás joga. Az ilyen jellegű adók, azaz díjak a közjavak azon típusai szerint differenciálódnak, melyeket a polgárok magáncélokra használják. A leginkább használatos ilyen jellegű adók a közutak, hidak, folyók, piacok használatáért fizetendő díjak. Ezek elnevezése attól is függ, hogy például egy közutat gyalogos személy vagy esetleg lovas kocsis vesz igénybe. Így lehet szó gyalogos útdíjról (*pedagium*), szállításért fizetett díjról (*portorium*) stb. A *vectigal* típusú adókhoz sorolja Szibenliszt az úgynevezett tengeri adókat (*maris vectigal*), mely kivethető mind idegen, mind pedig saját alattvalóval szemben is.⁹⁸⁹

Martini kiegészítéseként lábjegyzetben ismerteti Szibenliszt, hogy létezik olyan jellegű adó is, amelyet az állampolgártól olyan szolgáltatás igénybevételekor fizettetnek meg, amely szolgáltatás egyébként csak közköltségekből finanszírozható. Az ilyen szolgáltatás után fizetendő adó elnevezése *taxa*. E körbe tartozik a bírák honorárium, illetve díjazása (*taxae judiciales*), bizonyos hivatali feladatok átengedése fejében fizetendő díj (*taxa ob concessum*

989 „Si haec ratio peculiaris, cur tributum exigatur, sita est in usufructu boni publici ad privatos fines, quorum possibilitas sumtus publicos supponit, vectigal, jus vectigalis dicitur. Suntque vectialis tot species, quot bona publica, quibus utuntur cives ad suos privatos fines.[...]” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XIII. 149. § 187., vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. VII., CLXXVIII, CLXXXI. pontok, 61-62. és Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 178. § 227., valamint Virozsil: *Epitome iuris naturae* 156. § és d) jelzésű lábjegyzete. 374.

munus), vagy például egy kedvezmény, bizonyos előjogok engedélyezése ellenében fizetendő díj (*taxa ob concessum privilegium*).⁹⁹⁰

Amennyiben az adókivetés célja az, hogy egy magánszemély a saját vagyonán fennálló jogait gondtalanul élvezhesse, akkor vagyonadóról (*tributum sensu proprio*) beszélünk. Az ilyen típusú adókat meg lehet állapítani a szóban forgó vagyon jellegét véve figyelembe (*tributum reale*), illetve a vagyont használó személyre tekintettel (*tributum personale*). A vagyon után fizetendő adóknak azon típusait, melyek a polgárok vagyonát rendeltetésükre való tekintet nélkül terhelik, általános vagyonadónak (*realia tributa generalia*) nevezi, s ha a vagyon sajátos jellegét is figyelembe veszi, akkor speciális, egyedileg megállapított vagyonadóról (*realia tributa specialia*) van szó.⁹⁹¹

Végül megjegyzi, hogy a vagyonkezelői jog tárgyalása, főként az adók kivetésének, az adók beszedésének, az ebből befolyt összegek felhasználásának, tehát az állami közvagyon helyes kezelésének részletes szabályai a kamerális tudományok (*scientiae camerales*) és a közigazgatástan (*politica publica*) tárgykörébe tartoznak.⁹⁹²

Szibenliszt adóelméleti fejtegetései az adóztatás olyan elvi kereteit fektetik le, amelyek a későbbi közpénzügyi gondolkodásban is meghatározóvá váltak. Megkülönböztetései világossá teszik, hogy az adók különböző jogcímeken jelenhetnek meg, attól függően, hogy közjavak használatához kapcsolódó díjról, valamely szolgáltatás ellenértékéről vagy a magánvagyon jövedelmére kivetett hozzájárulásról van szó. E megközelítésben már felismerhető az állami bevételek funkcionális differenciálásának igénye, valamint az a szemlélet, amely az adóztatást a közfeladatok finanszírozásához kapcsolódó, jogilag rendezett állami jogosultságként értelmezi. Szibenliszt azzal is érzékelteti a pénzügyi igazgatás sajátos jellegét, hogy az adók részletes szabályozását az úgynevezett kamerális tudományok és a közigazgatás-

990 Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XIII. 149. § és lábjegyzete, 187., vö.: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 178. § lábjegyzete. 227.

991 Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XIII. 149. § 188., vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. VII., CLXXIX. pont, 61. és Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 179. § 227-228.

992 „Ulterior pertractatio hujus materiae, prout etiam regulae in tributis imponendis, detribuendi, exigendis, nec non in bonis Civitatis publicis prudentur administrandis ad scientias camerales, et politicam publicam pertinent.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XIII. 149. § 188.

tan körébe utalja, ami a modern pénzügyi igazgatás kialakulásának irányába mutat.

9. 6. A kisajátítási jog (*dominium eminens*)

Az állami pénzügyi hatalom minden olyan dologra irányul, amely egyfelől alkalmas eszköznek mutatkozik az állam céljának elérésére, másfelől olyan dolgokra is, melyek akadályozzák ezt. Így a kisajátítás joga tulajdonképpen az államban található olyan dologra vonatkozik, amelyeknek magánkézben való birtoklása gátolja az állami célok megvalósítását, ám e helyzet megszűnésével szükséges és hasznos dolgokká válnak az állami célok elérésére. Az állami pénzügyi hatalom ebben az esetben a magánvagyon egész állagára vonatkozik. Sőt ez a jog a finansziális jellegen túl a polgárok személyes szolgálatainak igénybevételére is kiterjed, ennél fogva a kisajátítási jog erre való utalásképpen *jus supereminens* néven is ismert, mint olyan jog, mely az alattvalók valamennyi (vagyon és személyes) képességére kiterjed.⁹⁹³

A kisajátítási jog gyakorlásának magyarázataként, e jog példáiként említi Szibenliszt a következő eseteket: egy telek kisajátítása azzal a céllal, hogy azon várat vagy erődítményt építsenek; az alattvalók dolgainak megsemmisítése, nehogy azok az ellenség kezére kerüljenek; szállítóeszközök lefoglalása katonák szállítására; telek egy részének kisajátítása közút építésének céljából; egyes személyes szolgáltatások igénybe vétele, mint például szükség esetén katonáskodás. Ez utóbbi terén Szibenliszt hangsúlyozza, hogy az egyes személyek tekintetében nincs kivétel, még azok is kötelezhetőek, akik egyébként az immunitás privilégiumát élvezik.⁹⁹⁴

993 .Quare dominium eminens res subditorum proprias versatu; potestas vero eminens in personas exercetur. Utrumque venit nomine juris eminentis, supereminentis, quia super jura, ac dominia privatorum omnia eminent.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XIII. 150. §189-190., vö Kautz: Politika, 164., Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. VII., CLXXXII. pont, 62.; Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 182. § 230-231 és Virozsil: Epitome iuris naturae, 159. § 374-375.

994 Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XIII. 151. § 190., vö.: Martini: positiones de iure civitatis, Cap. VII. CLXXXIII. pont, 62., Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 183. § 231-232. és Virozsil: Epitome iuris naturae, 160. § 376-377.

A kisajátítási jog jogszerű gyakorlásának alapelvei az alábbiakban fogalmazhatóak meg:

- A kisajátítási jog gyakorlása kizárólag az állam céljának érdekében történhet, gyakorlása csak akkor jogszerű, ha az állami célok megvalósításakor ez tekinthető az egyedüli jótékony eszköznek. Következésképp mindaddig, amíg az állam célja ennél kíméletesebb eszközökkel is elérhető, ezzel a joggal nem szabad élni.
- Tekintettel arra, hogy az uralkodó az állam érdekében él e joggal, mihelyt az állam érdeke megszűnik, azoknak a személyeknek, akiknek vagyonával szemben vagy személyes hozzájárulásuk igénybevételével e jogot gyakorolta – kártalanítás (*resarcitio damni*) jár.
- A kisajátítási jog gyakorlásának indoka kizárólag szükséghelyzet lehet, vagy egy nagyobb haszon elérése érdekében történhet, végső soron tehát nem lehet más indoka, mint az államérdek, a közjó (*ratio status*). Jogalapja tehát a közösség jólétének biztosításában keresendő.⁹⁹⁵

Az, hogy az ország pénzügyi igazgatása az uralkodót megillető végrehajtó hatalomhoz, azaz az uralkodó kormányzati jogaihoz kapcsolódik, melynek egyik eleme az őt megillető vagyonkezelői felségjog, s hogy ennek, mint minden felségjognak a terjedelmét általánosságban az állam célja, azaz a közjó határozza meg – már Martini természetjogában is kifejezésre jutott. Szibenliszt azonban ennél tovább megy, egyfelől azzal, hogy a végrehajtó hatalom konkrét korlátját a törvényekben látja, amikor is azt állítja, hogy a végrehajtó hatalom az *Imperans* legfőbb felügyeleti jogkörén keresztül nyilvánul meg, s ennek érvényesítését a törvényhozói hatalom írja elő. Másfelől viszont egy sor olyan alapelvvvel is kiegészíti a Martini-fé-

995 „Conditiones, sub quibus justum exercitium juris eminentis agnoscitur, sunt sequentes: 1) Exercitium juris eminentis tantum propter finem Civitatis fiat; [...] 2) Si super bonis, vel personalibus praestationibus unius, vel aliquorum pro bono Civitatis per Imperantem disponatur, iis, qui praecipuo onere gravati fuerunt, simul ac finis Civitatis admittit, resarcitio damni fieri debet; [...] 3) In solo statu necessitatis, vel majoris cujusdam utilitatis reperitur sufficiens ratio, ex qua jus eminens intelligi possit, quae ratio justifica, seu principium juris hujus cum ratio status adpelletur, dicere possumus, jus eminens in ratione status fundari.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XIII. 152-153. § 189-191., vö.: Martini: *positiones de iure civitatis*, Cap. VII., CLXXXIV-CLXXXV. pontok, 63., Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 184-186. §§ 232-234., és Virozsil: *Epitome iuris naturae*, 161. § 3679-383.

le tételeket, melyek az állami vagyonkezelői jogkört további korlátok közé szorítja.

Összegzőképpen e legfontosabb alapelvek csokorba szedve a következők:

- amennyiben az állami közvagyon célja nincs pontosan meghatározva az államot létrehozó alapító szerződésben, akkor a közvagyon kezelésének célját törvényekben kell meghatározni.
- a közvagyonból származó hasznok alapvetően az állam valamennyi polgárát megilletik, elviekben tehát bármely polgár közvetlenül megszerezheti a közvagyonból rá eső részt.
- a kormányzat a bevételeknek kizárólag a hasznait szedheti, a fennmaradó részt szét kell osztania az állam polgárai között; az uralkodót tehát az a kötelezettség köti, hogy a közvagyon hasznait közköltségekre kell fordítania.
- az uralkodó adókimutatási joga nem tekinthető uralkodói tulajdonjognak, ezt a jogot az uralkodó csak, mint a nemzet képviselője gyakorolhatja.
- a pénzügyi hatalom a magánvagyonnal szemben csak annyiban illeti meg az uralkodót, amennyiben a közjavakból az állam céljára szükséges módon fordítandó összegek nem elegendőek; az uralkodó tehát a saját vagyona javára pénzügyi hatalmát jogosan nem gyakorolhatja a magánvagyonra kiterjedően.
- a kisajátítási jog gyakorlása fejében a magánszemélynek kártalanítás jár.

Szibeniszt kisajátítási jogról szóló fejtegetései olyan elvi keretet rajzolnak meg, amely a modern alkotmányos tulajdonvédelem alapgondolataival is összhangban áll. Érvelésében a magántulajdon korlátozása kizárólag a közjó érdekében, szükséghelyzetben és végső eszközként igazolható, ami a később általánossá váló szükségességi és arányossági követelmény korai megfogalmazásának tekinthető. Ugyanakkor a kisajátítás jogszerű gyakorlását kártalanítási kötelezettséghez köti, ami a tulajdonelvonás kompenzációjának később alkotmányos elvvé váló követelményét vetíti előre. Ezzel párhuzamosan az uralkodói pénzügyi hatalom gyakorlását is a közérdek szolgáltatáshoz köti, hangsúlyozva, hogy az állam a magánvagyonnal szemben nem tulajdonosi minőségben, hanem a politikai közösség érdekében eljáró közhatalmi szereplőként lép fel.

9.7. Az állami vagyonkezelés elvi keretei a természetjogi államelméletben

Az állam gazdasági életének irányítása mindig fontos helyet foglal el a központi igazgatásban, hiszen ez határozza meg az adott állam gazdasági alapját. Nem véletlen tehát, hogy az állam igényt tart arra, hogy sajátos eszközeivel céljának elérése, a közjó előmozdítása érdekében megszervezze gazdasági életét. Az állam vagyonkezelői joga kiterjed minden olyan eszközre, amely az állam céljának előmozdítását szolgálják, ennélfogva vonatkozik minden olyan vagyona is, amely az állam fennhatalósága alá tartozik (*bona in Civitate*), így érinti a köz- és a magánjavakat egyaránt. Ide kapcsolható Szibenliszt többször is megfogalmazott azon megállapítása, hogy a tulajdonjog elismerése, védelme kizárólag az állam keretei között garantált.

Ebből adódóan az állam kötelessége az össznemzeti vagyon (*nationale dominium*) – így a magán és közjavak – megóvása, gyarapítása. Az államfelség e vagyona nézve tulajdonosi jogokat gyakorolhat, melyet ebből a szempontból egyben közhatalmi jogosultságként kell felfogni Szibenliszt szerint. Az államfelség gyakorlója ugyanis az államterületnek nem tényleges tulajdonosa, ahogyan azt Hobbes magyarázza, hanem Szibenliszt szerint az állam irányítója, a *Rector Civitatis* minden tekintetben a közhatalom gyakorlójaként lép fel. Ilyen értelemben mondhatjuk, hogy a nemzeti vagyon feletti tulajdonjogát közhatalmi jogosultságánál fogva gyakorolja. Ennek indoka pedig az, hogy az állam biztonsága érdekében ő képviseli a nemzetet, mely az egész állam területének valóságos tulajdonosa. Így ebben az értelmezésben az állam tulajdonosi funkciója (*dominium*) közhatalmi funkcióként (*imperium*) szerepel. Ebből következően az állam vagyonkezelői joga mindig csak a közösség céljainak alárendelten érvényesíthető.

E felségjognak legközvetlenebbül gyakorolható módja a nemzeti vagyon feletti rendelkezési jog, melyet Szibenliszt az állam pénzügyi hatalmának nevez. Ez az államban felhalmozódott vagyoni eszközök hovaforrására irányuló döntési jogosultságot jelenti, amit mindig a nép nevében kell gyakorolnia.

Ezen túl az államfelség gyakorlóját az állam vagyona tekintetében megilleti a használat joga is, mely elsődlegesen azt jelenti, hogy az uralkodó a közvagyonból az állam rendeltetésével összeegyeztethető módon saját céljaira bizonyos részt elkülöníthet. Továbbá bizonyos alaposan megfontolt indokok alapján – tehát nem önkényes jelleggel – azzal más módon is rendelkezhet, így akár értékesítheti is azt. Itt említi meg a közvagyonból származó hasznok kezelésére vonatkozó elveket, melyekkel kapcsolatban Szibenliszt hangsúlyozza, hogy a közvagyon kezelésének célját minden esetben törvényekben kell meghatározni.

A közhasznok kezelése terén van nagy jelentősége a *fiscus* és *aerarium* vagyona közötti különbségtételnek. Az elsőből származó hasznok közvetlenül az uralkodó életkörülményeire, tekintélyének biztosítására fordítandók. A második vagyonelemet a közügyek intézésére, az állam védelmére kell elkülöníteni. Ezzel kapcsolatban Szibenliszt arra az örök problémára figyelmeztet, hogy az egyes vagyonelemek között gyakran nehéz különbséget tenni, mivel a célok közötti átfedések miatt ezek könnyen összemosódnak.

Az állam elfekvő javakkal kapcsolatos különleges joga a regále jövedelmeken fennálló financiaális hatalom, melyet az uralkodónak a közjavakra vonatkozó elvek szerint az állam céljának előmozdítása érdekében kell gyakorolnia, vagyis az ebből származó hasznokat az állam működtetésére kell fordítani. A regalé-jövedelmek pénzügyi megfontolásból magánszemélyek kezelésébe is átkerülhetnek, ekkor azonban ezen átengedett jog alapján a magánszemélyek az okkupált tárgyaknak csak részbeni hasznát élvezhetik.

A vagyonkezelői felségjogok magánvagyonra is kiterjednek azon az alapon, mely szerint minden polgártól megkövetelhető, hogy közvetve, erejéhez mérten járuljon hozzá a szükséges állami kiadásokhoz. Ez a kötelezettség valamennyi polgárt érinti, az egyenlő és arányos közteherviselés igényét nem célszerű elvetni, hiszen Szibenliszt megállapítása szerint azokban az államokban, ahol a polgároknak csak egy része járul hozzá a közterhek finanszírozásához, ott a közterhek jóval nagyobb terhet jelentenek. A magánvagyonnal szembeni pénzügyi hatalom csakis másodlagosan gyakorolható, még pedig akkor, ha az állam működtetésére a közvagyon nem elegendő. Szibenliszt általános elvként fogalmazza meg, hogy a közköltségekhez való hozzájárulás mértékének meg kell egyeznie a költségáfordítás szükséges

mértékével. A szükségesség megszűnésével megszűnik a magánvagyonból történő hozzájárulási kötelezettség is. Senkit sem illet immunitás a magánvagyonra kiterjedő pénzügyi hatalommal szemben, a hozzájárulásokat pedig a polgárok anyagi lehetőségeihez kell igazítani.

A magánvagyon jövedelmeire vonatkozó pénzügyi hatalmat az állam adó-kivetési joga jelenti, mely szintén nem kezelhető fejedelmi tulajdonjogként. Az adók megfizetése mindig valamilyen szolgáltatás igénybevételével magyarázható, s mivel sokféle szolgáltatás vehető igénybe, az adófajták elnevezései is rendkívül változatosak lehetnek. Az erre vonatkozó részletes szabályok ismertetése a kameralisztika és a közigazgatástan feladata.

A magánvagyon egész állagára kiterjedő állami pénzügyi hatalom az állam kisajátítási joga, melynek gyakorlását az eddigi pénzügyi jogkörökhöz képest még több tényező korlátozza. Az állam célja érdekében történő gyakorlásként megismert általános korlátot az *ultima ratio* elv egészíti ki, vagyis mindaddig, amíg az állam célja ennél kíméletesebb eszközökkel is elérhető, ezzel a joggal nem lehet élni. Az érdekmúlás e jog gyakorlását is kioltja, s a *jus eminens* érvényesítését követően a kisajátított vagyon, illetve személyes szolgáltatás fejében kártalanítás jár. E jog alkalmazása speciális helyzeteket kíván meg, indoka csakis szükséghelyzet vagy egy nagyobb haszon elérése lehet.

10. Az állam vallásügyek terén gyakorolható jogköre (*jus circa sacra seu religionis negotia*)

10. 1. Az állam vallásügyekre kiterjedő jogkörének természetjogi indoklása

Martini természetjogászként és politikusként egyaránt olyan irányvonalat képviselt, amely igyekezett magát az egyházi befolyástól minden tekintetben függetleníteni. Ennek hatása kiváltképp az állam kultuszpolitikáját megalapozó természetjogi elvek kidolgozásában nyilvánult meg. Az elsődleges feladat az állami uralkodó egyház feletti hatalmának indoklásakor megmutatkozó, részben középkori, részben modern szemléletből fakadó ellentmondások feloldása volt. A cél az volt, hogy az egyház feljebbvalósága helyett az államnak az egyház(ak) belső ügyeibe történő minél nagyobb mértékű beavatkozását az állam sajátos jogköréből vezessék le. Ennek természetjogi megalapozásában jelentős szerepe volt annak a Martininek, aki tagja volt a jezsuita rend feloszlására létrehozott bizottságnak. Martini kiváló elmének bizonyult e téren, amit az is bizonyít, hogy Christian Wolf természetjogi elveire tanítómesterénél, Rieggernél is ügyesebben alapozott tézisei a jozefinista egyházpolitika fundamentumát jelentették. Ez a fajta természetjogi magyarázat az állam vallásügyekkel kapcsolatos jogainak indoklásakor immáron fölöslegessé tette az uralkodónak az egyházban betöltött kitüntetett személyi státuszára való hivatkozást,⁹⁹⁶ annál is inkább, mivel ideológiai téren a katolikus egyház kizárólagos államvallásként fellépő hegemon szerepe e korra már megszűnt.

A vallásügyekkel kapcsolatos állami feladatokra vonatkozó ismeretek elemzéséhez a Martini által kidolgozott tézisek tehát nagyban hozzájárultak. Szíbenliszt azonban mindezeket egy korszerűbb meglátásban tolmácsolja,

996 Palme: Der naturrechtliche Hintergrund Martinis 127.

melynek lényegét a Martini-féle természetjog kiegészítésekén beépített fogalmi tisztázások, az egyes állami jogosultságok logikus rendszerben történő levezetése adja, melynek során természetszerűleg Egger ide vonatkozó megállapításait is bemutatja.

10. 2. Az állam és egyház viszonya

Az állam polgárai gyakran valamely egyház tagjai is egyúttal, mely egyház, mint társaság, híveivel szemben bizonyos irányító jogkörrel (*potestas*) rendelkezik. Ahhoz, hogy az egyházi és az állami hatalom között ne kerüljön sor hatásköri összeütközésre, szükség van annak a kérdésnek az értelmezésére, hogy az államhatalom vajon beavatkozhat-e, és ha igen, milyen mértékben a vallással kapcsolatos ügyekbe – fogalmazza meg bevezetésekként az egyház és állami szétválasztásának igényét Szi-benliszt.⁹⁹⁷ Ez a kérdésfeltevés igencsak aktuális a modern, szuverén állam eszméjének térhódításával, hiszen az állam ebben a korban már magának igényli azt a hatalmat, – amit a *jus circa religionis negotia* is kifejez – melyen keresztül ő határozza meg a világi hatalom és a vallás viszonyát. E felfogásban az állam maga a végső és legfőbb hatóság, melyet az ilyen jelzők is igazolnak, mint *suprema majestas*, *maxima societas*. Ennélfogva az állam a társadalmi együttélés minden formájára kiterjedően illetékes, melyre nézve már nem ismer el közbülső hatalmakat. Az egyházaknak ezzel szemben óriási morális tekintélyük van, amit az állam igyekszik a maga szolgálatába állítani.⁹⁹⁸

Európa nyugati felén a kereszténységet ekkorra már a reformáció nyomán bekövetkező egyházszakadás és újabb felekezetek létrejötte jellemzi. Nem ritkák a felekezeti villongások, vallási nézeteltérések, melyekre gyógyírt a politikailag egységes állam eszméje jelenthet, gondoljunk csak a *securitas*-ra, mint legfőbb állami célra. A modern állam fogalmához hozzátarto-

997 „Membra Civitatis sunt una membra ecclesiae, potestate instructae, ne igitur inter potestatem ecclesiasticam, et civilem collisiones eveniant; necessarium est determinare, an, et quatenus civile imperium semet in religionis negotia exserat.” Szi-benliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XIV. 154. § 191.

998 Armin Adam: Egyház és állam, Rövid történeti bevezetés a politikai teológiába, (Budapest, Kálvin János Kiadó, 2008) 138-144.

zik a szekularizáltság, ami „a társadalmi élet központi területeinek széles körű egyháztalanítását” jelenti. Ehhez a törekvéshez azonban az szükséges, hogy „a vallás ne essék többé a közügyek, a *res publica* területére”, s ennek „feltétele tehát, hogy a vallás magánüggé váljék.”⁹⁹⁹ Mindezen tendenciák vezetnek el ahhoz, hogy a felekezetek között politikailag többé már nem lesz különbség, s minden olyan egyház, amely nem követ az állam céljával ellentétes hitéletet, jogszerűen működhet az állam területén.

E racionális természetjog által vallott eszmeiséget tükrözi vissza Szibenliszt is, amikor az állam egyházi ügyekre vonatkozó jogkörét (*jus circa sacra*) tárgyalja, melyre kijelenti, hogy ez a jogkör az államot kétség kívül megilleti, hiszen az minden olyan téren jogosultságokkal bír, amely az állam céljára közvetlenül vagy közvetve hatással lehet¹⁰⁰⁰ – az egyházak tevékenysége pedig ilyennek tekintendő.

10. 3. Az egyházak, vallások

E jogkör pontosabb megértéséhez Szibenliszt fontosnak tart tisztázni olyan alapfogalmakat, mint az egyház, a vallás, a vallási cselekmények. Az egyházat (*ecclesia*) azonos hitbéli meggyőződést valló személyekből álló *societas*-ként jellemzi. Elterjedését tekintve ez lehet egyetemes jellegű (*universalis*), azaz valamennyi égtájon elterjedt közösségként működő, és lehet helyi, partikuláris jellegű (*particularis*), amennyiben az csak bizonyos vidékekre korlátozódik.¹⁰⁰¹

Vallás (*religio*) alatt Istenről vallott ismereteket ért. A vallásgyakorlás (*cultus Dei*), melyet olyan cselekményekként jellemez, mint amelyek az isteni tökéletesség szemlélésére buzdítanak, két módon fejthető ki. Egyfelől meg-

999 Adam: Egyház és állam, 144-145.

1000 „Cum denique Imperanti jus in objecta, quae uti impedimenta, ita media promovendi finis Civitatis esse queunt” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XIV. 154. § 194., vö.: Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. VIII., CCVI. pont, 71., Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 202. § 255., és Virozsil: Epitome iuris naturae, 146. § 335.

1001 „Ecclesia est societas personarum, eandem religionem profitentium; estque vel universalis, quae per terrarum loca quaecunque dispersa et, vel particularis, quae in certis quibusdam locis provincia pago vel vico existit.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XIV. 154. § 191., vö.: Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. VIII., CCVI. pont, 71. és Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 202. § 255.

nyilvánulhat belsőleg (*internus*), másrészt pedig külső cselekményekben (*exterus*).¹⁰⁰²

Szibenliszt is különbséget tesz igaz (*vera religio*) és hamis vallás (*falsa religio*) között. Azt a vallást tartja igaznak, amely megfelel az isteni tulajdonságoknak, míg amelyik vallás e tulajdonságokkal ellenkezik, hamisnak tekintendő. Az isteni kinyilatkoztatáson alapuló vallásokkal (*religio positiva*) szemben megkülönbözteti a természeti vallásokat (*naturalis religio*), melyek tanítása kizárólag a tiszta ész megvilágosodása folytán ismerhető. Az olyan vallást, amelynek követői Istent mint létezőt úgy fogják fel, mint aki befolyással bír az emberek jó illetve balsorsára, érzékeken alapuló vallásnak (*religio sensualis*) nevez és a pogány vallásokkal azonosítja. Ezzel szemben azt a fajta, vallást, amelyik Istenre morális Törvényalkotóként, Bíróként és Végrehajtóként tekint, erkölcsi vallásnak nevez (*religio moralis*), s ilyennek tartja a keresztények vallását.¹⁰⁰³

A fogalmi tisztázások után kijelenti, hogy a vallás alkalmas és szükséges eszköz arra nézve, hogy az állam célja könnyebben és tökéletesebben megvalósuljon.¹⁰⁰⁴ Alkalmasságát az adja, hogy egy tiszteletre méltó vallás saját tanain keresztül erényes életre ösztönöz, tiszta erkölcsre nevel. Az a tény pedig, hogy Istent úgy tiszteljük, mint Törvényalkotót, Bíró és Végrehajtót, aki a földi életre tekintettel Mindenhatóként jutalmat és büntetést mér, az erkölcsös polgári magatartásra jóval nagyobb ösztönző erővel hat, mint amekkorát maga az állam, az uralkodó képes kifejteni. Szükségességét azzal indokolja, hogy akkor, amikor a jogalkotás a legtöbb esetre nem képes megoldást nyújtani, az ilyen helyzetekre végső soron a valláshoz, mint jótékony segítséghez lehet fordulni. Az a dogmaként elfogadott felfogás, hogy Isten mindent lát, mindenhol jelen van és a legnagyobb titokban elkövetett gaz-

1002 „Religio est cognitio Dei (Theoretica), et determinatus modus Deum colendi (Practica). Cultus Dei est complexus actionum, ad quas divinorum attributorum contemplatio nos impellit, et prout hae actiones sunt internae, vel externae,” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XIV. 154. § 191., vö.: Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 202. § 255.

1003 Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XIV. 154. § 193., vö.: Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 202. § 255.

1004 „Religio est medium aptum et necessarium ad facilius, perfectiusque assequendum finem Civitatis.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XIV. 154. § 193., vö.: Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 202. § 256.

tetteknek is tanúja, sőt megtorlója, rendkívül hatásos módja a bűnelkövetéstől való tartózkodásnak.¹⁰⁰⁵

10. 4. Az állam vallásügyi jogköre és a lelkiismereti szabadság

A *jus circa sacra* tehát állami felségjog, mely jelleg abból adódik, hogy az állam minden olyan tárgykört szabályozás alá vonhat, amely előmozdítja vagy éppenséggel akadályozza az állam célját. Ebből következően az állam egyházakra vonatkozó felségjoga két funkciót foglal magában:

- az akadályozó cselekményekre tekintettel megilleti az egyházak feletti felügyelet jogát (*jus inspectionis*);
- és az egyházak tevékenységének támogatását (*jus advocatiae*).¹⁰⁰⁶

Szibenliszt lényegesnek tartja tisztázni, hogy a *jus circa sacra*, vagyis az egyházakkal kapcsolatos jog nem tévesztendő össze a *jus in sacra* jogosultsággal, ami a szent dolgokban való jogot jelenti. Az előbbi megilleti az államot, az utóbbi viszont nem. A *jus in sacra* végcélját tekintve az örök életre összpontosít, míg a *jus circa sacra* az evilági viszonyokra, a földi jólétre mint államcélra irányul, és csak az adott állam viszonylatában, annak területén

1005 „Aptum ideo; quia religio venerabili sua doctrina ad virtutem nos erudit, puram moralitatem urget, Deumque, ut Legislatorem, Judicem, et Executorem praemiorum, et poenarum, sine restrictione ad terrestrem vitam proponit, motiva ad bonos civiles mores invitantia suppeditat majora quam Imperans suppeditare valet. Necessarium; cum legislatio plurimis casibus destitutum se cerneret, nisi beneficam ei religio praeberet manum [...]” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XIV. 154. § 193., vö.: Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 202. § 256-257.

1006 „Cum denique Imperanti jus in objecta, quae uti impedimenta, ita media promovendi finis Civitatis esse queunt (§ 119.), proprium sit, juris majestatici circa divisio in jus inspectionis, et advocatiae patet.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis Tomus II. Pars II. Cap. XIV. 154. § 194. p. Csizmadia: A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig 208-209. Bár Csizmadia a *jus advocatiae*-ről azt vallja, hogy „nem helyes a *jus circa sacra* körébe tartozó állami jogosítványok körébe vonni”, mivel az állam számára inkább köteleességet jelentett, nevezetesen arra, hogy „az egyházi aktusok végrehajtását elősegítse.” Az állam felségjogait viszont nem lehet csak a jogosultságok szempontjából értékelni, hiszen minden felségjognak azt a kötelezettséget kell megcélznia, hogy az állam polgárai számára a tőle telhető módon jogbiztonságot szavatoljon. Így a felségjogok nem értelmezhetők az állam bizonyos kötelezettségei nélkül – ahogy azt már Szibenliszt is számos helyen kifejti.

érvényesül. A szent dolgokban való jog a vallás lényegére vonatkozik, az azokhoz kapcsolódó dolgokra tanít, Isten Szentségének szolgálva spirituális jogszolgáltatást gyakorol. Az állam egyházakra vonatkozó jogköre a fentiek közül egyikre sem terjedhet ki, inkább arra szolgál, hogy az állam polgárai biztonságos körülmények között követhessék az igaz vallás szerinti erényes életútjukat és ebben semmilyen háborítást ne szenvedjenek.¹⁰⁰⁷

Egy vallás gyakorlása különféle cselekedetekben nyilvánul meg, melyekre a fentiekből nyilvánvaló módon az állam jogköre szelektív módon vonatkozik. Annak meghatározásához, hogy az állam jogköre mely vallási cselekményekre terjed ki és melyekre nem, tisztában kell lenni a különféle vallási aktusok lényegével. A vallásgyakorlás jelenti mind a belső, mind pedig a külső cselekvéstípusokat. Mindkettőről elmondható, hogy vonatkozhatnak a vallás lényegére, de lehetnek e tekintetben lényegtelenek is, továbbá lehetnek kötelezően gyakorlandók, vagy önként vállaltak. Mind a belső, mind pedig a külső cselekményekre nézve Szibenliszt megjegyzi, hogy bárki, aki ezek közül valame-lyikkel nem ért egyet, nem köteles azt azonos módon gyakorolni.¹⁰⁰⁸

Az állam vallásügyek terén érvényesíthető joga nem vonatkozhat a belsőleg megnyilvánuló vallási cselekményekre, hiszen a belső cselekmények egyébként sem tárgyai az államhatalomnak. Ezek a cselekmények abba a kategóriába tartoznak, ahol a polgárok intellektuális gondolkodásmódja formálódik. Hasonló módon a vallás lényeges természetéhez tartozó, dogmatikus cselekedetek sem tartoznak az állam hatáskörébe. Az alattvalóknak nem is állt szándékukban ilyen mélységbe ható joggal felruházni az államot, hiszen a biztonság megteremtésére irányuló jog nem tartalmaz olyan jogosultságot, amelynél fogva meg lehetne határozni az üdvösségre vonatkozó dogmákat.¹⁰⁰⁹

1007 „jus circa sacra nihil horum continet, sed solum est jus efficiendi, ut cives religionis verae studiosi virtutes sectentur, ad securitatem non turbent.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XIV. 155. § 194., vö.: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 212. § és □-al jelölt lábjegyzete, 268.

1008 Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XIV. 155. § 194., vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. VIII. CCVII. pont 72., és Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 203. § 259.

1009 „Jus circa sacra religionis actus internos non respicit. [...] Sed neque essetiales (dogmata) actus subsunt imperio civili eo sensu, acsi Imperans eadem determinare, et mutare posset” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XIV. 155. § 195., vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. VIII. CCVII. pont 72., Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 203. § 259.

Szibenliszt fontosnak tartja a lelkiismereti szabadság kérdését, amikor ismételten hangsúlyozza, hogy a vallási cselekmények kényszertől mentesek. Legyenek azok belsőleg vagy külsőleg megnyilvánulók, alapvető dogmákra vonatkozók, vagy mellékesek, azok az állam szempontjából általában közömbösek. A lelkiismereti szabadság mindenkit megillet, így mindenkinek joga van arra, hogy vallási tevékenységét önként, szabadon gyakorolhassa.¹⁰¹⁰ Azt azonban hozzáteszi, hogy adódhatnak olyan szituációk, mikor bizonyos vallási cselekményekkel szemben az állam nem mindig lehet közömbös. Amikor e tekintetben vita merül fel, vagyis, hogy egy vallási indítatású aktus befolyással van-e az államra vagy sem, akkor az adott egyháznak figyelembe kell vennie az állam uralkodójának döntését, mint olyanét, akire nyilvánvalóan és kizárólagosan tartozik valamennyi államot érintő körülmény. Magyarázata szerint nem mindegy ugyanis, hogy egy vallási felekezet tagjai például egy másik államhoz csatlakoznak azzal a céllal, hogy az egyház ügyeinek intézését ott folytassák, vagy éppenséggel olyan templomokat bontanak el, amelyek egyben az állam védelmét is szolgálják, és így tovább.¹⁰¹¹

10. 4. 1. A vallási autonómia és az állami koordináció általánosságban

Az állami koordináció gyakorlatilag azokra a dogmatikus cselekményekre vonatkozik, amelyekben az államnak egyébként nincs beleszólása, az állam céljának elérése érdekében azonban az államnak joga van bizonyos összehangoló tevékenységet gyakorolni. Amellett tehát, hogy az államot alapvetően nem illeti meg az a jog, hogy az egyház ügyeibe beleszóljon, felügyeleti jogköréből fakadóan bizonyos jogok az állam célja érdekében megilletik, melyek a következők:¹⁰¹²

1010 „Existunt itaque primo actus religionis coactionis expertes, utpote interni, et externi essentiales, imo etiam accidentales civiliter indifferentes (§ 72.) Ex eo subditis competit libertas conscientiae, seu jus in negotiis religionis juxta prorpium arbitrium agendi.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XIV. 156. § 195-196., vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. VIII., CCXI. pont, 73.

1011 Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XIV. 155. § lábjegyzete 195.

1012 „Etsi Imperanti civili jus essentialia religionis negotia determinandi non competat, jus tamen supremæ inspectionis in eadem denegari non potest.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XIV. 157. § 196.

- Joga van a dogmákat, mint az egyház lényegéhez tartozó cselekményeket még kihirdetésük előtt megvizsgálni (*jus examinandi dogmata ante promulgationem*); természetesen nem azért, mert e tekintetben bármilyen döntési kompetenciája lenne, hanem azzal a céllal, hogy ne kerüljenek kihirdetésre olyan elvek, amelyek ellentétesek az állam céljával.
- Joga van az állam berendezkedésével ellentétes egyházi felekezetet „kiközösíteni” (*jus societatem ecclesiasticam civili statui contrariam excludendi*), nehogy olyan egyház kapjon működési jogot, amelyik veszélyezteteti a közjót.
- Gondoskodik arról, hogy az igaz egyházak ügyei összhangban legyenek az állam jólétét biztosító elvekkel (*jus providendi, ut ecclesiae verae negotia cum salute Civitatis consentiant*). Ehhez további három jog kapcsolódik, melynek keretében különös gondot fordít arra, a) nehogy valaki visszaéljen a kegyes cselekményekkel, ilyen cselekményekből jogtalan haszonra tegyen szert; b) hogy senki se vetemedjen arra, hogy az egyházi szolgáltatásokra igényt tartóktól ezeket ok nélkül megtagadjon, s ezáltal a köznyugalmat veszélyeztesse; c) hogy a szakadárrok, amennyiben működésükkel zavart keltenek és rendreutasításukra nincs más mód, az állam területéről kitiltassanak.¹⁰¹³

Mindazon cselekmények, amelyek nem tartoznak a vallás lényegéhez, de lényeges kihatással vannak az állam céljának megvalósítására, teljes mértékben az államhatáskörébe tartoznak.¹⁰¹⁴ Ezek tekintetében az állam nemcsak, hogy tilthat, de elő is írhat bizonyos cselekedeteket. Ilyenek például az olyan peres ügyek, amelyek valamilyen vallási vitával állnak kapcsolatban, és e viták az állam területén zavart keltenek. Ilyen esetekben az állam jogot formál arra, hogy döntést hozzon, és ennek érdekében törvényszéket állítson fel (*jus legitimae sacrae potestati decisionem controversiae committendi*). Itt az állam kvázi békebírói feladatokat lát el, melyek a kö-

1013 Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XIV. 157. § 195-197., vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. VIII., CCXII-CCXICV. pontok 73-74. és Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 213-214. §§ 269-270.

1014 „At existunt secundo religionis negotia imperio civili penitus subjecta, i. e. talia, quae Imperans civilis non modo prohibere, sed etiam praecipere potest. Haec sunt, quae respectu religionis sunt accidentalia; respectu finis Civitatis non indifferentia.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XIV. 158. § 197.

vetkezők: a vallási vitában mindkét fél számára biztosítja a szabad véleménynyilvánítás lehetőségét; garantálja a feleket arról, hogy a köztük lévő egyezkedés során előadottakat a maga részéről bizalmasan kezeli; gondoskodik arról, hogy a felek betartsák azokat a vallási szokásokat, amelyek számukra elő vannak írva.¹⁰¹⁵

Az egyházak támogatására irányuló jogai (*jus advocatiae*) vonatkozásában az államnak elsődlegesen azt kell biztosítania, hogy a polgárai az általuk választott vallás előírásainak megfelelő módon eleget tudjanak tenni. Más különben a vallásgyakorlásból származó előny nem fog az állam viszonylatában oly mértékben jelentkezni, mint ahogy azt lehetőség szerint az állam kihasználhatná.¹⁰¹⁶ Ennek keretében az állam támogatásának a következőkre célszerű irányulnia:

- Támogatnia kell a teológusképzést, hogy kellő számban legyenek olyan egyháztudósok, akik koordinálják a hitéletet, – e nélkül a téveszmék hatására fejtelenség uralkodna a vallásgyakorlás terén.
- Ösztönöznie kell a műveltség terjedését a papság körében, hiszen ők azok, akik közvetlen kapcsolatban állnak az alattvalókkal, akiknek továbbadhatják ismereteiket. Az állam szempontjából ugyanis kívánatos, hogy az alattvalók műveltek legyenek.
- Méltó anyagi támogatásban célszerű részesíteni a papságot, hogy eleget tudjanak tenni pasztorációs feladataiknak.
- Az alattvalók vallási buzgalmának támogatása az állam céljának elérése szempontjából kívánatos. E téren azonban az állam a vallásgyakorlás külső megnyilvánulásait mindaddig nem korlátozhatja, amíg azok eltúlzott formalitásukkal nem zavarják az állam nyugalalmát. Így a hitélet támogatására az állam a) templomokat építhet, egyházi ünnepeket hivatalos ünnepekké nyilváníthat, kegyes kongregációk létesítését állami elismerésben részesítheti; b) jogosan tilthat meg hitéletet sértő cselekedeteket, így például korlátozhatja a bálványimádás, ateizmus

1015 Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XIV. 158. § 197-198., vö.: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 217. § 271.

1016 „Ex jure advocatiae respectu cultus interni fluit imprimis jus curandi, ut cives in officiis religionis, quam profitetur, rite instituantur, secus ex religione emolumentum, quod posset, in Civitatem non redundabit,” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XIV. 159. § 198.

és minden más, a jó erkölccsel ellentétes vallási cselekmény, hiedelem terjedését; c) alattvalóitól joggal várja el, hogy annak a vallásnak a gyakorlásában, amelyben az állam uralkodója is részt vesz, maguk is részt vegyenek – mindazonáltal egy vallásos cselekményre csak akkor lehet valakit rászorítani, ha azok a cselekmények az adott vallás tanítása szerint megengedettek, vagy egyenesen elő vannak írva, nehogy valaki ezek elhanyagolása miatt az alattvalók között megbotránkozást okozzon s ezáltal a közjó szenvedjen kárt.

A fentiekben bemutatott lelkiismereti szabadság és vallási autonómia érvényesülése azonban nem minden tekintetben teljes körű. Mint láthattuk, az alattvalók viszonylatában az állam elvárja, hogy legalább külső megnyilvánulásukban csatlakozzanak valamely felekezethez. Az egyházak szintjén megnyilvánuló tolerancia pedig annak a felismerésnek köszönhető, amely Szibenliszt szerint az valamennyi államot kötő alaptörvényként jelenik meg és feltétlenül követendő. Ennek alapján ahhoz, hogy egy államfelség gyakorlója ne veszítse el a kormányzást, egy vagy több vallást tolerálnia kell, sőt szükségszerűen valamely vallási felekezet tagjának kell lennie. Továbbá az olyan más vallásokat, amelyek az állam célja elérése szempontjából közbökösek, államilag el kell ismernie, ő maga azonban az ilyen vallásra nem térhet át. E követelményeket pedig a *pacta sunt servanda* elvének megfelelően be kell tartania.¹⁰¹⁷

Szibenliszt a lelkiismereti szabadság teljes körű érvényesülését csak egy feltétellel látja garantálhatónak. Kijelenti ugyanis, hogy azoknak a szabadsága – és e körbe beleérti az uralkodó szabadságát is, – akik egy államilag el nem ismert vallást követnek, végső soron nem sérülhet meg. Ennek azonban csak azáltal szerezhetnek érvényt, hogy elhagyják az állam területét. Amennyiben pedig egy állam uralkodójáról van szó, neki is jogában

1017 „Cum jus circa sacra ab imperii civilis essentia ducatur (§ 154.), nemo incipias iverit idem aequale apud omnes Civitates vigere; [...] Aliter est sentiendum, si Imperans civilis quibusdam legibus fundamentalibus positivis, e. g. ut sola una, vel aliquae certae religiones in Civitate tolerentur, vel ut Imperans sub amissione regiminis certam religionem profiteatur, ligatus esse cogitur; tunc, cum pacta servanda sint (§ 113. J. E.), religionem aliam, licet fini Civitatis indifferentem, in Civitatem recipere, aut ipse aliam transire ecclesias non potest.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XIV. 161. § 199-200.

áll áttérni más vallásra, feltéve, hogy hatalmáról le kíván mondani.¹⁰¹⁸ Az állami tolerancia kialakítja tehát a támogatott, túrt, és tiltott vallások kategóriáját.

10. 5. Az államegyház kérdése

Az államhatalomnak *maxima societas*-ként vannak olyan jogai, melyeket a vallásügyek terén teljes mértékben érvényesíthet. E jogai három, minden államnál egyetemesen meglévő jogkörre vezethetők vissza, nevezetesen a vallásügyekre vonatkozó jogalkotási, felügyeleti és végrehajtói jogkörre. Ezt a jogot kivétel nélkül valamennyi állami uralkodó sajátos állami jogkörként gyakorolhatja, tartozzék akár a központi vallással azonos felekezethez, vagy gyakoroljon éppenséggel egy másik vallást.¹⁰¹⁹

Ebből azonban még nem következik az, hogy az egyházi hatalom minden állam esetében az állam uralkodójának kezében lenne.¹⁰²⁰ Ahhoz, hogy az egyes államokban erről van-e szó, azt kell megvizsgálni, azt, hogy az állam uralkodója az államban gyakorolt vallás tagja-e, vagy sem. Amennyiben igen, akkor a továbbiakban azt kell megfontolás tárgyává tenni, hogy vajon az az egyházi felekezet, amelyiknek az uralkodó tagja, egyenlőségen vagy egyenlőtlenségen alapul? Ha az uralkodó egy egyenlőségen alapuló egyház tagja, akkor abban az egyházban az uralkodó csak szavazati joggal élhet. Ha viszont olyan egyház tagja, amely nem egyenlőségen alapul, még további kérdést is meg kell vizsgálni, nevezetesen azt, hogy az ilyen

1018 „Neque propterea libertas conscientiae sive eorum, qui religionem non tolerantam sequuntur, violatur; cum liberum sit iisdem illam sequi, si Civitatem territorio discesserint, sive Imperantis civilis, cum eidem liberum sit in aliam transire ecclesiam, si imperio cadere velit.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XIV. 161. § 200.

1019 „Ex his colligitur, impero civili non solum jus circa profana, sed etiam circa sacra inesse. Itaque imperium circa sacra, velut one imperium recte ad tria universalialia jura revocatur (§14. et 63.), quae sunt Jus legislationis, inspectionis, et executionis circa sacra.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XIV. 162. § 200., vö.: Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. VIII., CCXXII. pont 77., és Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 222. § 274.

1020 „Attamen hinc non sequitur, imperium quoque ecclesiasticum esse penes Imperantem civilem, sed videndum, an Impernas civilis sit membrum ecclesiae in Civitate existentis, vel non.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XIV. 162. § 200.

egyház élén ki áll, az uralkodó, vagy egy más, tőle független személy. Amikor maga az államfelség gyakorlója áll az adott egyház élén, akkor abból a tényből kifolyólag, hogy a nép a főhatalomról mint olyan dologról, ami sajátjaként illeti meg, tetszése szerint rendelkezik, az uralkodó az egyház ügyeit a külső cselekmények tekintetében ugyanúgy irányítja, mint az állam ügyeit. Ezzel szemben, ha az egyház fejeként egy másik személyt tisztelhetünk, akkor az állam uralkodója az egyházhoz úgy viszonyul, mint alattvaló (*subditus*).¹⁰²¹

Abban az esetben, amikor egy uralkodó nem tagja egy adott egyháznak, ott szavazati joggal sem élhet, sőt egyházi hatalmat sem gyakorolhat, emellett azonban nem tekinthető az adott egyház alattvalójának sem. Annak a kiküszöbölésére, hogy az államot a kettős hatalom esetleges konfliktusa miatt valamilyen kár ne érje, az állam uralkodóját megilleti az a jog, hogy szétválassza az állami és az egyházi ügyeket. Továbbá olyan törvényeket alkosson, melyek e határokat kijelölik, illetve e határokat az állam és az adott egyház közötti szerződésekben lefektetik, hogy ezáltal is biztosítva legyenek az állam egyházakra vonatkozó sajátos jogai.¹⁰²²

1021 „si fuerit socius Ecclesiae, considerandum est, an Ecclesia, cui Imperans civilis adhaeret, societas sit aequalis, an inaequalis; si aequalis, Imperans civilis qua socius nonnisi jure suffragii gaudebit (§ 8.); si vero inaequalis fuerit, videndum est, an is ipse Imperans, an alius separatim eidem praesideat, quod quidem fieri posse minime dubitandum est; populus enim de imperio tamquam de jure, ad suum pertinente, pro lubitu disponere potuit. Jam si ecclesiae Imperans civilis praesit, religionis negotia externa eodem modo, quo civilia, dirigit; si e contra diversum Ecclesiae praepositum fuerit Cap., Imperans civilis Ecclesiae intuitu fiet subditus.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XIV. 162. § 200-201., vö.: Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 223. § 275.

1022 „Si denique Imperans civilis non sit membrum Ecclesiae, nec jure suffragii gaudet, nec imperio ecclesiastico; nec subditus ejusdem dici potest. In utroque hoc casu, ne ex utriusque potestatis conflictu respublica detrimentum capiat, aut contentiones oriantur, Imperans civilis habet jus negotia civilia ab ecclesiasticis discernendi, atque hos limites latis legibus, pactisve confirmandi, sicque jura sua circa sacra tuendi.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XIV. 162. § 201., vö.: Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. VIII., CCXXIII-CCXXIV. pontok, 77-78., és Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 223. § 275-276.

10. 6. Az állam vallásügyekre vonatkozó törvényhozói jogköre

Az állam jogai minden olyan vallással kapcsolatos ügyre kiterjed, melyek az állam céljának elérésére nézve nem közömbösek. Ezek legtöbbször a vallásgyakorlás lényegi természetét nem érintő külső cselekményekben nyilvánulnak meg, így alapvetően az államhatalom fennhatósága alá tartoznak.¹⁰²³ E tekintetben az állami jogosultság elsődlegesen az egyházi személyekre (*jus de personis*) vonatkozik. Ennek keretében ez a jog az egy adott egyház valamennyi tagjára kiterjed, különös tekintettel az egyházban tisztséget betöltő és ott szolgálatra hivatott személyekre, akik egyúttal az állam alattvalói is. Az uralkodó tehát személyükre vonatkozó rendelkezéseket állapíthat meg. Ezt oly mértékben teheti, amilyen mértékben a felőlük történő rendelkezés híján az állam valamilyen kárt szenvedne. Ilyen téren a következő jogok illetik meg az államot:

- Az egyházi szolgálatra elhivatott személyek számának optimalizálása (*jus cavendi numerus ministrorum*), ami annyit jelent: gondoskodnia kell arról, hogy az ilyen személyek száma ne haladja meg a kívánt mértéket. Ez a jog az ilyen személyek ingatlan vagyonával van összefüggésben, így ezzel kapcsolatban az uralkodó korlátozó intézkedéseket hozhat (*jus ferendi legem amortisationis*). E korlátozásra irányuló rendelkezésekben az uralkodó meghatározhatja azon javak mértékét, amelyeket a kolostorokba vagy más egyházi testületekbe be lehet vinni. Az ilyen holtkézi javak elszaporodása az államra nézve ugyanis különféle veszélyeket rejt magába, így többek között például gátolja a kereskedelmet és a pénzforgalmat.
- Annak az életkornak a meghatározása, amelynek betöltése szükséges ahhoz, hogy valaki egyházi szolgálatra szentelje magát (*jus definiendi aetatem, qua quis huic statui se addicere posset*). Az ilyen személy ugyanis más állami szolgálatok alól, mint például katonai szolgálat, gyámság, gondnokság viselése, kivonja magát.

1023 „Quia horum jurium objecta, utpote religioni, et ecclasiae non essentialia, neque politice indifferentia, subsunt imperio civili.” Szibeniszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XIV. 163. § 201.

- Amellett, hogy joga van támogatni azokat az egyházi szokásokat, szertartásokat valamint testvéri közösségek létesítését, melyek az adott egyház önkéntes döntésén alapszanak, ezeket a közjó érdekében korlátozhatja is. (*jus ritibus arbitrariis etiam restringendi bona communis gratia*).
- Azon egyházi épületek, szerzetesrendek, egyházi közösségek számának korlátozása, melyeknek működtetéséből az állam csekély, vagy semmilyen haszonra nem tesz szert (*jus numerum sacrarum aedium et personarum, societatum, quae Civitati nihil commodi praestant, legibus minuendi*).
- Az egyházi hatalommal visszaélő, az államban zavargást, ellenségeskedést szító egyházi közösségek felszámolása. (*jus abusus potestatis ecclesiasticae si dissidia, et turbae inde immineant, tollendi*).
- Az igaz vallástól eltérő vallások tűrése vagy tiltása (*jus tolerandi ecclesias ex religionibus a vera alienis compositas, aut non tolerandi*). Előfordulhat ugyanis, hogy egy hamis vallás az állam szempontjából ártalmatlan, vagy egyenesen hasznos, de akadhat olyan is, amely egyúttal az állam polgáira nézve is káros. Az előbbi esetben a vallási türelem joga érvényesül, az utóbbiban nem. A *jus tolerandi* olyan ellentmondásos helyzetben is érvényre juthat, amikor egy hamis vallás tiltása nagyobb kárt eredményezne az államra nézve, mintha azt megtűrnék, s ilyenkor az állam joggal tűri meg az egyébként ártalmas vallást. Az ártalmas vallással szembeni türelmi jog gyakorlása még inkább indokolt, ha annak tagjai külföldiek. Általános alapelv tehát az, hogy inkább célszerű eltérni egy ártalmas vallást, minthogy annak tiltása vallásháborúhoz s ennek következtében az állam pusztulásához vezessen.
- A zavartkeltő vallási viták elfojtása (*jus concertationibus silentium imponendi, si tumultibus occasionem praebeant*).
- Mindazon tanok s az azokat propagáló könyvek betiltása, melyek az állam berendezkedésére nézve ártalmasak (*jus prohibendi doctrinas quas-cunque noxias reipublicae*). Itt olyan könyvekre kell gondolni, mint amelyek például ateizmust vagy epikureizmust hirdetnek.

- Olyan törvények meghozatala, amelyek az egyházi hatáskört elhatárolják a világi ügyektől, melyek terén az egyház semmiféle hatalommal nem rendelkezhet (*jus legibus separandi*).¹⁰²⁴

10. 7. Az állam vallásügyekre vonatkozó felügyeleti joga

Minden olyan tevékenységnek a megismerése (*inspicere*), amely veszélyt jelenthet az államra nézve, ellentétes az állam céljával az állam hatáskörébe tartozik. Ezen alapul az állam vallásügyekre vonatkozó felügyeleti joga, mely a már korábban kifejtett három körben érvényesül, nevezetesen: az egyház lényegére vonatkozó szabályok felülvizsgálata, az állam céljával ellentétes felekezetek betiltása, a vallási villongások lecsillapítása. Ezek bővebb kifejtését részletezik az alábbi jogok:

- Az uralkodói tetszvényjog (*jus Placeti regii*), ami az egyházi, fegyelmi szabályokra vagy vallási dogmákra vonatkozó szabályok felülvizsgálatát jelenti abból a szempontból, hogy azok nem tartalmazzak-e olyan kikötéseket, melyek az állam céljára veszélyesek lehetnének. Az uralkodó ezt a jogot mint az egyház pártfogója, szószólója gyakorolja, akinek kötelessége a vallási élet előmozdítása.
- Az egyházi személyek összehívása, egyházügyekben való tanácsuk kikérése (*jus ministros sacros convocandi, eorum consilia exquirendi*).
- A vallási dogmák megismertetésének, érvényre juttatásának előmozdítása (*jus promovendi dogmatum cognitionem, et observantiam*).
- Az egyházszakadások alkalmas eszközökkel történő megakadályozása (*jus mediis aptis praecavendi, ne chismata oriantur*).
- Testületek alapítása, egyezségek megkötése (*jus collegia, et tractatus instituendi*).
- Annak felügyelete, hogy a szent dolgokat rendeltetésüknek megfelelően használják (*jus vigilandi, ut res sacrae suis adhibeantur usibus*),

1024 Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XIV. 164. § 203-205., vö.: Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. VIII., CCXXIII-CCXXXII. pontok, 74-77. és Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 225-229. §§ 276-281.

hiszen a szent dolgokkal való visszaélés visszavetheti a vallási buzgalmat.

- Az állampolgárok által megkötött vallási tartalommal bíró szerződések előzetes vizsgálata, s amennyiben ezek az állam berendezkedésével ellentétesek, azok semmissé nyilvánítása (*jus pacta civium, quae simul religionis negotia sint examinandi, si reipublicae noceant, irritandi*). Ilyenek például azok az egyben állami szerződésnek is tekintendő egyezségek, mint a jegyesség, a házasságkötés, illetve melyek valamilyenfajta fogadalomtételhez, eskükhöz kötöttek. A vallási fogadalommal megkötött ügyletek érvényessége ugyanis csak addig terjedhet, ameddig az állam céljával nem kerül ellentmondásba. Ebből adódik az a további állami jog, hogy házassági akadályokat intézményesíthet (*jus impedimenta matrimonium dirimentia statuendi*).¹⁰²⁵ Ez utóbbi jogoknál felhozott példával Szibenliszt az állam azon igényét érzékelteti, hogy a házassági ügyeket legalább részben saját hatáskörébe vonja.

10. 8. Az állam vallásügyeket érintő végrehajtói jogköre

Az állam vallásügyekre vonatkozó végrehajtói jogköre keretében a következő jogokat gyakorolja:

- Az államnak joga van a területén működő egyház vezetéséből kizárni azokat az egyházi személyeket, akiknek tevékenysége gyaníthatóan zavarkeltésre irányul, vagy ténylegesen zavart kelt. Velük szemben kényszer is alkalmazható. (*jus exclusivae, coercendi*). Ez a jog az államot ugyanis bármely más társasággal szemben megillet, tehát magával az egyházzal szemben is gyakorolható.
- A gyanús társulásokat, összejöveteleket ellenőrizheti, és ha szükséges, azokat be is tilthatja (*jus heterias cohibendi*).

¹⁰²⁵ Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XIV. 165. § 205-208., vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. VIII., CCXVI-CCXVII. pontjai, 78-79. és Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 230-232. §§ 281-286.

- Minden olyan alattvaló számára biztosítja az államhoz való folyamodást, akit az egyház részéről az egyházi hatalommal történő nyilvánvaló visszaélés folytán sérelem ért (*jus dandi recursum ad se*).
- Az államot megilleti az a világi hatalom, mely alapján saját tekintélyével oltalmazza az egyházat (*jus brachii saecularis seu jus assistendi Ecclesiae sua auctoritate*).
- Az államnak joga van állami büntetést kiszabni azokkal szemben, akik azáltal, hogy egyházi kötelességüknek nem tesznek eleget, még állami kötelezettségüket is megszegik (*jus puniendi*).
- Állami törvényekkel erősítheti meg azokat az egyház törvényeket, amelyek nem ellentétesek az állam céljával, hogy tekintélyüket ezzel is tovább növelje (*jus leges ecclesiasticas sanctione civili muniendi*).
- Az államot az egyházi személyekre vonatkozóan kiemelt jogkör illeti meg, ami az egyházi javak tekintetében a kisajátítás jogaként érvényesül (*jus eminens in ministros ecclesiae et bona ecclesiastica*). A vallás ugyanis nem jelent mentességet az állami kötelezettségek alól, az egyházi javak pedig szintén magánvagyonnak számítanak, amelyekre nézve fennáll az állam kisajátítási joga. Hiszen a vallás szolgálatára felszentelt személyek továbbra is az állam polgárai maradnak, és az egyházi célra szánt vagyon egyben az állam vagyonát is képezi.¹⁰²⁶

10.9. Az állam és egyház viszonyának természetjogi koncepciója és államelméleti jelentősége

Szibenliszt az állam és az egyházak közötti viszony elemzésekor a Martini által felsorolt állami jogköröket rendszerbe illesztve és fogalmi tisztázásokon keresztül igyekszik pontosítani. A cél alapvetően nála is az, hogy az egyház belső ügyeibe való beavatkozást az állam jogköréből vezesse le, s azt természetjogi alapon indokolja meg.¹⁰²⁷ Mivel azonban az állam erőteljes

1026 Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XIV. 166. § 208-210., vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. VIII, CCXXXIII-CCXXXIV. pontjai, 79. és Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 233-234. §§ 286-287. és 235-238. §§ 288-289.

1027 Palme: *Der naturrechtliche Hintergrund Martinis* 127.

jogköre az egyházak tekintetében Szibenliszt idejére – II. József rendelkezéseinek köszönhetően – már a gyakorlatban is megvalósult, ezen Szibenliszt mintha tompítani szeretett volna. Martinihez képest hosszabb és logikusabb magyarázatokkal igyekszik alátámasztani az egyházi hitélet fontosságát, sőt a *jus circa sacra* és a *jus in sacra* közti különbségtétellel az állami beavatkozás bizonyos korlátozását hangsúlyozza. Szibenlisztnak ez a törekvése egyúttal válasznak tekinthető arra a 19. század első felében megjelenő egyházakkal kapcsolatos problémákra is, amelyek „a jozefinista egyházpolitika következményeiből adódtak.”¹⁰²⁸

Szibenliszt ezen túl kiemelt jelentőséget tulajdonít a lelkiismereti és vallásszabadságnak, melyet az alattvalók mellet az uralkodóra is kiterjeszt, s ezzel közvetett módon a felekezeti jogegyenlőség elvének tör utat. Mindezek a 19. századi polgárosodás szemléletének irányba hatnak, melyben mindenki szabadon és önállóan dönthet saját vallási, világnézeti meggyőződésének kinyilvánítása mellett, ezáltal egy világnézeti semleges állam eszméje rajzolódhat ki.¹⁰²⁹ Ezt a tendenciát képviseli az a Szibenliszt által is vallott nézet, amely az egyházakat az állam területén létrehozott más társulásokkal, testületekkel egy szinten kezeli.

A Szibenliszt által is vallott államfelfogás ekkorra tehát már végképp egy világi állam képét rajzolja meg, amely az egyház gyámkodása alól régóta felszabadult, sőt *maxima societas*-ként új indokok alapján formál jogokat az egyházakkal szemben. Ebben a koncepcióban a katolikus egyház államegyházi pozíciója konkrétan meg sem jelenik, az államegyház kérdése pedig a felekezeti semlegesség aspektusából vetődik fel. Az állam tehát egyenlő befolyást gyakorol valamennyi felekezetre.

Az állam világi térhódítása azonban további jogokat követel, így Szibenliszt is megfogalmazza az állam azon igényét, hogy a polgárok vallási tartalommal bíró szerződéseit – amilyenek például a jegyesség, házasságkötés – előzetesen megvizsgálhassa. Természetesen ekkor is köti az államot az a kritérium, hogy vizsgálata során e szerződésekbe csak akkor szólhat bele,

1028 Herger Csabáné: Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században. Habsburg történeti monográfiák 10. (Budapest, Új Mandátum Kiadó, 2010) 304.

1029 Vö.: Buda Péter-Gábor György: Szabad egyház szabad államban. Vallás- és egyházpolitikai esszék, publicisztikák. (Budapest, József Műhely Kiadó, 2006) 13-14.

ha azok ellentétesek az állam céljaival. Az állampolgárok szerződési szabadsága más okokból nem sérülhet.

Szibenliszt amellett, hogy elismeri az egyházak állami életre gyakorolt pozitív hatását, többször is hangot ad annak a kívánalmának, miszerint olyan törvények meghozatalára van szükség, amelyek az egyházi hatáskört pontosan elhatárolják a világi ügyektől. Ez azért is fontos, hogy az állami szféra mellett és a sokszor megtapasztalt állami „gyámkodás” kiküszöbölésére jól körül határoltan jelenjen meg a polgárok egyéni szabadsága, valamint az egyházak autonómiája. Erre utalnak Szibenliszt alattvalókra vonatkozó megállapításai, melyek szerint az alattvalók belsőleg megnyilvánuló cselekményei nem tárgyai az államhatalomnak; mind a belső, mind a külső vallási cselekményekre nézve bárki, aki ezek közül valamelyikkel nem ért egyet, nem köteles azonos módon gyakorolni; a vallási cselekmények kényszertől mentesek, azokat mindenki önként, szabadon gyakorolhatja. Az egyházak autonómiája nyilvánul meg többek között abban, hogy az állam az egyház lényegéhez tartozó cselekményeket csak abból a célból vizsgálhatja, hogy azok ne kerüljenek ellentétbe az állam céljaival. A felülvizsgálat célja tehát, hogy az egyházak ügyei összhangban legyenek az állam jólétét biztosító elvekkel, így az állami tolerancia addig terjed, amíg annak gyakorlása az állam életében, működtetésében zavarokat nem okoz. Eszerint a *placetum regium* joga is ilyen korlátok között gyakorolható, mely jogkör ebben a rendszerben az állam felügyeleti jogköréhez tartozik.

Az egyházak autonómiáját tovább erősíti az a megközelítés, hogy a történelemből eddig jól ismert államfőnek kijáró főkegyúri jog (*jus supremæ patronatus*) a Szibenliszt által vallott természetjogi rendszerben kifejezetten nem kerül említésre. Az államhoz ebben a rendszerben csak két irányú jogkört tartozik: a felügyeleti (*jus inspectionis*) és az egyházak támogatására irányuló jogkör (*jus advocatiæ*). Szibenliszt azt a helyzetet, amikor egy államfő egyben egyházi hatalmat is gyakorolhat – mely hatalom ebben az értelemben már jóval túlmutat a történelemből eddig ismert és a katolikus egyházzal szemben gyakorolt főkegyúri jogkörön – csak kivételes esetre tartja megengedhetőnek. E helyzetnek a következő konjunktív feltételeket kell felmutatnia: egy államfő az adott államban gyakorolt valláshoz tartozó, az az egyházi felekezet, amelynek tagja, hierarchikus berendezkedésű,

azaz egyenlőtlenségen alapuló legyen, s végül ennek az egyháznak az élén, annak fejeként az adott uralkodó álljon. Ebben az esetben az államfelség gyakorlója egyháza ügyeit a külső cselekmények tekintetében is ugyanúgy irányíthatja, mint az állam ügyeit. Abban a helyzetben viszont, ha az egyházi felekezet egyenlőségen alapul, akkor az uralkodót mint az egyház tagját csak szavazati jog illeti meg, amiből jól kirajzolódik az a felfogás, amit Szibenliszt az egyházi autonómiáról maga is vall.

Mindezek alapján Szibenliszt természetjogi érvelése olyan államfelfogást képvisel, amely az egyházak autonómiájának elismerése mellett az állam felügyeleti és koordináló szerepét hangsúlyozza, s ezzel egy olyan világi, vallási türelem elvén nyugvó állam eszméjének korai elméleti előképét adja, amely a későbbi alkotmányos fejlődés során a vallásszabadság és a lelkiismereti szabadság modern elvében teljesedik ki.

11. Az uralkodói kötelezettségek

11. 1. Az uralkodó kötelezettségeinek természete

Szibenliszt eddigi tanításaiból következik, hogy e kötelezettségek alatt az állami vezetés kötelezettségeit kell értenünk, tekintet nélkül arra, hogy egy- személyi vagy testületi vezetésről van szó. Az államot megillető valamennyi felségjogról pedig kijelenti, hogy azok természetükből adódóan egyben állami kötelezettségeket is jelentenek,¹⁰³⁰ így a felségjogok eddigi tárgyalása egyúttal e kötelezettségek, azaz az állami feladatok felvázolását is jelentetik. Éppen ezért itt kell megjegyezni, hogy az eddigiek figyelembevételével méltánytalan Szi- benlisztre nézve az a megállapítást, mely szerint „nem győzi az uralkodó jogai- nak felsorolását”, melyek másra sem jók, mint „a polgárok természetes jogainak és szabadságának csökkentésére”, mégpedig az államérdekre hivatkozva.¹⁰³¹

Az uralkodói kötelezettségeket alávetési szerződés kettős természete alapozza meg. Az állam felég gyakorlója az alávetésért cserében ugyanis hallgatólagosan arra tett ígéretet, hogy gondoskodik az állami közösség jólétéről s ezen felül köte- lezettséget vállalt arra, hogy követni fogja az államnak ezt a célját. Ebből adódik az uralkodó legfőbb kötelessége, hogy minden lehetséges módon mozdítsa elő az állam célját, s amennyiben lehetséges, az állam céljának megfelelő módon kormányozza az államot, gyakorolja a számára biztosított felségjogokat.¹⁰³²

1030 „Omnia Imperanti jura natura sua simus officia, seu obligationes sunt.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XV. 167. § 210.

1031 Szabó: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon, 108-109.

1032 „ideo dicere possumus officium Imperantis esse: quantum possibile, fini conformiter Civitatem gubernare, [...] quoad possibile fini conforme exercitum majestaticorum esse supremum Imperantium civilium officium.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XV. 167. § 210., vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. IX., CCXXXIX. pont, 84., és Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 239. § 289-290., valamint Virozsil: *Epitome iuris naturae*, 169. § 406. (Az uralkodói és alattvalói kötelezettségek tárgyalásánál a továbbiakban Virozsil művére nem lehet hivatkozni, mivel az uralkodói kötelezettségeket egészen más szempontok szerint értékeli. Ennek lényege szerint megkülönböztet az alattvalói jogoknak megfelelő kötelezettségeket, ahol a fő hangsúly a polgári szabadság korlátozásának az államcélokhoz arányuló mértékén van, illetve az uralkodónál kívánatos személyi minőségek terén megnyilvánuló kötelezettségeken. Ez utóbbi alatt az uralkodó természeti, politikai és erkölcsi jellemvonásait érti. *Epitome iuris naturae* 169-171. §§ 406-411.)

E kötelezettségek általánosságban és a felségjogok részjogosultságai szerint vonatkoznak az államhatalomra, így Szibenliszt ennek mentén szervezi rendszerbe Martini tételeit, melyeket Eggertől átvett gondolatokra fűzött sajátos magyarázataival egészít ki.

Általános elvként fogalmazza meg, hogy az állami vezetésnek (*Rector Civitatis*) minden erejével arra kell törekednie, hogy az államot megőrizze és azt gyarapítsa. Ennek érdekében olyan eszközöket kell megválasztania, amelyek alkalmasak a cél elérésére, s az ez ellen ható akadályokat el kell hárítania. Mindennek elsődlegesen abban a törekvésben kell megnyilvánulnia, hogy az uralkodó mind erejét, mind pedig szellemi tekintélyét az alattvalók akaratának megfelelő módon kamatoztassa, az állam vagyonát és hírnevét folyamatosan növelje, hárítsa el az államra pusztítólag ható veszélyeket, s nem utolsó sorban küszöbölje ki az állam fejlődését gátló tényezőket.¹⁰³³

Ahhoz, hogy az államfelség gyakorlója e fenti általánosságban megfogalmazott kötelezettségnek eleget tudjon tenni, ismernie kell egyrészt saját államát, annak célját, alkotmányos berendezkedését, vagyoni helyzetét, továbbá azokat a jogokat és kötelezettségeket, amelyen a közhatalom gyakorlása jár, valamint ezeket át is kell látnia. Emellett akarata állandóan és örökké a közjó előmozdítására kell, hogy irányuljon. Másrészt tisztában kell lennie mind a saját, mind pedig más államokra vonatkozó egyetemes és részleges érvényű törvényekkel, s azokkal a történelmi eseményekkel, melyek a lakosok jogait befolyásolták. Mellőzze mindazon dolgok tanulmányozását, melyek az állam céljának megvalósítását akadályozzák.¹⁰³⁴ Továbbá olyan vezetőket válasszon maga mellé, akik nem adnak teret zavaros eszméknek,

1033 „Imperantis officium est, imprimis virtutes tam intellectus, quam voluntatis subditorum suorum excolere, potentiam, gloriamque suae Civitatis in dies propagare, tum pericula interitus, ac perfectionis impedimenta amoliri.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XV. 168. § 211., vö.: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 240. § 291.

1034 „Ut huic officio omnino satisfieri possit, Imperanti inevitabiliter necessarium est 1) nosse rempublicam, in qua versatur, Civitatis finem, statum, vires, ac porro jura, et obligationes, quae cum imperio civili copulatae sunt, intime perspicere; 2) voluntatem constantem, et perpetuam, commune bonum promovendi, habere.[...]” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XV. 169. § 211., vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. VIII., CCXLI-CCXLII. pontok, 84-85. és Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 241. § 291-292.

hanem ellenkezőleg világos és jól felismerhető, tudományos alapokon nyugvó kormányzási ismeretekkel rendelkeznek.¹⁰³⁵

Az állami kötelezettségek az általános irányultságon túl felségjogokon alapulnak, vagyis összhangban állnak azok gyakorlásával. Ezért ezek felsorolása a különböző felségjogok gyakorlásakor már bemutatott elvekre épülő, legalapvetőbb kötelezettségek összefoglaló jellegű áttekintését jelenti.

A felségjogok rendszerezésénél Szibenliszt a formális és materiális felségjogokra való felosztást követi, így a törvényhozói, felügyeleti, végrehajtó formális felségjogokra jellemző alapkötelezettségek után azok materiális alakzatai szerinti számba vétele következik. Az uralkodói kötelezettségek ilyen értelmezése tehát szorosan összekapcsolja a felségjogok gyakorlását az állam céljának szolgálatával, s ezzel a természetjogi államelmélet a hatalom és felelősség egységének elvét juttatja kifejezésre.

11. 2. Az univerzális (formális) felségjogok (törvényhozás, felügyelet, végrehajtás) gyakorlására vonatkozó alapvető kötelezettségek

Mindazok figyelembevételével, amiket a törvényhozói jogkör gyakorlásának tárgyalásakor az előző fejezetekben Szibenliszt általános elvekként bemutatott, e jogkörből különös jelleggel fakadóan az alábbi kötelezettségeket ismerteti:

- Az állam törvényei jogos indokok nélkül nem korlátozhatják a polgárok szabadságát.
- A törvényeket ezen elvnek megfelelően kell megalkotni és kihirdetni, erre nézve ki kell kérni a szakavatottak véleményét.

1035 „Ut huic officio omnino satisfieri possit, Imperanti inevitabiliter necessarium est: 1) nosse rempublicam, in qua versatur, Civitatis finem, statum, vires, ac porro jura, et obligationes, quae cum imperio civili compulatae sunt, intime perspicere; 2) [...] necessaria est legum reipublicae tam universalium, quam particularium cognitio, historia aliarum Civitatum, tum domesticae historiae [...] Omittenda vero sunt ea studia, quae a scopo regiminis abhorrent. [...]” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XV. 169. § 212.

- Az állami törvényeket olyan szellemben kell meghozni, hogy azok a hipotetikus természeti törvények mellett tekintettel legyenek az adott állam sajátos viszonyaira.
- Az uralkodónak a törvények betartása terén jó példával kell előljárnia a polgárok előtt.
- A törvények alól csak megalapozott esetekben lehet mentesülni, éppen ezért csak ritkán legyenek kivételek, privilégiumok alkalmazására tehát indokolt esetben kerüljön sor.
- Az állami törvények a lehető legnagyobb mértékben legyenek összhangban a természeti törvényekkel.
- Az elavult törvényeket megfelelő eljárás keretében korrigálni kell, ami történhet teljes (*abrogatio*) vagy részleges hatályon kívül helyezéssel (*derogatio*), illetve egy konkrét mentesség engedélyezésével (*dispensatio*).
- Azokat a természeti törvényeket, melyek az államra nézve különösen is hasznosak, állami szankciókkal is meg kell erősíteni.
- Jogi szabályozással elejét kell venni az olyan pereknek, amelyek jelentéktelen sérelem okán keletkeznének, továbbá meg kell határozni azoknak a sérelmeknek a körét, melyekért az ügyek természetéből adódóan az államnak helyt kell állnia.
- Azokat a hasznos külföldi törvényeket, melyek jó tanáccsal szolgálhatnak az állami közjó előmozdításában, át kell venni. Azokat az átvett törvényeket pedig, amelyeknek alkalmazása a megváltozott helyzetre tekintettel hibákhoz vezet, s ennél fogva tovább már nem szolgálja a közjávát, meg kell semmisíteni.¹⁰³⁶

Az állam legfőbb felügyeleti jogköréből a korábbiakban bemutatott jogérvényesítési elvek mellett az alábbi kötelezettségeket kell alapvetően figyelembe venni:

- Az államnak gondoskodnia kell arról, hogy a kisebb közösségek, testületek az állam jóléte érdekének alárendelten működjenek, ennél fogva a hasznos testületek alapítását, működését támogassa, a káros testületek

1036 Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XV. 170. § 212-213., vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. VIII. CCXLIV-CCXLVI. pontok, 85-86., és Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 244-246. §§ 292-293.

létrejöttét akadályozza meg, ha pedig ilyenek már működnek, reformálja meg vagy oszlassa fel azokat.

- Az állam felügyeleti jogkörét, de a törvényhozói és végrehajtói jogkört is úgy kell ellátnia, hogy ez támaszt és segítséget jelentsen a törvényesen működő testületek számára.¹⁰³⁷
- A végrehajtói jogkörből fakadóan az államfelség gyakorlójának annak érdekében kell alkalmazni minden olyan alkalmas és szükséges eszközt, – legyen az kényszerítő jellegű, vagy ilyen jelleget nélkülöző, – hogy mind az állam, mind pedig az egyes alattvalók jogai bárkivel szemben hatékonyan érvényesüljenek.¹⁰³⁸

11. 3. A materiális felségjogok gyakorlására vonatkozó alapvető kötelezettségek

Ebben a körben az igazságszolgáltatásra, a közrendészetre, a területi felségjogra, a hatalom-átruházás jogán alapuló hadügyi és polgári közszolgáltatásra, az állami vagyonkezelésre és végül vallásügyi jogkör gyakorlására vonatkozó kötelezettségek ismertetése következik. A kötelezettségek felsorolása ezek vonatkozásában is kiegészítő és összegző jellegű, így Szibenliszt gyakran visszautal az egyes felségjogokról már korábban kifejtett paragrafusaira. Ennek következményeként olyan kötelezettségek is ebbe a fejezetbe kerülnek, melyeket Martini „Az uralkodó kötelezettségei” fejezetcím alatt nem tárgyal. Amelyekre viszont kitér, azok a Szibenliszt által részben sajátosan alkalmazott rendszerezés¹⁰³⁹ miatt eltérő kontextusba helyezve más megvilágítást kapnak.

Az igazságszolgáltatáshoz (*potestas judiciaria*) kapcsolódóan az állam általánosságban köteles gondoskodni arról, hogy az egyes esetekben következe-

1037 Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XV. 171. § 213., vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. VIII. CCXLVII. pont 86. és Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 247. § 293.

1038 Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XV. 171. § 213.

1039 Az intitúciók sajátos rendszere egyrészt a materiális felségjogok Egger természetjogától is eltérő sorrendben történő bemutatásában, másrészt a Potestas mandandi alá tartozó jogkörök katonai és polgári közszolgáltatásra történő felosztásában mutatkozik meg. Ld.: a kötet 6.1. fejezetét, valamint a 8.1. fejezet 862. lábjegyzetét.

tes és megnyugtató módon alkalmazzák a törvényeket, nehogy részrehajlás gyanúja merüljön fel. Különös jelleggel az állam törvényhozói hatalmából fakadó kötelezettségei az állampolgárokkal szemben az alábbi módon jelentkeznek:

- Az államnak biztosítania kell, hogy mindenkinek egyformán jogot szolgáltatassanak. Jogsérelem esetén ne tagadják meg a segítségnyújtást azoktól, akik érdekeik képviselőitében gátolva vannak, vagy akiknek szorult helyzetüknél fogva a nincs esélyük jogi védelemben részesülni. A per kimenetele ne az érte fizetett költségektől függjön.
- Gondoskodnia kell arról, hogy büntető ügyekben kegyelmi jogkört gyakorolni, büntetések mérsékelni, menedékjogot megvonni vagy azt fenntartani csakis megfelelő indokkal lehessen.¹⁰⁴⁰

Az állami rendészeti jogköréből (*jus politiae*) eredően az uralkodó köteles a közrend épségét fenntartani annak érdekében, hogy a mezőgazdaság, a kereskedelem, a mesterségek és művészetek nyereséget termelő ágazatként prosperáljanak az államban. Így óvnia kell az ilyen tevékenységet és életpályát. Ki kell küszöbölnie minden olyan tényezőt, amely a közjót támadja, mint amilyen a pazarló, fényűző életmód. Nem engedjen teret az egyéni érdekek önkényes érvényesítésének, gazdasági erőfölénynek, a tisztességtelen haszonra szert tevők engedélyét vonja be, a veszélyes tanok hirdetését gátolja meg.¹⁰⁴¹

A területi jog (*jus territorii*) tekintetében az állam köteles a területileg hatásköre alá tartozó személyek jogai ne sérüljenek, legyenek azok akár saját

1040 „circa potestatem judiciariam sunt in genere: curare securam applicationem legum ad casus singulares, nullatenus partium studiosum esse; in specie circa civilem, auxilium laesis non denegare, subditos, gravamina exponentes, aut protectionem implorantes, aditu non prohibere, jus cuique suum prompte tribuere, ne secus litis expensae ipsam excedant sortem (§ 93-96.); circa criminalem, adgratiare, poenas temperare nonnisi ex justis causis, restringere, aut tollere asyla, illudque cavere, ne veniam dando improbis, noceat probis (§96-119. §).” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XV. 173. § 213-214., vö: Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. VIII., CCLI. pont 87. és Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 251. § 295.

1041 „Circa jus politiae obligatur sanam instituere politiam, ut nimirum agricultura, commercia, opificia, et artes lucrativae promoveantur in Civitate [...]” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XV. 174. § 214., vö.: Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. VIII., CCXLVIII. pont 86. és Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 247-248. §§ 293-294.

alattvalói, akár idegen polgárok, továbbá minden olyan alkalmat, amely jogaik elleni támadásra ad okot, háritson el.¹⁰⁴²

A hatalom-átruházási jogköréből (*potestas mandandi*) eredő kötelezettsége, hogy határozza meg az ügyek intézésének alkalmas és megfelelő eszközeit. Speciális kötelezettségei a hadügyek terén (*jus armorum*):

- Az állam védelmében mindig tartson készenlétben alkalmas eszközöket, és mindazt, amit a hadviselés szabályai megkövetelnek, így jól felkészült hadvezérei, képzett hadserege, hírszerzői legyenek.
- Jelentéktelen ügyekben ne indítson háborút, az országot ne tegye ki háborús veszélynek.
- Amikor pedig ténylegesen szükség van hadviselésre, a hadi állományt megfelelő időben aktivizálja.¹⁰⁴³

A közhivatalok terén, a hivatali apparátus szervezésekor Szibenliszt összefoglalásában a következő elveket kell követnie:

- A hivatali hierarchiának megfelelő módon a fő- és alárendelt hivatalokat megkülönböztetett módon kell kezelnie.
- A hivatali tisztségeket bölcs, elhivatott, jól képzett, a felségjogok terén jártas személyekre kell bízni, olyanokra, akik szorgalmukkal példát mutatnak másoknak, idejüket nem semmittevéssel és részrehajló hízelkedéssel töltik.
- Az előjárók kiválasztásánál nem a születési előjogokra vagy vagyonuk nagyságára kell tekintettel lenni, hanem minden pályázó esetében a feladathoz szükséges képességet és alkalmasságot kell figyelembe venni. Tisztviselővé nem születni, hanem azzá válni lehet.

1042 „Ratione juris territorialis Imperanti incumbit efficere, ut subditi sui sive ab indigenis, sive ab extraneis non laedantur, omnesque occisiones turbandi jura a Civitate removeantur. (§ 126-130.)” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XV. 175. § 214-215.

1043 „circa jus armorum Imperantis officium est: 1) promptas semper ad protegendam Civitatem habere vires, commeatus, peritos duces, militem exercitatum, exploratores, ceterave, quae artis militaris regulae postulant. 2) Bella ob frivolas causas non inchoare, et laesiones dissimulare potius, quam Civitatem periculis exponere; ubi vero necessitatis bellum gerendi adfuerit, mature adparatus bellicos ordinare (§ 132 et 133.)” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XV. 175. § 214-215., vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. VIII., CCL. pont, 84. és Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 250. § 294.

- Az egyenlőség figyelembe vétele mellett a közpénzeket (*cassa publica*) tanácsos mégis inkább olyanokra bízni, akik anyagilag nem szűkölködnek, hiszen a közpénzek megrövidítésére nagyobb kísértést jelent a szegénység.
- Ügyelni kell arra, hogy valamennyi polgárnak lehetősége legyen a tisztességek betöltéséhez alkalmas képesítés megszerzésére. Ami azt jelenti, hogy nemcsak líceumokat, akadémiákat kell létesíteni, hanem biztosítani kell a gyakorlati tudás megszerzésének lehetőségét is.
- Nem a feladatokat kell a személyhez igazítani, hanem a feladatokhoz kell a megfelelő személyt megválasztani. Ezért a másokat kizáró ajánlóleveleket és minden részrehajló gyakorlatot, így a rokonok előnyben részesítését, vagyis a közönséges nepotizmust száműzni kell erről a területről.
- Az uralkodó kísérje figyelemmel a minisztereket, tanácsosokat, nehogy visszaéljenek a felségjogok gyakorlásával, s ne tévesszék meg az uralkodót.
- Ki kell dolgozni egy erkölcsi kódexet, melynek alapján olyan szakmai szabályok kerülnek alkalmazásra, amelyek képesek az emberek erkölcsét jó irányba befolyásolni.
- Az államfelség gyakorlója hallgassa meg tanácsadói előterjesztését, javaslatait, különben felesleges lenne ilyen apparátust fenntartania. Továbbá részesítse őket tisztességes honoráriumban.
- A tisztviselők eljárásait gyakran felül kell vizsgálni, nehogy korrupst erkölcsi gyakorlat honosodjék meg. Akik csalást követnének el, méltó büntetésben kell részesülniük.
- Senkinek sem lehet felróni azt, ha jó tanácsot ad, de ennek ellenére a dolog mégsem a várt kimenetellel végződik.¹⁰⁴⁴

1044 „circa munera publica Imperans obligatur officiales publicos [...] deligere, ac munera publica idoneis conferre (§ 134-141.). Consiliarios vero sapientes, ut media apta ad finem Civitatis eligere noverint; virtuti deditos, ne desit ipsis voluntas commune bonum promvendi, prudentes, h. e. sciant bene excogitare recte exequi, secus optima consilia carebunt effectu, iurum majestaticorum peritos, cum in horum exercitio debeant Imperanti consulere, exemplo aliis, rerum humanarum scientia pollere, cordatosque esse debere, non vero adulatores, aut nugivendulos, qui fumos, et inania captant, notio eorumdem indicat [...]” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XV. 175-176. §§ 215-217., vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. VIII., CCLIV-CCLXV. pontok, 85-92. és Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II., ahol - érdekes módon csak pár sorból álló, de több §-számmal sorszámozott (204-207. §§, 257-266. §§) részokról van szó - a közhivatalokra vonatkozó felségjogokra (189-202. §§) történő rövid visszautalásról olvashatunk.

Az állam vagyonkezelői jogköre (*jus circa bona Civitatis*) tekintetében:

- Az uralkodó köteles az állami közvagyonot annak természetes rendeltetése szerint az állam céljára fordítani.
- Ügyeljen arra, hogy a magánvagyonban lévő dolgok mértéke ne haladja meg azt a határt, ami már az állam céljának elérését akadályozná.
- Az alattvalókra helyzetüknek megfelelően rójon terhet, nehogy vagyoni lehetőségeik kimerüljenek. Így – az arányos közteherviselés elvének megfelelően – az adókat, járulékokat úgy kell meghatározni, hogy azok az alattvalók vagyoni képességeinek minőségéhez és mennyiségéhez arányuljon. Hiszen gyakran nem annyira maga a közteher jelent súlyos gondot a polgárok számára, hanem az, ha annak megállapítása méltánytalan, behajtása kegyetlen.¹⁰⁴⁵

A vallásügyekkel kapcsolatos jogkörből (*jus circa religionis negotia*) fakadóan az uralkodó kötelessége, hogy az egyes vallási irányzatok, felekezetek felett oly mértékben gyakoroljon felügyeletet, amennyire ezt az állam céljának elmozdítása megkívánja. Mindaz, ami ezekre nézve ártalmas, azt küszöbölje ki, így ne engedélyezze, hogy egy vallás követését kapzsiságból, vagy mértéktelen hatalomvágyból kényszerítsék ki.¹⁰⁴⁶

Ahhoz, hogy az állam kötelezettségeinek teljes skáláját megkapjuk, a szerző utasítását kellene követnünk, mely szerint az e fejezetben felsorolt állami kötelezettségeket ki kell egészíteni az egyes felségjogoknál említett teendőkkal, melyekre Szibenliszt minden egyes uralkodói kötelezettség-típus tárgyalásakor következetesen visszautal.

1045 „Circa jus in bona Civitatis tenetur Imperans bona Civitatis publica juxta naturam eorumdem ad finem Civitatis applicare [...]” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XV. 177. § 218., vö.: Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. VIII., CCLII-CCLIII. pontok, 85. és Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 252. § 295.

1046 „Denique VI) ratione juris circa religionis negotia Imperantis officium est tueri religiones, ecclesias, quatenus finem civitatis promovent; [...]” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XV. 177. § 218., vö.: Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. VIII., CCXLIX. pont 87. és Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 240. § 294.

11.4. Az uralkodói kötelezettségek természetjogi rendszere

Az állami feladatkörök, funkciók, kötelezettségek megfogalmazása, körülhatárolása ma is aktuális kérdés, melyet az államhatalom terjedelméről, korlátairól vallott különféle nézetek is befolyásolnak. Így egészen más megvilágításba kerül ez a problematika a „minimális állam” vagy éppenséggel a „gondoskodó állam”, illetve az „esélyteremtő állam” eszméjét vallók körében.

Akármelyik aspektusból vizsgáljuk e kérdéskört, érdemes Szibenliszt utasítását figyelembe vennünk, miszerint az állami felségjogokat az állam kötelezettségeivel együtt kell értelmezni, így a felségjogok egyben kötelezettségeket jelentenek. Ha pedig ezt tesszük, korántsem olyan kép rajzolódik ki előttünk, mintha szerzőnk a felvilágosult abszolutizmus jelszavainak hangoztatása mellett egy absztrakt, megfoghatatlan korlátokba ütköző államhatalom híveként igyekezne elsődlegesen az uralkodó jogosultságaira összpontosítani; esetleg azt vallaná, hogy az ilyen, zömmel jogosultságokkal rendelkező uralkodó az állam érdeke ürügyén bármikor csökkenthetné az alattvalók természetes jogait és szabadságát.¹⁰⁴⁷ Szibenliszt természetjogi felfogásának eddigi ismertetéséből kitűnik, hogy szerzőnk árnyaltabban és óvatosabban kezeli a kérdést. Ezt a differenciált hozzáállást látszik alátámasztani az a rendszer, amely az uralkodó felségjogai mellett az uralkodói kötelezettségekről, a jogok-kötelezettségek globális relációjában szól, amely felfogás a következő fejezetben tárgyalandó alattvalói kötelezettségek értelmezésére is vonatkozik.

A szibenliszti természetjogban még csak jeleit látjuk azon törekvésnek, mely rendszertanilag az uralkodói jogokat és kötelezettségeket az alattvalói jogokkal és kötelezettségekkel párhuzamba állítva kívánja bemutatni. Ez a tendencia figyelhető meg azonban abban, hogy a korábbi gyakorlattól eltérően az uralkodói felségjogokkal nála nem az alattvalói, hanem az uralkodói kötelezettségek állnak párhuzamba, amely a következő fejezetnél világosan látható lesz majd. Az uralkodói-alattvalói jogok és kötelezettségek párhuzamos bemutatására kísérletet tevő Zeiller-Egger-féle természetjog sem tudta maradéktalanul végig vinni ezt a vonalat. Egger az alattvalói kötelezettségek

1047 Szabó: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon, 109-109.

mellett az alattvalói jogokat is önálló fejezetcím alatt kezeli, amit a tartalomjegyzékben is feltüntet, – a szövegtestben viszont azt közli, hogy a tartalmi vonatkozások a mű monarchikus államformára vonatkozó fejezetében találhatók.¹⁰⁴⁸ A szándék tehát tetten érhető, csak a konkrét megvalósítása maradt el. Sajnos ennek pótlására Szibenliszt sem vállalkozott. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy az uralkodói kötelezettségek tárgyalása nem törpül el a felségjogok jelentősége mellett annak fényében, hogy Szibenliszt megállapítja, hogy azok egyben kötelezettségeket is jelentenek.

Ebben az értelemben az állam legalapvetőbb kötelezettsége az emberek azon jogainak védelme, amelyek a természeti állapotban még nem részesülnek biztosítékban, az állami rend keretei között azonban már „állampolgári jogokként” nyernek értelmet. Az elsődleges kötelezettség tehát a jogbiztonság garantálása, a jogrend védelme. Ez a kötelezettség jelenti az állam belső és külső biztonságának a védelmét s minden más állami kötelezettség ebből vezethető le. Ezeket szerteágazó jellegük miatt egyfelől az egyes felségjogok elemzésénél tárgyalja, ebből következőleg az uralkodói kötelezettségek fejezetcím alatt már csak a legmarkánsabb kötelezettségek bemutatására vállalkozik.

Szibenliszt természetjogi gondolatmenete az uralkodói felségjogokat nem pusztán hatalmi jogosultságokként, hanem az állam céljának szolgálatában álló kötelezettségek rendszerében értelmezi, ami a közhatalom gyakorlásának felelősségi jellegét hangsúlyozva a későbbi alkotmányos állameszme egyik korai elméleti előképét mutatja fel.

1048 Vö.: Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 343 § illetve 358-390. §§

12. Az alattvalók kötelezettségei

Az uralkodó, vagyis tulajdonképpen az állam jogait és kötelezettségeit Szibenliszt több fejezetben részletesen elemezte. Ismertetésükkor nem lehetett éles választóvonalat tenni jogok és kötelezettségek között, hiszen az uralkodó valamennyi joga saját természetéből adódóan egyben kötelezettségeket is jelentett. Ugyanilyen jelleggel állítja párhuzamba az uralkodói jogokkal és kötelezettségekkel Szibenliszt az polgárok jogait és kötelezettségeit, ami abban nyilvánul meg, hogy ott, ahol alattvalói kötelezettségeket tárgyal, egyben jogokról is szó esik.

A jogok és kötelezettségek egymáshoz való viszonyának szibenliszti értelmezése Martini természetjogi felfogását bizonyos értelemben felülírja. A szemléletbeli változás az előző fejezetben említett tendenciában érhető tetten, vagyis amíg Martini a hagyományos felfogást követve az alattvalók kötelezettségét az uralkodó jogaival állítja szembe,¹⁰⁴⁹ addig Szibenliszt az alattvalók kötelezettségeiről és ezen belül jogairól beszél. S annak ellenére von értelemszerűen párhuzamot az uralkodói jogokkal és kötelezettségekkel, hogy az alattvalói jogok bemutatásának külön fejezetet nem szán.¹⁰⁵⁰ Az uralkodói és alattvalói jogokra és kötelezettségekre vonatkozóan teszi azt a megjegyzést, hogy e témakör leggyakrabban a monarchikus uralkodókra tekintettel képezi a vita tárgyát, amire a monarchikus államforma ismertetésénél külön is kitér.¹⁰⁵¹

1049 „Iuri administrandi rempublicam, ne careat effectu, respondet obligatio subditorum ad ea praestanda, quae a Rectore civitatis imperantur.” Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. X., CCLXVI. pontja 94.

1050 „Expositis iuribus, et officiis Imperantis civilis naturalis ordo postularet, ut off[ic]iis subditorum praemittantur jura eorumdem, obligationibus Imperantis (§167-177.) correlata; Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XVI. 178. § 218.

1051 „quia tamen haec imprimis respectu Monarcharum in controversiam vocata fuere, officia subditorum praevis tractanda, ac jura eorum ad doctrinam de forma Imperii monarcha referenda esse, censuimus.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XVI. 178. § 218-219. pp. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Cap. X. CCCV-CCCXXII. pontja 106-111. és Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 305-322. §§ 333-343.

12. 1. A polgári engedelmesség mint legalapvetőbb kötelezettség

Az alattvalók legalapvetőbb kötelessége a polgári engedelmesség. Ennek magyarázataként Szibenliszt ismét az állam *societas* jellegéből indul ki, melynek során Martinitől eltérően nem az uralkodói jogok alattvalói kötelezettségéhez való viszonyára, hanem az uralkodói és alattvalói kötelezettségek egymáshoz mért szerepére koncentrál. Martininél az uralkodó parancsol, az alattvaló pedig engedelmeskedik, amit külső jelekkel is kifejezésre juttat. Ez az engedelmességi kötelezettség Martini koncepciója szerint az államszerződés alávetést is magába foglaló jellegéből adódik, továbbá mivel Isten rendelte el, hogy legyenek államok, a polgárok nemcsak külső, hanem belső fórum előtt, tehát lelkiismeretüknek megfelelően is kötelesek engedelmeskedni.¹⁰⁵²

Szibenliszt Martininél jóval összetettebb magyarázata szerint viszont az állam társaságként működik, így rá is vonatkozik a legfőbb elv, amelyből bármiféle társulástagjainak kötelezettsége megismerhető, s ami nem más, mint az adott társaságnak a társulási szerződésben megjelölt célja. Ez az állam esetében a jogbiztonság megteremtését jelenti. Ebből eredően mind az uralkodó, mind pedig az alattvalók általánosságban a biztonság megteremtésére és fenntartására kötelesek. Ennek eszméjét az egyesülési szerződés (*pactum unionis*) tartalmazza, hiszen a felek azzal a céllal egyesültek, hogy közösen teremtsenek biztonságot maguknak. Figyelembe véve azonban az államformát meghatározó alkotmányossági (*pactum constitutionis*) valamint az alávetési szerződést (*pactum subjectionis*), a felek kötelezettsége oly mértékben különbözik egymástól, amilyen mértékben az állam célját kötelesek biztosítani, s ez ügyben eljárni. Ennélfogva az uralkodóra a célnak megfelelő kormányzás kötelezettsége hárul, az alattvalók pedig ugyanezen cél, vagyis a közös érdekében engedelmességre kötelezettek.¹⁰⁵³ Ez alatt Szibenliszt

1052 Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. X., CCLXVI-CCLXVII. pontok, 94-95.

1053 „Supremum principium, ex quo officia membrorum cujusdam societatis cognoscuntur, est finis societatis iuxta limites pacti socialis. Civitatis finis est securitas iurium [...] Imperans quippe per finem conforme regimen, subditi per convenientem obedientiam commune bonum promoveant, oportet.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XVI. 179. § 219.

szerint azt kell érteni, hogy az alattvalóknak akaratukat és lehetőségeiket minden állami ügyben az állam irányítójának – törvényekben realizálódó – akarata, parancsa alá kell rendelniük. Ami tehát elő van írva, azt meg kell tenni, ami pedig tiltva van, attól tartózkodni kell. Az alattvalók természetes kötelezettsége ennél fogva *a polgári engedelmesség*, amely ebben az értelemben már nem az uralkodói jogokból következik, hanem az uralkodói kötelezettségekkel áll párhuzamba és törvényi alávetettséget jelent.

Az engedelmisséggel a nem egyenlőségen alapuló társulások esetén egy külsőleg megnyilvánuló tiszteletadás (*officium positivae existimationis*) is párosul, ami valójában az engedelmisségre való készséget hivatott kifejezni, s amit természetszerűleg az uralkodóval szemben kell kinyilvánítani.¹⁰⁵⁴ Az állampolgári engedelmisség igazságon alapszik, hiszen az az államot létrehozó szerződésből származik, továbbá erkölcsi kötelezettséget is jelent, amennyiben arra az állampolgárok lelkiismereti szinten is kötelezettek¹⁰⁵⁵ – szól a szibenliszti jóval árnyaltabb értelmezés.

12. 2. Az engedelmisségi kötelezettség tipizálása

Szibenliszt a továbbiakban az engedelmisségi kötelezettség jellegét elemzi. Ezek szerint a polgári engedelmisség a területi jog alapján vonatkozik mindazon személyekre, akik az állam területén tartózkodnak, legyen szó az ország területén állandó jelleggel élő honpolgárokról, vagy éppenséggel itt ideiglenes jelleggel tartózkodó külföldiekről. Ilyen szempontból tág értelemben véve mindenki alattvalónak tekintendő, aki az állam területén él vagy oda belép.¹⁰⁵⁶

Az alattvalók általános kötelezettsége az állammal szemben egy sor különös kötelezettséget foglal magába, melyek megnyilvánulási formájuk tekin-

1054 „cum officio aute obsequendi in omni societate inaequali connexum est officium positivae existimationis, h. e. obligatio obsequendi promptitudinem etiam externis signis data occasione contestandi.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XVI. 179. § 219.

1055 „officium civilis obedientiae esse non modo officium iustitiae, sed etiam ethicum.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XVI. 180. § 220., vö.: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 266-267. §§ 297-298.

1056 Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. III. 50. § 60-61., vö.: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 269. § 300.

tetében lehetnek tevőlegesek (*affirmativa*), illetve valamitől való tartózkodást igénylők (*negativa*), továbbá közösségben kifejtendők (*communia*) vagy egyénileg követendők (*propria*). A közösségi kötelezettségek tulajdonképpen az állam fogalmából következnek, s olyanok, *melyek mindenkire vonatkoznak*. Jellegükre nézve elsősorban az alapvető kötelezettség teljesítéséhez szükségesek, mint például annak elfogadása, hogy a kötelezettséget teljesíteni kell. A közösségi kötelezettség alapvető parancsa: „Élj úgy, hogy amennyire csak tőled telik, tiszteletben tartsd az állami felségjogokat!” Ezzel szemben *az egyéni kötelezettségek* a legfőbb hatalom részéről az egyes alattvalókat kötelezi, melynek jelszava: „Ne akarj olyan feladatot vállalni, amelyre nem vagy alkalmas. De ha olyan megbízatást nyersz el, amely spártai szigorral jár, azt dicsérd!”¹⁰⁵⁷ Ez utóbbiak fogják tehát jelenteni azokat a feladatokat, amelyekre az egyes állami közszolgálatot ellátó tisztviselők hivatottak, mint például a katonai vezetők, miniszterek, tanácsosok, kincstári tisztviselők, egyéb állami tisztviselők, bírók, egyházi elöljárók, tanárok, tudósok.¹⁰⁵⁸

12. 3. Az idegenek kötelezettségei

Amennyiben az állam területére idegenek bebocsátást nyernek, minden olyan kötelezettség vonatkozik rájuk, amit az uralkodó *a területi jog alapján* az állam lakosaival szemben megállapíthat, feltéve, hogy szerződésben, vagy törvényben nincs ettől eltérő előírás. Ennek megfelelően a külföldiekre alapvetően az érvényes, hogy tartózkodniuk kell minden olyan cselekménytől, amely a közbiztonságot megzavarná. Ennek érdekében vonatkoznak rájuk tiltó és tevőleges jellegű kötelezettségek egyaránt. A negatív magatartásban megnyilvánuló kötelezettségen túl a külföldiekre vonatkozó tevőleges kötelezettségekként Szibenliszt Martini nyomán az alábbiakat ismerteti:

1057 „Singularia officia subditorum Civitatis sunt: 1) vel affirmativa, vel negativa, prout positione, vel amissione implentur, 2) communia, vel propria. [...] Priora hac definiuntur propositione: Vive, quantum in te est, convenienter iuribus majestaticis. Posteriora hoc axioma enunciat: Nullum ambias munus, ad quod idoneus non est, quam vero spartam nactus es, hanc orna.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XVI. 183. § 221-222., vö.: Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. X., CCLXXI. pont, 96.

1058 Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XVI. 200-213 §§ 241-252.

- Bizonyos jogi tényen (szerződés vagy jogsérelem) alapuló olyan kötelezettségek, amelyek tőlük indulnak ki – hiszen azáltal, hogy az állam területére léptek, hallgatólagosan alávétték magukat az itt érvényes szabályoknak.
- Azon kötelezettségek, melyeket az idegenekre vonatkozó tételes szabályozás tartalmaz, s melyek azáltal érvényesülnek, hogy az idegenek az állam területére léptek.
- Végül amelyek kivétel nélkül egyébként is mindenkit köteleznek – ilyen például az általuk igénybe vett közolgokért kirótt közterhek viselése, hiszen az állam nem köteles saját dolgait ingyen átengedni mások használatába.¹⁰⁵⁹

Azáltal, hogy az állam területére lépnek, a tartózkodásban megnyilvánuló kötelezettségek ugyanúgy vonatkoznak rájuk is, mint az állam saját alattvalóira.

Ennek megfelelően az idegenek:

- nem akadályozhatják az állami vezetést jelentő uralkodó és a közhivatalnokok tevékenységét;
- nem alapíthatnak olyan társaságot, amelyet az uralkodó akár kifejezetten, akár hallgatólagosan el nem ismer és ezért törvénytelen; amit azonban a törvény nem tilt, azt a hallgatólagos beleegyezés engedélyezi;
- tartózkodniuk kell attól, hogy önhatalmúlag bíraskodjanak, hiszen az állami jogszolgáltatás számukra is igénybe vehető;
- kerüljék a bűnre vezető alkalmakat, mint például szerencsejáték, erkölcstelen szerelmi viszony folytatása;
- az alattvalók javait gazdasági erejük kihasználásával nem vonhatják el,

1059 „Quamobrem [peregrini (subditi temporarii)] praecipue obstringuntur: 1) ad omnia negativa officia, i. e. omittendas actiones, quibus securitas turbaretur; 2) ad positiva, quae ex iuridico quodam facto (pacto, vel laesione), ab extraneis posito, fluunt. [...] 3) ad omnia affirmativa officia, quae ex legibus affirmativis, in extraneis latis, oriuntur, cum intrando Civitatem se illis tacite subijciant; 4) ad omnia officia affirmativa, quae quemlibet sine discrimine obligant, e. g. praestare onera rebus publicis adnexa si iis utantur; Civitas enim non tenetur rerum suarum usum gratis concedere.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XVI. 184. § 222-223., vö.: Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. X. CCLXXII. pont 96., és Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 270. § 301.

így nem törekedhetnek kizárólagos (*monopolia*), sem pedig kirekesztő kereskedelemre (*propolia*) – az idegenektől tehát joggal várható el, hogy az ezzel kapcsolatos adókat megfizessék, nehogy a lakosok javait lenyomott áron szerezzék meg, s ezáltal a tisztességes élethez szükséges dolgok terén őket megkárosítsák.¹⁰⁶⁰

12. 4. A honpolgárok kötelezettségei és a kivándorlás kérdése

Az előbb tárgyalt általános és az idegenek esetében felvázolt kötelezettségeken túl vannak olyan szabályok is, amelyek az honpolgárokra további tevőleges közkötelezettségeket (*communia positiva officia*) rónak. Ezek szintén az állam fogalmából következnek, hiszen ezekre a polgárok az állam céljának előmozdítása érdekében az államszerződésben kötelezték magukat. Ezeket példázzák az alábbi elvek:

- Ki-ki a saját magánvagyonából közcélra is kell, hogy áldozzon, mégpedig az államfelség gyakorlója akaratának megfelelő módon és közteherviselési kötelezettségének megfelelően;
- Szintén központi akarat szerint a közjó előmozdítása érdekében fel kell vállalni a hasznos és üdvös cselekményeket;
- A jogszabályok betartásának kötelezettségéből fakad, hogy amit az uralgó parancsban kötelezettségként előír, annak az polgárok kötelesek megfelelni;
- Így az állam védelme érdekében kötelesek fegyvert fogni és katonai szolgálatot teljesíteni, a kiskorú polgárokról való gondoskodás keretében pedig gyámságot viselni.

1060 „Ideo tenetur: non ponere impedimentum Imperanti, et publicis officialibus [...] 2) non inire societatem ab Imperante nec expresse, nec tacite confirmatam; est enim injusta. [...] 3) Abstinere a persecutione juris propria auctoritate, si per supremam jurisdictionem jus procurari possit [...] 4) Nullam praeberere male agendi occasionem. Hoc officium violant, qui aleam foveant, qui turpes concilient amores. 5) Non intervertere civium commoda, ad quae cives proprii jus habent, e. g. non citra indultum monopolia, aut propolia exercere. Ex eo etiam ab extraneis jure petuntur vectigalia, ne res suas viliori, quam incolae vendentes pretio, hos honesta vitae sustentatione fraudent.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XVI. 163. § 223-224., vö.: Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. X. CCLXXIII-CCLXXV. pontok 96-97., és Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 273-276. §§ 304-305.

E kötelezettségek alól csak megfelelő indokokra hivatkozva lehet mentesülni. Kivétel alkalmazására az uralkodónak lesz joga, mely azon alapul, hogy egyesek (kiskorúak, nők, idősök, testi vagy értelmi fogyatékkal élők) nem képesek bizonyos feladatokat ellátni, így ők tételes törvények alapján mentesülnek például a hadkötelezettség alól. A kivételek közé számítanak még a külföldiek, akik gyámságot nem viselhetnek, hadi és más ehhez hasonló kötelezettségek teljesítésére sem kötelezhetők.¹⁰⁶¹

Az alattvalók tevőleges kötelezettségeinek maradéktalan teljesítése legfőképpen a hazaszereteten (*patriotismus*) alapul, melyet Szibenliszt hangsúlyozottan nem jogi, hanem erkölcsi kötelezettségnek tart. Ehhez kapcsolódik az az alapvető kötelezettség, hogy az állam polgárai az ország területén éljenek, ugyanis e feltétel nélkül a többi kötelezettségüknek sem tudnának eleget tenni. Ehhez a kötelezettségéhez kapcsolódva tér ki a Martininél is felvetődő önkéntes emigráció kérdésére, amelyre nézve Martinivel egyetértve az a véleménye, hogy az alapesetben jogilag nem megengedett. Ezt azzal magyarázza, hogy bármely társaságból, s ekként az állami társaságból is önként semelyik fél nem válhat ki, kivéve, ha ezt a lehetőséget a felek kifejezetten vagy hallgatólagosan korábban már fenntartották maguknak. Valamennyi tag ugyanis azon tartós cél megvalósítására kötelezte el magát, melynek keretében megadja másoknak mindazt a jogot, ami neki jár, vagyis közös erővel garantálják egymás jogait. E tartós, közös cél megvalósítása pedig megkívánja az ott tartózkodást.¹⁰⁶² Ha ennek ellenére egy állandó alattva-

1061 „Indigenae, seu perpetui subditi [...] praeter haec negativa officia in regula habent etiam communia positiva officia. [...] Ideo eorum officium positivum generatim est, ut juxta dispositionem Rectoris Civitatis propter commune bonum utiles, ac necessarios labores suscipiant [...] Hinc tenentur abstinere ab otia, comissa sibi munera suscipere, rite administrare, aliisque bona agendi oportunitatem praeber, ad salutem denique publicam omnibus viribus conniti.[...] Si tamen physica tunc aut moralis obtingeret impotentia, causam ejus justam allegare, seu se excusare oporteret [...]” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XVI. 186. § 224-225., vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*. Cap. X. CCLXXVI-CCLXXVIII. pontok 97-98. és Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 277-278. §§ 305-306.

1062 „Nos statuimus, emigratonem propria auctoritate, nisi subditus sit temporarius, esse juridice illicitam. Quia Civitas est societas, a societate nulli membro licet, nisi sibi vel expresse, vel tacite reservasset, propria acutoritate recedere (§ 15.); cum omne membrum se ad praestationes pro durabili fine obligaverit, et aliis eatenus jus tribuerit.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XVI. 187. § 226., vö.: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 279. § 306.

ló saját elhatározásából emigrál, ezzel önként kivonja magát a társaságból, amit csak akkor tehetne meg, ha azt a maga számára korábban kölcsönös megállapodás keretében kikötötte. Ilyen értelmű kikötést tudniillik utólag már nem lehet tenni, s ennek esetleges hallgatólagos kikötése az állam tekintetében, annak tartós társaságként való természetéből fakadóan nem értelmezhető.

Martinivel ismételten egyetértve Szibenliszt is elismeri, hogy vannak olyan helyzetek, amikor a kivándorlás jogszerű lehet, de ezt is, mint minden jogot alapvetően az állam célja viszonylatában kell megvizsgálni. Így az emigráció jogszerűként való felfogását akkor tartja lehetségesnek, ha annak tiltása az állam szempontjából közömbös lenne.¹⁰⁶³ Ez történik, ha az uralkodó kifejezetten vagy hallgatólagosan egyetért a kivándorlással, így az emigrálni szándékozó nem követ el jogsértést. Erre lehet példa az a szituáció, ha az alattvalók ellátására nincs lehetőség, vagy ha munkájukra az állam nem tart igény, illetve ha az ország területét ellenség foglalta el, és a békeszerződés értelmében a lakosok elhagyhatják az országot.¹⁰⁶⁴ Szibenliszt Martinin túl még egy példát említ a jogszerű emigrációra. Szerinte ugyanis az előbbi példákhoz hasonló módon nem sért jogot az emigráns akkor sem, ha egy országban despotizmus van, és ez ellen a polgárok már minden enyhébb eszközök kipróbáltak, ami nem vezetett eredményre.¹⁰⁶⁵ S természetesen jogos az emigráció akkor is, ha a disszidensek az ideiglenes alattvalók köréből kerülnek ki, hiszen az államot nem illeti meg az a jog, hogy őket akaratuk ellenére visszatartsák.¹⁰⁶⁶

1063 „Juridice licita emigratio procul dubio cogitari potest, si nempe ratio, ob quam est illicita, cesset.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XVI. 188. § 227.

1064 „Quod fieri potest: 1) si Imperans in emigrationem expresse, el tacite consentiat; volenti enim non fit injuria, e. g. si subditos alere, eorumque opera uti nequeat, si occupatae, ab hostibus terrae, relicto pacis foedere premissa sit.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XVI. 188 § 227-228., vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. X., CCLXXXII. pont 99. és Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 282. § 309-310.

1065 „Huc refertur casus despoticae, aut tyrannicae tractationis, si omnia leniora media gratis tentata fuerint, e. g. si jam nullum sit pro juribus praesidium, et cives inediae, spoliationi, aut trucidationi exponantur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XVI. 188. § 228., vö.: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 282. § 310.

1066 „Si discedentes sint temporarii subditi, nec ratione delicti, aut contractus obligati. [...]” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XVI. 188. § 228., vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. X., CCLXXXII. pont 99., és Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 282. § 310.

Gyakran előfordul, hogy az uralkodó bizonyos feltételek mellett maga is engedélyezi az emigrációt, melyre ugyanúgy joga van, mint annak megtiltására. Így előfordulhat, hogy az emigrációt bizonyos pénzösszeg megfizetése fejében engedélyezi; ez arra szolgál, hogy az alattvaló megváltsa azon kötelezettségeit, melyeket honpolgárként kellene maradása esetén teljesíteni.¹⁰⁶⁷

A szibenliszti értelmezésben a honpolgári kötelezettségek mindig valamilyen polgári jogosultsággal állnak kapcsolatban. Ennek alapján hangsúlyozza, hogy az emigráció alaphelyzetben való tiltása egyben arra a polgári jogra is irányul, mely szerint az alattvalónak joga van polgárként az ország területén tartózkodni. Magyarázatában Martini más szövegkörnyezetben megfogalmazott tételére támaszkodik. Eszerint, amiként tehát az alattvaló saját akaratából nem emigrálhat, úgy az uralkodónak sincs rendszerint joga arra, hogy az állandó alattvalókat kitoloncolja és emigrációba kényszerítse. Hiszen az alattvalók – az állami szerződésből kifolyólag, mely kétoldalú és a biztonság megteremtését célozza – az ehhez való jogtól jogszerűen nem foszthatók meg, kivéve a deliktuális eseteket, mint például a zavarkeltés, amikor büntetésként száműzést alkalmaznak.¹⁰⁶⁸

Szibenliszt leszögezi, hogy e fenti megállapítás csak általában érvényes, így egy olyan konfliktus esetén, melynek következtében az állam egésze, vagy annak egy része semmisülne meg, az uralkodónak úgymond „joga van” bárkit – beleértve a jogkövető polgárokat is – akár erővel is emigrációra kényszeríteni. Szibenliszt azonban az ország területének kötelező elhagyását Martinitől eltérően értelmezi, s végeredményben ennek kikényszerítését nem uralkodói jogosultságként kezeli. Martinihez képest ugyanis más indokokkal magyarázza a *kényszerű emigrációt*.

1067 „Emigratio potest etiam saepe tantum conditionate licita esse, si nempe Imperans sub conditione facultatem emigrandi concedat, ad quod jus habet, cum ipsi competat jus emigrationem penitus prohibendi.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XVI. 188. § 228., vö.: Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. X. CCLXXXIII. pont 99-100. és Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 282. § 310.

1068 „Sicut subdito non licet propria auctoritate a Civitate emigrare, ita Imperans non habet in regula jus cogendi subditor perpetuos, ut emigrent. Quia subditi non possunt jure, ex pacto civili, utpote bilaterali, quaesito ad securitatem privati, nisi ii ratione delicti, veluti si turbas foveant, plectendi sint exilio.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XVI. 190. § 230., vö.: Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. X. CCLXXXV. pontja 100.

Martini azt mondja, hogy az ártatlan, jogkövető polgárt is lehet arra kötelezni, hogy hagyja el az állam területét, amennyiben az állam sem a saját, sem pedig a polgárok védelmét nem képes biztosítani. Ez azon alapul, hogy kezdettől fogva mindenki azt fogadta meg, hogy az állam jóléte érdekében akár a saját vagyonát is feláldozza, – ahogy ez konfliktus esetén történni szokott a polgárokkal, mégpedig az állam kivételes, rendkívüli jogköréből adódóan (*vi potestate eminentis*). Az ilyen helyzetben tehát – Martini okfejtése szerint – a polgár tulajdonképpen visszatér a természeti állapotba. A polgárok kötelezése az állam területének elhagyására, – ami végső soron azzal jár, hogy feláldozzák ingatlan vagyonukat a köz javára – az állam, *jus eminens* hatásköréből adódik.¹⁰⁶⁹

Ezzel szemben Szibenliszt másban látja e kötelezettség jogalapját. Azt ő is elismeri, hogy már az elejétől fogva mindenki megfogadja azt, hogy abban az esetben, ha saját egyéni érdeke összeütközésbe kerülne az állam jólétével, akkor azt a közérdek mögé fogja helyezni. Ez az eszmeiség azonban csak addig érvényesül, ameddig az alattvaló ilyen áldozatvállalás mellett is garantálva látja polgári jogosultságait. Következésképpen ez a kötőerő abban az esetben már nem él, ha ez az áldozatvállalás abban nyilvánulna meg, hogy megfosztják polgári státuszától. Mert ha ez így lenne, a polgárról nem mint célról, hanem mint eszközről kellene beszélni. A helyes nézetet Szibenliszt a következőkben vázolja fel: az állam olyan konfliktus esetén, amelyben nem képes védelmet biztosítani polgárai számára, az ez irányú kötelezettsége is megszűnik. Ezért sem fizikai, sőt abszolút értelemben vett morális lehetősége sincs arra, hogy embereket áldozzon fel az állam védelme érdekében.¹⁰⁷⁰ Annak oka tehát, hogy az alattvaló ilyen konfliktusos helyzetben köteles elhagyni az országot – melynél fogva ismét természeti állapotba kerül – nem az uralkodói *jus eminens*, hanem gyakorlatilag az, hogy megszűnik az állam

1069 „Immo vero et civis innocens tenebitur e civitatis territorio discedere, si eius defensio cum salute publica collidatur, quia ab initio quisque pollicitus est, bonum proprium bono publico se posthabiturum, ut itaque tunc ab officiorum conflictationem civis vi potestatis eminentis deseratur, atque ad statum suum naturalem redeat.” Martini: Positiones de jure civitatis, Cap. X., CCLXXVI. pont. 100.

1070 „Sed vera ratio est haec: Civitas in hoc casu non potest videri obligata ad protectionem hujus civis, cum eadem sit physice, imo et absolute moraliter impossibilis, immolarentur enim homines absque fine (§ 120. 4. J. E.)” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XVI. 190. § 230., vö.: Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 283. § 312.

és a polgárok közötti *civilis nexus*, az állami kötő erő, amelynek folytán a polgár köteles lenne az állam területén tartózkodni.

Ez pedig egy újabb a kérdésre irányítja rá a figyelmet, nevezetesen arra, hogy egy állam polgára meddig kötelezhető akár saját életét is az állam fennmaradása érdekében feláldozni? Szibenliszt válasza erre az, hogy mihelyt megszűnik az állam saját polgárainak védelmére irányuló kötelezettsége, a polgár is mentesül az állammal szemben fennálló valamennyi kötelezettsége alól, hiszen ilyen esetben nagyobb veszélyt jelent az állami köteleket (*civilis nexus*) fenntartani.

Szibenliszt szerint az előbb említett helyzetet nem lehet háborús helyzethez hasonlítani, ahol viszont az alattvaló köteles önmagát akarata ellenére is az adott veszélynek kitenni. Hiszen az előbb vázolt helyzettől eltérően, háború esetén a polgár érdekében történik minden, így még fennáll az államszerződésből eredő ott tartózkodási kötelezettsége.

Szibenliszt végkövetkeztetése tehát az, hogy egy ártatlan, jogkövető polgár a fenti esetben nem kötelezhető arra, hogy az országot saját élete kockáztatásával – melynek folytán biztos halál vár rá – megmentse a pusztulástól, annál is inkább, mert az élet és halál feletti jogkör kizárólag bűnelkövetőkkel szemben gyakorolható.¹⁰⁷¹ Ezzel pedig nemleges választ ad arra a Martini által felvetett kérdésre, hogy kiadható-e az állam ártatlan polgára az állam védelme érdekében.¹⁰⁷²

12. 5. Az állammal szembeni kötelezettségek megszegése (felségsértés, lázadás, hazaárulás)

A következő szakaszokban Szibenliszt a felségsértés, lázadás, hazaárulás bűncselekményeket elemzi, melynek során a fogalmak tisztázásátág értelmezésből kiinduló szűkítő definíciós technikával éri el. Ennek

1071 „Denique eominus innocens civis habet obligationem semet ad liberandam Civitatem ab interitu in Civitate certae morti subjiciendi, cum jus vitae, et necis tantum in delinquentes jure exerceri queat.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XVI. 190. § 231., vö.: Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 284. § 313.

1072 Vö.: Martini: Positiones de jure civitatis, Cap. X., CCLXXXVII-CCLXXXVIII. pontok, 100-101. pp. és Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 285-287. § 314-316.

megfelelően állapítja meg, hogy az állammal szembeni kötelezettségek megszegése tág értelemben véve az állami felsőbbiséget sérti (*contra Superioritatem in Civitate*). Ilyen megfontolásból minden törvényellenes cselekmény az állam ellen irányul, így végső soron bármely törvénysértés az államfelség megsértéseként fogható fel. Ezen a tág értelmezésen azonban szerinte szűkíteni kell ahhoz, hogy meghatározhassuk azt a cselekményt, amely már a felségsértés bűncselekményét valósítja meg. Ebben a tekintetben Szibenliszt, nem azonosul Martini nézetével, aki szerint minden olyan engedetlen ellenszegülő a felségsértés bűncselekményének vádját veszi magára, aki bizonyos felségjogokat magának követel.¹⁰⁷³ Ha Martini állításából indulnánk ki, – mondja Szibenliszt – akkor ilyen értelemben a közhivatallal való visszaélés vagy a párbajozás is felségsértést jelentene. A szibenliszti értelmezésben a *felségsértés bűncselekménye (crimen laesae Majestatis)* alatt az uralkodó személyes biztonságának szándékos megzavarását kell érteni, amit például gyilkossággal, testi sértéssel stb. lehet megvalósítani.¹⁰⁷⁴

A lázadást (*rebellio*) is fel lehet fogni tág értelemben, amennyiben az alattvaló olyan jogellenes ellenállását kell érteni rajta, melynek célja az uralkodói akarat megghiúsítása. Ez azonban a Szibenliszt véleménye szerint még nem jelenti magát a lázadás bűncselekményét, amelyet Martinihez hasonlóan valamely állami előjáróval szembeni olyan fegyveres vagy zavartkeltő illetve összeesküvéshez vezető ellenállásként definiál, amely szintén az állami uralkodó személyes biztonságának megzavarására irányul.¹⁰⁷⁵ A hazaárulást (*perduellio*) viszont már nem lehet a Martini-féle ér-

1073 „Subditus inobediens, et refractarius est laesae Maiestatis reus, si iura quaedam maiestatica sibi adroget.” Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. X. CCXC. § 101.

1074 „Sensu strictissimo, et proprio per crimen laesae Majestatis intelligitur ex proposito suscepta turbatio personalis securitatis Imperantis civilis, e. g. per occisionem, vulnerationem etc.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XVI. 191. § 232., vö.: Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. X. CCXC. 101., és Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 290. § 317.

1075 „Jam sensu stricto pro resistentia adversus aliquam Superioritatem in Civitate, medio armorum, tumultus, et conspiracy sine tamen turbatione personalis securitatis Imperantis civilis suscepta.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XVI. 191. § 232., vö.: „Idem est rebellis, si directe et animo doloso armis, tumultu, vel conspiracy securitatem civitatis pessumdare attentet.” Martini: Positiones de iure civitatis, Cap. X., CCXC. pont, 101-102., és Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 290. § 317.

telmezésben felfogni, aki hazaárulón azt a személyt érti, aki olyan cselekményre készül, ami az uralkodó személye ellen irányul.¹⁰⁷⁶ Ettől eltérően ugyanis Szibenliszt hazaárulásnak tekint minden olyan szándékos cselekményt, amely az egyesülési szerződés megsértésére vagy a kormányforma megváltoztatására irányul, anélkül, hogy az uralkodó személyes biztonságát megzavarná.¹⁰⁷⁷

A lázadással kapcsolatban a következőket kell figyelembe venni:

- A lázadók mindig valamilyen háborút folytatnak az állami fennhatósággal szemben, hiszen erőszak alkalmazásával törekszenek céljuk elérésére. Ez azonban nem jelent valódi értelemben vett háborút, ami tulajdonképpen a nemzetek között folyik. A lázadók „háborúját” felkelésnek (*seditio*) nevezi.
- A lázadók magatartása tagadásban nyilvánul meg (*negative sunt*), mivel szándékosan nem engedelmesskednek az uralkodó parancsának és a jogtalan ellenállásnak mindig valamilyen különös módját választják, amire helyesebb azt mondani, hogy dacolnak (*contumaces*).
- A lázadók bűncselekményt követnek el, hiszen az ország belső köznyugalmát zavarják meg azáltal, hogy szándékosan az állam uralkodójának kijáró tiszteletet nem adják meg, hírnevét rombolják.
- Azok a hivatalnokok, akik zavart keltő módon visszaélnék hatáskörükkel, továbbá azok a polgárok, akik törvénytelen hivatali ügyvitellel rosszhiszeműen zavart keltenek, valójában lázadóknak tekintendők. Ugyanígy lázadást valósítanak meg azok az állami tudósok illetve írók is, akik tanaikban vagy a kiadott műveikben az állam alkotmányos berendezkedése ellen lázítanak. Ebbe a körbe tartoznak még a bujtogató népszónokok, akik a kormányzat ellen dörgedelmesen kikelve zavargást keltenek (*Concionatores*).

1076 „Fit perduellis, si in ipsas personas imperantium aliquid moliatur”: Martini: Positiones de jure civitatis, Cap. X. CCXC. § 101., vö.: Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 290. § 317.

1077 „rectius sub perduellio suscepta actio, quae ad rumpendum pactum unionis, vel ad mutatum formam regiminis, quin personalis securitas Imperantis civilis turbetur, tendit.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XVI. 191. § 232., vö.: Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 290. § 317.

- Azok viszont, akik bátortalanul zúgolódnak, nem tekinthetők lázadóknak, cselekményük inkább panaszkodásnak számít, hiszen nem okoznak zavargást.
- Annak ellenére, hogy a vallás a biztonság megőrzésének különleges eszköze, azok sem valósítanak meg lázadást, akik az Istennel szembeni erkölcsi kötelezettségüket szegik meg, őket inkább a vallás meggyalázóinak kell tekinteni.
- Azokat az idegeneket pedig, akik az állami akaratnak állnak ellent, jogi szempontból nem lázadóknak, hanem ellenségnek kell tekinteni.
- Az sem tekinthető lázadónak, aki valamely polgártárs jogszerű akaratának megvalósulása ellen lép fel, hiszen ekkor hiányzik a lázadás alapvető eleme, az uralkodó akarata, parancsa.¹⁰⁷⁸

Szibenliszt Martinival ért egyet, amikor ő is hamisnak tekinti azt a hobbes-i állítást,¹⁰⁷⁹ mely szerint a lázadóval szemben úgy kell fellépni, mint a háborús ellenséggel. Ezek szerint a lázadó ellenszegülésével ugyanis azt a hadiállapotot idézi elő, amely a természeti állapotot jellemezte. Ennélfogva az állam szükségszerűen él a hadviselés jogával, melyre az jellemző, hogy abban ártatlanok is elpusztulnak. Következésképp nem csak a lázadót kell büntetéssel sújtani, hanem az állam érdekében, a bosszúállás elkerülése végett annak családját harmad-negyed íziglen meg kell büntetni.¹⁰⁸⁰ A helyes álláspont szerint, ha a családból egyvalakit lázadással vádoltak meg, az ilyen családtag feleségével, gyermekeivel szemben büntetés nem szabható ki. A lázadóval szemben nem háborút, hanem büntető eljárást kell lefolytatni, s ha a vádlott bűnösnek bizonyul, akkor büntetést szabnak ki rá. A büntetésnek pedig megvan a maga alanya, aki nem lehet más, mint az elkövető. Az előfordulhat, hogy a lázadóval szemben vagyonekrobzást alkalmaznak, mely kihat a családtagokra is, azonban itt is azt az általános szabályt kell érvényesíteni, miszerint mindaddig nem lehet durvább eszközöket – jelen esetben az atyai vagyonekrobzást – al-

1078 Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XVI. 192. § 233-234., vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. X., CCXCI-CCXCII. pontok 102-103., és Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 290-293. §§ 318-321.

1079 Vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. X., CCXCVI. § 103. és Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 282. § 310. p. 295. § 323.

1080 Vö.: Hobbes: *Leviatán* 326.

kalmazni, amíg a biztonság az enyhébb eszközökkel is alkalmas módon szavatolható.¹⁰⁸¹

Gyakran felvetődik az a kérdés, hogy a lázadókkal kötött egyezséget be kell-e tartani? Szibenliszt az erre adható választ Martinihez képest részletesebben elemzi, s ennek következtében a kérdés eltérő értelmezését nyújtja. Martini röviden annyit mond, hogy a lázadókkal megkötött egyezséget be kell tartani, ezt ugyanis az uralkodó részéről gyakorolt kedvezménynek kell tekinteni, s mint ilyen kétségekívül érvényes. Ezzel szemben azonban ott áll az a lehetőség, hogy az uralkodó rendkívüli helyzetre hivatkozva rendkívüli jogkörével éljen, melynél fogva (*vi juris supereminetis*) az ilyen kegyben részesült lázadók – más polgárokhoz hasonlóan, akikkel szemben szükséghelyzetben ugyanúgy érvényesül az állam rendkívüli jogköre – jogaiktól megfoszthatók.¹⁰⁸²

Szibenliszt részletesebb magyarázata szerint viszont az ilyen egyezés általában véve olyannak tekintendő, mint ami jogtalan kikényszerítés eredményeként jött létre. Ahhoz, hogy megállapítsuk, a konszenzus alapmotívuma tényleg a jogtalan kényszer volt-e, először azt kell megvizsgálni, hogy az uralkodó számára álltak-e az egyezésen kívül más eszközök is arra, hogy lecsillapíthassa a lázadást.¹⁰⁸³ Ha más eszközök is rendelkezésére álltak, de nem ezeket választotta, akkor az egyezséget nem lehet erőszakkal kicsikartnak tekinteni. Sőt mivel azt az uralkodó kezdeményezte, ez a tény még inkább nyilvánvalóvá teszi, hogy a konszenzus érvényes, melynél fogva a lázadókkal kötött egyezséget be kell tartani.¹⁰⁸⁴

1081 „In perduelles non exercetur jus belli sensu stricto, in quo innocentes non ex proposito nostro, sed casu quodam vitam perdere liquet, sed solum sensu lato per modum iudicii criminalis, in quo facile est discernere nocentes ab innocentibus; ad secundum: Dantur leniora media defensionis, e. g. privatio bonorum paternorum, non licet autem adhibere duriora, quamdiu lenioribus securitas satis obtineri potest.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XVI. 193. § 235., vö.: Martini: *Positiones de jure civitatis*, Cap. X. CCXCVI. § 103.

1082 Martini: *Positiones de jure civitatis*, Cap. X. 297. § 104.

1083 „Si cum rebellibus Imperans pactum ineat, an servandum, cum injuste extortum esse videatur? Distinguendum est, utrum injusta coactio principale, propriumque motivum fuerit consensus ab Imperante, vel an Imperanti adhuc possibile fuerit, rebellionem aliis mediis sopiendi.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XVI. 194. § 235.

1084 „Si hoc, pactum non est vi extortum, sed ultro ab Imperante initum, proinde validum, itaque servandum.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XVI. 194. § 235., vö.: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 296-297. §§ 323-324.

Amennyiben a konszenzus mögött jogtalan kényszer húzódik meg, vizsgálni kell az egyezés tárgyának jogosságát, vagyis, hogy jogosnak számít-e az, aminek a megígérése az uralkodó rákényszerült. Például az adózás alóli mentesség ígérete jogtalan lenne, de egy, az állam számára közömbös vallás gyakorlásának engedélyezése jogos tárgya lehet egy ilyen egyezésnek. Ha az egyezés jogszerű tárgyra irányult, akkor annak megkötését érvényesnek kell tekinteni, hiszen nem lehet azt állítani, hogy az uralkodónak ne lenne joga arra, hogy a lázadók jogszerű követelményét akceptálja.¹⁰⁸⁵

Ha az egyezés tárgya jogilag nem megengedett, akkor az egyezés érvényét abból a szempontból kell megvizsgálni, hogy az egyezséget kizárólag csak a szerződő felekre tekintettel kötötték meg, vagy az ilyen ígéretet az egész közösség nevében tette az uralkodó.¹⁰⁸⁶ Amennyiben csak a szerződő felekre tekintettel jött létre az egyezés, akkor azt jogszerűtlennek kell tekinteni, hiszen hiányzik az egész közösség részéről történő helytállás lehetősége. Ha a jogilag nem megengedett tárgyra az uralkodó a közösség képviselőjeként tesz ígéretet, akkor az ilyen egyezséget érvényesnek kell tekinteni. Ebben az esetben tehát a lázadóknak tett, jogszerűtlen tárgyra vonatkozó engedmény azon a megfontoláson alapul, hogy elsődlegesen enyhébb eszközökkel kell megpróbálni elérni a célt. Másrésztől viszont érvényesíteni lehet az uralkodót szükséghelyzetben megillető rendkívüli jogkörét (*jus eminens*). Hiszen a lázadás rendkívüli helyzetet idéz elő, így a rendkívüli jogkörön alapulva az uralkodónak joga van a lázadókkal kötött egyezséget semmibe venni.¹⁰⁸⁷

1085 „Si illud, iterum videndum, an objectum pacti, ad quod promittendum coatus est Imperans, sit injustum, e. g. immunitas a tributo, vel non e. g. exercitium religionis civiliter indifferentis. Si hoc, pactum est validum, quia dici nequit rebellibus jus acceptandi promissum defuisse, cum circa objectum, ut supponitur, justum versetur.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XVI. 194. § 235-236., vö.: Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 292. § 324-325.

1086 „Si illud, distinguere debet, utrum de valore pacti tantum respectu paciscentium, vel generatim respectu Imperantis, ut universos repraesentantis, quaeratur.” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XVI. 194. § 236.

1087 „Si illud, pactum est invalidum ex defectu passivae possibilitatis praestationis [...] Si hoc, pactum validum est eo sensu, quod Imperans non habeat jus promissum denegandi, vel cum tempore recuperatis viribus praestitum recipiendi. Secus enim nulla foret lenior ad unionem cum seditiosis redeundi ratio.[...] Ceterum in casu necessitatis, a rebellione deverso, Imperanti vi juris eminentis subditos juribus, tali pacto quaesitis, destituere licebit; cum juri eminenti subjaceat suum subditorum, quomodocunque demum acquisitum” Szibenliszt: Institutiones juris naturalis, Tomus II. Pars II. Cap. XVI. 195. § 236., vö.: Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 290. § 317.

12. 6. Az önhatalmú jogérvényesítés tilalma és a törvénykezési moratórium (*juristitium*)

Az polgári kötelezettségek körében merül fel az a kérdés, hogy a törvénykezési moratórium idején az önhatalmú jogérvényesítés tilalmát hogyan kell értelmezni? A szibenliszti magyarázat ebben az esetben is a polgári jogosultságokból indul ki. Ezek szerint az állam polgárainak joguk van arra, hogy jogsérelem esetén állami jogszolgáltatást vegyenek igénybe, jogaiknak bíróság előtt, állami közreműködéssel szerezzenek érvényt. Ez azonban azt a kötelezettséget vonja maga után, hogy jogaikat önhatalmúlag nem érvényesíthetik. E jog és kötelezettség egymáshoz való viszonya más megvilágítást kap abban a helyzetben, amikor az alattvaló állami jogsegélyt nem kaphat, mivel a *törvénykezés szünetel* (*juristitium*). A vizsgálat tárgya pedig az, hogy milyen befolyással bír az önhatalmú jogérvényesítés általános tilalmára a törvénykezési moratórium.¹⁰⁸⁸

Önhatalmú jogérvényesítésre akkor kerülhet sor, ha a törvénykezési szünet szükségképpen állt elő és egyetemes jelleggel mindenkire vonatkozik. Ezzel tulajdonképpen egy anarchikus állapot keletkezik, az állami kötelék (*civilis nexus*) felbomlik, s az állam polgárai visszatérnek természeti állapotukba.¹⁰⁸⁹ Előfordulhat, hogy szükséghelyzet idején részleges, nem minden ügyre vonatkozó törvénykezési szünet következik be. Ilyenkor az önhatalmú jogérvényesítés már nem megengedett, feltéve, hogy az ügy halasztása nagyobb bajt nem idéz elő. Ellenkező esetben ugyanis lehetőség van arra, hogy ne bírói közreműködéssel, hanem más tisztességes módon rendezzék a jogvitát, ez a mód azonban nem lehet olyan, amely ellentétben áll az állam

1088 „Vi officii naturalis subditorum (obedientiae) subditis non licet propria auctoritate jus suum persequi. Ex eo quaeritur: quamnam influxum in hoc officium habere possit justitium in Civitate? Status in quo subditus auxilium judicii obtinere non potest, justitium (*juristitium*) vocatur” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XVI. 195. § 237., vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. X., CCXCVIII. pont, 104., és Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 298. § 326.

1089 „Si justitium sit necessarium atque universale et perpetuum, propria acutoritate jus suum persequi fas est. Quia oritur Anarchia, cujus finis exspectari nequit, ergo conditio, sub qua juri connato perequendi renunciarunt, cessat, et cives ad statum naturalem redeunt.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XVI. 199. § 240., vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. X., CCCIV. pont, 106., és Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 203-304. §§ 330-332.

céljával.¹⁰⁹⁰ Minden olyan esetben pedig, amikor a törvénykezési szünet nem szükségképpen, hanem uralkodói akarat folytán elrendelt, továbbá részleges és csak időszakosan áll fenn, az önhatalmú jogérvényesítés tilos.¹⁰⁹¹ Az uralkodói rendelet alapján meghirdetett törvénykezési moratórium alól olyan esetekben, melyek szükségképpen orvoslást igényelnek, az uralkodó kivételt tehet, és kötelezheti valamely bíróságot, hogy eljárjon.¹⁰⁹²

12.7. A polgári kötelezettségek természetjogi rendszere

Együtt szemlélve az előző, uralkodói kötelezettségeket tárgyaló fejezettel az alattvalói kötelezettségekre vonatkozó megállapításokat, ismételten kijelenthetjük, hogy Szibenliszt szakít azzal a Martini által is követett hagyománnyal, mely az uralkodói jogokkal állítja szembe az alattvalói kötelezettségeket (*Iuri administrandi rempublicam [...] respondet obligatio subditorum* – ahogy Martini fogalmaz.¹⁰⁹³) Ezáltal egy új szemléletmódnak nyit teret, melyben az állampolgári kötelezettségek mindig az állampolgári jogok párhuzamában nyernek értelmezést. Szibenliszt ugyan eltér Egger természetjogától annyiban, hogy az állampolgári kötelezettségeket elemző résznek nem „Az alattvalók kötelezettségei és jogai” címet adja, ez azonban csak látszólagos, hiszen annak ellenére, hogy a Zeiller-Egger-féle természetjog ezt a feje-

1090 „Tempore necessarii, attamen articularis justitii propria auctoritate jus suum persequi nefas est, si nullum fuerit in mora periculum.[...] Ast, si ex mora summum nascatur periculum, quaelibet erit honesta ratio expediendae salutis.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XVI. 196. § 237-238. és ld.: Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 299. § 326-327.

1091 „Si justitium indicatur voluntarium, et uniuersale quide, sed temporarium, jus suum propria auctoritate persequi nefas est, sed finis ejusdem exspectari, et jus per judicem quaeri debet [...] Si justitium sit voluntarium sive perpetuum sive temporarium, sed solum particulare, propria auctoritate persecutio juris est illicita.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XVI. 196-199. §§ 236-240., vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. X. CCXCIX-CCCIII. pontok, 104-105. és Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 300. § 327-328.

1092 „si vero res moram non patiat, tunc tales urgentes casus vel expresse a voluntario justitio, vel per rectam interpretationem tacite excepti esse intelliguntur.” Szibenliszt: *Institutiones juris naturalis*, Tomus II. Pars II. Cap. XVI. 197. § 239., vö.: Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. X., CCC. pont 105. és Egger: *Das natürliche öffentliche Recht*, Bd. II. 203-304. §§ 330-332.

1093 Martini: *Positiones de iure civitatis*, Cap. X. CCLXVI. pont, 94.

zetet két külön alfejezetre osztja „*Alattvalói kötelezettségek*” és „*Alattvalói jogok*” címekkel, ez utóbbi alfejezetcím alatt semmilyen szöveg sem olvasható, míg a Szibenliszt által az alattvalói kötelezettségek fejezetcímhez tartozó valamennyi paragrafus Zeiller-Egger szerzőpárosnál is az alattvalói kötelezettségek címszó alatt szerepel.¹⁰⁹⁴ Annak ellenére tehát, hogy a polgárok jogainak és kötelezettségeinek szisztematikus szétválasztására tett kísérlet Egger esetében sem valósult meg, mindkét szerzőnél tetten érhető az a tendencia, amely a kötelezettségek mellett egyre nagyobb hangsúlyt fektet a polgárok jogaira is. Így az alattvalói kötelezettségeket tárgyaló fejezetben olvashatunk arról, hogy a polgároknak joguk van az állam által garantált jogbiztonságra, az állam területén történő tartózkodásra, bizonyos feltételek mellett az önkéntes emigrációra, továbbá arra, hogy jogkövető magatartás tanúsítása mellett ne lehessen őket az ország területéről kiutasítani, kitoloncolni, s itt említődik meg polgárok igazságszolgáltatáshoz való joga is.

Az alattvalók jogainak részletes tárgyalása azonban nem történik külön fejezet keretében, ezekről az egyes uralkodói felségjogok magyarázatánál olvashatunk számos kitételt. Így például a bírói hatalomnál van szó arról a jogról, hogy mindenkinek joga van a bíróság előtti egyenlőséghez, bíróság előtti képviselőhöz, az ártatlanság védelméhez stb. Ezen túl több fejezeten keresztül olvashatunk az ember veleszületett és szerzett jogairól, (az élethez, az önfenntartáshoz, az emberi méltósághoz, megbecsüléshez, jó hírnévhez való jogról, szólás- és vallásszabadság, függetlenséghez, tulajdonhoz való jogról stb.), melyek a második könyvben szétszórta tárgyalta alattvalói jogok kiegészítéseként bővítik a listát.

Ehhez hasonlóan az alattvalói kötelezettségek ilyen címen írt fejezetére koncentrált felsorolását szintén kiegészíthetjük az adott felségjogoknál leírtakkal. Így például az állam vagyonkezelői jogának tárgyalásakor olvashatunk arról, hogy az alattvalók kötelesek vagyoni képességeikhez mértén hozzájárulni a közköltségekhez, a hatalom-átruházás jogának elemzésekor pedig az állami hivatalok tisztességes, az állam érdekében történő és saját hatáskörét át nem lépő ellátásának kötelezettségéről stb. A legmarkánsabb, klasszikusnak mondható kötelezettségek azonban külön fejezetben vannak csokorba szedve. Így a polgári engedelmesség, a jogszabályok betartásának

1094 Ld.: Egger: Das natürliche öffentliche Recht, Bd. II. 266-322. §§§ 297-343.

kötelezettsége, a hadviselési kötelezettség, a kiskorúakról történő gondoskodás, valamint a közterhekhez való hozzájárulás kötelezettsége tehát itt kap helyet.

Nem lényegtelen összevetni Szibenliszt felségsértéssel, lázadással, hazaárulással kapcsolatos magyarázatait Martini ide vonatkozó okfejtéseivel, melyből világosan kitűnik a kettőjük között lévő véleménykülönbség. Eltérő nézőpontot képviselnek az uralkodó lázadókkal kötött egyezségével kapcsolatban, továbbá különböző megítélés alá esik a jogkövető polgárok emigrációba való kényszerítésének indoka, melyek mind azt bizonyítják, hogy Szibenliszt nem veszi át maradéktalanul¹⁰⁹⁵ Martini tételeit, sok tekintetben kritikusan viseltetik irántuk.

Szibenliszt természetjogi rendszerében a polgári kötelezettségek az államhatalom iránti engedelmisségen túl az állami közösség fenntartásának és működésének szükséges feltételeiként jelennek meg. A polgári engedelmeség, a jogszabályok betartása, a közterhek viselése vagy az állam védelmében való részvétel mind olyan kötelezettségek, amelyek az államszerződésből fakadó közös cél, a jogbiztonság és a közjó biztosításának szolgálatában állnak. Ebből következően a kötelezettségek teljesítése és a jogok gyakorlása egymást feltételező viszonyban áll: a polgárok jogainak érvényesülése csak addig garantálható, amíg az állami közösség fennállását biztosító kötelezettségek is teljesülnek. Szibenliszt felfogása így olyan államelméleti szemléletet tükröz, amelyben az államhatalom és a polgárok viszonya kölcsönös jogok és kötelezettségek rendszerében értelmezhető.

1095 Vö.: Szabó: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon, 108.

13. Szibenliszt Mihály természetjogi rendszerének helye és jelentősége

Szibenliszt Mihály természetjogi munkája első pillantásra egy korának megfelelő egyetemi tankönyvnek tűnhet, amely a természetjogi gondolkodás addig kialakult tételeit foglalja rendszerbe. Jelentősége azonban túlmutat e feladaton. Műve olyan korszakban született, amikor a természetjog már nem kizárólag filozófiai irányzatként jelent meg, hanem a jogtudomány egyik alapvető normatív kiindulópontjává vált. A természetjogi gondolkodás ekkoriban arra törekedett, hogy az emberi természetből és az ész követelményeiből vezesse le a jog és az állam alapelveit, s ezzel olyan elméleti keretet hozzon létre, amely a politikai hatalom működésének igazolását és korlátozását egyaránt lehetővé teszi.

Szibenliszt munkája ebbe a szellemi közegbe illeszkedik. Természetjogi intézményi a kor meghatározó elméleti irányzatainak – különösen a Karl Anton Martini, Franz von Zeiller és Franz von Egger által képviselt hagyománynak – tételeiből indulnak ki, ugyanakkor ezeket nem pusztán közvetítik, hanem rendszerbe szervezve új értelmezési keretben mutatják be. A természetjog oktatásának módszertani hagyományai szerint a szerző a korábbi elméletek összefoglalására vállalkozik, de azokat fogalmi tisztázásokkal és rendszerezéssel egészíti ki, így a természetjogi gondolkodás belső logikáját teszi áttekinthetővé.

E megközelítés egyik fontos sajátossága, hogy a természetjogi elveket nem pusztán elvont filozófiai tételekként kezeli, hanem az állam működésének intézményi kérdéseivel kapcsolja össze. A politikai közösség, az államhatalom és az állami jogkörök elemzése nála egy olyan gondolati keretben jelenik meg, amelyben az állam nem történeti adottságként, hanem az emberi természetből levezetett normák intézményes formájaként értelmezhető. Ebben az értelemben a természetjog nem az államhatalommal szembeni elméletként, hanem annak racionális megalapozását és normatív korlátozását egyaránt szolgáló gondolati struktúraként jelenik meg.

Szibenliszt természetjogi rendszerének további jelentősége abban áll, hogy a tradicionális természetjogi hagyományt egy olyan korszakban rend-

szerezi újra, amikor a kanti jogfilozófia hatására a jog és az erkölcs elhatárolása, valamint a jogtudomány autonómiája egyre hangsúlyosabbá vált. A természetjogi tételek értelmezésében így már megjelenik az a törekvés, hogy a jog normativitását az ész formális követelményeiből vezessék le, miközben a politikai közösség működésének elvi kereteit is meghatározzák.

Ebben az összefüggésben Szibenliszt munkája a természetjogi gondolkodás azon átmeneti szakaszát képviseli, amelyben a klasszikus természetjogi hagyomány és a modern jogbölcseleti szemlélet elemei egyszerre vannak jelen. Műve nem pusztán a korabeli jogi oktatás igényeit szolgálta, hanem hozzájárult ahhoz is, hogy a természetjogi gondolkodás rendszere a politikai közösség intézményi kérdéseinek vizsgálatában is alkalmazható elméleti keretté váljon.

A természetjogi gondolkodás történetében az ilyen jellegű rendszerező munkák különös jelentőséggel bírnak. Nem csupán a korábbi elméletek közvetítését teszik lehetővé, hanem egyúttal azt is megmutatják, miként válhat a természetjog a politikai hatalom normatív értelmezésének eszközévé. Ebből a szempontból Szibenliszt természetjogi koncepciója a modern alkotmányos gondolkodás egyik fontos előzményének tekinthető: olyan elméleti keretet kínál, amelyben az államhatalom eredete, gyakorlása és korlátozhatósága az emberi természetből levezetett jogelvek alapján válik értelmezhetővé.

A természetjogi gondolkodás ilyen rendszerező formában történő megjelenése azon túl, hogy a korabeli jogi oktatás számára elméleti alapokkal szolgált, a politikai közösség normatív értelmezésének fejlődésére is hatással volt. Az a törekvés, hogy az állam működésének alapelvei az emberi természetből és az ész követelményeiből legyenek levezethetők, egyben azt is jelentette, hogy a politikai hatalom nem tekinthető kizárólag történeti vagy hatalmi adottságnak. A természetjogi megközelítés a politikai rendet olyan jogi viszonyként értelmezte, amelynek igazolhatósága és érvényessége az emberi természetből fakadó normákhoz való viszonyában mérhető.

Ebben a gondolati keretben a politikai közösség kialakulása és működése nem önkényes hatalmi konstrukcióként jelenik meg, hanem olyan társadalmi együttélési formaként, amely az ember természetes társas jellegéből következik. A természetjogi érvelés logikája szerint az állam létrejötté az emberek kö-

zötti kölcsönös jogok és kötelezettségek intézményesülésének eredménye. A politikai rend így olyan normatív struktúráként válik értelmezhetővé, amelynek célja az egyéni szabadság és a közösségi együttélés feltételeinek biztosítása. A természetjog ezen értelmezése egyúttal a politikai hatalom legitimitásának kérdését is új alapokra helyezte. Ha a jog alapja az emberi természetből és az ész követelményeiből vezethető le, akkor a politikai hatalom sem lehet korlátlan: működésének igazolhatósága attól függ, hogy mennyiben felel meg azoknak az elveknek, amelyek a jogrend alapját képezik. A természetjogi gondolkodás tehát implicit módon olyan mércét állított fel, amely lehetővé tette a politikai hatalom normatív értékelését és korlátozását.

Ez a szemlélet a modern alkotmányos gondolkodás egyik meghatározó előfeltételének tekinthető. A természetjog nem csupán az állam eredetének elméleti magyarázatát adta, hanem olyan fogalmi nyelvet teremtett, amelyben az államhatalom jogi korlátai és intézményi formái egyaránt értelmezhetővé váltak. Az államhatalom szerződéses eredetének hangsúlyozása, a politikai közösség jogi természetének felismerése, valamint a közhatalom gyakorlásának elvi korlátozhatósága mind olyan gondolati elemek, amelyek később a modern alkotmányos rendszerek alapelveiben is visszaköszönnek.

Éppen ezért a természetjogi gondolkodás történeti vizsgálata nem pusztán eszmetörténeti érdeklődésre tarthat számot. Azok a fogalmi keretek és normatív kiindulópontok, amelyek e gondolkodásban kialakultak, meghatározó szerepet játszottak abban, hogy a politikai hatalom működését a jogi racionalitás szempontjából lehessen vizsgálni. A természetjogi államelméletek így hozzájárultak ahhoz, hogy a politikai közösség intézményei normatív elvek által meghatározott rendként jelenjenek meg.

A természetjogi rendszeralkotás jelentősége tehát abban ragadható meg, hogy előkészítette azt a gondolati talajt, amelyen a modern alkotmányosság fogalma kialakulhatott. A politikai hatalom jogi korlátozhatóságának, az állami működés normatív igazolhatóságának és a közösségi együttélés jogi kereteinek kérdései mind olyan problémák, amelyek a természetjogi gondolkodás keretei között nyertek először rendszerszerű megfogalmazást. A természetjog így nem közvetlenül alkotmányos intézményeket hozott létre, hanem azt az elméleti horizontot teremtette meg, amelyben az alkotmányos gondolkodás egyáltalán kialakulhatott.

14. Irodalomjegyzék

1. (KANT, Immanuel) The philosophy of law, an exposition of the fundamental principles of jurisprudence as a science of right by Immanuel Kant, translated from the German by W. Hastie, B.D. The Lawbook Exchange Ltd. Union, New Jersey 2002.
2. ADAM, Armin: Egyház és állam. Rövid történeti bevezetés a politikai teológiába, Kiadja a Magyarországi Református Egyház, Kálvin János Kiadó 2008.
3. AHRENS, Heinrich: Naturrecht, oder Philosophie des Rechts und des Staates, Wien, Druck & Verlag von Carl Gerold's Sohn, 1870.
4. ANGYAL Pál: A magyar büntetőjog tankönyve, Budapest, 1920.
5. ARISZTOTELESZ: Politika, Gondolat Kiadó, Budapest, 1994.
6. BALOGH Arthur: Politikai jegyzetek, Politzer, Budapest 1905.
7. BECCARIA, Cesare: A bűnökről és a büntetésekről, Fordította, a bevezető tanulmánt és jegyzeteket írta: Madarász Imre, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 1989.
8. BECCHI, Paolo – SEELMANN, Kurt: Gaetano Filangieri és az európai felvilágosodás Gondolat Kiadó. Budapest, 2005.
9. BENKŐ Samu: Tentamen philopatriae in Monarchiis et Aristocratiis promovendae, Vindob, 1787.
10. BÉNYEI Miklós: Eötvös József könyvei és eszméi, Csokonai História Könyvek, Sorozatszerkesztők: L. Nagy Zsuzsa és Barta János, Csokonai Kiadó, Debrecen, 1996.
11. BÓDIG Mátyás – GYÖRFI Tamás: Az újkori politikai gondolkodás, In: Államelmélet, A mérsékelt állam eszméje és elemei, I. Elmélettörténet, Szerkesztette: Bódig Mátyás és Györfi Tamás, Miskolc, Bíbor Kiadó, 2002.
12. BODNÁR Imre előszava Werbőczy Hármaskönyve reprint kiadásához, Pécs 1989. július, In: Werbőczy István Hármaskönyve Budapest, Franklin-Társulat 1897.

13. BREZANÓCZY Ádám: *Explanatio iuris naturae, publici universalis et gentium*. Pozsony, 1795.
14. BRUHÁCS János: *Nemzetközi jog II. Különös rész*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs, 1999.
15. BUDA Péter – GÁBOR György: *Szabad egyház szabad államban*, Válás- és egyházpolitikai esszék, publicisztikák, Jósöveg Műhely Kiadó, Budapest, 2006.
16. BUZA László: *Államterület és területi felségjog*, Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1910.
17. Bürokrácia és közigazgatási reformok Magyarhonban, Közreadja CSIZMADIA Andor, Gondolat Kiadó Budapest, 1979.
18. CARRARA Ferencz: *A büntető jogtudomány programja*, I. kötet, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala. Budapest, 1878.
19. CICERO, Marcus Tullius: *A törvények*. Gondolat – Debreceni Egyetem Állam és Jogtudományi Karának kiadványai, Gondolat Kiadó Budapest, 2008. Fordította és a jegyzeteket írta: Simon Attila
20. CONCHA Győző: *A kilenczvenes évek reformeszméi és előzményeik*, Budapest, Franklin-Társulat, 1885.
21. CONCHA Győző: *Közjog és magyar közjog*, In: *Hatvan év tudományos mozgalmai között*, Concha Győző összegyűjtött értekezései és bírálati, Magyar Tudományos Akadémia kiadása. Budapest, 1928.
22. CONCHA Győző: *Politika Második kötet – Közigazgatástan* Budapest, 1905. Grill Károly Könyvkiadóvállalata
23. COPLESTON, Frederick: *A History of Philosophy, the enlightenment, Voltaire to Kant*, Cornwall, 2003.
24. CORLETT, J. Angelo: *Responsibility and punishment*, published by Springer 2009.
25. CSIZMADIA Andor: *A hazai jog oktatása a 18. század második felében és Huszty István Jurisprudentia Practica-ja*, In: *Jogtudományi Közlöny*, 1967. március-április hó
26. CSIZMADIA Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976.

27. CSIZMADIA Andor: Bűrokrácia és közigazgatási reformok Magyarhonban, Gondolat Kiadó. 1979.
28. DIENES Sámuel: A' Báró Martini Természet törvényéről való állatásainak magyarázatja, melyet német nyelvről magyarra fordított, és a' maga költségén ki-adott DIENES Sámuel. Második darab, Bétsben, 1792-ben.
29. DRINÓCZI Tímea – Petrétei József: Jogalkotástá, Budapest – Pécs: Dialóg Campus, 2004.
30. ECKHART Ferenc: A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon 1780-1815., Akadémiai Kiadó, Magyar Történelmi Társulat, 1958.
31. ECKHART Ferenc: A Jog és Államtudományi Kar története 1667-1935. (Kiadva: 1936. Budapest)
32. Erneuerte vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat. Mittwoch, den – 94 – 22. November 1820.
33. FÉZER Tamás: A természetjogi gondolkodás fejlődése és hatása a személyiségi jogi elméletekre, In: Jogelméleti Szemle 2004/3. szám <http://jesz.ajk.elte.hu/fezer19.html>
34. FIINÁNCZY Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában, Budapest, Második Kötet, Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia 1902.
35. Filozófiai kisenciklopédia. A nyugat filozófiája és filozófusai, Kossuth Könyvkiadó/1993.
36. FINÁNCZY Ernő: A francia középiskolák múltja és jelene, Budapest, 1890. Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai) Csász. és Kir. Udvari Könyvkereskedés Kiadása
37. FINKEY Ferenc: A magyar büntetőperjogi tudomány háromszázados fejlődéstörténete 1619-1914. Sáropatak, 1948. A Jogászok a Kultúráért Alapítvány kiadványa, 2000.
38. FINKEY Ferenc: A magyar büntetőperjogi tudomány háromszázados fejlődéstörténete 1619-1914. Sáropatak, 1948. A Jogászok a Kultúráért Alapítvány kiadványa, 2000.
39. FINKEY Ferenc: Az 1792. évi büntetőtörvényjavaslat 150. évfordulója, A Debreceni Tisza István Tudományos TársulásI. Osztályának Kiadványai VIII. kötet. 8. füzet. Szerkesztette: Szadeczky-Kardoss Tibor, 1942.

40. FÖLDI András: Az *institutio*-hagyomány a jogi oktatás történetében, In. : Ünnepi tanulmányok V. A bonis bona discere. Festgabe für János Zlinszky zum 70. Geburtstag. Herausgegeben von seinen Schülern Orsolya Márta PÉTER und Béla SZABÓ. Bibor Verlag Miskolc, 1988.
41. FÖLDI András: Befogadás és eredetiség a jogban és a jogtudományban, Adalékok a magyarországi jog természetrajzához, Adalékok a történeti jogi iskolának a magyar jogi romanisztikára gyakorolt hatása kérdéséhez, <http://www.phil-inst.hu/recepcio/htm/7/702.htm>
42. FÖLDVÁRI József: Magyar büntetőjog, Általános rész, Osiris Kiadó. Budapest, 1997.
43. Francisci Nobilis de ZEILLER. Jus naturae privatum, Editio Germanica tertia Latine reddita a Francisco Nobili de EGGER, Viennae, apud Car, Ferdinandum Beck, MDCCCXIX.
44. FRIVALDSZKY János: Természetjog – eszmetörténet, Szent István Társulat. Budapest, 2001.
45. GIERKE, Otto Friderich: Natural law and the theory of society, 1500 to 1800 University Press, Cambridge, England 1950.
46. GNEIST, Rudolf von: A jogállam, történeti és bölcséleti értelemben, In: Joguralom és jogállam, Antológia a *Rule of Law* és a *Rechtsstaat* irodalmának köréből Szerkeszti: Dr. VARGA Csaba Budapest, 1996.
47. GÖNCZI Katalin: Hatalommegosztás és felvilágosodás. A felvilágosodás gondolatvilága és a magyar politikai jogi irodalom a 18-19. század fordulóján, In: Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére, Szerkesztette Mezey Barna, Révész T. Mihály
48. GROTIUS, Hugo: A háború és béke jogáról, Pallas Stúdió/Attraktor Kft. I-II. kötet 1999.
49. HAJDU Lajos: A közjó szolgálatában, A jozefinizmus igazgatási és jogi reformjairól, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983.
50. HAJDU Lajos: Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1971.
51. HAJDU Lajos: II. József igazgatási reformjai Magyarországon, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.

52. HALÁSZ József, SÁRI János (szerk): Állami intézmények a politikai rendszerben, Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1987.
53. HEBEIS, Michael: Das juristische Werk des Karl Anton von Martini. In: Naturrecht und Privatrechtskodifikation. Tagungsband des Martini-Colloquiums 1998. Wien 1999. Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung.
54. HEBEIS, Michael: Karl Anton von Martini (1726-1800) Leben und Werk. Rechtshistorische Reihe. Band 153. Peter Lang. Europäischer Verlag der Wissenschaften.
55. HEGYI Szabolcs: A szerződéselméletek közös vonásai. In: Államélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei. I. Emélettörténet. Szekesztette: Bódig Mátyás és Győrfi Tamás. Bíbor Kiadó. Miskolc, 2002.
56. HERGER Csabáné, Dr.: A házassági jogalkotási és jogalkalmazási hálaskör helye az állam és az egyház közötti kapcsolatban <http://jesz.ajk.elte.hu/herger3.html>
57. HERGER Csabáné: A nővételtől az állami anyakönyvvezetőig, A magyar házassági köteléki jog és az európai modellek, Dialóg Campus Kiadó Budapest – Pécs, 2006.
58. HERGER Csabáné: A polgári házasság kialakulása és rendszere Magyarországon a nemzetközi fejlődés tükrében, Doktori értekezés tézisei. http://doktori-iskola.law.pte.hu/files/tiny_mce/File/Archiv2/Herger_Csabane_Tezisek.pdf.
59. HERGER Csabáné: Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században, Habsburg történeti monográfiák 10. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2010.
60. HIMFY József: Kanttal, Kant ellenében, A világköztársulásmint a világbéke garanciája, In: Kellék – filozófiai folyóirat 24. szám (2004.), főszerkesztő Tonk Márton, kiadja a Pro Philosophia Alapítvány, Kolozsvár
61. HOBBS, Thomas: Leviatán. Budapest. Kossuth, 1999.
62. HOCHSTRASSER, Tim, J.: Natural law theories in the early Enlightenment. Cambridge University Press, 2002.

63. HORKAY HÖRCHER Ferenc: Mit jelent a pragmatikus természetjog fogalma? *Natura Iuris* Természetjogtan – jogpozitivizmus – magyar jogelmélet. Szerkesztette: Szabó Miklós, *Prudentia Iuris* sorozat 17., Bíbor Kiadó. Miskolc, 2002.
64. HORVÁTH Attila: A magyar magánjog történetének alapjai, Gondolat Kiadó. Budapest, 2006.
65. HORVÁTH Barna: A jogelmélet vázlata Attraktor Kiadó. Máriabesnyő – Gödöllő 2004.
66. HORVÁTH Tibor: A büntetési elméletek fejlődésének vázlata, Akadémiai Kiadó. Budapest, 1981.
67. HÖFFE, Otfried: Immanuel Kant Beck, München, 1992
68. HUORANSZI Ferenc: Klasszikus szerződéselmélet és modern játékelmélet, In: *Uő.: Filozófia és utópia. Politikafilozófiai tanulmányok.* Osiris Kiadó. Budapest, 1999.
69. II. József: Közösleges törvény a vétkekről, és azoknak büntetésekről. Budán, A' Királyi Akadémiának Betűivel, 1788.
70. ILLÉSHÁZY György, Gróf: *Disputatio de iustitia originali eiusque inessendi modo.* Trenschinii, 1640.
71. *Institutiones juris naturalis conscriptae per Michaellem SZIBENLISZT.* Tomus I-II. Editio altera. Pestini, Typis Trattner-Károlyianis 1830. 1831.
72. JELLINEK, Georg: Általános államtan. Budapest. 1994.
73. *Jus naturae privatum methodo critica deductum ab Antonio VIROZSIL* Pest. Typis Josephi Beimel.1833.
74. KALB, Herbert: Grundrechte und Martini – eine Annäherung. In: *Naturrecht und Privatrechtskodifikation. Tagungsband des Martini-Colloquiums 1998.* Wien 1999. Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung.
75. KÁLLAI Gábor: A közjog alapjai, Új Mandátum, Budapest 2005.
76. KANT, Immanuel: – Történetfilozófiai írások Szerkesztette: Mesterházi Miklós, Ictus, 1997.

77. KANT, Immanuel: A gyakorlati ész kritikája, In: Immanuel Kant: Az erkölcsök metafizikájának alapvetése, A gyakorlati ész kritikája, Az erkölcsök metafizikája, Fordította: Berényi Gábor, Gondolat, Budapest, 1991.
78. KANT, Immanuel: A tiszta ész kritikája, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971.
79. KANT, Immanuel: Az erkölcsök metafizikája. In: Immanuel Kant Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. A gyakorlati ész kritikája. Az erkölcsök metafizikája. Gondolat. Budapest, 1991.
80. KANT, Immanuel: Az örök béke, fordította Babits Mihály Európa Könyvkiadó Budapest, 1985.
81. KANT, Immanuel: Die Metaphysik der Sitten, in *Kant's gesammelte Schriften*, hrsg. von der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften, Bd. VI, Berlin, 1907.
82. KANT, Immanuel: Történetfilozófiai írások. Szerk. Mesterházi Miklós, Szeged: Ictus, 1997. 15. o.
83. KATONA Géza: Bizonyítási eszközök a XVIII-XIX. században, A kriminalisztika magyarországi előzményei. Közigazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1977.
84. KAUTZ Gusztáv: Az államigazgatás és igazgatási jog alapfonalai folytonos tekintettel Angol-, Francia- és Németország törvényhozása- és birodalmára, Stein Lőrincz bécsi egyetemi tanár után s hazai viszonyainkra és törvényhozásunka való utalásokkal, Pest, Kiadja Ráth Mór, 1871.
85. KAUTZ Gyula: Politika vagy országászat tekintettel a két művelt világ rész államintézményeire és törvényhozására, Pest, 1862. Kiadja Heckenast Gusztáv
86. KECSKÉS Pál: A bölcsélet története, Szent István Társulat, Az apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest 1981.
87. KECSKÉS Pál: Természetjog. Magyar Szemle 38. évf. 5. (153.) szám, (1940. május)
88. KINK, Rudolf: Geschichte der kaiserlichen Universität zu Wien, I. Carl Gerold und Sohn, 1854

89. KITONICH: *Directio methodica processu Judic. Caput I. Quaestio 9. Tyrnaviae 1619.* illetve Wenczel Gusztáv: *Kitonich János magyar jogtudós jellemzete. Új magyar museum II. év. 1. 2. füz.*
90. KMETY Károly, Dr.: *A magyar közigazgatási jog kézikönyve*, Budapest, 1900. Politzer Zsigmond könyvkereskedő kiadása
91. KORBULY Imre: *Magyarország közjoga illetőleg a magyar államjog rendszere*, Budapest, 1884. Kiadja az Eggenberger-féle Könyvkereskedés
92. KORNIS Gyula: *A magyar művelődés eszményei 1777-1848.* Kiadja a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1927.
93. KOSÁRY Domokos: *A felvilágosodás Európában és Magyarországon*, Kiadja: MTA Történettudományi Intézet – Országos Pedagógiai Intézet, 1987.
94. KOSÁRY Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1996.
95. KOVACHICH Márton György: *Mercur von Ungarn: oder Litterarzetung für das Königreich Ungarn und dessen Kronländer 1787. I. évfolyam*
96. KOVACHICH Márton György: *Mercur von Ungarn: oder Litterarzetung für das Königreich Ungarn und dessen Kronländer 1787. II. évfolyam*
97. KUKORELLI István: *Államszervezési elvek és értékek: a hatalommegosztás*, In: *Államtan*. Szerk. Kukorelli István, Osiris Kiadó, Budapest, 1999.
98. LAKICS György Zsigmond: *Institutio Elementorum iuris naturalis*, Buda, 1778.
99. LOCKE, John: *Two Treatises of Government*. Cambridge, 1967.
100. *Magyar alkotmánytörténet*, Szerk.: MEZEY Barna Osiris Kiadó. Budapest, 2003.
101. *Magyar életrajzi lexikon*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1982. Második kötet.
102. *Magyar Jogtörténet*, Szerk. MEZEY Barna. Osiris Kiadó. Budapest, 2004.

103. MARTINI, Carl Anton: De lege naturali positiones és Positiones de iure civitatis. Buda Typis Regiae Universitatis. 1795. A két mű egybekötve.
104. MARTINI, Carl Anton: De lege naturali positiones In usum Academiarum Hungariae, Pars Theoretica, Budae, Typis Regiae Universitatis, 1795.
105. MÉSZÁROS István: A tankönyvkiadás története Magyarországon, Tankönyvkiadó, Budapest, Dabasi Nyomda, Dabas 1989.
106. MOLNÁR Aladár: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században, Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Történeti Bizottsága, Budapest, 1881. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala
107. MOÓR Gyula: A jogbölcselet problémái, Hatágú síp alapítvány, Budapest, 1992.
108. MUNZEL, G. Felicitas: Kant's conception of moral character: The „Critical” Link of Morality, Antropology and Reflective Judgment, by the University of Chicago, 1999. Chicago
109. Neue Deutsche Biographie. Herausgegeben von der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Band 17. Dunecker & Humbolt/Berlin
110. NYÍRI Tamás: A filozófiai gondolkodás fejlődése, Szent István Társulat. Budapest, 1973.
111. PACZOLAI Péter – SZABÓ Máté: Az egyetemes politikai gondolkodás története. Szöveggyűjtemény. Rejtjel politológia könyvek 1., Rejtjel Kiadó Budapest, 1999.
112. PACZOLAI Péter-SZABÓ Máté: A politikatudomány kialakulása. A politikaelmélet története az ókortól a huszadik századig. Korona Kiadó, 1996.
113. PAJKOSSY Gábor: Az abszolutizmus és a rendiség utolsó küzdelmei, Az első reformtörekvések, In: Magyarország története a 19. században. Szerk.: Gergely András Osiris Kiadó. Budapest, 2005.
114. PALME, Rudolf: Der naturrechtliche Hintergrund Martinis. In: Naturrecht und Privatrechtskodifikation, Tagungsband des Martini-Colloquiums 1998. Wien, 1999. Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung.

115. PAP Tibor: Magyar családjog, Tankönyvkiadó, Budapest, 1982.
116. PAULER TIVADAR: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez, Budapest, 1878.
117. PAULER Tivadar: Az észjogtudomány fejlődése 's jelen állapota. Tudománytár, Közre bocsátja A' Magyar Tudós Társaság. Szerkeztetik Luczenbacher János és Almási Balogh Pál, Új folyam – Hetedik Év, Tizennegyedik Kötet, Budán 1843.
118. PAULER Tivadar: Bevezetés az észjogtanba, Pest, 1852.
119. PAULER Tivadar: Büntetőjogtan, Kiadja Pfeifer Ferdinánd, 1869.
120. PECZE Ferenc: Az első magyarországi jogakadémiák alapítása és a tananyag-korszerűsítés a XVIII-XIX. századfordulói, 143-151. pp. Jogtudományi Közlöny, 1968. március hó, 3 szám.
121. PÉTERI Zoltán: Az államok rendszerezése: Államtípusok és államformák, In: Államelmélet Szerkesztette: Takács Péter, Bíbor Kiadó, Miskolc, 1996.
122. PETRASOVSKY Anna: „Jus circa bona civitatis’ mint az állam vagyongazdálkodási joga Szibenliszt Institutiones juris naturalis című műve alapján, In: Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Juridica et Politica, Tomus XXVI/1. 2008.
123. PETRASOVSKY Anna: Az állam büntetőjogi hatalma Szibenliszt Mihály művében, In: Doktoranduszok Fóruma Miskolc, 2005. november 9. Állam- és Jogtudományi Kar Szekciókiadványa
124. PETRASOVSKY Anna: Büntetőjogi alapelvek Szibenliszt Mihály Institutiones juris naturalis című művében In: Jogtörténeti Tanulmányok VIII. Pécs, 2005.
125. PETRASOVSKY Anna: Szibenliszt Mihály általános államtana, In: Publicationes Universitatis Miskolcensis., Sectio Juridica et Politica, Tomus XXV/1. Miskolc University Press 2007.
126. POKOL Béla: Közelítések a természetjoghoz Natura Iuris Természetjogtan – jogpozitivizmus – magyar jogelmélet. Szerk.: Szabó Miklós, Prudentia Iuris sorozat 17., Bíbor Kiadó, Miskolc, 2002.
127. PRUZSINSZKY Sándor: Természetjog és politika a XVIII. századi Magyarországon Batthyány Alajostól Martinovicsig, Napvilág Kiadó, 2001.

128. PUFENDORF, Samuel: *De jure naturae et gentium libri octo*. Editio secunda, auctior multo, et emendatio. Franfurti ad moenum, sump-
tibus Friderici Knochii. Charactere Joannis Philippi Andreae. Anno
MDCLXXXIV.
129. RÁDAI Lajos: *A tulajdon bölcselete*. A Budapesti Királyi Magyar Tudo-
mány-Egyetem pályakoszorút nyert dolgozata, Kókai Lajos Könyvke-
reskedése, Budapest, 1875.
130. Ratio Educationis, Az 1777- és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítá-
sa, Fordította, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta MÉSZÁROS István.
Akadémiai kiadó, Budapest 1981.
131. ROSEN, Allen D.: *Kant's Theory of Justice*, Cornell University Press,
London/Ithaca, 1993.
132. ROSENBLUM, Warren: *Beyond the prison gates, Punishment and wel-
fare in Germany 1850-1933*, The University of North Carolina Press,
2008.
133. ROSOS Pál: *Dissertatio de rerum publicarum interna securitate*, Pesti-
ni 1777.
134. ROUSSEAU, J. J.: *Értekezések és filozófiai levelek*, Budapest, Helikon
Kiadó 1978.
135. SAMU Mihály: *Hatalom-elmélet különös tekintettel az államra*, Koro-
na Kiadó, Budapest, 2000.
136. SCHILD, Wolfgang: *The Contemporary Relevance of Hegel's Concept
of Punishment*, In: *Hegel on Ethics and Politics*, Edited by Robert B.
Pippin and Otfried Höffe, Cambridge University Press, 2004.
137. SEREG Péter: *A bírósági függetlenség kérdése a hatalmi ágak rendsze-
rében különös tekintettel a bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869. évi
IV. törvénycikkre*, *Advocat*, Miskolc, 25. évfolyam, 1. szám, 2022.
138. SEREG Péter: *A hazai központi költségvetési eljárás tervezési folyama-
tának jogi elemzése*, in: *Fontes Iuris*, 7. évfolyam, 3. szám, 2021.
139. SEREG Péter: *A legfelsőbb bírói fórumhoz fordulás joga történeti
aspektusból, avagy a 160 éve helyreállított Királyi Curia szervezeti kér-
dései*, in: *Miskolci Jogi Szemle*, 16. évfolyam, 5. szám, 3. különszám,
2021.

140. SEREG Péter: A magyar pénzügyi felügyelet kialakulása és fejlődésének története a 19. században, in: Miskolci Jogi Szemle, 17. évfolyam, 1. szám, 2022.
141. SEREG Péter: Pénzpiaci felügyelet Magyarországon, Budapest, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, 2025.
142. SÓLYOM László: A személyiség jogok elmélete Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1983.
143. SOMLÓ Bodog: Jogbölcsészet. A Juristische Grundlbre kivonata. Miskolc, A Miskolci Egyetem Jogelméleti és Jogszociológiai Tanszékének Kiadványsorozta, 1995.
144. STIPTA István: Deák Ferenc nézetei a jogról, igazságról és a hatalomról. Jogtörténeti szemle, 2003/3. sz.
145. STONE, Julius: Human law and human justice, Stanford University Press, 1965.
146. STRAUSS, Leo: Természetjog és történelem, Fordította Lánczi András, Pallas Stúdió – Attraktor Kft. 1999.
147. SZABADFALVI József: Jogbölcséleti hagyományok, Multiplex Media – Debrecen U. P. Debrecen, 1999.
148. SZABÓ Béla: A magyarországi jogoktatás Kossuth Lajos korában, In: Debreceni Konferenciák, Európai Magyarországot! Kossuth Lajos és a modern állam koncepciója. Szerk.: Balogh Judit, Debrecen 2004.
149. SZABÓ Béla: Előtanulmány a magyarországi joghallgatók külföldi egyetemeken a XVI-XVIII. században készített disputációinak (dissertációinak) elemzéséhez, In: Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Juridica et Politica, Tomus VIII. Fasciculus 5.
150. SZABÓ Imre: A burozsóá állam- és jogbölcsélet Magyarországon, Akadémiai kiadó, Budapest, 1980.
151. SZABÓ Miklós: Az ókori politikai gondolkodás, In: Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei. I. Elmélettörténet. Szerk.: Bódig Mátyás és Gyórfi Tamás. Bíbor Kiadó, Miskolc 2002.
152. SZABÓ Miklós: Engedelmesség és engedetlenség, In: Államelmélet, Előadások az államelmélet és az állambölcsélet köréből, Szerk.: Takács Péter. Bíbor Kiadó Miskolc, 1997.

153. SZABÓ Miklós: Jogforrás és jogalkotás, In: Bevezetés a jog-és államtudományokba, Miskolc, Bíbor Kiadó 2006.
154. SZABÓ Miklós: Jogi episztemológia avagy: „Hogyan ismerhető meg a jog?” In: Jogbölcséleti előadások, Szerk.: Szabó Miklós. Miskolc, Bíbor Kiadó, 1998.
155. SZIBENLISZT Mihály: Institutiones juris naturalis. I. köt. Jus naturae extrasociale complectens. Eger. 1820. II. köt. Jus naturae sociale complectens. Eger. 1821.
156. SZILÁGYI Péter Georg Jellinek: Általános államtan című művéhez írt előszava, Budapest, 1994.
157. SZLEMENICS Pál Magyar Fenyítő Törvénykönyve Pest, 1872. Kiadja Heckenast Gusztáv
158. TAKÁCS Péter: Államelmélet – Általános államtan, In: Államelmélet. Szerkesztette: Takács Péter, Miskolc, Bíbor Kiadó 1997.
159. TAKÁCS Péter: Az állam területe és népessége, In: Államelmélet, Előadások az államelmélet és az állambölcsélet köréből, Szerk.: Takács Péter. Prudentia Iuris. A Miskolci Egyetem Jogelméleti és Jogszociológiai Tanszékének kiadványsorozata, Sorozatszerk.: Szabadsfalvi József. Bíbor Kiadó, 1997.
160. TÖNNIES, Ferdinand: Közösség és társadalom. Budapest: Gondolat Kiadó, 1983.
161. Törvénytudományi műszótár, Közre bocsátja: A Magyar Tudós Társaság, Második, tetemesen bővített kiadás, Pest, 1847.
162. TURAY Alfréd, NYÍRI Tamás, BOLBERITZ Pál: A filozófia lényege, alapproblémái és ágai, Szent István Társulat, Budapest, 1981.
163. UJFALUSSY Nep. János: A természeti hármastörvény, Pest, 1825.
164. VARGA Norbert: Az állampolgárság fogalmának kialakulása a magyar közjogban, In: Acta Universitatis Szegediensis, Acta juridica et politica., Tomus LXXI. Fasciculus 16. Szeged, 2008.
165. VIROZSIL Antal: Egyetemes természet vagy észjog elemei, T. Virozsil Antal eredeti latin munkája után magyarul előadva Márki József, Pest, 1861. Kiadja Heckenast Gusztáv

166. VIROZSIL Antal: *Epitome juris naturae seu universae doctrinae juris philosophicae*, Pest, Typis Josephi Beimel, 1839.
167. WOLFF, Christian: *Philosophia practica universalis methodo scientifica, pertractata ... Editio nova, priori emendatiori, cum privilegiis Haleae, Magdeburgicae MDCCXXXIII*.
168. ZEILLER, Franz Edlen von – EGGER, von Franz: *Das natürliche öffentliche Recht, nach den Lehrsätzen des seligen Freyherrn C. A. von Martini vom Staatsrechte, mit beständiger Rücksicht auf das natürliche Privat-Recht des k.k.Hofrathes Franz Edlen von ZEILLER/ von Franz EGGER. –Wien und Triest: Geistinger. 1809. Band 1.*
169. ZEILLER, Franz Edlen von – EGGER, von Franz: *Das natürliche öffentliche Recht, nach den Lehrsätzen des seligen Freyherrn C. A. von Martini vom Staatsrechte, mit beständiger Rücksicht auf das natürliche Privat-Recht des k. k. Hofrathes Franz Edlen von ZEILLER/ von Franz EGGER. Wien und Triest: Geistinger Band 1. 1809. Band 2. 1810.*
170. ZEILLER, Franz: *Commentar über das allgemeine Bürgerliche Gesetzbuch*, Wien, Triest, 1813.

Summary

At first glance, Mihály Szibeniszt's work on natural law may appear to be a university textbook typical of its age, presenting in a systematic form the principles that had already been established in natural law theory. Its significance, however, goes beyond this pedagogical function. The work was written at a time when natural law had ceased to be merely a philosophical doctrine and had become one of the fundamental normative foundations of legal scholarship. Natural law theory sought to derive the principles of law and statehood from human nature and the requirements of reason, thereby providing a theoretical framework capable of both justifying and limiting political power.

Szibeniszt's work must be understood within this intellectual context. His institutions of natural law draw upon the dominant theoretical traditions of the period, particularly those associated with Karl Anton Martini, Franz von Zeiller, and Franz von Egger. Yet the work does not simply reproduce these doctrines. Instead, it organizes them within a systematic framework and presents them in a new interpretative structure. Following the methodological traditions of natural law scholarship, Szibeniszt summarizes earlier theories but complements them with conceptual clarifications and systematic ordering, thereby making the internal logic of natural law reasoning more transparent.

A distinctive feature of this approach lies in the way natural law principles are connected to the institutional structure of the state. In Szibeniszt's work, the analysis of political community, state authority, and public powers appears within a conceptual framework in which the state is not understood as a mere historical fact but as an institutional expression of norms derived from human nature. In this sense, natural law does not function as a doctrine opposed to political authority; rather, it serves simultaneously as a rational foundation and a normative limitation of state power.

The importance of Szibeniszt's natural law system also lies in the fact that it reorganizes the traditional natural law heritage at a historical moment when Kantian legal philosophy had begun to reshape the relationship

between law and morality and to emphasize the autonomy of legal science. Within this intellectual environment, the interpretation of natural law increasingly sought to derive the normativity of law from the formal requirements of reason while also determining the conceptual framework of political community.

Seen from this perspective, Szibenliszt's work represents a transitional phase in the development of natural law thinking, in which elements of the classical natural law tradition coexist with the emerging modern approach to legal philosophy. His work not only fulfilled the needs of contemporary legal education but also contributed to the transformation of natural law into a theoretical framework capable of addressing the institutional structure of the political community.

In the history of natural law theory, systematic works of this kind have particular significance. They do not merely transmit earlier doctrines but also demonstrate how natural law can function as a conceptual instrument for the normative interpretation of political power. From this perspective, Szibenliszt's conception of natural law may be regarded as an intellectual precursor of modern constitutional thought, since it provides a framework within which the origin, exercise, and limitation of political authority can be interpreted through principles derived from human nature.

The emergence of natural law in such a systematic form influenced not only legal education but also the normative interpretation of the political community. The attempt to derive the fundamental principles of state organisation from human nature and rational requirements implied that political authority could no longer be understood merely as a historical or power-based fact. Instead, the natural law approach interpreted the political order as a legal relationship whose legitimacy and validity could be assessed considering norms grounded in human nature.

Within this conceptual framework, the formation and operation of political community appear not as arbitrary constructions of power but as forms of social coexistence arising from the inherently social character of human beings. According to the logic of natural law reasoning, the establishment of the state results from the institutionalisation of mutual rights and obligations among individuals. The political order thus becomes a normative

structure aimed at securing both individual freedom and the conditions of communal life.

This interpretation of natural law also placed the legitimacy of political power on new foundations. If the basis of law can be derived from human nature and the requirements of reason, political authority cannot be unlimited. Its legitimacy depends on the extent to which it conforms to the principles that constitute the foundations of the legal order. In this way, natural law theory implicitly established a normative standard that allowed political power to be evaluated and limited.

For this reason, the historical study of natural law theory is not merely of intellectual or philosophical interest. The conceptual frameworks and normative premises developed within natural law played a decisive role in enabling political authority to be examined from the perspective of legal rationality. Natural law theories of the state thus contributed to the emergence of a conception of political institutions as a normative order governed by legal principles.

Ultimately, the significance of natural law system-building lies in the fact that it prepared the intellectual ground for the emergence of modern constitutionalism. The questions of the legal limitation of political power, the normative justification of state authority, and the legal framework of social coexistence were first systematically formulated within the conceptual horizon of natural law theory. Natural law did not directly create constitutional institutions, but it established the theoretical horizon within which constitutional thinking itself could develop.

A modern európai alkotmányos gondolkodás természetjogi alapjai című kötet egy kevésbé ismert, mégis meghatározó szellemi hagyományhoz vezet vissza a modern alkotmányosság eszmei gyökereit. A könyv középpontjában Szibenliszt Mihály 19. század eleji természetjogi rendszere áll, amely a korszak közép-európai jogbölcseleti gondolkodásának sajátos metszetét tárja fel.

A szerző a latin nyelven írt *Institutiones juris naturalis* részletes elemzésén keresztül mutatja be, miként vezethető le az állam és az alkotmányos berendezkedés elmélete az emberi természetből fakadó jogelvekből. A munka feltárja a természetjogi gondolkodás és a modern államelmélet közötti kapcsolatokat, valamint új megvilágításba helyezi a magyar jogbölcseleti hagyomány egyik jelentős, ám sokáig háttérbe szorult alakját.

A kötet egyszerre járul hozzá a magyar jogtudomány történetének újraértékeléséhez és a modern alkotmányos gondolkodás eszmetörténeti gyökereinek feltárásához. Szibenliszt természetjogi rendszere ebben az értelmezésben nem pusztán recepciós jelenség, hanem a közép-európai jogi gondolkodás sajátos, rendszerszerű artikulációja, amely a természetjog, az államelmélet és az alkotmányosság összefüggéseit új perspektívából teszi láthatóvá.